ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК

XIII

ЛЕСКОВАЦ

1973.

Издаје:
НАРОДНИ МУЗЕЈ — ЛЕСКОВАЦ

*

Редакциони одбор:
ДРАГУТИН БОРБЕВИЋ
СТОЈАН НИКОЛИЋ
ХРАНИСЛАВ РАКИЋ
ДРАГИЋ СТАНКОВИЋ
МИОДРАГ СТЕФАНОВИЋ
РАДМИЛА СТОЈАНОВИЋ

*

Одговорни уредник:
ХРАНИСЛАВ РАКИЋ

*

Штампа:
Новинско издавачко предузеће „Наша реч" — Лесковац, тел. 23-23

ИЗДАЊА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК

XIII

ЛЕСКОВАЦ 1973.

Драги Миленковић

Музеји, културно наслеђе, традиција и револуција

Једна од три компоненте друштвеног развитка и односа кроз читаву човекову прошлост, кроз све друштвено-економске формације, била је култура и њен развитак. Друге две компоненте су друштвено-економска и политичка. То је подједнако важно и још важније за социјалистички револуционарни друштвени преображај из једноставног разлога, који потврђује и теорија и пракса, да је то први, најдубљи, свеобухватни, коренити друштвени преображај којим се довршава и дијалектички негира свеукупни дотадашњи класни друштвени поредак и прелази у бескласно комунистичко друштво путем социјалистичког друштвеног преображаја. У тој најдубљој друштвеној промени, на пољу културе, играју огромну улогу два елемента: један је сазнавање и критичко преоцењивање свих досоцијалистичких културних тековина и наслеђа полазећи од њихових аутентичних, револуционарно-хуманих вредности, а други стварање нових вредности, на основу тих и таквих наслеђа, којима се исказује стваралачка снага, мисао, хтење и домети епохе социјализма.

У зависности од те полазне тачке одређују се две ствари: прво, културна наслеђа, остварења, сведочанства о човековом ходу од првих дана свога развитка па до данас и надаље. То јест вредности које ваља чувати, неговати и богатити. И, друго, институције и средства која ће томе неговању, тумачењу, развијању, знању, васпитању укуса и личне културе служити — као васпитно-образовне институције и као средство за тај васпитно-образовни (педагошки) процес. У питању је једна идејно-културна делатност, средства којима се она остварује и људи (педагози, васпитачи) који је остварују.

Један од првих, почетних, и најважнијих задатака социјалистичког друштвеног преображаја јесте да јасно разграничи средства којима се постиже перманентна друштвено усмерена, идејно и рационално организована културна политика и делатност. И, што је почетно и примарно, да се одреди концепција, критеријуми и начини по којима се одабиру несумњиве вредности из тог свеобухватног наслеђа те се чине доступним, као и са каквим жељама и намењама. Однос Револуције према свему томе један је и јединствен, јер Револуција је, сама по себи, процес свеукупне друштвене тансформације која значи прекидање континуитета и трајање онога што је престало да има своју друштвено усвојиву вредност, да служи хуманистичком прогресу човека. Али то је и успостављање непомућеног и до највеће мере могућег континуитета аутентичних вредности културних наслеђа Револуције. упркос томе што се оне издвајају и заправо значе негирање онога што је постало анахроно. Јер то анахроно кочи даљи друштвени развитак и не дозвољава природан прекид једних и отварање других токова. Револуције нису никакав ванисторијски, него сбрнуто — потпуно историјски и друштвени феномен на свим подручјима и пољима човекове делатности па и на културном. Зато је њихов утицај важећи за све друштвене односе и институције њихове концепције, места и улоге у друштву, тако и у погледу остварења њихове културно-васпитне улоге. То значи и у погледу њихове замисли, поставке и начина комуницирања са посетиоцима (људског и техничко-материјалног).

Основ наше социјалистичке културне концепције у оснивању и развијању музеја (револуције, радничког покрета, историјских, комплексних) може извирати једино из основне револуционарне концепције о мењању света, о трансформацији друштва која на пољу културе значи задатак Револуције (која траје) да: открије и очува све праве вредности културно-историјског и цивилизацијског наслеђа, да их заштити

од пропадања и да их учини доступним масовном посетиоцу, да прикаже — на тај начин — развојни континуитет са свим развојним дисконтинуитетима и револуционарним сменама. Ако су музеји очигледна материјализована, тродимензионално посведочена историјско-културна прошлост једног народа или краја, онда су они обавезни приказати историјски, културни, друштвени тоталитет постојања и живота једног народа или краја и очигледно посведочити, као друштвено нужне, извршене смене.

То намеће као обавезу, да се експлицирају обе стране историјског процеса — она која умире, како и зашто умире и — она која се рађа и развија, како се рађа. Основна је одлика музеја да у њему сваки експонат има свој изворни језик и сведочење, да музеолошка поставка није ништа друго него успостављање комуникације тих експоната, реконструкција оног животног и друштвеног процеса о коме су они очигледно материјално сведочанство.

Уређивање музеја, реализовање његове поставке и концепције није вешта комбинаторика, него дешифровање и пластично исказивање историјско-друштвених и културно-цивилизацијских процеса и промена преко којих је један народ или крај стигао до своје данашњице. То подједнако вреди за народе, за крајеве, за рејоне или велике центре разних подручја. Немогуће је, на пример, разумети народ, историју, друштвене односе, обичаје — укратко историју и културу Лесковца и територије везане за њега, ако се она свестрано и брижљиво не изучи, ако се не открију и музеолошки протумаче експонатима и спонама међу њима, ако се као целина све то не интерпретира у њиховом завичајном Музеју. Без таквог приступа није могуће потпуно разумети ни суштину социјалистичке револуције у том крају. Такође ни у било ком другом. Ако се тако не приступи немогуће је разумети, на пример, улогу и судбину Крагујевца у Револуцији, или Београда, Загреба, Љубљане итд. Да се то разуме мора се сазнати сва њихова прошлост, сва историјска и културна наслеђа и све битне карактеристике живота и односа људи у њима.

Ово питање, које је иначе музеалцима и музеологији добро познато, овде је посебно истакнуто из два разлога. Први је да се укаже на основе конципирања такозваних завичајних, рејонских, локалних или регионалних музеја. Други је да се укаже како се музеологија и музеолошки рад не своде само на вештину уређивања музеја, на реализацију поставке и на педагошки рад у музејима, него је повезан за веома широку научно-истраживачку, културно-историјску и музеолошку делатност. Поред тога, и комплементарно томе је да то није никакав уско стручни рад са познавањем само једне односно без познавања разних научних дисциплина које се стичу под заједничким појмом друштвена наука. То је научни, за нас историјско-материјалистички поглед на свет, али и готово енциклопедијска научна оспособљеност и знање.

Ова питања се недовољно схватају ван музејских установа, али често и у њима код приличног броја музеалаца. Музеолошки рад је синтетична, интердисциплинарна културно-историјска и музеолошка делатност; дакле, научно-истраживачка и, истовремено, културно-васпитна, педагошка. Музеолошка делатност задире у многе области и научне дисциплине — историја, уметност, социологија, култура, етнологија, археологија, антропологија, етнографија, привреда, педагогија, етика, фолклористика итд. Задире у разне облике свести, јер се све око човека и у њему одражава на живот људи одговарајућег раздобља и разјашњава њихове односе, поступке, елементе свести и компоненте културе. Друштвени живот је увек тоталитет без обзира на то која се етапа, епоха, формација друштвеног развитка посматра и интерпретира. Не владати довољно тиме значи не бити у стању да се одговарајући период, догађај, збивања и промене адекватно музеолошки интерпретирају. Још више од тога, значи не бити у стању да се конципира једна музејска установа, да се трага за могућим а недостајућим експонатима, да се оствари веродостојно музејска поставка.

О овим питањима су премало обавештени и још мање за њих заинтересовани културни чиниоци и институције ван музеја, а често и у самим музејима. Због тога, чак и онда када то није последица непостојања, влада врло често велика оскудица експоната по завичајним, па и другим музејима, а такође и велико сиромаштво у самој концепцији и поставци. Понекад се то покушава отклонити разним вербалним средствима.

Још и данас није стекла пуно право грађанства развијена научно-публицистичка делатност музејских установа, чак и републичког а још мање завичајног карактера. На то се гледа као на некакву могућу и не нарочито потребну самоиницијативу или као на сувишан захтев и прохтеве музејских радника. Зато је изузетак, а не правило, објављивање музејских зборника, годишњака, периодике или разних издања. Полази се, канда, од тога да је то ствар

амбиције или сујете појединих музеалаца, а не неопходно средство једне културне политике и делатности, научно-музеолошког рада. Са тим несхватањем, а не само са њим, повезано је и накарадно гледање на „кадровску" политику у односу на музејске раднике и „стручњаке". А то није нити расипање средстава, нити луксуз, нити друштвено излишна раскош. Тачно: музеј је установа која казује само прошлост, али то је и установа која мора откривати, истраживати ту прошлост и експонате којима ће говорити о њој. То има не само своју практичну, него и научно-теоријску страну.

Управо зато је нужно спајање културно-васпитног и публицистичког рада музеја, гдегод је то кадровски, тематски и културно-политички могуће.

Сам по себи сваки музеј својом садржином повезује и тумачи прошлост — у времену, простору, историјским и културним догађајима, у стварању и односима међу живим и делатним људима као чиниоцима историје, културе, друштвених, производних и свих других односа. Музеј, према томе, не интерпретира само друштвена кретања и догађаје, него и компоненте свести и културе одговарајућег народа и подручја. То је, очигледно, оно чему се не посвећује довољно пажње и разумевања у општој и културној политици и делатности ван музеја, па понекад и у самим музејима. Ако није очигледна историја, опредмећена историја свеукупног живота (тоталитета човека) одговарајућег друштва, онда је и музеј недоречени, нејасни, некомплексни садржај, а то значи и недопричано казивање о одговарајућем друштву, времену и простору које је дато у крњем и недовољном облику и опсегу.

Због несхватања тих елементарних ствари у нашој културно-музеолошкој политици стигло се до веома једностраних, парцијалних, музеолошки неприхватљивих решења. Она се своде само на једну страну живота, на један догађај, на једно време истргнуто од свега осталог. Тако је управо расплинуто и омалокрвљено оно суштинско значење појма музеј у не мало случајева. Јер се полазило од прагматичког, практицистичког и импровизаторског приступа а не од научно-музеолошког. Тако се стигло и до изнуђеног и научног дељења музеја према научним дисциплинама које истражују само поједине гране, стране и облике живота, на историјске, народне, музеје НОБ итд. Испада тако да је НОБ могућа ван народа и историје, као да НОБ није конситуанта историје некога народа или краја у одговарајућем времену, као да раднички покрет није саставни део историје појединог и свих народа. На тај начин је тематска изложба о неком догађају идентификована са институцијом музеја, коме је одузета свестраност, комплексност и друге компоненте. Или, обрнуто говорећи, целина музеја редуцирана је на један од његових могућих саставних делова. Није ту било одлучујуће једино помањкање научно-музеолошке концепције, него, веома често, и пренаглашавање политичког на рачун културно-историјског прилаза при оснивању, утврђивању концепције и отварању „музеја" (у ствари само поставке која не премашује домет тематске изложбе). У жељи да се искаже величина и значај НОБ и Револуције, то јест да се акцентира историјска вредност тога раздобља, догађаја, тековина и наслеђа, кренуло се путем изолације тога периода не само у такозваним спомен-музејима, него и у локалним, завичајним, обласним, регионалним, па и републичким. Ако је то, као један од првих корака, могло да се привремено толерише у Јајцу (Спомен-музеј Другог заседања Авноја), онда је ваљало прихватити критички став музеолога у односу на оснивање других нових музеја, утолико пре што је у марксизму доста јасно и благовремено рашчишћено питање културних и историјских наслеђа и односа револуције према њима. Међутим, сви напори да се реконструише Спомен-музеј у Јајцу остали су без резултата, мада је та тематска изложба постављена равно пре две деценије. То није једини пример на коме се може анализирати наша културна политика према музејима и музеологији, тачније, према нашој историји и културном наслеђу. Али није основни проблем у реконстру кцији онога што је основно и постављено некад раније, мада је и то ургентно, него у концепцијама, оснивању и поставкама нових музеја који не би испунили услове да се називу музејима, у оријентацији да се ствари виде парцијално, једнострано и недоречено. Ако би било у питању недостајање експоната, онда је то једно, а ако је погрешно конципирање и оријентација, онда је друго и далеко горе. Интерес Револуције је да се томе питању приступа комплексно, научно, историјско-материјалистички, а то значи и идејно-културно. Јер: музеј није депо или поставка старудија или посао особењака, него очигледна историја народа са свим елементима његове борбе, развоја, стваралачког доприноса, свести и културе, управо по томе што пластично казује: ко смо, одакле смо и какви смо. Музеји су последице, резултати завршних научно-културних изучавања и истраживања, а не њихов почетак од tabula rasa.

Ако се ова разматрања повежу са питањем улоге музеја у неговању и развијању напредних (револуционарних) односа у негирању конзервативних и назадних традиција, онда се не може почињати од голих захтева и налога, него једино од валоризовања онога што се по својој трајној вредности може уградити у културно уздизање и васпитање данашњих и будућих нараштаја. Од музеја се не може само захтевати да негују напредне (револуционарне) традиције ако није научно, историјско-материјалистички, дијалектичко-материјалистички расправљено које наслеђене традиције су напредне (револуционарне), па их ваља настављати, а које конзервативне, негативне (контрареволуционарне), па их ваља негирати, не неговати. Даље, идући, то би значило: без вредносне, културно-историјске селекције, културних наслеђа и добара, не може се захтевати од музеја да играју праву културно-васпитну улогу својим поставкама и педагошким радом. То никако не значи да прво треба обавити сав тај теоријски и практичан селекторски рад, па тек онда приступити отварању музеја, ако и кад то буде завршено, него обрнуто, да се, при отварању музеја не сме изоставити та битна страна културне политике и делатности. То, заправо, значи да Револуција, њен културни хуманистички и социјалистички преображај не допушта изолационистички приступ тим проблемима нигде, а најмање у оснивању музеја, у музеолошкој делатности. Исто тако то не значи да једино музеолози морају бити друштвено-научни енциклопедисти, макар и само на подручју хуманистичких наука (појединачно и тимски), али значи да они најмање смеју да не буду такви. Већ по суштини позива музеалац и музеолог не могу да буду занатлије, мада морају перфектно владати том науком и занатом. Неговање напредних (револуционарних) традиција није само примењена него, пре свега, научно-истраживачка, идејно и културно селекторска делатност.

Једино у овом смислу се може разумети оно што је на прошлогодишњем Међурепубличком саветовању о улози музеја револуције у неговању и развијању револуционарних традиција (25. и 26. април 1972) теоријски и концепцијски исправно закључено:

„1. Неговање и развијање револуционарних традиција представља трајан идејно-политички, културно-просветни и васпитни задатак друштвено-политичких организација, друштвено-политичких заједница и неких (сасвим је нејасно само неких — напомена Д. М.) установа. То је револуционарни посао усмерен непрекидном мењању и усавршавању људских односа, оживотворењу идеала социјалистичке револуције; то је процес уграђивања етичких вредности слободарске, револуционарне прошлости у самоуправне односе нашег социјалистичког друштва. Зато револуционарне традиције нису и не могу бити ни мит, ни легенда, нити некакав мистички култ, нешто једном заувек дато, већ су то разноврсне активности и утицаји идејно-политичког, културно-просветног и васпитног карактера, инспирисане богатим прогресивним наслеђем, на путу изградње бољег, хуманијег и савршенијег друштва. То је истовремено и јачање свести о историјској повезаности наших народа и народности, о братству и нераскидивом јединству, равноправности, солидарности и припадности не само ужој, републичкој и покрајинској, него и широј, југословенској социјалистичкој самоуправној заједници".

Мада су овде полазна тачка, музеји револуције и одељења НОБ, а не комплексни музеји, мора се рећи да други закључак не може да се односи ни претежно ни једино на музеје револуције и да се третира као нешто што је једино за њих обавезно, а он гласи:

„2. Музејима револуције, историјским музејима, музејима радничког покрета, регионалним, завичајним и појединим (ваљда је требало рећи одговарајућим — примедба Д. М.) специјализованим музејима и одељењима НОБ комплексних музеја, као културно-просветним институцијама великог значаја, у неговању и развијању револуционарних традиција, поверени су прворазредни идејно-политички, васпитни и образовни задаци".

По моме мишљењу **свим музејима,** почев од историјских, етнографских, музеја техничког развоја па до војног, општа, почетна, заједничка и трајна је обавеза да изражавају прогресивна културна наслеђа и да негују напредне (револуционарне) традиције, јер без тога они су ван граница културно-револуционарне политике и нису носиоци вредности и наслеђа које је верификовала, афирмисала или реафирмисала Револуција и њена културна политика и делатност.

Овде је неопходно укинути могуће дилеме, као научно нефундиране и неодрживе: а) да ли треба музеји револуције да се утопе у општеисторијске и да тако изгубе своју физиономију и утицај; б) да ли треба општи историјски, комплексни (!) музеји да се подреде доминацији музеја револуције и да тако изгубе своје вредности; ц) да ли треба да се искључи ближа и даља прошлост једнога народа, краја, региона и слично да не би сметала угледу, утицају

и концепцији музеја револуције; д) да ли се треба одрећи мучне и тешке прошлости да она не би сметала светлом лику револуционарне садашњице.

Револуција је пракса мењања човека, људи и света, она је носилац стварања и стваралачког права, слободе човека ослобођеног од негативних наслеђа и отуђења у прошлости, али није акт укидања историје, сведочанства о историјском путу и развоју. Међутим, Револуција не може да прихвати и развија апологетику прошлих класних владавина, да допушта ванисторијско трајање народа ради величања класних интереса владајућих господара. Зато она нити сме да подноси историјски мораторијум за народ у прошлости, нити да не искаже насиље којим је народ претварап у ванисторијску и вандруштвену категорију, а нити да превиди вредности које су и тада биле ослонац културног, хуманог, напредног кретања човека, радничке класе, угњетеног народа. Према томе, никако се не може расправљати о утапању једних раздобља и епоха у некоје друге, па ни институција које их тумаче једних у друге, него о исказивању историјског континуитета, прогресивних вредности и кретања, напредних традиција и реализацији човекова права и слободе односно борбе за њих. Не може се ни озбиљно ни научно расправљати о томе да се једне установе другима подреде или да се њихове вредности оштете или анулирају, него је реч о афирмацији (и реафирмацији) правих вредности у историјском континуитету, који је текао и еволутивним и револуционарним кретањима и развојем.

Ствар је у томе да се савесно, научно, по критеријима вредности одаберу и очувају, да се негују и експонирају праве вредности које бележе културно-историјски и историјски континуитет. Није реч о укидању, него о научном, историјско-материјалистичком тумачењу прошлости која истовремено значи напредне тежње, покрете и остварења, али и баријере и отпоре преко којих се морало стићи до револуционарне данашњице. Класно друштво и владавина и нису могли да учине друго него да одбацују, гуше и прикривају све оно што је било напредно и револуционарно, а да презентирају само оно што је била апотеоза класном поретку и владавини буржоазије. Ако се тако приступа и поступа, онда нема никакве бојазни да се идеолошки реафирмише заостала свест, мрачна прошлост и антисоцијалистичка идеологија. Класним поретком управо је поречена сопствена прошлост народа, радничке класе, прогресивних снага и револуције или, тачније, егзистирала је само онолико колико су оне сламале отпор, насиље и угњетавање буржоазије и успевале да се пробијају својим вредностима и остваривањима. И није основно да се расправи шта јесу или могу да буду револуционарне традиције, него шта нису напредне (револуционарне), народне традиције и наслеђа, те се путем њих лансира класни буржоаски шверц. Јер револуционарне традиције и културну баштину чини целокупно напредно културно наслеђе које има своју аутентичну вредност. Без тога се народни музеј не може звати народни, нити народни музеј може да буде некаква противтежа или парњак музеју револуције у општем културном наслеђу, културној политици и делатности. Задатак је Револуције да одобри, извуче из тамнице сва човекова наслеђа и остварења која чине фонд његовог, човечног и људског успона и пробијања. Као што културна наслеђа не могу бити једино она која су настала у револуционарном периоду, тако и напредне (револуционарне) традиције не могу бити само оне које је родила Револуција, него и оне на основу којих је човек израстао до момента у коме је почео, кренуо, да мења свет, људе и себе у њима. То мењање значи, пре свега, мењање човекове и друштвене свести, елемената, компонената његове и друштвене културе, положаја човека, људи и света, да би живео и развијао се без неслободе и отуђења. То, укратко, значи измене начина мишљења и схватања света и живота и одгајање сазнања, знања и свести без реликата тотемистичке, анимистичке, антропоморфне, фидеистичке и других видова превазиђене и заостале свести и културе.

У музеју сваки експонат говори својим предметним, физичким језиком, својим материјалним видом, али и језиком своје улоге у животу човека. Нож је помоћ човеку, али и средство за убијање и злочин. Плуг је човеково оруђе, али је знак прогреса само у односу на дрвену ралицу. Манастир и црква савршене архитектуре и иконописа, фрески и скулптура није знак само уметничких остварења, него и примитивне, религиозне свести и културе која је некад била одређујућа идеологија и култура, али је за социјалистички хуманизам она сведок и анахронизма и превазиђеног развитка друштвених односа. Надгробни споменик, чак и кад не пати од снобизма живих, није само знак пијетета (то јест култа мртвих), него и ознака заостале свести и сиромашне културе која је подређена загробном животу. У музеологији је основни проблем у томе да се гледаоцу открије права суштина и аутентични језик сваког експоната полазећи од прогресивно-хумане човекове позиције, а не од његовог држа-

ња у заблуди. Зато је почетан став за сваки, а не само за музеј револуције, да „револуционарне традиције нису и не могу бити ни мит, ни легенда, нити некакав мистични култ, нешто једном заувек дато", што значи да се традиције као испољење човекова дела и стварања мењају, богате и гасе, а тиме се богате и његова културна и историјска наслеђа трајних вредности. Али социјалистички револуционарни преображај не значи само то, него и укидање заостатка свеукупне класне (експлоататорске) владавине током које су поједина традиционална и културна наслеђа могли имати измењене улоге и вредности. Нису Грачаница, Сопоћани, Дечани, Раваница, Жича итд. подизани ради тога да би дошли до изражаја ствараоци — архитекте, неимари, живописци или фреске, дуборези и друго као уметничко дело, него су они унајмљивани зато да би послужили једној религиозној и владајућој идеологији својом уметничком снагом, а та идеологија, сем за владајуће велможе световне и духовне, и тада је била анахрона, туђа и поробљивачка за народ. То, управо и јесте онај „мистични култ" од кога се човек Револуције мора поштедети како у тим споменицима културе не би видео само величину, сјај вечне поруке, него и сведочанство једног минулог времена, свести и културе која човека није само уздизала, како се то обично једнострано интерпретира, него га и окивала и кочила утолико више уколико је била импресивнија, уколико је више деловала на његове емоције, доживљаје, свест и схватања. А рецидиви и реликти такве религиозне свести масовно живе и данас у људима сводећи их још увек на грешне, немоћне, покорне, понизне и слично.

Ови макро примери са споменицима културе релативни су и за оне покретне микро споменике културе, то јест музејске експонате, те је један од задатака музеологије и музеалаца да сваки од њих демистифицира, то јест да им не приступа само физички, материјално и по лепоти облика, него и историјски — говорно, а то значи и културно-васпитно. Натпис са гроба великог злочинца из давне прошлости, ако је једини траг писмености једног народа, може да има трајну вредност само по томе другом. Сребрни пехар из кога је потрована десетина људи не може да има трајну вредност по изради и материјалу од кога је, него само као сведочанство о тровању, отрованима и злочину онога који је тровање наређивао. Могла је бити и најлепша чаша из које је Сократ испио сок од кукуте, али за музеј би била значајна само по томе што је послужила за тровање Сократа. За човека револуције она би била сведочанство антитрадиције и антикултуре, таман као и позлаћена кама некога крвника са урезаним рецкама. Насупрот томе, крст којим би свештеник убио тиранина усред цркве, до би спасао народ од зла и терора, био би значајан само по томе другом, а не као симбол верског култа.

Све то показује колики је значај и одговорност музеолошког научно-истраживачког рада на изналажењу догађаја, односа, наслеђа и експоната пре него што се конституише концепција једног музеја и реализује његова поставка. Даље, колики је значај свестраног изучавања сваког појединог експоната и онога чему је он служио и по чему стиче право да буде експонат, па макар то немало ничег заједничког са његовом првобитном наменом. Онда, колика је научно-музеолошка одговорност и вештина да се говор свих појединачних експоната односно сваке тематске целине споје у јединствену истиниту причу и доживљај за посетиоца без икакве мистике и недореченості. Дакле, колика је огромна културна и идејно-васпитна улога и одговорност музеја израсла из стваралачког рада не само интерпретатора, него и истраживача, стваралаца концепције и остваривача поставке.

Једини могућ закључак је: да би се имала права концепција музеја и његове поставке не сме се полазити једино од уопштених начела и шаблона, већ пре свега од истражне средине, догађаја, живота, експоната и сагледане могућности онога што они могу да кажу посетиоцу. Један од првих услова за то јесте критички приступ сваком времену, догађају, личности, експонату, поставци и начину интерпретације у музеју. Није ствар у томе да музеј угоди одговарајућој средини, него у томе да та средина разуме истину, снагу, улогу, услове, место и оправданост оснивања, опреме и деловања музеја као очигледног средства за ширење културе и неговања напредних (револуционарних) традиција. Управо зато је музејима неопходно комуницирање са средином и посетиоцима не само музејском поставком него и сопственим публикацијама. Колико је то значајно и какву помоћ пружа раду и развоју музеја може се анализирати и на искуству дванаест свезака „Лесковачког зборника". Без њега Музеј би могао имати пријатеље и посетиоце, а са њим има и сараднике.

Dragi Milenkovitch

MUSÉES, HERITAGE CULTUREL, TRADITION ET REVOLUTION

L'auteur traite de la tradition et de son caractère, insistant tout particulierement sur cette tradition qui par la valeur pédagogique et idéologique mérite d'être cultivée dans les musées et d'etre présentée, aux jenes gens. L'auteur nous donne aussi un aperçu de la bibliographie sur ces problèmes.

Др Владимир Стојанчевић

Велике епидемије куге у крајевима југоисточне Србије

(Из историје здравствених прилика: предања и историја)

Историји здравствене културе нашег народа у науци није посвећивана велика пажња, нарочито не за југоисточне крајеве, чему је недостатак историјских извора, донекле и заинтересованости, био главни узрок. С друге стране, готово све велике епидемије које су биле познате на Балканском полуострву, обухватале су и ове крајеве.[1]) Од великих епидемија које су у прошлости харале по нашим крајевима куга, морија или чума највише је остала у сећању у ширим слојевима народа. Готово пола миленијума од познате провале „црне смрти" у Европу 1348. године, куга је оставила тешке последице у привредном, демографском и социјалном погледу. Где год се појављивала стварала је пустош и проузроковала дубоке поремећаје у друштвеним и привредним кретањима. Ударала је снагом великих елементарних непогода и због својих великих епидемиолошких својстава уносила страх и трепет међу људе.[2]) Због лакоће преношења, брзине и ненадности појављивања, интензитета обољења и специјалних манифестација физичке унакажености болесника, мртвих и реконвалесцената, куга или чума силно је утицала на психу и уобразиљу човекову. Била је, у народу, приказивана уопште са карактеристикама натприродних бића велике демонијалне снаге, али често и са антропоморфним особинама.[3]) У народној традицији крајева југоисточне Србије чума је остављала успомену на себе и кроз народну песму[4]) и прозно стваралаштво[5]), али реминисценције на њу такође су остале забележене и у провербијалном изражавању[6]), у неким магијским обредима[7]) и народним обичајима и веровањима,[8]) у заветним местима, затим у материјалним преостацима њеног епидемиолошког дејства као што су не тако ретка „кужна" или „чумина" гробља,[9]) „чумина" чесма,[10]) „чумлијско мале" (махала),[11]) и др. У југоисточним крајевима Србије куга је често идентификована са колером, али је углавном била позната под именом „чуме", „велике болести", , тетке",[12] „црне смрти".

У југоисточним крајевима Србије, у старој нишкој, пиротској, лесковачкој и врањској нахији, за време Турака, највише је народне традиције о чуми забележио, почетком XX века, знаменити српски научник, географ и антропогеограф Риста Николић, родом Врањанац. Проучавајући предео Врањске Пчиње, који се састојао из двадесет и три села,[13]) он је забележио предање о томе како је некад затечено четрнаест „селишта", од којих је дванаест „по причању, чума уништила".[14]) Тако он наводи казивање о селу Копањани: „За село, које је ту било, веле да га је чума уништила; док се један човек, који је отишао у Куманово на пазар, вратио, чума је све побила, а остала само једна девојка, с којом он побегне, а село сасвим опусти".[15]) За село Луково, наводи како је, у давнини, „на старом селишту... било село од 70 кућа, па га чума уништила, а спасло се само седам кућа — седам брата, који се склоне и населе у Јарановцу, основавши тако прво „село", од којег је данашње постало"[16]) Како је чума поразно деловала на становништво и демографски развој сеоских насеља, Р. Николић даје и предање о селу Буљесовце, по коме „прича се, да су најстарија породица у селу Ивковци, за које једни веле, да су старинци — једини су се они спасли, кад је село пре данашњега чума побила..."[17]) Или, други случај;

за село Доње Требешиње:" За 1 кил(ометар) далеко од села налази се селиште, за које се прича, да је ту било село, па се одатле због чуме раселило и поместило на источну страну . . ."[18])

Слична је стара народна традиција и за крајеве Крајишта и Власине. Тако је, на пример, чума „уништила" „старо село у Битврђи",[19]) а да данашње истоимено село дугује постанак једном избеглом и преживелом сељаку.[20]) Слично је настало и село Горочевци: „За време чуме било је неколико кућа и становници се били разбегали по околној планини, а неки и заостали. По томе се и „субаша" појавио у селу и засељавао поједине".[21]) По народној традицији (Књажевачка) Кална настала је насељавањем пред чумом бегунаца из Власинске Калне: „Али услед чуме (неки је зову и куга) становници одатле (из селишта) побегну („народ вати планину") и преселе се северно у Пиротски крај, где оснују истоимено село Калну"[22]) Риста Николић је забележио да у народу „постоје разнолика веровања и сујеверје" у вези са чумом, и наводи два интересантна примера, један је у вези са наводним постанком Црне Траве, а други у вези са једним случајем „белеге" једног сељака који је прележао од чуме у селу Горња Врапча.[23]) Тако је народно веровање било да је „име Црна Трава по томе, што је село црним воловима оборано, када га је једном била чума или, како ће по који рећи, колера".[24])

Сличне примере старог народног веровања забележио је за Лесковачку Мораву вредни скупљач фолклорне грађе и описивач народног живота и обичаја и веровања свештеник Драгутин Ђорђевић. Он наводи како „По народном предању, кад је била чума у Лесковцу, па сатрла силан свет, неки од терзија одбегну у село Цекавицу да тамо нађу спасење, пошто је село Цекавица била „заорано" близанцима воловима. Познато је народно веровање да чума „не бије у зараном селу".[25]) Он је, такође, забележио и један случај народне традиције која се верификује историјским подацима: „У Лесковцу је некада живео качар Петар, родом из села Јарсеново (источно од Лесковца) „Њега умори чума а сахрањен је у гробљу код рударске цркве, а опевао га је владика Нишки Деда Виктор за 12 дуката".[26])

Горе наведена народна предања и успомене представљале су бледо сећање на давна времена честих провала епидемије куге иако — сем у неким случајевима — без ближих хронолошких појединости. Па ипак, без обзира на форму у којој су казивана и на мотивацију казивања, ова народна предања представљала су одраз стварних здравствених прилика. Неки стари црквени записи забележили су поједине случајеве епидемија ранијих векова, а др Ристо Јеремић који је систематски приказивао епидемиолошке појаве великих болести на територији Југославије, и један од најбољих историографа из области здравствене прошлости нашег народа, наштампао је неколико написа о појави куге у средишним крајевима Балканског полуострва, па и у крајевима око Ниша, Лесковца и Пирота. Таквих је појава било, у XIX веку, у 1813, 1814, 1815, 1829, 1830 и 1835. години. Тако, „1813 удари у турско царство сила напрасно, љуто мори све до 1815 и Стамбол и Урменлију, Скендерију, Босну, Мисир".[27]) 1813/14. године „Бист в сије лето чума велика по всеј турецкој земљи и по градов и по села и по морски лимани и тога ради бегаше Кратовци Лесновски 14 кућа со все чељади и седоше се 5 месеца. И у тој божи гнев и страх сограђимо келију под кула доле".[28]) Исто се помиње 1815. г. „оган и куга и помор велики",[29]) затим „Стара чума у који су умрели у Пирот 8000 човека. А втора чума, што је била на 1838 года и не зна се колико човека умрели".[30]) Године 1829. била је у Видину „кужна болест"[31]). 1830. био велики помор од чуме у Нишу („умирачка") где је умирало на дан по 50—100 људи: „По сокаци трава урасла, нигде никога нема. Гурци и Јевреји нису се чували, многи су помрли. Од Христијана ко се није умео чувати, тај се сасвим затро".[32])

У југоисточним крајевима Србије, у старој Нишкој, Пиротској, Лесковачкој и Врањској нахији, као и у суседним крајевима у Македонији, на Косову, у Бугарској, у XIX веку, за време турске управе, куга се јављала више пута, а последњи пут са јаким последицама 1836, 1837. и 1838. године када је захватила, поред вароши, и велика равничарска села, па чак и нека планинска насеља, и однела врло велики број људских живота. Почетком XX века Јован Хаџи Васиљевић, свестрани проучавалац и добар познавалац наших јужних крајева, забележио је да су три епидемије „колере" биле 1814, 1831, и 1836. године. „До скора је било више живих људи у Куманову који су памтили све три ове колере. По њиховом причању најстрожија је била она из 1831. год и њу зову **Голема чума.** Она је владала у граду и свим околним селима с ове стране Пчиње. Онда је свет из Куманова бежао с децом у козјачка села. Трећа је колера владала само у граду, и позната је под именом **Мала чума**".[33]) Између 1836. и 1838. године сличан је случај био и са пределима око Врања, Лесковца, Пирота и Ниша.

Последња куга, она из 1836. године, била је пренета са Леванта — по једном тврђењу, односно из Египта — по другом казивању.[34]) Најпре се „масовно" проширила по Цариграду, који је много страдао, затим у Једрену и Солуну. Посредством турске војске и трговачких каравана куга је, затим, била пренета готово у све крајеве Балканског полуострва. У горњим крајевима чума се појавила готово изненада, и у кратком временском периоду са јаким интензитетом испољавања. У нашим крајевима тада су нарочито тешко били погођени: Ниш, затим и Пирот, али је чума била захватила и Лесковац, нешто мало и Врање, а од мањих места Власотинце, Белу Паланку и предео Црне Траве. У неколико мањих или већих епидемија, које су у првим деценијама XIX века захватиле крајеве у сливу Понишавља и Јужне Мораве, ова из 1836—1838. године надмашила је била све остале.

Пренесена преко Цариграда на Балкан, куга се ширила ка Србији из два правца: са истока, цариградским друмом, и са југа тзв. Салоничким (Солунским) трговачким путем. Крајем лета 1836. године, под њом су били: у Македонији градови Солун, Серез,[35]) Јенице Вардар, Велес, Прилеп, Цумаја, а у Бугарској Пловдив, Татар Пазарџик, Дупница, Софија и неколико других места у средишњој и источној Бугарској. Крајем септембра 1836. године кнез Милош је био обавештен „да се находи куга по Румелији на више места, и све једнако простиресе".[36]) То је већ био сигуран повод да се прелажење српске границе организује према прописима који су важили као ванредни у заштити од разних епидемија, у овом случају од епидемије куге.

U Србији прве вести о појавама куге на Балканском полуострву потицале су, у ствари, већ с почетка јануара 1836. године, када се пронела вест да је „чума" однела прве жртве у Кавали и Цариграду.[37]) Но овоме у почетку није била полагана велика пажња јер се није знало о јачини болести и о томе да ли су то били појединачни случајеви, или се пак радило о епидемији. Зимско време није погодовало ширењу болести, па се стога о куги није много ни говорило. Међутим, крајем пролећа 1836. године било је очевидно да се куга појавила на више места у Турској и да је због великог броја оболелих постојала опасност да се епидемија прошири и на друге крајеве који су били ближи Србији. Вести које су долазиле потврђивале су горњу бојазан.

Средином јуна 1836. г. у Алексинац је доспела вест да је куга морила у Велесу,[38]) а ту је вест потврђивао и познати „турски" трговац Хаџи Трајко који је „прошао овде (кроз Алексинац) 16. т.м. с еспапом у Београд и казао је даје се пак чума у Велез појавила, да су се житељи по селима морали разбегнути будући да се жестоко показује."[39]) Током лета куга је захватила многе крајеве у Македонији, нарочито дуж „салоничког" пута који је везивао Солун и Серез са Пиротом, Нишом и Београдом, а исто тако и у доста места у Бугарској која су се налазила дуж Цариградског пута. Крајем јула у Алексинцу се говорило умногоме о куги која је морила по Турској.[40])

Ширећи се ка Србији куга је долазила из предела Кавале, Солуна и Сереза, односно идући из Цариграда преко Пловдива и Софије која је врло брзо била тешко погођена кугом.[41]) Због непосредне опасности да буде унета у Србију, кнез Милош је био издао наређења да се српско-турска граница „затвори", тј. да се прелаз из Турске у Србију ограничи само на неколико места у којима су се почели градити „контумаци" или карантини. Главни српски карантин налазио се у Алексинцу, према Нишу, и на Брегову, према Видину (затим их је било и према Новом Пазару и на Дрини).[42]) Сав промет путника и транзит робе одвијао се преко ова два карантина са правца источних и јужних турских комуникација ка Србији, и ту је био заведен тзв. „контумацки период". Тако су средином августа 1836. године алексиначки карантин градили мајстори из крушевачког, ћупријског и јагодинског окружја, затим и десет мајстора — „дунђера" из Ниша, са којима је било и више калфа.[43]) Крајем августа у Алексинцу је било упослено четрдесет и седам мајстора, што је речито говорило о опасности од куге у Турској.[44]) Велес и Клисура у Македонији сматрали су се за места где је куга већ дуго времена харала и, свакако, однела многе жртве.[45]) У тежњи да сачува Србију од уношења епидемије, кнез Милош наређује из Пожаревца 20. новембра 1836. г., да ако се куга појавила у близини српско-турске границе, а чује се да је има у Дупници, да карантинске мере треба појачати,[46]) граничне прелазе строго контролисати а преступе на граници најстроже казнити.[47])

У другој половини новембра, међутим, било је јасно да се куга не само приближила српској граници код Алексинца, него да су се већ били појавили и први случајеви болести у Лесковачкој нахији. По једној провереној вести Аврама Петронијевића, личног изасланика кнеза Милоша за безбедност границе за време епидемије куге у Турској, од 24. новембра 1836. године, куга се била појавила у Власотинцу и

у Лесковцу.[48]) Два дана касније та се вест потврђивала с тиме што је већ куга имала карактер шире епидемије. По други пут Аврам Петронијевић обавештавао је кнеза Милоша из Алексинца како „куге за цело има у Дупници, у Врањи и села њени, у 2 села Пиротска, у једно Лесковачко; а како је ово време лепо, мислим да ће до два три дана у Ниш доћи".[49]) Како су, даље, пристизале вести да куге има и у Бугарској, у Плевни и у Ловечу, то је кнез Милош издао нове наредбе да се контумацки период подигне са пет на десет дана, а убрзо и на дужи рок, и то у карантинима Алексинца и Брегова.[50]) Почетком децембра 1836. године, пошто се куга у пиротском и лесковачком крају није смирила, чување српско-турске границе било је даље појачано, а да би се опасност од уношења куге у Србију умањила било је забрањено да кириџије са стоком и робом долазе у Алексинац.[51])

Како је изгледало здравствено стање у нишко-лесковачком крају, и у суседним нахијама, крајем новембра и почетком децембра 1836. године рапортирао је кнезу Милошу А. Петронијевић који је управо због опсервације кужне епидемије у Турској и обезбеђења српско-турске границе готово стално боравио у Алексинцу. Другог децембра он је кнеза извештавао о следећем: „Јучер су изашли одваде један момак Пиротског Ајана и син Хаџи Нешин... питао сам једног из њиног друштва да ми право каже гди има куге, и заклиње се да кром Џума и Дупнице незнају где је има ближе; но даје Паша Софијски затворио пут за Софију одонуд, па како је и Брезник његов затворио и онамо, те неима у Пиротско кои отуда да дође. Кириџие кои кроз Дупницу иду овамо прелазе на Лесковац, и ако знаду што, крију неће да кажу докле је допрла; но да је има у врањска Села и једно Лесковачко, које је под планину, сви сведоче, пошто се из Лазарета испусте. Кажу ми ономад неке кириџије из Софије да је има до Филибе свуда од Цариграда овамо..."[52])

Како се из овога извештаја види, крајем 1836. године куге је било у Лесковцу, Власотинцу и по неким врањским селима, затим даље у Македонији и у Бугарској али као да, у ово време, болести није било у Пироту и у Нишу. У сваком случају зимско време омело је ширење епидемије: по српским службеним извештајима види се да се куга, почетком јануара 1837. године, стишала и у Солуну и у Дупници.[53]) Па ипак, што се тиче Србије, постојеће санитетско-полицијске мере остале су на снази, што се — поред осталог — види да је у алексиначком карантину у току јануара 1837. године било „контумацирано" 300 људи и 1500 товара еспапа.[54]) Но почетком пролећа епидемија куге се поново распламсала, овога пута понајвише у Пироту и У Нишу. Шта више, епидемија је новом снагом ударила готово по свим провинцијама и местима на Балканском полуострву под турском влашћу.

Епидемија је оживела заправо почетком марта 1837. године. По извештају из Алексинца кнезу Милошу, од 18. марта, у Пироту је „неколико људи, и то напрасно помрло, које тамошњи житељи казивали су, да ји вампир дави. Желећи о таквој напрасној болести совршено известитисе, пишем одма у Ниш, и данас известим се, да ниј вампир, но права куга, и да је од поклада до данас 30 до 40 људи помрло".[55]) По истој вести куге је било у Скопљу, Прилепу, Дупници, у сереским селима, и у Солуну. Крајем марта потврђивале су се вести да куге и даље има у Пироту.[56])

Почетком априла 1837. године, надзиратељ алексиначког карантина, совјетник Стојан Јовановић, извештавао је кнеза Милоша да у Пироту „сваки дан по један по два умиру, и то од Турака, а од Серба за до данас још ни један умро није".[57]) По неким вестима, пак, средином марта куге је било и у Пироту, у Скопљу и у Дупници.[58]) Заиста, Хаџи Неша је почетком априла 1837. године извештавао српског кнеза да је у Пироту нека болест од које дневно умре по неколико људи, али да неки мисле да је куга, а други опет да је колера.[60]) Тек 22 маја о здравственој ситуацији у Пироту Аврам Петронијевић је са сигурношћу обавештавао кнеза Милоша: „Овде дошавши нађем у карантини сина Хаџи Нешина, кои ми каже да је у Пироту велика куга и да га је отац послао нарочито овамо да нам о овом случају јави и да се код нас за које време причува. Иста куга да свирепствује и у Софији и околини... да су сва села Серезка, Неврокопска, и Дупничка разбегнута по планинама, и да свуда стои писак и јаук од жена за умрлим сродницима... има је у Приштини и по Косову..."[61])

Због очевидне опасности, кнез Милош је наредио да се карантински период у алексиначком карантину повиси на петнаест дана, да се пограничне страже „дуплирају" „и да се учини споразумените с Нишким пашом да се из Ниша у Србију само толико пушта, колико наш карантин поручио буде". Слично, кнез Милош је наређивао пограничним властима да и даље одржавају везу са Хаџи Нешом Филиповићем у Пироту и Хаџи Ђорђем у Нишу и да одатле добијају и даље обавештења о стању куге у овим местима и околини.[62])

По српским службеним вестима, почеком јуна 1837. године куге је било и даље у Пироту.[63]) Исто тако било је и у Нишу где се епидемија разбуктала до стравичних размера. Ами Буе, геолог и географ европског гласа, иначе доктор медицине, сведочио је да је у Пироту, граду од неких шест до осам хиљада људи, дневно умирало и по седамнаест лица![64]) У Нишу је било слично: ту је, у мају, дневно умирало и по осамдесет душа![65]) Тада и Лесковац ако је нешто боље пролазио.[66]) У суседству, Софија је још теже плаћала данак чуми: по неким вестима од двадесет хиљада становника, четрнаест хиљада лица било је заражено кужном болешћу![67])

Епидемија куге проширила се и на Белу Паланку и поново на Лесковац. О томе је 6. јула 1837. године био обавештен кнез Милош: „Данас добивши од Хаџи Ђорђа из Ниша писмено известије, да куга у Пироту све већма свирепствује, да се около Пирота у свим скоро околним сели распрострла и у Паланку, која 6 сати од Ниша одстои, већ да се уселила ... По устменом казивању млоги разумео сам, да се и у Лесковцу уселила, куда сам одма за известити се писао. Овај час, од дошавши трговаца у Карантин, известије добијем, да у Приштини и селу Гиљани кужне болести има".[68])

Како се куга јавила и на Косову, на српско-турској граници биле су поново предузете накнадне мере обезбеђења,[69]) јер мере које је, на кнез Милошеву молбу, био преузео Нишки паша нису уродиле плодом![70])

У току лета 1837. године Ниш је био нарочито на удару јер се куга у новим таласима јављала са три правца: од Софије и Пирота,[71]) од Куманова и Лесковца, и са Косова, од Приштине. У августу, на пример, у Софији је дневно умирало и по две стотине душа. У Пироту је, у исто време, само једног дана умрло „92 Христијанина и 36 Турака".[72]) У Приштини у јуну и у августу дневно је умирало по осамдесет, по стотину па чак и по сто и четрдесет људи![73]) Крајем лета и почетком јесени „чума" је достигла врхунац, нарочито у Лесковцу и у Нишу. „У овом последњем граду, који је бројао једва 30 000 становника — по писању доктора Бартоломеа Куниберта, кнез Милошевог лекара и политичког повереника — било је мртвих по стотину на дан".[74]) Интензитет заразе био је такав да је Ниш — по истом сведочењу — „изгубио овом приликом више од половине својих становника (од прилике 19.000 душа)".[75]) Овде, највише је људи страдало током врућег и сунчаног месеца августа када се, према извештајима, куга највише „разбеснела"[76])

У Лесковачкој нахији чума је била нарочито јака у селима: Горња Стопања, Бошњане, Пертате, Ћеновац, Богојевац.[77]) Из самог Лесковца свет је бежао у села и планине. По речима Др. Ђорђевића, „од чуме се и бежало. Читава насеља су се повлачила испред ње. Бежало се у шуме и планине, и у села која су — према веровању — заорана сребрним плугом, и близанцима воловима. О томе докле се бежало док је чума „играла" постоје предања код многих родова".[78]) Да ли је и у самом Лесковцу постојало посебно место где су болесници инфицирани кугом лежали до оздрављења или до смрти, неизвесно је, али топоним „Смаилагин шпиталь" индицира на време неке од великих епидемија, неизвесно када и где, али није искључено да је потицао из овог времена, око 1837/38. године, када је и иначе у Лесковцу као „забит" или „мудир" управљао познати Исмаил паша, ранији управник пространог Крушевачког, односно Лесковачког пашалука и који је после управне реорганизације турске царевине био, неко време, деградован у свом положају.[80])

Током лета 1837. године куга је достигла врхунац и у Пироту, када је однела многе животе овог напредног трговачког и занатлијског града, познатог по многим привредним везама са ближим и даљим пијацама у Турској, Србији чак и Аустрији! По приказу др Илије Николића, вредном и добром познаваоцу прошлости пиротског краја, на основу коришћења архивске и друге документације, „куга се из Пирота проширила према српској граници и на два суседна села на један сат хода од Пирота. Тако је трајало до пред крај јуна, када је опет почела страховито да бесни: 28. јуна јављају да је захватила још пет оближњих села. Људи су тада у страху напуштали своја огњишта и бежали у планину. Куга их је сусретала. Из Пирота се иселио и сам турски војвода, ајан Хаџи Мехмед-бег, који је убрзо подлегао зарази и умро 30 јуна. И од његове тевабије (пратње) слабо је ко остао у животу. Умро је и Хаџи Павлов роб, доведен из Средоземља да му служи. Куга је пустошила. Уселила се и у Белу Паланку ... У самом Пироту умирало је 50—60 људи на дан. По селима и збеговима умирало је и више, мада се њихов број није могао утврдити. Куга је ушла још у 15 села пиротска и тако захватила скоро читав крај. Плач, јаук и лелек разлегао се тада нишавском долином уз кужни задах умирућих. Своји су сахрањивали своје, најрођеније. Бежали су потом што даље од њих, од куге, а она их

је невидљива, опака и смртоносна сустизала и косила. Тако је трајало двадесетак дана. Куга је проредила град и села. Тада је, претпостављам, скоро потпуно уништила и Раковицу, село испод манастира св, Јована, на путу Пирот — Крупац. Из тога је времена, вероватно, и запис у месецослову попа Тодора из Црног Врха који гласи: „Да се знае кага то се беше дигнала чумата по целиат свет от христа м.ц. јулиј".[81]) Из тога времена је сачуван и један други запис из чувеног Хаџи Павловог „тевтера" који гласи: „Знати се када беше помор на човеци. Чума беше сене 1837. Тогај седо на дук(а)н и мало време (па) бегамо у збег у Прис(а)н".[82])

У Нишу, као и по другим местима Румелије — тј. унутрашњости Балканског Полуострва — чума је трајала до краја јануара 1838. године.[83]) Поново се појавила у Нишу и у Лесковцу упролеће исте године, углавном маја месеца. Нова епидемија трајала је, изгледа, до новембра исте године када је била сасвим ишчезла. И 1838. била је пустоносна по последицама епидемије.

Тако, по једном црквеном запису помиње се: „1838. год. 4 маја од како побегосмо од чуму",[84]) у околна села, јер, по једном другом казивању „Године 1838 беше страшна чума (куга) те брат брата не могаше чувати, ни саранити. Мртве су сарањивали они који су били чуму преболели, па је се нису бојали по други пут. Хилендарски јеромонах Виктор (потоњи Деда Виктор), који је у Цариграду био прележао ову болест, опевао је мртве, и тада је стекао силне паре".[85]) Тако, „По приватним вестима појавила се кужна болест у Нишу, од које је умирало по двоје дневно — како од Турака тако и од Хришћана. У Лесковцу појавила се у исто време куга у једној хришћанској кући, у којој је пет душа умрло".[86]) Нешто касније друга вест, од средине маја 1838. године, наводила је да је у Нишу дневно умирало седам-осам лица, и да се у Лесковцу куга налазила у три-четири куће!?[87]) Но то је био тек почетак за 1838. г. У току лета, нарочито у августу и почетком септембра 1838. године, по извештају врховног надзиратеља алексиначког карантина кнезу Милошу, потврђивале су се вести „да је кужна зараза тако свирепо у Лесковцу свирепствовати почела, да су се житељи Лесковца разбегали. Кадија Лесковачки био је један од први жертва свирепе те заразе".[88]) Слично јављало се и за Ниш и Пирот. По једном другом извештју, чума је још у октобру 1838. године „страшно свирепствовала у Нишу и целом Нишевачком пашалуку, у Лесковцу и лесковачкој наији, у Пироту и околним селима, баш поред граничног плота...[89]) За све то време, у Србији кнез Милош је издавао најстрожије наредбе о заштити српско-турске границе. Због куге у Нишкој и Лесковачкој нахији чак је и пешачка гарда кнежева била послата да чува границу.[90])

Коначно, крајем исте године чума се изненада повукла оставивши иза себе, само у Нишкој, Пиротској, Лесковачкој и Врањској нахији — како изгледа — између двадесет и тридесет хиљада мртвих, и нарочито велики страх у народу који се задуго није могао повратити од тешких последица које је куга оставила у друштвеном и економском погледу.[91]) Куга или чума је дуго остала у свести народа овога краја, а бледа сећања на њу могу се и данас наћи у легендама и веровањима најстаријих генерација у забаченијим селима. Народна традиција коју су забележили, поред осталих, и Владимир Николић, Риста Николић, Коста Димитријевић, Драгутин Ђорђевић, Сергије Димитријевић, а од старијих Милан Ђ. Милићевић, можда не увек хронолошки тачна, свакако је одражавала сећања у народу на једну велику и тешку епидемију која је остала забележена и у писаним историјским изворима. Та традиција, при компаративном прегледу материјала фолклорног карактера и код производа народног стваралаштва, иста је или слична као у народним предањима из других наших крајева,[92]) с тим што је сваки крај имао своје специфичности и специфичне појединости у казивањима или у веровањима. Историјски извори, пак, за крајеве југоисточне Србије, како смо навели, очувани су у знатном обиму да је могла да се — ма и са непотпуностима — прикаже епидемија куге из 1836—1838. године, која је истовремено била и последња у овим крајевима, али која је тешко погодила и у моралном и у материјалном смислу народ овога краја, а пре свега у веома великом броју људских живота.

НАПОМЕНЕ

1) Видети: **Др. Ристо Јеремић**, Здравствене прилике у југословенским земљама до краја деветнаестог века. Загреб 1935.

2) Под насловом: „Чума" у Нишкој, Пиротској, Лесковачкој и Врањској нахији 1873. и 1838. године" одржао сам реферат у Лесковцу, 9. XII 1972. године, на Симпозијуму Научног друштва за историју здравствене културе народа Југославије, секције за Србију. Реферат ће бити штампан у Архиву за историју здравствене културе Србије, св. 2. —

Ми се у овом раду позивамо на нека његова излагања.

3) „Чуму (кугу) замишља народ као бабу, али је замишља и као жену или девојку. Оне имају негде далеко и своје царство. У извесно доба крену се женске по свету да бију људе, а њихови мужеви остану код куће да раде земљу. Оне не бију без плана, кога стигну, већ имају неке књиге, у које су записани они, које ће чума да удари. Оне носе мало грненце и њиме ударају. — Значајно је, да је и прост свет увидео, да се чума преноси обично стварима. У овој причи (која је у почетку чланка изнесена) пренета је са чаробњаком. Позната ми је друга једна прича, у којој је чума пренета са бисазима..." **Коста Димитријевић**, Из Лесковачке околине. Белешке. — Karadžić, год. IV, бр. 2. Алексинац 1903, 115

4) У једној старинској песми опева се куга стиховима:

„Венчају се Милош и Милошка,
Кад је било насред на венчање
Зададе се таја црна чума
Те Милоша у то клето срце..."

Владимир М. Николић, из Лужнице и Нишаве. Српски Етнографски Зборник, књ. 16. Београд 1910, 354

Поетске реминисценције некадашње епидемије куге могу се наћи у понеким примерима народног песништва ових крајева. Једна, свакако, новијег постанка песма из Лужнице такође помиње кугу:

„Ој Мито, млади комито,
Ваше је село големо,
Има ли моме убаве?
Лани је чума тепала,
Све је моме пробрала,
Једна је само остала —
Али ми је, пусто, роднина..."

Ове стихове ставио ми је на располагање учитељ у пензији **Душан Бирић**, родом Лужничанин, иначе одличан познавалац народног живота, обичаја и народног стваралаштва крајева старог пиротског округа.

5) У Црној Трави, Лужници и на Власини још и данас најстарије генерације сеоских жена знају и умеју да причају о чуми, стрепећи и сада од, по њиховом веровању, тајанствених и прикривених моћи ове страшне болести која се, најчешће, јавља у виду вештице. Магнетофонске снимке о томе има моја супруга **др. Видосава Стојанчевић**, виши научни сарадник Етнографског Института САНУ, која етнолошки изучава поменуте крајеве.

„Предање о чуми", на пример, било је и у лесковачком селу Накривањ, по коме је седамдесет девојака и момака (бећара) „једно поубаво од друго" изненада пормло од куге: „Некакво зло дошло па к'д се вратили сви умрели". **Сергије Димитријевић**, Грађа за проучавање Лесковца и околине. Лесковац 1954, 22.

6) На пример: „Чума те устрелила". **Драгутин М. Борђевић**, Живот и обичаји народа у Лесковачкој Морави. СЕЗ, LXX. Београд 1958, 562.

„Чума те црна ринула". **Владимир М. Николић**, Нав. д., 406.

„Чума те изела", или „Чума те однела", била је честа клетва, или претећи израз у љутњи код старијих генерација лесковачких жена.

7) „Орочити дни" били су дани „који су везани за завет услед епидемија болести" („чума" и „колера"). — **Драгутин М. Борђевић**, Нав. д., 400.

8) Поред старијих казивања, видети и веровања забележена у новије време: „Верује се да је раније чума-куга често захватала села која леже у зони букове шуме. Није такав случај био у зони у којој је расла „горунова гора". — **Др. Јован Трифуноски**, Грделичка Клисура, Антропографске расправе. Лесковац 1964, 168 нап. 3

9) Ранијих деценија било је много више казивања о „чуминим" гробљима, парцелама где су свакако сахрањивани мртваци преминули од куге (или колере), али су временом ишчезавали из сећања људи. Но, понегде се и у наше време знају места таквих „чуминих" гробља: Тако у Грделичком селу Мачкатици, постоји потес Селиште, где се познају и неки „урасли гробови". „Веровање да је некада у том селу владала „куга" и она је све почистила. Спасао се само један човек који је отишао негде према Власини". **Јован Трифуноски**, Нав. д., 111. — Уп. Нав. д., 131, где се, у селу Црвени Брег, помињу гробови „од колере".

10) „Куга се дуго памтила међу Пироћанцима. Старији људи причали су о њој своје успомене. Тако је сада већ давно преминули старац Панајот Кочић приповедао да је куга из 1837. нагнала Пироћанце да по први пут у својој историји окрече изнутра, а понегде и споља, своје ниске и чађаве куће. Вероватно је, да је из тога доба, а можда и раније, и „Чумина чесма" која и данас стоји у подножју Сарлаха према Будин Делу, близу поменутог гробља. За њу су везане многе бајке и легенде". — **Илија Николић**, Куга у Пироту 1837. године. — Зборник радова Српског лекарског друштва, секција за историју медицине и фармације, Београд 1960, 109

11) Видети: **Јован Х. Васиљевић**, Јужна Стара Србија, I. Београд 1909, 192 (У селу Младо Нагоричане „Као најстарија махала у овом селу сматра се **Чумлевско маало** а прича се да су се Чумлевци још у старо време од чуме доселили из Старог Нагоричана овде на своје трле које су биле на место данашње махале, па кад је прошла чума они су ту и остали").

12) **Петар В. Гагулић**, Мали Нишки саборни храм са летописом. Прокупље 1969, 54

13) **Риста Николић**, Врањска Пчиња, СЕЗ V. Београд 1903, 228

14) Нав. д., 145

15) Нав. д., 175

16) Нав. д., 190; Упор. 192.

17) Нав. д., 208

18) Нав. д., 229. — Упор. **Др. Јован Трифуноски**, Врањска котлина, Антропогеографска испитивања. Скопје 1963, 69 (За село Бунушевце, „прича се, да је на селишту некада било, највеће село у околини Врања. Једном је ту „дошла чума" која га уништила")

19) **Риста Николић**, Крајиште и Власина, СЕЗ XVIII. Београд 1912, 158

20) „Од њи се један спасао и тако се поново „запатила" Битврља, а по другима и тај једини отишао (у Млађинце) и село сасвим пропало". **Риста Николић**, Нав. д., 158 нап. 2

21) Нав. д., 309

22) Нав. д., 322, 323

23) „Један у Г. Врапчи „има нишан од чумата", која га је била, јер се родио за време чуме („у чуму", тј. кад је чума била). То су неке белеге на руци као опекотине, које наиван сељак показује као траг од чуме! — Многа села је чума уништила као на пр. старо село Битврђу. У с. Косову једном је била чума и многи су помрли, а неки се разбегали... Сва је Одраница „од нужду" (од чуме) заорана ралом („заобикољено село"). Црна Трава је једном сва избегла од чуме... остале само гуске и псета у селу... На то се доба јамачно односи предање, да су једном због болештина воловима „оборали Црну Траву" — **Риста Николић**, Нав. д., 250 нап. 3

24) Нав. д., 153

25) **Драгутин М. Борђевић**, Нав. д., 43

26) Нав. д., 45

27) **Др. Ристо Јеремић**, Нав. д., 26

28) Нав. м. Видети: **Петар Гагулић**, Нав. д., 6; 7

29) **Др. Ристо Јеремић**, Нав. д., 27

30) Нав. м.

31) Нав. м.

32) Нав. д., 28

33) Наведено казивање односи се на Куманово, у Македонији, **Јован Х. Васиљевић**, Нав. д., 83. У македонским крајевима епидемије куге биле су јаче и дуготрајније, што се има приписати и топлијем поднебљу које је погодније за ширење епидемија, затим због оријенталног типа градских насеља где је контакт међу становништвом био живљи и непосреднији па је и инфективност била јача. По народном предању почетком XX века, „У XIX в. два пута је куга т е п а л а у Скопљу и околини". — **Јован Х. Васиљевић**, Скопље и његова околина. Београд 1930, 384 нап. 3

34) Ami Boué, Die Europäische Türkei (La Turquie d'Europe, Paris 1840), II. Wien 1889, 340—341.

Бартоломеа Куниберта, Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића, Београд 1901, 506

35) Свакако је за ову епидемију куге у Турској везана трагична успомена која је нашла одраза и у македонским народним песмама. У познатој Верковићевој збирци македонских народних песама из средине XIX века има доста песама мотивисаних појавом куге и њеним последицама управо из времена 1836—1838. године. На пример:

„Марко, левен Марко!
Марко болен лежи,
Болен ке да умре,
От тешката болес,
От врлата чума.
На мајка му вели:
Мале, мило мале!
Јази ке си умре
Младо и зелено

..... ", или:

„Кого мајка кара учи
Стига нано, досна седиш,
Досна седиш по вечери,
Чума бие наше село,
Кој омркне не осамне,
Што осамне не омркне

..... ", или још један мотив на тему куге:

„Дек се чуло видело,
Моме кирија да кара!
Карало га је карало,
От Софија сос кирија.
На пут га треса тресе,
На друм га чума удрило
Једва ја душа одговори:
Јолдаши, моји кардаши!

.....

Стефанъ И. Верковићъ, Народне песме македонски Бугара. Београд 1860, стр. (редом) 178, 181, 185 одн. бр. песама: 168, 169, 173

36) **Др. Војислав Михаиловић**, Из историје санитета у обновљеној Србији од 1804—1860. Београд 1957. 515

37) **Архив Србије**, Београд. Кнежева Канцеларија. Јеврем Обреновић 1830—1839. Извештај из Београда од 9. I 1936.

38) **Архив Србије.** Кнежева Канцеларија (КК). Алексиначка нахија. Изв. из Алексинца од 17. VI 1836.

39) **Архив Србије.** КК. Нав. м. Изв. из Алексинца од 17. VI 1836.

40) **Архив Србије.** КК. Нав. м., Изв. из Алексинца од 26. VII 1836.

41) Упоредити: **Б. Куниберт**, Нав. д., 506/7

42) Видети: **Владимир Стојанчевић**, Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836—1838. године. — Историски Гласник, 1—4. Београд 1954, 61—85.

43 **Др Војислав Михаиловић**, Нав. д., 514

44) Нав. д., 515

45) **Архив Србије.** КК. Нав. м. Изв. из Ћуприје од 25. IX 1836

46) **Архив Србије.** КК. Нав. М. № КК 4635

47) Кнежева наредба је била да се награди неки стражар који је онемогућио илегално прелажење једног лица из Турске, и „да нико ништа из Турске у нашу страну не пропушта, но да одма пуца на свашто, што би из Турске у Сербију на непозвољеном преласку прећи усудило се". — **Архив Србије.** КК. Нав. м. Иструкција из Београда № 4740 од 28. XI. 1836.

48) „...ибо како једни веле, дошла је у село Лесковачко Власотинце, неки да је и у Лесковцу...". **Војислав Михаиловић**, Нав. д., 516

49) Нав. д., 517

50) Нав. м.

51) **Архив Србије.** КК. Нав. м. Изв. из Београда од 13. XII. 1836. — Упор. **Војислав Михаиловић**, Нав. д., 518 (Кнез Милошева инструкција Аврааму Петронијевићу од 28. XI 1836)

52) Нав. д., 519

53)**Архив Србије.** КК. Нав. м., Изв. из Алексинца од 15. I 1837

54) **Архив Србије.** КК. Нав. м. Изв. од 31. I 1837

55) **Војислав Михаиловић**, Нав., д., 512

56) Упоредити: **Архив Србије.** Деловодни Протокол Совјета. № 981 од 31. III 1837

57) **Војислав Михаиловић**, Нав. д., 512 (Изв. од 8. IV 1837)

58) У контумацу је тада било две стотине људи и сви су „амбари" били пуни еспапа. **Архив Србије.** КХ. Нав. м. Изв. од 18. III 1837.

59) „... будући пак да нам је Пирот на комшилуку, а тамо имамо поуздана човека Хаџи-Нешу; то шиљем нарочито њему прикључено писмо, да Нас о истом извести..." **Војислав Михаиловић,** Нав. д., 522

60) **Архив Србије.** КК. Нав. м., Изв. од 4. IV 1837

61) **Војислав Михаиловић,** Нав. д., 524

62) „Куга се по Румелији и у Пироту појавила, препоручујем Вам, да се постарате испитивати и дознавати какво је стање здравља тамо, рапростире ли се куга, већма или стои, или се умањава, па Нас често ако је могуће и сваки дан извештавајте о истом. Да би и ви достаточна известија о овој болести имати могли, ступите са Хаџи Нешом у споразумење, а тако и с ким знате и на друга места, па кад добијете такова известија, особито од Х. Неше, јављајте Нам одма како је, трговце и проче путнике такође испитујте и што о болести разумете рапортирајте Нам. Тек сваким возможним начином настојавајте, да докучите о стању болести у оној страни, особито у Пироту, Пиротском и прочем суседству и како што поуздано разаберете, јављајте Нам..." **Др Војислав Михаиловић,** Борба против куге у Србији пре сто година. Београд 1937, 90—91

63) **Архив Србије.** КК. Нав. м. Изв. из Алексинца од 5. VI. 1837

64) Ami Boué, Нав. д., 344

65) Нав. д., 348

66) Нав. м.,

67) Нав. д., 344

68) „Данас добивши од Хаџи Борђа из Ниша писмено известије, да куга у Пироту све већма свирепствује, да се около Пирота у свим скоро околним сели распрострла и у Паланку, која 6 сати од Ниша одстои, већ да се уселила... По усменом казивању многих разумео сам, да се и у Лесковцу уселила, куда сам одма за известити се писао. Овај час, од дошавши трговаца у Карантини, известије добијем, да у Приштини и у селу Гиљани, кужне болести има". **Војислав Михаиловић,** Борба против куге, 91

69) Сврљишки капетан Јова Бошковић „со страхопочитанијем" примио кнежеву наредбу о чувању границе, где су страже „дуплиране", а „момци" на граници „са сваком могућом охотом" настоје „да се не би инострани с овдашњим људима кришом помешао, и међу народ ову претећу опасност сирјеч чуму унео". **Архив Србије.** КК. Нахија Неготинска. Изв. из Сврљига од 1. VI. 1837. — У Србији је чак била одгођена Спасовска скупштина „будући да се болест куга по Руменији распрострла, и у сами Пирот увукла. **Архив Србије.** КК. Алексиначка нахија од 24. V. 1837

70) „Ова страшна зараза таманила је већ почетком лета ове године становништво Пирота... Нишки паша био је предузео неке мере да заштити од ове болести своју столицу; али војничке страже одређене да чувају здравствени ланац нису биле довољно обазриве да би предупредиле ову несрећу да не уђе у Ниш. Она се већ била примакла на домаку Србији". **Бартоломео Куниберт,** Нав. д., 507

71) Хаџи Неша Филиповић пише у Србију: „да дневно умире по двадесет душа" од свих вера". **Архив Србије.** Збирка Мите Петровића конв. 9/98 од21. VII 1837

72) **Војислав Михаиловић,** Из историје санитета, 524 (Изв. од 25. VIII 1837.)

73) Ami Boué, Нав. д., 345

74) **Бартоломео Куниберт,** 510

75) Нав. д., 516

76) **Архив Србије.** КК. Алексиначка нахија. Изв. од 12. VIII 1837

77) **Драгутин М. Борђевић,** Нав. д., 562

79) **Др Ристо Јеремић,** Нав. д., 72

80) Видети: **Владимир Стојанчевић,** Лесковац као административно подручје за последњих сто година турске власти. Лесковачки зборник, III Лесковац 1963, 62—64

81) **Илија Николић,** Нав. д., 108

82) Нав. д., 107/108

83) **Мита Петровић,** Финансије и установе обновљене Србије до 1842. год., I. Београд 1901, 382

84) **Петар Гагулић,** Нав. д., 19

85) **Милан Б. Милићевић,** Краљевина Србија. Нови крајеви. Београд 1884, 34

86) Према Новинама Српским од 7. маја 1838. — Др **Војислав Михаиловић,** Борба против куге у Србији, 91

87) Према Новинама Српским од 20. маја 1838. — Нав. м.

88) Нав. м.

98) **Тих. Р. Борђевић,** Медицинске прилике у Србији за време прве владе кнеза Милоша Обреновића. Београд 1938, 37

90) „Будући да је тада у Нишу чума морила постављене су страже границом од Суповца преко Јастрепца и Копаоника до на Рашку, и од Алексинца до Грамаде. На свакој стражи била су по два-три пешака, а по толико и сељака пред којима се по један звао бољубаша". Тада је у Алексинцу и на Суповцу био расположен екскадрон коњаника као појачање у заштити границе. — **Младен Жујовић,** Белешке. Београд 1902, 30. — Упоредити: **Архив Србије.** КК. Нахија Ћупријска. Изв. из Крагујевца од 19. V 1838

91) „Када сам отобра 1956 боравио у Пироту, обишао сам, због куге, сеоска гробља: Крупца, Пољске Ржане, Трњане, Великог Јовановца, Извора, а и Пирота и нажалост, нисам могао да нађем ниједан писани траг о куги. Али сам зато по овим запуштеним сеоским гробљима, заједно са другом Душаном Ђиријем, наилазио на добро очуване крстове из 1837 и 1838 у које је вешта рука каменоресца уклесала по три-пет и више имена на по једном крсту и у једној години. На пример, у гробљу с. Трњане, на једном крсту из 1837. стоје ова имена: Велко, Цветко, Петра, Цвета, Пеша; — на крсту из исте год. у Крупачком гробљу уписани су: Х. Павел, Стана, Влатко, Пена, Виден, Хаџи Панча, а повише села Извор подигнут је баш те 1837. оброк св. Духова, по свој прилици да би, према народном веровању, заштитио село од куге. Вероватно је да су и ови споменици сведоци пустошења куге у пиротском крају". — **Илија Николић,** Нав. д., 108

92) Како је Вук Караџић забележио о куги, „Срби кажу да је куга жива као жена (то особито доказују они који су лежали од

ње). Многи кажу да су је виђали гдје иде завјешена бијелном марамом; а гдје — који приповједају да су је и носили тј. она нађе човјека у пољу, или срете гдје на путу... Куге имају преко мора своју земљу (гдје само оне живе), па их бог пошаље амо (кад људи зло раде и много гријеше), и каже им колико ће људи поморити; али и њих много пропадне од паса; зато кажу да се врло боје злијех паса. Кад куга мори, онда јој слабо говоре куга, него ЧУМА (као да би је с тим омилостивили)... „Вук Стеф. Караџић Живот и обичаји народа српског. Изд. СКЗ. Београд 1957, 206—207

Dr Vladimir Stoïantchevitch

GRANDE ÉPIDÉMIE DE LA PESTE EN 1836 — 1838

L'auteur nous présente l'épidémie de la peste qui s'est manifestée dans les régions de la Serbie du sud-ouest en 1836 — 1838. Le texte est fondé sur les données des archives. On conclue que la peste était d'un caractere violent et qu'elle a envahie surtout les villes suivantes: Nich, Pirot, Leskovatz ainsi que leurs régions. La paysannerie en retient le souvenir dans sa tradition jusqù'à nos jours.

On écrit aussi sur les mésures que le prince Miloch établissait sur la frontière turque-serbe de ce temps (aux envinros de Aleksinatz) pour que la peste ne se repandît en Serbie.

Радош Требјешанин

Лесковачки кадилук од 1830—1842. године

I

На једној од децембарских седница Народне скупштине, 1878. године у Нишу, народни посланик из Лесковца Нешко Митровић, иначе први председник лесковачке општине, када се дискутовало о устројству округа у новоослобођеним крајевима, тражећи да остане већ формирани лесковачки округ од срезова ветерничког, пусторечког и власинског, што се потпуно поклапало са дотадашњом турском управном јединицом — изјавио је: „Лесковац је од памтивека био кадилук и у њему је седео кадија. У Прокупљу и Куршумлији били су ајани." А потом протестно додао: „Зашто сада да буде срез када то никада није био?". Други посланик, Аранђел Маринковић, из Дедине Баре, лесковачко административно управно подручје назвао је савременим појмом: „Лесковац је у турско доба био округ."[1])

Немамо разлога не веровати лесковачким посланицима јер су они били савременици турске управе у Лесковцу у четвртој деценији XIX века. Они не говоре о лесковачком пашалуку, а да је такав пашалук постојао сигурно би ови шездесетогодишњаци 1878. године то рекли, јер би та чињеница ишла у рачун њихове концепције о формирању лесковачког округа, коју су тако жустро и енергично бранили и за њу добили 68 гласова народних посланика.[2])

Случај називања крушевачког пашалука лесковачким пашалуком идентичан је са случајем назива смедеревског санџака београдским пашалуком. Београд је био кадилук у смедеревском санџаку исто као што је то био Лесковац и крушевачком халаџа хисарџику, први до престанка турске власти у Србији, а други до деобе крушевачког пашалука између Србије и Турске 1833. године.[3])

Аустријско-турски ратови у току XVIII века незадрживо су угрожавали иначе незнатно утврђени Крушевац, седиште крушевачког санџака. У данима Кочине крајине српски фрајкори су 1787. г. упали у Крушевац и тиме доказали да је Крушевац могуће ослободити од Турака и са мањим устаничким одредима. Иза Свиштовског мира, 1791. године, подручје београдског пашалука нападају побуњени јаничари и своје продоре усмеравају у правцу Крушевца и његових нахија. Ни активност српских устаника није јењавала.[4]) Шехсувар (Абди) паша мутесариф (санџак бег) крушевачког санџака са дозволом султана ,више но сигурно, преноси седиште пашалука у Лесковац, варош неутврђену, али дубоко налазећу у позадини од граница ратних сукоба. Када је то било, тешко је тачно рећи. На смедеревској скупштини српских устаничких првака 1805. г. решено је да се устанак прошири, поред осталих, и на лесковачки пашалук .Лесковачког пашу Шехсувара назива Вук Караџић Шашит пашом и вели да је „паша од два туга", што је одговарало положају санџак бега, мада су паше са два туга улазили у ред нижих звања паша.[5]) Према томе појам лесковачког паше и лесковачког пашалука био је уобичајен пре првог српског устанка 1804. године. Када су српски устаници 7. I 1806. г. освојили Крушевац и потукли турску војску под заповедништвом крушевачког ајана Вренчевића,[6]) Шашит паша се обрачунавао са српским устаницима у лесковачком кадилуку, са јагодинским кнезом Јефтом у Топлици 1806 г., Цветком Врановачким у Јабланици и Стрељом на подручју Грделичког дервена 1807. године.[7]) Нешто раније, 1805. Шашит паша је из Лесковца послао већи одред војске под заповедништвом Јакуб бега у помоћ опсађеним Турцима у Карановцу.[8]) Значи да је Лесковац постао седиште крушевачког пашаулка првих година XIX века. Највероватније да је то могло бити коначно негде око 1802. године, јер у једном свом

писму, писаном у Крушевцу 31. VIII 1801. године, Шашит паша шаље арзухалу (молбу) румелијском валији да га поштеди од учешћа у војним походима изван овога пашалука, не само зато што су јаничари освојили Ћуприју „па би могли прећи и у крушевачки санџак", већ и зато што му је најамничка војска престала бити послушна што им није исплатио плате четири месеца па додаје: „Стање и држање плаћене војске је познато. Док не приме своје плате они се никуда не мичу" и моли да му се хитно пошаље 40 000 хакчи како би могао исплатити постојећу плаћеничку војску и прикупити нову. Румелијски валија, Хаки паша, који је позвао под своју команду зајме и тимарнике крушевачког санџака, усвојио је Шашит пашину молбу и још му ставио под команду спахије скадарског санџака како би се осигурала одбрана моравског подручја од продора одметника — јаничара."[9]) И касније, све до 1833. у турској званичној администрацији евидентно се помиње крушевачки пашалук (или санџак) а од ове године говори се у преписци и о лесковачком пашалуку, али само онда када се говори о Исмаил паши лесковачком.

Шаит паша је био родом из Лесковца па су га и због тога звали пашом лесковачким, односно Лесковчанином. Била је то стара турска породица сејида која у XVIII веку даје царству неколико паша и више истакнутих војних и управних имена. У традицији ове породице стоји да су „од мухамедове лозе." У Шашит пашином печату прва реч је била СЕЈИД а после имена трећа реч ШЕХ. Шашит паша је постао санџак бег крушевачки 1788, а 1789. је као нишки мухафиз успешно угушио устанак Албанаца у Пустој Реци, Лабу и Топлици.[10]) Има извора који говоре да је кратко време 1793. био и београдски мухафиз.[11]) Пошто се истакао у рату против Аустрије 1789/90. добио је царско признање и од тада крушевачки санџак постаје муликана Шашит паше и његове породице, као што је то био и његовог деде и оца.[12]) Султаново поверење почео је губити у данима одбране царства од бунтовних јаничара против којих он, као ни против спахијског друштвеног поретка, никада није био, иако је морао, да би задржао положај и привилегије, ратовати против њих. И, увек је успевао да вешто поверене му војне интервенције обави без много крви и крвне завађе са јаничарима и албанским устаницима према којима је гајио симпатије, јер је и у њима видео савезника против султана реформатора и слабића према Аустрији, Русији и хришћанским покореним народима у турској царевини. Храбар, а лукав и неискрен, он је умео своје наде и жеље прикривати и одржавати сношљиве односе не само са румелијским валисом и султаном већ и према београдском паши под чију је непосредну војну власт потпао 1792. године; затим са бег Милошем, који је умео и „паше у сургун слати", а нарочито са устаницима албанских племена. Према српској раји („ајдук раји" и „Милет кесецији") држао се круто и чинио је све што је могао да у њој убије сваку и помисао на устанак против његове власти, на било какво преузимање власти из руку султана и његових правоверних синова. Просто, као да је видовито откривао да ће му баш та „ајдук раја" узети власт, положај и феудално-спахијске привилегије.

Шашит пашине војне операције против побуњених јаничара нису биле ни бројне ни већих размера. Године 1791. учествовао је у једном мањем сукобу против јаничара код Ниша, 1792. сличну акцију води код Пожаревца и 1793. код Ниша, разуме се, увек у сарадњи са локалним војним турским снагама. Године 1794. маја 23. су „Шехсувар и нишки мухафиз дочекали и распрштали одметнике који су бежали од Београда." Исте године чини и један казнени испад до Параћина али до борбе са јаничарима није дошло. На позив београдског паше Шашит паша иде 1795. из Лесковца ка Београду са 700 војника, али ни овом приликом није дошло до сукоба, јер су се јаничари повукли.[13])

Румелијски валија после 1792. формира јужну војну крајину од крушевачког, нишког, пиштинског и ћустендилског пашалука у циљу одбране смедеревског санџака и уништења бунтовника уопште. Сходно том плану и Шашит паша је имао поћи са својим алајбезима 1801. год. ка Београду, али он то није учинио, као што смо већ рекли, правдајући се да му је плаћена војска постала непослушна а крушевачки пашалук дошао у непосредну опасност од продора у његове нахије видинских јани чарских чета, те га треба и мора неко бранити, а ко ће други, вели он, у својој молби валији, него он, санџак бег крушевачки. Пантелић[14]) каже да је Шашит паша 1802. године пошао на београдске дахије по наређењу румелијске врховне команде са 12 000 војника. Овај податак, који је Пантелић узео из аустријских ратних извештаја, је занимљив, јер толику војску Шашит паша никада није могао имати. У комбинованој турској армији, у бици на Делиграду, која је бројала 24 000 војника и којом је командовао лично Шашит па-

ша, он је имао свега 5000 војника, више но и један од паша учесника: призренског, нишког, приштинског, врањског и скадарског, напосе.[15]) Биће да је то комбинована војска неколико алајбега из подручја турске војне одбрамбене зоне, на јужној граници београдског пашалука.

Почетком XIX века Шашит паша покушава у Лесковцу да наговори Србе да се придруже царској војсци у борби против јаничара. Тада је из лесковачког кадилука отишао у Србију знатан број српских добровољаца. Њих је било и раније, касније ће их бити и више.[56]) Зваће се бећари, именом који је био познат и у турском војном језику, када се радило о добровољачким одредима. Почетком XIX века су отишли у Србију и Стреља и Цветко Врановачки. Обадвојица су и раније одлазили у Србију. Цветко је био у Србији печалбар, па се отуда вратио са уштеђевином и у свом селу купио имање а у Бошњацима оправио цркву и подигао хан.

Када је српска устаничка војска пошла против крушевачког пашалука и султана, разуме се, стари ратник, Шашит паша, је исцрпљивао последње своје снаге у борби против побуњене раје. Крваво се обрачунао са српским народним првацима у свом лесковачком кадилуку убивши том приликом и лесковачког кнеза бератлију, Стојана. Због упада устаничких снага у Топлицу, разара цркве у Прокупљу, Бошњаку и Јашуњи, а села, у којима је крваво угушио Стрељин и Цветков бозгун, кажњава одузимањем стоке, жита и свега оног што је било потребно за његову војску, са којом ће поћи у бој против Карађорђевих војвода и одреда. Овом приликом мобилише и албанске становнике свога пашалука и са њима учествује у биткама на Делиграду и Каменици. Године 1813. ушао је у Крушевац. Са њиме су се вратили и многобројни Турци, који су били побегли из њега пре десетак година. Ни сада Шашит паша не пребацује седиште пашалука из Лесковца у Крушевац, управо сада крушевачки пашалук улази у нишки ејалет. Шашит ће и даље остати његов санџак бег док ће га у Крушевцу замењивати ајан Амет бег.[17])

После другог српског устанка настају тешки дани за Турке у Србији северно од Јастрепца. Године 1818. Шашит паша се жали београдском везиру на притисак који врше Срби на Турке у крушевачком подручју и ови отуда морају да беже.[18]) Иако је владала неслога међу спахијама[19]) и пашалук потресале буне, ипак је и лесковачки паша као и врањски, скопски, приштински и други, вршио озбиљне војне припреме за напад на Србију како би је уразумио да покорна буде спахијама и пашама.[20]) Порта није одобравала овакву акцију јер су велике силе диктовале други курс њене политике те је морала обуздавати немирне паше у њиховим амбицијама да Србију врате у стање које је имала пре свиштовског мира. Године 1825, иако је турска војска била ангажована у борби против устаника у Албанији, Порта је послала јаче војне јединице у Параћин, Крушевац и Зајечар.[21]) Очигледно ни Шашит паша, као ни остали околни пашалари, није био вољан да призна самоуправну вазалну кнежевину Србију. Из тих разлога је избила једна буна Албанаца у Топлици против Шашит паше коме су бунтовници пребацивали да повлађује Србима.[22]) Један документ из 1823. године[23]) саопштава да лесковачки паша Мамут тражи 15. децембра од крушевачког ајана Мамут бега 2 чибука да му набави. За сада ми не можемо одговорити на питање да ли је Шашит паша ове године био лесковачки, односно крушевачки паша, као ни на питање ко је овај Мамут паша, о коме, сем овога нисмо нашли ниједан други податак. Напротив, постоји документ из 1823. год. 14. фебруара у коме се помиње Шашит паша у Лесковцу. Кнез ћупријски пише кнезу Милошу под тим датумом: „За Карановачке Арнауте послао је честити везир одмах татарина к Шашит паши и предлаже му за то учини и обузда и Арнауте и Сејдименцу; ако то не учини, то ће честити везир заједно са коџа Милошем бити приморан јавити ову ствар самом Девлету, пак, ако се Шашит паши што неповољно догоди све ће сам себи морати приписати."[24]) Шашит паша је, види се из овог документа, уочљиво попустљив био према албанским самовољницима. Можда је баш због тога био негде позван на одговор, па га у Лесковцу заменио овај Мамут паша.

Шашит паша није предузимао никакве мере ни против злодела Албанаца у Ћуприји, управо из крушевачког санџака су ти Албанци дошли у Ћуприју па су и овде убијали Србе. Београдски везир на тужбу грађана Ћуприје одговорио је: „Њих је 23 куће. Шашит их је протерао из Алексинца а затим из Крушевца и они су се населили у Ћуприју. Ефендум, ово нису Турци, већ Арнаути, Голачки ајдуци." Срби из Ћуприје тражили су од везира да их истера из Ћуприје. На то је везир одговорио: „Тако вам Иусуса Христа и свете Богородице налазите ли ви то за право?. И били ви то вашој браћи учинили што мени говорите да радим? А ја не могу ни једнога истерати нити од турског града отерати, а ако је коме ливада отета или па-

ре отете, да вам повратим две за једну, а ако је човек убијен па се доказало и хоћу њега убити, а ја од града Турке одвајати не могу нити смем од цара."

Грађани Ћуприје на крају дугог разговора рекли су везиру: „Ефендум, ти Голачане и Пусторечане из Ћуприје истерај, спротивно ми ћемо оданде с оближњим селима дигнути се и отерати их које покорно честитом везиру предстљамо"[25])

Шта је везир урадио са оптуженим Албанцима не знамо, али ће бити да је то поред осталог, на Шашит пашу бацило тамну сенку везировог прекора, ако не и каквог строжијег укора.

Шашит паша је крајем 1821. године са војском дошао до Крушевца можда у демонстративном циљу, да охрабри кнез Милошеве непријатеље, који су против њега устали. Те године је код Шашит паше нашао азил познати хајдук Мандрда, а сем тога и Добрњац, који је учествовао у оружаној завери против кнеза Милоша.[26]) Шашит пашино кретање са војском провокативно је деловало на кнеза Милоша и овај је затражио од Шашит паше да му преда Мандрду као одметника и Добрњца, који је „однео царски харач и спахијски чибук."[27]) Оваква оптужба код везира, а посебно код султана, могла је тешко окривити Шашит пашу.[28]) И није нимало чудно што је исте године Шашит паша молио кнеза Милоша да опрости Добрњцу кривицу и вратио му га из Лесковца у Крагујевац.

На подручју Шашит пашиног санџака активност хајдука није престајала. Године 1818. Шашит паша је у параћинској нахији имао тешкоћа са хајдуцима те је молио кнеза Милоша да хајдучију смири.[29]) Године 1824, првога јуна, Шашит паша је из Параћина поново молио кнеза Милоша да тамошње хајдуке протера, побије или похвата.

Питање Добрњца постало је политичко питање. Кнез Милош га је оптужио као бунтовника и тврдио да је проневерио царски новац — чибук, харач, и др. У писму које је послао Шашит паши он је захтевао да му Добрњца врати што пре. Није нам јасно зашто је Добрњац баш Шашит паши побегао, када је то могао учинити и на којој другој страни, поготово што је са крушевачким санџаком имао доста неспоразума у трговачким пословима.

Очигледно да су преговори око екстрадиције Добрњца ишли напорно јер видимо да је Добрњац остао у Лесковцу скоро годину дана.

У недатираном писму ајана Садик аге упућеном кнезу Милошу по налогу самога Шашит паше, вели се да су се ајдуци појавили и у лесковачком крају, и то у групама (гомилама) од по 20 и 30 људи те муче сиротињу и од ње траже паре. Жали се да су и њега хајдуци пресрели негде код Алексинца, да су га гађали из пушке и напомиње да су то страни људи те их Милош може спречити, иначе ће и одовуда људи такве послове вршити на томошњем, српском, терену.

Не знамо да ли је Шашит паша са својим алајбезима, зајимима, спахијама и тимарницима учествовао у руско-турском рату 1828, али је сигурно да, иако је то морао, није лично ишао, јер је већ био стар и дани његовог живота су се добројавали. После његовог пасивног држања у прихватању и у спровођењу у живот султанових реформи, нарочито после 1826. године, када је укинут јаничарски војнички ред, Шашит паша је и као човек султановог поверења падао у заборав.[30]) А та 1826. година врло је драматична својим бунама. Деветнаестог јула 1826. г. јавља кнезу Милошу из Медвеђе крушевачке(!) Филип Вуковић: „Твоје страхопочитајемоје писмо од 16. ов. м. примили смо у коме нам препоручујте да би се могли известити о страшном помору који се говори да има у Лесковцу. По налогу вашем дошао сам онај час до Велике Дренове и оданде послао једног паметног човека по имену Милића, који је из Дренове и који је ишао до Крушевца и известио се да у Лесковцу никакве болести нема. Био сам му наредио да иде у Лесковац но кадија му крушевачки није хтео дати тескеру. Нема нам пута тамо за ово будући да су се Турци нешто међу собом побунили и да су се јаничари из Ниша сјединили са Арнаутлуком и лабјанима."[31]) У овој буни Шашит паша је остао скоро пасиван. Од њега као да се више није ни тражило да учествује у угушивању било каквих буна. Помиње се његово пружање војничке помоћи нишком мутесарифу 1826. г. У савлађивању тамошње јаничарске буне не тако великих размера да је и без Шашитове помоћи не би могао савладати нишки мутесариф.[32])

Шашит паша је умео подесити однос према кнезу Милошу. Тешко своје финансијско стање Шашит паша је решавао позајмицама које му је кнез Милош чинио. По Милошевој тражњи Шашит паша је наредио кожетинском спахији да се према чивчијама манастира Студенице „по досадашњем закону влада..."[33]) Поклонио је кнезу Милошу „пушку латинку" а овај њему коња. Међутим, ти односи с обе стране били су неискрени и прилагођени законима нужности. Шашит паша је знао да кнез Милош тражи присаједињење кнежевини нахија крушевачког санџака северно

од Јастрепца. И кнез Милош је знао да се томе Шашит паша бескомпромисно противи. Па ипак, умели су обадва да се савладају и да одрже сношљиве односе на тако дугој граници крушевачког санџака и београдског пашалука, сада кнежевине Србије. Кнез Милош је имао у Шашит пашином санџаку знатан број пријатеља, Турака, па и обавештајаца међу њима. Године 1830. јавља Кнезу Васа Поповић да је у арнаутлуку организовао обавештајну службу.[34])

Године 1830. султан је потписао хатишериф којим се поред давања низа повластица хришћанима у турском царству коначно предаје Србији шест отргнутих нахија — међу њима су биле и три у крушевачком санџаку. Тако је нестало крушевачког санџака после постојања од 403 године. Престарели Шашит паша тај удар није могао преживети. Умро је 1830. године, таман када је догорело постојање халаџа хисарског санџака — муликане ратничке породице сејида — Шехсувар Абди паше санџак бега овог санџака. Умро је у Лесковцу, где је и рођен, и сахрањен код познате лесковачке џамије — султана Бајазита.

II

Од неколико Шашит пашиних синова (Мехмед, Ибраим, Ејстен, итд.) титулу паше крушевачког санџака наследио је Исмаил (у неким изворима и Смаил) кога извори помињу чешће као пашу лесковачког него као пашу крушевачког санџака. С обзиром да је српско правитељство „преузело власт у северним нахијама крушевачког пашалука 1833" а коначно и легално почетком 1834. године, Исмаил паша је управљао санџаком свега три године, примивши ове године последње приходе од својих поседа и исплату зграда што их је имао у својини у нахијама: крушевачкој, параћинској и ражањској.

Дани Исмаиловог пашовања су најнемирнији дани у историји Турске, уопште. За десетак година пашовања његовог у Турској су изведене значајне реформе (тензимат 1839. г.), Турска је изгубила шест нахија на подручју Србије, Србија је постала самоуправна вазална кнежевина, а нова султанова војска, низам џедид, имала је задатак да савлада неколико конзервативних буна паша и спахија и одбрани реформе султана кога су бунтовници називали „ђавр султан" или „влашки султан Марко".[34]) У овој деценији снажне су и ослободилачке буне Срба у подручјима Ниша, Лесковца, Власотинца, Заплања, Пирота, Гургусовца, Сврљига, Берковице, Врања и тд., поред ослободилачких покрета арбанашких племена у Албанији, на Косову и Македонији,

У овим драматичним тренуцима Исмаил паша је настављао политику свога оца а наиме изнад свега имао је на уму своје феудалне привилегије. Принцип му је био: борити се за њихово трајање и не бирати средства у чувању свога положаја и својих поседа. Међутим, таквој политици у ово доба ослободилачких покрета поробљених народа били су дани трајања избројани. У њима се Исмаил паша није умео снаћи.

У устанку арбанашких племена против султана на челу са скадарским пашом Мустафом Бушатлијом, пореклом Албанцем, и у говорном језику познатим под именом Шкодра паша или простије Шкодралија, Исмаил паша се заједно са многим пашама (нишким, скопским, призренским, приштинским, врањским, итд.) ангажује као султанов противник.[35]) Устанак је захватио широка подручја и наговештавао је конкретне резултате па га је и кнез Милош помагао, видећи у њему решење турског царства и власти султана који је оклевао са предајом шест отргнутих нахија Србији.[36]) Антоновић је крајем 1829. год. јавио кнезу Милошу из Лесковца да је сазнао да Шкодра пашина војска за сада броји 25.000 без 6.000 војника из личне гарде Шкодра паше.[37]) Годину дана касније извештај је конкретнији и политички занимљивији: „Нишки и лесковачки паша сложили су се у најтешњи сојуз противу султана и узели Шкодралију за поглавара да и са Травником и са Босанцима пођу после барјама к Новом Пазару где ће доћи и Шкодралија".[38])

У тренутку продора Шкодра паши ће устаничке војске од Скопља ка Прилепу и Велесу, Исмаил паша му је похитао у помоћ са 1000 коњаника, али сазнавши да је Шкодра пашина војска потучена, он се брзо враћа у Лесковац. Успомена на Шкодра пашине дане сачувана је и у лесковачком и у врањском подручју. У селу Ораовици код Лесковца причало се о Шкодра пашином убијању војника на које су му се становници пожалили и за најмању отимачину. У врањском подручју успомена је конкретнија. У пчињском селу Старац, повлачећи се, заноћио је Шкодра паша у једној тамошњој сељачкој кући „српској, која од тада носи име Шкодра пашина кућа. Та је кућа служила за месну основну школу све до 1952. године".[39])

Када је Исмаил паша стигао у Лесковац, сазнао је да је његов брат Мехмед бег у Нишу успео да умири бунтовнике, погу-

би кнеза Живка, протера непријатељски оријентисане Албанце из Ниша, убије нишког ајанина и прихвати организацију одбране Ниша од Шкодра пашиних бунтовника. Исмаил паша доноси одлуку да напусти Шкодра пашу и приђе царској регуларној, војсци па са својим одредима жури Нишу да га брани са братом Мехмедом од бунтовника који су му претили заузимањем. Али бег Карафејзић, командант Шкодра пашиних јединица које су заузеле Софију, похитао је са војском да освоји Ниш и да сачува Шкодра пашину војску коначног расула. О томе јављају кнезу Милошу 5. маја 1831. г. следеће: „Из Аврамовог писма виделисте шта је о Нишу дознао био ономадне. Но синоћ дође.... (нечитко) и донео глас да је пре мало том Карафејзић хтео да удари на Ниш, али разабравши да је Исмаил паша Лесковачкиј против своје речи, пошао ка Нишу, да га ослободи, те онар пред њега изашао, и побио се с њим у недељу, и чуло се да је три сата пуцњава трајала, но не зна се како су обе стране прошле. Је ли Карафејзић штогод војске оставио код Ниша, кад је пролазио н аИсмаил пашу, или није, то ни могао Аврам Петронијевић сазнати".[40])

Нешто касније извештај даје више података о сукобу Карафејзића и Исмаил паше: „Код Орљана су се мало побили. Никакве штете није било ни с једне ни с друге стране, само бацили неколико пушака колико да се рекне — били се, и који су му били тевабије из Арнаутлука и из Крушевца, само су свратили те се променили и узели себи ашлук па отишли за Ниш. И три виса су заузели који су највиши и најјачи у Арнаутлуку... Харем (Карафејзића, Р. Т.) му је остао у селу Слишану, у Пустој Реци, код Латиф ефендије сина, а он ударио на Прокупље, ноћио у Куршумлији и оданде отишао на Косово".[41])

Очигледно, сукоб Карафејзића и Исмаил паше имао је провокативни карактер: њиме је Исмаил паша успео да код султана стекне поверење и да му султан опрости учешће у Шкодра пашином устанку. Мехмед бег је за верност награђен звањем нишког мухафиза, а Исмаил је остао некажњен на свом досадашњем положају.

Године 1831. устанак Шкодра паше је угушен али је исте године плануо устанак против султана херцеговачког феудалца, младог капетана Хусејина Градашчевића. Иако је устанак био у основи конзервативних концепција, враћање на стари турски друштвени поредак и онемогућење извршења реформи султана Махмуда, ипак је у Србији поздрављен јер је значио кршење снага турскога царства а са тиме и Портиног отпора уступања Србији шест отргнутих нахија. Устанак помажу скоро сви турски феудалци, па и Смаил паша, јер је у њему видео очување целости свога пашалука и поништење султановог фермана од 1830. године којим су се северне нахије крушевачког пашалука имале уступити Србији. Војска капетана Градашчевића избила је на Косово и ту потукла војску девлета али се одмах повукла у Босну са задатком да тамо рашчисти терен и постави нову револуционарну власт. Међутим, када је устанак Градашчевића био пред распадом Исмаил паша је, исто као и у случају војничких и политичких односа са Шкодра пашом, прешао на страну султана и учествовао у угушењу устанка, односно гоњењу Градашчевићеве војске заједно са Хуршиб -бегом.[42])

По угушењу устанка Градашчевића добио је Исмаил паша Лесковчанин царско опроштење поготову што је на крају устанка прешао на страну султанове војске. Из тих дана постоји бележница анонимног хроничара девлетске војске који је у своју бележницу уписао и неколико народних и уметничких епских песама које описују косовске догађаје 1833/34. године и, поред осталог, самог Исмаил пашу и његове војнике. У тим турским документима Исмаил паша се зове само ЛЕСКОВЧАНИН а не и лесковачки паша. Касније он интервенише у случају прогона „црногорских арнаута" тражећи од девлета да им се „кривица опрости" и да им се одобри повратак „и настањивање у старе домове".

Године 1831. започели су комисари (Лебип ефендија, Коцебу, Салшински, Давидовић и Милета Радојковић) синорење нове српско турске границе која је одузимала крушевачком пашалуку северне нахије (крушевачку, параћинску, ражањску). Исмаил паша је оклевао са слањем својих представника јер је на то имао право према одредбама једренског мира пошто се радило директно о његовом пашалуку и о његовим спахилуцима, читлуцима и крушевачкој мукати. После више опомена Исмаил паша је најзад комисарима послао имраора Амет бега, крушевачког ајана и ефенди Азацију са прокупачким ајаном Асан бегом.[43]) Делегати су имали директиву да ометају синорење. И новопазарски, видински, вучитрнски и зворнички санџак бегови су ометали извршење синорења али царски комисар извршио је синорење и удовољио одредбе Хатишерифа. Крајем 1833. године постављени су и гранични удути и подигнуте граничне карауле. Са тиме су настали гранични сукоби у којима је лесковачки Исмаил паша био и актер и

подстрекач, а као управни орган подручја са којих су долазили турски и албански изазивачи граничних сукоба увек консултован и позиван да сукобима стане на пут и виновнике казни.[44])

Султанов комисар, ефенди Лебип, супротстављао се предаји Крушевца Србији изјављујући: „Крушевац се не може предати Србији, јер је Крушевац пре 40 година дат као царска муката Шашит пашиној породици на уживање и ја не могу, а није ни право, ту породицу уцвелети."[45]) Али, одредбе Хатишерифа су биле јасне а руски комисари доследни њиховом извршењу па је граница отишла иза Крушевца преко Копаоника, од подручја Куршумлије преко Јанкове клисуре на Копаоник, Суво рудиште и даље да се спусти на Мораву код Мрамора и Суповца.

Граничне сукобе изазивали су и други проблеми: двовласништво поседа, отуђивање испаша, сеча шума, шверцовање и слично.[46]) Један од првих спорова било је питање припадања села Брзеће и Шошева у подручју Куршумлије. Турци су говорили да у карти Коцебуа стоји да Турској припадају сва земљишта и насеља која се налазе на рекама које од свога извора теку Топлици и у њу увиру а Србији које теку и утичу у Расину. Исмаил паша је настојао у свим овим случајевима да кривицу пребаци на другога, на гранично албанско становништво, увек. Инцидент који је, он, Исмаил паша лесковачки инсценирао, када је дошло до употребе оружја, пребацује на Албанце и пише кнезу Милошу са пуно неискрености: „Да она мутња од 24. фебруара није била са мојим знањем већ да су је бескућници по својој вољи учинили."[47])

Повлачење државне границе 1831. године није значило и предају шест отргнутих нахија Србији. Хатишериф од 1830. г. изазвао је огромно незадовољство суседних паша и може се рећи да је, поред неславног рата са Русијом 1828. и учесталих буна у Албанији, Македонији, Бугарској, Србији и, посебно, буна незадовољних паша и спахија, био значајан фактор у ширењу немира у Турској, који су је у овој деценији тешко разарали. Отуда је појмљиво што је Порта оклевала и одуговлачила предају нахија. Кнез Милош је био нестрпљив и непопустљив, па је непрестано инсистирао на реализацији одредаба Хатишерифа од 1830. Марљиво је прикупљао податке о турским неделима у овим нахијама и 1833 имао је списак од 316 разних недела: силовања, убистава, пљачкања, турчења девојака, итд.[48]) Цео списак је кнез превео на неколико европских језика и по један примерак предао посланицима европских држава у Цариграду. Сем тога јачала је и хајдучија на том подручју. Коначно, кнез Милош се решио на енергично иступање према Порти. За то је искористио случај отмице двеју девојака, Миланке и Марије, из села Мозгова, од стране бегова Вренчевића из Крушевца и од тога створио не само политички проблем већ и повод народне буне у крушевачкој и параћинској нахији.

Вренчевићи су отете девојке потурчили и увели у свој харем. Али, плашећи се народне одмазде, побегли су из Крушевца у Лесковац код свог ујака Исмаил паше. Кнез Милош је уложио протест, не само код Порте, већ и код Исмаил паше. Исмаил паша је изасланику рекао: „Вренчевићи су пијанице и ја им не могу судити нарочито сада када су побегли у Ниш".[49]) Очигледно, Исмаил паша је покушао да на један лукаво исконструисан начин реши настали конфликт у корист својих сестрића. Нишки паша је био далеко независнији од кнеза Милоша и могао је оспорити екстрадицију Вренчевића. Исмаил паша то није могао јер су му поседи били изложени освети. У писму које је убрзо за тим послао кнезу Милошу, а поводом народних буна, Исмаил паша је на један перфидан и лажан начин целу ствар представљао: „Народ је устао само против зулумћара и изелица, ајана и сердара није дирао".[50])

Циљ је очигледан, побуњени народ требало је смирити смењивањем, кажњавањем или удаљавањем једног или њих неколико Турака и поново наставити по старом. У даљем излагању Исмаил паша моли кнеза Милоша да смири побуњени народ у нахијама његовог пашалука.

Покушај Исмаил паше да са 1000 наоружаних Албанаца умири побуњену рају није успео јер му је везир наредио да то не чини. Исмаил паша се вратио у Лесковац без извршене оружане интервенције средином 1832. године.[51])

Међутим, нити је кнез хтео смиривати народну буну нити се народ хтео помирити са тиранијом. Портин изасланик је стигао у Београд и лично преузео ислеђење Вренчевића. Изаслаников чауш Амза баша потерао је Вренчевиће из Лесковца 21. јануара 1833. године. Вренчевићи су из Лесковца пошли врло свечано, потурчене Српкиње са својом мајком и другим харемкињама пошле су запрежним колима а они, са својом оружаном кратњом, на коњима. Била је то, веле извори, права сватовска поворка. У Београду Вренчевићи су осуђени, одузети су им пусати и девојке, и осуђени на плаћање трошкова. Присутни Турци су им, при изласку из везирове су-

днице, добацивали са доста прекора што су се брукали када су „девојке врло ружне“.[52])

Нашавши се у беспомоћном положају Исмаил паша покушава да буну народну реши директним преговорима са кнезовима. Почетком јануара 1833. године он је послао позив крушевачким кнезовима, молећи их да дођу к њему у Лесковац на договор.[53]) Кнезови крушевачки нису отишли у Лесковац, али су о томе обавестили кнеза Милоша: „Како јесмо све до паре ћати Мулафезули пашином издали и опремили га без роптања и писмено од њега узели смо и паши пратисмо писмо како смо царева и његова раја и старамо се и за трећи таксил да му покупимо, како он пише бићемо послушнији и рекосмо и то на позивање његово што нас у персони неколико кметова к себи зове на договор. Ми га молимо у писму овако да ми немамо јоште уредника тако главног на кога би се поуздали то нами оставити а нас неколико кнезова вилајетом изабраних нисмо могућни за овај пар утвержденија ради да се вилајет и шире не буни, но ако имаш. честити пашо, што год нас поучити прати нам свог човека мудра међу вилајет нек из уста његових чујемо порученије и настављеније боље ће и доставерније примити и признати.“[34])

Кнез Милош је саветовао побуњеним нахијама да не замећу кавгу док им „он то не нареди“. То је било нужно јер се у овом тренутку радило о приказивању пред светском јавношћу српског паћења, трпљења, српског ропства и у исто време српске оданости султану.

Први су Вренчевићи започели присилну наплату спахијских дажбина. Они су фебруара 1833. године затражили преко крушевачког ајана исплату дажбина и одштете за паљевину њиховог жита и сена, извршену после отмице девојака из Мозгова а по савету кнеза Милоша. Крушевачки кнезови су о томе обавестили кнеза Милоша 14. фебруара 1833. г.: „Ономад отиде Ибраим ага у Лесковац к паши и каже нам да тамо иде ради неке бумбаширије а кад дође хоће да затече цели одговор — шта ћемо му рећи. Зато од ваше светлости поученије нужно потребујемо. Ми му живу стоку и пчеле нисмо ништа дирали, но само жито (Мисли на Вренчевиће, Р. Т.) и захтева Ибраим ага и главницу да бере по селима и гди год што имаде до паре. И за ово како нам заповедате. И то вам јављамо да је у вилајет много журба ушла за то жито, помучно им сада полази да плаћају, јербо га је у радости појео (вилајет — народ, Р. Т.) а најнужнија сиротиња га појела и растурила па се Турци сада свете: „Сад да видите, рајо, како се Вренчевића жито једе!“, а то нам и јесте најмучније да нам се свете тако. С отим вас покорно молимо да нам што скорије отпишете да би затекао Ибраим ага када из Лесковца дође цели одговор — шта ћемо му рећи. С отим остајемо здрави и забринути и желимо и вама свако добро и здравље.“[55])

И не само да су Вренчевићи и спахије „дигли главу“ и почели насилно с народом поступати већ су то и остали Турци чинили што видимо из извештаја кнезу крушевачких вилајетских кнезова: „Асан баша, пашин братанац и Азнадар, и Турци ерлије нешто су се наоштрили, сад нису као што су пре били, а кад у село изађу спахије и господари да продаду жито и у вилајету говоре: „Не мислите, рајо, што сте наумили, нека то за сада тако прође а видећете домало дана како ће се све у другу руку преокренути.“[56])

Селим бег Вренчевић је од куге умро 1836. у Нишу, где се са братом Османом био склонио после срамног суђења за отете девојке. Осман Вренчевић је заступао целу породицу и тражио њена спахијска потраживања из крушевачке нахије. Године 1834. поднео је и уредне турске тапије на винограде у крушевачкој Жупи, на куће у Крушевцу и неке њиве и ливаде. Када је кнез Милош посетио Крушевац 1836. године, Осман Вренчевић је успео да буде примљен код Кнеза и да му изнесе своје захтеве у погледу исплате спахијских и власничких дажбина и потраживања.

Исмаил паша је почетком априла 1833. године послао своје харачлије из Лесковца у крушевачку нахију да изврше наплату данка и спахијских намета и потраживања. Кнезови крушевачке нахије, доследни наредби кнеза Милоша „да против Турака и Арнаута и дојакошњих зулумћара никакова насилија не предузимају нити да допусте да ко ни буд од нашиј људи буди кому какво насилије или неправду учини“,[57]) примили су харачлије али им нису дозволили прикупљање данка без саветовања са кнезом Милошем: „Ми доле потписани поданици ради ваше светлости покорњејше јавити имамо: да су овде к нама јуче стигла два пашина човека од којих једног Пашалијом а другог Диван ефендијом малим називају, који су дошли на месул, и нас к себи зваше захтевајући од целог вилајета, то јест од сваког села, по једног човека, а на наше питање — чега ради хоћете ви да вилајет берете, одговорише: ми смо дошли од паше и донели смо царски ферман да беремо харач и траже од нас одговор хоћемо ли дати или не

јербо кажу да се задржавати не могу, но морају и по другим паланкама — Параћину, Ражњу и Алексинцу ићи и харач тражити. Такођер и годишњи порез на четири таксила разделити од кога смо три таксила дали а сада и четврти ишту.

По обичају досадашњем масло смо давали, од кога масла смо нешто дали још пре а заостало сада ишту. Но ми нити њима нити њиховом ферману верујући казасмо им да они за неко кратко време овди причекају, док се ми сами и то са целим вилајетом како за рачун, тако и за порез и масло договоримо, но док вашој Светлости ову ствар јавимо и благ одговор добијемо."[58])

Свега три дана касније, 23. априла, кнез Милош је одговорио кнезовима крушевачке нахије: „Захтевања царска неће више та сиротиња да јој се цару достављају преко Турака лесковачких. Кажите им да су крушевачки и параћински и сви бивши срезови толико година под лесковчанима и Голачким Арнаутима доста у повинењију своме претрпели, глоба и насиља и други разни рода мученија пак сада неће више да се таквим опасностима подвргава. Једанпут је та сиротиња подигла се зулумћаре између себе изгнала и с њима раскрстила. Сад кажите предели више ови нису лесковачке части већ чести проче Србије и као честице Србије, хоће и желе у напредак све што цару давати има, да преко надлежне српске власти давати хоће, а не више преко Лесковчана; нити хоће да зна за које какве фермане који још се представљају преко паше лесковачког, а то зато што због дојакошњег варања, не могу веру имати...

Кажите им да се врате од куда су и дошли, и да нико више од њи не потрчкава у Крушевац или Параћин којекаквих беспослица ради, ибо неће бити примљени. Откажите им и за масло које захтевају, да је сиротиња много и премного досада га дала и неће више да зна за то него и ако га узда коме то ће га давати као што га други Срби браћа дају, тојест за паре и риза пазариљен! (!) — (Можда уз наплату пијачне таксе! Р. Т.)[59])

27. априла 1833. године кнезови крушевачке и параћинске нахије обавестили су Кнеза о решењу спора са лесковачким харачлијама: „Ваша светлости и нам милостивиј господару.

Налог ваше светлости од 25. априла о.г. Но 1181 у сметреније арача послати, исправно преко г. Јове капетана параћинског, примили јесмо и све оно што се у њему нама налаже разумели и тако смо ми, призвавши наше г. г. капетане с неколико поглавити људи и са реченим капетаном параћинским и сударцима ражањским, управо у конак овде, налазећег турског ћату, гди су се и оне харачлије у квартиру налазиле, отишли и са њима све по реду, као што у оном писму стоји одказали говорећи да смо ми сиротињу припитали и да сиротиња одговара то: да су они своме цару свагда покорни и све оно што цар захтевао буде драговољно чинити и давати оће, и то само преко правитељства српског, као и други Срби, и да они тог пашу који од њи арач иште не познају нити му више какови данак оће и да су они све оно које су се овде код њи именом пашиним које је сваки Турчин био скоро, називали, заповедали и сиротињу глобили већ једаред између себе изгнали, нити их више натраг примити хоће макар се најпосле и живота лишили, које оно чујући овај одговор тако данас у Лесковац натраг отидоше".[60])

Исмаил паша лесковачки није престајао тражити данак и почетком августа 1833. године затражио је и четврти таксил харача од крушевачке нахије. Из извештаја кнезова крушевачке нахије (КК XVII-61/33) види се да су они од сакупљеног данка исплатили Сејдименцину кућу 13 кеса гроша, да су вршили оправку крушевачке цркве, исплатили шалитру 1280 гроша, измирили плате капетана, кнезова и буљукбаше, да је остало у каси 14592 гроша што мисле дати Исмаил паши као и да ће накнадно разрезати везирски порез и музулански издатак.[61])

Исмаил пашин имраор Амет бег је постигао са кнезом Милошем један споразум по коме се утврђује шта нахија крушевачка има платити Исмаил паши за 1833. годину на име уобичајених дажбина:

1. Да ражањски, крушевачки, параћински и алексиначки крај плате за виноград по 2 гроша „на донум", тојест на 2000 чокота по 3 гроша на казан,

2. Да му за сав десетак плате по 8 пара на оку,

3. Да му ражањска, параћинска и алексиначка нахија издаду свега 1000, а сама крушевачка 1000 ока масла,

4. Да му се изда порез од алексиначке нахије 8, ражањске 8, параћинске 16 и крушевачке 32 кесе гроша.

Од ове суме исплатиће се дуг Срба лесковачким Турцима и цару харач. У истом акту се наређује Крушевљанима да исплате Вренчевићима воденице.[62])

Према саопштењу Мите Петровића[63]) исплатило је царски харач и спа-

хијски чибук подручје крушевачког пашалука, које је почетком јануара 1834. коначно припојено кнежевини Србији и на повученој граници постављене граничне карауле, мезулане и алексиначки ђумрук, поред оног у Рашкој, Љубовији итд.,

1. арач крушевачки и моравски	62756,16	гроша
2. арач за Козлић (Козник)	40000 —	„
3. арач параћински	62633 —	„
4. чибук параћински и крушевачки	5382	„
СВЕГА	170771,16	гроша

У овај обрачун нису улазиле исплате конака, воденица, дућана, итд. које су продате у слободној погодби или процењене комисијски. Од 1834. године кнез Милош је плаћао одсеком царски данак и на шест присаједињених нахија као што је то плаћао и на читаву кнежевину.

Није нам познато да ли је приходе са очеве — породичне муликане крушевачког санџака, Исмаил паша делио са својом браћом и сестрама или је то њему као наследнику титуле паше припадало. Један извор од 24. фебруара 1833. године говори да је и Махмуд бег паша нишки послао свога чибуклибашу у Крушевац да спахијски чибук купи.[64]) То би могло указати на чињеницу да су браћа међу собом приходе делили. Исмаил паша у свим својим тражењима захтева исплату пореза а не чибука, казанског, воденичног и другог прихода.

Један од посебних проблема Исмаил паше био је прихватање турских исељеника из северних нахија крушевачког санџака, који су се заустављали у Нишу и Врању, али највише у Лесковцу, јер им је Исмаил паша родбински, морално и легално морао пружити прихватилиште. Ових избеглица у Лесковцу има већ од 1791. године, а и раније, када су у Крушевац, Параћин и Ражањ почели упадати српски устаници. Године 1805., после пада Карановца, а 1806, после губљења Крушевца, Турци су масовно почели да се отуда исељавају. Разуме се, њих знатан број тамо се вратио 1813. и 1814, али су нова исељавања настала поново од 1830. године. Албанци су масовно напустили Крушевац 1832. године и настанили се у Топлици или повукли у Голак. Турци то чине од краја 1833, иако су по договорима кнеза Милоша и Порте Турци могли остати у Србији и до пет година — до распродаје својих имања и налажења места новог пребивалишта. Узрок стихији исељавања била су заоштравања с обе стране. Кнез Милош саветује параћинском капетану „ако Турци за неко имање траже триста гроша дајте им четири стотине само што пре да се из Србије торњају". У Крушевцу је ситуацију погоршало убиство једног Србина. Окривљени су Албанци и притворени. Исмаил паша је тражио од крушевачких кнезова њихово пуштање из затвора али су их ови предали везировом бумбаширу који је започео ислеђење. Пролазећи кроз Параћин бумбашир је свратио код Милете Радојковића и, поред осталог, му рекао и о исељавању крушевачких Турака. О томе Радојковић пише Кнезу: „Данас овде на конак дошао је бумбашир честитога везира београдског који води она два Арнаутина, који су у Крушевцу убиство учинили и трећега Бошњака, сестрића убијеног Амета Санића, за кога су потврдили да је он убио Србина. Са њим иде и Исмаил пашин имраор, који ми каже да су сви Крушевљани јуче долазили код бумбашира и Селим бегу и говорили да не могу више седети у Крушевцу него ће да одлазе. Селим бег им је говорио да се претрпе и да не иду док он не јави Исмаил паши и одговор од њега добије на које су сви они из гласа повикали да неће дуже остати, макар их паша све на комаде исекао и да су остали спремајући се да одлазе."[65])

Селим бег Вренчевић и Амет бег ајан крушевачки дошли су средином фебруара у Прокупље где су се састали са Исмаил пашом. Том приликом Исмаил паша им је наредио да предузму све што им може помоћи да Турке не само не задрже да се исељавају већ ни да исељене врате на своја стара огњишта. О тој ситуацији крушевачки кнезови затражили су од кнеза Милоша упутство: „Посланик Смаил паше дође код нас и донесе писмо од Смаил паше а и од везира београдског буjрулдију и заповедају да Турци ерлије који су се иселили да се опет врате, а особито мало је који и остао, немају кућа и они су били спремни да одлазе, а сад како се ова буjрулдија прочита, они осташе. А особито Турцима заповеда да сваки мора се повратити где је који и био. Зато вама јављамо свемилостивјејшиј господару оћемо ли ми Турке пуштати ако би се који повратио нама. Смаил паша говори у писму и мукату да дајемо Турцима и очи да отворимо за рад Турака. Заповеда нам да ако би ми шта имали њему да јавимо. А кад буjрулдију узеше, ерлије призваше још четири до пет да и они чују што им се заповеда и кад буjрулдију прочиташе с нама много разговор имаше, опорочавајући се на нас, а ми им одговоримо, да до нас није била кривица само од вашег инајтлука отишли сте, кад би који везир прошао да се код њега тужите, али сте опет криви ви када ве нико терао није, но смо се молили да

седите и о добру да радимо, да би Бог добро дао. И у паишном писму говори се и за ајана — кога ви оћете тога и ја хоћу, а за спахије говори, ако ви је који спахија лош био ви ми кажите, ја ћу ви другога поставити, а за господаре вели кога је вама драго тога и пуштајте у вилајет. Мисле да опет по њиној вољи буде."[66])

Опортунистички, чак и покорнички, став кнезова крушевачке нахије кнез Милош је оштро напао: „На питање оћете ли међу се пуштати оне Турке који су се између вас иселили, и по оној заповести вратити се узхтедну, јављам вам, да их ниошто не пустате. Метните страже и не пустајте их да к вама дођу. Само оне пустите који би враћали се с тим намеренијем да своја добра продаду.

Онима пак који селити се су хтели нека се селе, док су читави и док је време да оду на миру, а ниже назначено кажите им јавно, сиреч, да се ви с њима никако сложити не можете, но да њима ваља одлазити кад тад, као што им је од самог цара одавно преизвештено. Нити да ви њихови ајани, ни спахије, ни других чиновника требате нити тражите...

Паши нити да ћете за што јављати нити зашто њега питати, двома господарима да не можете служити. Њина обећања да низашта примате. Он сам да је онај који је зликовце међу вас шиљао и њи на злочинства ободравао, хвалећи и награђујући овакве који би вас боље глобили, угњетавали и мучити умели. Ни, дакле, њихова писма да требате, нити чије буjрулдијаде; дело ваше кога ћете слушати и кога ћете принадлежавати, да је дело царско, зато да дворови раде, како они пресуде и реше, онако да ће и бити следовательно при таквим обстојательствима да његова писма никакве силе немају, већ да исчезавају и губе се. Да је паша хтео да се са вама лепо и човечански поступа онда би другојачије и радио и не би до тога вас довео; а када је тако сада да његова опомињања нећете да слушате, нити да их примите."[67])

Године 1835. планули су ослободилачки устанак у Албанији и буне хришћанског становништва у околини Пирота, Ниша, у Заплању, Берковици и Белограчичкој нахији. Немамо података да је Исмаил паша учествовао у угушењу ма које од ових буна, али имамо података да су у угушењу пиротске и нишке буне 1835. и 1836. године учествовали врањски и лесковачки Турци и Албанци, али да ли организовано или као бећари — немамо података.[68]) Исмаил паша је непрестано узнемираван граничним сукобима. Од њих су занимљива два, један на граници козничког среза, а други код Мрамора. Из докумената види се одлучност кнеза Милоша у наредби да гранична стража са капетанима ни „стопу не уступи" Турцима од обележене границе „за живу главу докле код њих стотина ту не погине."[69])

Други сукоб десио се код Мрамора у подручју Јужне Мораве. Тамо су Албанци подигли воденице на српској територији. Кнез Милош је наредио да се одмах поруше и на критичном појасу појачају граничне оружане снаге. Напоредо са тим упутио је Исмаил паши оштро писмо, на које му је овај скоро молећиво одговорио да се утврди граница и поштује са обе стране. Том приликом написао је и ову мотивацију своје неангажованости у овом сукобу: „Ти добро знајеш да ја за такву работу нисам био каил, и ја мирно радим, нити знајем ко је у праву и да ли су воденице на нашој или на вашој страни подигнуте јер тамо никада нисам прошеја те да знајем куде је удут."[70])

III

У лесковачкој нахији било је заинтересованих за нишевачко-пироТску буну али буна у лесковачком кадилуку није тада било. Полковник Петар Лазаревић са Суповца јавља кнезу Милошу 1835.: „Од лесковачке нахије получили смо извештај од кмета Благоја Митровића из села Добрича да је и при њима све мирно и у тишини... а и у Заплању."[71])

Није јасно питање става Исмаил паше у абланском устанку 1835, а нарочито у спровођењу у живот одлука Тензимата 1839. О томе постоји документ који пружа ове податке:

„Нишки мухафиз паша 27 т.м. је отишао у Цариград и такође је отишао и лесковачки Исмаил паша у Битоль на позив Румели Валеса. На место нишког Мухафиза дошао је Хусреф паша Самоковљанин из Софије и данас шиље ћехају Бега у Лесковац, јербо ће под његовом командом бити и Лесковац и Врање и Пирот. Кужне болести у Лесковцу нема. Говори се да ће и Београд бити по Хусрев пашом..."[72])

Има се разлога довести у везу овај Исмаил пашин одлазак у Битоль, свакако ради правдања, поводом буне Албанаца у Топлици и другим подручјима 1837. О топличком немиру капетан Павле Урошевић је обавестио команданта моравско-подринског сектора, генерала Јована Обреновића 22. маја 1837. године да је на Вукањској караули сазнао од тамошњег буљукбаше да су Албанци из Топлице започели плењење оружја од тамошњих Срба и да су многи Срби доносили на караулу своје о-

ружје нудећи га буљукбаши да га не би Албанци узели. Сем тога Топличанин, Станко Стевановић, рекао му је да му је Албанац Тафа рекао „да су Грци завојштили на Турску па се и они, Албанци, у Топлици сабирају да нападну Турску.“[73])

Исмаил пашу видимо поново у Лесковцу 1841. године када организује угушење такозване Бојаџине буне.[74]) Ову буну брзо су угушили Албанци из Пусте Реке и Голака и том приликом спалили 104 побуњеничка српска села.[75])

1834. и 1844. трају устаничке акције Албанаца у северним подручјима Македоније и Албаније, затим на Косову, Голаку и Топлици. Устаници са подручја Топлице планирали су да нападну Ниш и да тамо „униште ђаурско клепало и ђумрук“,[76]) али „Као што се чује од нишевачког паше чине се приуготовљенија но да их (Топличке устанике, Р.Т.) с једне стране ерлије Турци из Ниша а с друге стране лесковачки паша подстрекавају и у том њиховом намерењију потајно помажу.“[77])

Нишки паша је наредио да се поруше на Морави мостови и скину скеле па су топлички Албанци одустали од напада, али су наставили да организују напад на Ниш врањским путем. Сем тога, нишки паша Осман наредио је да се стока не продаје и жито не врше како би се осујетило снабдевање устаника.

Исмаил паша се придружио устанку и помогао га свим својим расположивим снагама. Међутим, устаничке снаге Албанаца су потучене у подручју Скопља и разбијене масе кретале су се у нереду у два правца — једна је колона ишла ка Качанику претпостављајући да ће тамо моћи организовати отпор, а друга је пошла ка Врању. Званични извештај о томе саопштава: „Да су Аранути обузети крајњим самовластијем на Врање ударили и исто оружаном руком освојили, у њему знатне Србе исекли, опљачкали и све што су у њему нашли, под своје притјажаније узели; побегли паша врањски у Битољ, да су одатле учинивши неизбројно безаконије као рану за војску, рану за коње. које им је, веле, паша лесковачки дао, да би у томе народ сачувао, но опет они за то исто народ и сиротињу употребљавају и муче, отимајући од исте све што им је у садањем стању потребно; число ви од места до места с опустошенијем скитајући се Арнаути броји до тридесет хиљада између који је неки Сејдименца, одвојивши се са 40 Арнаута у Голак дошао, да и ондашњи Турке наведеној гомили прикључи, па одатле од Лесковца гди ће̂ду се кренути, неизвестно је.“[78])

После покоља у Врању 13. марта 1844. устаници су се упутили Лесковцу преко Пољанице, Ветерничком клисуром. Гонили су их одреди низама и Тоске. Долазак низама и Тоски се у Лесковац очекивао јер је „тамошњи ајан спремао храну и прикупио 1500 асура поради воинства.“ У Лесковац је почетком септембра стигло око 1000 низама. Паша приштински Јашар је пошао са 1000 низама преко Преполца ка Топлици, а нишки Миралај преко Мрамора. Циљ трију низамских колона био је да у Топлици опколе и потуку устанике. У томе су успели. Заробили су им и главног вођу Дервиш цара и Сејдименцу док је Баба Фека побегао у шуму.[79]) Ухваћени Дервиш цар је неке везире као Усеин пашу видинског, Ћен агу нишевачког и Смаил пашу лесковачког одао и казао да је све до сада учињено по налогу њиховом преузимао и чинио.“

„. . . . Паша лесковачки и заповедник прокупачки, на чија су места већ други дошли, у Једрен су послани, као што се чује одатле са својим садрузима ће у Цаград послани бити.“

„. . . . Једнако са низамима ватају и у Скопље и шаљу из Скопља у Цариград, такови преко 300 везани руку и ногу на самарима и којекаквим коњима дневно јер се овди тј. у Скопљу у вишем количеству овакови собрати морају, па се после с њима на наведени начин поступати, гди док ово не искусе, мрачном затвору и окову у синцирима на ногама и на врат вешајући се, предани морају бити, па после се тек неког времена шиљати у Цариград.

„. . . . Но судећи на досадањи течај арнаутске стране и позивајући се на судбу која је наведена и отказана лица постигла, мислим, биће и ово известије истинито, и поуздано држим да ће се и арнаутском до сада скоро сваке године самовољно предузиманим воловањима једанпут за свагда, и то скоро, у предел ред положити.“[80])

Наша истраживања завршавају се овим те не знамо шта је даље било са Исмаил пашом и његовим лесковачким пашалуком. Једно је уочљиво да администрација кнежевине Србије од 1834. године не помиње лесковачки пашалук већ само лесковачку нахију. Ја сам доследно евидентирао лесковачки кадилук, јер је то био од оснивања јужног Поморавља 1878. године. После 1844. године Лесковачки кадилук је припојен нишком мутесарифу а у њему били ајан и кадија. Године 1878. помиње се лесковачки кадија Афиз Пашагић у чијем је конаку била прва лесковачка гимназија смештена. Шашитов конак је једно време, до свога рушења, онај већи, био седиште среске и окружне полиције, а мањи опш-

тинског суда, па се то подручје дуго звало ОПШТИНСКИ КВАРТ. На њему су касније подигнуте, среска, општинска и судска зграда. Исмаил пашин летњиковац у Шпиталју и хан у Дединој Бари порушени су одавно.

IV

Положај српског становништва у лесковачком кадилуку у четвртој деценији XIX века је непојмљиво тежак, немаштина широких размера, пљачка и тиранија, гажење морала и части људског достојанства и уопште рајетинско-каурски живот, чинили су суштину живота и живљења хришћанског живља. Све одредбе које је султан у заштиту хришћана под притиском европских држава прокламовао остајала су обећање и надање.

Сељак је радио на спахијској земљи све до тензимата под условима давања познатих спахијских, царских, вакуфских и других дажбина. Напоредо са тим формира се на овом подручју двојство господарства — читлучење. Оваква аграрно-пољопривредна политика доводила је до њеног дегенерисања, до непродуктивности и пољопривредног примитивизма.

До 1833. у лесковачком кадилуку није било сеоске турске популације, али је већ од XVШ века било насељавања и засељавања читавих подручја албанским живљем које је као сточарско у новим условима настављало сточарење а са тиме претварање плодних њива у испаше. Србин, чивчија, пољопривредник је снажно потискиван. Новонасељени колонисти, познато је, никада и никоме нису плаћали дажбине, а царски харач само у ретким и принудним приликама. Сав државни терет издржавања власти, друмова, вакуфа, царске војске, финансирања ратова, итд. падало је на српску рају чији се број непрестано смањивао, а на његова огњишта долазили колонисти са запада и југа, не само у села већ и у Лесковац, Прокупље (Черкези, на пример), Куршумлију, Власотинце.

Општу економску пометњу унели су бројни досељеници, бегунци који од XVШ века напуштају северна подручја царства и повлаче се на југ у сигурнија подручја, удаљенија од аустријских чета и српских устаника. У изворима је евидентирано досељење преко седамдесет породица из Карановца 1805. године, затим 900 Албанаца, које је нишки паша 1833. године истерао из Ниша, а Исмаил паша их примио у Лесковац.[81]) По једном саопштењу из Ражња, Параћина, Крушевца и Алексинца забележено је масовно исељавање Турака и њихово насељавање у подручјима Ниша, Лесковца и Врања.[82]) Године 1832. из Крушевца се доселило у Топлицу око 50 породица.[83]) Досељеници (названи бегунци, мухаџири, и сл.) форсирали су после тензимата читлучење да су ти дани, када се сељак хришћанин требао радовати, јер је добијао земљу коју је радио, управо за њега били црни дани, јер је поред једног добијао још једног господара.[84])

Непрестани покрети нису само потраживали снабдевање за оружане масе од сељака већ су чинили и напуштање рада на њивама. Сточни фонд се непрестано смањивао. Преношење свите, харема и управног апарата крушевачког санџака из Крушевца у Лесковац, изазвало је нове и огромно велике издатке. Зидају се и подижу конаци, хамами, селамлуци, сарајн, харемлуци, зграде за управни апарат а посебно са читлучењем подижу се по селима куле и читаве помоћне зграде господара за бекчије, сејмене, субашу, харем, стоку, амбари за жито, итд.

Напоредо са тиме куга неколико пута у овој деценији проређује становништво. У оружаним сукобима смањује се број становништва, српска села спаљују а имовина максимално отима.

Непосредно са тим ничу друмске кафане и ханови, нерад и пијанчење савлађују резигнацију и разочарања животом и друштвеним поретком. Хајдуци се на друмовима појављују са захтевима глобљења. Крџалије са својим злоделима у лесковачком кадилуку су незаборавно запамћене. Цркве се руше (Јашуњска, Чукљеничка, Бошњачка, манастир у Горњој Слатини, свети Пантелејмон у Вини, у Пустој Реци и Јабланици све до једне). Градска и сеоска архитектура животаре и не мењају облике и димензије прадедова градитеља. Грађевински материјал је земља и дрво. Улице су тунели са каменим калдрмама. Економска беда и заосталост у времену пашовања оца и сина — Шашита и Исмаила, постају историјска категорија изузетних размера и садржаја. О томе говори и више евидентирано Исмаил пашино молбакање кнеза Милоша да му позајми по коју кесу гроша да би, вероватно, подмирио своје најнужније издатке. Да би се, како тако, одржала позната лесковачка Бајазитова џамија, Исмаил паша јој је морао увакуфисати неке своје поседе. Сељаци који су радили на вакуфским имањима, из Синковца и Трњана, скоро сваке године су се са дервишима, имамима, хоџама и џамијским туорима погађали за давање десетка не у натури већ у новцу. Турске школе, које је вакуфски фонд издржавао, једва

су тавориле. Турска медреза, која је имала своју зграду на месту данашњег Градског купатила, после 1878. године, није могла послужити ни за једну српску школу, имала је свега две учионице. Лесковачки хамам је најбеднији био од свих у овом делу Турске. Лесковац није имао ни једну турску камену ћуприју. И џамије лесковачке биле су одвећ скромних размера и уметничких квалитета да би се памтиле или као ремек дела ушла у какву историју грађевинарства. Слична им је по беди била и српска црква и јеврејска синагога.

Трговина се почиње развијати тек од 1834. када се отвара алексиначки ђумрук.[85]) Међутим, у тефтерима овог ђумрука врло је мали број евидентираних трговаца, па чак и рабација, у времену од 1834—1841 године. Само неколико имена сточарских трговаца, ужара и трговаца дуваном из Лесковца налази се у овим тефтерима. Када се упореди транспорт македонске извозне робе, од Битоља, на пример, 1835. и 1836. са оним што је из лесковачког кадилука евидентирано, сазнаје се величина првог и ништавило другог.[86]) Тек од 1838. појавиће се лесковачки џелепи ко јих је било и раније јер се један џелеп Марко помиње у XVIII веку.[87]) 1833. је постојао у Лесковцу трговачки еснаф који је од Исмаил паше те године тражио олакшица за рад и трговину изван кадилука.[88])

Неколико лесковачких трговаца и занатлија: Ђока Дамњановић, Миленко Бојација, Милан Дунђер, Цветко Јужар, Јован Ковач и Смиљко Стојшић, који су пре бегли у Темнић, моле 1823. г. кнеза Милету да их за неко време ослободи пореза.[89])

Крушевачки магистрат дао је одобрење за трговину стоком лесковачким трговцима:

1834. г. 27. I Цони Татарцу, трговцу стоком из Лесковца.

1834. г. 8. III Цветку Пешићу трговцу стоком родом из Лесковца.

1834. г. 18. VI Курти Османовићу трговцу стоком из Лесковца.

1835. године Цветку Пешићу трговцу стоком родом из Богојевца.

1835. г. 11. III Јамандија Димитријевићу трговцу стоком родом из Лесковца.

1835. г. 19. IV Николи Ђорђевићу трговцу стоком родом из Лесковца.

1835. г. 12. III Цветку Јовановићу трговцу стоком из Лесковца.

1835. г. 12. IV Марку Јовићу трговцу стоком родом из Лесковца.

1835. г. 3 VII Кости Црном трговцу стоком родом из Лесковца.

1836. 12. III Кости Петковићу, трговцу стоком из Лесковца.

1836. 12. III Стојку Петровићу трговцу стоком из Лесковца.[90])

Трговаца стоком нема 1838. и даље до 1841. године, што је сасвим појмљиво, јер смо видели да су паше забрањивали продају стоке за време ратовања, обезбеђујући на тај начин резерве меса за војску. Сем тога ових година су ужасни немири те је свако кретање трговаца било и забрањено и изложено несигурности. На пример, устанак Лесковчана и Власотинчана 1841. године коначно је за дуже време паралисао сваку активност трговаца из лесковачког кадилука. У овим годинама не помиње се лесковачки сајам, односно вашар, ни сточни ни било занатске или пољопривредне робе. У Пироту се помиње и поред познате пиротске буне. Може се рећи да су у лесковачком кадилуку албански колонисти уносили несигурност и у овај облик трговине.

Унутрашњи трговачки послови одвијали су се у обимима продаје и куповине занатских, сточарских и пољопривредних производа. Лесковачка пијаца имала је пространу околину која је као и касније захватала три среза. Токови спољне трговине нису имали већих подухвата. Подаци који говоре о лесковачким трговцима и рабацијама на пијацама Скопља и Солуна су из друге половине XIX века. Страни трговци се у Лесковцу помињу у 16, 17 и 18 веку, али у условима дубровачке и приморско-далматинске трговачке активности на овом подручју. Па и тада је Прокупље било активније.[91]) Трговачки односи са Србијом, односно са Аустријом преко Србије, као транзитне територије, јавља се тек у XIX веку, али после четврте деценије, онда када је Турска дозволила аустријским трговцима долазак и рад на својој државној територији.

Занатство је у Лесковцу давнашњег порекла али не таквих обима, као и трговина, да би ратарско занимање чак и Лесков чана — грађана, потисло или заменило. Нема сумње лесковачки занатлијски рад јачао је са досељавањем Пирођанаца (лончарски, грнчарски), Македонаца, Косоваца и слично. Не треба заборавити да су и Турци већи број заната држали у својим рукама (берберски, поткивачки, седларски, пушкарски, папучарски, итд.) Срби су у Лесковцу највише упражњавали ужарски, дрводељски, терзијски, капарски, срмашки, бритварси, кожарски занат, итд. Табачки занат је био у турским рукама, калајџијски у цинцарским, кубеџијски у рукама Срба као и мутавџијски, качарски, коларски итд. Но пунији и запаженији успон заната у Лесковцу налазимо у изворима тек од пете деценије XIX века, управо он-

да када почиње да се формира лесковачка чорбацијско-грађанска класа, која ће засновати прву акумулацију капитала и започети формирање већих земљишних поседа — читлука, какве су затекле ослободилачке снаге 1878. г. у Лесковцу, Власотинцу, Нишу, Прокупљу и Врању. Разуме се да ће тих деценија и православна црква стећи своје поседе који нису били мали 1878. године. Познато је да је у Врању постојала до 1878. г. Петинска каса са улогом од неколико стотина хиљада гроша, ради осигурања летине. У Лесковцу је црквени Синод имао у каси 1878. године 2000 цесарских дуката намењених подизању школских зграда, црква у Прокупљу дала је војсци своју уштеђевину од 4000 гроша, док је само рударска црква имала у у својини око 400 дулума земље. Све то недвосмислено говори да се имовински положај Срба у овим крајевима почео снажније развијати и развијао тек у другој половини XIX века, управо после кримског рата. Иначе, деценијама пашовања Шашита и Исмаила економска снага кадилука била је на нивоу зачетка, спахијско читлучка, експлоататорска, ослоњена на глобљење ратара и сточара, једном речју примитивна.

Неколико лесковачких занатлија налазимо из времена управе Исмаил паше лесковачким кадилуком у Левчи, Крушевцу, Параћину и Алексинцу. По нашем мишљењу били су то печалбари, управо врста печалбара занатлија што се види и по томе што ниједан од њих није желео у Србији да мења турско поданство. Њих неколико у Крушевцу евидентирамо:

1836. године Недељко Стојановић, ожењен, отац једног детета, мутавџија, задржава турско држављанство,

1836. године Живко Станковић, грнчар, отац 4 деце и турски држављанин,

1837. године Благоје Костић, ужар, неожењен, задржава турско држављанство,

1837. године Китан Богдановић, ужар, неожењен, задржава турско држављанство и

1837. године Коца Цветковић (непознатог занимања) неожењен, задржава турско држављанство.[92])

За обављање трговине и печалбарско-занатског рада било је потребно имати не само тескере већ и берате. Ових тескера било је од више врста и делиле су се на тескере дужег и краћег времена (бављења) и важности за ово или оно трговачко подручје. Шверцовања и прелаза границе без тескера било је више но сигурно. У документу Број 30-1386, Исмаил паша поред изјаве о узроку неплаћања дуга, каже још и ово — он неће у свој пашалук примити трговце који немају тескера или берата.[93])

Трговци су вероватно морали дотичним властима показати и царинске квите на увезену робу. У тефтеру алексиначког ђумрука налази се неколико Лесковчана али се тамо не евидентирају као трговци већ као рабације или кириције.

1835. г. марта 16. Цоне Илић из Лесковца, двоја кола, ужарски еспап,

1836. г. јуна 7. Нађа Митровић, целеп говеди, из Лесковца,

1837. маја 15. кола, табачки еспап, из Лесковца.

Поред ових помињу се и Турци, али су они трговци, јер им се царина наплаћује „на товар" тј. коњски транспортни товар.

У расветљавању економске моћи лесковачког кадилука у четвртој деценији XIX века доста казује и кредитна политика Исмаил паше. Лесковачки Турци су и раније пазајмљивали новац од кнеза Милоша и других. Лесковачки баша сердар Хасан 1826. године молио је Милосава Здравковића, параћинског кнеза, да му позајми 1000 гроша, обећавајући да ће дуг вратити на време као и до сада што је чинио"[94]) То је чинио неколико пута и сам Шашит паша. Исмаил паша је позајмљивао, изгледа, више него ико до њега, од кнеза Милоша.

1. 1834. године тражи од кнеза Милоша „да му да трошак за пут као пријатељ његовог почившег оца."[95])

2. Исте године тражи, јануара 9, зајам 500 гроша.[96])

3. 1835. тражи од Аврама (Петронијевића!) на зајам 50000 гроша за четири месеца.[97])

Сравњујући изворе о економским приликама у кадилуцима врањском и лесковачком, а онда и пашалуку нишком, стиче се утисак да је лесковачки кадилук заостајао иза свих осталих у овом делу Турске. Сасвим је разумљиво да је томе један од главних разлога ненормалне политичке и управне прилике у кадилуку у току Исмаил пашиног пашовања.

V

Остаје нам још да кажемо неколико речи о односу Исмаил паше и његовог управно-војничког апарата према српској раји у лесковачком кадилуку. О томе има доста извора и за њихову обраду требало би посебан рад написати.[98]) Нил Попов објавио је знатан број докумената о турским недељима и злочинима у лесковачком кадилуку и то само у времену од 1841—1842. године, рекавши том приликом „Оваквих прозби (тј. жалби народа, Р. Т.) од 1841—

—1842. године дошло је у руско посланство и у српско министарство унутрашњих и спољашњих послова више од 200."[99]) Наводимо само неколико од тих народних жалби по Нилову саопштењу:

1. У селу Власотинцу скупљачи харача угледали су у дућану једну лепушкасту девојку а онда је насилно одвели и пуцњавом растерали сакупљени народ који је покушао да отме девојку од зулумћара.

2. У Бојнику су убили безразложно стара Миту и још неколико недужних сељака.

3. Евстат бej, брат Исмаил паше, послао је своје органе у село Навалин да му отуда доведу све лепше девојке. Сељаци су се разбежали.

4. Ибиш из Поповца силовао је четрнаестогодишњу кћер покојног Јове из Шумана.

5. Баба Алић је у Лесковцу потурчио једно српско дете на силу.

6. У Турековцу су 1841. сасекли пет људи и једну жену и запалили село од 150 кућа.

7. У Бошњаку су изнудили од народа 10000 гроша.

8. У селу Шуману су Турци убили једног човека и изнудили од народа 45000 гроша, 1841. г.

9. У селу Мирошевцу извршили су неколико силовања и изнудили од народа 1841. године 5000 гроша.

10. У селу Трњану Албанци су отерали сву сеоску стоку, 1841. г.

11. У селу Горњу (!) отерали су сву сеоску стоку 1841. г.

12. У селу Разгојни Исмаил пашин брат убио је оца девојке коју је он бранио од силовања.

13. У селу Ждеглову Турци су убили једног човека. То исто чине и у селима Пуковцу, Пустој Реци, Власотинцу, Бабинцу (!) итд.

14. Грађани Лесковца морали су 1841. године дати Албанцима, да им не би порушили цркву 50000 гроша, 3 топа разног платна и најбољег сукна за 80 пари шалвара (15. маја 1841. године).

15. Исмаил паша, предосећајући да ће 1841. бити смењен, затражио је поново порез од народа у износу од двеста хиљада гроша.

16. Паша лесковачки оде у село Винарце и сабра све тамошње српске девојке. Са њима је паша у друштву других Турака целу ноћ играо и веселио се.[100])

М. Ђ. Милићевић је објавио 1848. г.[101]) „ЖАЛБУ ОТ ГРАД ЛЕСКОВАЦ и ОТ СВА СЕЛА ЛЕСКОВАЧКЕ НАИЈЕ" писану 1840. године. Она гласи:

„ПРЕСВЕТЛЕЈШЕМУ И ЧЕСНЂЕЈШЕМУ БОГУИЗАБРАНОМУ ГОСПОДАРУ СВЕТО СРПСКОМУ — МИЛОШУ

„Светлејшему преизабраному честитому великому господару нашем свето српскому покровитељу, да Бог даде, и мати Божја помогнула му да ваша светла рука дугачка да буде, ваша крила и нас да покрију, ако знате Бога и светога турске муке нама одолеше, веће више не можемо трпети турски зулум. Робје доста бесмо, турски зулум више не можемо трпети, молимо тебе, светли господару ,молимо и ноге ти љубимо и дугачку светлу руку. Бог да поклони и нас на твоју светлу руку и ти за нас милостив да будеш и на светлога цара да покажеш како нама Турци досађују, како Турци на Бога не гледају. Нашу веру и закон растурише, не ни дају у цркву да идемо; Бога да молимо; не ни дају праздник да празнујемо, па ни да се веселимо, ако дође велики празник Турци нас сас пушке на црквена врата чекају, и гледају која је девојка полепа, они га узнеју силом те гу потурчују и ми што да чинимо? Земља тврда а небо високо; Светли цар не знаје што Турци чинију и нема кој да каже; најубави мужи пробирају, који су мало на есап Турци не ги остављају живи, но ги утепају преко ноћ кришећом; да не се нађе кавурин јунак и убав и речовит. Која је жена убава они Турци вој мужа утепају, па гу узнеју те гу потурчују; Турци на нас исав не учинише; наше жене изсилуваше, наше сестре под себе турише; наше ћерке изсилуваше. Сваки спахија, сваки господар, сваки субаша, сваки кр сердар у свако село оро играју сас девојке, кад која најлепа девојка дође сас силу гу терају; ако се нађе неки татко или брат те не пушта своју девојку они га убију преко ноћ и девојке докарају при себе, те им играју и пију, ракију им служију до колико сахата ћев, па после ги накарају те се свучеју голе те при њи спију сву ноћ. Такав зулум не можемо више трпети, аман Бог да види, да ли има цара на земљу или нема. Нама дође веће само да рипамо у воду да се издавимо; не можемо трпети више турски зулум мутлак аман!

Алацаб вергија много тешка; што год се мучимо, радимо, печалимо — све за Турци. Не можемо салте за њи да спечалимо; и нама ништа не остане, већ су сас лику опасали, сваки дан по села идеју и бадијава једеју, ништа нама не остаде. Ангарија је

млого тешка: по сто аргатина на годину на једну кућу више, и глобу узимају; за неки мали сабат узнеју што нађеју све човеку салте душу оставију; тешко отвише; турски су зулуми отвише — само смо писали от иљадо ката едан кат, молимо од земље до неба!"

Четврта деценија XIX века трајања лесковачког кадилука, званог и пашалук лесовачки у турском говору а лесковачка нахија у савременој српској администрацији, је карактеристична политичким, управним, економским, етнолошким, производним и миграционим кретањима. Иако је она изразито реакционарног карактера, ипак су садржаји друштвених односа, смена генерација и промена односа позитивних и негативних снага, једно споро кретање напред, један корак смени феудално спахијских садржаја националним ослобођењима и социјалним поимањима људских права и равноправности, људског права на живот и људско поштовање. По томе је ова деценија, иначе само једна страница петвековне феудално спахијске тиранije, занимљива и чини једну историјску категорију превазилажења превазиђених категорија живота примитивног људског друштва и ропства нације.

БЕЛЕШКЕ

1. Стенографске белешке Народне скупштине за 1878. годину. Види и Српске новине 1878. године од 1. децембра.

2. Исто

3. Енциклопедија Југославије, књига V Загреб 1962. г. под Лесковац, страна 514—516

4. Михаило Пантелић, Београдски пашалук пред први српски устанак 1794—1804. год., Београд 1949.

5. Вук Караџић, Грађа за историју првог српског устанка

Сергије Димитријевић, Стрељa, Лесковац 1954. (Видети још и Споменик САНУ XIX)

6. Миленко Вучићевић, Карађорђе, књ. II, Београд 1912. с. 356

7. Види опширније Сергије Димитријевић, цит. дело, Види и Драгољуб Трајковић, Немањина Дубочица, Београд 1961. г.

8. Група аутора, Краљево, Б. 1964.

9. Хазим Шабановић, Турски извори о српској револуцији (Списи царске канцеларије), Београд 1953. године- књига I, На страни 223 штампано је на турском језику ово Шашит пашино писмо а преведено на страни 288; Радмила Тричковић, Лесковац у XVIII веку, Лесковачки зборник, XI, стр. 11

11. Нил Попов, Србија и Русија од 1804. до Светоандрејске скупштине, Београд 1870. страна 8.

12. Мих. Гавриловић, Милош Обреновић, књига I, Београд 1912, стр. 85.

13. Види опширније Х. Шабановић, цит. дело и Д. Пантелић, цит. дело.

14. Пантелић, цит. дело с. 34.

15. С. Димитријевић, Градска привреда старог Лесковца, Лесковац 1952. г., Видети и Алекса Ивић, Списи бечких архива књ. II, ст. 103, Београд

16. „Карађорђе нареди Пљакићу да са 3000 бећара из лесковачке, врањске, топличке и вучитрнске нахије пође ка Делиграду" — Краљево, страна 306.

17. Овај Амет бег је имао са кнезом Милошем врло присне односе и назива га „драги дост". Једном приликом кнез Милош му је позајмио 10 кеса гроша (Види Да. СРС. КК XVII — 30)

18. ДА СРС КНЕЖЕВА КАНЦЕЛАРИЈА (даље само КК) XXXI — 21/1818.

19. КК XXXI — 34/1818

20. КК XXXI — 135, 136, 141, 168, 169, 170/ (1822 и КК XXXI — 84) 1820.

21. КК XXXI — 336, 337, 338

22. КК XVII — 23/1825; Види уопште о томе, Бартол Куниберт, Српски устанак и I влада Милоша Обреновића, 1804—1850. г., Београд 1901.

23. Бранко Перуничић, Крушевац, Београд 1871. стр. 68. Види и КК XVII — 13/1823

24. КК II — 862/1823., 14. фебруара

25. КК II — 862/1823

26. КК II — 132, 140, 152, 153/1821

27. КК XII — 152/1821

28. Перуничић Бранко, цит. дело 406

29. КК XII — 153/1821.

30. Хазим Шабановић, Београдски пашалук, Сарајево, 1958.; Види и КК XXIX — 292

31. КК XII — 39, 42/1826

32. КК XII — 445/1826

33. Мита Петровић, Финансије, књига III, Београд 1901, с. 306

34. КК XXIII — 457/1831

35. Драг Павловић, Покрети у Босни и Албанији против реформи Махмуда II, Београд 1913. год.

36. Види опширније у студији Татомира Вукановића, Арбанашки устанци 1826—1832. године, Врање 1969. стр. 46 и даље

37. КК XX — 146 1829, 3. јуна

38. КК VII — 734

39. Татомир Вукановић, цит. дело стр. 47

40. КК VII — 760/1831, 6. маја

41. КК XIV — 599/1831, 8. маја

42. Алија Наметак, Усмено саопштење у Бовцу 1871. године септембра 14.

43. КК XVI — 13 види и КК XV — 69/1834

44. Види опширније о синорењу и предаји Србији шест отргнутих нахија код Стојанчевића Владимира: Историјски гласник, 1957, 1955, 1956, 1954, 1959. итд.

45. КК XII — 216, 9, 6/1830.

46. Владимир Стојанчевић, Шест припојених нахија кнез Милошевој Србији" Историјски гласник, Београд 1954.

47. Бескућницима су Турци називали Албанце из подручја Голака а кућницима Албанце из Топлице. (Види о овоме и: Српске новине 1834, затим КК XXX — 985, 981/1933).

Овом приликом су учествовали у смиривању прилика на овом делу границе и поглавице Албанаца са подручја Топлице: Маскут, Муслија, Мустафа и Рамо, на челу са прокупачким старешином Хасан бегом.

48. КК XV — 1399/1833.

49. КК XV — РД/1834.

50. КК XXX — 786/1832

51. КК XXXI — 214/1832, 20 XII

52. КК XXIV — 18/1833.

53. КК XVII — 429/1833, 20 I

54. КК XVII — 41/1833, 17 I

55. КК XXIV — 15/1833, 19 II

56. КК XXIV — 22/1833.

57. КК XVII — 41/1833, 20 I

58. КК XXIV — 22/1833; XIV — 46/1833; XX — 4/1833; 23. IV

59. КК XV — 61, 56/1833; XIV — 29/ 1833, 23. IV

60. М. Петровић. Финансије, ст. 579; Но 321; КК XVII — 471/1833, Фонд Мите Петровића Но 3618

61. КК XVII — 56/ 1833, 11. VIII

62. КК XVII — 61/1833.

63. М. Петровић, цит. књ. П, Београд 1912, стр. 912; књ. I, страна 143

64. КК XXIV — 22/1833, 24 II

65. КК XXIV — 18/1833; XXIV — 662/1833, 19. II

66. КК VII — 44/1833.

67. КК VII — 44/1833.

68. Тихомир Борђевић, Из Србије кнеза Милоша, Београд 1924.

69. КК XVII — 152/1837.

70. КК XVII - 150/1837; КК XIV - 99/1837, 27. II

71. КК XVII — 110/1835.

72. КК I — 392 Б/1838, 1. I; Српске новине 1838, 5. II стр. 1

73. КК XIV — 178/1837.

74. Алекса Ивић, Буна Лесковчана и врањских Срба 1842, Загреб, 1919. године

75. Енциклопедија Југославије, Загреб, страна 517

76. Б. Перуничић, цит. дело, стр. 406

77. Фонд Мите Петровића, Но 1343, 5. VI 1844.

78. ДА СРС МУД II, VI — 57/1844.

79. МУД (Министарство унутрашњих дела) II, VI 57/1844. Види и МУД VI — 54 II/1844, 13. III

80. МУД II — VI — 57/1844; Фонд Мите Петровића Но 2506, 15. IX

81. Види В. Стојанчевић, Народноослободилачки покрет, Истријски часопис књ. V, Београд 1954.

82. КК XXXI — 662/1833.

83. Буда Илић, Осамдесетогодишњица ослобођења Топлице, Прокупље 1957. и Споменица Топлице, Прокупље 1958.

84. Фонд Мите Петровића, Но 2136, 441, 2139, 133

85. Коста Костић, Стара српска трговина, Београд 1905; Види Сергије Димитријевић, Градска трговина старог Лесковца; Види Тих. Борђевић, Из Србије кнеза Милоша, Београд, 1924. г.

86. Крсте Битоски, Кнежевина Србија како пазар и транзитна територија за македонски трговци у XIX веку, Скопје 1957

87. Гласник Скопског научног друштва, 1928. год. Скопље.

88. КК XXX — 849/1833.

89. МУД, Но 2366/1823.

90. Б. Перуничић, цит. дело, страна 507

91. Види Сергије Димитријевић, Дубровачки каравани у Јужној Србији у 18. в. Београд, 1958.

92. Перуничић, цит. дело, с. 518

93. КК XXX 1386/1838.

94. КК XXX — 849/1826.

95. КК XXX — 724/1834.

96. КК XXX — 939/1834.

97. КК XXX — 1139/1835.

98. Два по темама сродна рада В. Стојанчевића у Лесковачком зборнику, на жалост, нисам прочитао, па верујем да о овом у њима више података има.

99. Нил Попов, цит. дело (Русија и Србија од Кочине крајине до светоандрејске скупштине, Београд 1870), страна 434, 437, 438, 439, 440, 446.

100. Исто

101. М. Б. Милићевић, Краљевина, Београд 1884. стр. 48—49

Radoch Trebjechanin

KADILUK DE LESKOVAC DE 1830 — 1842.

Le Kadiluk de Leskovatz, nommé aussi pachaluk de Leskovatz ou nahia de Leskovatz représente de 1830 — 1841. une période qui est caracteristique pour les relations du kadiluk de Leskovatz envers la Serbie et les habitants chretiens. Mais cette période est caracteristique aussi pour les relations de la Turquie envers les peuples de Balkan et de l'Europe et surtout envers les mutins des spachis et des pachas contre les réformes de sultan Mahmud II et les isurections libératrices des peuples asservis de cette region. Tous ces evenements dramatiques frappaient la population serbe dans le kadiluk par les amandes, massacres et incendies. C'est pourquoi cette region se mutinait contre le sultan et Ismail pacha de Leskovatz. Economie, culture et instruction dans ce kadiluk étaient primitives.

Др Владимир Стојанчевић

Избеглице из дванаест нишких села у Србији 1841. године

I

После масовног и живог учешћа у ратним операцијама првог српског устанка, нарочито у 1806, 1807. и 1809. години, велики ослободилачки покрет из 1841. године становништва старог Нишког санџака био је најкрупнији догађај за ослобођење од турске власти све до рата Србије и Турске 1877/78. године. Тешке последице пораза устанка огледале су се, осим у великим људским жртвама, материјалном пљачкању народа, попаљеним селима, још и у страшном разарању производних снага на устаничкој територији, као и у даљем јачању башибозучке анархије у целом пределу Топлице, Понишавља и старе лесковачке нахије. Масовно бежање у току и по слому устанка довело је из прокупачких, нишко-лесковачких и пиротских села у Србију бежанију од преко једанаест хиљада лица,[1]) која се тек после амнестије и провизорног сређивања политичких прилика у нишком санџаку, највећим делом вратила у своја опустела села.[2])

Два списка,[3]) која прилажемо односе се на бегунце дванест села нишке нахије, и представљају делимични попис избеглог људства. Оба списка садрже три стотине и десет имена људи сељака пребеглих из села: Церје, Бело Поље, Палиграци, Кравље, Берчиновац (Берчиновци), Кутина, Миљковац (Миљковци), Железник, Комрен, Лесковик, Врело, Крупац.[4]) Карактеристично је да су се српски сељаци ових села и раније, у два маха 1835. године, бунили против Турака, када су такође тешко страдали.[5]) Пописи се, свакако, односе на старешине породица чији чланови нису пописани што је, несумњиво, штета за научна истраживања. Посебно су интересантни као иторијска грађа о устанку 1841. године, који још није исцрпно приказан, а што је вредно пажње научног приказивања.[6])

Текст докумената је транскрибован савременим правописом. При том ваља напоменути да се неколико имена понављају у оба списка.

II

СПИСАК

лица из Турску страну(!) у ову прешавши које окружије, колико ? и каква имаде

число	имена и презимена	место одкуда је	у разном окружију дуге пушке	сабље	ножеве мале
1.	Маринко Петровић	Церје	1	1	1
2.	Живан Ивановић	„	1	—	
3.	Видојко Величковић	„	1	1	
4.	Никола Пауновић	„	—	1	
5.	Мален (?) Пауновић	„	1	2	
6.	Крста Пауновић	„	1	2	
7.	Милојко Радосављев.	„	1	1	
8.	Неша Милованов	„	1	1	
9.	Јоца Крстић	„	1	—	
10.	Спаса Јовановић	„	1	2	1
11.	Јоца Живковић	„	—	1	

1	2	3	4	5	6
12.	Стојан Стевановић	„	1	2	
13.	Јанко Живадиновић	„	—	1	
14.	Петар Марковић	„	1	1	
15.	Стеван Чанић (?)	„	—	1	
16.	Никола Ристић	„	1	—	
17.	Радојко Ристић	„	1	2	
18.	Милош Мирковић	„	—	2	1
19.	Кита Стошић	Белог Поља	1	5	1
20.	Станко Јовановић	„	1	—	
21.	Мијаило Петровић	„	1	—	
22.	Јанко Маринковић	„	1	1	
23.	Петко Илић	„	—	1	
24.	Петар Стевановић	„	—	1	
25.	Никола Петровић	„	1	2	
26.	Маринко Јовановић	„	1	—	
			19	31	4
27.	Милета Симоновић	Белог Поља	1	—	
28.	Бранко Пеичић	„	—	1	
29.	Мата Петровић	„	1	2	
30.	Дмитар Јовановић	„	2	1	
31.	Младен Стеванов	„	—	1	
32.	Јован Недељковић	„	1	2	
33.	Милојко Маринков	„	—	2	
34.	Тодор Младеновић	„	—	1	
35.	Радојко Миленков	„	1	1	1
36.	Илија Цветковић	Пали Граци	—	1	
37.	Петар Марковић	„	1	1	
38.	Живан Живков	„	1	1	
39.	Живко Младенов	„	1	—	
40.	Марко Ристић	„	—	1	
41.	Ђурђијан Јованов	„	1	1	1 1
42.	Борђе Јанковић	„	1	1	
43.	Веса Марковић	„	1	—	
44.	Тодор Миленин	„	—	1	
45.	Живан Милијин	„	—	2	
46.	Живадин Илић	„	1	1	
47.	Станко Лазаревић	„	—	1	
48.	Сима Цветковић	Кравље	—	1	
49.	Пеја Цветковић	„	1	—	
50.	Петар Андрејин	„	1	1	
51.	Живко Живанов	„	1	—	
52.	Биса Јанковић	„	1	1	
53.	Милић Јовановић	„	1	1	
54.	Радосав Петровић	„	1	1	
55.	Ивко Живановић	„	1	1	
56.	Кита Вељковић	„	2	1	
57.	Маринко Борђев	„	—	1	
			22	30	
			19	31	
58.	Раша Младеновић	„	—	1	
59.	Станко Младеновић	„	1	1	
60.	Јанко Цветковић	„	1	—	— 1
61.	Раша Ристић	„	2	—	— 1
62.	Бранко Цветковић	„	1	1	— 1
63.	Јоца Миљковић	„	1	—	
64.	Богдан Мирковић	„	1	4	
65.	Илија Павловић	„	1	—	
66.	Борђе Радојковић	„	1	1	
67.	Дина Бокић	„	—	2	
68.	Милош Милијић	Берчиновци	1	—	
69.	Станко Станковић	„	1	1	
70.	Леца Петровић	„	—	1	
71.	Лазар Пешић	„	—	1	
72.	Стојан Ђурђевић	„	1	1	
73.	Марко Ристић	„	—	2	
74.	Живко Станковић	Кутина	1	—	
75.	Јованча Станковић	„	1	—	
76.	Ранђел Петковић	Миљковци	1	2	
77.	Крста Милин	„	1	1	
78.	Јован Вељковић	„	—	1	
79.	Мита Павловић	„	—	1	

1	2	3	4	5		6
80.	Цветко Митровић	„	—	1		
81.	Риста Павловић	„	1	2		
82.	Јован Поповић	„	—	2		
83.	Петар Миленковић	„	—	1		
84.	Миљко Ранђеловић	„	2	2	—	1
85.	Младен Клисар	„	—	2		
86.	Дина Јојковић (?)	„	—	1		
87.	Стеван Тодоровић	„	—	2		
88.	Стеван Спасић	„	—	1		
89.	Стојко Бурђевић	Железник	2	2	—	1
90.	Никола Спасин	Комрена	—	1		
			21	38		
			41	61		
91.	Стеван Становић	Комрена	—	1		
92.	Дина Николић	Лесковика	1	1		
93.	Цветко Свилановић	„	1	1		
94.	Јован Стефановић	„	—	1		
95.	Маринко Живковић	Врело	1	3		
96.	Ранђел Цветковић	„	1	1		
97.	Игњат Мирчин	„	1	2	—	1
98.	Стеван Николић	„	1	2		
99.	Мирко Мирковић	„	—	1		
100.	Младен Богдановић	„	1	1		
101.	Стеван Павловић	„	—	1		
102.	Никола Борђевић	„	—	1		
103.	Станко Илић	„	1	—		
104.	Маринко Петровић	„	1	1		
105.	Борђе Петровић	„	1	—		
106.	Марко Миланов	„	1	1		
107.	Илија Митровић	„	1	2		
108.	Марко Станојевић	„	—	1		
109.	Јован Милић	„	1	1		
110.	Петар Павловић	„	1	—		
111.	Иван Милосављевић	„	1	2		
112.	Рајко Јовановић	„	1	4		
113.	Милош Миланов	„	1	—		
114.	Петко Стојковић	„	1	1		
115.	Станко Стојковић	„	1	1		
116.	Стамен Здравковић	„	1	—		
117.	Миљко Петровић	„	1	—		
118.	Милосав Милановић	„	1	—		
119.	Здравко Науновић	„	1	1	—	1
120.	Милош Марковић	„	1	3		
			24	34		
			62	99		
			86	133	166	
			13	33	99	
				166	265	
122.	Пеша Стојановић	Крупца	1	1		
	* Стоилко Јованов	„	1	3		
	* Анта Марјановић	„	—	1		
123.	Андрија Ивков	„	—	1		
124.	Иван Петровић	„	1	1		
125.	Милован Павлов	„	1	2		
126.	Мика Пауновић	„	1	—		
127.	Милета Стојковић	„	1	2		
128.	Никола Стојковић	„	1	1		
129.	Паун Пршинов (!)	„	—	2		
130.	Милован Филипов	„	—	2		
131.	Никола Стојановић	„	—	1		
132.	Милан Миленков	„	1	1		
133.	Борђе Марјановић	„	1	1		
134.	Пеша Стевановић	„	—	1		
135.	Стојко Бојковић	„	1	1		
136.	Павле Стоиљковић	„	—	1		
137.	Здравко Ивановић	„	—	1		
138.	Никола Станковић	„	1	1		
139.	Стојан Радивојевић	„	1	1		
140.	Мика Рдивојевић	„	—	1		
141.	Лазо Бокић	„	1	1		

1	2	3	4	5	6
142.	Раша Стојковић	„	1	2	
143.	Милојко Стојановић	„	—	1	
144.	Милојко Радосављев	„	2	1	
145.	Пеша Бокић	„	—	1	
146.	Ибиш Циганин	„	—	1	

Примечаније. Ја сам Слав. Начaлн. 175. комада мали пасоша, од који се у Бањи 4 налазе, и 92 дугачке пушке послао, а по Списку Слав. Карантина у место — 9 мали наименоване су великима а 2 су такове фаличне и од више, које нису од народа примљене надписане, тако ће од Сл. Карантина служитељи уместо 16. 14 ножа велики у Списак ставили(!) а такови су числов 16 Слав. Начелничеству мноме предати.

К № 154
14. Маја 1841
у Бањи

Ш(табс) Капетан
Јован Бошковић

Ш

Пребегши из Турске стране фамилије и које (су) где смештени

число	име и презиме	место одакле је дошао	гди су се у које село срез и окружије сместили
1.	Маринко Петровић	Врело	У Рсовце, срез Бањски, окр. алексиначки
2.	Вуле Живковић	„	„
3.	Миљко Петровић	„	„
4.	Рајко Јовановић	„	„
5.	Стојко Младенов	Кравље	„
6.	Раша Младенов	„	„
7.	Петар Стојанов	Врела	„
8.	Раша Ристић	Кравље	„
9.	Илија Павловић	„	„
10.	Живадин Игњатовић	„	„
11.	Кита Вељковић	„	„
12.	Младен Клисар	Миљковци	„
13.	Младен Богдановић	Врело	„
14.	Иван Милосављевић	„	„
15.	Мирко Марковић	„	„
16.	Јован Милићевић	„	„
17.	Борђе Јанковић	Палиграци	„
18.	Марко Ристић	„	„
19.	Живадин Илић	„	„
20.	Станко Лазаревић	„	„
21.	Митар Маринков	„	„
22.	Дина Голубовић	Церја	„
23.	Петар Марковић	Палиграци	„
24.	Илија Цветковић	„	„
25.	Веса Марковић	„	„
26.	Живко Младеновић	„	„
27.	Ђурђијан Јовановић	„	„
28.	Стојан Станисав.	„	„
29.	Никола Ристић	Церја	„
30.	Илија Митровић	Врела	Лабуково
31.	Голуб Стојанов	Кравља	„
32.	Дина Ивковић	„	„
33.	Бока Давидовић	„	„
34.	Никола Јанковић	„	„
35.	Симеун Цветков	„	„
36.	Петар Андреић	„	„
37.	Јован Недељков	Бело Поље	„
38.	Крста Петровић	Церје	„
39.	Миљко Петровић	„	„
40.	Стојан Павловић	„	„
41.	Бока Петровић	Врело	Раденковци
42.	Маринко Иванов	Бело Поље	„
43.	Стојко Јовановић	Крупца	Рсовце
44.	Миљко Радивојевић	„	„
45.	Стојан Радивојевић	„	„
46.	Милосав Војинов	„	„
47.	Маринко Борић	Кравље	Гоимановце
48.	Дина Бокић	„	„
49.	Бранко Цветковић	„	„
50.	Јанко Цветковић	„	„

1	2	3	4
51.	Дина Јанковић	„	„
52.	Тодор Миланин	Палиграци	„
53.	Живан Милиић	„	„
54.	Петар Бранковић	Кравље	„
55.	Миладин Радојков	„	„
56.	Богдан Живков	„	„
57.	Миленко Милојков	„	„
58.	Станко Петковић	„	„
59.	Станика Павлова	Берчинци	„
60.	Живан Ивановић	Церје	„
61.	Раја Савић	Кравље	У станици, срез А. Ражањски
62.	Милојко Радосављев	Крупца	„
63.	Стојан Павунов	„	„
64.	Стојко Качаров	„	„
65.	Пеша Бокић	„	„
66.	Лазо Бокић	„	„
67.	Паун Првуловић	„	„
68.	Андреј Савић	„	„
69.	Никола Стојановић	„	„
70.	Здравко Ивановић	„	„
71.	Милосав Филиповић	„	„
72.	Андреј Јованов	„	„
73.	Марта Миладинова	„	„
74.	Спаса Ивановић	„	„
75.	Леца Петровић	Берчинци	Катун
76.	Станко Стојков	„	„
77.	Петко Илић	Бело Поље	„
78.	Анђа Николина	„	„
79.	Младен Стеванов	„	„
80.	Мирко Марковић	„	„
81.	Петар Стевановић	„	„
82.	Станко Јовановић	„	„
83.	Кита Стошић	„	„
84.	Јован Вељковић	Миљковци	„
85.	Риста Буричин	„	„
86.	Стојко Буричин	„	„
87.	Јован Поповић	„	„
88.	Петар Миленков	„	„
89.	Јана Атина	„	„
90.	Ранђел Тодоровић	„	„
91.	Дина Рајковић	„	„
92.	Мата Павловић	„	„
93.	Стеван Тодоровић	Бело Поље	У Ћићину (!)
94.	Радосав Петровић	Кравље	у Алексинац
95.	Младен Ранђелов	Миљковци	„
96.	Стеван Тодоровић	„	„
97.	Стеван Спасић	„	„
98.	Крста Лилић	„	„
99.	Наста Стојкова	„	„
100.	Цветко Стевановић	„	„
101.	Мита Петровић	„	„
102.	Дмитар Ивановић	Бело Поље	Добруљевце
103.	Марко Ристић	Берчинци	„
104.	Станко Стојковић	„	„
105.	Стојан Бурђевић	„	
106.	Ранђел Ристић	„	
107.	Леца Петровић	„	
108.	Лазар Пешић	„	
109.	Милош Милићевић	„	
110.	Неша Миловановић	Церје	
111.	Мијајло Петровић	Бело Поље	
112.	Никола Петровић	„	
113.	Стојан Стеванов	„	
114.	Марија Томина	Крупца	
115.	Станимир Радивојевић	Бело Поље	Бобовиште, окр. Алексиначко
116.	Милован Павловић	Крупца	Пруговац
117.	Стојко Бајчиновић	„	Липовац
118.	Анта Марјановић	„	„
119.	Борђе Марјановић	„	„
120.	Миленко Јанић	„	„
121.	Станко Стојковић	„	„
122.	Стеван Стојановић	„	„

1	2	3	4
123.	Раша Стојковић	„	„
124.	Пеша Стојановић	„	„
125.	Никола Стојановић	„	„
126.	Илија Јовановић	„	„
127.	Иван Петровић	„	„
128.	Стеван Петровић	„	„
129.	Милош Лекић	Бело Поље	Језеро
130.	Бурђија Радојкова	Кравље	„
131.	Бранко Пеић	Бело Поље	„
132.	Милета Симоновић	„	„
133.	Мата Петровић	„	„
134.	Риста Пауновић	Миљковци	„
135.	Цветко Митровић	„	„
136.	Крста Пауновић	Церје	Краљево
137.	Никола Пауновић	„	„
138.	Милен Пауновић	„	„
139.	Дина Николић	Лесковик	Пирковце
140.	Милош Паунов	Крупце	Језеро
141.	Мита Пауновић	„	„
142.	Павле Кулић	„	„
143.	Милета Милановић (?)	„	„
144.	Милован Стојановић	„	„
145.	Марко Ранковић	Кравље	Преконоге
146.	Миљко Ранђеловић	Миљковци	„
147.	Живан Николић	Кравље	„
148.	Илија Миљковић	„	„
149.	Раша Милојковић	„	„
150.	Стеван Милић	Комрен	„
151.	Младен Милић	„	„
152.	Стеван Стојановић	„	„
153.	Радоња (?) Павловић	„	„
154.	Милојко Радосав.	Церје	у с. Луково, окр. Бупријски
155.	Живко Живановић	Кравље	у Попшицу, окр. Гургусовачки
156.	Јоца Миљковић	„	„
157.	Пеја Цветковић	„	„
158.	Анта Лазић	„	„
159.	Милош Маринков	„	„
160.	Петар Мирковић	Церја	„
161.	Јоца Крстић	„	„
162.	Јанко Живадиновић	„	„
163.	Видојко Величковић	„	„
164.	Рада Крстина	Бело Поље	у Вранице (?)

К № 1
2 Мај 1841
у Бањи

Ш (табс) Капетан
Јов. Бошковић

НАПОМЕНЕ

1. Уп. Јован Цвијић, Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице. Насеља и порекло становништва. Српски етнографски зборник XXIV. Београд 1922, 33

2. Видети: Владимир Стојанчевић, Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског Конгреса 1856. године. Београд 1971, 151—164; 145—168.

3. Историјски архив у Нишу. Акта Сокобањског архива. Када сам радио у Нишком архиву 1950. године, ови пописи нису имали своје сигнатуре.

4. Милан Ђ. Милићевић, Краљевина Србија. Нови крајеви. Београд 1884, 125; уп. 234. — Видети: Владимир Стојанчевић, Народноослободилачки покрет у Нишком крају 1833. и 1834/35. године. — Историјски часопис, V. Београд 1955, 427—436.

5. Милан Ђ. Милићевић, Нав. д., 36, 41—42.

6. На пример, за етнолога ће бити од интереса сам попис имена која носе етнографске одлике српског народа у овим крајевима. Азбучним редом — нека се помињу и више пута — та имена гласе:

Андреј, Андрија, Анђа, Анта,
Биса, Богдан, Бранко,
Веса, Видојко, Вуле,
Голуб,
Дина, Дмитар,
Бока, Борђе, Бурђија, Бурђијан,
Живадин, Живан, Живко,
Здравко,
Иван, Ивко, Игњат, Илија,
Јана, Јанко, Јован, Јованча, Јоца,
Кита, Крста
Лазар, Лазо, Леца
Марија, Маринко, Марко, Марта, Мата, Мијаило, Мита, Миладин, Милан, Милен, Миленко, Милета, Милован, Милојко, Милић, Милосав, Милош, Миљко, Мирко, Мита, Митар, Младен,
Наста, (жен.) Неша, Никола,

Павле, Паун, Пеја, Петар, Петко, Пеша, Радојко, Радоња, Радосав, Раја, Рајко, Ранђел, Раша, Риста,

Сима, Симеун, Спаса, Стамен, Станика (жен), Станимир, Станко, Стеван, Стојан, Стојко,

Цветко.

Укупно је оваквих имена осамдесет и седам. Такође, било би корисно када би се прегледао попис презимена, која се — између тристотине и десет помена — разврставају на сто и двадесет презимена.

Dr Vladimir Stoĭantschevitsch

LES ÉMIGRÉS DE DOUZE VILLAGE DE NICH EN SERBIE DE 1841.

L'auteur nous présente la liste des émigrés de douze village de Nich, qui ont quités des lieux de son domicile ayant peur des représailles de la part de Turques.

Слободанка Стојичић

Скупштинске дебате 1878. и 1879. године о условима да се Лесковац прогласи окружним местом

Ослобођење и припајање нових крајева кнежевини Србији резултат је успешног тока другог српско-турског рата 1877/78. године. Друштвено, политичко, правно и организационо изједначење нових крајева са дорашном Србијом, самим актом припајања, наметало се као нужна последица разлика које су у одговарајућим односима постојале између Србије у старим границама и нових крајева. Дугогодишње трајање турског економског, политичког и правног поретка у новим крајевима чинило их је на плану тих односа различитим од ранобуржоаске државе — кнежевине Србије.

Организационо изједначење почиње већ у току другог српско-турског рата, крајем 1877. године. Одмах по ослобођењу веће територије, упоредо са војним акцијама, иде и увођење српских органа цивилне власти у новим крајевима.[1]) Први кораци на успостављању српске цивилне власти у новим крајевима несумњиво и сами носе војни карактер, јер их је тешко одвојити од војних акција с обзиром на циљ и начин на који теку. Свакако да су били првенствено намењени утврђивању резултата војних акција, а у ратно време нису могли бити оштро одељени ни од војних операција ни од војног персонала. С друге стране, први органи српске цивилне власти у новим крајевима имали су да обављају добар део послова војног карактера, у циљу задовољења војних потреба. Тиме су помагали војне акције јер су војни кадар ослобађали од тих послова и тиме стварали могућност да се он ангажује само у директним војним операцијама.

Међутим, није се могло, све до краја рата, организованије приступити успостављању српске цивилне власти у новим крајевима. За то су морали бити испуњени и одређени међународноправни услови. У томе смислу тек Берлински конгрес даје извеснију ситуацију у погледу признања територијалног проширења кнежевине Србије, а тиме и могућност за трајнију акцију на спровођењу организационог изједначења. Но без обзира на ту чињеницу, добар део услова за организационо изједначење остварен је у периоду пре Берлинског конгреса, тако да су у другој половини 1878. године, непосредно после Берлинског конгреса, могле бити предузете и конкретне трајне акције. Ово се нарочито односи на формалну основу изједначења: донети су прописи на којима је оно требало да се заснива, већ је функционисала привремена организација цивилне власти у новим крајевима и извршена прва привремена територијална подела, као прва етапа организационог изједначавања, без које се томе питању није могло ни приступити.

Процес организационог изједначења нових крајева са дорашном Србијом има два периода: период привремене организације власти и период успостављања сталних органа власти. У оквиру целокупног процеса организационог изједначавања они се садржински могу обележити као период стварања услова за организационо изједначење и као период самог организационог изједначења у ужем смислу.

Први период имао је задатак да припреми услове за увођење сталне организације власти, односно услове за организационо изједначење нових крајева са дорашном Србијом у ужем смислу те речи. Он траје годину дана, од децембра 1877. године, од увођења првих представника српске цивилне власти, т. зв. владиних изасланика, до 17. децембра 1878. године, када је донет Закон о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове,[2]) којим је извршена дефинитивна територија-

лна подела нових крајева на округе и срезове. У оквиру тога периода разликују се следеће три фазе:

1. од почетка рата, првих дана децембра 1877. до 3. јануара 1878, до доношења Привременог закона о уређењу ослобођених предела[3]).

2. од 3. јануара 1878. до 14. маја 1878, до доношења Закона о привременом управном подељењу и снабдењу са властима ослобођених предела,[4])

3. и од 14. маја 1878. до 17. децембра 1878, до доношења Закона о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове, односно до издавања Указа о одређењу простора и граница окрузима и срезовима, и места за среске канцеларије у ослобођеном и присаједињеном Србији земљишту, докле се међународно нова граница потпуно не обележи, од 6. фебруара 1879. године.[5])

Први привремени органи цивилне власти у новим крајевима били су владини изасланици. Њих су слали у средишна места тек ослобођених територија војне старешине (кнез Милан, генерал Коста Протић, пуковник Орешковић)[6]) и члан владе при Врховној команди српске војске, министар за просвету и црквена дела Алимпије Васиљевић, у чијој је надлежности била „организација цивилне управе по свима струкама" у новим крајевима.[7])

У првој половини децембра 1877. године постављени су владини изасланици за Кулу[8]) Ак-Паланку[9]), Прокупље[10]) и Пирот[11]), одмах после њиховог ослобођења. Њима је члан владе при Врховној команди министар Васиљевић издавао усмена упутства „да у договору с представницима месног и околног народа буду на руци војсци са свима могућим услугама"[12]). Ове прве мере, у свом Извештају[13]) Алимпије Васиљевић карактерише као појединачне, „вршене разним наредбама, издаваним хитно, понајвише усмено и путем телеграфским". У овој етапи, тзв. владини изасланици су били, као инокосни органи, најпогоднија форма успостављања српске цивилне државне управе у новим крајевима. У ратним условима, као појединци, могли су бити најефикаснији, с обзиром на основну дужност помагања војних акција. Још увек није било услова да се цивилна управа у новим крајевима шире постави и организује.

Већ у другој половини децембра 1877. ратни успеси српске војске омогућили су, али и диктирали обавезу, да се организовању српске цивилне управе приступи темељитије и брже. У томе циљу, Алимпије Васиљевић као члан владе при Врховној команди српске војске, у чију су надлежност већ били прешли сви послови око уређења цивилних власти у новоослобођеним крајевима, могао је, доводећи у везу низ појединачних аката, упутстава и мера на успостављању цивилне управе, да изда и први општи пропис о цивилним властима нових крајева, њиховом саставу и надлежностима. То су „Правила за руководство свим чиновницима у заузетим српским земљама",[14]) издата од стране министра Васиљевића 23. децембра 1877.[15] Правилима је постављена основа једнобразне управне организације у целом подручју новоослобођених крајева. Уједно, то су била и једина формална упутства за рад ових органа.

Органи власти у новим крајевима су, према Правилима од 23. децембра 1877, среске управе и општинске власти. Органи општинске власти су кмет, кметовски помоћници и одборници[16]).

Среске управе су колегијални органи власти, који се састоје из три члана: „једног за полицију, једног за судске послове и једног за послове финансијске"[17]) Владини изасланици као првобитни органи српске управе, који су се већ налазили на терену и извесне послове започели, били су укључени у састав среских управа као њихове старешине, а додавањем нових чланова тамо где је већ раније био послат владин изасланик, управе су се и формирале. Владини изасланици на своје нове положаје долазили су са већих звања, а разрешавани су том приликом одговорних војних дужности. Преко њих је члан владе при Врховној команди контактирао и касније са управама, а они су били директно одговорни за рад својих Управа. Ипак, не може се о њима говорити као о среским начелницима, нити о среским управама као среским начелствима, јер су управе територијално више одговарале окрузима из старих граница Србије, а сем тога среске управе се не могу ни по надлежностима ни по саставу изједначити са среским начелствима (колегијални орган, члан за судске послове, колегијално решавање полицијских судских и финансијских крупнијих питања). Среске управе се морају посматрати као посебан облик, који је у одређеним условима најадекватније задовољавао потребу за српском цивилном управом у новим крајевима, у посебним условима прелазног карактера.

Још пре обнародовања Правила за руководство свима чиновницима у заузетим српским земљама, министар Васиљевић се писмом обратио Министарском савету са обавештењем о ослобођеним пределима и

потребом да се ти предели снабдеју српском цивилном управом. У вези са тим Министарски савет је решио да министар правде спреми „сходан предлог закона"[18]) 3. јануара 1878. године донет је, сагласно чл. 56. Устава, Привремени закон о уређењу ослобођених предела. Њиме је предвиђена нова организација власти у освојеним крајевима: окружне, среске и општинске власти. У посебним главама регулисана су питања њиховог састава, надлежности и функционисања. Међутим, Привремени закон о уређењу ослобођених предела није се могао у својој целини да примењује пре него што се изврши територијална подела нових крајева, нису се могле увести окружне, среске и општинске власти пре територијалне поделе нових крајева на округе, срезове и општине. То изричито предвиђа и Привремени закон у чл. 90, у прелазним наређењима, којим се уједно озакоњује и целокупни рад министра члана владе при Врховној команди и даје основ његове будуће делатности „док се не изда решење о саставу општина у срезове и срезова у округе".

У томе оквиру треба сагледати значај привремене организације цивилне управе (среских управа и општинских власти) формиране у новим крајевима, сагласно Правилима за руководство свима чиновницима и заузетим српским земљама. Основни задатак управа, према Правилима, био је „да попише општине и организе општинску управу и да у договору са важнијим лицима свога среза обележи круг свога среза, то јест: које општине и села састављају срез ове или оне управе".[19] Тиме би се једино могла добити основа за територијалну поделу нових крајева, без које се не може приступити организационом изједначењу. Ни увођење организације власти какву предвиђа Привремени закон од 3. јануара не представља изједначење у организацији власти нових крајева и дорашне Србије, јер се организација из привременог закона разликује од окружних и среских начелстава и општинских власти у старим границама Србије. Нису још увек у овоме моменту постојали услови да се простим преношењем форми из дорашне Србије (ширењем важности одговарајућих прописа о локалним органима власти на нове крајеве) приступи организационом изједначењу. Прибегло се једној специфичној организацији, прелазног карактера, али и за њено увођење основу је представљала територијална подела нових крајева, коју су среске управе и први општински органи власти у новим крајевима својом делатношћу требало да припреме.

То није био ни мало лак посао, ни у редовним условима, а поготову не у ратним и поратним тешким приликама, на непознатом терену, у непознатим друштвеним приликама. Поред низа других послова којима су управе свакодневно биле пренатрпане, у несређеним економским приликама су морале да решавају и проблем исхране становништва, у условима подређености цивилних органа војним потребама и наредбама војних органа. У тако сложеној ситуацији, обављајући свој основни задатак обележен у т. 11 Правила, тј. вршењем припрема за територијалну поделу нових крајева, привремена организација успела је да створи услове за њихово организационо изједначење са кнежевином Србијом у старим границама.

Пописом и састављањем села у општине и њиховим груписањем у срезове, управе су омогућиле увођење организације власти какву је предвидео Привремени закон од 3. јануара 1878. Резултати тога рада били су први пописи села и њихових становника, са прегледом њиховог имовног стања и њихово груписање у општине, као и истовремено обављено формирање општинских власти (постављање општинског кмета, кметовских помоћника и одборника). То је била основа за прву, истина привремену, територијалну поделу нових крајева, без које није било могуће завести окружне и среске власти, односно увести у живот Закон од 3. јануара 1878. Среске и окружне власти предвиђене као органи локалне власти у новим крајевима, исцрпно регулисане у I, II и III глави Закона од 3. јануара 1878. године, нису постојале фактички све до 14. маја 1878, до доношења Закона о привременом управном подељењу и снабдењу са властима ослобођених предела. Њиме су нови крајеви подељени на 6 округа и 21 срез. Основу за ову прву привремену територијалну поделу нових крајева дала су мишљења појединих управа, које су оне доставиле члану владе при Врховној команди, о томе колико и којих срезова треба на њиховој територији образовати, колико и којих општина има у саставу појединих срезова, као и које би називе требало дати појединим срезовима, с обзиром на већ одомаћене називе појединих подручја према рекама, брдима или другим географским и историјским одредницама.

Законом о привременом управном подељењу и снабдењу са властима ослобођених предела предвиђен је и број и профил чиновника за сваку административну јединицу по полицијској, финансијској и судској струци са потребним помоћним особљем, као и изворима финансирања. На ба-

зи тога приступило се „снабдењу са властима" ослобођених предела, тј. извршен је распоред чиновника за округе и срезове по свима струкама. Тиме се употпуњује и заокружује слика о прелазној привременој организацији цивилне власти у новим крајевима, као основи на којој ће се даље одвијати не само процес организационог изједначавања, него изједначавања у целини, у свим друштвеним односима.

У условима после Берлинског конгреса, када су у међународним оквирима створене могућности за трајно обележавање граница Србије према Турској и Бугарској, а тиме и за трајније обележавање граница округа и срезова у новим крајевима, први редовни послератни сазив народне скупштине, држан у Нишу 1878. године, донео је 17. децембра 1878. године Закон о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове. Установљено је 4. округа и 15 срезова. У односу на прву привремену територијалну поделу, извршено је прегруписање нових крајева, док су окружне и среске власти, учвршћивањем њихове територијалне надлежности, у великој мери очишћене од елемената привремености а тиме и неизвесности у раду. Дошло је до спајања подручја, до стварања већих територија за поједине округе на рачун смањења броја округа, и у циљу да се и по територији и по броју становника окрузи у новим крајевима изједначе са окрузима у старим границама Србије. У том погледу изједначење је већ постигнуто; нови крајеви се са оваквом територијалном поделом уклапају и учествују у каснијим територијалним поделама целе Србије.

На основу члана 2. Закона о подели присаједињених земљишта на округе и срезове донет је 6. фебруара 1879. године Указ којим су одређени простор и границе срезовима и окрузима и места за среске канцеларије. Он значи конкретизацију и примену Закона од 17. децембра 1878, у томе смислу да се без његовог доношења није могло приступити територијалном организовању нових крајева. Тиме је завршена територијална подела нових крајева као формална основа за изједначење, јер само преношење форми није и крај тога процеса изједначења. Сада тек настаје стварни процес изједначења, просторно, временски и људски одређен, који је много сложенији од организационог изједначења у целини, јер у њему тек треба постићи сагласност форме и садржаја.

Иако Лесковац са околином, као део новоослобођених крајева, мора бити посматран у склопу целокупне проблематике изједначења и развитка нових крајева, у појединим етапама он има специфично своје проблеме и своје место у свим збивањима везаним за ново подручје.

У периоду свога ослобођења посебним га чини активан однос према том великом чину, коме и сам сопственим снагама доприноси. Спремност његових грађана да се у време када око Лесковца трају оружане борбе укључе и њима допринесу, затим да организују нормалан градски живот, помаже много у изграђивању нових односа. Из тога периода потиче захвалност српских војника за предусретљивост и леп пријем у Лесковцу, а с друге стране, није изостало ни признање званичних војних и цивилних власти за помоћ коју су сопственим акцијама лесковачки грађани пружали српској војсци, омогућавајући заштиту с леђа у борби за Ниш, као и за брже продирање кроз Дервен према Врању.

У периоду организовања српске привремене цивилне власти у новим крајевима, Лесковац је такође предњачио. То је свакако заслуга и првих српских чиновника у Лесковцу (владиног изасланика и чланова лесковачке управе), али без помоћи коју су грађани Лесковца и околине указивали првој српској привременој власти, не би се могла обезбедити таква ефикасност у раду. Лесковачка управа је прва остварила свој основни задатак прописан Правилима, достављајући већ средином марта извештај о попису становника и села, организовању општина и формирању општинских власти.

Лесковачки округ, успостављен првом привременом територијалном поделом нових крајева Законом о привременом управном подељењу и снабдењу са властима ослобођених крајева од 14. маја 1878. године, опремљен потребним чиновничким кадром по истом Закону, такође је са успехом почео да функционише, настављајући започету делатност лесковачке управе. Од свих нових округа најмање је био заокупљен проблемима који прате тек успостављену организацију власти, односно ти су се проблеми у његовом раду најмање осећали. Разнородни послови, специфични за нове крајеве (попис пореских глава, разрез и прикупљање порезе, попис спахијских и царских имања, њихово издавање под закуп, имовинско-правни односи грађана, послови војног карактера) у ванредним условима, почели су се скоро нормално одвијати.

Међутим, са трајном територијалном поделом нових крајева, Лесковац је, иако је за то имао реалних услова, којима је и сам у великој мери допринео, изгубио положај окружног места. Тиме је заустављен развитак Лесковца као окружног admini-

стративног средишта; несумњиво да је битан фактор укупног друштвеног развитка једног места тиме изостао и да је Лесковац тешкоће тиме проузроковане морао уз велике напоре да савлађује.

Управо су то релације у којима треба сагледати заобилажење Лесковца да у трајнијој територијалној подели нових крајева на округе и срезове буде одређен за средиште округа. Лесковачки срез постао је део нишког округа, а лесковачко подручје подељено је између нишког, топличког, врањског и пиротског округа.

У укупном збиру података о новим крајевима, лесковачко подручје фигурира највише захваљујући чињеници да је често било предмет скупштинских дебата 1878. и 1879. године. Разлог томе су промене у административно-територијалном положају Лесковца и околине у 1878. години: по првој привременој територијалној подели нових крајева Лесковац је био средиште лесковачког округа, док је по трајној територијалној подели нових крајева Лесковац постао среско место у саставу нишког округа. Настојање лесковачких грађана и народних посланика из нових крајева да се Лесковац прогласи окружним местом нису уродила плодом, али су била повод да се Лесковац, кроз молбе лесковачких грађана народној скупштини и посланичке предлоге о проглашењу Лесковца за окружно место, у скупштинским дебатама свестрано и исцрпно прикаже као варош која својим положајем, структуром становништва, развојем и могућностима заслужује да буде окружно место. Због тога се у скупштинским дебатама, кроз дискусију народних посланика, као и у поднесцима народној скупштини, срећемо са најразноврснијим подацима о томе подручју и самој вароши. Скупштинске дебате 1878. и 1879. године о Лесковцу и околини биће приказане са тога аспекта, а овом приликом неће се улазити у разматрања о политичкој мотивацији и економско-друштвеној оправданости захтева да се Лесковац прогласи окружним местом, а и скупштинске одлуке да он постане среско место.

I

Лесковац је своје ослобођење остварио врло рано, десетак дана после почетка другог српско-турског рата, координираном акцијом грађана Лесковца и околине, устаника Николе-Колета Рашића, добровољаца из лесковачке околине, из села према Печењевцу, који су се придружили устаницима Колета Рашића и мањем броју српских војника „из састава проматрајућих одреда". Та акција била је истина иницирана и олакшана масовним бекством Турака из града, према Пустој Реци, у правцу Приштине и према Грделици, у правцу Скопља, али је исто тако олакшала српској војсци кретање на југ и окупљање снага за даљи прогон Турака. Већ 9. децембра Лесковац, из кога су се Турци са својим породицама ноћу иселили, напустила је и турска војска, под чијом се заштитом исељење Турака и одвијало. До 11. децембра, до дана уласка првих српских војника из састава „проматрајућих одреда српске војске са Мрамора и Кочана"[20] у град и Колета Рашића на челу устанка и добровољаца из лесковачке околине, који су се у путу придруживали устаницима, у Лесковцу је владала неизвесност и збуњеност. Становништво града било је под јаким утиском пљачки и злочинстава које су Турци при повлачењу и ради повлачења извршили (Турци су нарочито одузимали Србима теглећу стоку и кола, у циљу обезбеђења превоза својих породица и имовине приликом повлачења, али су пљачкали и храну и покретне ствари веће вредности). 11. децембра су се већ смањили изгледи за повратак или упад турске војске у град, иако се знало за присутност турске војске у крајевима према Грделици, Вучју и Јабланици. Очекивао се долазак српске војске у ситуацији када су и сами грађани Лесковца предузели низ мера за одбрану града.

Врховна команда српске војске заједничке акције грађана Лесковца, и околине и устаника Колета Рашића од 11. децембра 1877. године оквалификовала је као устанак: „Услед доласка у Лесковац наших проматрајућих одреда са Мрамора и Кочана, почео се организовати устанак у околини Лесковца и Власотинца."[21]

Српска војска ушла је у ослобођени Лесковац 16. децембра 1877.[22]) У томе свакако највећи значај представља пресецање било какве могућности турској војсци да са те стране притекне у помоћ одбрани Ниша, око кога се обруч све више стезао. Српска војска у настојањима да што пре освоји Ниш, као центар турске одбране, није могла одмах одвојити своје трупе за акције јужно од Ниша, па су јој свакако велику помоћ представљале акције устаника и становништва у околини Лесковца и Власотинца. Свесни својих заслуга, грађани Лесковца ће их више пута истицати баш у својим молбама народним скупштинама 1878. и 1879. да се Лесковац прогласи окружним местом. Исто тако, у дискусији тим поводом, неће изостати признање за услуге српској војсци у другом српско-турском рату.

Већ 26. децембра 1877. године у Лесковац је стигао владин изасланик за Лесковац и околину Манојло Марић, министар на расположењу, кога је упутио члан владе при Врховној команди, министар Васиљевић.[23]) О свом доласку у Лесковац и приликама у њему, он је 31. децембра послао министру Васиљевићу извештај. У Лесковцу је затекао, поред „старешине одељења војске које је Лесковац посело" и „изасланика главног интенданта који је собом довео и поставио начелника станице и управника магацина".[24]) Сем ових војних органа, затекао је и „представништво варошко које се састоји из председника и 5 чланова општинског суда постављених по одласку Турака".[25]) Варошко представништво било је два пута код Манојла Марића: први пут, кад је сазнало у коме је циљу он послан, дошло је да му се представи и изјави „колико се они и њихови грађани осећају срећни што се могу назвати поданицима Његове Светлости кнеза нашег"; и други пут, „заједно са свештеницима, и одасланицима Еврејске општине и овде заосталих Турака", са молбом да се састави једна депутација која ће поздравити кнеза Милана, кад први пут уђе у Ниш. Састављена је депутација из четовође Коле Рашића, пет грађана лесковачких и једног власотиначког, која је 31. децембра отпутовала у Ниш.[26])

У овом првом извештају српског чиновника из тек ослобођеног Лесковца, срећемо се и са подацима о постојању општинских установа и старешина, о кметовима који су се затекли по селима. Њима је владин изасланик за Лесковац и околину, по сазнању да се „у неким селима царска и господарска — агинска — рана из кошева краде" издао наредбу „да кошеве и амбаре као и шуме најбрижљивије чувају док ми не доспемо да нове власти поставимо, да крадљивце хватају и овамо их шиљају, а за штету начинио сам цело село одговорним". До постављања нових општинских власти предвиђено је да се тадашње општинске установе и старешине задрже, „да се одржи ред и сигурност и да се подмирују најнужније потребе војске". Посао на прикупљању царске и спахијске хране, стоке и покућанства што је иза Турака заостало, у вароши је већ био прилично обављен.

II

Лесковачка управа, сагласно Правилима од 23. децембра 1877, формирана је већ 1. јануара 1878. године. У Лесковац су били 28. децембра 1877. упућени Димитрије Савић, Димитрије Богдановић и Стеван Каћански.[27]) У „Списку чиновника у ослобођеним пределима", који је саставни део акта предаје дужности министра Васиљевића надлежним министрима по струци унутрашњих дела, финансија и правде од 23. априла 1878[28]), Лесковачка управа се састојала из три члана, како су Правила била предвидела и једног писара.

„Чиновници у ослобођеним пределима:

Управа лесковачка

Управитељ: Манојло Марић, министар на расположењу

Члан: Димитрије Савић, срески начелник у пензији из Ћуприје.

Члан: Димитрије Богдановић, казнечеј окр. ћупријског у пенз.

Писар: Коста Стојановић, привремени учитељ чокешински."

Лесковачка управа први потпунији извештај о свом раду шаље министру Васиљевићу већ 12. јануара 1878. године.[29]) Послови којима се управа бавила и о којима извештава члана владе при Врховној команди могу се сврстати у четири групе: 1. постављање општинских власти; 2. сакупљање хране и сачињавање пописа и приближне оцене о количини господарске и царске хране; 3. попис стоке за војне потребе (за клање и комору); и 4. обележавање граница среза.

1. Управа је у вези са груписањем села у општине и постављањем општинских власти најпре изразила мишљење својих чланова да се општинске власти за сада морају постављати на основу Правила а не Закона од 3. јануара, јер су „за њу све дотле докле по новом закону не буду постављене окружне и среске власти непрестано обавезна правила од 23. Дец. пр. год." Такво мишљење било је у складу са чл. 90 Закона од 3. јануара, којим се примена Закона одлаже све до испуњења формалних услова за његову примену (територијална подела нових крајева). С друге стране, Управа је изнела мишљење да се „општине безусловно морају саставити из повише села", јер су овде „села изванредно мала: има их са 5 кућа, већина их је са 20 до 60, а само шест села са више од 100 кућа. „Због тога се и" чл. 1. новог закона у овој нахији изузимајући варош Лесковац — не би ни применити могао".[30])

Лесковачка управа је и у надлежности општинских власти по Закону од 3. јануара налазила разлога за одлагање при-

мене тога Закона, посматрајући нарочито судску надлежност кмета, у конкретним условима свога подручја: „Осим тога, у данашњем времену где се још војска наша за ослобођење ових крајева бије, било би сувише једном човеку из народа — кмету — дати да суди и грађанским и кривичним споровима, из народа који до сад и није имао **политичке** општине, нити је његов кмет имао и најмање права да што пресуди, него је просто био извршилац налога турских власти, скупљач данака царских и чувар господарског имања".[31])

„Управа је дакле по селима оставила старе кметове, док не доспе да их новим замени, а само је овде у вароши на дан 5. јануара изабрала варошко претставништво и свечано га заклела на верност владајућем књазу и послушност престављеним властима".[32]) За кмета је постављен Нешко Митровић, а за његове помоћнике, чланове општинске управе, Мича Х. Костић и Милош Пешић.[33]) Сем тога Управа је варош поделила на квартове и пописала „150 грађана, који ће ноћу у вароши стражарити".

2. У вези са другом групом послова, који у условима рата значе и извор задовољења војних потреба, па се подразумева и заинтересованост војних фактора за њихово успешно обављање, управа је, заједно са војним органима, предузела мере на попису заостале хране, са намером да се дозна приближна количина хране која је иза Турака заостала. Сем тога, „изаслала је чете жандарма за сва села, која су ослобођена, да обнародују наредбе: да се царска и господарска рана и остало имање чува".

3. Исто тако, свесна предности која се у рату мора дати војним потребама, управа је у циљу задовољења тих потреба, приступила попису стоке за клање и стоке за комору.

4. „Односно обележења граница — круга — свог среза које по чл. 11 правила треба да буде права брига ове управе, она има да наведе да је она за границе среза узела негдашње границе нахије (кајмакамлука) лесковачке, и да у тим границама, по подацима прикупљеним код овдашњих поузданих људи има 182 села српска и 92 арнаутска".

У истом извештају Управа износи разлоге који су јој отежавали рад, нарочито на образовању општина и постављању општинских власти, као њеном првом задатку. Истичући нужност да се најпре „задовоље потребе војске", у коме се смислу она морала ангажовати, Управа набраја шта ју је све ометало у обављању редовних дужности: „спровођење нишких заробљеника", „спровођење наше војске"; „присуство војске у једној трећини села око Лесковца"; „једна трећина још увек неослобођених села"; „употреоа варошке жандармерије — у коју су уписани сви грађани који коња имају — од стране војног команданта за ордонансе"; „немогућност да се управи додели потребан број коњаника за постављање општинских власти по селима", итд.

Коначни извештај о образовању општина, постављању општинских власти и мишљење о формирању лесковачког округа и његовој подели на срезове Лесковачка управа доставила је члану владе при Врховној команди већ 13. марта 1878. године,[34]) чиме је међу првима испунила своју основну дужност сагласно Правилима и чл. 90. Закона од 3. јануара. У овом акту врло детаљно се описује читав посао око образовања општина и постављања општинских власти, проблеми који су се у вези са тим послом постављали и њихова решења, а мишљење о формирању лесковачког округа и његовој подели на три среза је исцрпно и аргументовано дато. Сем тога, саставни део Извештаја је и „Списак општина и села у нахији лесковачкој".

Пратећи редослед излагања у акту, указаће се само на битније моменте у раду Управе, као и на чињенице које су у каснијем третману Лесковца при вршењу територијалних подела нових крајева одиграле битну улогу.

У образовању општина Управа је пошла од неколико критеријума: образовати што веће општине са намером „да што више села у једну општину састави, како би с'једне стране олакшала посао административним властима, а са друге стране становницима села, која су досада сасвим одвојена и без икакве свезе, једно с другим била, дала прилике, да се привикавају на заједнички рад у већем кругу — у општини". При томе, „водио се рачун... да ли села једно с другим имају помешаних њива, испуста за стоку; да ли се поглавито једном граном пољске привреде занимају; да ли имају заједничку цркву и школу." Приликом одређивања међа између појединих општина настојало се што природнијим међама, при чему се тражила и сагласност граничних општина. „За међе општинама поред Мораве, узимана је увек та река, а за остале општине, где се год могло, косе брда које деле реку једне од друге — њихове вододелнице." Име је општини дато скоро свуда по имену највећег села те општи-

не". Главни кмет је такође постављан из највећег села, јер „за сад општине још немају својих судница, а општински се послови, док се суднице не поставе, морају вршити у кући главног кмета". Чланови суда (кметовски помоћници — по слову Правила) су постављани из „друга два по највећа села".

У постављању општинских власти, мада се Управа позива на садржину Правила, има извесних одступања од онога што су Правила предвидела, у смислу усаглашавања ове нове организације општинских власти са организацијом општинских власти у кнежевини Србији, чије познавање је и руководило чланове Управе да одступе од одредби Правила. Сем тога, по ономе што стоји у Извештају, и прилике на терену су биле разлог да се одступи од неких одредби Правила. Но неслагања су више терминолошке природе, јер је реч о истим органима под другим називима, или пак у додавању нечег новог у положају појединих органа (одборника).

„Управа је дакле саобразно привременим правилима за сваку општину поставила општински суд, који се састоји из главног кмета — председника општине — и из два члана општинског суда". Међутим, Правила не говоре уопште о општинском суду, па ни о члановима општинског суда, него о кмету и двојици кметовских помоћника.

Број одборника у појединим општинама кретао се од 5—15. „Број одборника одређиван је с'једне стране према већем или мањем броју кућа у општинама, а са друге стране према броју села и засеока (мањих села) која су за време турско имала за себе свога кмета". У мањим селима одређиван је по један одборник, а у већем и по два или три.

У вези са постављањем одборника Управа је сматрала да је због брзог и поузданог вршења налога власти било нужно у сваком селу поставити по једног кметовског помоћника. Иако то није било предвиђено Правилима, „управа је изабраним одборницима придала карактер кметовских помоћника".

О начину избора општинских власти у Извештају стоји: „Од селских општина већином су по 2—3 сазиване поради избора на једно место. Избор је вршен у присуству већег броја одличнијих становника, пред њима су изабраним кметовима и одборницима објаснене дужности и они су, у присуству скупљеног народа, пред свештеником полагали заклетву".

Читав посао око састава општина и постављања општинских власти на подручју лесковачке управе обављен је од 16. јануара до 2. фебруара 1878, с тим што је „општинска власт за варош Лесковац изабрана на дан 5. јануара." Једино је црнотравска општина образована касније, јер се чекало решење члана владе при Врховној команди по молби сељака села Црна Трава да „дође у подручје ове управе", због чега се и са извештајем каснило све до половине марта.

По „Списку општина и села лесковачке нахије" и по самом описаном делу Извештаја, образовано је 32. општине: 1 у вароши Лесковац, 1 у вароши Власотинцима и 30 сеоских општина. Истовремено је дат опис општина, списак села и засеока који улазе у састав појединих општина, број кућа у селима и општинама и број лица која састављају општинске власти за сваку од општина. У 32 општине укупно је било 10.369 кућа, не рачунајући напуштене куће Турака и Албанаца, којих је било 1322. „Кад би се сва места поново населила била би дакле укупно 11.691 кућа" — по предвиђању Управе. Пописом је обухваћено 215 села; укупно је постављено у 32 општине 32 председника, 64 члана суда и 257 одборника.

Управа је детаљно описала границе „нахије лесковачке" и дала мишљење да је „и простором и бројем душа нахија лесковачка довољно велика да за себе један округ начини", са Лесковцем као окружним местом. Лесковац то заслужује „како бројем људства, тако и својим средишним положајем у овдашњем од природе врло богатом крају".

На крају Извештаја Управа је предложила да у лесковачком округу буду три среза: „лесковачки, који би се по реци Ветерници, која кроз његову средину протиче могао назвати и: ветернички; власински са среском канцеларијом у варошици Власотинцу и пусторечки са среском канцеларијом у селу Бојнику".

„Пошто се од укупног броја кућа у округу — од 10.369 — одбије на окружно место Лесковац 1.922 куће, остаје срезовима 8.437 кућа. Од ове суме по горњем распореду, дошло би на лесковачки срез са 17 општина 4.286, на власински са 11 општина 3.575, на пусторечки са 3 општине 576 кућа".

На основу Извештаја Лесковачке управе и предлога у њему датих, члан владе при Врховној команди министар Васиљевић је у свом Извештају за све ослобођене крајеве поднетом Министарском савету и Кнезу дао предлог да се „у лесковач-

кој области устроје три среза" са бројем кућа и општина који је индентичан предлогу саме Управе. Тиме је Лесковачка управа завршила свој део посла на припреми основе за привремену територијалну поделу нових крајева на округе и срезове, која је извршена Законом о привременом управном подељењу и снабдењу са властима ослобођених предела од 14. маја 1878, и дала свој допринос дефинитивном увођењу у живот Закона од 3. јануара.

III

Предлог Лесковачке управе је у потпуности усвојен и Законом од 14. маја формиран је лесковачки округ (чл. 1), са три среза: ветернички са столицом у Лесковцу, власински са столицом у Власотинцу и пусторечки са столицом у Бојнику (чл. 2, т. Ш). Тако је Лесковац у првој територијалној подели фигурирао као окружно место, па ће због указаних перспектива у његовом развоју, грађани Лесковца теже примити претварање Лесковца у среско место по Закону о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове од 17. децембра 1878.

По Закону од 14. маја, извршено је и „снабдење са властима" ослобођених предела, по врсти послова од стране надлежних министара (правде, унутрашњих дела и финансија). Чланом 3. тога Закона било је предвиђено да у сваком округу буде: у полицијској струци — један окружни начелник, један окружни лекар, један до три писара и један до три практиканта; у финансијској струци — један окружни казначеј, један помоћник и један практикант; у грађевинској струци — један окружни инжењер; у судској струци - један велики судија, један до два писара, један до два практиканта, један управитељ казненог завода за све ослобођене пределе, један рачуновођа казненог завода и један до два практиканта казненог завода. Истим чланом је предвиђено да у сваком срезу буде: у полицијској струци — један срески начелник, један срески лекар један до два писара и један до два практиканта: у судској струци — један срески судија, један до два писара и један до два практиканта.

Тиме су ослобођени крајеви први пут добили чиновнички кадар (истина више вршиоце дужности но стални кадар) по тек створеним територијалним јединицама, сагласно општим принципима и потребном профилу кадрова по разним струкама.

Лесковачки округ је опремљен са 19 чиновника по струци министарства правде, унутрашњих дела и финансије, док је укупно предвиђених места, по Шематизму за 1878. годину, било 21; два места су остала празна. Међутим, по чл. 3. Закона од 14. маја, у вези са напред изнетим прегледом потребних чиновника у окрузима и срезовима нових крајева, лесковачки округ је требало да добије најмање 33 чиновника. Попуњених 19 чиновничких места ипак у поређењу са оним чиме се располагало до 14. маја, представља видан напредак (лесковачка управа имала је у своме саставу крајем априла свега 4 чиновника).

Распоред чиновника у лесковачком округу, по свима струкама био је:[35])

„Министарство правде

Судски чиновници и званичници одређени и постављени да врше дужности по судској струци у ослобођеним пределима.

III У округу лесковачком

Врши дужност великог судије, БОРЂЕ БУЛИЋ, председник П кл. суда окр. алексиначког

Писар великог судије, АЛЕКСА ПАВЛОВИЋ

За варош Лесковац

Врши дужност среског судије, АВРАМ ШОКОРАЦ, писар I кл. министарства правде

Писар среског судије, ДИМИТРИЈЕ БОЖИЋ

За срез ветернички

Врши дужност среског судије, ВЕЛИМИР ТОДОРОВИЋ, писар П кл. суда окр. пожаревачког

Писар среског судије, КОСТА ИЛИЋ

За срез власински

Врши дужност среског судије, ВЕЛИМИР ЖИВКОВИЋ, писар П кл. суда окр. крагујевачког

Писар среског судије (место празно)

За срез пусторечки

Врши дужност среског судије, ВАСИЛИЈЕ ЈОВАНОВИЋ, писар П кл. суда окр. крагујевачког

Писар среског судије (место празно)

Министарство унутрашњи дела

Лесковачко окружно начелство

Врши дужност начелника, ТОМА ПРОТИЋ, рачуноиспитач Главне контроле

Врши дужност писара, МИЈАИЛО ГАЧИЋ, практикант среза грузанског

Врши дужност писара, ЛАЗАР СТЕВАНОВИЋ, практикант министарства унутрашњих дела

Срез ветернички

Врши дужност начелника, ПАВЛЕ МИХАИЛОВИЋ, писар министарства унутрашњих дела

Врши дужност писара, ВАСИЛИЈЕ МИЋИЋ, практикант начелства ужичког

Срез власински

Врши дужност начелника, МИЛОЈЕ РОСИЋ, начелник среза јадранског

Врши дужност писара, ДИМИТРИЈЕ АНТОНОВИЋ, писар начелства јагодинског

Срез пусторечки

Врши дужност начелника, БОГДАН АРСИЋ, писар среза алексиначко-ражањског

Врши дужност писара, МИЛАН ПОПОВИЋ, практикант начелства подринског

Министарство финанција

Распоред чиновника финанцијске струке у ослобођеним пределима Србије.

Ш. У округу лесковачком

Врши дужност окружног благајника, МАТА МИЛУТИНОВИЋ, књиговођа штедионице окр. смедеревског

Врши дужност помоћника окружног благајника, БОРЂЕ АНТОНИЈЕВИЋ, практикант београдског ђумрука".

Пре него што се изложи законодавни рад Народне скупштине 1878. на територијалној подели нових крајева, и дебата поводом доношења Закона о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове, у којој се већи део односи на молбу лесковачких грађана да Лесковац и даље остане окружно место и на услове за то, потребно је приказати и резултате првих избора за народне посланике у лесковачком округу.

Политичко право избора народних посланика грађани нових крајева добили су већ у првој години после ослобођења, и учествовали су у првим изборима после ратова. Овде се неће улазити у разлоге због којих су грађани нових крајева добили право да бирају народне посланике, чланове највишег законодавног тела, једног од законодавних фактора кнежевине Србије, а нису још увек имали право да бирају кметове у својим општинама. Владајући кругови су свакако рачунали са гласовима посланика из нових крајева, у ситуацији када још нису постојали ни објективни ни субјективни услови њихове самосталне оријентације. Није био за занемаривање ни број нових кнежевих посланика, које је требало поставити с обзиром на увећани број народних посланика, о чијој опредељености такође није могло бити дилема. Скупштинска пракса 1878/79. показала је да се добро са тим рачунало.

Први послератни избори за народне посланике одржани су 29. октобра 1878. године. Припремне радње за ове изборе обухватале су и нове крајеве, па им је због непознавања изборне технике од стране грађанства посвећена и посебна пажња. Посебан распис министра унутрашњих дела упућен је само окружним начелствима у новим крајевима (нишком, куршумлијском, лесковачком, пиротском и врањском) са циљем „да се обрати нарочита пажња начелства на неке прописе изборног скупштинског закона, како би се исти тачно и једнообразно вршио"[36]) јер „се сада први пут у тамошњим окрузима имају да изаберу посланици за народну скупштину". Распис садржи детаљна упутства за примену одредби Закона о изборима народних посланика од 1870. године. Нарочито су подробно описани начин избора повереника на среским повереничким скупштинама и рад бирачког одбора, јер је пракса показала да се ту најчешће дешавају пропусти и да се из тих разлога најчешће одржавају допунски избори.

У „Списку означавајући, колико се где према броју пореских глава има изабрати посланика за трогодишњу периоду скупштинску"[37]) за све округе дат је однос колико се према броју пореских глава има изабрати народних посланика. За лесковачки округ, према овом Списку, који је саставни део поменутог расписа, тај однос је следећи:

„Списак означавајући, колико се где према броју пореских глава има изабрати народних посланика за трогодишњу периоду скупштинску

број	назив	број пореских глава	колико треба да изаберс народних посл.
90	окружна варош Лесковац	1.597	1
	XXI. Округ Лесковачк		
91	срез ветернички	6.234	2
92	срез власински	4.544	2
93	срез пусторечки	1.809	1
	свега	14.184	6

Лесковачки округ дакле био је заступљен са 6 народних посланика од укупно

25 посланика из нових крајева. То су према „Списку народних посланика изабраних за трогодишњу скупштинску периоду, за 1878, 1879. и 1880. годину:[38])

„Списак народних посланика изабраних за трогодишњу скупштинску периоду, за 1878, 1879. и 1880. годину 21. Округ Лесковачки

113. Нешко Митровић, председник општине лесковачке, за варош Лесковац
114. Наћа Трајковић, председник општине трњанске, за срез ветернички
115. Ранђел Маринковић, механџија из Дедине Баре, за срез ветернички
116. Стеван Поповић ,свештеник из Црне Траве, за срез власински
117. Стојиљко Бокић, трговац из Власотинца за срез власински
118. Лазар Денчић, председник општине пертатске, за срез пусторечки"

Народна скупштина за 1878. годину састала се 21. новембра 1878. у Нишу. На десетом састанку, 7. децембра 1878, прочитан је кнежев Указ којим се министар унутрашњих дела овлашћује да поднесе народној скупштини предлог Закона о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове.[39]) На истом састанку, после његовог читања, предлог је упућен законодавном одбору скупштине да га размотри и скупштини поднесе мишљење о њему.

IV

Пре него што је дошло до дебате о предлогу новог Закона, већ 3. децембра, на VIII скупштинском састанку прочитан је „предлог Нешка Митровића и још 5 посланика да се Лесковац огласи за окружно место".[40]) Дакле, у време када је Закон од 14. маја још увек важио, а тиме и Лесковац још увек био окружно место. Свакако да су народни посланици лесковачког округа били упознати са садржином предлога Закона о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове, по коме Лесковац више неће бити окружно место, и то из личних контаката са представницима власти и на то реаговали поднетим предлогом такве садржине. Ти контакти народних посланика из нових крајева и са министрима и са чиновницима нижег ранга, били су често упражњавани и 1878. године и на будућим скупштинским заседањима. Народни посланици из нових крајева обавештавани су о мерама које се намеравају предузети у вези са новим крајевима и тражено је њихово мишљење о томе. С друге стране, министри су често позивали народне посланике из нових крајева у циљу личног обавештавања, јер су се тако могли непосредно информисати о приликама у новим крајевима, о њиховим потребама, њиховом односу према новој власти и њиховим очекивањима, али су рачунали и са дејством које су ти сусрети имали на посланике нових крајева.

Решење овог предлога, о коме се скупштина по пословнику морала изјаснити, с обзиром да је потицао од народних посланика, постигнуто је самом садржином Закона о територијалној подели нових крајева од 17. децембра 1878. године. Доношењем тога Закона шредлог је постао безпредметан. На XXXVIII скупштинском састанку, одржаном 5. јануара 1879. године по мишљењу законодавног одбора поводом њега, скупштина је одлучила да се пређе на дневни ред.[41])

Грађани Лесковца су и сами благовремено реаговали на садржину предлога Закона о територијалној подели нових крајева. Сазнање о томе да Лесковац у новој подели неће бити окружно место свакако потиче из истих извора. 132 грађана Лесковца поднело је Народној скупштини молбу да се Лесковац прогласи за окружно место већ 1. децембра 1878. Ту молбу разматрао је законодавни скупштински одбор, заједно са предлогом Закона, а затим и Народна скупштина, којом се приликом развила опширна дискусија.

Кад је законодавни одбор поднео скупштини свој извештај о предлогу Закона о територијалној подели на округе и срезове, председник скупштине је предложио да се прочита и молба 132 грађана Лесковца.

Обраћајући се Народној скупштини, у молби грађани Лесковца најпре наводе за њено подношење: да је врховној команди стављено „у задатак... да учини поделу у окрузима, она је лесковачки округ избрисала, распарчала га на остала четири округа: врањски, пиротски, куршумлијски и нишки; па чујемо да ће ту поделу усвојити и народна скупштина".[42]) Одмах затим набројали су разлоге који иду у прилог њиховој молби да Лесковац и даље остане окружно место: „Лесковац броји 1.700 глава пореских. У Лесковцу се израђује годишње преко два милијуна ока кудеље... Лесковац је био окружно место и за време Турака... Лесковац је место које има будућности, да буде и даље од таковских вароши, као што су прве у Србији... Ако Лесковац буде и даље окружно место, изазиваће и веће потребе да процвета, а у интересу је и саме државе, да се једно место као што је Лесковац, узвиси на такво место, од кога ће имати користи и грађани у њему и држава. Ми знамо да администрација не чини једно место да се узвиси над другим; али знамо то, да ако је исто место окру-

жно, да се ту изазивљу веће потребе, трговина, индустрија, итд."[43])

У својој молби лесковачки грађани износе и конкретно да би Лесковац могао бити окружно место „на овај начин: куршумлијски округ сасвим је пуст, и треба времена док се и сам насели и дође у ово стање, у коме је сада Лесковац. Куршумлијски округ може да се раздели на три дела, тако да припадне окрузима: крушевачком, нишком и лесковачком. А Лесковац, као место које има велике будућности, да остане са поделом која је и до сада, а да прими под-а-се још два среза, која би се одузели од округа куршумлијског."[44])

На крају грађани Лесковца нуде и финансијску помоћ држави „да се сагради и неке зграде за надлежатељство, као што су: судови, начелства школе, итд."[45])

Велики део дискусије у начелу поводом предлога Закона о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове, одвијао се око питања које су покренули лесковачки грађани у својој молби. Одмах по читању ове молбе, у својој речи посланик М. Трифунац је предлог подржао из следећих разлога: „Лесковац је и за време док су Турци у њему живели, био окружна варош. У њему је седео кајмакам, ту је био мецлис, ту је било чиновништво, а у Прокупљу и Куршумлији, ту је био ‚ајан', ту није био кадија. „Лесковац је давао" „7.000 дуката годишње у име десетка и кулука. Такво једно место одредити за среску варош, где има толико народа, да може бити и два суда, ја нисам никако за то, већ сам за то, да ту буде окружно место, јер ту има толико народа, да ће одмах после пожаревачког округа лесковачки округ бити највећи округ у Србији"[46])

Известилац законодавног одбора, Антанасије Бабовић, изнео је дилеме и самог законодавног одбора, који је оцењивао све околности из молбе лесковачких грађана. По њему, разлози којима се одбор руководио код своје одлуке да Лесковац буде среско а не окружно место и који су превагнули били су: да се одбор није могао руководити само интересима једне вароши и њених становника, него становника целог округа, а да „овде сем ових лесковчана, нема никакве жалбе ни других захтева од стране сељана" који чине „већи део становника„. Одбор је имао пред собом и географску карту, која их је „уверила, да на решење тога питања имају много уплива и вододелнице".[47]) У свом говору он побија и друге разлоге из молбе: то, „што је Лесковац велика варош", није довољан разлог да буде и окружно место. „Тако исто Ћуприја, Параћин и Свилајнац су веће и живље вароши од Ћуприје, па су среске вароши."[48]) Понуду лесковачких грађана да учествују у трошковима око издржавања окружног начелства, одбор је такође разматрао, али је није могао примити, „јер се то не би могло извршити потпуно и праведно за сав тамошњи народ": „Лесковац има 1.700 пореских глава, а за издржавање једног окружног надлежатељства треба 10.000 талира и више." Тај терет не би могли да носе сви, јер од „ових 1.700 готово половина и више од половине не могу да плате ни свој данак а толи какве друге и оваке трошкове". Друга половина, која би због сиромаштва осталих, требало да сноси све ове трошкове, могла би доцније да тражи да у сношењу трошкова учествују сви, као и у другим местима Србије, „и тад би се морало радити на изједначењу".

У овој дискусији посланици су се различито опредељавали, придужујући се молби лесковачких грађана или предлогу законодавног одбора односно владином предлогу. Већ изнетим разлозима у прилогу једног или другог предлога, у дискусији посланика фигурирали су и неки нови разлози или новим аргументима поткрепљени стари разлози.

Ђорђе Булић, велики судија округа лесковачког, владин посланик, залагао се да Лесковац остане окружно место, јер „он има и својих природних граница". Сем тога, на примеру растојања између Ниша и власинског среза, где људи „морају 14 сати а и више ићи, те да дођу у Ниш за суђење", изнео је све незгоде које проузрокује таква удаљеност суда. Она је уопште „теретна", особито сад када се појавило „сијасет парница".[49]) За њега је то разлог више да Лесковац буде окружно место, поред тога и број пореских глава у лесковачком округу (12—14 хиљада), „дакле много више него нишки, а после и сама варош Лесковац велика је варош, ако не скоро равна Нишу". У својој речи он побија наводе известиоца да „само варошани моле, да Лесковац буде окружно место" јер је он „видео и молбу сељана".[50])

Алекса Петковић је такође делио то мишљење. Он признаје да у Лесковцу није био, али да по ономе што кажу посланици из тог краја и наши војници, „да је Лесковац на лепом положају и велика варош", да је то место „и по множству људства и по трговини такође знатно", „да је варош Лесковац од вајкада окружно место", — Лесковац заслужује да и даље остане окружно место.[51])

Код појединих посланика одлучујући су били и други моменти у опредељивању,

поред статистичких података, изгледа на будућност, нарочито економску, и положаја Лесковца кроз историју. Полазећи од тога „како је човеку, кад му се нешто одузима", Анта Нешић се одлучио да предложи „да остану сви(х) 5. округа", јер „неће баш бити лепо, да сада Лесковчанима одузмемо то право, — биће им жао"[52]) Секретар скупштине, Панта Срећковић, чак је покушао да објасни да Лесковац ништа не губи што неће бити окружно место, него да тиме добија. Чудно је звучало његово објашњење, у ситуацији када се од свих посланика правилно оцењивало настојање лесковачких грађана да Лесковац остане окружно место, због свега онога што такав административно-територијални положај једног места значи. Посланик Срећковић је нашао да је у интересу Лесковца да не буде окружно место, јер би се тиме „избегле парнице", које су се у Лесковцу од када је окружно место почеле све више појављивати. Он то објашњава тиме што је „у окружном месту... начелство, ту су судови, ту су разна надлежатељства, ту је више света, наравно више механа, па и више свађа и спорова". А „где има више механа и кавана, ту се чине кавге, и одмах трче власти, у суд, начелство да се суде, — а онако, кад је начелство далеко, њих је мрско да иду неколико сахати на тужбу".[53]) Ако Лесковац не буде окружно место, „људи ће више радити своју кудељу и своју индустрију".

Овај ток мисли није деловао убедљиво, и сасвим природан његов наставак био је тумачење посланика Милоша Глишића, да посланик Срећковић у свом говору каже „да судска струка деморалише свет".

Убедљивији су били разлози оних посланика који су се залагали да се прими предлог законодавног одбора. Скоро сви су истакли финансијске разлоге због којих би требало смањити број округа нових крајева од 5 на 4, у тренутним материјалним околностима (поратно стање, одужење државних дугова). Ту није било дилеме. Чак и они који су се изјаснили да Лесковац остане окружно место, да су имали начелно да решавају да ли треба смањити број округа у новим крајевима од 5 на 4, без одлуке о томе који од постојећих округа треба укинути, са лакоћом би се потврдно изјаснили. Овде је реч о односу према Лесковцу и лесковачком округу, и било је много теже објаснити зашто баш Лесковац лишити таквог административног положаја.

Финансијске разлоге су посланици у својим дискусијама још више наглашавали. „То надлежатељство кошта, господо, 30—40.000 талира. Ја се дакле потпуно слажем са мишљењем одборским, са гледишта штедње.[54]) И даље: „Што се тиче Лесковца, господо, ако су те препоруке финансијске, које не допуштају да и Лесковац буде окружно место, онда се о томе нема шта више говорити, јер од „немања горег јада нема" — признаје Милош Милојевић, иако се труди да конкретним разлозима објасни потребу да Лесковац ипак буде окружно место.[55]) Посланик Рака Кукић усваја одборски предлог, јер је подела врло добра „са економског гледишта".[56]) Љуба Дидић такође прихвата предлог одбора и владе, зато „што је влада гледала и на финансијско стање ствари".[57]) Милан Ђурић, који најпре изражава жаљење „што Лесковац губи окружно место из своје вароши и што им се не можемо да одазовемо на њихову прву молбу", правда владу која је поднела такав предлог, јер је морала да се осврће „не само на осећања људска, већ и на друге потребе народне; нарочито на финансијско гледиште".[58])

У дискусији појединих посланика указано је и на друге моменте који иду у прилог владином предлогу, а којима су истовремено побијали разлоге оних који су се залагали за усвајање молбе лесковачких грађана. Ранко Тајсић се сложио са тим да Лесковац много губи што неће бити више окружно место, али је додао да су и „Књажевац, Алексинац и Зајечар доста изгубили у рату".[59]) Глигорије Петронијевић се није сложио са тим „да Лесковац што је велика варош, буде још већа", него се изјаснио за то „да народу буде згодније и боље, јер Лесковчани неће купити опанке сељаку."[60]) Посланику Милојевићу који је истакао историјски значај Лесковца, одговорио је да „ми овде не стварамо прошлост, него будућност".[61]) Рака Кукић је додао да врањски и пиротски округ морају постојати, а да „Куршумлија не би могла подпасти под лесковачки округ, за то, што не могу људи да пређу преко грдних планина у Лесковац"[62]) Риста Поповић је искористио ову прилику да подсети „да је скупштина решила, да се укину начелства".[63]) За Аксентија Ковачевића разлог Лесковчана „што је многобројна варош, није од велике важности, јер ни уколико не смета развитку индустрије, што неће бити окружна варош, нити ће се опет побољшати индустрија, ако буде окружна варош". Тешио их је да у Лесковцу истина неће бити суд и начелство, али да ће „остала надлежатељства као: пошта, телеграф и среска кућа бити" и да ће „они све то уживати.".[64])

У одлучивању посланицима је много помогла чињеница, истакнута већ на почетку, у извештају законодавног одбора, да је „ово као привремена подела, јер наша међународна граница још се није обележила".[65]) Схватајући стварно поделу привременом, било им је лакше да је приме, у нади да ће се на доцнијим скупштинама то моћи изменити. Међутим, у то време је међународна комисија већим делом завршила обележавање границе, а незнатно необележене границе нису ни касније утицале на поделу на округе и срезове, понајмање је било могућности за измене граница бившег лесковачког округа.

У завршној речи, министар председник и министар спољних послова Јован Ристић, сумира све разлоге за и против предлога и указује нарочито на оне који су били одлучујући за владу да поднесе такав предлог.[66]) Влада је морала да води рачуна „о географском облику земљишта" и о економским разлозима за предложену поделу. Подвлачи као важан и тај разлог „што има места, која по својим положајима морају бити окружна места: ми не можемо оставити да Пирот не буде окружно место; не можемо оставити да Врање не буде окружно место, не можемо оставити, и то на првом месту, да Ниш не буде окружно место". С тога је дилема била само у томе које ће место бити четврто окружно место, јер је влада према подели у старим границама кнежевине Србије решила „да се добивено земљиште подели на четири округа". У Србији има „на 1,300.000 душа 17 округа, то излази на један округ од прилике 75.000 душа". С обзиром да „на добивеном земљишту може бити одприлике 300.000 душа", дошло би на сваки округ „такође по 75.000 душа, дакле као у старим границама Србије." Ако би „узели 5 округа, онда би било по 60.000 душа на округ".

И „са стране економне, нашло се такође, да је довољно да се добивено земљиште подели на четири округа". У таквој ситуацији, у дилеми између Куршумлије и Лесковца, нашло се да је Лесковац „у средини овог земљишта" и да је „по свом положају такво место, да се може обићи, а да не буде окружно место". Исти закључак донели су и „људи војеног реда, проучавајући питање са гледишта војеног", и „цивилни" који су ценили „где ће најудесније бити, за долазак народа у окружна места".

Министар председник признаје да је Лесковац „место које је за време нашег рата чинило велике напоре за своје ослобођење и уједињење с нама" и кад би „имали да следујемо својим осећањима" да би „од њега начинили окружно место, али у овом питању симпатије нису меродавне".

На крају, „Лесковац неће ништа изгубити, што неће бити окружно место. Седиште самих окружних власти не дају варошима оно значење, у погледу на опште благостање, које се често замишља, — то зависи од трговине, од саобраћаја, од радиности народа и од насељености околине". Сем тога, тај пети округ ако би био у Лесковцу, изискивао би не мало жртава, а наше финансијско стање такво је за сад, да се на то морамо обзирати".

Предлог Закона о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове усвојен је и у начелу и у појединостима на истом скупштинском састанку. Лесковачки округ више није постојао, Лесковац је постао среско место, а лесковачки срез са среском канцеларијом у Лесковцу ушао је у састав нишког округа. Указом од 6. фебруара 1879. године, лесковачки срез је формиран од 76 села и вароши Лесковца, а бивши лесковачки округ подељен је између нишког (ветернички и власински срез), врањског (мањи део ветерничког и власинског среза), пиротског (део власинског среза) и топличког округа (пусторечки срез).

V

Лесковачки грађани се нису помирили са укидањем лесковачког округа. На исти начин на који су реаговали у Скупштини 1878. године, они преко предлога посланика из нових крајева и своје молбе, траже и од Народне скупштине 1879. године да се Лесковац посебним законом прогласи за окружно место.

На тринаестом састанку Народне скупштине сазива за 1879. годину, одржаном 28. новембра 1879, 48 посланика поднело је предлог да се Лесковац прогласи окружним местом.[67]) Њихов предлог састоји се из шест тачака, врло концизно датих и садржи разлоге које они сматрају довољним за проглашење Лесковца окружним местом. То је најпре број становника у варошн, 10.000, а и број пореских глава — 2.300. Затим број пореских глава у „лесковачкој нахији" — преко 16.000. У тачкама трећој, четвртој и петој они различитим аргументима поткрепљују један исти разлог: удаљеност од Ниша, у ситуацији када се тако многобројно становништво Лесковца и околине мора обраћати судској власти у својим кривичним и гра-

ћанским споровима. „Даљина места од Црне Траве и Дарковаца износи 16, сати док се до Ниша дође и 16 сати док се оде из Ниша. Ово је таква даљина да управо суду ретко ко може доћи", док „оваква велика насељеност доноси са собом чешћу потребу суђења". Путовање у Ниш „оволиког света доноси народу тамо велику штету, да би иста штета два пута надокнадила онај новац, који би се трошио за окружну управу" (тачка 3). Исто тако, „масе бивају обично утрошене, док се ствар њина сврши код суда у Нишу (тачка 4). Као разлог више да се Лесковац прогласи окружним местом, наводе се „природна богатства лесковачке нахије и опширност и радиност земље (тачка 6). Због свега наведеног, предлаже се Народној скупштини да Лесковац постане окружна варош, а лесковачка нахија округ.

Предлог носи датум 9. новембар 1879, а потписници су народни и владини посланици из нових крајева и још 20 народних и владиних посланика из старих граница Србије. Предлог је упућен законодавном одбору.[68])

На истој скупштинској седници прочитана је и молба 219 грађана Лесковца да се њихов град прогласи за окружну варош.[69])

Тачно годину дана после доношења Закона од 17. децембра 1878, којим је укинут лесковачки округ и Лесковац престао да буде окружно место, 16. децембра 1879. године, на свом XXIX састанку, Народна скупштина је на дневном реду имала предлог 48 посланика и молбу 219 грађана Лесковца да се Лесковац прогласи окружним местом.

Извештај је поднео финансијски одбор скупштине: „Предлогом се тражи да се установи ново окружно надлежатељство, за шта су потребни новчани издаци. Имајући у виду данашње оскудно стање, одбор финансијски мишљења је, да се преко предлога пређе на дневни ред."[70])

Известилац финансијског одбора одмах после извештаја прочитао је и молбу 219 лесковачких грађана. Опет је дошло до спајања посланичког предлога и молбе лесковачких грађана ,јер су били исте садржине. До тога је дошло овог пута и на предлог скупштинског одбора за молбе и жалбе, који је најпре разматрао, као надлежан, молбу лесковачких грађана. Том приликом је дао мишљење да се молба припоји посланичком предлогу који разматра финансијски одбор и да се има у виду при његовом решавању.[71]) Из тога разлога је уз молбу грађана Лесковца прочитано мишљење одбора за молбе и жалбе, које је имало горе изнету садржину. Истовремено је прочитано и одвојено мишљење двојице чланова одбора за молбе и жалбе, председника М. Лазаревића и П. Самуровића. Они, за разлику од изнетог мишљења већине чланова одбора за молбе и жалбе, траже да се преко молбе лесковачких грађана пређе на дневни ред, „молиоци траже измену постојећег закона о подели округа и проглашење варошице Лесковца за окружну варош", а „овакву измену могу предлагати само посланици, а молиоци то нису".[72])

У својој молби Народној скупштини[73]) лесковачки грађани се позивају на тешкоће „у погледу материјалном и дангубном, које окружаваше народни живаљ овога краја од времена укинутог округа". Опет се набрајају разлози из прошлогодишње молбе: број пореских глава, „величина земљишта које је било у оквиру лесковачком округу... првом поделом присаједињеног земљишта Србије", положај Лесковца као окружног места „од давнине", средишни положај Лесковца у околини, удаљеност Лесковца и околине од Ниша, у ситуацији када се за све спорове веће од 250. гр. чарш. мора ићи у Ниш, перспективе за развој Лесковца кад би био окружно место. Неки од ових разлога су за годину дана у пракси добили и конкретну садржину, па су због тога одређени делови молбе деловали живо и убедљиво. Кад би Лесковац био окружно место „ни једно место у округу не би било више удаљеније од 3—4 сахата од окружног места, док по садањој подели има места, која су по 12—14 сахата удаљена од Ниша као окружног места, па како општински судови у овим крајевима не пресуђују по вредности веће спорове од 250. гр. чарш., а ових међу тим у овим крајевима врло много имаде, то парничари са сведоцима по спору око 300—400. гр. чарш. мора да иду чак у Ниш ради суђења код окружног суда, па у томе по три дана издангубе", а по ред тога излажу се тиме парничне стране већим трошковима. „Исто тако бива и са сиротним масама, н.пр. оним, које немају више иметка од 100—200 гр. чарш. а тутори са удовом дангубе по 3 дан док оду у Ниш, и често потроше више, но што цео иметак масални износи". Уз тврдњу да Лесковац „као среско место у многоме опада", стоји и позивање на заслуге Лесковца у другом српско-турском рату.

Први су узели реч у дискусији двојица народних посланика из бившег лесковачког округа Нешко Митровић, председник општине лесковачке и првопотписани на посланичком предлогу, и Аранђел Маринковић, механџија из Дедине Баре, иначе посланик бившег ветерничког среза и другопотписани на посланичком предлогу. Њихова дискусија обилује конкретним по-

дацима о насталим тешкоћама после укидања лесковачког округа и конкретним предлозима за њихово решење.

Нешко Митровић управо полази од тога да је Лесковац по своме положају и удаљености од других села и срезова најподесније место за окружно место, да је био 500 година окружно место и да је „лане скупштина то укинула". Тиме је „за цео округ учињена велика штета": „16—17 сахата мора да се путује до Ниша те да се код суда посао сврши. Трошкови су за народ велики. Дангубе су. Масе су мале, по 200. гр. Тутори морају да чине велике издатке на штету масе, док до суда дођу".[74]) Председник лесковачке општине обећава у име Лесковчана помоћ у трошковима: „Даће кућу, новаца и све што треба. Има кућа великих за надлежательство. У једној су 12, а у другој 24 собе. Дакле довољно да се суд и начелство смести".[75])

Аранђел Маринковић обавештава скупштину да су многе општине које су прошле године припале врањском округу, а „које никад нису биле под Врању", поднеле скупштини молбу да пређу у лесковачки срез, односно да „опет подпадну под Лесковац."[76]) Да би подржао и преко ових молби предлог да се Лесковац прогласи окружним местом, посланик Маринковић износи растојање од тих општина, које делује сасвим убедљиво: „... од општине ораовичке до Лесковца 2 сахата, од општине ораовичке до Врања 12 сахати; од општине мртвачке до Лесковца 3 сахата а до Врање 11 сахати; од општине преображењске до Власотинаца 3 сахата, а од Врање 11 сахати".[77]) Број пореских глава у овим општинама, кад би оне потпале под Лесковац, увећао би укупан број пореских глава на 15.300, јер „варош Лесковац имаде 2.300 пореских глава, цео срез лесковачки 8.000 пореских глава, срез власотиначки 6000, то су 14.000 пореских глава". Томе броју пореских глава додаје и број пореских глава из јабланичког среза" који је свагда био под Лесковцем" и од кога „до Прокупља има 10 сахати, а до Лесковца пуна два сахата". То је скоро 20.000 глава пореских,. што је већ само по себи довољан разлог, уз растојање од Ниша, Врања и Лесковца, да се формира лесковачки округ.

У даљем излагању, посланик Маринковић конкретно износи све тешкоће које народ трпи, а које су последица заобилажења Лесковца у конституисању округа и окружних места: „... по нашим селима већ су кметови почели да уништавају или образују масе; јер кад човек умре кмет отиде да образује масу. Масално имање вреди 200 гроша чарш. онда морају и тутори и удова да дођу у Ниш. Кад погледају, они су свише потрошили него колика је маса."[78]) Затим износи пример незаконитог поступања општине у новим крајевима око издавања тапија, до чега такође долази због велике удаљености од Ниша:„... капетан власотиначки расписао је наредбу по општинама, па каже: дознао сам, да општине издају тапије, то по закону не сме да буде ... заиста наше општине издају тапије, а ево за што: прода неки сељак њиву за дуг, као сваки сирома, за 200 гроша, онда мора и онај што је купио и онај што је продао да дођу у Ниш да потврде тапију, па кад они оба дођу с тако далеког места, они потроше више него што је купио онај њиву, па зато господо, сад су почели кметови да издају тапије, а то је незаконито".

На крају излаже и тешкоће које народ има у покретању и вођењу својих грађанских и кривичних парница, за које је стварно и територијално био надлежан окружни суд у Нишу, јер у Србији још нису постојали срески судови: „Вама ће бити познато овде у окружном суду, да сваки дан 30 до 40 људи седе из среза лесковачког и власотиначког. Можда ће неки од г.г. посланика рећи: нека се не суде, па неће ни трошити. Господо, тако је време дошло, да мора да се суди; јер из среза лесковачког и власотиначког отерали су Турци 3.000 јармова волова, а особито коња, оваца, коза ит.д. па сад, господо, мора да се суди. Ја мислим да тих 3.000 јармова волова нису се пресудили ни 200, а то због тога што је даљина места." После свега што је изнео у корист посланичког предлога и молбе лесковачких грађана, посланик Маринковић осећа потребу да изјави: „Господо, ја нисам посланик из вароши Лесковца, да говорим у интересу моме и мојих варошана, него сам из села, народ кука и виче сваки дан да Лесковац постане окружно место", а „и ми ћемо поднети трошкове те да Лесковац постане окружна варош."[79])

У даљој дискусији најпре су узели учешће посланици који су подржали посланички предлог и молбу лесковачких грађана и чија се имена већином налазе међу потписницима посланичког предлога. Међу њима се поново јавља Милосав Трифунац, први говорних у овој ствари са прошлогодишње скупштине, сада потписник посланичког предлога. У својој дискусији он је сада конкретнији и прецизнији, што је разумљиво с обзиром на протекло време. Он се најпре осврће на измене у територијалној подели лесковачког округа по Закону од 17. децембра 1878. у односу на стање створено Законом од 14. ма-

ја 1878. Код сваке измене, он даје и разлику која постоји у растојању одузетих села од лесковачког округа, од Лесковца односно од Врања, Ниша и Прокупља, зависно од тога коме су округу припала та села:

„Из Дервена одузета су 18 села и придата округу. Ту је такође даљина до Врања 11—12 сахата, а до Лесковца не би било више од 1 и по до 2, а најдаље 4 сахата."

„Ниже Мораве заузета су лесковачка села у заплањски срез. До Ниша имају даљину 6—7 сахата, а до Лесковца највише 3 сахата."

„22 села одузета су од јабланичког среза. Даљина је до Прокупља од 7 до 9 сахати, а иначе до Лесковца има само 3—4 сахата."[80]) Затим, усвајајући дискусију Нешка Митровића и Аранђела Маринковића, сматра да би нарочито због „парница око волова, крава, бивола и коња" требало претворити Лесковац у окружно место, јер ће се „људи упропастити трошковима водећи сведоке чак у Ниш."[81]) Сем тога Лесковац има „своја здања за цео персонал и за суд и за начелство" која су „купили 365 села, варош Лесковац и варошица Власотинци за окружно место".

Од дискусија које иду у прилог посланичком предлогу и молби лесковачких грађана, због њиховог обима биће истакнуте само оне које додају неке нове моменте или нове разлоге, садрже нов начин мишљења о њима или о неким питањима која су у вези са овом ствари. Тако нешто налази се у дискусији Илије Станојевића, који, на примеру Лесковца, износи своје убеђење да је цела подела нових крајева на округе и срезове „испала врло рђаво": „Рђаво велим за то, што је као што видите, било случај са Лесковцем, који има 2.300 пореских глава, који је одвајкада био окружна варош, а сада је проглашен за варошицу. На против пак Прокупље, које је вазда варошица било, проглашено је за окружну варош иако нема више од 300 пореских глава... Ми овакве вароши треба да подижемо и увеличавамо, а не да их смањујемо и од вароши претварамо у варошице."[82] Дајући предлог да се „окружна надлежатељства преместе из Прокупља у варош Лесковац а Прокупље које је само четири сахата од Ниша удаљено, да подпадне под округ нишки", он га образлаже нарочито тиме „што ако Лесковац и даље остане под округ нишки, ми ћемо већи персонал у окружном суду нишком умножити; јер тај суд морамо у два одељења раздвојити, почем сам чуо да лесковчани имају толико послова код суда, да их садањи персонал не може савлађивати, нити је у стању да их савлада, а на тај начин трошкови би били подједнаки".[83]

Алекса Петковић је опет при одлучивању о овом предлогу, чији је потписник и молби лесковачких грађана, имао у виду и друге елементе, поред наведених: „Према уверавању свију наших војника, који су за време рата по овим пределима пролазили, ни којим се местом нису боље хвалили, него што су се хвалили да су боље предусретнути и дочекани од Лесковчана. Дакле, уместо да ценимо ту њихову доброту и заслугу ми их неким начином овим казнимо.. јер им не дамо да је њихова варош као што је била".[84] Уоедљивије је деловао својим размишљањима о паметној и непаметној штедњи: „Одоор финансијски у својим разлозима није ништа друго стварно казао него само ,у интересу штедње'. Господо моја, непаметна штедња од велике је штете, а само паметна штедња државна је корист" — налазећи да не би треоало у циљу задовољења државних интереса и интереса 17.000 пореских глава преко предлога прећи на дневни ред, него да предлог треба дати влади на оцену.[85]

Други део дискусије припао је посланицима из тадашње скупштинске опозиције који су, усвајајући предлог финансијског одбора, дошли у ситуацију да бране владин поступак у подели присаједињеног земљишта на округе и срезове. Они су у изношењу супротних разлога и поступку побијања разлога из претходних дискусија, употребљавали нешто оштрији тон и улазили у полемику са мишљењима и образложењима оних који су усвајали предлог и молбу лесковачких грађана.

Разлог удаљености Лесковца и појединих села од Ниша, Прокупља и Врања, зависно од тога коме су округу припали поједини срезови и села бившег лесковачког округа, побијали су још већом удаљеношћу појединих места и села од свог окружног места у старим границама Србије. „У старим српским границама има много места, где је окружно место удаљеније далеко више народу, него што је овде случај. Из Жагубице до Пожаревца има преко 20 сахати, а из неких села тога среза има и више, па још врлетних и брдовитих предела, а овде је већ много ближе и путови су бољи".[86] Примере из ужичког и подрињског округа изнео је у својој речи посланик Ранко Тајсић,[87] о удаљености омољског среза од окружне вароши Пожаревца говорио је Илија Стошић,[88] док је Димитрије Катић, известилац финансијског одбора и исте партијске припадности као и двојица цитираних посланика, томе додао

да окрузи шабачки, ужички, београдски, смедеревски и пожаревачки „имају окружна места на граници свога округа. Ако тешкоће постоје у Лесковцу, заиста постоје и овде."[89] Закључак је дао Ранко Тајсић: „Дакле кад би сад овај предлог усвојили, онда би отворили врата да би кроз неколико година створили још 10—15 окружних нових места, и то све према даљини и растојању"[90].

Ова група посланика нарочито је подржала одборско мишљење да се преко предлога пређе на дневни ред из финансијских разлога. За посланике Димитрија Цветковића, [91] Војина Радосављевића [92] и Аврама Јовановића [93] то су били једини разлози за усвајање одборског мишљења. Тренутну тешку финансијску ситуацију Србије нарочито је у својој речи образлогао Ранко Тајсић: „Један посланик бранећи овај предлог рече: одбор, који је радио на овом предлогу, базирао се је на штедњи, и да је ово непаметна штедња. Зар је то непаметна штедња данас, кад се појављују сваки дан молбе из свију крајева за храну и кад се овде ради на томе, како да спасемо људе да не помру од глади?! Зар је непаметна ова штедња данас, када имамо пред собом да решимо закон за одужење државног дуга?! Не, то је врло паметна штедња и она је на овом времену врло нужна . . . натоварити данас на наш буџет још 40 и много више хиљада динара, то би било зло при нашем данашњем жалосном финансијском стању у свима струкама, и кад знамо да нам се гладна година намерила"[94]. Није могао пропустити ни ову згодну прилику да не изнесе и свој познати став о чиновницима: „Ја никако нисам за то, да се чиновници умножавају, него пре ћу се постарати и гледати да се и од ових, које сад имамо, одкине по нека парица, али новог баш ни једног нећу".[95]

Међутим, предлогу посланика и молби лесковачких грађана да се Лесковац прогласи окружним местом било је подршке на овој Скупштини, бар по резултату гласања. Са само пет гласова разлике (против посланичког предлога 66 посланика, за предлог 61, док се 19 уздржало)[96] народна скупштина 1879. године није донела решење да се Лесковац прогласи окружним местом. Има разлога да се постави питање да ли је овакав исход гласања био сагласан пропису Устава и Закона о пословном реду у Народној скупштини, односно да ли је овде уопште донесена скупштинска одлука. По чл. 82. Устава од 1869. године „за пуноважно закључивање изискује се, да су за предлог дали глас најмање половина присуствујућих чланова и један више.„[97] Овој скупштинској седници није присуствовало, од 172 посланика, 26. Ни на страни посланичког предлога ни на страни предлога финансијског одбора није било гласова половине „присуствујућих чланова и један више".

Треба истаћи да су својим предлогом и својом молбом лесковачки грађани правилно оценили расположење у скупштини за њихову ствар, са чиме су већ састављачи посланичког предлога код сакупљања потписа за њихов предлог били упознати. Интересантно је учешће владиних посланика међу потписницима предлога да се Лесковац прогласи окружним местом, и међу посланицима који су својим учешћем у дискусији подржали тај предлог.

Извесно уважавање разлога којима се покушало правдати увођење лесковачког округа и Лесковца као окружног места, нарочито у погледу растојања од Ниша, Врања и Прокупља као окружних места према којима су били оријентисани Лесковац и цео бивши лесковачки округ и тешкоћа у односима грађана са судским органима, довело је до отварања другог одељења нишког окружног суда у Лесковцу 1885. године, по Закону о другом одељењу суда округа нишког од 16. јуна 1884. године. [98] То питање је такође покренуто посланичким предлогом и било је предмет скупштинских дебата 1882/83. и 1884. године.

БЕЛЕШКЕ

1. АС, ПО-64/418, Извештај члана владе при Врховној команди, министра за просвету и црквена дела Алимпија Васиљевића Министарском савету и Кнезу (даље: Извештај) Алимпија Васиљевића)

2. Зборник закона и уредаба у кнежевини Србији (даље: Зборник), књ. XXXIV., стр. 32

3. Зборник, књ. XXXII., стр. 250

4. Исто, стр. 308

5. Зборник, књ. XXXIV., стр. 196

6. АС, Мин. ун. дела, 1/215—1878., Писмо начелника штаба Врховне команде Косте Протића министру унутрашњих дела од 11. децембра 1877; Исто — Извештај Митра Максимовића, владиног изасланика за Прокупље и околину Кости Протићу, начелнику штаба Врховне команде од 11. децембра 1877. Телеграм пуковника Орешковића из Топонице министру унутрашњих дела од 10. децембра 1877. Телеграм пуковника Орешковића министру унутрашњих дела из Приаве, од 7. децембра 1877. Телеграм министра унутрашњих дела Радивоја Милојковића начелнику штаба Врховне команде генералу Кости Протићу у Алексинцу од 7. децембра 1877. Писмо кнеза Милана министру унутрашњих дела од 15. децембра 1877. године.

7. Ал. Васиљевић, **Успомене на Краља Милана,** 1901, Београд, 24

8. Кула (Адлија) је ослобођена 4. децембра 1877, **Рат Србије са Турском за ослобођење и**

независност 1877/78, Врховна команда српске војске, 94

9. Ак-Паланка (Бела Паланка) ослобођена је 12. децембра 1877, Исто, 12

10. Прокупље је ослобођено 6. децембра 1877, Исто, 46

1. Пирот је ослобођен 16. децембра 1877, Исто, 13

12. Извештај Алимпија Васиљевића

13. Исто

14. Зборник, књ. XXXII, стр. 239—241

15. Извештај Алимпија Васиљевића

16. Тачка 4 Правила за руководство свима чиновницима у заузетим српским земљама (даље: Правила)

17. Тачка 5 Правила

18. **Записници седница Министарског савета Србије, 1862—1898,** приредио др. Никола Шкеровић, 1952, Београд, 333, Седница Министарског савета од 12. децембра 1877. године; Извештај Алимпија Васиљевића

19. Тачка 11 Правила

20. Врховна команда српске војске, **Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877/78,** 55

21. Исто

22. Исто, 112

23. АС, ПО-64/40, Извештај Манојла Марића, владиног изасланика за Лесковац и околину од 31. децембра 1877. године.

24. Исто

25. У другим изворима срећемо се са различитим називима за овај исти орган изабран од стране лесковачких грађана по одласку Турака из Лесковца: Српска општинска управа Лесковца, Привремена народна управа, и др. Исто тако постоје неслагања око састава ове управе: „четири Србина и један Турчин", председник и 5 чланова општинског суда", неки што су дошли, као неки Таско и Нешко Митровић и од мештана прваци лесковачки: Хаџи Коста, Бока Шоп, Јованче Чуљко, Митко Јањић и још њих осам".

26. АС, ПО-64/40, Извештај Манојла Марића од 31. децембра 1877. године

27. АС, ПО-64/34, Извештај Манојла Марића од 1. јануара 1878. године

28. АС, Мин. унутр. дела, 5/67—1878, министар Васиљевић министра унутрашњих дела Радивоја Милојковића писмом обавештава да је свима управама препоручено 27. априла 1878. године да се „од 1. маја 1878. г. непосредно обраћају министрима у чију струку спадају предмети, који се имају да реше". У саставу овог акта је и Списак чиновника у ослобођеним пределима

29. АС, ПО-64/79, Извештај Манојла Марића од 12. јануара 1878. године

30. Члан 1. Закона од 3. јануара гласи: „Свако село, варошица или варош што се затекло као општина, остаје и од сада тако" — Зборник, књ. XXXII, 250—276

31. АС, ПО-64/79, Извештај Манојла Марића од 12. јануара 1878. године

32. Исто

33. АС, Мин. ун. дела, 14/22—1878, „Лесковчана њих 250, жалба на избор општинских часника"

34. АС, ПО-64/350, Извештај Манојла Марића о раду Лесковачке управе од 13. марта 1878. године. Извештај садржи и Списак општина и села у лесковачкој нахији

35. АС, **Шематизам са календаром за 1879. годину**

36. „Српске новине", бр. 218, од 1. октобра 1878.

37. Исто

38. „Српске новине, бр. 249, од 10. новембра 1878.

39. Протоколи народне скупштине 1878/79, стр. 67

40. Исто, стр. 50

41. Исто, стр. 387

42. Стенографске белешке Народне скупштине 1878/79, стр. 365

43. Исто

44. Исто

45. Исто

46. Стенографске белешке, 1878/79, стр. 366

47. Исто

48. Стенографске белешке, 1878/79, 367

49. Исто, 368

50. Исто

51. Исто

52. Стенографске белешке, 1878/79, 370

53. Исто, 370—371

54. Говор Ранка Тајсића, Стенографске белешке, 1878/79, 369

55. Стенографске белешке, 1878/79, 367

56. Исто, 371

57. Исто

58. Стенографске белешке, 1878/79, 372

59. Исто, 369

60. Исто

61. Стенографске белешке, 1878/79, 370

62. Исто, 371

63. Исто, 369

64. Исто, 370

65. Исто, 364

66. Исто, 372—373

67. Стенографске белешке Народне скупштине 1879/80, стр. 318

68. Исто, 330

69. Исто, 332

70. Исто, 902

71. Исто, 903

72. Исто, 904

73. Исто, 902—903

74. Исто, 904

75, Исто

76. Молбе такве садржине ораовичке, предејанске и мртвачке општине прочитане су на XIII скупштинском састанку, 28. новембра 1879. године, Протоколи народне скупштине 1879/80, стр. 180—181

77. Стенографске белешке, 1879/80, 904

78. Исто

79. Стенографске белешке, 1879/80, 905

80. Исто

81. Стенографске белешке, 1879/80, 906

82. Исто

83. Стенографске белешке, 1879/80, 907

84. Исто

85. Исто

86. Говор Ристе Поповића, Стенографске белешке, 1879/80, 908

87. Стенографске белешке, 1879/80, 911

88. Исто, 910

89. Исто, 918

90. Исто, 911

91. Говор Димитрија Цветковића, Стенографске белешке, 1879/80, 905

92. Говор Војина Радосављевића, Стенографске белешке, 1879/80, 911

93. Говор Аврама Јовановића, Стенографске белешке, 1879/80, 912

94. Стенографске белешке, 1879/80, 911

95. Исто

96. Стенографске белешке, 1879/80, 913

97. Исто

98. Зборник, књ. XL, стр. 348—351

Slobodanka Stoïtschitsch

DEBATS DE L'ASSEMBLÉE EN 1878. ET 1879. SUR LES CONDITIONS QUE LA VILLE DE LESKOVATZ A D'ÊTRE DÉPARTEMENT

Immédiatement après la libération les habitants de Leskovatz au cours de l'organisation de nouveau pouvoir, ont adressé une exigence à l'Assemblée de la Principauté de Serbie pour que leur ville soit proclamée le siège de département. Les habitants de Leskovatz soulignent qu'il existe beacoup des raisons pratiques et administratives. Cependant, cette exigence a provoqué la résistence d'un certain nombre des députés. Après des débats qui se sont prolongées deux années, l'exigence est refusée. Cette décision est motivée par des raisons économiques. Un des députés a cité en titre de raison de sa résistence le danger de agrandissement de l'appareil birocratique.

Тихомир Ђорђевић

Наставнички дани Радоја Домановића у Лесковцу[1]

(26. XI 1896—19. VII 1898. год.)

Радоје Домановић је провео у служби наставника „српског језика, литерарних облика и историје књижевности" свега 43 месеца, и то у трима паланкама југоисточне Србије — Пироту, Врању и Лесковцу. Позив наставника, за који се тако дуго и упорно спремао, започео је и завршио у новоослобођеним крајевима. У том, одиста кратком времену, а у јужносрбијанским паланкама, Домановић је створио породицу постао одушевљени радикал, формирао свој политички поглед и став и започео своју политичку, друштвену и литерарну сатиру.

О Домановићевој присутности у Пироту и Врању биће објављени слични чланци те се овде о Домановићевим наставничким данима у тамошњим гимназијама и срединама проведеним неће говорити.

Домановић је дошао у Пирот за предавача гимназије 20. јануара 1895. године и у Пироту остао до 25. октобра, исте године, За то време он се у Пироту жени учитељицом из Прокупља, иначе политичким емигрантом из Сремских Карловаца — Наталијом, ћерком Алексе Ракетића и мајке Јелене, рођеном 20. августа 1876. године у Сремским Карловцима, првобрачном и Српкињом православне вере... Венчање је обавио у Пироту 12. октобра 1896. године поп звани Дзанга. Венчани кум, професор Пиротске гимназије Јаков Продановић, овим чином постао је поред осталог, и најприснији пријатељ младе породице Домановића.

У Пироту Домановић започиње писање свог првог и јединог романа „Из школе у живот" и своје прве политичке сатире „Не разумем!„ Као реаговање на војну администрацију која га је огласила војним бегунцем[2]).

Јаков Продановић је успео да уведе Домановића у Радикалну странку. До тада Радоје Домановић није припадао ниједној политичој групацији. Његов отац, Милош Домановић, учитељ у Јарушицама, јасеничког среза а округа крагујевачког, био је ватрени „курџон" — како су тада звали либерале. Радикали су га крвнички гонили, чак два пута и отпуштали из службе. И Радоја су на Великој школи звали „курџоном". На једном састанку студената 1894. године, на коме су се студенти политички опредељивали, Радоје није гласао кандидате за студентске руководиоце, јер су били партијски опредељени. И не само да није гласао већ је и јавно изјавио: „Омладина треба да је ван политике".

Када је Домановић премештен „по потреби службе" у Врање 25. октобра 1896. у Врањској гимназији био је директор Миливоје Симић, „радикал по убеђењу, али не и по акцији", иначе један од најбољих средњошколских директора у тадашњој Србији. Симић је пријатељски прихватио Домановића, сада већ познатог радикалског критичара политичких збивања у Србији, запаженог приповедача и „обележеног опозиционара". Наталија је добила учитељско место у Врањској Бањи, где се често вија Радоје у посети својој другарици и једногодишњој ћерки.

У Врањској гимназији Домановић је наставник као и у Пироту, и у нижим и у вишим разредима. Бора Станковић је те године у VII разреду гимназије и већ је читао своје запажене приповетке у гимназијској дружини „Заштита". Домановић га је могао уочити али са њиме никада није могао постати пријатељ. Станковић није био политичар а Домановић је желео да он постане радикал, па се Бориним приповеткама подсмевао, говорећи да је у њима најбитније „да шалваре шуште и ћемана пиште". Касније, после 1903. чак га, заједно са Веселиновићем, назива непријa-

тељем нове „радикалске власти и монархије." Из тих побуда је и физички напао Станковић, ударивши му шамар" клеветајући га да је постао „питомац краљице Драге". Узгред буди речено, Домановић је 1902. г. и свог кума и политичког учитеља Јакова Продановића ударио флашом по глави, оптужујући га да је „издао радикалну странку"[4])

Љубомир Давидовић, тада суплент Врањске гимназије, није могао наћи начина да се Домановићу примакне ближе. У Пироту је дошао у конфликт са својим колегама. То је и у Врању наставио. Болешљив, темпераментан и бескомпромисан, Домановић је врло лако стицао непријатеље те је остајао усамљен што се одражавало и у афектима песимистичких тонова. Па ипак, Домановић је имао више колега пријатеља у Врању него скупа у Пироту и Лесковцу. То је и појмљиво, јер су у Врању били малтене сви гимназијски наставници политички прогнаници — радикали и социјалисти[5]), значи, бар у томе блиски Радоју Домановићу.

У Врању је Домановић мало написао, свега две приповетке а и његов јавни рад није од неког значаја[6]). Тамо је одржао једно јавно предавање, „О милосрђу", и наставио рад на свом роману.

Из Врања је затражио премештај у Лесковац 18. новембра 1896. године. Наведени разлог у молби је „тешко материјално стање" те мисли да би „заједничким животом са женом у Лесковцу то материјално стање поправио". Молбе за премештаје у студеним зимским данима, и то са породицом, како то сада чини Домановић, нису биле уобичајене у пракси просветних радника. Сем тога, ни управе школа а ни министар просвете у току школске године нису их одобравали. Само политички премештаји, они по казни константно вршени су у току рада школе. Домановић је одиста имао тешкоћа у свом раздвојеном брачном животу и честом трчкарању од Врања до Врањске Бање, онда када тамо превозних средстава није било, била су и скупа и врло примитивна. Аналогно томе нема података да је или он или му супруга затражили премештај Наталије у Врање, како је то учињено приликом премештаја у Лесковац.

Министар просвете одмах је прихватио молбу Домановића и потписао решење о његовом премештају у Лесковац 21. новем. 1896. године. Решење је стигло у Врање 24. новембра и имало се реализовати по уобичајеним прописима. Углавном, са разрешењем Домановића у Врању се није журило. Међутим, министар просвете повлачи своје решење и депешом од 25. новембра наређује директору Гимназије у Врању „да Домановића не разрешава дужности, ако то већ није урадио, до даљег наређења". Директор Симић је известио министра да је „Домановић разрешен дужности предавача у Врањској гимназији и да је исти већ отпутовао на своје ново опредељење."[7])

Није јасно да ли је у овом случају директор Симић поступио пријатељски према Домановићу, разрешивши га можда баш оног дана када је министар наредио да се не разрешава од дужности и упутивши га у Лесковац, или, можда, једва дочекао да се отараси Домановића па онемогућио извршење наредбе дате у депеши. У архиви нема података о томе и читав случај остаје нејасан. Позната је чињеница да су сва три јужносрбијанска гимназијска директора имала тешкоћа са Домановићевим недоласцима на часове. Да није и ово један од разлога што је педантни директор Симић тако пребрзо разрешио наставничке дужности Домановића у Врању и тако га брзо упутио у Лесковац. Јер, јасно је да је желео да га задржи у својој школи, могао је то учинити без много муке и било какве одговорности.

Мени изгледа да су иницијативе за Радојев премештај потицале из Лесковца. Тако брз и лак премештај по молби у току првог и незавршеног гимназијског тромесечја, остављање Врањске гимназије без једног наставника и премештај са још мање тешкоћа, учитељице Наталије Домановић из Врањске Бање у II одељење Лесковачке школе, није могло бити реализовано без снажних интервенција и политичких фактора — оних из Лесковца, разуме се.

Крајем XIX века Лесковац као насеље улази у први ред развијених српских паланки. Појава индустрије, развој занатства јачање трговачких односа и производних снага, чине Лесковац модерним српским градом у коме капиталистички друштвени поредак достиже класичне успоне. Класне противречности и разлике све више се испољавају. Град је препун надничара, најамника, измећара, печалбара и пролетера. На једној страни се јавља моћна акумулација капитала а на другој беспомоћна маса незапослених и мало плаћених радника. У селу настају снажни социјални потреси. Сељак је грцао у немаштини. Прво су га Турци, при повлачењу 1877. године опљачкали а потом тотално осиромашиле исплате аграрног дуга. У селу настаје економска диференцијација, они који су се домогли пара покуповали су на распродаји за аграрни дуг велика имања, а они, који то нису могли учинити,

остајали су без земље и постајали исполичари и надничари. У одсуству снажније социјалистичке партије, социјалистички опредељене масе прилазиле су Радикалној странци, видећи у њином програму о самоуправама, личним слободама и грађанским правима део остварења и својих тежњи. И све до 1903. године, када се социјалдемократске снаге одвајају од Радикалне странке и полазе својим путем, услови за јачање Радикалне странке су повољни.[8]) У Лесковцу, радикалима, поред осталих, прилазе и неки индустријалци. Лесковачки радикали су из дана у дан све бројнији. На општинским изборима 1892. добили су већину гласова и формирали радикалску општинску управу. Исти случај се одиграо и наредних општинских избора. Поводом ивањданског атентата у Лесковцу су осумњичени и лишени слободе председник општине Михајло Баба Милкић, свештеник из Тулара Магочевић, народни посланик М. Поповић, лесковачки књижар Васиљко Илић и др. Радикалски посланик града Лесковца Лазар Лазаревић, звани „кусодупац", зато што је први од Лесковчана место лесковачких панталона са туром обукао уске европске панталоне, непрестано добија већину гласова у Лесковцу на свим скупштинским изборима десете деценије XIX века. Лесковачким радикалима био је неопходно потребан „љути радикал" Радоје Домановић. Они су га тражили, они су и Наталију преместили у Лесковац, они су Домановића одмах по доласку у Лесковац кооптирали у месни одбор Радикалне странке, а после свега четири месеца изабрали га за главног секретара одбора Радикалне странке у Лесковцу. Међу радикалским првацима Домановић је у Лесковцу затекао Миту Теокаревића, индустријалца, Јована Биволаревића и Јосифа Хаџи Костића, најстарије лесковачке учитеље, Глигорија Јовановића, индустријалца, среског начелника Ранђеловића, проту Комненовића, адвоката Спасу Вуксановића, Сотира Томића, лесковачког трговца и власника скоро читавог блока кућа и дућана на десној обали Ветернице почев од Споменика и Јужног данашњег стамбеног блока па уз Ветерницу у висини Деклевиног санаторијума,[9]) и др.

Лесковачки радикали били су врло активни. Грађанско спортско друштво водио је Прокопије Гребенаровић а позориште „Југ Богдан" Милутин Витковић. Оба су били ватрени радикали. Лесковачки радикали покрећу и свој седмични лист..

Да ли је Домановић при свом доласку у Лесковац затекао овај политички лист и у њему било шта радио ја нисам могао сазнати иако сам у том правцу вршио брижљива испитивања. Јасно је само једно, а то је да се Домановић изнад својих физичких могућности исцрпљивао у организационим активностима, у писањима плаката, позивница, новинских дописа и слично. Домановић у својој приповеци „На млађима свет остаје" индицира уочљивуману Лесковчана да своје непријатеље нападају анонимним дописима по новинама. Тај мотив ове приповетке није ни случајност а ни нека безначајност своје врсте. Има се доста разлога претпоставити да је Домановић понешто слично срочио, истина под именом кога другог, за новине. Истраживања у том правцу била би занимљива, јер је познато да је Домановић био врло духовит у изразу и саркастик у нападу.[10])

Очигледно сви разлози говоре да су Домановића тражили лесковачки радикали и да је појмљиво како се за свега десетину дана обавио премештај Домановића са супругом у Лесковац, чак и без знања и пристанка директора Лесковачке гимназије, Косте Ивковића, краљевог народног посланика, човека оданог династији Обреновића.[11])

Домановића су 26. новембра сачекали на железничкој станици наставници гимназије радикали, и одмах одвели у Гимназију где је примио дужност. Стан су му нашли општински часници, негде у Светоилијској улици, данас непосредно изнад Поште. У свом извештају министру просвете, директор Лесковачке гимназије, истиче ревност Лесковчана који су „са великом љубављу сачекали предавача Домановића и на првом сусрету му помогли да се тако нешто може само пожелети и очекивати на доласку предавача гимназије у овом граду".[12])

Занимљиво је напоменути да је према Домановићу директор Ивковић заузео врло прихватљив став иако је знао да су политички противници и да се Домановић у персоналној евиденцији министарства просвете води као „опозиционар владајућем режиму". Када је сазнао да је упражњено „место једног филолога" попуњено Радојем Домановићем, Ивковић се морао замислити јер је о Домановићу слушао доста неповољних речи од колега из Пирота и Врања. Пирота нарочито, јер је и директор Пиротске гимназије био са Ивковићем краљев посланик, а овај је Домановића упознао пре свих и сазнао да Домановић пише роман баш о његовој гимназији и наставницима у њој, како нам сведочи и сам Јаков Продановић. Па ипак Ивковић се према Домановићу понео врло достојанствено. Чак је након десетак дана, када је стигла у Лесковац Наталија Домановић, упознао своју

супругу са њом, пошто је и она била учитељица основне школе у Лесковцу. Сем тога, Ивковић је према Наталији имао и посебних симпатија: обоје су били емигранти из Аустроугарске, били су земљаци, родом из истог завичаја. Супруга Ивковића је одиста пружила доста помоћи Наталији Домановић у школи и новој средини, уопште.

Домановић је у Лесковцу имао да настави предавања из српског језика тамо где је стао Петар Ј. Петровић, звани још и Његош мали, зато што је писао песме.[13])

Петар Ј. Петровић, и сам емигрант из Аустроугарске, био је одличан и стручњак и предавач. Петровић је по молби премештен у министарство просвете почетком октобра школске 1896/1897. године. Његов одлазак из Лесковца баш ове године, када су Лесковчани, по богзна који пут, тражили да се и њихова „гимназија подигне на виши ступањ" тешко је схватити. И сам Ивковић се као посланик залагао да се гимназија у Лесковцу подигне бар на VI разреда, као што је то то учињено и у Пироту и у Врању. Долазак Домановића мало је давао прилога успеху те акције.

У Лесковачкој гимназији радикали су били малобројнији али зато агресивнији. Од њих је прота Комненовић као учитељ у Сукову код Пирота, био учесник у зајечарској радикалној буни. И Лесковчанин Гребенаревић се истицао својим радикалством. Домановић ће бројно повећати круг радикала и покренути их, тако да ће они у школи имати одлучујућу реч. Остали професори: Сретен Дожудић, Јанча Илић, Милутин Татић и Милутин Витковић нису били политички екстремисти а припадали су Либералној странци. Директор школе, Коста Ивковић, сам за себе каже да не „припада ниједном политичком лагеру". Лесковачким радикалима Домановић је имао послужити и за политичку акцију у Гимназији где нису имали снажније упориште.

30. новембра одржана је наставничка седница и на њој је Домановић добио часове српског језика у прва три разреда Лесковачке ниже гимназије, свега 14 часова недељно. Ивковић је вештим маневром одузимања Домановићу часове у IV разреду желео да истакне Домановићев почетнички рад а сем тога да и међу њима двојицом радикала посеје семе нетрпељивости и супарништва. И одиста је у томе успео. Домановић је од тога тренутка заузео непријатељски став према Ивковићу, док је Гребенаревића назвао „Ивковићевим љубимцем".

На истој седници Домановићу је наложено да руководи Ђачком књижницом. Овако мали број часова и задужења Ивковић је у пропратном акту министарству просвете, поводом нове поделе предмета на наставнике и промене распореда часова, образложио: „... пружање помоћи Домановићу да се што солидније спреми за полагање професорског испита", који је по одредбама постојећег Закона о средњим школама има обавезно полагати после друге године проведене у школи, тј. већ 1897/1898. школске године. Међутим, Домановић никада озбиљно ни помишљао није на професорски испит нити га је полагао..[14])

У току прве школске године Домановић је подуже замењивао вероучитеља проту Комненовића, свог партијског истомишљеника. Уопште узето, Домановић не показује било какву аверзију према религији. Рођени стриц му је парох у Јарушицама, а сестра удата за свештеника Милошевића у Крагујевцу. Једно време као гимназист станује у Крагујевцу код неког свештеника, школског друга свога стрица. Ниједан од тројице директора јужносрбијанских гимназија, у којима је служио, не жале се на Домановића да одсуствује од похађања цркве док се сва тројица жале да одсуствује од часова.

Домановић је био изванредан аматер цртач.[15]) Он лично вели да се са љубављу сећа само свог једног наставника и то Југовића, наставника цртања у Крагујевачкој гимназији, Радојева сестра каже да је после завршне гимназије Радоје намеравао да оде у Минхен да тамо студира цртање, али му то отац није дозволио, зато што по његовим речима „нема хлеба од молерства". Отац му је био велики богаташ. Поред очевине наследио је и мираз од 30 хектара земље. Велики новац је зарадио и давањем новца „под интерес". Супротно њему — оцу, син је био велики „расипник", због чега су га на Великој школи другови звали „поцепана врећа". У Лесковачкој гимназији, добровољно и бесплатно, предаје једно дуже време цртање и краснопис, школске 1897/1898. године.

Домановић се нарочито истакао у предавању гимнастике у Лесковачкој гимназији у пролеће школске 1897/1898. године.[16]) Њему је одговарао народни херојски спорт: бацање камена с рамена, трчање, скакање, борба против непријатеља, и слично.[17]) Тим играма је придавао велику васпитну вредност. У Лесковачкој гимназији он је нашао доста оног из свог завичаја. То су били ученици, синови црногорских колониста, који су умели пуцати из пушака, бацати камен на више начина, трчати хитро, скакати примерно, изводити народ-

не игре отимања заставе, сечења непријатеља, итд. И сам Домановић је носио у себи доста старинског херојизма, патријархалне етике и наследне ратоборности и борбености. Његови преци доселили су се из Херцеговине и ратовали са Карађорђем против Турака. Његов деда био је слуга код чувеног устаничког војводе Цукића. Унука Цукићева му је рођена мајка. Отуда није нимало чудно што се Домановић осећао међу младим Црногорцима у Лесковачкој гимназији као у свом свету и свом завичајном крају и детињству. Младим Црногорцима је одговарао овај наставник, који са собом „носи револвер и зна певати уз гусле". Домановић је написао један драгоцен чланак о народним играма. Штета је што је овај чланак заобишао дечје игре и игре девојчица обухватио је искључиво игре које су играли и изводили ученици у школском дворишту. Њих је Домановић забележио од својих ученика: Добривоја Комненовића, Александра Трајковића, Милана Петровића, Владимира Поповића, Александра Здравковића, Драгог Хаџи Костића, Луке Јововића, Милана Живковића, Љубомира Тасића, Душана Аранђеловића, и других. Из тога чланка доносимо извод:

„Ученик у тим играма сазнаје да од његовог рада може и други имати штете или користи, па чак осетити и оштре прекоре за рад рђав или похвалу, за добар рад; ту дечаци први пут почињу угушивати своје рђаве ћуди увиђајући да се у „свету" живи онако како се мора и како прилике захтевају, или у противном случају осетити прву срамоту и понижење када га из друштва искључе јер „квари игру". Колико ли то утиче на душу детињу, и оно чини све, трудећи се да сузбије своје рђаве ћуди и да опет буде достојно за игру и друштво, у коме ће загледати своје погрешке. Ту се дете учи први пут да трпи и сноси. Колико је случајева где размажена деца очврсну у „борби дечјег света". Удари се у игри, боли га и не плаче, јер почиње осећати срамоту, а нарочито ако су му се други смејали или га исмевали који пут због тог мекуштва. Дечје игре и друштво лече много мана. Ту дете осети своје праве дужности и труди се да их пот пуно испуњава, и то чине чак и деца која су на жалост у дому рђаво васпитана и непослушна. У играма дете добија прве појмове о положају своме у друштву и заједници, ту се поглавито развија прва другарска љубав, прва љубав ка нечему вишем и идеалнијем, љубав за лепше и добро, свију другова у једној групи.

Са развијањем детињим развијају се постепено и игре, те постају све озбиљније и озбиљније, док децу неосетно из игре у тако благим прелазима који се и не осећају не пренесу на позорницу истинског живота, где настају грађанске дужности према земљи, народу и отаџбини својој, а све оно, чега се некада још децом играху, постаје одједном истински рад зрелих људи.

Како је лепо погледати игру „Отимање заставе"! Видети дечаке како са мушким поносом и достојанством испуњавају своју узвишену дужност. Браниоци се груписали око заставе и са лица им видите како осећају сву тежину и славу свога положаја. Нападачи облеђу са свих страна, гину и једни и други, а нико не уступа. Ваздух се пролама од силног усклика: „Рат! Рат! Рат." Колико се браниоци осете понижени и посрамљени, „ако застава падне непријатељу у руке", а са колико ли жучи и горчине нападну прекорима онога, који највише скриви. Како ли се он осећа, а то осећање оставља трага у души за навек. Каква радост тек са лица сија победилаца. Не може се ово гледати а да нам душу не обузме понос народни, а да нам кроз главу не прођу узвишене борбе у нашој прошлости, а да нам пред очима не засветли дивна слика будућности нашег народа, у којој од тих дечака гледамо истрајне и храбре борце на бранику вере и слободе наше, на бранику круне и отаџбине".

Народне дечје игре Домановић дели на две категорије. У прву категорију дечјих игара које још и назива „утакмица у снази и хитрини" евидентира дечје игре: „бацање камена" („на све могуће начине"), „бацање мотке", „хватање" (на разне начине), „довлачење клином", „куке", „ломљење погаче", „дизање прошца", „скакање у даљину с места и из трка", „скакање у вис преко ужета с места" и „из трка", „утркивање", итд.[19])

У другу категорију сврстава игре са средствима, оруђима, на пример: лоптом, тером, машком и слично.

Велика је штета што Домановић није ове игре обрадио локалним народним говором, како бисмо данас могли разликовати које су домаће а које донете са стране.

Да је Домановић забележио или пак наговестио текстове дијалога у токовима игара и да је некако дао и музику, која неминовно прати ове игре, био би то драгоцен прилог етнографског и музичког значаја и карактера.

Домановићев рад у Дечјој књижници ишао је утврђеним путевима. Књижница је била недавно основана и имала је врло мали број књига. Међу њима било је доста и часописа, јер се у то време патриотизам једне гимназије огледао и у томе да ли

прима, или не прима, оне листове и часописе који се штампају у неослобођеним крајевима, у Сарајеву, Новом Саду, Мостару, Цариграду итд.[20]) Од домаћих часописа и листова многи од њих су се имали обавезно, по наредби министра просвете, набављати за ђачке и уопште школске библиотеке. Ми немамо тачних података којих је све књига и листова било у Ђачкој њижници 1896. године када је Домановић преузео по одлуци професорског савета, руковођење њом, али знамо из сачуваног извештаја директора школе да је имала 346 нумера и неколико часописа међу којима су били: „Бранково коло", мостарска „Зора", босанска „Вила", „Голуб", „Ласта", итд., а од књига свакако дела Љубе Ненадовића, Змаја, Ђуре Јакшића, „Горски вијенац", владике и господара Црне Горе Његоша, итд. Нема сумње међу тим књигама било је и разних календара, разних књига са религиозном садржином, итд. Изгледа да је вођено доста бриге да се у Ђачку библиотеку не убаце књиге политичке садржине или „социјалистичких идеја". То закључујемо још и по томе што је наставнички савет школе на крају сваке школске године обавезно вршио неку врсту ревизије инвентара књига Ђачке књижнице.[21])

Домановић је покушао да повећа број књига у овој књижници. Но са тиме је ишло врло тешко. Књиге за ову књижницу слало је и министарство просвете на поклон. Но то је било врло ретко и обично штедро. Поклона са које друге стране није било. Познато је да Лесковац у ово време нема много ни слуха ни жеља за књигом. Градска Касина у којој се могла позајмити на читање која књига или у њој прочитати који часопис била је посве сиромашна и књигама и часописима да би је могли и ученици гимназије користити.[22]) Сем тога, приступ у њу ученицима је био забрањен иако су њом руководили непрестано професори гимназије. Познато је да је ова установа имала и политичку функцију. У њој се највише окупљају радикали, све до њиховог омасовљења, када потискују либерале и напредњаке из других двеју лесковачких кафана — „Плуга" (по Домановићу још се назива и „Орач" кафана) и „Круне". Домановић је најрадије ишао у кафану „Плуг" у којој је и политичке састанке одржавао.[23])

Домановић је спровео једну ширу акцију прикупљања књига за Ђачку књижницу. Са ученицима старијих разреда обилазио је лесковачке богатије породице и тражио од њих помоћ за Књижницу, било у новцу, било у књигама. Зна се да у томе није имао неког већег успеха. Наредне школске године инвентар књига Књижнице нарастао је за свега шездесетак нумера. Међу приновљеним књигама налазиле су се и оне које је Домановић поклонио Књижници из своје библиотеке. Ту је био и еп Ивана Гундулића „Осман". Како је Домановић имао ове године да полаже професорски испит, право је чудо како се могао растати од ове књиге, јер је на свим професорским испитима у то време давано по једно питање из дубровачке књижевности, најчешће из литерарног стваралаштва Гундулића. Ова чињеница говори да се Домановић одрицао и најдражих књига када је била у питању Ђачка књижница Лесковачке гимназије.

При свом одласку из Лесковца Домановић је однео са собом без обавештења директора школе и без знања наставничког савета, просто на редовни обични реверс дуговања, из Ђачке библиотеке двадесетак књига које му нису биле много потребне. Међу њима су биле и ове књиге:

1. „Истинска служба" од Потапенка, у преводу Милана Ђ. Милићевића, Инвентара број 88,

2. „Косово", драмско дело у алегорији, у 4 чина од Милана Ђуричића, Инвентара број 82,

3. Сабрана дела Љубомира Ненадовића, свеска 11. и 12, Инвентара број 136,

4. „Воденица на Флоси" од Џорџ Елиот, у преводу Александра Николића, две књиге, Инвентара број 161,

5. Српске народне гатке од Драгутиновића, Инв. број 232,

6. „Маруша", издање Професорског друштва, Инв. број 233,

7. „Ласта", часопис за 1896. годину, од 1. до 10. броја,

8. „Голуб", часопис за 1897. год. бројеве 5, 11, 12, 15, 16 и 17, итд.[24])

Ове књиге је Домановић вратио тек септембра 1902, када је поново отворена Лесковачка гимназија после њеног затварања 1898. године, а на захтев њеног садашњег директора Алексијевића.

Књижница је као и сав гимназијски инвентар потпуно пропала за време првог светског рата када се у гимназијској згради стационирала бугарска окупациона војска.[25])

Домановић је као руководилац и главни књижничар Књижнице настојао да омили књигу ђацима и да код својих ученика развије љубав и вољу за читањем књига. У томе је вероватно успевао јер се и данас прича да је умео изванредно вешто и лепо да прича и омили оно што је

желео другом омилити или, супротно томе, што је желео омрзнути.[26])

Домановић је волео и свој предмет — српски језик а нарочито „књижевне облике", како се тада звала теорија књижевности, односно књижевна естетика. Од дисциплина историје књижевности заносно је волео народну усмену књижевност.[27]) У Пироту се љутио што му није дат разред у коме се изучава народна књижевност. У Врању је једва измолио разред у коме се предају литерарни облици. У Лесковцу то није могао бирати, имао је прве школске године прва три разреда а наредне школске године сва четири разреда ниже гимназије. Имао је, дакле, у Лесковачкој гимназији предавати искључиво граматику у три прва разреда а синтаксу у четвртом разреду. Не налазимо потврде да је волео наставу граматике и синтаксе. И у свом говору имао је речи свога краја и реченицу кратку какву су имали шумадијски сеоски приповедачи херцеговачког етничког порекла. Ваљда је и због тога показивао много љубави према гимнастици и цртању. Уочено је да Домановић никада није рекао коју реч прекора на локални говор својих ученика у Лесковцу. То је учинио само у Пироту, али другим поводом. Напротив сви наставници српског језика, и пре и после Домановићевог присуства у Лесковачкој гимназији, истицали су да успеха у настави српског језика нема и не може бити због „поквареног локалног говора". Директор лесковачке гимназије пише министру просвете 1887. године да Лесковчани не само да не желе да се одрекну свог локалног говора већ сваком покушају да га забораве дају снажан отпор и истичу: Мие Лесковчани поцврсто српски оратимо". Домановић ни у својим приповеткама написаним у Лесковцу, не користи локални говор ради нужне индивидуализације ликова. Напротив, он лесковачки народни говор користи врло мало и увек ради постизања хумористичке литерарне ситуације — на пример у приповеци „Позориште у паланци" коју је писао са доста аутографских података и личних доживљаја.[28])

Ипак је Домановић успевао да заинтересује своје ученике за сувопарну граматику српског књижевног језика. Чинио је то не само својим хумористичким досеткама већ и обилним коришћењем народног десетерца, који је у лесковачком крају већ од раније, од времена бављења Милоша С. Милојевића у Лесковцу, имао солидну традицију. Сем тога за народну поезију, деца црногорских колониста, имала су и неку врсту предиспозиције, многи од њих су умели свирати на гуслама и певати или рецитовати „на изуст" читаве песме из Вукове збирке а нарочито из Његошевог „Српског огледала".

По једном евидентираном податку у Пиротској гимназији Домановић је имао скоро устаљен метод испитивања ученика и то: ученик је имао прво да каже одређени пример за индицирану граматичку категорију (На пример: „Реците реченицу у којој ће бити наведени ступњеви придевских поређења"), затим је ученик читао одређени текст, потом га је препричао и најзад одговарао Домановићу на питања из области стилистике или теорије књижевности, на пример оно у Пиротској гимназији: „Како ћеш у десетерцу одговорити на питање: „Одакле си незнана делијо?". Ученици су се свикли на овакву методологију рада у разреду па су се за њу и припремали. Домановић је вероватно и одступао од свог метода рада али о томе нема података. Директор Лесковачке гимназије Ивковић, оцењујући на крају школске 1896/1897. године Домановићев рад у разреду, вели „да је радио по систему концентричних кругова" а то ће рећи константно онако како је радио и у Пиротској гимназији. Међутим, Ивковић додаје да се од тога нема много користи ако се нема „одушевљења за предмет и његову наставу" што очигледно алузира на Домановићеву лежерност ако не и апатију према настави граматике.

Домановић је у Крагујевачкој гимназији добио матурску сведоџбу све са самим тројкама изузев историје Срба из које је имао четворку. Ни на Великој школи није показивао неки завиднији успех. Ни као наставник се није нарочито приљежно припремао за наставне часове. Много више је имао времена за партијске састанке и кафанска боемисања о којима се причало и у Пироту и у Врању, нарочито у Врањској Бањи. Ни у Лесковцу их се није одрицао. Његова атавистичка песма:

„Труј труј трула грађа
Потону ми лађа".

чула се и у Лесковцу. А савременици Домановића веле да је дивно певао и да је имао музикалан баритон.[29])

У свом чланку о Домановићу, поводом давања његовог имена једној лесковачкој улици, професор Лесковачке гимназије Брана Митровић у „Новом времену" 1943. године саопштава нека сећања на Домановића његових ученика и вели да сви они тврде да је Домановић био објективан, строг и спреман наставник. И додаје да је ошамарио на часу свог ученика Ђоку Поповића, каснијег надзорника народних основних школа у лесковачком срезу.[30]) Таквих са-

општења има и код других истраживача Домановићевог рада у разреду. Напомињем, узгред, да се о Домановићу као наставнику врло мало писало и да је скромни чланак Б. Митровића први ове врсте па као такав и посебно драгоцен. Биографи и истраживачи Домановићевог рада устремили су се углавном на анализе његових сатира, више политичких но друштвених, а врло мало на вредност њиховог приповедачког, публицистичког, теоретског и педагошко-васпитачког рада. Ваљда ће се те празнине попунити радовима о Домановићу поводом ове његове прве стогодишњице рођења.

Мало имамо података о томе какве је давао теме за писмене и домаће задатке из српског језика. Из података о раду других наставника види се да су и много касније после Домановића у нижој гимназији даване теме препричавања народних епских песама, излагање о бици на основу казивања народних епских песама, да су се уобличавали епски ликови (на пример: Марка Краљевића, Милоша Обилића, Мајке Југовића, српске мајке уопште, лика хајдука и слично) на основу саопштења народних песама. Било је тема и друге врсте — описа места, јутра, заласка сунца, свог родног места и слично. У Врањској гимназији Домановић је дао једну тему о ликовима из „Горског вијенца". У Лесковачкој гимназији, по пронађеној евиденцији, дао је школске 1897/1898. године ове теме:

I разред, прво тромесечје: „Препричати народну песму Марко Краљевић и Љутица Богдан"

I разред, треће тромесечје: „Лепоте мога родног места"

II разред, друго тромесечје: „Лик Марка Краљевића по народним епским песмама"

II разред, треће тромесечје: „Глаголски облици у народној приповеци „Башчелик" (са употребом читанке)

III разред, прво тромесечје: „Косовски бој по казивању народног песника"

III разред, друго тромесечје: „Пролеће у мом завичају",

IV разред, прво тромесечје: „У добру је лако добар бити; на муци се познају јунаци".[31])

На годишњем испиту IV разреда 1898. године Домановић је дао тему из српског језика „Како замишљам свој пут у живот". Ова тема подсећа на његов роман „Из школе у живот", који је започео писати првих дана службовања у Пироту, роман о коме, сем толико, ништа више не знамо, који је још као рукопис нестао, а о коме Јаков Продановић вели да је обрађивао пиротску средину и ликове из тамошње гимназије, и да му је неке одломке сам Домановић из рукописа читао. Међутим, ја, узгред буди речено, са резервом прихватам ово саопштење, јер Домановић ни касније није показивао дара за дуже епске творевине, и да је у својој најдужој приповеци „На млађима свет остаје" показао и своје недозреле способности комуницирања епских творевина.

За домаће задатке давао је вероватно граматичке анализе на тексту, како су то радили сви тадашњи предавачи српског језика у нижим гимназијама. Разредни старешина III разреда Сретен Дожудић, тражио је на састанку разредног већа овог разреда да Домановић не доноси у овај разред домаће задатке I и II разреда да их ови исправљају јер сматра да је то непедагошки и да ствара завађу међу омладинцима."[32]) Ова пракса је нарочито узнемиравала када се радило о поправци задатака ученица.

Према саопштењу Б. Митровића ,Домановић је бројне оцене сматрао нечим релативним, па је ученик могао једног дана добити петицу, наредног дана двојку. Директор Ивковић се није слагао са оваквим поступком па је на састанку професора своје школе у априлу 1897. год. напоменуо „да се ученици имају озбиљније оцењивати и већ дате оцене, ако су дате после свеукупно испитаног градива, не мењати у краћем времену и на само једном питању или једној лекцији. Ово важи за све врсте оцена — оне најбоље и оне које су слабе".

Како је у ово време био један од метода педагошког уздизања наставника „међусобно конспитовање па и самог директора", то је Домановићу за обе школске године у Лесковачкој нижој гимназији стално конспитовао Прокопије Гребенаревић, као старији по годинама службе колега. Зна се да је Домановић одбио да Гребенаревићу конспитује у VI разреду школске 1896/1897. године. И Гребенаревић је избегавао да конспитује Домановићу школске 1897/1898. године, па то у мају чини лично директор Ивковић, иако већ тада њих двојица нису били у пријатељским и колегијалним односима, иако су већ тада само званично међусобно говорили.

Домановић није написао ни један чланак из области наставе српског језика сем чланка о васпитној вредности наставе гимнастике. Међутим, у својој друштвеној сатири „Мртво море" он врло негативно приказује стару српску школу. Судећи према тим школским и васпитним концепцијама, Домановић се залагао као наставник за слободнију школу, за нове односе међу учитељима и ученицима, за промену

домаћег васпитања и за ослобођење личности ученика од предрасуда о његовој недозрелости. Домановић је, према подацима Б. Митровића, био према ученицима у ваншколским часовима и сусретима приступачан и не само то већ и искрен друг. Много „сазнања" о Домановићу морала би данас доживети нова вредновања. Мени изгледа да се и о Домановићевом наставничком раду доста идеализира. Супротно томе могло би се рећи да је Домановић наставничку дужност обављао узгредно, да не кажемо и немарно о чему нам, пре свега, говоре његова стална сељакања из школе у школу, и то баш у току школске године, и увек по молби, никада по потреби службе ако се пиротски случај не узме као тачан. Сем тога, Домановић је непрестано у нетрпељивим односима са директорима и увек због његове неуредности у похађању школе. Домановић је имао четири директора у три непуне школске године. Према подацима које нам пружа архивска грађа, литература и мемоарска саопштења ниједан од њих, сем директора у Пироту, није имао према њему нетрпељив став. Па чак и онај у Пироту не би био лош да се Домановић иоле знао боље поставити у наставничком колективу јер, колико се год зна да је Домановић био добар друг исто толико се зна да је умео, када се наљути, а љутио се често, реско увредити и оштро критиковати.[33]) Познат је његов случај карикирања Николе Пашића у приповеци „Воћа" иако је Пашић био његов партијски шеф и лични пријатељ који му је као такав, без икакве увреде, опростио сатирично подсмевање са ироничном, рекло би се, реченицом: „Ви, младићу, лепо пишете и ја волим ваше перо".

У Лесковцу је Домановић учинио велики број изостанака од школе. Директор Ивковић је већ имао доста муке са Витковићем, који је боловао од туберкулозе и од ње умро у Врању 1899. године. Сада је дошао и Домановић и донео исти проблем школи. Понекада се дешавало да школа имадне само по три или четири наставника на дужности, а за време Ивковићевог бављења у народној скупштини то је стање било још и црње. Ивковић је доста толерисао Домановићеве изостанке, али у јануару 1897. године то више није могао учинити. Наиме, Домановић је без јављања директору и без лекарског уверења изостао од школе равно десет дана. Шта је то радио Домановић? Он је просто сам по својој рачуници повезао настале празнике и недеље па је испало да је одсуствовао само 6 дана. Директор је затражио од Домановића писмено изјашњавање а овај му је одговорио да болује од зубобоље. И није био кажњен.[34]) Тада је у Лесковцу била општинска управа у рукама радикала а Домановић је био секретар радикалског месног одбора. Очигледно био је политички мезимац и могао је и сам искористити привилегију власти.

Домановић је у Лесковцу одиста и често и тешко побољевао. Његова сестра вели да је у лето 1897. године био у Сурдулици на „лечењу ваздухом". Ни у једном његовом лекарском уверењу из овог времена, што их је прилагао својим молбама за одсуство и боловање, не говори се о туберкулозном обољењу Домановићевић плућа. У њима се обично говори о стомачним болестима, о обољењу јетре, о неурастенији, малокрвности, „јакој нервози" и слично. Лесковачко поднебље са честим и трајним маглама, бројним барама у самом граду и нехигијенским становима, прашњавим улицама и прљавим површинама негативно је утицало на Домановићево, иначе начето здравље. Због слабог здравља ослобођен је и служења војне обавезе.

Према школској евиденцији Домановић је прве школске године у Лесковачкој гимназији за свега седам месеци школског рада изгубио 38 радних дана, а наредне школске године за девет месеци рада изгубио је 76 радних часова. У школским извештајима се обично вели да није дошао на часове због грозничавости „због грознице", „због главобоље" и слично или једноставно „због болести".

Домановић је, као и М. Милојевић, схватио да се књижевни језик најбоље савлађује читањем народне усмене књижевности. Њу Домановић форсира у свим приликама својих контаката са ученицима. Тражио је од својих ученика да се вежбају у говору епским десетерцем. Неколико таквих анегдота из Лесковца сачувано је у сећању његових ученика и обожавалаца. Једна таква анегдота је врло духовита. Домановић прозваног ученика да одговара за оцену манирски упита:

„Одакле си, незнана делијо?"

Ученик је без двоумљења својим „матерњим" језиком одговорио:

„Из Лесковац, јабанцијо!"

Домановић се насмејао, па је без примедби наставио даље испитивање ученика.

Други пут Домановић је прозвао ученика и позвао га да дође испред табле. Тако се тада стандардно радило. Ученик је стао поред табле. Домановић га је погледао. Ученик је био врло висок и порехлом Црногорац. На сва питања Домановића ученик је само ћутао и гледао негде у су-

протни угао учионице. Домановић се тада обратио ученику питањем:

„Ој богати, Големовић Ђуро,
Што си, јадан, муком замукао?
Шта сад мислиш и чему се надаш?"

Ученик се накашљао па као да је само стихове учио одговори:

„Вићу вељу да сам погинуо,
Да од чега ни по јада мога
Но од твоје љуте граматике"

Домановић се насмејао и наставио

„Ево теби три бијела дана
Да ми спремиш српску граматику;
Данас среда, прекосутра петак,
У суботу мејдан дијелимо.
У недељу нек кукају мајке,
Или моја или твоја, Ђуро".[35])

Домановић је писао и лирске песме. Често их је и рецитовао било пред ученицима било којом другом приликом. У једној боемској кафани у Београду рецитовао је своје стихове:

„Иде вика, расте буна,
Власт узеше три мајмуна —
Капетани из Ужица
Живела нам госпа Мица!"

Престао је „клепати стихове" када је чуо од аутора Митровића песму „Свиња реформатор". Тада је извукао револвер из џепа и у кафански плафон сручио неколико метака.

У Лесковцу је мало ко знао да је Домановић и књижевник а не само боем, добар певач, предавач и „цврст радикал". Ученици су то знали али нису умели ценити књижевнике. Грађани у великом броју случајева, нису ни знали шта реч књижевник значи. У друштву са протом Комненовићем свратио је у радњу да купи некакве намирнице. Трговац му измери и уви робу па загледајући га са интересовањем упита Комненовића:

— Какав је еснаф, дедо попе, овај јабанџија?

Домановић предухитри Комненовића, па место њега одговори:

— Ја сам књижевник.

— Куде ти је дућан?

— Ја немам дућана, рече Домановић и погледа проту.

Трговац погледа проту и напуштајући их, као за себе, додаде:

— Што па друсво нашеја наш деда прота!

У Лесковачкој гимназији два ученика су учинила прекршај због чега их је наставнички савет истерао из школе на годину дана. Та два ученика, Јерохам Конфорти и Јешуван Конфорти, као чланови градског спортског друштва „Душан Силни", отишли су у Београд у јуну 1897. године на јубиларну скупштину друштва Друштво „Душан Силни" у Лесковцу водио је радикал Прокопије Гребенаревић, један од водећих агитатора за упис ученика у ово друштво. Очекивало се Домановићево веће залагање за два истерана ученика. Међутим, Домановић је без устезања гласао за ову казну. Значи да је Домановић партијске мотиве стављао у други ред када се радило о чувању школске дисциплине.

Домановић није одлагао нити одбијао задужења која му је професорски савет налагао. 1897. године је покушао да у Лесковачкој гимназији спреми за извођење једно драмско дело за наредну забаву школе у корист сиромашних ученика Лесковачке гимназије. У томе није успео иако се истински залагао. Домановић је показивао доста воље и талента за позоришну уметност. Савремена штампа је објавила тих година Домановићеву намеру да свој роман драматизује. Он је текст илустровао цртежима које је сам цртао. И тиме је желео да текст романа приближи редитељу и драматургу. Но, Домановић, у овом делу Србије, није наишао на разумевање. Отуда се сасвим разуме што се Домановић у својој приповеци „Позориште у паланци" горко насмејао Лесковчанима. Он је одиста сажаљевао свог колегу који се узалудно залагао да у Лесковцу оживи раније основано па замрло, позориште. Уосталом сличне појаве су се у овој акцији јављале и у другим варошицама југоисточне Србије. Занимљиво је напоменути овом приликом Сремчево причање о судбини путујуће позоришне групе која је прошла и кроз Лесковац и задржала се у Власотинцу. Услови за нормални развој позоришне уметности у овим крајевима нису се побољшали ни десетину година после Радојевог боравка у Лесковцу. Његово залагање да се у Лесковцу створи зрела и активна глумачка група, која би драмску уметност у овом граду усталила и ојачала било је илузија. Лесковачко позориште „Југ Богдан" са активношћу глумца ентузијасте Бунића остало је само као акт сећања на Домановића и његову присутност у Лесковцу.

Домановић је као политичар — радикал, у Лесковцу доживео неколико непријатности које не говоре само о његовом карактеру већ и о карактеру лесковачке грађанске средине.[36]) Домановић је, изгледа, све то наслутио па је затражио са супругом премештај из Лесковца после свега седам месеци проведених у њему. Као глав-

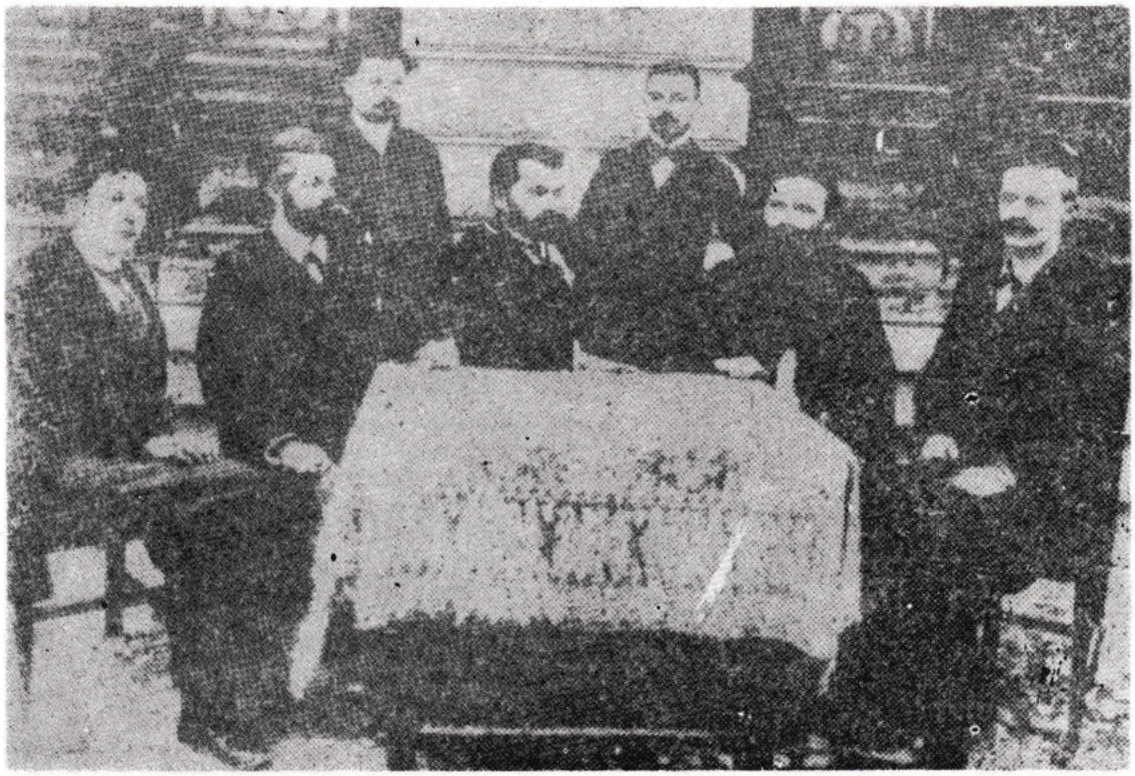

Домановић 1898. године са колегијумом Лесковачке гимназије

ни разлог је навео своје „слабо материјално стање", затим „слабост своју" и обавезу да у Крагујевцу издржава на школовању у гимназији свога шурака. Премештај није добио. Наталија је дала оставку на службу у Лесковцу, надајући се да ће добити постављење у Крагујевцу. Пошто у томе није успела тражила је поново Лесковац, што су јој лесковачки радикали одмах учинили. Очигледно, радикали нису давали премештај Радоју Домановићу из Лесковца.

У пролеће 1897. долази до сукоба, с једне стране наставника, а с друге директора Ивковића. Повод жалбе наставника на Ивковића био је скоро безначајан, наиме, наставници се нису сложили са директоровим премештајем наставничке канцеларије „са горњег на доњи бој". Нема сумње поведен је политички акт против Ивковића, који је био краљев посланик. Наставници су се ујединили страхом од последица и другарском солидарношћу. Нема сумње, Домановић је у свему имао важну бунтовничку улогу мада је само Татић као директоров заменик кажњен премештајем. Ивковић је награђен — постављен је за директора потпуне Нишке гимназије.

Домановића је у Лесковцу тужила суду и једна учитељица и то за увреду и клевету. Дело је утврђено али Домановић није кажњен већ се цела ствар свршила измирењем. Опет су лесковачки радикали спасли осуде свога партијског секретара. Познатно је да је Домановић у женском друштву био непажљив и свој, иначе натуралистички речник, није мењао ни прилагођавао женској средини. Лесковац је био још у схватањима старовременског стида и женске потчињености мушкарцу, који је од жене тражио нека светачка понашања. Учитељици, са којом се Домановић „само задиркивао", лесковачко грађанство није могло опростити а не оговарати је и не посумњати у њен морал. Учитељица је морала тражити заштиту суда.

Лесковачки адвокат Јанковић либерал по партијској опредељености, сазнао је однекуда да га Домановић „ставља у књигу", ваљда у приповетку „Женски Петко", гађао је столицом Домановића једне вечери у кафани „Плуг", када је Домановић седео у друштву врањских гимназијских професора, приликом њихове колективне посете Лесковцу. Домановић је Јанковићу „одговорио на исти начин". После спроведене истраге утврђено је да је крив Јанковић, па је Домановић ослобођен гоњења. Супротно сваком очекивању Домановић је одустао од судског гоњења адвоката Јанковића.

Гдине 1897. започела је српска влада израду новог закона о средњим школама по коме је предвиђено укидање десетак

гимназија у Србији. Том приликом имали су се отпустити из државне службе у првом реду они наставници који нису још положили професорски испит. Домановић је то знао али се није усуђивао да се јави за полагање професорског испита. И када је закон ступио на снагу 1898. Домановић је 19. јула 1898. године отпуштен из државне службе. Тада је отпутовао из Лесковца и више се никада у њега није враћао. Његова супруга је у јесен исте године напустила Лесковац.

Лесковчани су у знак сећања на Домановића једну своју улицу назвали његовим именом. А револуционарно поколење је после ослобођења 1945. године његовом имену посветило своју Градску библиотеку. То је заслужно признање Лесковца своме професору, великом српском сатиричару, напредном књижевнику и демократском револуционару.

НАПОМЕНЕ

1. Рукопис „Наставнички дани Радоја Домановића у Лесковцу" је извод из већег рада у коме се разматра целокупна наставничка активност његова.

2. О данима Радоја Домановића проведеним у Пироту треба видети: а) Република 1951. број 284; б) Српски књ. гласник 1949. број 23; в) Димитрије Вучетић, Радоје Домановић, Београд, 1959; г) Просветни гласник 1895, 1869; ђ) Споменица Јакова Продановића, Београд; е) Пиротски зборник, Пирот 1972; ж) ДА СРС МПС Ф 24/1895; з) ДП Велике школе за 1894. до 1895. г. итд.

3. О Домановићу у Врањској гимназији треба видети: а) Врањски гласник (Р. Требјешанин — три прве деценије Врањске гимназије); б) ДА СРС МПС Д Протокол број 7502/1896; в) ибид 6847/1896; г) Република 1954. итд.

4. Књижевност 1953, XVII, стр. 426. Види и ДА СРС МПС Ф XI, 1896.

5. Бора Станковић, Аутобиографија.

6. Када се говори о Домановићевим књижевним делима треба видети а) Војислав Ђурић, предговор Целокупним делима, Београд 1946. и б) Димитрије Вучетић, Целокупна дела Р. Домановића, Београд 1963. в) Ерих Кош, Сатире Р. Домановића, Београд 1954.

7. ДА СРС МПС ФБР 6846/1896.

8. Сергије Димитријевић, Стара градска привреда б) ибид. Споменица радничког покрета у Лесковцу.

9. Л. зборник — Радови Д. Трајковића штампани у њему о лесковачком школству уопште и Р. Домановићу.

10. Дело, Београд, 1898. г. књ. XXV

11. Види предговор Сабрана дела Р. Домановића, књ. I СКЗ 1964. г.

12. ДА СРС МПС ПБР 10698/1896.

13. Видети о свим персоналним подацима и летописним изворима Годишње извештаје све три гимназије, штампане за школске године од 1895. до 1900. г.

14. ДА СРС Ф 58/1903.

15. ибид Ф 37/119/1896.

16. Настава и васпитање, Београд 1953. г.

17. ГИ 1900.

18. Видети и „Споменицу сто година I београдске гимназије".

19. Год. извештај за 1902.

20. ДА СРС МПС Ф VI-138/1897.

21. ибид 21-37/1897.

22. ибид VI-132/1897.

23. ибид 48-83/1897.

24. Просветни гласник 1898. г.

25. ГИ за 1922. г.

26. Књижевни гласник 1936. г.

27. СКГ 1938.

28. Д. Вучетић, Приповетке Р. Домановића, Београд 1964.

29. М. Ибровац, Усмено саопштење 1971.

30. Б. Митровић, Ново време 1943, број V, стр. 30

31. ДА СРС МПС Ф 34-101/1903.

32. ибид 468-9/1898.

33. ибид ПБР 5570/1895; види и ПБР 10698/1895.

34. ибид 39-64/1898.

35. Читанка српскохрв. језика за IV р. о. ш. 1954.

36. О Домановићевим конфликтима у Лесковцу треба видети ДА СРС МПС Ф X — — %33/1898; XX — 18/1902. итд.

Tihomir Djordjevitsch

JOURS D'ENSIGNEMENT DE RADOÏÉ DOMANOVITSCH À LESKOVATZ

Le grand satirique serbe Radoïé Domanovitsch, en enseignant en Serbie, a sejourné presque deux années à Leskovatz en titre d'enseignant dans le lycée (premier degré). L'auteur parle de ce séjour à la base des documents archivique en soulignant tout particulierement le rapport de Domanovitsch envers le milieu et le rapport des autorités écolières envers lui. Domanovitsch a été le favori des politiciens radicaux serbes de ce temps et il n'a pas été très serieux dans son travail d'anseignant. Il a préferé d'enseigner la litérature populaire.

Драгољуб Трајковић

О земљорадничком покрету и о другим напреднијим политичким акцијама и струјама у Лесковцу и околини од 1927—1936. године

(Фрагменти једне публицистике)

САДРЖАЈ:

Увод —Група за социјалну и културну акцију — Савез земљорадника (Земљорадничка странка) — Говор Јована М. Јовановића зв. Пижон — Говор д-ра Уроша Стајића— Још о лесковачкој Групи за социјалну и културну акцију — Лесковачки земљорадници против шестојануарске диктатуре — О народном универзитету у Лесковцу и о покретању листа „Погледи" — Боравак Савића Марковића Штедимлије у Лесковцу — Из приказа књиге Душана Ј. Поповића „О Цинцарима" и др. — Поводом једног суђења у Лесковцу — Осврт на једно метафизичко учење о држави и на једну књигу о федерализму. — Једна критика идеалистичког схватања уметности — Још два интересантна предавања на Народном универзитету у Лесковцу — „По потреби службе" у Приштину — О гажењу закона без казне — Почетак буне противу дахија — Поводом једне посете Софији — Триста чуда у једној књизи о цркви св. Петке у Кумареву — Поводом анатеме бачене на приказивача једне споменице — две белешке и једно писмо из Призрена — Штедимлија покреће часопис „Круг" — Поштење и храброст одн. да без храбрости нема поштења — О Скерлићевом месту у историји наше културе — Поводом нове књиге С. М. Штедимлије — О сељачким покретима на Балкану у раније време. — Из осврта на једну правну студију. — Какав је нови Закон о удружењима, зборовима и договорима — О књизи „Лесковац јуче и данас" — Крај.

Увод

Одмах после стварања прве југословенске државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, која је тек 1929. године и званично названа Југославијом, у Лесковцу и његовој околини, као и у осталим крајевима Србије, на политичку позорницу ступају углавном: Народна радикална странка, Демократска странка и Комунистичка партија Југославије. У то време основана је и Земљорадничка странка (Савез земљорадника).

У лесковачкој публицистици обрађивана је само историја радничког покрета лесковачког краја, историја Социјалдемократске и Комунистичке партије, док историја делатности грађанских политичких странака на истом подручју и за време пре и после првог светског рата још увек чека своје обрађиваче.

У овом раду биће учињен покушај да се изнесу извесни подаци који се тичу Земљорадничке странке. Но моје испитивање неће започети од тога колико су сељаци лесковачког краја захваћени земљорадничким покретом у току првих година његовог постојања, управо од оснивања Савеза земљорадника па до 1927. г. За сада сам у могућности да изнесем само неке по-

датке који се тичу рада Земљорадничке странке и њених припадника у Лесковцу и околини од 1927. до 1936. године. Управо, овде ћу покушати да изнесем, на основу фрагмената једне публицистике чији сам ја аутор, какве су биле политичке и друге мисли припадника земљорадничког покрета у Лесковцу и околини; за чим су они тежили; шта су радили да постигну своје циљеве односно да за програм и идеје покрета коме су припадали задобију нове присталице; итд. Но, моја излагања ће такође показати делатности и стремљења и припадника других напреднијих струјања која су се на истом подручју јављала у означеном периоду.

Овде морам да учиним и једну напомену, а наиме, да ово, сем изузетно, нису ни успомене ни било какве забелешке. Ово је само низ некадашњих написа, целих или у деловима, који се односе на идеје и акције појединих припадника земљорадничког покрета и људи који су себе сматрали таквим припадницима а често иступали тако да су се од таквог њиховог рада могли ограђивати или ограђивали и људи који су стајали на левици или на десници земљорадничког покрета.

Поједини списи који су овде узети и више или мање повезани показују често и такве акције и мисли које садашњем читаоцу могу изгледати и наивне, као што у неким случајевима и јесу; али, без обзира на то, они сведоче о једном уверењу и жару који су свакако били искрени, и сведоче о једној несумњивој љубави према оном човеку коме је земљораднички покрет у првом реду имао да служи, према сељаку. У овим материјалима је ,исто тако, испољен и један однос према другом човеку коме исти покрет није намењен али који је сматран првим и правим пријатељем земљорадника, а то је однос према раднику с којим је сељак тражио савез.

Група за социјалну и културну акцију

У првој половини 1927. године, неколицина лесковачких студената основала је групу за социјалну и културну акцију и преко ње, убрзо, дошла у додир са Земљорадничком странком, чији је шеф био Јован М. Јовановић зв. Пижон. О томе у „Лесковачком гласнику“ од 18. јуна 1927. год. читамо следеће редове:

„Којигод је од нас из унутрашњости само једанпут отишао на састанак београдске Групе за социјалну и културну акцију, одмах је могао да осети велику вредност овога форума на коме се могу расправљати сва социјална и културна питања, и уколико је редовније посећивао састанке ове групе утолико је више у њега расла жеља да такву једну групу и сам у своме месту организује. Ово се нама Лесковчанима тим пре морало десити, јер ми немамо ниједно друштво које би било активно у културном и просветном правцу. Било је више нас који смо жарко желели организовање једне овакве групе, нашли смо се и једног пролетњег дана ове године родила се, без шума и галаме, и лесковачка Група за социјалну и културну акцију. Скромна по својој генези, по броју чланова и по снази којом сваки од њих располаже, од ње се не може очекивати нешто што она с обзиром на ове чињенице уопште не може да да. Али то не мора да значи да она стога не мора да постоји, да је непотребна и према томе некорисна околини у којој мисли да развија своју акцију. Пре свега она је потреба нашег духа и наше душе, и она мора постојати“.

Чим је основана, лесковачка група СКА је одмах почела да ради. И пошто су њени чланови знали шта је Лесковац у то време највише болело, обратили су се првом члану истоимене београдске групе, професору универзитета д-ру Драгољубу Јовановићу, да дође у наш град и одржи једно предавање. Избор на професора Јовановића пао је због тога што је он важио као одличан познавалац и наше и светске економике. Јовановић је за предмет свога предавања узео привредну кризу, несумњиво због тога што је знао да је та тема у то време највише интересовала Лесковчане.

Предавање др Јовановића, под насловом „Узроци и решење привредне кризе“, заказано је и одржано у просторијама хотела „Круна“ (на чијем је месту доцније подигнут хотел „Костић“), у недељу 25. маја 1927. године. У напису којим је ово предавање најављено стајало је да ће оно бити са дискусијом, и да су Трговачко и Индустријско удружење нарочито позвала своје чланове на то предавање.

У „Лесковачком гласнику“ од 18. јуна 1927. године укратко је објављена садржина Јовановићевог предавања и дискусија о њему. Ево како је то забележено:

„Још одмах морамо напоменути да предавање др-а Драгољуба С. Јовановића, које ниже доносимо, није стенографски хватано, да је много штошта пропуштено и да су ово само тезе.

Др Јовановић изражава своје задовољство што му је најзад остварена давнашња жеља да дође у Лесковац, у град који је једна дивна химна Раду, једином божанству коме се он клања.

Пошто се оградио да говори о светској привредној кризи уопште и о пољопривредној специјално, др Јовановић као најглавније узроке југословенске привредне кризе наводи ова три: (1) политичко и административно уређење државе, (2) велики

државни буџет и (3) оскудицу у ликвидном капиталу.

Претресајући први узрок, он каже да смо ми земља и централистичка и феудалистичка (у појединим министарствима на шим постоје одељења за ову или ону покрајину, изједначење законодавства још није спроведено итд.). Административни и судски апарат наше земље гломазан је. Земљу треба централизовати или јој дати федеративни облик. За централизам још нисмо сазрели. Ако је посматрамо са економске тачке гледишта, у нашој земљи, оваквој каква је данас, централистички систем је немогућан. После страшних ратова, над покрајинским деловима наше земље извршена је опасна операција која је по нашу привреду оставила тешке последице. Ми смо водили рачуна само о националним и политичким интересима, док су економски интереси земље сасвим пренебрегнути. Будући под Турцима засебном привредном јединицом, Јужна Србија и природно је била упућена на Солун, Албанију и западну Бугарску; после рата њој су били запушени и нос и уста и она није могла да дише. Војводини су отргнути Беч и Пешта, Словенији Трст, Далмацији Задар.

И тако, ако нико други, против централизма се буне мртве ствари: пруге које су ишле у Беч и Пешту односно у Солун, силом су савијене ка Београду или другом ком месту.

Док у другим земљама држава има мање утицаја на економику, код нас она доминира над њом, јер је држава и највећи потрошач и највећи послодавац. Целокупан економски живот у зависности је од ње као такве.

Нашој земљи је потребна децентрализација, и др Јовановић верује да ће се она скоро децентрализовати.

Велики буџет је један од најглавнијих узрока наше привредне кризе. Лични издаци су огромни, јер двојако уређење државе захтева огроман број чиновника који састављају врло скуп и врло спор административни и судски апарат. Сем тога и сам партијски систем код нас захтева велики број чиновника, јер партија мора да задовољава своје гласаче. Буџет може смањити само диктаторска влада или влада која не би била партијска; друкчије се оваквог буџета не можемо ослободити. А таквој влади ми идемо крупним корацима у сусрет.

Трећи и последњи крупни узрок привредној кризи јесте оскудица у ликвидном капиталу. До новца се може доћи само склапањем зајмова. Али ово не значи лечење привредне кризе, већ само преношење терета и на будућа поколења. Ипак, пошто у земљи нема новца, треба закључити зајам. Али питање је сад ко ће нам дати јефтин кредит. Стање наше земље је такво да нам ниједан новчани завод на страни уз повољне услове неће дати зајам. Ако нам га даду, навалиће на нас велику камату, тако да каматом брзо извуку главницу. Нама такав зајам не треба. Сем тога, ниједна нам земља неће дати јевтин капитал да њиме подигнемо своју индустрију и да на тај начин лакше конкуришемо и њеној индустрији. Добивен под повољнијим условима, зајам треба употребити само на подизање привреде, индустрије специјално, јер ми смо једна очајно земљорадничка и сељачка земља, а таква и даље не смемо остати. Ми имамо пуно услова за развој индустрије и ову треба подизати не само по варошима него и ван њих.

Д-р Јовановић верује да ће се код нас убрзо развити јака индустрија.

Резиме: земља се мора децентрализовати; чиновнички се апарат мора упростити; новац се мора добити на зајам и употребити само на подизање привреде, специјално индустрије. То убрзо мора доћи, ако се желе избећи зле последице оваквог стања".

Један од дискутаната, Јован Дискић, захтевао је да се о нашој привредној кризи говори у вези са светском привредном кризом; а Б. Горуновић се осврнуо на неке Дискићеве погледе. Судија Б. Плакаловић је доказивао да је централизована држава јака држава, али је као пример навео царистичку Русију коју је превелики централизам најзад и задавио. Ђ. Блажић је као најглавнији узрок наше привредне кризе нашао у паду нашег данашњег интелектуалца „који је воћа свију прогреса". С. Костић је поставио питање да ли данашњој нашој привредној кризи није један од узрока и луксуз који се код нас шири, а професор Ђ. Милић, који је први узео учешћа у дискусији, говорио је једним нама потпуно страним језиком. Тодор Младеновић — Зуцкић, се сетио да каже да д-р Јовановић „није незван дошао у Лесковац да се са овим или оним надмеће у говоранцији, већ да је позван од младих чланова лесковачке групе СКА ,а затим се дотакао неких Јовановићевих погледа".

„Предавање је са дискусијом започело у 10 сати пре подне, у 12 1/2 прекинута дискусија, да се настави по подне у 5 сати и траје све до 7 1/2 сати увече".

Истога дана, пре наставка дискусије, д-р Јовановић је са припадницима Групе СКА направио излет до села Стројковца где је разговарао са сељацима.

У току лета исте године Ј. Јовановић и ја са још неким друговима одлазили смо у

Чукљеник и Вучје, а затим смо посебном приликом, преко Барја, Големог Села и Градње, где смо преноћили, пешке стигли до Врања. У септембру смо, Сретен Динић, Д. Каписазовић и ја, ишли до Вине и Горине, ради прегледа терена и бележења предања о Скобаљићу, као што смо чинили и при осталим кретањима у области Ветернице. Пре тога, Горуновић, Ј. Јовановић и ја посетили смо Чукљеник. Сви ови излети коришћени су и за пропаганду земљорадничких погледа, схватања и политике уопште.

У току прве половине 1927. г. заједно са групом СКА, Драгољуб Трајковић и Јован В. Јовановић постају чланови Савеза земљорадника.

Лесковачка Група за социјалну и културну акцију наставила је са радом у току целе 1927. године, сем летњих месеци. Тако је, 18. септембра, Драгољуб Трајковић, на састанку у локалу француског клуба, прочитао свој рад: Одјек првог српског устанка код нас (Лесковачки војвода Илија Стреља), који је, потом, објављен у „Лесковачком гласнику" од 1. и 8. октобра 1927. године и у исто време у посебној књижици. За овим је, 30. октобра, Богољуб Горуновић, у истом локалу, одржао предавање: „Наш друштвени развитак од првог устанка до данас, после кога је настала дискусија. Још једно предавање, о македонствујушчима, Горуновић је одржао у француском клубу 27. новембра, после чега је такође отворена дискусија. На петом редовном састанку Групе СКА Јован Јовановић је, 25. децембра прочитао своје предавање о трезвености, а на шестом и последњем састанку, 21. јануара 1928. године, свој рад о Јовану Цвијићу, и једно и друго у просторијама Клуба пријатеља Француске.

У току децембра 1927. године изненада је премештен из Лесковца активан члан лесковачке Групе СКА Богољуб Горуновић, суплент лесковачке гимназије. У напису објављеном у „Лесковачком гласнику" од 31. децембра 1927. под насловом „Један неразуман гест", протестовали смо против тога премештаја, наводећи, поред осталог, и ово:

„Чак и у ово време када изненађења постају готово немогућа, за нас је премештај Г. Богољуба Горуновића ипак једно велико изненађење.

Не знамо коме је био потребан његов премештај. Не знамо коме је сметао овај млади наставник гимназије који је за кратко време свога наставниковања у Лесковцу успео да на себе скрене пажњу околине својом истинском културном делатношћу у њој. Не правећи галаму и велике али празне манифестације ништавног рада, какве су код нас у моди, он је увек радио у тишини и иступао скромно. И баш када му је ових дана поверено ласкаво али тешко сауредништво „Лесковачког гласника", од којег би „Гласник" имао стварне користи, — некоме се прохтело да га макне од посла. Не знамо који су разлози и с које стране дошапнути Г. Министру просвете да премести Г. Горуновића. И не знамо какви су то крупни државни разлози могли бити. Ако се Г. Министар просвете руководи каквим великим културним обзирима, онда је он испао безразложан према нашој средини којој је овај човек исто тако и још већма био потребан. Али ми у то сумњамо".

Горуновић је, после кратког времена, враћен у Лесковац, али сигурно не због предњег нашег наивног протеста.

Немамо података да је група СКА и даље приређивала предавања са дискусијом, иако је у том циљу било покушаја, али их имамо да су поједини њени чланови у својим написима испољавали свој критички став према политичким и другим збивањима у Лесковцу и околини. О томе сведочи и један наш чланчић са насловом „Менталитет једне средине" и наднасловом „Друштвени људи", објављен у „Лесковачком гласнику" од 21. априла 1928. године. Овде га наводимо у целини:

„Дивни су то људи. Отидите у њихово друштво и бићете лепо почашћени. Моћи ћете да једете и пијете до миле воље, и да се веселите док не попадате. Воле они песму, вино и жену изнад свега. За љубав друштва где се све то може добити, они би и живот дали. И нису то рђави људи: јер ако су вам данас на картама дигли коју стотину, сутра ћете ви њима то исто урадити. Дивни су то људи, ти друштвени људи! И који од нас не воли добар ђувеч, добре кобасице, и ћевапчиће и разне друге специјалитете који само код нас раде. И који од нас не би желео да се примакне оном ђувеч друштву и да буде у милошти његовог шефа, чије божанске мисли непрестано облећу око свињских глава, шкембића, ражњића итд. Мераклије смо ми. Само јаваш. Мрднеш ли, тешко теби. Обрао си бостан. Спаса ти више нема. Ти си издао друштво.

Јер ти си занесењак. Све делиш неке царске меће и место, као што неко рече, и место у нашу странку, — ти идеш устрану. Једнако пером копкаш по свему. Час опет нађеш да општина личи на казаницу и да су је наптилели некакви пијани службеници. Буниш се што је њихов број тако велик, а у вароши, кажеш, блато до колена на све стране. Тесне ти улице, и љутиш се што се трансформатор у некој испречи до средине. Сада кажеш да те кола закачише на мосту. Велиш, свугде ђубре. Буклук је, брајко, остао од Турака.

Јуче се опет буниш против зајма. Кажеш, биће тежак за оне што долазе. И не знаш да су твоје силе малене да окрену вољу оних који су твојом вољом, али више својим новцем, дошли онамо где су. Све причаш неку економску кризу. (Ја њу не осећам). Велиш да је народ голорук и гладан. То је бољшевизам. Не знаш ти да је човекољубље изабраних народних отаца велико и да је њихова милост неизмерна. И ко закуца на врата срца њиховог, даће му се. Не закуцаш ли, сам си крив.

Ако те каткад спопадне говорнички бес, и хоћеш да му дадеш маха, дођи на јавну говорницу. Не мораш да питаш о чему је реч: Косово, Кајмакчалан и Сурдулица увек су згодна тема. Ја тако радим. Али ти ми увек упадаш у реч кад о њима станем да разлажем. Ти стално скрнавиш те светиње, и не знаш да народу перчин расте кад их поменем. Јер ја не могу да говорим, ако о њима не говорим. И зато их волим као што волим своје фразе, које говоре народу из душе".

Усијан си ти, верују. Буди друштвен. Код нас те увек ћувеч чека. Ми нисмо тако задрти. Јер све је тако дивно и свуд је потпун ред. Зар ту милину ти не осећаш. Доста бескорисноra мудровања. Дођи да мало зевзечимо, да пијемо и да се веселимо. Живот је кратак. Треба га искористити. Што можеш данас — попити, не остављај за сутра. Шта ту критикујеш. Ништа, брате, од тога.

А што кажеш: корупција, — и ти би крао да си на њиховом месту. Знаш како наш народ каже: Који брка у мед, мора руку да оближе. Мучне су, брајко, народне бриге, па морају да краду. Све смишљаш: велики чиновнички кадар налегао на буџет као скакавци; и међу њима разликујеш квалификоване и неквалификоване. Ове друге хоћеш да избациш. Мене, напротив, ови други више слушају. Истина, пребацују ми да сам Вилкош, али ја на то не дајем ни пет пара. Мени је добро. Ко тражи боље, — широко му поље.

Кажеш да треба писати за јавност и радити за друштво. Ето ти наше ћувеч — друштво, па ради. А шта се јавности тиче, ми увек пијемо јавно. Окани се, брајко, беспослице.

И ја мислим: ми смо једна изванредно срећна средина, боље рећи земља, где се „за љубав друштва" све жртвује. Нигде као код нас нема толико „друштвених људи"; с друге стране, нигде у свету не осећате такву оскудицу социјалне свести и васпитања као код нас".

У априлу 1928. године Бугарску је задесио велики земљотрес. Припадници Групе СКА нашли су се побуђени да узму иницијативу за прикупљање прилога који би се послали настрадалима. У кратком напису под насловом „Помоћ за жртве земљотреса у Бугарској", који је објављен у Лесковачком гласнику" од 28. априла 1928. године, упутили смо Лесковчанима следећи апел:

У данашњем времену неизвесности неопходно је да заборавимо на све прошле немиле догађаје који испуњавају историјске односе између нас и Бугара и да у моменту страдања бугарског народа од елемената пружимо помоћ, ма и минималну. То захтева човечанска љубав, хришћанство, заједничко порекло па и политика. Треба једном да престане трвење између двеју јужнословенских раса и да се досад оделите акције упуте ка истоме циљу: привредном и културном дизању целокупног народа (тј. и нашег и бугарског). С обзиром на будућност обеју нација страшно је мислити на освету. Данас нам се даје прилика да учинимо први корак баш ми из ових крајева.

Прилоге слати на редакцију „Лесковачког гласника". Имена приложеника биће у истом одштампана".

У наредном броју истог листа од 5. маја 1928. године објављена је следећа белешка:

„У прошлом броју „Лесковачког гласника ми смо се обратили грађанству вароши Лесковца, да својим прилозима притекне братском бугарском народу кога је недавно задесила велика несрећа. Иако највећма настрадали за време окупације, Лесковчани су правилно схватили значај овог момента за зближење са Бугарима, и дарежљиво се одазвали нашем позиву".

У белешци су даље изнета имена приложника и суме које су дали, с тим да се прикупљање прилога наставља.

Савез земљорадника — (Земљорадничка странка)

Летњи месеци 1927. године испуњени су кампањом за посланичке изборе који су имали да се обаве на дан 11. септембра исте године. Лесковачки припадници Савеза земљорадника, међу којима су били Станиша Костић, Богољуб Горуновић, Љубомир Митић, Славко Хаџи-Танчић, а од студената Драгољуб Трајковић, Јован Јовановић и Александар Радовановић, били су потпуно заокупљени изборном борбом, како у самом граду тако и на селу.

У самом Лесковцу са стране левице нису наилазили ни на какве непријатељске поступке; напротив, на њихову акцију гледано је са благонаклоношћу од свих који су се више или мање истицали међу радницима. По селима ,иако нису имали никакве партијске организације, земљораднички активисти су радо примани и слушани, без обзира на то што је на њихове скупове у оргомној већини долазила маса сељака који су, потом, своје гласове дали за кандидате других странака. За агитацију међу сељацима коришћен је и сваки пазарни дан у Лесковцу.

Колико се сећам, Богољуб Горуновић је обилазио села власотиначког среза, Александар Радовановић села Пусте Реке и Јабланице, а Јован Јовановић и ја села лесковачког среза. Станиша Костић је радио у селима око Владичиног Хана. У току лета ја сам, са Миланом Поповићем (потоњим министром у влади НР Србије), поред Богојевца, учествовао на скуповима у неколико села на десној обали Мораве, а потом са Ал. Радовановићем на скуповима у Грајевцу, Орашцу и у још неким селима на тој страни. Са Урошем Стајићем ишао сам на збор који је одржан у Власотинцу.

На овим изборима земљораднички кандидат за срез лесковачки, Цветко Јовано-

вић из Навалина, добио је преко 500 гласова. На овај начин Тодор Томић, један од радикалних кандидата, није могао да добије потребан број гласова, те је остао без мандата.

Политичка активност припадника земљорадничког покрета у Лесковцу не слаби ни после септембарских избора, на којима су земљорадници у читавој земљи добили свега девет мандата. Драгољуб Трајковић у фебруару и марту 1928. држи на народном Универзитету у Лесковцу два предавања о покретима за ослобођење од Турака у области Јужне Мораве од 1804. до 1841. год., која потом излазе и као књижица. Сем тога, он и Јован Јовановић објављују чланке разне садржине у локалним листовима, „Лесковачком гласнику" и „Лесковачком привреднику", и у тим написима испољавају напредније погледе и схватања.

У јесен 1928. године лесковачки земљорадници учествују на конгресу Савеза земљорадника у Чачку, где је др Драгољуб Јовановић предложен за искључење из странке.

У то време, због јунског догађаја у Народној скупштини[1], као и због свега што је заоштрило односе између политичких људи на српској и хрватској страни, и политички живот у Лесковцу постао је интензивнији. И ту се већи број појединаца осећао побуђеним да и они кажу шта мисле о збивањима у политичком животу целокупне државне заједнице. Ја сам тада, на пример, читав сукоб између Београда и Загреба третирао на врло упрошћен начин, вероватно под утицајем књиге др Симе Марковића „Национално питање у светлости марксизма" и изложио га у једном предавању под насловом „Племенска или класна борба". У ствари, читаво питање због кога је дошло до велике кризе у тадашњем политичком животу Југославије схватио сам као борбу капиталистичких представника и једне и друге стране за што јаче захватање позиција власти ради даљег богаћења. Ово предавање са још неким чланцима (Друштвени људи. Прогрес, Нови путеви. Ми једемо паприке, ви зидате фабрике. Просвећивање народа. Сељак и мир) унео сам био у књигу „Поцепане маске", чије штампање је почело у децембру 1928. године, али је обустављено интервенцијом полиције. Ја сам тада, дакле, мислио да није у питању сукоб између радног народа Срба и Хрвата, већ између буржоазије српске и хрватске око тога ко ће стећи што већи утицај на управљање и једним и другим народом ради задобијања што већег монопола у експлоатацији над њима. Стога је у више махова долазило и до „нагодбе" око поделе власти, тј. у поједине владе су улазили и Хрвати (као и Словенци и др.), а да се у суштини није изменио однос укупне буржоазије према укупном радном народу Југославије. Другим речима, радни народ и српског и хрватског подручја, као и читаве земље, није имао никакве или слабе користи од међусобне борбе капиталистичке класе једне и друге нације односно од њихове нагодбе. А тако бива свугде и увек кад се за интересе радника и сељака „боре" други (ма који то били), а не боре се они сами.

У току 1928. године, поред Галогажиног часописа „Критика", примао сам и листове „Борба" и „Заштита човјека", од којих је први уређивао О. Прица, а други А. Цесарец. Ову штампу препоручио ми је Трајко Стаменковић ,а ја сам поједине свеске и бројеве давао и другима на читање. Те године с Трајком сам имао често додира, и с њим водио опширне дискусије о многим питањима марксизма, нарочито из политичке економије, коју сам тада спремао за испит. Књиге сам, исто тако, позајмљивао и Стевану Лалићу, који је био врло близак Трајку и осталим лесковачким комунистима.) И са Стеваном сам често водио дискусије о многим питањима са позиција комунистичке идеологије и економске теорије.

Преко лета 1928. године, поред других ствари, направио сам избор из поезије Милута Милатовића и објавио га у свесци којој сам написао предговор.

Из предговора песмама Милута Милатовића наводим следеће ставове:

„Милатовић је преживео страшне године дивљачког клања, када су се многи питали: Зашто? Зашто се ми крвимо, и зашто се људи уопште тако ужасно сатиру, измишљајући једни против других најпакленија средства? Је ли рат добро? И ако је добро, коме је добро? Јер рат је велико зло, и само је за једну мањину добро. Свет је почео да сумња: каква је то отаџбина што хоће да испије сву крв деце своје? Шта је то отаџбина у рату? — То смо ми што се у позадини богатимо и уживамо док се ви крвите и мучите. Шта је то отаџбина у миру? — Опет смо то ми што смо се обогатили док су ваши очеви и браћа губили животе ,и док су им решетана телеса у циновском напору да се спасе отаџбина. А непријатељ с оне стране рова, тај кога сам сдао врагу и паклу, има ли он отаџбине? — Има, и његова је иста као и твоја, а он је исто што и ти: миран земљорадник, занатлија, радник, умни радник и други.

[1] Због атентата који је извршен 20. јуна 1928. г. и о коме смо сазнали у Сурдулици истога дана, одложили смо екскурзију на Власину (Јован Јовановић, ја и још неколико свршених матураната који су с нама пошли).

Познао је радни народ рат и отаџбину ради које се борио. Познао је добро. И он сад не жели ништа друго до мир, у којем би залечио ране задобивене у рату. Али мира нема нити слободе догод се стари поредак ствари не измени и догод се народи тајно или јавно наоружавају, а дипломате лажу једни друге да то не чине и склапају некакве пактове којима ће ставити рат ван закона. Нема мира догод се помишља на рат и догод се грдни новци троше на наоружање. Нема мира доклегод буде људи који имају користи од рата и људи за које је рат највеће зло, и доклегод први управљају другима. Природа је данашњег капиталистичког друштва да води империјалистичке ратове, јер капитал има тенденцију да се шири, и хоће да завлада радом. Он хоће да завлада радним масама како у оквиру једне земље тако и да се протегне на земље мање или више удаљене. Он хоће да му све служи, јер му је природа таква, и јер то она сатанска црта његова о којој говори и песник Милатовић **(Туговање).** Тако су радне масе народа увек жртва капитализма, како у рату, тако у миру. У миру је радни народ различито експлоатисан од стране капиталиста; у рату највећма самим тим што брани свога највећег непријатеља, који се завукао у кулу што се зове отаџбина. Ту, из те бусије капитал дави, стиска отаџбина у своја „материнска" наручја, и у том стиску пуцају кости радноме народу и од тог стиска он често умире.

А слаб је радни народ да се еманципује од своје „матере" што га дави, слаб је, јер није сложан, јер је неорганизован, неуређен за борбу. Искоришћен је и неук и наш земљорадник. Наш песник тужно пева: „Ради сељо, незналице, зној нека ти точи с чела, трутовима треба меда што сабира вредно пчела. Како неће бити раскошни и луксузом да се слади: јелом, пићем, рухом лепим, када твоје руке раде". И то вечито заваравана класа људи који праве хлеб, будући ван просвете и културе, стављена је и социјално најниже: Још те гледа прозирући, цијене те ништавилом", — пева даље Милатовић. Сељак је презрен као роб. Њега сматрају као нешто ниже, као нешто што је и сама природа подредила и уклела. Мисли нерадник: он није човек, то је получовек: биће бесправно што има дужност само да ради, да ради и да ради. И јер презире рад као нешто што је недостојно људи, нерадин је и њега презрео.

Али, осветио се тај економски роб, иако су му дата сва политичка права данашње лажне демократије. Осветио се он, јер је познао зло што га притискује као мора. Види он да му нема спаса догод не узме судбину у своје руке, и почне собом управљати онако како ће њему бити најбоље. Кренуо се земљорадник целога света, онако исто као што се већ давно кренуо и организовао варошки радник, и тај сељачки покрет осећа се свуда. Осећају то и непријатељи његови, и забринули су се. Раде они свим средствима да сељака омету, да га некако збуне, заплаше, како би га у староме страху и даље држали, и како би и даље искоришћавали његово незнање и економску зависност. Но није се збунио тај прекаљени борац. Кад се некад могао борити за другога, још лакше и слађе му борба за себе, за свој интерес, своје добро, свој слободни дом, у коме ће бити једини господар. Истрајаће он у своме циновском напору да изводује себи лепши живот, живот какав захтева достојанство човека који ствара највећа добра на свету. Иду колоне радноga народа. Иду чврсто и неодољиво, и непоколебљиво, иду као сила којом управљају виша бића.

Земљорадник се кренуо. То више није сан, то је дивна јава о којој је радник и песник Милатовић певао још 1919. године: „Јер сељака сан оставља кој'јем бдије кроз вјекове, поче зора да се јавља, ломећ ланце и окове. Иза ноћи, црна мрака, да свакоме сунце грије и слобода подједнака: чојак чојку роб да није." Сељак се почео окупљати у свој фронт и хоће да заштити свој интерес. Он је искрен, јер у своје редове не позива оне чији интерес не може да заштити. Њему је мрска она лаж буржоаско-капиталистичких, варошких странака, које у своје редове позивају све, без обзира на супротност њихових интереса. Сељак је устао да се као класа бори за свој посебни интерес. Он је објавио да не припада ни једној варошкој странци у којој се дотле налазио само због своје необавештености или економске зависности. Он је објавио рат тим странкама у којима је био искоришћаван и које га, пошто су на влади, још увек искоришћавају. Јер сељак се најзад отрезнио. Зашто ја идем у једну, мој сусед у другу варошку странку, па се ја и он вечито гложимо ,а ништа нам међутим није раздељено: обојица смо бранили ову земљу, обојица имамо менице код истог зеленаша, обојица живимо исто једемо црн хлеб као земља, пијемо воду са истог загађеног извора, купамо се само лети, обојица идемо у дроњцима; и он и ја спавамо у соби без прозора, без патоса, на рогожи, и имамо гредуо под главом. Није у њега ништа боље него код мене: његова је кућа као и моја, предвојена на два дела. Неписмен је он као и ја. Зашто се ми сељаци гложимо кад нас исто зло притискује? Зар није паметније да се удружимо, па да то зло одагнамо?

Рат га је бацао тамо-амо. Прошао је сељак многе земље, и видео многе народе. Видео је он да и сељак може лепше и боље да живи. Он је стекао многе културне навике којих се није могао лако да одрекне чак и кад се вратио у своје село. Навикао је да носи рубље угодније од оног што га носи на селу; боље чакшире, бољи копоран; да једе бољу храну, да употребљава чај, више шећера, кафу, какао итд. Он је видео да земљорадник културних народа живи боље: има бољу кућу, бољу постељу, прозоре и патос по собама; добру воду за пиће, купатило; има справе за обраду земље, стоку употребљава сасвим мало, а краве му необично млечне. Сељак је све то видео, и у њега се зачела жарка жеља да свој мучни и заостали живот измени и улепша.

Јест, али саму помисао на прекидање са досадашњим животом гушила је једна варошка неман. Рекла је ћифтинска чаршија: не можемо истовремено угодно живети, ја што живим од твога зноја и ти што у знојуо радиш и једеш црн хлеб свој. Ти си многобројан, па ако се освестиш и почнеш боље живети, ја ћу морати да скапем од глади, јер нисам навикао на тешке послове. Уплашила се чаршија када је сељак хтео да прогледа, побојала се за своју кожу. И сада свим силама ради да остане све по старом: сељак не сме да живи боље и његову жељу и организовани напор да измени своје зло стање она различито крсти. Она у томе види револуционарни покрет, рад противу државе и отаџбине. Разуме то сељак, па се не боји, јер он

зна ко је држава и ко је отаџбина. Држава, то су они за које он зној лије и за које се бије. Државом хоће да постане он: он хоће да донесе друштву ред и законитост, кад је већ носилац рада, јединог добра чиме је природа човека обдарена и одвојила га од животиње. Он хоће да буде носилац слободе, мира и социјалне правде, јер је он по својим особинама и по своме занимању једини квалификован да буде гарантија социјалне правде и мира. Он у себи нема противречности, он нема завојевачких намера, јер он никога неће да потчини себи и по томе он има највише права да дође на власт. И он мора доћи. Јер рад на власти, то је највећа гарантија за светски мир".

У даљим ставовима изнете су основне карактеристике поезије. М. Милатовића и извесни подаци из његове биографије.

Цитирани предговор су, као што се види, карактерисале извесне једностраности у схватањима и вулгаризације ствари, поред приличне наивне распеваности. Трајко Стаменковић ми је одмах по изласку књиге из штампе на све то ставио одговарајуће примедбе, с којима сам морао да се сложим.[1]

У ово време Драгољуб Трајковић и Јован В. Јовановић покрећу на рад и Студентски клуб „Гундулић"[2]

У децембру 1928. године у Лесковцу је одржан и велики збор земљорадника, у Каспаревој кафани, која је постојала у близини садашње штампарије „Наше речи". На том збору говорили су председник Савеза земљорадника Јован М. Јовановић зв. Пижон и главни секретар исте странке др Урош Стајић. Ја сам тада бележио главне мисли и једног и другог говорника и објавио их у лесковачком „Селу" од 15. децембра. Ево тих бележака:

Говор Јована М. Јовановића зв. Пижон

Наглашава одмах у почетку да су околности под којима се данас ради веома тешке, и напомиње да је земљорадничка партија односно њени представници још у почетку стварања наше троимене краљевине опомињала како треба да се води унутрашња политика и на чему треба да базира устав. Срж те опомене лежала је у чињеници да се не учини на жао оној класи која је по цену својих живота и створила ову државу, и која је у огромној већини (85%), а то је класа земљорадника у целој земљи.

Сељак је пропао за време рата и дужност је била управљача да се на њега обрати достојна позива.

Што се пак тиче уједињења, цео народ није био спреман за тај важан чин и баш ради тога требало је да донети устав буде оличење једнакости и равноправности. Земљорадничка партија није устала да спроведе своју идеју у стварању устава, изузевши неколико тачака економско-социјалне природе. Иначе, устав су створила неколицина како су хтели и у току непуних десет година показале су се све рђаве стране његове. Да се је, међутим, при доношењу устава повело мало више рачуна, ми данас не би имали овакве ствари, не би имали у Београду код неких весеље, а у Загребу жалост и црне заставе.

Ми смо и Хрвате звали да учествују у стварању устава, али они нису хтели, те су такође криви за ове неуспехе.

Јовановић, даље, наглашава да је десет година вођена чисто партијска политика и да је у данашњој држави задовољно само неколико банкара и зеленаша, иначе нико више. Сељак највише пати и он мора осудити режим који је за десет година имао само неуспех.

До сада је варош била на власти и старала се је само за себе, а за сељаке тек онда кад су биле потребне куглице. Али се све више увиђа да је сељак снага државе, гарантија будућности, и ако он пропадне, пропашће и све остало у држави.

Ми смо рђавим уређењем и поступањем у унутрашњој политици, а нарочито после догађаја од 20. јуна, изгубили ауторитет на страни, и моћи ћемо да га повратимо само онда када се поправе унутрашње прилике. Наша спољна политика је ужасна, и ми смо окружени самим непријатељима, јер нам односи са суседима још нису регулисани. Ми не можемо добити ни зајам од иностранства, јер смо се изиграли, а као резултат свега тога прети нам неминован економско-финансијски крах.

За време радикалско-демократске владавине није учињено ништа за сељака, створене су неке задруге које нису биле земљорадничке кредитне задруге већ полицијске. Порески закон још није ни ступио на снагу, а закон о раздужењу сељака служи већ свакоме за подсмех.

У нашој држави за органе власти нема одговорности, не одговарају ни министри, ни посланици па чак ни полицијски писари. Као пример наводи неког полицијског писара у Скопљу који је учинио 288 кривичних дела и тек је сада позван на одговорност. А они велики апсолутно не одговарају ни за што, иако гутају милионе државног новца. Ето, та неодговорност отерала је и Хрвате из Народне скупштине.

Скупштина нема ауторитета, јер полиција врши изборе и долазе на власт патријски и неспособни људи. А што се тиче слободних избора, они ће бити могући тек онда када се земљорадници из целе земље организују у своју класну странку и доведу на власт народне вође, сељачке вође.

Јовановић свој говор завршава речима: сматрајте Савез земљорадника као чврсту веру, и знајте, кад се земљорадник освести и удружи, биће власт и биће боље.

(Говорник је бурно поздрављен).

Затим је добио реч Урош Стајић.

---

[1] Опширније о својим везама са Трајком писао сам и у чланку „Сусрети са Трајком Стаменковићем" објављеном у „Нашој речи" од 20. априла 1959.

[2] О томе опширније у „Лесковачком зборнику", књ. VI (1966), стр. 165—171.

Говор д-ра Уроша Стајића

Браћо земљорадници,

Као друг и брат сматрао сам за потребно да обновимо наше везе, наше планове. Ви сте сведоци да се обистинило све оно што смо говорили ми земљорадници и да оно раније зло траје и даље. Ја бих желео да вас поново подсетим на ону борбу коју смо почели.

Браћо, ова земља, ова држава није наша земљорадничка држава, ово је радикалско-демократска држава, капилатистичка држава. Ми такву државу нећемо, ми такву државу рушимо. Ми морамо да створимо другу, народну државу. Ја овде апелујем на све оне који раде. Сељак има право на класну организацију. Радници добро осећају како је немоћна њихова борба зато што је сељак у служби буржоаских варошких странака. Радници и сви који су сити капиталиста треба да помогну сељака. Сељак је многобројан, њему не треба диктатура. Кад сеоски извори пресуше и у вароши нема воде. Земљорадници никога не спречавају да се организује. Сељак мрзи варош, то је историјска мржња, јер он је вековима угњетаван из вароши. Данас та мржња потиче зато што из града долазе сва зла: насиља полиције, зеленашке менице и банке, велики државни намети итд. Положај сељака изгледа ми као положај онога сеоског пса, везаног за кола, који се при уласку у варош завуче испод њих. Али сељак зна да и у вароши постоји класа људи који су поштени, и њихов економски положај исти је као и економски положај сељака.

Покрет сељака осећа се и у Совјетској Русији. Борба сељака не иде на то да он постане господар. Он неће никога да подвласти. Јер његова је душа широка као и његова природа, он има у својим рукама производњу хлеба. Земљораднички покрет има своје дубоке корене, он није антикултурни. Сељак је дошао тек сада до изражаја, он се јавља као пети сталеж, и то је једна историјска нужда. Тај талас захватио је цео свет.

Ми ћемо истрајати на нашем путу. Поток планински нико не може уставити, овом таласу нико не може ставити брану, најмање буржоазија, која је црвоточна и која се крха. Говорило се како је наш покрет комунистички. Зар је бољшевизам кад се организују трговци, индустријалци, банкари и др.? Како се може назвати бољшевизмом организовање оних који имају исти интерес, који исту муку муче?

Наше време долази као запаљена стрника, и нико то не може угасити. Варошке странке се не могу обновити, јер је тамо све огрезло у греху, и ми ћемо све то згазити као ваљак. Нека се не надају радници да ће се сељаку наметнути за господара: они га могу имати само за савезника.

Зар није жалосно да за сељака (за 11 милиона) нема кредита? Откуд ће сељак, који производи са 2% зараде, да производи успешно кад плаћа толике зеленашке интересе. Наш је покрет један светао покрет, а ако га сељак не прихвати, нико му не може помоћи, јер туђа рука свраб не чеша (Бурно пљескање).

Иако на прошлим изборима нисмо добили земљорадничког посланика за овај округ, вас који сте овде довела је једна велика идеја. Ви идете за нама, ви идете за том идејом. Треба да будемо истрајни. Сељак неће више да буде роб. Ми смо звонари који вас будимо на узбуну. Као што радника не може да штити индустријалац, вас не могу да штите банкари.

Ми морамо да се спремимо за борбу. Нама противници иду на руку својим наопаким радом. Јер држава је доведена до ивице пропасти. Ви то не смете дочекати неспремни. Нама ће прићи сви сељаци без обзира на племе и веру. Гдегод се је организовао сељак је дошао до права. Нема веће несреће ако та огромна сељачка снага остане неуређена за борбу. Ви морате да се организујете.

Браћо, ја међу вама видим своје познанике и борце, ви морате да будите и дрмате оно што још спава. Јер ви добро осећате колико је село заостало. Ко има исти интерес, под једну заставу. Хоће ли се доћи мирним или другим путем, то је споредно. Момент је ту, и ми морамо да га дочекамо. Ја вас поздрављам и захваљујем вам што сте по оваквом кијамету дошли на збор. Тако исто поздрављам и захваљујем и овим радницима и интелектуалцима из вароши. Ми њихове организације гледамо са симпатијама.

Браћо, ко очекује да ће га банкократске странке раздужити, тај чека од слепца очи. Једино се преко задруга може доћи до јевтиног кредита. Али и на њих се јуриша. Стварају се полицијске и неслободне задруге преко којих мисле да вежу сељака, да му још једну замку ставе на врат. Демократи лију крокодилске сузе над сељаком, али баш они поднели су такав законски предлог који штити банкаре. У Немачкој траже да се интерес од 5% скине на 2% и не знају овај наш варварски интерес, тим више што је наша пољопривреда екстензивна, тј. несавршена, без довољно модерних справа и машина, без вештачког ђубрива итд.

Браћо, када стојимо пред таквом ситуацијом, ако не можемо милом, узећемо силом. За нас је прав пут, ни лево ни десно. Робље мора да се дигне, нарочито данас у 20. веку. Кад се економски отмеш, ти си се и политички отео. Сељак је стожер, њега треба подизати. А кад њега издигнемо, подигли смо и државу, створили смо услове за културни напредак. То није комунизам, који је уосталом једна наука, колико тачна, то ће се показати. Кад остваримо оно што сада проповедамо, ми ћемо видети наше даље путеве. (Буран аплауз).

За овако леп скуп морамо да захвалимо овдашњем градском већу. Ја овде видим неколико идеалне браће, они су прегли све своје силе да нам припреме овај скуп, па су од речи прешли на дело, по цену многих жртава покренули су „Село", лист који ће ширити наше идеје, нашу веру, аграризам. Ја вас молим да их помогнете.

За Стајићем је устао Чеда Милошевић, обласни посланик, који је критиковао рад обласног одбора у Нишу.

На завршетку збора устао је Станиша Костић и молио збор да се сети и ода заслужну подршку земљораднику Милошу Благојевићу, за кога каже да није умро природном смрћу, него да је пао као жртва данашњег режима.

Уз бурно клицање, овај збор се завршио око једног сата после подне. Био је

веома добро посећен. Поред сељака, на њему је било доста велики број интелектуалаца и радника. Истога дана, увече, Јован М. Јовановић — Пижон одржао је на Народном универзитету у Лесковцу предавање о нашој спољној политици, из кога су главне мисли објављене у „Лесковачком гласнику" од 8. и 15. децембра 1928. године.

Међу овим хартијама нашао сам на четири листића набачене импресије и мисли које је у мени побудио овај врло импозантан збор сељака лесковачког краја. На сличан начин овај збор су свакако доживели и други припадници земљорадничког покрета Лесковца и околине. Стога и те белешке објављујемо на овом месту, пошто из неких разлога нису објављене у лесковачком „Селу".

Дошли су сељаци, из најудаљенијих крајева Врањског округа. Дошли су сами, на обичан позив својих пријатеља из вароши. Дошли су не по сили, не по обећању, не по обмани, дошли су свесно, као сељаци, као земљорадници, дошли су као део оне класе радног народа који још није дошао до изражаја, који још није дошао до својих права.

По децембарској лапавици, по рђавоме путу, чак са највиших врхова лесковачке географске области, из срезова власотиначког, лесковачког и јабланичког, и још поиздаље, дошли су чак из Масурице, из краја око Врања, из Владичиног Хана итд., — дошли су земљорадници на свој збор у Лесковцу. Нагнало их големо зло да се крену по оваквом опаком времену и љутоме путу, многи принуђени да жртвују и онако скучен круг земљорадничких потреба, само да би платили скупа превозна средства и дошли на збор.

Дошли су у сукненим гуњевима и чакширама, прозебли, прокисли, већина у пресним опанцима, пуно необријаних, дошли су, али светла лица и сјајних очију, врућа срца и отворене душе, дошли су да искрено и пажљиво саслушају говоре својих вођа.

Дошли су трезни и трезвени, и морила их само једна мисао: да на време стигну своме циљу, да се несметано пробију кроз читаву мрежу сметњи које им се непрестано праве на њиховоме дивном мисионарском путу. Јер ти сељаци што су овога децембра дошли на збор земљорадника у Лесковцу, то су први борци, који ризикују да буду и прве жртве у гиганстској борби што је непросвећени и по томе класно тек напола свестан земљорадник започео са просвећеним и организованим капитализмом. Дошли су да саслушају своје вођство, варошане људе, али који нису пошли путем оне варошке интелигенције, која се негде свесно, негде несвесно, негде по сили прилика, а у већини случајева због економске зависности, ставили у службу капитала. Дошли су сељаци да на ватри њихове искрености огреју своју душу и наоружају свој дух, и пођу натраг у своја села, сада још топлија срца, бистрији духа, светлија лица и сјајних очију, да пођу својој браћи на селу и посеју међу њима свето семе земљорадничко, да у њихове душе и срца утисну љубав за све што у раду троше и своје тело и свој дух утисну једну свест, свест класну, бунтовну, свест земљорадничку.

Сишао земљорадник у варош не да је сруши, јер и у њој има људи који раде а муче се и злопате; не да руши њену културу, јер је и сами желе пренети на село; не да руши њену просвету, јер је и сам ишчекује као озебао сунце, као сужан светлости и сјај дана. Дошао је ту, да се са својом школованом браћом посаветује о своме мучном животу и раду ,својој невољи, о својој беди, свом јаду и свом болу. Кренуло га доле једно велико, зло. Јер он својим трудом и својим знојем пара мајчицу земљу, гаји винограде, напаса стада оваца, чопоре свиња, ергеле коња, на све стране бори се са природом, и опет од свега тога нема велике користи, управо нема оне користи коју би према своме големом напору и патничком животу требало да има. Јер тамо доле у вароши има људи које не пече сунчана звезда, не једе мраз зиме, којима не завија ветар и курјак односи из стада овцу, који не ишчекују кишу нити стрепе од поплаве, суше и града, чију стоку не бије помор, — јер тамо доле има људи богатих који живе у сваком изобиљу, којима је живот безбрижан, пун радости и весеља...

Борци за боље дане огромног дела радног народа, дошли су сељаци, саслушали своје вођство и вратили се окрепљени у своја села. Вратили се спремнији за борбу коју су повели и која ће тек бити замашнија...

Још о лесковачкој групи за социјалну и културну акцију

Онога дана када је код „Каспара" у Лесковцу држан велики земљорадднички збор, тј. 2 децембра 1928. године, лесковачки Јован Јовановић је био ван Лесковца, у Пустој Реци, у Лапотинцу, где је држао конференцију са тамошњим земљорадницима. Сећам се да се са те турнеје вратио врло одушевљен, јер је стекао нове присталице земљорадничког покрета.

У току истог децембра чланови лесковачке групе СКА покушавају да покрену свој лист, али у томе нису успели. О том покушају „Лесковачки привредник" од 9. децембра 1928. године под насловом „Судбина прогреса" донео је следећу белешку:

„Прогрес" је умро, живео Прогрес"

У прошлим бројевима наших локалних листова објављено је да ће Група СКА у Лесковцу почети да издаје свој повремени билтен „Прогрес". Тако би и било, да од покретача нису, приликом пријаве поглаварству, поред података које предвиђа чл. 5 Закона о штампи, затражени и овакви подаци :1) какву ће политику заступати билтен (државну или антидржавну), 2) којим политичким партијама припадају уредник и власник билтена, 3) ко финансира билтен и 4) ко су сарадници и њихово политичко обележје.

Нама је лако да одговоримо на прва три питања, јер нисмо „антидржавни елементи",

ма да ниједан од нас не припада ни једној од странака које су на власти, а неки нису још партијски ни опредељени. На све то одговорили бисмо врло лако, али нам је готово немогуће да одговоримо на питање којим ће свим политичким партијама припадати наши будући сарадници ван круга покретача билтена.

Овим путем обраћамо се свима који су намеравали сарађивати у „Прогресу" да изјаве: 1) какву политику заступају (државну или антидржавну), 2) којим политичким партијама припадају, и 3) да нам уопште не шаљу своје радове, ако не испуњавају услове наведених тачака".

Предњи позив није, разуме се, озбиљно упућен, јер је судбина билтена била запечаћена.

На овом месту доносимо следећи одломак из уводне речи спремљене за први број „Прогреса".

„Далеко од културних потреба, и још даље од тога да их према својој економској снази може подмиривати, радни народ је и ван цивилизације, ван тековина савременог човечанства. Он је под оваквим животним околностима толико спутан да уопште не може напредовати. На сељака пада највећи део државних терета, али он од тога нема велике користи. Од њега су далеко школе које плаћа, далеко медицина и добре комуникације; далеко правда коју такође мора да плати.

Ми смо земља страховитог јавашлука. Остављамо све да иде полако. Нас ништа не ужасава и према свему смо равнодушни. Мислимо да све мора бити онако како јесте и да се ништа не може изменити. Нас плаши и свака помисао на промену, као да је велико зло ако пропадне нешто што не ваља и што само по себи мора најзад да пропадне, јер је нездраво.

Ми хоћемо прогрес. Хоћемо да се једном кола крену напред из овог глиба кољавог, да се изиђе на чистину. Хоћемо да на наша села сиђе просвета, која је од њих тако далеко, и да се и радног народа јаче дотакне цивилизација, која је за сада повластица само капиталистичке класе.

Хоћемо да услови живота и рада сељачког и радниковог, био он физички или умни, постану повољни и онакви какви они по својој социјалној и економској улози заслужују, као једини творци свих материјалних и културних добара и вредности. Али ми се не заустављамо на томе што нешто хоћемо. Ми морамо радити. Ми морамо сићи у све радне и нерадне слојеве друштва, упознати их и ставити их једне против других. Прва ће нам дужност бити да демаскирамо и истакнемо ту супротност и борбу интереса класе која ради и ствара и класе која ништа не ствара. Јер у данашњем друштву има људи који ништа не раде а живе у сваком изобиљу и безбедности и људи који цео свој век проведу у мучном и напорном раду а ни издалека за то нису награђени.

За сваки рад потребна је и организација. Живећи у свом јавашлуку, ми смо далеко од сваког заједничког рада, од организације која је услов сваког напретка"...

У децембру је поново оживела лесковачка Група СКА. У једној белешци, у „Лесковачком привреднику" од 16. истог месеца, најављује се да ће група своје састанке одржавати редовно сваког петка од 7 до 9 часова увече у посластичарници Милана Станојевића; и да ће се на тим састанцима дискутовати о свим социјалним и културним проблемима, и читати литерарни и научни радови. Сем тога објављено је да ће на састанку од 14. децембра говорити Јован Јовановић о развитку друштва.

Лесковачки земљорадници против шестојануарске диктатуре

Заводећи шестојануарску диктатуру, краљ Александар је постао носилац све власти у земљи", извршне, законодавне и војне; забранио све политичке странке и многе друге организације итд. За такав поступак имао је „подршку крупне буржоазије и велепоседника из целе земље". Сећам се последњег броја „Борбе" који је изишао после тога, сав десеткован превентивном цензуром, са празним ступцима, али са Змајевом сатиричном песмом „Јутутунска народна химна" чија прва строфа гласи:

Боже свети, подржи нам Краља,
Здрава, крепка, охола и славна,
Јер на земљи нит' је кадгод било,
Нити ће му икад бити равна...

Краљев акт је на све слободније људе деловао као катастрофална стихија, као мора чије трајање није имало границе, чак и на оне који су предвиђени да се постојећој државној кризи (коју је највише изазивала опозиција окупљена око Сељачко-демократске коалиције) може наћи и такво решење.

Убрзо после завођења шестојануарске диктатуре, Трајко Стаменковић , под чијим су утицајем били и неки лесковачки припадници земљорадничког покрета, изведен је пред Суд за заштиту државе и осуђен на четири године робије. У исто време пред суд у Лесковцу, по Закону о заштити државе, изведен је и Благоје Николић, али је он ослобођен од оптужбе.

У ово време ни лесковачки земљорадници нису седели скрштених руку. Још у пролеће 1929. године они су присуствовали у Београду илегалном састанку на коме су др Драгољуб Јовановић и Веселин Маслеша говорили о политичкој ситуацији после завођења диктатуре: а убрзо после оснивања Привилеговане аграрне банке (тј. после 16. априла исте године) нашли су се на другом илегалном састанку у Лесковцу са др Драгољубом Јовановићем и разговарали о начину како да се боре против његовог режима, па о томе саставили и следећа упутства:

„Овај режим је за све свесне и слободне људе као непријатељска окупација и према њему ми морамо бити у ставу пасивног отпора. То значи:

1. Режиму не давати никакву моралну и материјалну помоћ.

2. Од њега не примати никакав одговорни положај (председника, кмета, одборника и тд.).

3. Не примати никакве почасти и одликовања.

4. Не узимати никакво учешће у светковинама и званичним манифестацијама.

5. Не уписивати акције Аграрне банке или обвезнице каквог унутрашњег зајма, јер је то помагање режима, који обезбеђује само банкаре и капиталисте, а ништа нити хоће нити може учинити за сељаке.

6. Водити рачуна и обавестити где треба о људима који поступају супротно овим упут ствима.

7. У нашој странци, — која није бивша, како неки њени издајници сматрају, већ увек постоји, свако се мора определити за једно или за друго крило.

Дајте пријатељима да препишу **ова упут**ства".

О народном универзитету и покретању листа „Погледи"

Лесковачки земљорадници, истина само њих двојица-тројица, пишу и чланке по локалним новинама о разним темама из културног живота Лесковца. Као секретар Народног универзитета у Лесковцу, Трајковић тада објављује и један извештај о раду ове установе у 1928/29. години; он се у њему критички осврће на односе појединих редова лесковачког друштва према овој установи, и захтева да се њен програм прилагоди потребама и захтевима раднога света.

Врло заинтересовани за то да се као предавачи на Народном универзитету у Лесковцу јављају појединци чију ће реч радни људи овога места радо слушати, они такве предаваче и траже. И тако, на њихов позив, држе своја предавања др Драгољуб Јовановић (улога индустрије у нашем препороду) и др Мијо Мирковић (Узроци наше економске кризе), обојица професори Универзитета за предмет економске политике и истакнути припадници земљорадничког покрета. Са истог места, пре њих, држао је своје предавање и Драгољуб Трајковић (У чему је тајна појаве и развитка индустрије у Лесковцу), а годину дана раније прочитао је своју приповетку „Стечај" (Прича оних који долазе)[1]

Од децембра 1928. године па кроз целу 1929. годину, излазио је у Београду часопис „Нова литература" (последњи број у јануару 1930. године), који је доносио разноврсне прилоге напредних светских и наших писаца. Поред овог часописа за културна питања, књижевна заједница „Нолит" издавала је и дела савремених светских писаца исте оријентације, а међу њима и неколицине наших. Ја сам примао и часопис и готово сва издања истог издавача, и давао их на читање својим друговима и познаницима. Ова лектира била је од прворазредног значаја за формирање наших погледа, у првом реду политичких и књижевних, на свет и живот и служила нам као подстрек да и сами критички пишемо о односима и појавама у друштву које нас је окруживало.

Већ у априлу 1930. године, исти припадници земљорадничког покрета у Лесковцу, са неколицином интелектуалаца, озбиљно су припремали покретање једног листа за науку и уметност, па су о томе одштампали и циркуларно писмо, у коме су, поред осталог, навели:

„Ми смо наш лист назвали „Погледи". Јер у науци и уметности, чијим ће творевинама служити као орган, све се може свести на погледе, све је ради погледа, све је због погледа, све после погледа, итд. Системи и теорије у науци, концепције у уметности, овакви су или онакви због оваквих или онаквих погледа. А погледи су различити због различитих интереса, културних и социјалних, схваћених тачно или не, и заступаних искрено или не, углавноме заступаних. Наш лист служиће погледима, проналажењу онога што им је претходило и онога што је дошло као њихова последица."[2]

О боравку Савића Марковића Штедимлије у Лесковцу

Међу покретачима часописа „Погледи" нашао се и Савић Марковић Штедимлија, који је школску 1929/30. годину провео у Лесковцу и спремао се да полаже матуру. Он се некима представљао као синовац дра Вукашина Марковића, познатог црногорског комунисте, и са собом је носио две своје објављене књиге, брошуру „Горштачка крв" и збирку песама На рубу јаве". Сава је свесрдно био прихваћен од својих другова с којима је имао да полаже испит зрелости, као и од напредних лесковачких студената с којима је био нераздвојан и причао им о стрицу Вукашину и његовој сестри хајдучици Стоји. Од те омладине у Лесковцу њему је пружена свестрана и довољна материјална и морална подршка, тако да је без тешкоћа могао да сврши посао ради кога је у то место и дошао.

Почетком августа 1930. године у београдском дневнику „Време" изишла је бе-

---

[1] Трајковић је своје предавање доцније проширио и објавио га под истим насловом као посебну књигу (Ужице, 1940), а приповетка му је објављена тек у часопису „Наше стварање", у свесци за јануар 1955.

[2] О покретању „Погледа" видети и часопис „Наше стварање", св. 1—2 за 1970. г. стр. 126

лешка да је 4. августа, у манастиру Света Петка, умро Сав. М. Штедимлија, новинар и књижевник. На ту вест Трајковић је, под насловом „Један осврт на С. М. Штедимлију", објавио у „Лесковачком гласнику" од 16. августа 1930. године следећу белешку:

„Смрт С. М. Штедимлије има више него претежно социјални карактер. За своју болест он је то осећао више инстиктивно, мање свесно. И уступања што је чинио, он је чинио телу зарад духа. То свакако није изгледало тачно оном који га није познавао, који с њим није провео бар једно краће време и пустио се с њим ка истом стремљењу.

Етички и политички он је био последњи изданак онога поколења у чијој су психи и етици била доминантна само два начела: чојство и јунаштво. Био је физички толико оронуо због доба у коме је живео да би се у томе добу могли запазити и ови карактери.

Има једна дуга поворка његових другова без социјалне оријентације у лутању, и ја мислим да је Штедимлија био њен најбољи представник, најистакнутији, иако не најжучнији. Можда је парадоксално његово излетање са руба јаве у космос, које ипак постаје јасно због немогућности горштачке крви, — коју је заједно са поменутом поворком осећао као проклетствену мору, да се на други начин учини горак протест противу потенција које обручавају грље него ланци.

Можда су многи од оних који су себе сматрали за припаднике Нове Црне Горе, коју је више вербално и инстиктивно убацио Штедимлија, чинили одступања од онога како су тумачили горњу крилатицу, и можда су то чинили свесно и лукративно. Ако је и Штедимлија каткад одступио, он је то чинио под притиском тела, убеђен да то чини зарад духа. Јер како би се иначе објаснила савршена беда у којој смо га упознали, беда која се буквално поклапала са оскудицом у свему. Примао је незнатну потпору једног „хуманог" друштва са великим бројем чланова које је при сусрету морао да поздравља: између помоћи коју је примао и свога достојанства он се определио за ово друго.

С. М. Штедимлија, који је боловао од једне социјалне болести и чија смрт носи готово искључиво социјални карактер, чинило се као да је био без социјалне горчине. То је тачно, уосталом и разумљиво за једног човека који је био без унутрашње социјалне форме, са идеологијом на бази раснога, што значи и конфузнога, и са недоследностима које су лавирале између горштака крви Нове Црне Горе и Космоса, у који се чинило бекство из јаве".

На неколико дана после објављивања предњег и других написа испоставило се, међутим, да је вест о смрти С. М. Штедимлије била измишљена. Осећајући се насамареним, Трајковић и још неки који су писали о Штедимлији поводом његове „смрти" осудили су поступак дописника „Времена' као аферу најгоре врсте и тражили да буду обавештени како је дошло до тога да Штедимлија, и против своје воље, на овај начин „добије признање за свој интелектуални рад и пре смрти". Од сумњачења за учешће у овој афери није био поштеђен ни сам „покојник", иако се бранио да у томе није имао никаква удела.

Из приказа књиге Д. Поповића „О Цинцарима" и др.

Крајем 1930. године Трајковић је објавио своје прилоге за студију менчестерства (менталитета лесковачких богаташа) под насловом „Ми једемо паприке па зидамо фабрике". Можда и због необичног наслова, књижица је одмах скренула на себе пажњу наше јавности. Приказана је у више листова као и у Галогажиној „Литератури", месечном часопису за сва културна питања.

Наредне године изгледају још плодније, иако лесковачки земљорадници, Трајковић и Јовановић, припремају завршне испите на факултету. Први од њих стиже да објави више чланака из историје Лесковца и околине, затим неколико приказа и бележака о књигама и другим манифестацијама тога времена.[1]

Међу књигама које је у то време приказао налази се и дело д-ра Душана Ј. Поповића „О Цинцарима". У тој књизи овај писац је, узгредно, изнео и своје мишљење да је тадашња криза у односима између Срба и Хрвата дошла као последица велике разлике између српске и хрватске чаршије и то разлике и по пореклу и по култури и по менталитету. „Што је врло интересантно, пише Поповић, чаршије се више разликују од особина појединих делова широких маса нашег народа, чији дух оне хоће да репрезентују, него што се поједини делови нашег народа међусобно разликују. Једном речи, чаршије не репрезентују потпуно наш народни дух, и највећи део свих трзавица у нашем данашњем друштву и националном животу могу се свести на ове разлике. Немогућно би било изменити све разноврсне чаршијске менталитете, нити наметнути било који чаршијски менталитет осталим чаршијама или народу нити се то жели, него им треба све уклонити и помоћи нашем народном духу да дође до одлучне важности".

Завршавајући свој приказ, Трајковић је рекао:

„Можда би ствар требало поставити апстраховањем од оног дела овог заплетеног питања у коме леже противречности: Поповић нам је рекао да између широких

[1] Видети: Лесковачки гласник од 8. августа 1931, 1. октобра 1932, 14. и 21. јануара 1933; Врањске новине од 19. септембра и 28. новембра 1931. г.

маса српских, хрватских и словеначких, између муслимана, католика и православаца нема опречности, јер оне нису носиоци свих оних „трзавица“ у нашем данашњем државном и националном животу“ које се своде на оне разлике што постоје између наших чаршија, које су, по Поповићу, створили странци, српску Цинцари, а хрватску Немци. Да ли је заиста проблем нашег државног и националног живота, поред све своје заплетености и поред свих противречности које у себи садржи, тако прост да би га требало довести у везу са питањем постанка наше чаршије, коме Поповић прилаже своју иначе документовану књигу о Цинцарима? Нама се чини да није, иако смо за лепу књигу д-ра Поповића резервисали најлепше мишљење, али само о једном третирању које донекле може допринети и расветљавању нашег унутрашњег проблема“.

У истом излагању приказивач је, правећи алузију на краљев акт од шестог јануара, додао и ово:

„И поред свега овог објашњења, circulus vitiosus постоји, и њега ће какав dens ex machina покушати можда и да пресече, да у нас ипак не подстакне уверење како се тако важним стварима могу давати расплети из небуха.“[1]

У чланку „Душанов законик“ (са надасловом „Воловска жила и случај Терезе Албер“) Трајковић се осврће критички на предавање једног судије који је: хвалио одредбе Душановог законика; истицао да су у њима „правна схватања била тако одређена да се чак ни данас није много од њих удаљило‘; и просто зажалио што тај законик није и сада позитивно право. („Тако је за камџијама од говеђе жиле зажалио и један професор права, и поводом случаја служавке Терезе Албер, коју је сурова газдарица претукла, предложио да се узакони казна батинама говеђом жилом“). Бојећи се да се говеђа жила и после узакоњења не сручује само на леђа слабих, Трајковић закључује да се „данас на овај најважнији писани споменик нашег средњег века не може гледати очима старијих професора и правника.“[2]

Поводом једног суђења у Лесковцу

У чланку „За човечнију интерпретацију правде“, који је написао поводом једног несвакидашњег судског процеса у Лесковцу, Трајковић се не слаже са мишљењем Монтескјеа о зависности закона, већ износи схватање да су закони израз економско-социјалних односа једног друштва у одређено време. Али, пошто је у вези с судским процесом лесковачка чаршија била оштро подељена и њен мањи али моћнији део покушао да врши притисак на суд, Трајковић је за мото свом чланку узео следећу српску питалицу: „Питао сељак дућанџију: ма вјере ти, што је ова граја у чаршији? — Хоће кадија да право суди, али му Турци не дају!“

Чланак је у целини гласио:

„Гледиште Монтескјеа о зависности закона није тачно. Управо, није потпуно: нису за појаву једног закона објективни услови само оне материјалне околности које он наводи. Утолико греше наши професори кад се на њега позивају у овој материји, која је, после појаве дијалектичког метода у социјалним наукама, добила тумачење ако не апсолутно тачно (какво није могуће, а није ни потребно), а оно друштвеније, и по томе човечније од оног које се по традицији још увек цитира. Више или мање непосредно, закони су плод економско-социјалних односа једног друштва у одређено време. На стварање заповедних норми за управљање друштвеним односима најјачег утицаја има структура привреде и друштва датог момента, без обзира да узроке њиховог оваквог или онаквог облика. Ток после њих долазе реквизити које истиче Монтескје, и који се укрштају са онима које ми стављамо на прво место, и утичу једни на друге.

Привредна и социјална структура људских заједница, кад их санкционише државна организација, представљају интерес не целе заједнице, јер она није хомогена, него само појединих њених делова. Није нетачно рећи и целокупне заједнице, али претходно треба нагласити диференцираност заједнице на групе са мање или више супротним интересима, и додати, због тога, да у комплекс заједничких интереса све групе не утапају и оне своје интересе који чине и њихове најважније интересе. Док је то случај са интересима једне групе, најмоћније привредно и социјално, остале имају у том комплексу нешто што је мање њихово, јер је ипак и пре свега интерес најмоћније групе. Дакле, овде смо већ довољно нагласили односе снага, оне односе које смо одмах поменули и чијој игри смо препустили стварање заповедних правила за регулисање првенство односа између појединаца, а затим између појединаца и оне групе која је успела да у комплекс заједничких интереса утопи своје битне интересе, остављајући остале групе да се задовоље и мрвицама са њихове богате трпезе.

„Није тачно ни гледиште једног нашег професора, чувеног, уваженог, аутора великог броја дела, гледиште по коме би слобода, правда и правица биле речи без садржине, речи којима су људи приносили толике жртве а да нису знали за њихово право значење. Знају људи шта је право (и ђаво зна шта је право, али не ради право, каже наш народ) и знају шта је вредност слободе. Ствар је само у интерпретацији (чак и после наше констатације о хетерогености друштва, које не може да постави апсолутно добре норме, такве да би могле да конвенирају интересима свих чланова заједнице): од интерпретатора позитивних заповедних норми зависи да ли ће бити правде за све, уколико то може бити (опет са разлога изнетих горе) или ће правде добити (управо, правда ће овде гледати кроз прсте) само они који су норме кројили за себе, и за њих нашли интерпрета-

[1] Врањске новине од 21. новембра 1931. г.
[2] Врањске новине од 26. дец. 1931. г.

тора који их могу на задовољство услужити. Наш стари професор греши (као што греши и кад каже да је истина једна и вечита: има пуно истина, и ниједна не може бити вечита) кад једну реч за којом је просуто толико крви људске, и потрошено толико културних вредности (колико само рада стаје та социјална борба!) назива речју без садржине. Има она своју садржину, и од оних који су њени интерпретатори зависи каква ће та садржина бити.

Разуме се, велике су муке у којима се правда рађа, јер творци позитивних норми не допуштају тумачење које не одговара њиховом интересу, без обзира што би се једна норма могла да протумачи и онако како том интересу не одговара, али одговара оној речи коју је наш професор оставио без садржине, одговара идеји правде. Узбуниће се они чији се највећи део битних интереса башкари у комплексу заједничких интереса. Ако се неко ипак одлучи, радује се фукара, за коју реч правда има тако дивну садржину, и ми, који исто тако не остављамо ту реч без садржине, кажемо да је то случај човечније (јер друштвеније) интерпретације правде, и кад не можемо друкчије, а оно на овај начин подвлачимо."[1]

Осврт на једно метафизичко учење о држави и на једну књигу о федерализму

Поводом српског превода књиге Леона Дигиа „Преображаји јавног права", Трајковић је написао подужи чланак који је објављен у два наставка под насловом „Мистика правне природе државе'. У том чланку Трајковић критички приказује Дигиево учење о држави као буржоаско, мистичко и метафизичко.

Диги одбацује теорију о правној личности државе и потпуно негира суверености државе, сводећи државу на скуп јавних служби. У вези са својим мишљењем да не постоји суверености државе Диги истиче и то да на истој територији на којој и држава имају право заповедања и друге заједнице, на пр. општине и друга јавна тела. Чињеница да и овакве заједнице постоје заиста би довела у сумњу схватање о недељивости државне суверености, ако се не ставимо на исправно гледиште да „недељивост суверености не значи да у истој области може постојати само једна највиша власт' (в. Сл. Јовановића „О држави", стр. 132). Још један разлог који, по Дигиу, утврђује фиксност идеје о народној односно државној суверености састојао би се у томе што, у случају федерализма, под којим сам разумео случај савезне државе, на истој територији истовремено и неограничено господаре две воље. Али, на ово би се могло приметити само оволико: „Држави се не може наћи друга карактеристика сем суверености, — и пошто посебним државама у савезној држави суверености не припада, оне се не могу сматрати као државе" (Сл. Јовановић, пом. дело, стр. 184)[2].

Године 1932. појавила се и књига д-ра Ђуре Поповића „О федерализму", коју је приказао Љуба Радовановић у „Српском књижевном гласнику", у свесци за 16. фебруар 1933. године. Из тога приказа Трајковић је, под истим насловом, објавио два одломка који говоре о разлици између децентрализоване области и федералне покрајине. Други од тих одломака гласи:

„Децентрализована област организована је по заједничком шаблону за све децентрализоване области дотичне државе и њена целокупна организација и у властитом и у пренесеном делокругу потиче из државног закона; федеративна покрајина организована је посебним законом свога законодавног тела, по начелу унутрашње самоуправе, и њена се унутрашња организација, према томе, може разликовати од унутрашње организације друге федеративне покрајине. У границама општих принципа, постављених државним уставом, свака федеративна покрајина је слободна. Ова особина федеративног система — у теорији — сматра се као једно преимућство над унитаристичким, који унутрашњу државну управу шаблонизира без обзира на различите одлике, потребе, навике, темперамент и васпитање становништва. Зато се за федералистички систем каже да је еластичан, док се за унитаристички каже да је крут. — Децентрализована област је самоуправна, под надзором државне власти; федеративна покрајина је аутономна у границама устава, под заштитом једног федералног суда за чување уставног поретка".

У уводној белешци Трајковић је, поред осталог, рекао:

„Крајем 1928. г. код нас се нарочито много дискутовало о федерализму и унитаризму, па се то питање и данас намеће нашој јавности"[3]

Средином 1932. године Трајковић је, под насловом „Силуете из фанара", објавио нове прилоге за студију менчестерства чију појаву су забележили многи листови.

У две приче Трајковић износи неке своје успомене и обрачунава се са неким локалним типовима.[4]

---

[1] „Лесковачки гласник" од 7. јануара 1932. године.

[2] Лесковачки гласник од 11 и 18. јуна 1932.

[3] Лесковачки гласник од 1933. г.

[4] Види „Лесковачки гласник" од 30. септембра 1932. г. и „Трибуну" (Алексинац) за Ускрс 1933. г.

Једна критика идеалистичког схватања уметности

Првог дана 1933. године Трајковић је на Народном универзитету у Лесковцу одржао предавање, које је било запажено. О њему је, лесковачка штампа донела следећу белешку:

„У прошлу недељу, 1. јануара 1933. године, одржао је своје предавање о теми „Критика идеалистичке концепције уметности" Драгољуб М. Трајковић. Трајковић је већ познат публици Народног универзитета у Лесковцу, јер је, пре овог предавања, одржао још три. Та три предавања била су из области историје и социологије. Ко их је слушао осетио је ко је Трајковић. Кроз та предавања осетио је свакако систематични и принципијелни дух Д. Трајковића. Поред тога, оно што још одликује Трајковића, то је апсолутна прецизност и јасноћа изражавања. Он уме вешто да постави проблем и још вештије да га реши. Ово последње предавање било је синтеза свих одлика које Трајковић поседује.

„И овог пута Трајковић се није хтео да јави публици Народног универзитета са предавањем из других области наука: и овога пута његово је предавање из социологије, специјално из социологије естетике.

„Ако оставимо на страну Аристотела и Платона, рекао нам је Трајковић, који су први обратили пажњу на социјалну страну уметности, француски критичар Хиполит Тен први је у XIX веку проучио објективне моменте уметничког стварања и естетског понашања уопште. Без употребе дијалектичког метода материјалистичког правца, он је као најистакнутији теоретичар натурализма конструисао материјалистичко гледање на људску животињу (la bête humaine). У свом главном делу он доказује да уметност зависи од расе, средине и момента. (Ово последње најбоље је објашњено Лајбницовим учењем по коме у садашњости има трагова прошлости и клица будућности: Le present est chargé du passé et gros de l'avenir).

„На примеру Богдана Поповића, који је преко четрдесет година тумачио ученицима теорију уметности својим чувеним методом „реда по ред", дајући им појма „о свем и свачем и још понечем", Трајковић је критиковао његово схватање уметности, по коме уметност није средство борбе, која нема тај циљ, јер је сама себи циљ (l'art pour l'art), јер она има да улепша човеков живот преносећи га у један идеалан свет ван сваке борбе. Отуда уметност, по схватању Богдана Поповића, за предмет не сме узимати никакву борбу, и, доследно овоме, његов закључак је да се уметност не рађа у борби, већ у лепој уметничкој замисли, која је сама по себи уметност. Уметност постаје партеногенетичка, то је случај партеногенезе сличан партеногенези у биологији (слично овоме, по Кантовом схватању, и наше уживање у лепоме јесте нешто „без интереса").

„Схватајући уметност као средство борбе рођено у борби и полазећи од гледишта да друштвено биће одређује друштвену свест (схватање противно Хегеловој идеалистичкој концепцији), Трајковић је дијалектичком (динамичком) методом историјског правца раскринкао сву лаж и површност идеалистичке концепције уметности.

„Предавање Д. Трајковића било је пажљиво саслушано. Због природе материје која је обрађена, која материја спада у најдубље људско сазнање, предавање се многима чинило тешко и стручно научно. Ми знамо да предавач мора, имајући у виду публику Народног универзитета. да се труди да буде са својим излагањем што приступачнији тој публици. Али, то спуштање предавача има својих граница. Ако је предавање Д. Трајковића изгледало превећ тешко, кривица лежи и до публике која треба да се подигне до науке. Али Трајковић је имао ту срећу да за слушаоце има публику која је дорасла и за тежа излагања".[1]

У току исте и следеће године, Трајковић је, под насловом „Постоји ли уметност ради уметности" и са једним мотом из књиге Е. Синклера, у два посебна недељна листа објавио неколико одломака из предавања о коме је напред реч.

Ево тих одломака:

Данас влада уметношћу шест великих лажи, и у овој ћу их књизи открити и њима се позабавити.

Прва је лаж да умјетност постоји ради умјетности, да је умјетности циљ само умјетност, а једина истинита задаћа умјетникова да је усавршавање форме...

Четврта је лаж нумерички дилетантизам, схватање да је циљ умјетности забављање, разонода, одвраћање од сиве свакидашњице. Истинска сврха умјетности састоји се у измјени реалности...

Шеста је лаж да умјетност искључује нове истине и да нема ништа заједничког са слободом и правдом...

(Ептон Синклер: Златни ланац).

Идеалистичко схватање уметности (на примеру који смо ми узели) наивно је и скроз погрешно. Погрешно је због тога што је последица индивидуалистичког схватања човека, које је такође погрешно, јер око човека постоји читава мрежа живот-

[1] Лесковачки гласник од 7. јануара 1933. г.

них односа његових, почев од најелементарнијих па до најфинијих, и све то у првом реду припада његовој физичкој, па тек онда његовој духовној егзистенцији. А сваки однос, то је додир, веза, и стога акумулација услова за најразличитије сукобе. Без обзира на узроке таквом фактичком стању, које ћемо ипак укратко додирнути, човек припада широј или ужој друштвеној групи која је субјект једног његовог више или мање важног интереса, и уколико је тај интерес важнији, утолико је његова припадност дотичној групи присније. Отуда односа међу групама и сукоба међу њима. А сваки сукоб, поред осталога, представља и различиту интерпретацију групних интереса, били ти интереси материјални или морални, па се тој различитој интерпретацији подвргава и уметност, будући и сама интерпретација посебне врсте, и служи као средство борбе друштвених група, рађајући се и сама у тој њиховој борби.

Као и у другим областима групне борбе, група која влада има тенденцију, јер има интереса, да наметне своју интерпретацију уметности групи над којом се влада, проглашавајући своје чисто групно схватање за схватање читавог друштва. И пошто је то она група која не жели борбу, она такво схватање жели да наметне и осталима. Уметност није средство борбе, каже она, она тај циљ нема, јер је сама себи циљ, јер, то јест, има да улепша човеков живот преносећи га у један идеалан свет, ван сваке борбе, те отуда за предмет не сме узимати никакву борбу. И логичан закључак: она се не рађа у борби, она се рађа у лепој уметничкој замисли, која је, будући уметнички лепа, сама по себи уметност. Уметност, кажу они, постаје партеногенетички, то је случај партеногенезе сличан партеногенези у биологији. (Са овим објашњењем постаје јасна и поменута Кантова концепција о лепоме, по којој, као што смо навели, наше уживање у лепоме јесте нешто „без интереса").

*
* *

Пошто се целокупан унутрашњи живот човеков, а према схватању идеалиста само он и долази у обзир као предмет уметничког дела, пошто се, дакле, целокупна људска психа може да рашчлани на психолошке категорије које су код свих људи више или мање исте, то су и уметничке творевине, у свим гранама уметности, без обзира на епоху у којој су постале и на друштвену групу у чијем су крилу постале, — од подједнаке вредности. То је филозофија о непроменљивости (ne varietur), о сталности свих вредности и свих социјалних категорија, филозофија статичка, којој насупрот стоји учење о вечној променљивости свега што носи отисак времена и друштва у којем се појавило: филозофија садржана у краткој Хераклитовој изреци „све тече" (panta rei).

Филозофија о вечној сталности и непромељивости, у филозофији уметности са својом варијантом о апсолутној и вечитој вредности уметничких дела, одговара индивидуалистичкој интерпретацији света. Индивидуализам не схвата уметност као средство борбе нити као продукт борбе. Напротив, према индивидуалистичкој естетици, уметност има сасвим други циљ. На овом месту ранију мисао доводимо до краја: група која влада има интереса да проповеда филозофију о вечитој непроменљивости, о апсолутној вредности уметничких дела, која су и за њу средство борбе, јер су прожета њеним погледима на свет и живот. Не мењати (ne varietur) њен положај, то је њена основна тежња. Уметност носи печат њене идеологије, њена идеологија базира на филозофији о немењању, а само елементи те идеологије имају, према њеном учењу, вечиту вредност за све људе и све групе, за све друштвене редове свих епоха: ходите, кажу они, ми имамо савршенство свега, савршену цивилизацију, савршену културу, савршену етику, савршено право и државу, и савршену уметност, која не распаљује већ делује умирујуће, и која је у стању да вам створи очаране светове о којима ви никада ни сањали нисте. Ми смо пронашли вечну апсолутну лепоту једнаку за све људе, за све групе и за сва времена. Уметност која није средство, која је сама себи циљ (l'art pour l'art), јер тај замишљени свет, у који има циљ да нас пренесе, савршено је леп, он је сам по себи уметност, и отуда је уметност сама себи циљ. Вечна лепота, постала партеногенетички, нуди се свима, ходите без икаквих задњих намера. Ван овог нема лепшег света: ако ипак тражите лепши свет, наћи ћете га у књижевности, и само у њој.

*
* *

Ми смо нашу тезу о непроменљивости уметничких вредности, о њиховој апсолутној вредности, довели у везу са основном тезом владајуће групе о концепцији свега онога што је чини таквом, што условљава њену доминацију над осталим групама. Њена уметничка концепција о вечној апсолутној лепоти, само је једна варијанта

њене филозофије историје, уметност је и за њу средство борбе, које се рађа у борби, макар да она то не признаје, и макар да многи представници естетског идеализма нису тога свесни."[1]

И данас се много дискутује о односу уметности и идеологије.

„Учени" критичари мисле да има и такве уметности која је независна од било какве идеологије. Ако је у опозицији према овој или оној идеологији, или ако се не залаже за ту или било коју идеологију или ако ничим не показује да је у опозицији или реакцији према овој или оној идеологији, — и таквој уметности ће се, међутим, наћи сагласност са неком постојећом идеологијом, макар да њен аутор (творац односног дела) није знао за ту идеологију и њој респективну револуцију, макар да није желео да има ма какву везу с њом.

Нема независних, апсолутно самосталних идеја. Све је у некој зависности, у некој вези, јачој или слабијој, са овим или оним, па хтео или не онај који нешто ствара у уметности, литератури, науци итд., па било да је тога био свестан или не. Ако се пак свесно заузме опозициони став према извесној идеологији или револуцији, или према каквом покрету или систему, такав став или уметничко дело које га изражава, неминовно почиње да служи некој идеологији, револуцији, контрареволуцији, покрету, систему итд. Јер нигде уметник није пао с неба и одмах почео да ствара, а да на његово формирање, политичко, морално, уметничко итд. никакви друштвени фактори (политички, уметнички, морални итд.) нису могли да буду ни од каквог утицаја, да је све потекло из њега партеногенетички.

Може се неко борити за нешто, за неку слободу, али треба да зна: то не мора бити и слобода за мене. И уколико није, ја ћу сузбијати такву борбу, јер она мени и другима који мисле као ја може донети неслободу, ропство, окове. Не постоји никаква неутрална слбода или слобода апсолутна за све у друштву са класним супротностима: оно што је за фашисте слобода, за мене може представљати ропство, тортуру, мучење, беду итд.

Друкчија објашњења могу само да служе за прикривање нечег што се отворено не жели или не сме показати.

Још два предавања на Народном универзитету у Лесковцу

Одмах за Трајковићем са истог места говорио је Јован В. Јовановић о социјалној структури Лесковца и његове околине. И о том предавању је у локалном листу објављена опширнија белешка, у којој је, поред осталог, наглашено да је Јовановић „учинио један покушај да се на ову нашу са антрополитичког и етнолошког гледишта terram incognitam баци једна светлост, макар и у најкрупнијим потезима, светлост каквом Лесковачка котлина још није осветљавана". Услед недостатка претходних испитивања етнолошког карактера, „Јовановић је био у немогућности да своје излагање учини конкретнијим, да нам Лесковачку котлину прикаже као један лабораторић етнолошких процеса"; и поред тога, он је ипак додирнуо и те процесе и сва позната људска кретања на том подручју.[2]

После Јовановића на Народном универзитету у Лесковцу држао је предавање и Радован Зоговић о жени у току историје. Као и претходна два, и његово предавање је забележено у истом листу. Поред осталог, у белешци о томе пише:

„У недељу, 19. фебруара 1933. године, на овдашњем народном универзитету одржао је интересантно предавање о горњој теми Радован Зоговић, књижевник.

„Предавач је још у почетку нагласио да он ствари посматра дијалектички, тј. у постојању и непостојању: ако је данашњи положај жене овакав, не значи да је такав био одувек и да ће такав вечито остати. Ништа није вечито, све је релативно, једино је вечна воља за животом.

„Темпераментно, често и сувише темпераментно, што се да објаснити узрастом предавача и његовим ставом према потенцијама које негира, он је прешао све ступњеве кроз које су у току историје пролазили породица и брак".[3]

„По потреби службе" у Приштину

Већ у марту 1933. године Трајковић и Јовановић су морали да напусте Лесковац, јер су, „по потреби службе', били премештени у Приштину. Са њима је, по истој потреби, морао да иде и др Владимир Велебит, који тек што је дошао у Лесковац.

Боравак у новој средини, национално шароликој и у сваком погледу различитој од оних из којих су дошли, у почетку је за сву тројицу био интересантан. Одмах су покушали да се у новом месту свога службовања снађу како су могли и умели, па

---

[1] Предњи одломци објављени су у листовима „Трибуна" (Алексинац) за Ускрс 1933. и „Зета" (Подгорица) од 11. фебруара 1934. г.

[2] Лесковачки гласник од 28. јануара 1933. године

[3] Лесковачки гласник од 25. фебруара 1933. г.

су стекли убрзо и нове пријатеље с којима им време није било досадно. Чак су остварили контакте и с људима који су припадали напредном покрету. Још првих дана посетили су Милана Прибичевића, који је живео у селу Велика Река, у скромној кућици и на косовској земљи за чију куповину се задужио. Видели су у њему необичног човека, великог, дивног, и у исто време јадног, сиромашног, који је многима изгледао нестваран, нека врста југословенског Дон Кихота, борца против лудих ветрова и опаких ветрењача.

У Приштини је Трајковић држао и једно предавање (о постанку и развоју лесковачке индустрије), које је организовала тамошња Народна књижница и читаоница; сем тога, пред једним скупом приштевске омладине читао је свој приказ књиге репортажа Михаила Јовановића Браде „Између Шар планине и Осогова", која се појавила у јесен 1933. године.

Што је време више одмицало, Јовановић, Трајковић и Велебит, који су имали скоро истоветне погледе на прилике и догађаје у земљи, све су више увиђали да што пре треба да напусте Приштину. Најпре је из ње отишао Јовановић, али не премештајем већ давањем оставке на државну службу, пошто више није могао да живи удаљен од породице која је остала у Лесковцу. Трајковић је остао скоро још годину дана и потом добио премештај у Призрен, опет „по потреби службе", док је Велебит остао на истом месту после тога још пола године.

О гажењу закона без казне

Међу својим хартијама пронашао сам и један чланчић који сам написао у време пошто сам био премештен из Лесковца заједно са Јованом В. Јовановићем. У том кратком напису изнео сам и своје огорчење на људе који су издејствовали Јовин и мој премештај из Лесковца, где смо били сведоци њихових кривичних радњи и других недозвољених поступака, и то сведоци који њихов криминал нису равнодушно посматрали.

Тај чланчић, коме сам дао наслов „Гажење закона без казне", гласи:

„Многи од нас били су сведоци брутално гажења закона због кога су настрадали невини, а праве лопуже се извукле некажњене, неке чак биле и добро награђене. Али ми овакве појаве разумемо, јер знамо колику моћ утицаја имају на интерпретаторе позитивних норми сви они бандити и гангстери који се невероватно вешто умеју да извуку испод параграфских санкција. Ми разумемо, али и оптужујемо. Оптужујемо и њих и оне који својом индолентношћу или свесном сарадњом у лукративном циљу помажу ове бандите и њихове адвокате у изигравању закона, уместо да их немилосрдно гоне.

Тешко је нама, јер и ми сада морамо да цедимо кроз зубе, зато што су они, који су иначе позитивним нормама обавезни на поштено и правилно тумачење њихово, као делфијска питија, закукуљено и замумуљено, цедили кроз зубе (верујемо лукративно) своје тумачење, да би дали за право онима који су се свесно огрешили о те позитивне норме, да би им дали за право, уместо да их примерно опомену на поштовање правила која, чак и кад су назадна, ипак сама по себи на несрећу брутално на интересе поштених појединаца. Јер могу добити и човечније тумачење.

Као пашчад, не, него као лешинарке хијене уједињују се пред нашим очима, без стида и срама, они који се по свом наслеђу и васпитању хватају за све што је непоштено, прљаво, реакционарно, перфидно, денунцијантски, уједињују се пред нашим очима, (јер на тај начин осигуравају себи) са онима који су до јуче важили као борци за поштено и напредно. Могли бисмо цитирати Лазу Костића:

Ал' кад видим паметаре
Где с клањају шупљој сили;
Кад јунаке видим старе
Где их скотска наслад гњили,
Те сад оно пале, жаре,
Чем су били борци чили;
Да желуцу није сметње,
Мач отпашу са бедрине..., —

али и приметити да је Костић, можда, заборавио оно старо правило: да се неко може покварити само онда ако је већ од почетка свога битисања носио у себи клицу покварености, што значи да никад друштвено и етички ништа није вредео. Пљују они на своје паметарство и јунаштво, кад нису уносни и кад у њиховој каријери не могу одиграти улогу полуге која ће их дићи на виши друштвени степен, одакле ће моћи несметано, јер ће дуго бити заклоњени поменутим атрибутима, арати и пљачкати, богатити се, подмићивати и корумпирати, често у стилу светских гангстера и бандита, и организовати кршење позитивних норми, које стварно још није инкриминисано, а кад буде, њих више неће бити.

Али та банда уме да се размеће и својом „великодушношћу". Многи од њих прочитали су недавно у новинама изјаву коју у знак благодарности даје један сиромах, јер су лопуже о којима је напред реч одустале од тужбе поднете против њега због крађе струје, тј. ствари коју право доскоро није признавало за нешто што би могло бити предмет крађе. Бестидни цинизам који је својствен само њима као групи, али који неће заувек остати некажњен.

Један се двадесетчетворогодишњи кочијаш обесио због гриже савести, јер је прегазио, нехотице, једно дете... А шта мисле они који су нас прогнали због тога што смо на њихове лоповлуке прстом указивали? Где је њихова савест? Оставили су је сиротињи... И добро је тако, јер ће од савести постати свест. А ту је и негација. Не само вербална, него и реална, која ће вулкански избити из подземља и опржити не њихову савест, која је давно спаљена, него њих са свим оним што их чини таквима.

Ми говоримо о праву. Правни историчари Савињијеве школе су хегелијанци: право је израз народног духа, уче они, а продукт је сила која дејствују у тишини. Јеринг каже: право се рађа у борби. После њега дошла је дијалектика која више није дубила на глави. Силе које „дејствују у тишини" формирају колективну свест монистички и динамички.

Ми смо стрпљиви, но не и трпељиви; мукотрпни, но не и трпни..."

Предњи чланчић је сачињен са намером да негде буде објављен. Због тога је његов аутор морао да се служи бројним алузијама и другим увијањима.

Почетак буне против дахија

Нашавши се поново у Лесковцу, где је започео рад као адвокатски приправник код Васе Тодоровића, Јовановић је још исте јесени, 1933, покренуо лист „Недељне новине", остваривши тако давнашњу жељу своју и другова који су за таквим гласилом чезнули годинама. У том листу ја сам сарађивао од почетка до краја његовог излажења, сем за време једног краткотрајног периода, када сам био у прекиду због неког неспоразума са уредништвом.

Први Трајковићев чланак у Јовановићевом листу носи наслов „Почетак буне против дахија", а као мото има стих: „Чувајте се раје сиротиње!" У тај чланак уткана су многа места из оне величанствене Вишњићеве химне револуцији српскога народа који је почетком прошлога века уздрмао темеље отоманског царства.

Пошто је изнео карактеристике српског феудалног система, у том напису Трајковић каже да је са турским завојевањем настало извесно олакшање у положају српских сељака, јер нови режим у погледу експлоатације није у почетку био онако интензиван као што је био онај претходни, пошто се спахијама давао само десетак од прихода, а султану харач у готову, и то од сваког огњишта само један дукат годишње.

За овим Трајковић цитира хрватског историчара Ф. Шишића, који пише да „су сељаци и други нижи слојеви у средовечној Србији, а још више у Босни, примили Турке у неку руку као своје ослободитеље од тешких господских пореза и других терета'; и да „су на ту важну чињеницу упозорили српски хисторици Мијатовић, Станојевић и Вукићевић".

Због тога Трајковић и каже:

„Док ће та појава бити потпуно разумљива за оне који су из концепције наше државне и друштвене историје одбацили све што је назадно, лажно, непоштено или срачунато на сличне циљеве, дотле ће многи свесни или несвесни фалсификатори привредне, културне и социјално-политичке историје нашега народа, а нарочито они наивни, бити збуњени" констатацијом у редовима који су напред наведени.

У даљем излагању изнећемо остале делове овог Трајковићевог написа, али без потпуних цитата из Вишњићеве песме.

Мислећи на оно о чему Шишић пише, Трајковић каже:

„Нама се чини да на ту важну чињеницу упућује и оно место из поменуте народне песме где Мурат, пошто га је Милош распорио, пред смрт поручује својим везирима:

Турци браћо, лале и везири!
Ја умријех, вама добих царство,
него ово мене послушајте,
да вам царство дуговјечно буде.
Ви немојте раји горки бити,
веће раји врло добри буд'те .... итд.

Током времена, у турском феудализму десиле су се промене: спахије су заменили господари (чифлик-сахибије), а с њима је дошло и оно тешко стање о коме онако језгровито говори народна песма у стиховима које одмах наводимо:

Цар умрије, а ми остадосмо,
и ми нашег цара не слушасмо,
већ велики зулум подигосмо:
погодисмо њихово поштење,
свакојаке беде износисмо,
и на рају глобе навалисмо.

А раја, пре но што ће, како би рекао један песник, расковати српове на мачеве, кроз уста паметног старца Фоче, овако поручује својим господарима и прети:

Чувајте се раје сиротиње!
Кад устане кука и мотика,
биће Турком по Медији мука,
у Шаму ће каде проплакати,
јера ће их раја уцвјелити ... итд.

Дубоко схватајући историјску нужност једне велике промене и борбе за њу („земан дош'о ваља војевати!), народни песник, још у почетку песме „Почетак буне против дахија", овако обележава, изразом простим али безобзирним и страшним, објективне моменте (историјско-политичке, социјално-економске, религиозно-националне односно националне) који су изазвали преврат у Београдском пашалуку:

Кад се ћаше по земљи Србији,
по Србији земљи да преврне
и да друга настане судија,
ту кнезови нису ради кавзи
нит' је рада сиротиња раја,
која глоба давати не може
ни трпити турскога зулума;
и ради су божји угодници,
јер је крвца из земље проврела,
земан дош'о, ваља војевати,
сваки своје да покаје старе.

Трајковић свој чланак овако завршава:

„Процес класног заоштравања у старом српском друштву, да није било Турака, ишао би много брже, и до сукоба у том друштву

дошло би вероватно много раније, можда још у време у које падају и слични покрети у Европи: у Мађарској 1514. г., у Немачкој 1515. г., у Хрватској 1573. г., ако оставимо оне раније и даље: у Француској 1358, у Енглеској 1381, у Италији 1383, у Шпанији 1448, у Швајцарској 1514. г. и др. Јер противу нашег феудализма (двор, висока црквена хијерархија, племство и богати манастири, сви са својим реквизитима и конзекванцама), још у XII веку, а у Бугарској и раније, уперили су своје учење богумили, које је Немања онако свирепо морао да кажњава и прогони, како би их потпуно истребио. Но сељак је и даље задржао богумилску душу, јер се његов положај није побољшао, већ се из године у годину све више погоршавао".[1]

Поводом једне посете Софији

У чланку „О првој сељачкој држави свих балканских Словена" Трајковић расправља о богумилском покрету као сељачком, затим о македонском Самуиловом цар ству и о политичком карактеру његових ратова. На уводном месту Трајковић каже:

„Моји другови, који су прошлог месеца путовали у Бугарску, имали су срећу да виде земљу у којој је створена прва модерна сељачка држава, која је, истина, била кратка века, захваљујући погрешкама једне владе (која је имала у рукама сву власт, али је није умела искористити) и деловању мрачних сила домаћег и страног порекла. Давнашња је моја жеља да видим Бугарску, која има јак земљораднички покрет, на жалост поцепан кратковидошћу и себичношћу његовог вођства, које је патило од министроманије, као и радом поменутих мрачних сила; и да дођем у додир са бугарским радним народом, чијој политичкој свести и сада мора да се диви сваки поштен и напредан човек, као што се тој свести дивио онда када је добила свој највиши и најозбиљнији израз: у народном устанку септембра 1923. године".[2]

Нешто пре тога Трајковић је објавио своје приказе на књигу Михаила Јовановића Браде „Између Шар-планине и Осогова" (Скопље, 1933. године),[3] а нешто доцније и друге књиге: „Споменицу 130-то годишњице старе цркве и прославе освећења нове цркве свете Петке у Кумареву" од Боже Поповића и „Око наше Нишаве" од Светислава С. Петровића.[4]

Триста чуда у једној књизи о цркви Св. Петке у Кумареву

Што се тиче „Споменице", која се појавила у пролеће 1934. г., Трајковић је ту књигу одмах приказао, наводећи из ње поједина места која су му побудила нарочиту пажњу. И ми ћемо овде цитирати та места, али нешто друкчијим редом.

Ево, најпре, оно што се односи на Св. Петку:

„Ова црква као да је чувар и штићеница сваког засеока, сваке живе душе око ње и свих усева у овој равници, од суше, ветрова, поплаве и сваке друге непогоде. Света Параскева ту обитава и лебди невидљива дан и ноћ, те многе верне посетиоце исцељује. Све ово око нас зли људи би разнели, да она не чува. Зна се да света Петка помаже, но и кажњава за крађу, лаж, кривоклетство, блуд итд."

Прилике у крају који интересује аутора „Споменице" биле су, међутим, такве да им света Петка заиста није могла помоћи:

„Власина, Морава и Ветерница се изливају, те поље песком засипају. Поље је незаштићено зими од кошаве, а лети од олује."

И не само на њивама, лоше стање је владало и по људским насељима:

„Земљиште је подводно и неоцедно. Бунари су несолидни и нездрави. Услед влажних станова, слабе хране, изнурености у раду, туберкулоза се доста укоренила. Већина спава на земљи на асури. Узрок је овоме још и запосленост сељака по лесковачким фабрикама", а сигурно и то што се „пост строго пости".

Сељак је овде и као произвођач био сасвим примитиван:

„Исту расу стоке чува и на исти начин храни као и дед му. Пчелу и свилену бубу не негује. Сваки је произвођач ракије и вина. Он најбоље ради земљу онако како га је свети Сава научио. Убеђен је да вештина и техника дају беспослицу рат и глад!"

Није ни чудо што је сељак овога краја био у толикој заосталости кад му је душа била захваћена мраком и просвећеност скоро никаква. Јер писац кога цитирамо, даље, каже:

„Верује у моћ молитве. Црквене обичаје са страхопоштовањем извршује. Мртве поштује и јако жали. Редовно се причешћује, а над болеснима се свешта масло, полажу крстићи и читају молитве Васиљеве и Врачевске. Цркви доносе разне дарове: восак, платно, зејтин и сваки земаљски плод. Болесници себе разно заветују, да би оздравили. Народ јако верује у моћ чудотворне иконе свете Петке. Подржавају се и сви обичаји и народно веровање у ову цркву, који нису у противности вере и црквеног уређења."

Састављач „Споменице" је био задовољан што има паству као што је ова коју опи сује:

„Сељак је врло вредан и доста штедљив. Из страха и побожности одржава обичаје, а врло је религиозан. Ма да је сваког дана на лесковачкој пијаци, где је у додиру са фабричким радницима, који су наклоњени разним идејама и вероисповестима, ипак од њих мало прима и мало верује у теорије о непоштовању бога, неверовању у чудеса и непостојању загробног живота. Живи врло скромно и обрађује земљу плугом без икаквих

---

[1] Недељне новине од 19. новембра 1933. г.

[2] Недељне новине од 18. марта 1934. г.

[3] У „Лесковачком гласнику" од 6. и 13. јануара 1934. г., у „Врањским новинама" од 7. јануара 1934. г. и у „Зети" од 14. и 21. јануара 1934. г.

[4] У „Недељним новинама" од 15. априла и 3. јуна 1934. г.

машина и фабрика, он ипак са неповерењем гледа у **њих.**"

Пошто је навео нетачан податак да „писмених има више од половине", аутор наставља:

„Сељак се најрадије о политици интересује. Више се интересује за војничке ствари (као кадар и соколство) но за школу и задругарство."

Неко би сада морао да запита: па шта су онда радили учитељи? Но, аутор „Споменице" и на то даје одговор:

„Децу учитељи редовно доводе на богослужење у цркву. Они су били сарадници и за подизање нове цркве и данас радо помажу да се веронаука што боље изучава.

Поводом анатеме бачене на приказивача једне споменице

Приказујући ону књигу о „малој, стародревној, чувеној, нецелебиткој и чудотворној црквици посвећеној светој преподобној матери Параскеви-Петки", ми смо пребацили њеном аутору што подржава обичаје везане за празноверице и, поред осталог, указали на законске прописе којима су предвиђене казне против лица која, користећи се празноверицом, обмањују друге и тиме стварају себи доходак за живот. Оваква оцена „Споменице" наишла је, разуме се, на жестоку реакцију њеног аутора, и он је у другом листу дао одговор у коме је на приказивача бацио читаву анатему и проклетство. За овим је приказивач поново узео реч и поменути одговор окарактерисао као провокацију од стране човека са средњовековним појмовима, а затим опширно говорио о постанку религије, о томе зашто народ верује, о слободи науке и уметности, као и о томе ко у ствари мути и прави забуну.

Трајковићев одговор, који, као и ранији приказ, има наслов „Триста чуда", наднаслов „Народ са великом културом или" а у поднаслову: о „малој, стародревној црквици посвећеној светој преподобној матери Параскеви-Петки", — гласи у целини:

Утишај гњев, и остави јарост; немој се дражити да зло чиниш. Јер ће се истријебити који чине зло...

(Псалм 37, стих 8 и 9).

I.

Написан у одбрану културне мисли, а не да господину Божи Поповићу отвара очи, пошто би то био узалудан посао, овај чланак биће препун цитата, што молим читаоце да разумеју и да ми све не уписују у кривицу.

Да би се боље оценила вредност и намера навода г. Поповића у његовом одговору на мој приказ „Споменице" коју је он написао, наводим оно што сам у своме приказу углавноме рекао. А ја сам тако рекао да не верујем у чуда, па сам пустио њега да исприча живот св. Петке, и онда сам закључио: „Ако изузмемо појаве које са њеним животом немају никакве везе (наиме, да се њено мртво тело није распало, да је чак мирисало, и да се око њене главе појавила ореола која је обасјавала цело тело као да је посуто фосфором), појаве о којима би наука, ако би то биле стварне чињенице, могла да да одговора, — појаве анђела у сну и њихови савети њој, све су то појаве могуће у једној глави која је била наклоњена верском мистицизму, нарочито у првим вековима хришћанства, дакле у времену какво је било оно у коме је живела ова искушеница. Наш народ о томе мудро каже: **„сањао гладан погачу".** (Да текст не би сувише оптерећивао ,нисам хтео да објашњавам ово психоаналитичким методама, мада сам у почетку и на то помишљао). Одмах за овим написао сам: „Кад ствар овако стоји, остаје нам да питамо (јер нам друга средства нису у власти), зашто се у народу одржавају празноверице као што је, на пример, вера у чудотворну моћ иконе св. Петке. Пошто сам иза ових последњих речи навео неколико места из књиге г. Поповића без икаквог свог коментара (која су напред већ цитирана), закључио сам: „Моје је дубоко уверење да је овде остао непримењен § 375 к. з.", и навео овај параграф у целини.

То је све што сам у поменутом приказу написао о св. Петки. Међутим, аутор споменице, погођен ваљда мојим приговором историјским (или боље: неисторијским) произвољностима и излагању у његовој књизи, и хотећи несумњиво да ме разголити као човека који „себе сматра за стручног списатеља" способног „да може говорити и о питањима о којима се и као хришћанин не разуме довољно", изврће (ваљда као хришћанин) смисао мојих речи, нетачно ме цитира и подмеће ми наводе, тврђења и уопштавања којих у моме напису нема. Сем тога, у намери да ме одвуче на терен где би ми одбрана (пред јавношћу, разуме се) била немогућа, он, из онога што ми подмеће, изводи закључке доследне ове намере. Најзад, пошто ми је створио дело, г. Поповић ми прети кривичним параграфима, које произвољно цитира, и назива ме клеветником, коме опет прети параграфима. Тако углавноме, а како ово подметање изгледа у појединостима изнећу одмах.

Да се види лојалност свештеника г. Поповића, пре него се осврнем поближе

на његове наводе, подсећам на оно што сам из свог приказа навео у почетку овог чланка, и наглавашам да нисам рекао ништа друго што би могло да увреди ма чије религиозне осећаје.

Г. Поповић најпре наводи како сам ја „у своме приказу више циљао на то, да прикажем своје погледе на веру и религију (каква је разлика између „вере" и „религије"? Д.Т.) уопште и да народно веровање, поштовање и обожавање својих светаца очевидно омаловажим и исмевам." Али како је вероватно још одмах увидео да се овакво уопштавање не би могло наметнути религиозној постави, јер сам ја узео само један конкретан случај, поп Божа, наводећи једно место из мога приказа, место мојих речи **„у чудотворну моћ иконе св. Петке"**, у састав овог места увлачи општи израз **„у чудеса и моћ светитеља"**. Ја немам ништа против овог уопштавања, пошто у чуда уопште не верујем, али ово извртање морам да подвучем, као чињеницу која је од значаја за моралну вредност следећих навода свештеника Б. Поповића. Кад је ствар овако наместио, он у свом закључку иде даље: „дакле и Христова чуда, и чуда свих осталих светаца, то су све празноверице, па и књига „житија светих", која говори све о животу и чудима светитељским, то је завођење лаковерног света и за такво завођење, писање и обмањивање он каже: „моје је дубоко уверење да је овде остао непримењен 375 крив. зак." Ни против таквог уопштавања немам ништа, јер је оно потребно г. Божи за оптужбу противу мене, а напомињем да он буквално схвата Христова чуда. Али против онога што ћу одмах навести морам одлучно устати: „То значи, закључује г. Божа из горњих речи, г. Трајковић оптужује све који верују у чудеса и моћ светитеља и описују народне обичаје". Не оптужујем ја ни једне ни друге, јер они што верују, то морају чинити (узроке томе изнећу доцније, у II делу овог састава), а они што описују народне обичаје чине драгоцену услугу сваком члану једне заједнице коме је стало до њеног културног напретка: везано са празноверицама зло се може уклонити само ако се пре свега упозна.

Ја сам рекао да је г. Поповић онако подметао, извртао и закључивао само зато да би ме могао оптужити, уверен мојим објективним приказом и мојом осудом подржавања празноверица у једном народу коме је пре свега потребна просвета и потребно знање за један културнији и напреднији живот. Најпре ме је оптужио за дела из §§ 162 и 163. к.з., а потом запретио неким другим параграфом: „други један параграф ће дати своју реч који: говори и прописује казну клеветницима, јер се не може сумњати да ме г. Трајковић овим приказом није клеветао и уврстио у ред врачара, предсказивача снова и обмањивача и томе слично". Пре тога испустио сам још један закључак г. Поповића: на другом месту он је рекао како ја „убрајам и њега у гатаре, у врачаре и обмањиваче и.т.д."

Опет подсећам на оно што сам у овај напис пренео из свог ранијег приказа. Ја попа Божу нисам ни поменуо, а још мање сам мислио да га стављам у ред врачара, гатара и предсказивача снова, то јест да га китим именима каква је сам себи приденуо. То би за њега стварно била клевета, јер се за оваква занимања тражи извесна способност, а таквом поп Божа сигурно не располаже. Да он таквом способношћу не располаже, видеће се најбоље из онога што о томе, т.ј. о врачарима, пише проф. универзитета и академик Др Ј. Ердељановић: „Људи који су обдарени особитим способностима за извођење врачања постају код многих примитивних народа **врачари**... Уопште врачар мора имати особину да пада у занос и да показује мистичну снагу којом ће изгонити зле духове из болесника, прорицати будућност, наводити кишу и.т.д... Свештеник (код примитивних и полуобразовних народа **врачари** постају нарочитим редом људи, т.ј. постају свештеници) се на врло фантастичан начин окити разним предметима, преруши и маскира и скачући око болесника диже паклену грају подржавајући борбу са демонима и најзад се сагне над болесником и тобож исиса из њега болест у виду каква камена, бубе или ма ког другог предмета." (Основе етнологије, стр. 135—137).

После овог навода јасно је да свештеник г. Поповић није способан ни за гатара ни за предсказивача снова. Како је онда могао допустити себи онаква подметања, обмањујући на тај начин необавештену јавност, и како је могао да ме назове клеветником, те да ме вређа, када мени ни на ум није пало да га замишљам у улози која му не приличи?!

Г. Поповић је поменуо §§ 162 и 163 к.з., па је први навео непотпуно и криво, а други уопште није наводио. У тексту који сам већ цитирао, он ме оптужује да сам „циљао на то... да народно веровање, поштовање и обожавање својих светиња очевидно омаловажим и исмејем". Ја сам напред навео из мога приказа све што за ову расправу долази у

обзир. Читаоци ће лако увидети да у овом поповом подметању и клеветању нема ни трунке истине. Зато се ја на овом месту њиме нећу ни бавити. У почетку сам рекао да је овај напис намењен одбрани културне мисли а противу реакционарних схаватања попа Боже, који по сваку цену иде на то да повампири средњи век са свима његовим некултурним реквизитима.

Срећа је што наш законодавац, полазећи од принципа да су наука и уметност слободне (чл. 15 Устава Кр. Југославије), не инкриминише сваку дискусију о питањима вере. Јер поменути принцип је само логична последица схватања да се људима мора зајемчити слобода вере и савести (чл. 11 пом. Устава). У складу са овим одредбама у основном закону (а тако је било и у видовданском уставу од 1921. год.), законодавац је ово схватање унео и у Кривични законик: није кривично дело свака дискусија о богу, вери, свецима, иконама и.т.д. То схватање деле и наши најпознатији коментатори Кривичног законика.

Параграф 162. к.з. гласи: „Ко јавно хули на Бога или на коју законом признату веру или јавно ружи обреде или обичаје слављења Бога, казниће се затвором до годину дана". По Л. Урошевићу, **хулити** значи грдити, вређати, омаловажавати, излагати подсмеху или презрењу **(Судски требник,** П, Бд, 1929 год.). По Шиловић-Франку, **„хулити** значи понизити светост и част Бога; а **„ружити** значи изразити омаловажавање на суров начин, иако не баш псовкама. Ружење је тежи степен вређања". **(Крив. законик Кр. Југославије,** стр. 131, Згб, 1929 год.). Исто тумачење ових израза даје и Др. Мих. Чубински **(Коментар,** стр. 279).

Шта се из овог тумачења може закључити? Несумњиво то, да је озбиљном човеку непотребно служити се наведеним инкриминисаним изразима, ако хоће да протестује противу заблуда, глупости, предрасуда и празноверица које са вером увлаче у народ, често свесно и у лукративне сврхе, и поред тога што су такве радње инкриминисане (в. § 375 к.з.) као и хуљење и ружење.

Да наведемо и § 163 к.з.: „Ко спречи или узнемири богослужење или вршење обреда признатих вероисповести или обесвести или изложи поруги или презрењу иконе или друге слике и кипове светаца или друге ствари које су намењене служби божијој, за време док те ствари служе за употребу по својој намени, казниће се затвором до годину дана или новчано до 10000 динара."

И овде важи оно што смо малочас казали: ако је човек противу „старих плеснивих и зарђатих обичаја", против којих се борио и велики српски просветитељ Доситеј Обрадовић, то још не значи да је инкримисана свака његова реч употребљена у тој борби. Што значи **обесветити?** „Обесветити, тумаче Шиловић—Франк, значи са стварима које су намењене служби Божјој поступати као са профанима, на начин који вријеђа вјернике" (наведено дело, стр. 131). Исто објашњење налазимо и код Чучинског и Урошевића. Према оваквом тумачењу преподобна мајка Параскева звана св. Петка своје велико обесвећење доживела је 1641. год., када је кнез моравски Василије Лупул од патријарха Партенија откупио њене мошти (дакле, до њих дошао једним поступком који је профан и који вређа осећаје верника) и уз пратњу свештенства, војске и народа однео их у град Јаш и свечано сахранио (Видети „Споменицу", стр. 16). Г. Петровића, и као свештеника и као православног христијанина није увредио овај меркантилни поступак, а увредио га мој озбиљни протест противу празноверица које се у народу одржавају у лукративном циљу и тако вређа један позитивни законски пропис. Ако је попу Божи стварно стало до тога да протестује противу свега што може вређати вернике, нека за то потражи примере у историји организованог балканског православља, у садашњости и прошлости, као што је то писац ових редова учинио у својој фрагментарној брошури „Силуете из Фанара" (Лесковац, 1932. г.).

Према изложеном, остаје ми да поновим оно што сам већ рекао, наиме, да у овом подметању и клеветању од стране свештеника г. Б. Поповића нема ни трунке искрености (а да нема неистине, то сам већ изнео) и да је његов одговор на мој приказ пун клевета каквих још никада у свом раду нисам срео. И утолико за већу осуду уколико је везан са провокацијом једног човека средњевековних реакционарних појмова, који је уз то слуга божјега олтара. Због тога што нисам похвалио једну књигу која по мом схватању то не заслужује ни у ком погледу, попу Божи би било драго да ме види на оптуженичкој клупи, ако не због стварне а оно због створене кривице од стране његове, и то на начин који за г. Поповића не треба да буде похвалан. Но преварио се господин попа: „Копа јаму и ископа, и паде у јаму коју је начинио. Злоба његова обрати се на његову главу, и злочинство његово паде на тјеме његово". **(Псалм** 7, ст. 15 и 16).

II

Моја молба читаоцима у почетку првог дела овог одговора, наиме да ми не замерају што ће у њему бити пуно цитата, односи се управо на овај други део, који се, из лако појмљивих разлога, састоји из самих навода.

Г. Поповић је упутио мени: „Што писац не зна како је уопште религија постала, а специјално хришћанска, што он не зна... то му се не мора приписати у грех, ма да је дужан као хришћанин, интелектуалац и правник да и то зна; али што је имао смелости да веровање у моћ молитве, исцелебност и чудотворност светитељску огласи за варалаштво и обману путем јавне штампе и прави забуну у народу одавно пречишћеним појмовима, то је доиста чудо".

Како је постала религија? На то питање одговориће попу Божи аутори које он, бар са успехом, неће моћи да оптужи за „обману путем јавне штампе", људи за које неће моћи да каже како су ишли на то да „праве забуну у народу".

Најпре наводим једно место из већ поменутог дела проф. универзитета и академика Д-ра Ј. Ердељановића, из његових „Основа етнологије", из књиге која је одлуком Мин. просвете С.Н. бр. 10802/32 одобрена као уџбеник у средњим школама: „Почеци вере код човечанства, пише он на страни 127, несумњиво су врло давнашњи, а потекли су из тежње да се нађе узрок свему што се у свету збива. Особито је страх од свега што чини силан утисак на човека а што му је непознато и необјашњиво нагонио човека да истражује узроке свему томе... Ко грми и ко пушта муње? Ко шаље благотворну кишу а ко олује и страховите оркане? Зашто се човек разбољева и зашто умире? — Сва та и небројена друга слична питања су за примитивног човека неразрешљиве загонетке. Он није у стању дати правог одговора на њих и зато се задовољава вером". Код даровитог хрватског песника Силвија Стр. Крањчевића, који је у младости студирао теологију у Риму, налазимо исто схватање:

„Мру бози! чудно како брзо бл'једе
те сјени што их страх и варка спреде
под Хималајем ил' на води Нилу,
на п'јеску пусте, на Олимпу гори,
к'о Молоха ил' чаробну идилу,
кад човјек поче да небеса твори..."

(Задњи Адам: „Изабране пјемсе", издање Срп. књ. задруге, Бд, 1929 год., стр. 61).

Даље, проф. Драгољуб Бранковић, инспектор Мин. просвете, у својој великој „Психологији" (Београд, 1930 г.) пише: „Стварању религије није претходио мотив чисто теоријски, него практична сврха и потреба... Што је веома карактеристично, **страх је створио религију.** Она је управо и постала **да би се страх савладао, а међутим религија се служи у пропагирању страхом,** — јер она прописује казне за оног који не поступи по њеним прописима, што значи да се религија служи страхом... **Страх је корен религијског** живота и он је створио богове. Зато се постанак и опстанак религије не може замислити без веровања у бесмртност душе" (стр. 215 и 216).

Ове редове Бранковић је написао независно од наведених Крањчевих стихова, но то не смета да једни другима буду коментар.

Овакво схватање дели и поп Божа, јер он на стр. 39 своје књиге пише: „Из страха и побожности одржава обичаје..", мислећи несумњиво у првом реду на верске обичаје, јер већина наших народних обичаја, ако им основа и није потпуно верска, имају бар верских примеса. Сем тога он је, свеједно да ли свесно или несвесно, довео у везу **страх и побожност,** два појма чије се садржине једна према другој дијалектички односе.

Толико о постанку религије уопште. Што се тиче њихових форми, о томе има нешто и код Ердељановића: „Код неких народа, особито код старих образованих народа, могло се развити веровање у једног највишег бога (већином бога неба или бога Сунца) и под утицајем стварања јаке владалачке власти у држави: као што је на земљи владалац свемогући господар својих поданика, тако се могло замишљати на небу највише божанство као свемогући господар света" (наведено дело, стр. 133).

Опширније и боље о постанку религијских облика, као и о осталим питањима додирнутим овде, говори се у одличној Талхајмеровој књизи „Увод у дијалектички материализам" (Издање „Научне библиотеке", Згб, 1933 г., стр. 21—25).

За специјално питање о томе како је постала хришћанска религија читаоци се могу обавестити из велике Берове „Опће хисторије социјализма и социјалистичких борби" (Загреб, 1933 г., стр., стр. 103—119), која је на нашем језику изишла прошле године у издању загребачког „Књижевника".

*

* *

Г. Поповић се љути на мене што сам „имао смелости да верованье у моћ молитве, исцелебност и чудотворност светитељску огласим за варалаштво и обману путем јавне штампе", те да на тај начин „правим забуну у народу одавно пречишћеним појмовима". Од свега ја нисам овде ништа рекао. Дакле, све ми је то подметнуо поп Божа. Али ја ћу и на ову његову оптужбу одговорити.

Истина је, многи појмови којима овде оперишемо пречишћени су давно, али ни до данас у глави г. Поповића. Јер не може бити са великом културом један народ који за седам стотина година, од времена св. Саве, није ни корак одмакао у рационализацији свог најважнијег занимања и у гајењу стоке која чини најважнији елеменат његовог професионалног инвентара. И не може се назвати писменим и просвећеним онај народ чија деца у основој школи добијају односно треба да добију елементарне појмове из познавања природе: о магли и облаку, киши и роси, о томе како постаје снег, слана, иње, о клијању и заметању плодова (в. „Познавање природе", 9. издање, пд Драг. П. Илића, одобрен уџбеник за основне школе, стр. 27, 28, 49, 57 и 66), о грмљавини и грому, громобрану, и разним другим природним појавама (в. књигу под истим насловом, 7. издање, од Ђ. С. Којића. Одобрен уџбеник за основне школе, стр. 52, 55 и 73), — није просвећен онај народ чија деца све то уче у основној школи, он и даље, заједно са децом која настижу и забораве брзо све оно што су учила у основној школи, поменутим и другим појавама тражи објашњење на један сасвим примитиван начин, одгонетком првобитног човека. Па још кад дође поп Божа, те му помути и оно мало знања што је изнео из основне школе, онда тај народ остаје потпуно непросвећен, чак и ошамућен.

Јер поп Божа мути: по њему св. Петка, с једне стране, „као да је чувар и штићеница сваког засеока, сваке живе душе око ње и свих усева у овој равници, од суше, ветрова, поплаве и сваке друге непогоде" („Споменица", стр. 37), јер она „ту обитава и лебди невидљива дан и ноћ, те многе верне посетиоце исцељује" (стр. 29), док, с друге стране, сељак, лишен најосновнијих потреба за сношљивији и бољи живот, страда од туберкулозе и других болести, ма да верује у исцелебност и чудотворност св. Петке, и „земљу мора ђубрити за све усеве", поље му остаје „незаштићено зими од кошаве а лети од олује", а „Власина, Морава и Ветерница се изливају, те поље песком засипају" (стр. 41).

Како се мучна и груба стварност може измирити са лепом причом о исцелебништву и чудотворству св. Петке? Јер ако поп Божа има право, много штошта од онога што предузимају држава и друштво постаје излишно и смешно: шта ће држави организација санитетске службе и многи приватни лекари, кад толики наши свеци и светице, као на пример св. Петка Кумаревска, лече од свих болести? Шта ће нам полиција и судови кад, противно основном закону, на једном делу територије Краљевине Југославије (а ми имамо свеце и светице и за остале наше крајеве) св. Петка има судску власт, јер она, како нас учи поп Божа, „кажњава за крађу, лаж, кривоклетство, блуд и.т.д." (стр. 42), дакле изриче казне против криваца за дела чије кажњавање је искључиво право државе. Шта ће нам сав тај троми апарат у вези са оваквим размишљањима која код нас, на жалост, изгледа још увек не представљају анахронизам.

Не може се рећи да су у питању само непречишћени појмови код човека који, иако противно учи, тражи лекара кад се сам разболи или кад му се разболи дете, и који, заборављајући основне принципе Христове науке, прети овоземаљским судовима и кривичним параграфима овоземаљских закона, чак и онда кад се човек о њих није огрешио: овде се тек „прави забуна у народу одавно пречишћеним појмовима", а претња законским одредбама има за циљ да одстрани озбиљну пажњу од овакве радње.

Е, кад није тако, рећи ће г. Божа, зашто народ верује у чудотворну моћ св. Петке, „зашто баш Лесковчани највише долазе у ту цркву и највише дадоше прилога за њено подизање, кад су они просвећенији и слободумнији од околних сељака"? Зашто баш Лесковчани, и зашто баш они Лесковчани, т. ј. индустријалци, трговци, банкари, свештеници, рентијери и други, који највише приложише? — Поред општег одговора на питање зашто људи уопште верују, који је дат у почетку, одговор на ово питање дат је врло добро у поменутој Талхајмеровој књизи на стр. 25—27, а односно веровања сељака, из исте књиге наводимо ово: „Сељак је зависан од кише и сунчаног свјетла, од својства земљишта и од безбројних природних узрока, које не може свладати, и на које може само мало упливисати, а који према њему наступају као надмоћна сила. Одатле видимо да код ситног сељака религија има свој корен у односу према природи. Али такође и у његовим

друштвеним односима, у његовом **групном** положају... Тржиште одређује за појединог сељака да ли је узалуд радио, да ли ће добити пуну вриједност свога рада или само један дио. Сељак сам не одређује цијене и на концу конца његова судбина зависи од ове економске силе, односно тржишта" (стр. 27 и 28).

Да завршимо још једним наводом из Талхајмера: „Религија је, као што сваки зна, најстарији од свих назора о свијету... Она је производ фантазије, моћи уображења, противно од модерног назора о свијету који је производ науке... Религија се оснива на вјеровању, а наука на знању". (стр. 15).

Ја сам овде говорио у име науке.[1])

Две белешке и једно писмо из Призрена

Настављајући сарадњу у истом месту, Трајковић, поводом предговора једној књизи у којој је објављен материјал са суђења сину изврсног лесковачког богаташа, говори у једној белешци са иронијом о томе како је тобож дошао „до убеђења да је начело слободног судијског уверења незгодно начело"; а поводом силеџијског поступка једног лесковачког адвоката, кога је на паднути сељак добро излемао, Трајковић, у другој белешци, довикује: „Е, позлатила му се!"[2]

У пролеће 1934. године Трајковић је добио премештај, опет „по потреби службе", и тако се нашао у некадашњој престоници српскога цара, у Призрену. У писму из тога места, под насловом „Призрен, град презрен", Трајковић, поред осталог, јавља:

Никако да ућрабим прилику да вам се јавим из овог нашег некад славнога града, који је од Албаније удаљен само три сата пешачкога хода, а налази се на планинској реци Бистрици, онамо где ова река излази из Шарине клисуре. Могу вам одмах рећи да се у Призрену осећам доста добро, ма да страдам од комараца и бува, моје одело од мољаца, а вечера и остала залиха од мрави и разних инсеката чија имена не знам. Све је то последица (присуство ових инсеката, разуме се) изанђалости и прозуклости једне старе градске цивилизације балканске, где по кућама, које су 99% старе, игра велику улогу дрвенарија, која се много риба, те иструли и љуто мирише на црвоточину. Српски део града из турског времена пење се уз стрме Шарине огранке, и куће у њему личе на кутије од картона, а улице су као у далматинским градовима, стрме, уске и влажне. Православне Призренке много су лепше и беље од оних у Приштини, оне од католичке вере (арнаутске крви и говора) у глави и лицу као вештане фигуре, а у делу суште контрафе. Но, има заиста лепих, тзв. отмене лепоте, какве човек у Приштини не може срести. У том погледу, бар споља, Призрен подсећа на Врање, али оно из Бориних новела, а унеколико и данашње.

Друг Велебит, у своме писму, пребацује ми што подвлачим да је Призрен последња оаза у арнаутској пустињи, која почиње много источније од Призрена, а не јављам какав стан и храну имам. Хтео је, ваљда, да се одмах жалим. То је, истина, важно за мене, али за њега је много важније оно прво: Призрен је потребан Албанији колико и оној својој околини на нашој територији, а њему као да су потребнија насеља иза границе, одакле су некад силазили арнаутски сточари, и остали сељаци, да на његовом тргу измењају своје продукте, често и да га опљачкају, нарочито Миридити. Трговина и занатство, иначе потпуно замрли, много очекују од отварања албанске границе".

Пошто је, затим, изнео укратко историју овога места у ранијим вековима, Трајковић при крају свога писма каже:

„Привредни полет Призрена, који се крајем прошлога века окренуо Солуну, прекинут је раскидањем привредне заједнице Балкана, тј. проширењем Србије и стварањем Албаније.

У идућем писму описаћу вам лепоту околине Призрена, његово занатство и трговину, и неке знаменитости овог старога града, коме баш у ове мучне дане привредне кризе приличи народно име из ранијих векова **Презрен"**.

До Трајковићевог „идућег писма", међутим, није дошло. Уместо тога, Брана Митровић је у истом листу објавио неколико репортажа о Призрену, где је неко време боравио као гост неког свог рођака.

Штедимлија покреће часопис „Круг"

Истога дана када и предње писмо, али у другом лесковачком листу, изишла је Трајковићева белешка о београдском часопису „Круг", чији је један од уредника био С. М. Штедимлија, кога смо већ поменули. У том напису, поред осталог, могло се прочитати и ово:

„С. М. Штедимлија, који је „умро" августа 1930. године и тог истог месеца „васкрснуо", „преузео" је „главно и одговорно" уредништво београдског „Књижевног круга". Ново уредништво „Круга" (пошто више не мисли да се бави књижевношћу, уредништво изоставља оно „књижевни") „сматра за потребно да нагласи, да је цјелокупна сарадња на овом часопису, као и сваки јаван рад, подложна критици, тим прије што ће часопис и сам заузети критички став према свима јавним манифестацијама и цјелокупном културном и умјетничком животу наше средине..." С. М. Штедимлија, који је пре неколико година с руба јаве пао у космос, а пре две године покушао да закрпи маску која му се у паду беше подерала, још увек је, као што видите, нескроман, јер има намеру да ствари

---

[1] Недељне новине од 13. и 20. маја 1934. године.

[2] Недељне новине од 15. јула 1934. године.

посматра дијалектички. Као пример за критички став С. М. Штедимлије у белешци се наводи, с другог краја часописа, његова осуда намере да се Његошу подигне споменик. „Подизати њему споменик, каже Штедимлија, то значи подизати споменик томе његовом књижевном дјелу, то значи констатовати смрт тога дјела и над његовим гробом као у знак захвалности и ради сећања подићи камени блок. То, дакле, значи збрисати име његово с првог мјеста на књижевној листи (црногорској)?" То, дакле, значи став С. М. Штедимлије, који обилато цитира Мирослава Крлежу и брани га од напада са „књижевне периферије"; став Штедимлије, који нам је изрично нагласио да је целокупна сарадња у његовом часопису „подложна критици", отприлике онако као што и људи могу бити подложни кварју, ако већ ab initio нису били покварени.

„Круг" С. М. Штедимлије врти се у Загребу, где иначе излази и неколико добрих часописа за науку и уметност; на пр.: „Култура", „Савремена стварност", „Литература". „Књижевник".[1]

Поштење и храброст одн. да без храбрости нема поштења

Не могући да учини ништа противу неких који су њега бацили на једну а његову будућу брачну другарицу на другу страну, Трајковић, у чланку објављеном после предњег писма, даје карактеристике извесних својих колега и других које је сматрао за поштене и веровао да ће, у дисциплинском процесу који је против њега поведен, „бити толико храбри да сведоче истину" о његовом сукобу са неким режимским типовима „с којима да није морао, не би дошао ни у најобичније односе".

Ево тога чланка:

„Без храбрости нема поштења. Јер истинско поштење значи храброст, а храбрости нема без готовости на жртве. Отуда нема поштења без жртава. Не можете бити поштени а да вас то не стаје ништа. Поштење, то је ризик без кога нема храбрости, као што без ове нема поштења.

Имам пред очима човека кога сматрају поштеним. Управо, он је по некима узор поштења и карактера: не пије, не пуши, не седи у кафани, не виђа се у друштву жена, никада се никоме није замерио, старије поштује а према млађима је озбиљан, одмерен и достојанствен; што је најважније: не меша се ни у чије односе нити га се тиче што Петар као престолонаследник неправедно гони Павла који је његов потчињени(управо, није ни то, него Петар хоће да га потчини). Не завирује, ноћу, у туђе станове нити улази у туђа дворишта да ослушкује, као што то чини његов старији друг Киселица, човек неваспитан и бруталан, но према коме је наш „узор од поштења" трпељив, из колегијалних разлога, како сам објашњава своју равнодушност према многобројним свињаријама свог нераздвојног колеге. Ако је тумач објективних позитивних норми, сматра да је био непристрастан и да се одужио својој „савести" ако је у конкретном случају једно апстрактно правило, без обзира на његову етичку садржину, применио онако како стоји. И пошто је то човек који, како неки кажу, „ни смрди нити мирише", он се не меша у политику, одбацујући је као ствар којом се баве само људи „материјалисти" ,тј. они који „материјално" претпостављају „спиритуалном". Он воли само нетенденциозну књижевност и уопште уметност (а такве, по његовом мишљењу, има), пошто је све што је тенденциозно недостојно једног „објективног филозофског духа", каквим себе замишља наш узор од поштења". Јер, што га се, на пример, тичу некакви јадни кинески рикша-кули кад је равнодушан и према овим бедницима што их свакодневно види (управо, гледа) под прозором своје угодне собе у којој служи „општем" интересу: сваки је ковач своје среће. Он је човек поштен, и што га се остало тиче!

Узмимо други пример: човека који ће се расплакати над судбином експлоатисаних и угњетаваних читавог света, јер га то не стаје ништа, пошто ће саучешће, евентуално и „протест", изјавити у најужем кругу („Уз Горицу!" како каже народ); али кад треба учинити протест противу угњетача својих најближих пријатеља, он ће умукнути као да се не догађа ништа, јер неће да дође у немилост оних против којих треба да дигне свој глас. Он је филозоф материјалистичког правца, за уметност са тенденцијом, но с тим да га пропагандистичка тежња „не вређа као таква". И он је човек поштен, али који, као и онај први, неће ником да се замери, конкретно ни против кога да устане чувајући на тај начин све атрибуте једног малограђански схваћеног поштења, за које се ништа није жртвовало нити се има храбрости за тако малене протесте као што су они које смо већ поменули: у одбрану својих најближих пријатеља који чивају неправедно прогањани. Не и за велика прегнућа која изискују много веће жртве, чак и ризик да се остане без онога што је човеку најдраже и с чиме се најтеже растаје: живот и слобода.

Да наведемо још један пример. Десило ми се да дођем у сукоб са неким типовима, с којима, да не морам, не бих ни у најобичније односе дошао. Рачунао сам да ће очевици овог сукоба, људи које сам сматрао за поштене, заиста бити толико храбри да сведоче истину. Како сам се љуто преварио: без трунке стила, један од ових се потрудио да ме демантује, ма да ме је пре тога уверавао и пред другима подвлачио како мој противник није вредан ни онога црног испод мојих ноктију, док други не само што се направио да му ништа није познато, ма да ми је сам објашњавао многе детаље поменутог сукоба као објективан посматрач, него се у свом полтронству спустио чак толико ниско да противну страну (да би јој се додворио) пита о суштини сукоба. Без срама и стида, то су људи које други сматрају за поштене и који љубоморно пазе на то да се ово јадно уважење ничим не помути. Јадно уважење и јадно поштење кад су им носиоци овакви бескичмењаци и њима слични њихови пријатељи.

Није тешко, као што видите, бити поштен на овај начин, носити једно поштење које ни на шта не обавезује, а ипак (на срамоту времена у коме живимо, равнодушно, без проте-

[1] Лесковачки гласник од 22. јула 1934. г.

ста) прибавља атрибуте који умирују личну свест, доносе душевни мир (који ми изједначујемо са индоленцијом декадентске врсте), а може донети и доноси и материјалне користи, чије се власништво, доцније, заогрће плаштом раније стеченог имена поштеног човека. Врло је угодно бити титулар оваквог поштења које се кад-тад може искористити као почетни капитал, као средство за лично материјално богаћење.

Онима који су противу малограђанског поштења које ни на што не обавезује довикујемо речима нашег пријатеља д-ра Голуба: — Поштење и стрпљење! Али поштење у смислу првог става овог чланчића: поштење готово на жртве, поштење храбро. Јер без храбрости нема поштења".[1]

О Скерлићевом месту у историји наше културе

У краћем напису „Двадесет година од смрти Јована Скерлића", објављеном у „Недељним новинама" од 18. септембра 1934. године, Трајковић каже:

„Формиран у доба када, не само код нас него и у другим земљама, социјализам, онакав како су га дали Маркс и Енгелс (као адекватну интерпретацију савременог буржоаског друштва и капиталистичког начина производње) још није био ухватио корен, Јован Скерлић је убрзо напустио своје социјалистичко левичарство, да би прешао радикалној и грађанској левици ондашње Србије, у којој је главна нападна тачка целокупне политичке опозиције био лични режим последњег Обреновића. У земљи која је иначе била пауперизована, али још увек без привредних могућности за стварање модерног пролетеријата и његове социјално-политичке организације, Скерлића је занела борбеност младе српске буржоазије, којој је, чак и без довољно развијених привредних услова, било потребно да се припреми за једну првобитну експанзију, која се проломила у 1912. години. Национални југословенски идеолог, Скерлић тек после ове године добија своју пуну улогу у редовима револуционарне омладине ван територије Србије. Отуда није тешко одредити где би Јован Скерлић завршио своју улогу идеолога и пропагатора југословенског народног јединства.

Шта је остало од Скерлића књижевног историчара и критичара, као и културног историчара српског за наш осамнаести век, за период буђења нашег друштва из дубоког и мрачног сна непросвећености у који га је бацило вековно ропство феудалној држави, цркви и властели, и доцније туђем завојевачу из Азије? Колика је научна и културна вредност Скерлићевих обсежних студија о нашој омладини у времену од 1848. до 1871. године и о њеној књижевности, тј. о нашем националном и књижевном романтизму; као и његових студија о Јакову Игњатовићу, где је дао анализу почетака српског књижевног реализма, и о Светозару Марковићу, првом критичару српског друштва и творцу првобитног српског социјалистичког правца и српског радикализма? О свему томе, а нарочито о Скерлићу као историчару нове српске књижевности, треба да кажу свој суд културни историчари и књижевни критичари из школе економског детерминизма, чији је основни став у томе да друштвено биће одређује друштвену свест. Њихова је дужност утолико већа што се већ појављују о томе сочињенија (чланци, студије, брошуре и др.) списатеља идеалистичког правца, а за „чисто" књижевна питања и творевине оних из школе естетског идеализма. И они треба да кажу своју реч о Скерлићевом месту у историји наше културе".

Поводом нове књиге С. М. Штедимлије

О књизи С. М. Штедимлије „Мистификатори ликвидирају умјетност" (Загреб, 1934), Трајковић је написао приказ под насловом „Мирослав Крлежа и С. М. Штедимлија" са наднасловом „Један мистификатор на делу'.

Без обзира на то што би данас о неким стварима друкчије писали, ми тај приказ ипак доносимо овде у целини:

„Савићу Марковићу Штедимлији припада слава што је почетком 1930. г., откад датира моје познанство с њим, предложио да се један словенски цар прогласи за свеца. (Управо, десило се то овако: на једном скупу, познат у нашем месту, књижевник Н. Н. предложио је да се поменути словенски цар канонизира, а Савић, који је био присутан овом скупу, од његовог предлога направио је сензационални новинарски извештај за београдско „Време", чијји је био дописник, представљајући у своме допису да је предлог за канонизацију потекао од скупштине грађана). Тих дана ја сам неколико вечери разговарао са Штедимлијом и још одмах се уверио да је он, иако се издавао за човека напреднијих схватања, савршена незналица у области монистичког (дијалмат) гледања на друштво, а специјално на уметност, која је углавном и била предмет наше препирке. Није било ниједне солидне мисли у концепцијама овога човека, који је у то време издао збирку песама „Руб јаве", а пре тога био сарадник Српског Косова.

Августа 1930. г. београдско „Време" објавило је један допис из Свете Петке код Ниша (тога лета С. М. Штедимлија био је у гостима код свог стрица, свештеника у Св. Петки). Поводом овог дописа, који је оплакивао смрт С. М. Штедимлије, написали смо по један некролог мој друг Аристомен Ристић, новинар, и ја, Ристић држећи се старог правила да о мртвима треба само добро говорити, а ја без обзира на ово правило. Кад се после неколико дана показало да је Штедимилија жив, ја сам га у једном отвореном писму позвао да мени и јавности објасни како се то десило да је он још за живота добио признање за свој „књижевни" рад, и овакав начин рекламе и обмањивања јавности осудио сам као тежи морални злочин. Нисам крио своју сумњу да је дописник „Времена" ову ствар наместио у договору са повампиреним покојником. На мој протест Штедимлија није одговорио.

---

[1] Недељне новине од 7. октобра 1934. г.

Априла 1931. г. имао сам прилику да видим С. М. Штедимлију у Београду: представио ми се као сарадник и повереник „Књижевника" и препоручио ми овај часопис у коме сам те године прочитао и неке његове саставе. У исто време говорио ми је о својим везама са Мирославом Крлежом, Стеваном Галогажом (тада ми је продао један примерак Галогажиних „Новела") и другима људима, које сада, изузев М. Крлежу, ставља у табор својих противника. Други пут видео сам Штедимлију октобра исте године, у Београду. Тада је, како ми је објашњавао, допутовао у специјалној мисији, наиме у вези са припремама око представе неког загребачког књижевника М. Беговића.

На мене је С. М. Штедимлија увек чинио утисак човека који, иначе без икаквог смисла за њу, силом хоће да се увуче у књижевност, да се увуче у њу ма по коју цену. Увек ми је личио на сеоског ћату који је најпре постао председник општине, потом народни посланик, па сада упорно настоји да постане министар и државник, иначе лишен солидне спреме и за оно знање с којим је започео своју каријеру. Оваквог, човек је морао да га схвати као продукт наших прилика, где су сличне појаве могуће у свим областима друштвеног живота, а нарочито политици и литератури.

С. М. Штедимлија је издавао брошуре које су се звале: „Симуланти у социјалној литератури" (1932), „Антикрлежијанци" (1933), „Скидање маске" (1932) и др. Али да се свестрано упозна сочинитељ свих тих шарених књига, довољно је прочитати његову последњу публикацију „Мистификатори ликвидирају умјетност" (1934). Једно је несумњиво: његове брошуре не представљају никакву корист за нашу прогресивну литературу. Ипак, случај С. М. Штедимлије представља много већу штету за Мирослава Крлежу, кога Штедимлија брани од т. зв. „периферних" напада на један беспримерно незгодан начин, тако да се чак и они који иначе Крлежу не усвајају потпуно, чуде како се Мирослав Крлежа не огради једном од Штедимлијине кампање противу наше напредне литературе, од његове кампање која је, тобож, управљена „противу... (у Штедимлијиној глави замишљеног)... тенденциозног унакажења и ушкопљења умјетничког дјела" („Мистификатори", стр. 3 и 4). Јер ако М. Крлежа своје литерарне творевине некоме намењује, он се мора оградити од Савиних јатаганских и безобзирних сочињенија, у којима се могу наћи и оваква мудровања:

„Ако се — пише Сава — под социјалном литературом мисли, као што је то уобичајено, на социјално-политичку пропагандну књижевност, дакле да књижевност којом се проповиједају извјесне одређене социјално-политичке идеје и планови, онда таква књижевност може и мора бити намјењена само оној публици која је другачије социјално-политички опријеђељена од аутора те пропагандне литературе. Било би свакако нелогично и без смисла пропагирати некоме једну идеју коју он већ заступа и евентуално пропагира. Социјална, тј. пропагандна књижевност, није и не може бити намијењена у првом реду онима који заступају и пропагирају исте оне идеје као и та књижевност. Она треба да буде намијењена у првом реду онима који или су према тим идејама индиферентни или су њихови противници. Дакле, што су они даље од тога да буду носиоци и пропагатори ових идеја, њима је пропагандна литература то потребнија и више намијењена него онима који су ближе томе да буду носиоци и пропагатори идеја пропагираних социјалном литературом" („Мистификатори", стр. 16 и 17).

Откуд Штедимлији оваква накарадна схватања прогресивне литературе, „која треба да врши утицај и производи промјене" („Мистификатори", стр. 4)? Ваљда не само отуда што треба да брани Крлежу, који је у предговору „Подравским мотивима" К. Хегедушића (1933 г.) написао, поред многих тврдњи које су противне материјалистичком схватању уметности, и то да „питање стваралачког дара није питање мозга ни разума". Потпуно неупућен у материјалистичку интерпретацију друштвеног развитка и уопште социолошких феномена, од којих је један и уметност, из наведених Крлежиних речи Сава је извео „логичан" закључак (какав ли би закључак извео за себе Крлежа из горе и мало ниже цитираних Штедимлијиних речи?) не само о томе (1) да „умјетност није оно што се може назвати резултатом рационалног, умног рада" него и закључак (2) да „за њено процењивање нијесу одлучна питања разума и мозга" („Мистификатори" стр. 5). Пошто је на овај начин одстранио и разум и мозак као инструменте посве непотребне како у области уметничког стварања тако и у области уметничке оцене и критике, аутор „Мистификатора" даје овакву дефиницију уметничког дела: „Умјетничко дјело се разликује од пропагандног списа по томе што оно није продукт смишљеног рада аутора, срачунатог на извјестан одређени ефекат, већ је оно продукт уметникове реакције на дату животну стварност, а ауторове намјере и идеје немају никаквог утицаја на то како ће на њега дјеловати животна стварност и према томе како ће бити његово умјетничко дјело" („Мистификатори", стр. 7 и 8).

Оваквом писању Штедимлијином не чудимо се, јер је он одувек био имун за дијалектичко поимање природе и друштва, те и умјетности, савршен имун чак и пре него што је из својих напада на прогресивну литературу био елиминисао мозак и здрав разум. Ми се још увек чудимо Мирославу Крлежи што се већ не огради од Штедимлијиних штетних напада на онај део наше литературе која је напредна и корисна, ако не више а оно бар колико и Крлежино уметничко стварање и његов јавни рад. Мирослав Крлежа би од Штедимлијиних списа требало да се огради, и то што пре, јер ће у противном свет, који још увек цени Крлежу, престати да верује не само у његове прогресивне стваралачке и социјално-политичке интенције већ и у његов здрав смисао за сва она напредна настојања у нашој уметности, а пре свега у литератури. Јер Крлежа не треба да се вара: ово одсуство здравог смисла он је, тј. Крлежа, већ показао не само у односу на вршљања С. М. Штедимлије, који се нашој јавности хоће да наметне као бранилац Крлежин, него и тиме што је, покрећући часопис „Данас", исувише нетактички, заједно са неколицином својих сарадника, потрошио много цебане, гађајући из великог топа, уместо у непријатеља, на ону страну где није било непријатељске тврђаве и оруђа спремних да на ње-

га и његове сараднике оспу ватрено железо"[1]).

О сељачким покретима на Балкану у раније време

У „Недељним новинама" Ј. Јовановића Трајковић је објавио и три чланка са наднасловом „Сељачки покрети на Балкану". У једном од ових дао је приказ Скобаљићевог ратовања против Турака у 1454. години, као акцију коју је организовало Ново Брдо, град „златни и сребрни", а не као некакав народни покрет, најмање као покрет сељака који су имали богумилску душу и за које агарјанска најезда није представљала баук као што је била за владајућу класу. У другом чланку је, допуњујући свој ранији рад о учешћу наших јужних крајева у првом српском устанку, говорио о добровољачким четама у Поморављу, Нишави и Топлици, о ослободилачком покрету око Суве планине и Трна, затим о одјеку другог српског устанка (1815) и грчког устанка (1821) у крајевима Јужног Поморавља. Трећи чланак представља Трајковићев превод једног одломка из књиге бугарског писца д-ра Б. Пашева „Борбе сељака у прошлости и данас". Интересантан је последњи став из овог превода: „Идеје Русоа, Монтескјеа, Волтера, лозинке француске револуције, а после тога и идеје данашњег аграризма, имају свој корен у дубоком социјално-политичком систему богумилског учења, које је било у пуном смислу земљораднички покрет."[2])

Нешто доцније, са истим наднасловом као предњи напис, Трајковић је у београдском дневнику „Правда" од 2. септембра 1936. објавио и чланак о тзв. Хаџи-Нешиној или пиротској буни у 1836. г., у којој су сељаци Пирота и околине, устајући противу турских зулумћара, глоба, тешких намета и кулука разних врста, „ватрено желели да припадну Србији" (Ils desiraient ardemment faire partie de la Servie), како је записао Ами Буе, који је кроз поменуте крајеве пролазио после ове буне.

Из осврта на једну правну студију

У Призрену је Трајковић написао приказ на једну правну студију свога колеге Ивана Вушовића објављену најпре у „Архиву за правне и друштвене науке", а потом и посебно. Не слажући се са Вушовићем у тумачењу народне изреке „Тешко сваком који тражи да му други правду кроји", Трајковић каже да овде реч „други" „не значи само други човек или други људи као појединци већ значи други друштвени ред или појединци који тај други друштвени ред представљају, а други зато што су му привредни, културни и политички интереси различити од интереса реда коме ми припадамо, те међу њима постоји супротност као основица борбе међу друштвеним групама".

Трајковић се сложио са Вушовићем у тумачењу појмова апсолутне и тзв. божје правде уколико је у питању примитивно друштво. Али, „у средини која је завојевањем споља постала диференцирана (ако то већ и пре тога није била), правда није схваћена као нешто апсолутно нити су крвна освета и каменовање (као два разна типа смртне казне, који са друштвеном диференцијацијом нестају) схваћени као „објективисани рефлекси апсолутне правде". Напротив, у групном, тј. у диференцираном друштву, правда је схваћена као продукт групне борбе, као нешто што се без муке не може родити. „Хоће кадија да право суди, али му Турци не дају" одговорио је дућанџија сељаку кад га је овај упитао: „Што је граја доле у чаршији?" Друштво са групним супротностима избија из главе сваку илузију о апсолутној, вечној и божанској правди. Напротив: „Празна рука молитву нема" каже се у народу и тиме изражава сумња чак и у божанску правду".

У једном од наредних бројева Вушовић се јавио са исправком у којој замера Трајковићу да није приказао како ваља његову студију „Правни појам казне у народу", те је Трајковић поново узео реч и дао свој одговор.[3])

Какав је нови закон о удружењима, зборовима и договорима

Пре чувених Јевтићевих петомајских избора, Трајковић је у „Недељним новинама" од 14. марта 1935. године објавио чланак о Закону о удружењима, зборовима и договорима од 18. септембра 1931. године. Поред осталог, у њему је наведено и ово:

„Пошто је у нашој и страној јавности наговештавано поновно политичко оживљавање у Југославији у вези са распуштањем скупштине изабране 8. новембра 1931. године и расписивањем избора за нову скупштину који треба да да се обаве 5. маја ове године, биће од интереса да се осврнемо на поменути закон, да бисмо, с обзиром на његове одредбе, морали видети какве могућности постоје код нас за тзв. поново буђење политичког живота, у коме би широке народне масе (које су „пуштене на биралиште", како би рекао Слободан Јовановић) учествовале бар у оној мери у којој су то чиниле до укидања Устава од 1921. године. У вези

---

[1]) Наш лист (Пожаревац) од 30. новембра 1934. Оно о чему је горе реч било је давно. Али у наше време десило се нешто још теже у вези са Штедимлијом. „Матица Хрватска је штампала монографију свега што је издао Савић Штедимлија, иначе близак сарадник Павелића, човек који никада ништа добро није написао о Југославији. Примерци те монографије су кружили по Црној Гори" (в. „Политику" од 29. XII 1971. г.).

[2]) Видети: Недељне новине од 16. дец. 1934. г. и од 7. и 13. јануара 1935. г.

[3]) Види: Недељне новине од 23. децембра 1934. г. и 17. јануара 1935.

Ивана Вушовића рат је затекао као судију Среског суда у Ражњу. Он је један од организатора Озренског партизанског одреда и његов први политички комесар. Учествовао је у биткама на Палилули и у Сићеву, а у трећој Јошаничкој, буде рањен у обе ноге и ухваћен од четника, који су га стрељали у Сокобањи. Јуначки се држао до последњег даха, иако је био у тешком стању (в. књижицу „Палим правницима борцима" коју је 1959 г. издала српска подружница Удружења правника у Нишу).

са задатком овог чланка, нас овде неће толико интересовати прописи који се тичу удружења која нису ни политичка друштва нити политичке странке. Ипак, осврнућемо се и на њих, да потом пређемо на одредбе које се тичу политичких удружења".

Говорећи о политичким удружењима, писац чланка каже: „Нећемо нарочито да истичемо колико су удружења, која потпадају под овај закон, важна за културни, привредни, просветни, научни, уметнички и уопште национални напредак једног друштва у коме би имала да развију своју корисну делатност". Али за овим додаје: „Напомињемо да су овим законским правилима дата велика надзорна овлашћења општој управној власти првог степена (среском начелнику, управнику полиције и управнику града Београда), толико велика, да је ова у стању да укочи сваки рад удружења".

Износећи, пак, законске одредбе које се тичу оснивања политичких странака и услова за њихов опстанак, Трајковић закључује: „Основати политичку странку, као што се види, није лако; укинути је, као што ћемо одмах видети, није тешко".

Противу одлуке министра унутрашњих послова о распуштању политичког удружења, као и против одлуке којом се не допушта оснивање политичке странке, није био дозвољен правни лек.

Са предњим чланком и Трајковићева сарадња у „Недељним новинама" била је исцрпљена, пошто је лист ускоро престао да излази.

О књизи „Лесковац јуче и данас"

Преко лета 1935. године Јован Јовановић, Аристомен Ристић и још неки одлучили су да објаве књигу под насловом „Лесковац јуче и данас", па су на сарадњу позвали и Д. Трајковића. Са припремањем материјала за овај зборник у коме би Лесковац био приказан са више страна ишло се доста брзо, и он се појавио из штампе већ исте јесени. Међу прилозима ове књиге угледао је света и Трајковићев чланак у коме је дат кратак преглед историје Лесковца до оснивања првог лесковачког текстилног предузећа, затим испричано како се то предузеће јавило и даље изнети остали фактори који су утицали на појаву и развој индустрије у Лесковцу. При крају истог чланка изнети су и неки подаци о трговини и занатству у Лесковцу. У истој књизи објављени су Трајковићеви нови прилози за студију менчестерства под насловом „Лесковац у очима других".

Док је био у Пироту (1935/36. године), Трајковић је одржавао другарске односе са људима из групе др Драгољуба Јовановића, с тим што се тамо неким посебним политичким радом није истицао. Али потом, у Охриду (1936—1940), био је активнији: у Народној књижници и читаоници, која је била нека врста народног универзитета, одржао је неколико предавања (о народном епосу поводом прославе стопедесетогодишњице Вуковог рођења; о Македонији у делима Анђелка Крстића и Михаила М. Јовановића; о Нушићу као комедиографу, на његовој комеморацији; о сликама Бож. Х. Пешића поводом отварања његове изложбе; итд.) У Охриду је, сем тога, био у вези скоро са целокупном напредном студентском омладином, а од старијих са Петром Пирузеом, Бранком Шотром и другима.

Од 1935. године па све до изласка из штампе његове књиге „У чему је тајна појаве и развитка индустрије у Лесковцу" (Ужице, 1940), Трајковић није објавио ниједну ствар која се тиче Лесковца и околине, као ни после тога све до краја 1952. године, када је „Наша реч" донела његов чланак о старој лесковачкој архитектури.

Dragoljub Traïkovitsch

DU MOUVEMENT AGRAIRE ET SUR QUELQUES AUTRES ACTIONS ET COURANTS POLITIQUES PROGRESSIVES À LESKOVATZ ET DANS SES ENVIRONS DE 1927. À 1936.

L'auteur jette un coup d'oeil sur le devellopement du mouvement agraire et des autres mouvements progressifs à la base de ses textes déjà publiés. En même temps il publie quelques notes qu'il a écrit en ce temps (1927 — 1936).

Радмила Стојановић

Љековито биље лесковачког краја

Чињеница је да и поред рапидног развоја савремене медицине и неслућених успјеха које она постиже у лијечењу многих болести, употреба љековитог биља тј. трава или „травки", како их народ назива, узима из дана у дан све више маха. Свједоци смо времена у коме љековито биље добија све већи број присталица и постаје неопходни лијек широких народних маса.

Тражећи лијека својој болести, која га је вјековима морила, у времену када је медицина била на врло ниском ступњу, човјек се лицем окретао природи користећи са мање или више успјеха љековите траве које му је природа несебично даривала. Употреба љековитог биља била је базирана на чистој народној емпирији, а тајне једноставне али провјерене и поуздане народне медицине преносиле су се са покољења на покољење. Човјек је током вишевјековног искуства увидјео да су љековите траве прави извор његовог здравља, јер оне у себи садрже сложене, високо организоване и ненадмашне супстанце које ефикасно и многоструко дјелују на организам. Данас се може слободно констатовати, да употреба љековитог биља представља један од најстаријих начина лијечења многих болести које су вјековима наједале људски род. Њихова све чешћа примјена не представља неку новину нашег вијека нити, пак, помодарство медицине, већ богату ризницу здравља.

Историјски развој науке о љековитом биљу, недвосмислено указује да су сви њени дјелови — корјен, кора, лист, цвијет или плод — са успјехом употребљавали још Индијци, као и познати љекари старог вијека: Хипократ, Теофраст, Дискоридес, Плиније и Галенус. Љековитом биљу се у свим дјеловима свијета придавао од увијек веома велики значај, а нарочито када се брзим развојем хемије успјело лабораторијски из њих да екстрахују активне материје у концентрованом облику, као што су: алкалоиди, гликозиди, смоле, етарска уља итд. Многе од ових супстанци наука је успјела да синтетише, чиме су била створена многа вјештачка љековита средства која су успјешно потиснула у други план љековито биље. Тачно је да је примјена љековитог биља донекле била потиснута вјештачким љековитим супстанцама, да би се у садашње вријеме поново вратили на њих као на још увијек драгоцјене љековите материје које су дате директно од природе.

Данас се скоро свакодневно на пијацама могу видјети свјежњеви класификираних љековитих трава, док жене из околних села Лесковца нуде свој лијек и по кућама. О пропагаторима љековитог биља се више не мисли као о надриљекарима, јер је његова љековита моћ добила у многим случајевима своју пуну медицинску потврду. И не само то. Љековито биље је било и остало стални разлог корисне сарадње између науке, са једне стране, и практичног народног искуства, са друге стране. Та сарадња се на општу добробит и данас успјешно наставља.

Од колико је значаја љековито биље у народној медицини, указује и податак да у многим земљама свијета постоје научни институти за њихово даље проучавање. И код нас, постоји специјализована установа која се бави искључиво прометом љековитог биља — биљна апотека, као и станице за њихову селекцију. На љековито биље, које је као шарени тепих изаткала природа, треба гледати као на народно благо, јер оно још увијек представља најважнију и најприступачнију, а у многим случајевима незаменљиву љековиту супстанцу.

Сматрам да ће бити од интереса за даља етнолошка испитивања налази до којих сам дошла на основу живе ријечи познатијих Лесковчана: Милице Ристић, Лепосаве Петковић, Наде Мијалковић, Радулке Радоичић, Наде Костић, Дане Николић, Десанке Мијалковић, Виде Костић,

Јулке Цветковић, Владимира Алексића и др.

Најближа околина Лесковца, својом земљишном конфигурацијом и климом, условљава веома погодан развој многих љековитих самониклих биљака. Интересантно је поменути да многе љековите биљке исте врсте, у разним регионима имају различита народна имена, мада имају исту употребу. Брањем љековитих биљака, у нашем крају, баве се више жене него мушкарци, и више сеоски но градски живаљ. Сви они раде овај посао искључиво за лично своје „кућевне потребе". Међутим, постоје, али у малом броју, и особе које беру љековито биље за продају, мада им то није искључиви део рада. То су у већини случајева старије жене, обично доста слабог материјалног стања или што је чешћи случај — Циганке. Те особе у нашем крају зову именом — травари. Скоро свако село има познатијег травара, који не само да бере, већ и лијечи људе и стоку љековитим травама.

У нашем крају нема травара који имају своје радње, већ исте износе по пијацама и вашарима или их пак нуде по кућама, вичући улицама: „Жене, травке". За разлику од оних који беру траве за своје потребе и који то раде групно, чак и уз извјестан церемонијал, травари то чине појединачно, често пута заметајући траг један другом.

Брање љековитог биља, обично се обавља о празничним данима — Св. Јован „Биљобер", Ђурђевдан, Спасовдан, Петровдан, Видовдан. Ови дани нијесу у вези са неким религиозним мотивима, већ су изабрани због тога, што се тих дана не ради у пољу, те су жене слободне. У вези са брањем љековитог биља постоје разни обичаји. Овога пута изнијећу само један о којему сам добила податке од жена из села Цекавице.

На четвртак, тзв. Ђурђевдански четвртак, жене иду групно у „травке". У тим данима углавном беру травке за стоку или како оне кажу: „за здравље — да се одржи стока". У бербу се иде рано, прије подне. Свака од њих носи као алат-мотичицу. Прву травку коју жена на пољу „закопа" тј. убере, извади је са корјеном, у њено земљано удубљење стави погачу звану „кравајче" и једно црвено обојено јаје. Кравајче и јаје послије краћег времена вади из земље, стави га заједно са првом „травком" у корпу и наставља бербу док не претражи читав околни терен. Са набраним травкама, при поласку кућама, све жене се скупе поред неког извора и заједно „обедују". Обично се за ову прилику понесе за јело: погача, црвено јаје, сир, пржена јаја, као и пиће. Ту се оне уз пјесму веселе и играју. Обарају се и једна другу „откривају" тј. задижу до изнад кољена и више „футарке". Обично једну, најшаљивију од њих изаберу и на њу се окоме, откривајући је. За вријеме овог чина, мушкарцима није дозвољен приступ „ни да привире". Ако неко можда и случајно наиђе, жене су у стању да га нападну и „читавог" скину. Мушкарци то знају и због срамоте која може да им буде нанешена, клоне се тог мјеста. Набране травке чувају се до Ђурђевдана, а када се осуше, онда се „сасецкају", измјешају са погачом и јајетом и дају заједно са храном ситној и крупној стоци. Тај чин се зове „крмљење" стоке.

Жене из града, такође имају своје специфичне обичаје. Сматрам да је интересантан за етнологију један обичај, те га због тога и износим. То је вјероватно један од најстаријих обичаја. Грађанке, када групно пођу у „травке", на мјесту опредјељења се подијеле у двије једнаке групе, берући травке тако, што иду „унакрсно". Унакрсним ходом претражују терен, да би се послије тога опет груписале.

Раније се сматрало да једино самониклe, дивље травке имају љековиту моћ. Током времена се показало да и гајено биље ако се одгаја под одговарајућим климатским и другим условима, посједује исту моћ. Због тога се данас љековито биље вјештачки гаји на великим плантажама. Морамо напоменути да постоје и многе љековите биљке, које се гаје по градским баштама, а служе за украс и као лијек. То су углавном све оне биљке које се употребљавају као лијек искључиво у свјежем стању.

Жене Лесковца имају тачно одређене терене, гдје беру љековито биље. То су подручја села Рудара, падине Кукавице, као и оближњег брда Хисара. Сакупљено биље суше и остављају га за употребу. Сушење биља се врши на доста примитиван начин, а много пута и сасвим нехигијенски. Обично зато користе таван, стрејy, а често разастру биље у самој соби или, пак, нанижу о канапу. Сигурно је да је оно на тим мјестима незаштићено, од утицаја штетних атмосфералија, површине, као и других загађења.

Испитујући познатије траве, дознала сам да се у нашем крају најчешће налази и употребљава у циљу лијечења следеће љековито биље.

КАМИЛИЦА — се веома често употребљава и има најширу народну употребу. У нашем крају се мало бере, а више се

купује по апотекама. Људи је радо употребљавају на различите начине, а најчешће се кува и пије као чај. Њоме се испирају очи, нос, грло и даје се и малој дјеци када им је „поремећен" стомак.

КАНТАРИОН или како је још називају СМАЦАЉКА, је љековита биљка, која се у народу много цијени, јер се веома разноврсно може да употреби. Жене га обично стављају у флашицу са зејтином, да тако стоји око 40 дана, на сунцу и потом њиме премазују ране и друге озледе. Сем тога употребљава се и као чај за лијечење плућних и стомачних болести.

ХАЈДУЧКА-АЈДУЧКА трава или АЈДУЧИЦА је наша најпознатија и најупотребљаванија љековита биљка. Њен лист и цвијет се употребљавају као чај за лијечење многих стомачних болести.

ПОДУБИЦА — користи се чај прављен од цвијета, при лијечењу плућних болести, а прије свега код бронхитиса. Помаже избацивању шлајма, ублажавања кашља, дјелује на промуклост. Даје се за поправљање апетита. Подубица расте у брдовитим предјелима.

ПЕЛИН — је биљка која расте на необрађеној земљи и на свим обронцима. Гаји се као љековита биљка и по градским баштама. Употребљава се као средство за подстицање апетита, тако што се ставља у ракију, која је позната под именом „пелинковача". У Синковцу се употребљава за лијечење астме и за срчане болести.

ЖИЛОВЛАК — расте свуда по ливадама, поред путева, а по баштама као коров. Користи се лист, тако што се угреје, намаже зејтином и стави на рану, те служи за извлачење гноја. Сем тога ставља се на опекотине, потом на чиреве. Жиловлак у комбинацији са листом од парадајса кува се као чај за астму.

КРАВЉА СИСА или ДЕБЕЛА КОКА — Много се цијени као народни лијек против чира у стомаку. Биљка се гаји по кућама и лијепо успјева по саксијама. За лијек се употребљава само свјеж лист. Лист се употребљава на разне начине. Неки циједе сок и пију, а већина кувају лишће и пију само чај. Употребљава се и за болове у желуцу. Користи се и за лијечење рана, као и гнојавих бубуљица на уснама или носу, тако што се лист ољушти, премаже медом и ставља на гнојаву рану. Сок од дебеле коке се користи и за ублажавање болова, тако што се по неколико капи сипају у ухо.

ЗОВА „БАЗОВКА" — расте по двориштима градских и сеоских кућа. Цвијет зове се користи у виду чаја, за ублажавање кашља, како се у народу каже „да омекша у грудима". Даје се и у виду топлог чаја, за знојење од назеба. Употребљава се свјеж цвијет као и осушен. Употребљава се и за лијечење астме.

БЈЕЛИ СЛЕЗ — у нашем крају се употребљавају његови корјенчићи, тако што се кувају као чај, а потом се ова течност пије као незамјењиво средство код јаких кашљева праћено „шлајмом", као и за испирање уста и грла при разним запаљењима.

МАЈЧИНА ДУШИЦА — је пољска трава. Користи се цвијет и лист као чај, за лијечење болова у стомаку, као и против повраћања. Њоме се лијечи и астма. Расте на сувој подлози, а стабло јој је полегло по земљи. Употребљава се у народној медицини пртив кашља, као и желудачних болести.

НАНА — је биљка која се налази у пољу и познатија је под именом „пољска нана". Гаји се и по баштама „мантол нана". Употребљава се лист од кога се прави чај за „истеривање гасова", као и против повраћања.

ЖАЛФИЈА — или како је још чешће у нашем крају називају „ТАЗЕ ЦИГЕР". Лист и корјен се употребљавају као чај за добијање апетита ,потом за лијечење јетре, бронхитиса, астме и кашља. Његује се по баштама и као украсна биљка. Сакупљају се листови за вријеме цвијетања. Споља се употребљава за лијечење чирева, а чајем се испирају уста и грло. Лијечи и пролив.

КАЛОВЕР — расте по баштама и има вишеструку примјену. Његов лист се користи у виду чаја за „регулисање столице" тј. против затвора. Могу да се користе и свјежи листови, тако што се „стрљају" у виду лоптица и тако гутају код болова „испод груди".

МЕКА РУЖА — расте по баштама. Користи се њен рози цвијет, тако што се ставља у зејтин и њиме се премазују чиреви и друге гнојаве ране. Употребљава се и као чај против кашља.

ТУРСКИ СЕДЕФ — гаји се по баштама, а у народу се много употребљава на више начина: од листа се кува чај, за загријавање стомака, обично код дјеце.

— Исцједи се сок од зелених листова, који се помијеша са водом или млијеком и то пије код стомачних болести.

— Од листова се направе мале лоптице и као такве се гутају код јачих стомачних болести.

КОЊСКИ РЕП или ВРТЕНИКА — обично расте по ливадама и на мочварном терену. Користи се стабљика, од које се

Пелен

Хајдучка трава

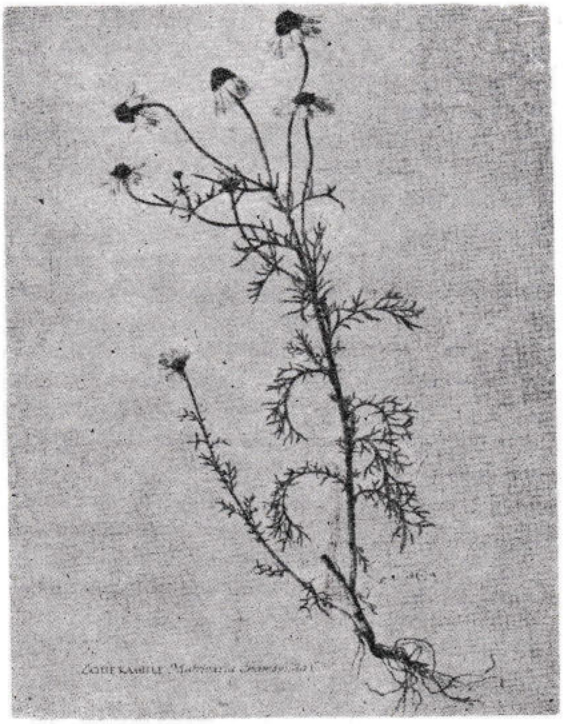

Камилица

Кантарион

прави чај за лијечење бубрежних болести. Ређе се употребљава и за лијечење чира као и жутице. Добра је за плућа и за мокрење јер „тјера на мокрење", затим за бронхитис, „сипњу" или астму.

ТРОСКА — је љековита трава која расте по стрњикама. Од ње се прави чај за лијечење астме.

Питома нана

МАСИЉКА — је ниска пољска трава, од чије се стабљике заједно са корјеном кува чај, којим се лијечи „масиљ" тј. разједи између прстију.

БУРЈАН — расте по шумским чистинама, украј путева, на међама и њивама. Користи се тако што се натопи топлом ракијом и ставља у виду облоге на мјеста гдје се осећају болови тј. на „убивотину". Употребљава се као и чај за лијечење рака.

ЛИНЦУРА — веома је популарна у народној медицини. Расте у планинским крајевима. У нашој даљој околини се налази на падинама Суве планине. Користи се искључиво коријен, тако што се стави у ракију или воду да стоји извјесно вријеме, а потом се пије за добијање апетита, лијечење стомачних болести, као и вена и срца. Сматра се да је најдрагоценији лијек за поправку слабог стомака.

ГЛОГ — користи се цвијет и плод, као чај, за регулисање крвног притиска, као и за лијечење срчаних и живчаних болести, тј. код живчаних надражености и проширења срца. Расте по шумама, као шиб или ониско дрво.

ДИВИЗМА — расте по стјеновитим и сунчаним мјестима, као и на обалама ријека, као и по ливадама. Употребљава се лишће за прављење чаја којим се лијечи астма, а помаже и при искашљавању.

МАСЛАЧАК — веома много расте по ливадама. Узимањем листова у виду салате, утиче на брже лучење мокраће. Листови се употребљавају и за спремање чаја којим се обнавља ткиво, као на пр. код оштећења слузокоже.

МАТОЧИЦА — најчешће расте поред кошница. Од ње се прави чај, који се пије „на што срца", за лијечење живаца.

ЧУБРИКА — се јавља као јако распрострањена трава, врло пријатног мириса. Ставља се у ракију и као таква се употребљава за испирање уста од шапа.

СТЕЖА ТРАВА — налази се свуда по пољима и употребљава се у виду чаја код јаких пролива тј. како народ каже „регулише столицу".

ДИВЉЕ ЗЕЉЕ — расте као трава по пољима, а има је и по баштама, гдје се посебно гаји. Употребљава се као чај за заустављање пролива.

САМОВИЛА — расте по виноградима. Употребљава се тако што се њено црвено сјеме потопи у воду да извјесно вријеме одстоји. Потом се та течност пије за лијечење дјечијег фраса.

ОЧАЈНИЦА — је распрострањена љековита биљка која расте у планинским крајевима. Употребљава се у виду чаја против „лупања срца".

КОПРИВА — расте као коров по запуштеним мјестима, а народ је због љековитог дејства доста цијени. Чај од коприве се употребљава за добијање апетита, као и за многа стомачна обољења. У народу је много цијењена као лијек за одстрањивање перути и јачање корјена косе.

ГРОЗНИЧАВА ТРАВА — расте по планинским предјелима. Има ситне цвјетиће виолетне боје од којих се прави чај, који се користи за лијечење стомачних болести, а посебно грознице.

ЦРНОВАР — трава обично расте поред винограда. У нашем крају је у већим количинама има у околини Сијаринске Бање. Њени крупни цвјетови љубичасте боје, кувани као чај, користе се као средство против излива крви.

КИЧИЦА — расте поред путева, на обалама и њивама. Спада међу најгорчије траве. Има цвјетове роза боје, од којих се кува чај, који је веома ефикасан за лијечење стомачних болести, а посебно жучи и код хроничног запаљења желудачне слузокоже. Чешће се употребљава у комбинацији са хајдучком травом. Покреће на рад органе за варење и умирује болове код нервних болесника.

ПАПРАТ — је распорострањена као трава. У народној медициви се употребљава тако, што се ставља у воду за купање при лијечењу свраба.

ЈАЛОМЕСЕЧАК — расте по обронцима планина. Од ове биљке се користи цви-

јет, од кога се прави чај, који се употребљава за многе стомачне болести.

ГОЛОГУЗА — је трава која расте у житним пољима. Употребљава се као чај против пролива.

НЕСВЕСНИЧЕ — обично се налази у брдовитим предјелима. Употребљава се у виду чаја, против сталних главобоља.

ЦРНИ ТРН — расте као жбун. Његов цвијет се употребљава као чај за лијечење жучи.

ПОДБЕЛ — лишће подбела се у виду чаја веома много примјењује као ефикасно средство за ублажавање кашља.

ЦРВЕНА ВРБА — има веома велику примјену у лијечењу многих болести, као и од „страха". Употребљавају је као чај за прочишћавање „крвних судова", као и против „црвеног ветра". Сем тога употребљавају и њен угаљ, посебно код „убивотине", које настају при тешким угрувавањима.

БАБИН ЗУБ — доста распорострањена трава нашег краја. Њен чај примјењује се код лијечења шуљева.

СВИЛА КУКУРУЗА — се кува као чај за лијечење бубрежних болести.

ТАТУЛА — је зељаста биљка, од које се у циљу лијечења употребљава само лишће, које је веома горког укуса. У народу се употребљава тако што се сушени лист истуца, прелије се мало вруће ракије и ставља на обољело мјесто да унутрашњи болови „умину".

ЖАБЉИ БОСИЉАК — је пољска биљка, употребљава се као чај за многе стомачне болести.

БОСИЉАК — је јако ароматична биљка која се гаји по баштама, због пријатног мириса. Употребљава се као чај за регулацију крвног притиска, а помијешан са кантарионом и хајдучком травом за лијечење плућних болести, првенствено за искашљавање. Употребљавају га болесници са „нервозним стомаком", јер дјелује умирујуће на нерве.

ЛИПОВ ЦВИЈЕТ — липа је дрво које је доста распрострањено у нашем крају. У циљу лијечења употребљавају се само цвјетови, који су веома угодног мириса. Цвјетови липе се беру у почетку цвјетања. Суше се и употребљавају у виду чаја код назеба, изазивају знојење и тјерају на мокрење.

РУЗМАРИН — се код нас гаји као баштенска-градска биљка. Његов лист се употребљава доста у народној медицини, тако што се увече потопи у зашећерену воду, а ујутро пије прије другог јела. Употребљава се углавном за лијечење болести срца. Неко га употребљава и тако што од 3—4 листа, која су горко — љутог укуса „смотају" мале лоптице и гутају „на што срце".

ЛЕЗЕТРА — је баштенска биљка. Њен лист се кува, а добијени чај се употребљава за лијечење шећерне болести. Лист се у истом циљу може да жваће, а потом прогута.

МУШКАТЛА — је баштенско цвијеће. Њен лист, тј. дршка, док је у свијежем стању често се употребљава као механичко средство против затвора, искључиво код сасвим мале дјеце — одојчади.

ЈОРГОВАН — његов осушени цвијет се истуца у виду праха, потом се помјеша са ситно сјецканим реном и жиловлаком и дода меду. Ову кашу употребљавају код „задуша".

ПЕРШУН — је познат као зачин у домаћинству. Међутим, употребљава се и за лијечење заушки. У ову сврху се сасјецка и измијеша са жуманцетом и бибером. Овако приправљен ставља се на врат. У виду чаја узима се око 20 дана, за прочишћавање бубрежних канала.

ЛИСТ ОД ЧИЧКА — Чичак је самоникла биљка запуштених терена. Његов лист се за задње стране премаже зејтином. Једновремено се крпица натопи гасом и стави преко листа, а све скупа на обољело реуматично мјесто. Овај поступак се понавља 4—5 пута током дана. При томе реуматичне тегобе нестају.

БРЕСКВИН ЛИСТ — се примјењује као чај, за астму.

ЛИСТ ОД ОРАХА — употребљавају особе којима нагло опада коса. Прокувана вода, из које се лист извади служи за прање косе.

ЛИСТ ОД ХРАСТА — служи као чај за лијечење стомачног чира.

ЛИСТ БРЕЗЕ — се примењује у виду чаја код шећерне болести.

ЛИСТ ДУЊЕ — употребљавају као чај за заустављање пролива.

ЛИСТ ЛЕАНДРА — се кува и том течношћу се испирају шуљеви.

ЛИСТ СМОКВЕ — употребљава се у виду чаја против пролива.

ПЕТЕЉКЕ ОД ТРЕШАЊА — се употребљавају у виду чаја код бубрежних болести, односно за убрзање мокрења. Чај треба обилно употребљавати, односно више пута на дан.

ПЕТЕЉКЕ ОД ВИШАЊА — њихов чај заустављa пролив.

СЈЕМЕ ОД ТИКВЕ — као и ПЕЧЕЊКЕ се примјењује против цријевних паразита — глиста и пантљичара. Осушено језгро се једе око 40 дана.

СУНЦОКРЕТОВО СЈЕМЕ — се употребавља као чај, за ублажавање кашља.

КОШТИЦЕ ОД БРЕСКВЕ — се користе за лијечење срчаних болести. Осушене коштице се изломе, а језгро се истуца, помјеша са водом и пије „на ште срца", по једна кашика.

ШИПЦИ — чај од шипака, као и пекмез се употребљава против пролива — за „затварање".

ДРЕЊИНЕ — се употребљавају у виду чаја и пекмеза, против пролива.

КУВАНО ЖИТО — се примењује, тако што се узима у већим количинама, за регулисање крвног притиска, као и „уређење столице".

ЉУСКА ОД ПАСУЉА — се употребљава као чај при лијечењу шећерне болести.

ПРАЗИЛУК — се као народни лијек употребљава код „крчања" у грудима, при јаком назебу. Испржен у доста зејтина ставља се на крпу, којом се „обложе" груди.

ЦРНИ ЛУК — се у народној медицини употребљава на више начина:

— Течност, у којој су куване главице црног лука, умути се са медом или шећером и пије за ублажавање кашља, као и за „задуш".

— Овлаш истуцани колутови се стављају на убивена мјеста за „извлачење" модрица.

БИЈЕЛИ ЛУК — прегорјелим зејтином се прелије ситно сјецкани лук и остави извјесно вријеме да „отстоји". Затим се зејтин циједи у виду капи сипа при боловима у уху.

— Добро истуцани чешњеви бијелог лука се помијешају са винским сирћетом и зејтином. Овом смјешом се премажу руке, ноге и табани, код високе температуре.

— За „регулисање" крвног притиска узима се бијели лук тако што се свакодневно за седам дана повећава по један чешањ, а потом се следећих седам дана број чешњева за један смањује.

КРОМПИР као и КРАСТАВЦИ — се веома често употребљавају против главобоље. Изрезани у виду колутова стављају се на чело, као и на сљепоочнице, и јако затегну марамом.

ПАРАДАЈЗ — добро зрели и свјеж плод парадајза се употребљава за лијечење гнојавих раница, тако што се ставља на гнојава мјеста. При томе он „извлачи" гној.

РЕН — се примјењује скуван са млијеком као средство за искашљавање. У народној медицини се употребљава рендан за срчана обољења.

Етнографско одељење Народног музеја у Лесковцу, током неколико година успјело је да на нашем терену сакупи око 50 примјерака љековитог биља, које годинама људи овога краја употребљавају за лијечење многих болести на различите начине. Оно ће и убудуће настојати да своју збирку љековитог биља употпуни новим примјерцима, интензивним истраживањем ширег лесковачког региона.

Radmila Stoïanovitsch

PLANTES MÉDICINALES DE LA RÉGION DE LESKOVATZ

On examie dan ce texte les plantes que le peuple traite comme des plantes médicinales. L'auteur a noté les appellations de ces plantes, la façon d'emploix et les maladie qu'on soigne.

Витомир Маринковић

Миграција радне снаге на привременом раду у разне земље света из лесковачког краја

Неколико година као специфичан облик кретања становништва, поред других, јесте и миграција радне снаге ван земље. Позната су и карактеристична миграциона кретања радне снаге пре свега на европском тлу од којих није остала имуна ни наша земља, па ни подручје југа Србије. Општа је карактеристика ове појаве ЕКОНОМСКА МИГРАЦИЈА, а циљ је запошљавање. Три основна проблема се намећу у таквој миграцији: узроци, токови и последице тих кретања. Многе наше институције и организације покушавају да нађу прави одговор на сва ова питања и низ других секундарних. Научна истраживања већ су дошла до неких сазнања, али изучавање овог проблема тек предстоји.

На подручју[1]) које третира овај рад покушаћу да осветлим само извесне елементе, иако се тврди, што није нетачно, да је већина радника из Југославије на привременом раду ван земље са економски развијених подручја. Укупно, по последњем попису од марта 1971. године, на привременом раду у разним земљама света је 671.702 Југословена, што представља 3,8% од укупног броја становника наше земље. Од тога, из развијених региона су 447.934 југословенска грађана, а остало је из неразвијених подручја. Како је предметно подручје углавном неразвијено, то овом феномену треба посветити озбиљну пажњу, јер је већ 2.499 радника ван земље.

Ради лакшег сагледавања и пружања могућности упоређења навешћемо неке од општепознатих података. Од укупног броја 68,6% су мушкарци, а 31,4% жене. Статистиком је установљено да је 89% запослено у европским земљама, а само 11% у земљама ван Европе. Од европских земаља водећу улогу у запошљавању наше радне снаге има СР Немачка са 411.403 или 61,2%. Аустрија је апсорбовала 12,3%, Француска 5,5% итд. Просечна старост је 30,8 година, али је карактеристично да је и 70% са старосном структуром до 34 године. Изнад 45 година старости је само 8% радника.

Према активностима и занимању пре одласка највећи проценат отпада на пољопривредне и њима сродне раднике 303.969 или 45,3%. Рудари, индустријски радници и њима сродни учествују са 188.219 или 28%, а остало отпада на друге активности.

По темпу одласка нарочито је карактеристичан период 1965—1971. године када је отишло приближно 90%. По квалификационој структури неквалификовани учествују са 74,4% а квалификовани са 24,6%. По стручној спреми највећи број нема завршену ни потпуну основну школу, а са високом стручном спремом је 1,5% радника.

Ових неколико података показују какав је ово проблем и ако се зна да незапосленост у земљи и на нашем подручју није основни мотив запошљавања у иностранству. Наше подручје је по многочему слично подручјима из којих становништво одлази на привремени рад, па га стога треба и детаљније анализирати.

Укупно становништво. Могућности примене статистичке анализе су утолико мање уколико се ради о мањој маси посматрања. С обзиром на циљ овога рада а намера му и није да се озбиљније прате и анализирају све демографске карактеристике за дужи временски период, посматраћемо само неке облике становништва који на неки начин могу да имају везе са миграцијом становништва.

[1]) Обухваћено подручје је садашња територија општина Лесковац, Лебане, Власотинце, Црна Трава, Бојник и Медвеђа.

Укупно становништво подручја

Општина	1961.	1971.	индекс 1961.
Лесковац	134250	147280	110
Лебане	27579	28235	102
Власотинце	35625	35995	101
Црна Трава	12319	9642	78
Бојник	20838	18772	90
Медвеђа	24244	20672	85
Укупно	25855	260568	102

Укупно становништво у периоду 1961—1971. повећало се за само 5713 становника. У посматраном периоду, општине Лесковац, Лебане и Власотинце показују извесну популацију укупног броја становништва, тако да се број становника у општини Лесковац повећао за 12998 становника, у општини Лебане за 656 становника и општини Власотинце за 370 становника. Депопулацију становништва показују општине Црна Трава (мање 2677), Бојник (мање 2066) и Медвеђа (мање 3572) становника. Према томе, највећу популацију бележи општина Лесковац, а највећу депопулацију становништва показује општина Црна Трава. Анализе природног прираштаја и механичког кретања становништва довеле би нас до врло интересантних закључака.

Густина насељености

Општина	Површина у км²	Просечно на 1 км²
Лесковац	1024	143,80
Лебане	337	83,78
Власотинце	303	118,80
Црна Трава	319	30,23
Бојник	263	71,38
Медвеђа	263	39,45
У к у п н о	2770	94,07

Запажају се велике разлике у густини насељености по општинама. Најгушће је насељена општина Лесковац са 143,80 становника по квадратном километру, што је за 63,60 становника више од југословенског просека који износи 80,20 становника по квадратном километру, а за 48,30 више у односу на Србију која има просечну густину насељености од 95,50 становника по једном квадратном километру. Знатно изнад југословенског просека је и општина Власотинце (више 38,60) становника по једном км². Најближа југословенском просеку по густини насељености је општина Лебане са 83,78. За општине Бојник, Црна Трава и Медвеђа може се рећи да су ретко насељене области.

Цело ово подручје по густини насељености има облик насељеног подручја јер на једном квадратном километру живи у просеку 94,07 становника, што је за 13,87 више од просечне густине насељености у Југославији.

Карактеристично је да је скоро 26% становништва сконцентрисано у општинским центрима, а у Лесковцу и Власотинцу и знатно више, јер је привредни живот ту и најинтензивнији: Лесковац 45415, Лебане 5886, Власотинце 8790, Црна Трава 1857, Бојник 1773 и Медвеђа са 2615 становника.

Као што се види, ови подаци из пописа становништва пружају информацију да је са овог подручја укупно 2.499 наших грађана на привременом раду у иностранству. Удео мушкараца у укупном броју запослених у разне земље света износи 69,67%, што значи да је од 10 лица привремено запослених у иностранству **седам мушкараца** а три жене. Удео мушке и женске радне снаге по општинама је:

	мушки	%	женски	%
Лесковац	1020	68,73	464	31,27
Лебане	212	77,09	63	22,91
Власотинце	161	67,64	77	32,36
Црна Трава	32	69,56	14	30,44
Бојник	142	66,66	71	33,34
Медвеђа	174	71,60	69	28,40

Највеће учешће мушке радне снаге је у општини Лебане, али је карактеристично да цело подручје знатно више даје мушке радне снаге јер републички просек износи 65,9%. У структури радне снаге по полу, женска радна снага са највећим процентом учествује на територији општине Бојник.

Број од 2.499 лица, колико је било приликом пописа, на раду ван земље није тако мали у односу на укупан број становника који живе на овом подручју (250568). По овоме се види да је сваки сто-ти становник на привременом раду у иностранству. Процентуално, у односу на укупан број становника по општинама, највише је са подручја општине Медвеђа 1,18, Бојник 1,13 и Лесковац 1,01. Најмање процентуално у односу на број становника је са подручја Црне Траве 0,48 и Власотинца 0,66%. Разлоге за овако релативно мањи одлив радне снаге са ових подручја (Власотинца и Црне Траве) треба тражити у томе што се становништво са ових по-

ТАБЕЛА 1.

Лица на привременом раду у иностранству према држави у којој раде и полу

Општина	Пол			Аустрија			Француска			СРН			Швајцарска			Шведска			Зем. Бенелукса		
	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Лесковац	1484	1020	464	257	214	43	225	163	62	670	495	175	44	30	14	73	44	29	105	12	93
Лебане	275	212	63	34	28	6	105	89	16	97	75	22	3	3	—	1	1	—	16	2	14
Власотинце	238	161	77	44	31	13	77	58	19	66	44	22	3	2	1	4	4	—	13	—	13
Црна Трава	46	32	14	2	2	—	—	—	—	34	26	8	—	—	—	2	1	1	1	—	1
Бојник	213	142	71	14	12	2	40	32	8	98	78	20	5	1	4	10	6	4	29	2	27
Медвеђа	243	174	69	19	12	7	42	35	7	116	82	34	15	11	4	6	4	2	7	1	6
УКУПНО:	2499	1741	758	370	299	71	489	377	112	1081	800	281	70	47	23	96	60	36	171	17	154

Општина	Ост. зем. Евр.			Укуп. Европа			САД			Аустралија			Канада			Ост. земље света ван Европе			Непознато		
	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.	Укуп.	м.	ж.
	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
Лесковац	56	25	31	1430	983	447	16	8	8	28	19	9	3	3	—	1	1	—	6	6	—
Лебане	6	5	1	262	203	59	6	4	2	4	3	1	2	1	1	1	1	—	—	—	—
Власотинце	6	3	3	213	142	71	4	3	1	14	10	4	1	1	—	—	—	—	6	5	1
Црна Трава	3	1	2	42	30	12	1	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1
Бојник	4	2	2	300	133	67	2	1	1	9	6	3	1	1	—	—	—	—	1	1	—
Медвеђа	10	8	2	215	153	62	8	4	4	8	5	3	1	1	—	4	4	—	8	7	1
УКУПНО:	85	44	41	2362	1644	718	37	20	17	64	44	20	8	7	1	6	6	—	23	20	3

дручја добрим делом бави грађевинарством, а овај профил занимања је прилично тражен и на нашем тржишту где су могућности за запослење велике.

Интересантно је направити извесна упоређења и приказати однос броја радника на привременом раду у односу на број упосленика.

Општина	укупно упосленика 1970. год.	на рад у иностранству	%
Лесковац	25.597	1.484	5,80
Лебане	2.912	275	9,45
Власотинце	2.839	238	8,38
Црна Трава	265	46	17,36
Бојник	715	213	29,79
Медвеђа	1.187	243	20,47
УКУПНО	33.515	2.499	7,46

Из ове табеле се може закључити да је за подручје прилично висок проценат од 7,40% радника у односу на број упосленика. Међутим, за подручја Бојника, Медвеђе и Црне Траве тај проценат се креће од скоро 30% док 17%, што је врло висок проценат у односу на број упосленика.

Највише у Европи — Из података изложених у табели 1. види се да је највише наших сугрђана на раду у разним земљама Европе. Укупно 2.362 радника или 94,52%. Од тога, мушких је 1.644 или 69,60% а женских 718 или 30,40%.

Највећи број лица на привременом раду налази се у СР Немачкој (1.081), чији удео износи 43,26%. Од броја радника који је у СРН, само на општину Лесковац отпада 670 радника (495 мушких и 175 женских) што је 45,15%. Из свих осталих општина у СРН је 411 радника. На друго место по броју долази Француска са 489 лица или 19,57%, затим Аустрија са 370 лица или 14,81%. Друге земље Европе апсорбују далеко мањи број радника. Карактеристично је да се земље Бенелукса истичу по томе што се у њима у огромном проценту запошљава претежно женска радна снага. Од 171 лица 154 је жена или 90,06%, а на мушку радну снагу долази само 9,94%.

Чињеница је да се радници са овог подручја теже одлучују на одлазак на рад преко океана. Ван Европе је само 137 лица или 5,48%. Очиту предност има Аустралија у којој је 64 радника, затим САД са 37 радника. Интересантно је да се проценат женске радне снаге у Европи и ван Европе прилично подудара, скоро 30,00%. Овим пописом и анализом није било могуће утврдити у којим земљама тренутно борави само 22 лица.

Динамика одласка. — Једно од важних питања приликом разматрања ове проблематике је и питање: када је почео масовни одлазак наших грађана на привремени рад у иностранство и какав је био темпо њиховог одласка? При овом разматрању треба имати у виду да попис пружа податке само као стање на дан пописа 31. Ш 71. године, а ако се зна да је просек боравка наших радника од једне до три године, то значи да су неки који су боравили и нису се вратили узети у обзир овим пописом. Из табеле 2 може се видети да се могу издвојити неколико периода. Период до 1960. када је са овог подручја веома мали број радника на раду у иностранству. Период 1961—1966. када почиње скоро из свих општина да одлази радна снага и период 1967—1971. када почиње масовни одлазак. Од 1966. године број радника који иде ван земље се стално повећавао. Разлоге треба тражити, пре свега, у томе што су могућности за запошљавање на овој територији биле веома ограничене. У многим радним организацијама било је и вишка радне снаге. На овој територији 1965. године било је укупно 29.995 упосленика, а 1966. године број упосленика је износио 29.015 што значи смањење за 980 упосленика.

Треба имати на уму да је све већи број пољопривредних произвођача који напушта земљу и одлази на рад у иностранство, а управо ова категорија радника и преовлађује са ове територије у општој структури по активностима и занимању пре одласка.

Из приложене табеле види се да је до 1960. године са овог подручја на рад ван земље отишло свега 20 радника. До тог периода са подручја Црне Траве и Медвеђе није било ни једног радника ван земље. Са подручја Црне Траве тек 1965. године одлазе два радника. Са подручја Медвеђе први радници одлазе 1962. године (2 радника).

Период од 1961—1966. за ово подручје је карактеристичан по томе што скоро из свих општина почиње одлазак радника, али не у тако великом броју. У 1961. години отишло је 2 радника, 1962. године 6, 1963. године 13, 1964. године 7, 1965. године 41 и 1966. године 51 радник.

ТАБЕЛА 2.

Година одласка и пол

Укупно			Година одласка на рад												
			1960.	1961.	1962.	1963.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	Непознато
Лесковац	1.484		12	1	3	5	3	23	24	38	72	193	621	467	22
		м.	9	1	3	2	1	18	17	22	42	138	401	349	17
Лебане	275		4	—	—	—	1	—	5	6	6	32	149	71	1
		м.	2	—	—	—	1	—	5	4	4	23	116	57	—
Власотинце	238		2	1	1	3	—	5	5	8	18	41	97	51	7
		м.	2	1	1	2	—	3	4	5	5	23	62	36	5
Црна Трава	46		—	—	—	—	—	2	—	—	4	12	12	14	2
		м.	—	—	—	—	—	1	—	—	3	7	8	12	1
Бојник	213		2	—	—	5	—	4	6	7	8	29	94	57	1
		м.	1	—	—	4	—	3	4	5	5	19	57	43	1
Медвеђа	243		—	—	2	—	3	7	11	8	16	31	95	53	17
		м.	—	—	2	—	2	6	6	5	10	22	65	44	12
УКУПНО:	2.499		20	2	6	13	7	41	51	67	124	338	1068	713	49
		м.	14	2	6	8	4	31	36	41	69	231	709	541	36
			6	—	—	5	3	10	15	26	55	107	359	172	13

Према томе, до 1966. године укупно је отишло 140 радника, што у односу на укупан број од 2.499 износи само 5,60%.

Даљи темпо одласка је: 1967. године 76 радника или 2,68%, 1968. године 124 радника или 4,96%, 1969. године 338 радника или 13,54%, 1970. године 1.068 радника или 42,74% и 1971. године (само за три месеца) 713 радника или 28,53%. За 49 радника није утврђено када су отишли.

Ако посматрамо последње четири године, и ако овај одлазак посматрамо у односу на 1968. годину, онда се види да је одлазак на привремени рад у иностранство у 1969. години скоро три пута већи, а у 1970. години скоро пет пута већи него 1968. године. Ни бројка од 713, колико је отишло у прва три месеца 1971. године, није за потцењивање. Напротив, ако би се наставило истим темпом онда би то могла бити година када је највише радника напустило свој крај и отишло на рад у разне земље света. Међутим, сматрамо да се тај темпо не може одржати јер су већ створени повољнији услови за запошљавање, тако да је већ број упосленика у 1970. години износио 33515, што у односу на 1965. годину представља озбиљно повећање. На даљи масовнији одлазак наших грађана ван земље мораће да се одразе и мере које се предузимају у нашој земљи, Републици а и на нашем подручју, јер би у противном представљао врло озбиљан економски и политички проблем.

Старосна структура. — Из табеле 3 и графикона види се каква је старосна структура лица на привременом раду у иностранству. Закључак је јасан. Са становишта овога подручја, па и наше земље, структура је веома неповољна, јер су у питању углавном млађа лица у јеку својих највећих способности.

Удео групе до 20 година старости је 5,88%, а од 20—40 године старости 29,21%. Карактеристично је да једино у структури до 20 година старости преовлађују жене, јер учествују са 83,67%. Учешће у структури до 24 године са овог подручја које износи 34,99% је знатно веће од југословенског просека у овој структури где је 32,07%, а далеко веће од српског просека који износи 30,8%. Јасно је да се млађе становништво много лакше одлучује за одлазак ван земље, посебно из пољопривредних региона, јер је то неквалификована радна снага, неожењени и неудате. Од 25—29 година је 24,69% од укупног броја са овог подручја, што је такође већи просек који за Југославију и Србију износи 19,8%. Мушка радна снага на овом подручју учествује са 74,39% у овој структури. Од 30—40 године је 17,58% што је веома блиско српском и југословенском просеку 17,3 односно 17,5%, али је удео мушке радне снаге у овој структури још већи и износи 79,95%. Од 35—39 година је 11, 96% од укупног броја. У овој старосној структури мушкарци учествују са 81,94%. Старосна структура од 40—44 године учествује са 6,68%, али је зато овде 85,63% мушкараца што представља и највеће учешће мушке радне снаге у структури по полу и старосним структурама. Од 45—49 година је само 1,68% са овог подручја, за Србију је у овој структури 4,3%, а Југославију 4,0%. За 2,32% радника са овог подручја није утврђена старосна структура.

Ако бисмо желели да направимо нека упоређења код старосне структуре и учешћа разних категорија у односу на југословенски и српски просек онда је учешће неких структура са овог подручја такво да мора да забрињава. Познато је да је 67,9% радника ван земље из Србије старо до 34 године. За Југославију је 70,0%, а ово подручје у структури радника до 34 године учествује са 77,36%.

Подаци показују да у структури преко 45 година са нашег подручја учествује само 4,0%, а ова старосна структура за Србију и Југославију има учешћа преко 7,0%. Раније је истакнуто да је удео мушкараца у укупној радној снази у иностранству са овог подручја 69,67% и закључак је да се на раду у разним земљама света налази физички најспремнија радна снага, а познато је још и то да су здравствене комисије (обично из земље у коју радници иду) врло строге у одабирању, а то значи да су и здравствено веома солидни младићи и девојке, који и сада могу много да значе у социјалистичкој изградњи, а још у случају потребе одбране наше земље. Нису за потцењивање и могући штетни утицаји, пре свега политички, јер се ради о младим људима који нису увек у стању да се критички односе према свему ономе што доживљавају и виде у капиталистичком свету.

По неким показатељима може се претпоставити да је већина наших радника са овог подручја неожењених и неудатих. По подацима Завода за социјално осигурање у Лесковцу, здравствену заштиту има 938 породица са 2023 члана породице (стање на почетку 1972. године). Носилац осигурања има здравствену заштиту у земљи где ради. Оријентациони закључак би могао бити да су скоро 60% радника ван земље за овога подручја још неожењених и неудатих. Ако би се знао број брачних парова и комплетних породица

ТАБЕЛА 3.

По полу и старости

	Пол	Укупно	До 20 год.	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65 и више	Непознато
		1484	80	436	345	267	196	111	19	9	2	2	2	15
Лесковац	м.	1020	10	257	258	211	160	95	11	7	1	1	2	7
	ж.	424												
		275	14	96	75	48	20	15	3	3	—	—	1	—
Лебане	м.	212	4	72	59	38	19	14	3	2	—	—	1	—
	ж.	63												
		238	18	67	55	37	33	18	6	1	—	—	1	2
Власотинце	м.	161	4	37	39	32	25	16	4	1	—	—	1	2
	ж.	77												
		46	4	10	12	13	4	1	—	2	—	—	—	—
Црна Трава	м.	32	1	6	10	10	3	1	—	1	—	—	—	—
	ж.	14												
		213	12	52	62	37	25	10	9	2	1	—	2	1
Бојник	м.	142	1	29	40	30	21	9	9	1	—	—	1	1
	ж.	71												
		243	19	69	68	37	21	12	5	3	3	1	3	2
Медвеђа	м.	174	5	49	53	30	17	9	4	3	2	—	1	1
	ж.	69												
		2499	147	730	617	439	299	167	42	20	6	3	9	20
УКУПНО:	м.	1741	24	450	459	351	245	143	33	15	3	1	6	11
	ж.	758	123	280	158	88	54	24	9	5	3	2	3	9

ТАБЕЛА 4.

По активности и занимању пре одласка

		Занимање пре одласка у иностранство													
		УКУПНО	Пољ. радн. и сродни радници	Рудари инд. и сред. рад.	Радн. у трговини	Радн. у услугама	Особље заштите	Управ. админ. и сред. радн.	Руковод. особље	Струч. и уметници	Ост. занимања	Непознато	Са личним дохот.	Изарж. лица
Лебане		275	134	92	2	5	1	4	—	8	—	7	—	22
	м.	212	103	34	2	4	1	3	—	6	—	7	—	2
		1484	524	578	17	37	1	24	1	60	—	84	4	154
Лесковац	м.	1020	356	523	8	17	1	14	1	30	—	44	1	25
		238	119	69	3	5	—	2	—	8	—	7	1	24
Власотинце	м.	161	78	63	1	3	—	—	—	5	—	6	1	4
		46	5	30	—	1	—	1	—	3	—	—	—	6
Црна Трава	м.	32	1	29	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
		213	106	77	—	5	—	—	—	6	—	10	1	—
Бојник	м.	142	57	74	—	2	—	—	—	4	—	4	1	—
		243	136	52	1	—	—	3	—	4	—	19	1	24
Медвеђа	м.	174	99	51	1	—	—	1	—	2	—	17	—	3
							2	34	1	89	—	127	7	230

које се налазе ван земље, онда би ова констатација била поузданија. Даља истраживања могу дати одговор и на ово питање.

Структура према активности и занимању пре одласка

Табела бр. 4 пружа нам податке и илуструје које све категорије, односно групе занимања, одлазе на привремени рад. у иностранство и удео мушкараца у овим групама занимања пре одласка. Јасно је да пољопривредни радници у њима сродни од укупног броја 2499 учествују са бројем од 1024 или 40,98%. Ова категорија у Југославији учествује са 45,3%, а у Србији са 43,5%, што значи да са ове територије иде мање пољопривредних произвођача на привремени рад у односу на југословенски и српски просек. Међутим, постоје знатне разлике у учешћу пољопривредних произвођача у укупном броју посматрано по општинама. Од 243 радника са подручја Медвеђе 136 или 55,97% су из области пољопривреде. Са територије Власотинца 50,97% су из области пољопривреде. Са територије Власотинца 50,00%, Бојник 49,77%, Лебана 48,73%, Лесковца 35,31%, а најмање је са подручја Црне Траве где пољопривредни и њима сродни радници учествују само са 10,87%.

После групе пољопривредних радника најмногобројнији су радници којима је главно занимање било рударство пре одласка, индустријски и њима сродни радници. Таквих је са овог подручја 898 или 35,94%. Пада у очи да са овог подручја овај профил радника процентуално више учествује, јер је просек за Југославију 28, а за Србију 26,5%. Из ове групе највише је отишло са територије Лесковца скоро 64% је са те територије. Ова врста занимања у целини знатно учествује у укупном броју по општинама. За подрчје Лесковца је 38,95%, Црна Трава 65,22%, Лебана 34,00%, Бојника 36,10%, а најмање на територији Медвеђе 21,40%. Остале категорије по занимању пре одласка на привремени рад у иностранству учествују са много мањим процентом. Са целог подручја радници у трговини са 0,92%, радници у услугама са 2,12%, управни и административни радници са 1,36%, стручњаци и уметници са 3,56%, непознато је 5,08%. Интересантно је учешће категорије „издржаваних лица" која учествују са 9,20%. По попису у овој групи издржаваних лица су студенти, домаћице и сл.

Структура по школској спреми

Образовна структура лица на привременом раду у иностранству је врло неповољна, што за нас може да представља и извесно охрабрење јер се ради о лицима која су без школске спреме и која би са оваквом образовном структуром тешко могла да се запосле на нашем подручју.

Од укупног броја 174 радника или 6,96% нема завршену ни четвороразредну основну школу. Огромна већина радника (1178 или 47,14%) има само 4—7 разреда основне школе. Према томе 1352 радника или 54,10% наших грађана који се налазе у разним земљама није завршило обавезно осмогодишње школовање. Југословенски просек у овој категорији је 56,2%. Обавезно осмогодишње школовање завршило је 537 радника или 21,49%, што значи да са ове територије је већи одлив радне снаге са потпуном основном школом у односу на југословенски просек који износи 19,8%. Међутим, информација коју нам пружа табела бр. 5 да се на привременом раду у иностранству налази 454 лица или 18,17% која имају школу за квалификоване и висококвалификоване раднике није за потцењивање поготово што је огромна већина са територије општине Лесковац. Ако се овом броју дода још и број радника који имају завршену средњу стручну спрему и гимназију то значи да је са ове територије од укупног броја 23,05% са завршеном средњом школом што није мало. Са територије 17 радника или 0,68% има високу школску спрему, што је нешто мање од југословенског просека који износи 1,5%. Највећи број (13) са високом школском спремом отишло је са територије Лесковца.

Структура према народности

Највећи број радника на привременом раду у иностранству је српске народности. У укупном броју са територије они учествују са 91,36%. Једино са територије Црне Траве учествују са 100%, али је то и територија национално најхомогенија. Са територија других општина Срби учествују: Лесковац 91,78%, Лебане 94,91%, Власотинце 98,32, Бојник 95,32 и Медвеђа 72,84%.

Други по бројности су Роми, 80 или 3,20% и то највише са територије Лесковца и Медвеђе. Албанска народност учествује са 1,68% и то углавном са територије Медвеђе. Црногораца је 1,20%, а на остале народности, неопредељене и непознато долази 62 радника или 2,56%.

ТАБЕЛА 5.

Структура према школској спреми и полу

	Укупно	Школска спрема							
		Без шк. спреме 1—3 р. осн. шк.	4—7 р. основ. школе	Основна школа	Школа за КВ и ВК раднике	Гимназија	Школа за ср. стр. кадар	Факултети високе и више шк.	Непознато
Лесковац	1484	106	656	283	333	11	73	13	9
	м	53	473	160	281	9	32	9	3
Лебане	275	14	138	79	31	—	8	2	3
	м.	9	108	59	28	—	5	2	1
Власотинце	238	15	127	44	35	2	13	1	1
	м.	9	90	25	27	2	6	1	1
Црна Трава	46	3	23	12	6	—	1	1	—
	м.	1	17	8	6	—	—	—	—
Бојник	213	20	111	42	27	1	10	—	2
	м.	6	81	24	22	1	6	—	—
Медвеђа	243	16	123	77	22	1	2	—	2
	м.	6	89	56	20	1	1	—	1
УКУПНО:	2499	174	1178	537	454	15	107	17	17

ТАБЕЛА 6

Структура према народности

	Укупно	Срби	Чеси	Роми и Муслим.	Црногорци	Хрвати	Македонци	Словаци	Румуни	Остали	Непознати	Нису се изј.	Албанци	Мађари	Русини
ЛЕСКОВАЦ	1.484	1.362	—	56	16	12	3	3	—	—	17	10	2	2	1
ЛЕБАНЕ	275	261	—	4	2	2	1	1	1	—	1	1	—	—	—
ВЛАСОТИНЦЕ	238	234	—	—	1	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—
ЦРНА ТРАВА	46	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
БОЈНИК	213	203	1	7	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—
МЕДВЕЂА	243	177	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	42	—	—
УКУПНО:	2.499	2.283	1	80	30	15	5	4	1	1	20	11	44	2	1

Из овога што је до сада речено може се закључити да наше подручје није могло да остане ван токова економске миграције из мање развијених у развијене земље, али треба настојати да се радна снага са овог подручја оријентише према развијеним подручјима унутар наше земље која имају потребе за радном снагом Сматрамо да су створене и неке могућности за укључивање једног дела радне снаге и на нашем подручју, а посебно када је реч о радној снази са квалификацијама. Познато је да се на раду у иностранству са овог подручја налазе, углавном млађа и средња генерација међу којима је и знатан део стручних кадрова који су потребни нашој привреди.

Даља истраживања овог проблема дала би одговоре на многа питања која не третирају рад, а траже одговор, као на пример: узроци миграције, дужина боравка, материјални ефекти, организованост одласка, промене које настају у начину живота повратника, шта је са васпитањем и образовањем деце чији су родитељи један или оба на раду у иностранству и многа друга питања која би нас довела до сазнања која могу користити свим друштвено-политичким факторима у комуни да би се потпуно схватиле последице миграција радне снаге ван земље Европе које добијају веома здраву генерацију, делом и стручну без икаквог улагања у њихово подизање и стручно оспособљавање.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистика становништва 1971. год. Републички Завод за статистику, Београд, септембра 1971. год.
2. Драган П. Родић: Миграција радне снаге из Уже Србије у Савезну Републику Немачку. Зборник радова ГИ ПМФ св. XVIII Београд, 1971. год.
3. Иво Баучић: Поријекло и структура радника из Југославије у СР Немачкој. Радови Института за географију Свеучилишта у Загребу. Св. 9. Миграције радника, књ. 1 Загреб, 1970. год.
4. Статистички календар Југославије 1973. год. Савезни Завод за статистику, Београд јануара 1973. године.

Vitomir Marinković

MIGRATION DE LA MAIN D'OEUVRE DE LA RÉGION DE LESKOVATZ EN BUT DU TRAVAIL TEMPORAIRE DANS DES DIFFÉRENTS PAYS DU MONDE

En examinant les donnéés statistiques l'auteur constate une migration importante de la main d'oeuvre de la région de Leskovatz dans des différants pays du monde. Il trouve que le plus grand nombre de nos ouvriers est parti en Allemagne à la fin des années soixantes.

L'auteur nous montre aussi les raisons de cette migration. Il s'agit dans la plupart des cas des raisons de la nature économique.

Др Јован Ћирић

Модра Стена

На периферији регионалних утицаја Ниша, Пирота и Лесковца на месту где се из долине Лужнице отвара пут и пролаз у Заплање налази се у клисурастој долини Лужнице и на њеним терасама махалски разбијено село Модра Стена. Модра Стена се налази на граници утицаја Власотинца, Бабушнице и Ниша. Тржишни утицај Власотинца је преовлађујући (18 км) иако је село административно везано за Бабушницу (12,5 км). Поред ова два осећају се преко Заплања — и то са побољшавањем саобраћајних веза и гравитациони (тржишни, радни и школски) утицаји Ниша. Овакав периферни, иако не и изоловани положај (јер се Модра Стена налази на раскрсници регионалних путева Лесковац—Пирот и бочног пута за Заплање и Ниш) комбинован са доста оскудним, брдско-планинским, условима за производњу условио је — поред оскудне пољопривреде — појаву печалбарске производње и исељавање.

Иако је, према формалним обележјима, пољопривреда (земљорадња и сточарство) главно занимање становништва, може се рећи да се ни једно домаћинство не издржава искључиво од пољопривреде. „Ради се само толико да се са земљишта скине приход и плати порез". Отуда су у селу, на пољопривредном земљишту, остали само старији мушкарци, жене и деца, док су остали — сезонски или за стално — „отишли на страну". Скоро да нема домаћинства које не купује брашно и хлеб. „А ако би неко хтео да угоји свињу за клање, какав је обичај, неко од његових мора да иде на берву кукуруза, или да га куповином набави". Поред производње пшенице и кукуруза у последње време нешто већи значај добијају ливадарство (производња детелине) и гајење дувана.

Најзначајније занимање је због тога сезонски рад (печалбарство). Тешко је одредити временски почетак печалбарства, као специфичног вида привреде којом се људи баве у овом крају, јер се и најстарији људи не сећају ко и када се је почео бавити овим послом([1]). У годинама између два светска рата највише се печалбарило на грађевинским, цигларским и црепарским радовима. Као познатији произвођачи, са сопственим производним погонима цигле и црепа, истакли су се Модростенци: **Драгослав Цветковић** у Браничеву,**Панта Димитријевић** у Малој Крсни, **Милисав Станковић** у Параћину, **Здравко Стојановић** у Браничеву и **Алекса Филиповић** у Срему. Цигларско-црепарска печалбарска делатност и данас је специјалност Модростенаца([2]), премда се баве и другим пословима.([3])

Становници Модре Стене([4]) памте делимично генеалогију свог насељавања у овом крају. Дубина генеалошког памћења иде

1) Компарацијом са другим насељима у овом крају почетак печалбарења може се одредити за средину или другу половину XIX века, то јест за период кад су ови крајеви још били у турским рукама.

2) Цигларско-црепарским печалбарством, у периоду пре другог светског рата и данас, баве се и становници других села горњег Заплања. Пред други светски рат, а нарочито после њега, баве се и „содацијским" послом — производњом сода воде и газираних пића. Може се рећи да ова занимања носе регионално обележје становништва читавог горњег Заплања.

3) Поред наведених занимања развијена је и домаћа радиност. Од конопље и лана израђују се — истина раније више, али и данас — „черге" и платна за постељину, затим веш и разне врсте женских хаљетака („дарчине"). Углавном: плетење, предење, ткање, везење, хеклање, штрикање — посао је жена. Специјалности мушке радне снаге су: прављене вретена, мотовилки, кросна, разбоја за ткање итд.

4) Име је дошло од стене плавкасто-сиве боје која се налази на десној обали Лужнице у непосредној близини села.

до у XIX век, без јаснијег одређивања („у турско време"). Према сеоском објашњењу најстарији родови су родови Ватоваца, Лугановаца, Цветковаца и Филиповаца.

Према предању, у којем је запретена доста магловита истина, насеље је започело живот са 13 досељеничких домаћинстава (фамилија) негде у турско време. Одакле су дошла ова домаћинства и да ли су сва дошла одједном или поступно, нема поузданих података. У домаћинству Јаниићија Николића[5]) постоји предање да су њихови преци досељени из Доброг Поља код Црне Траве, али при томе наводе да су преци ових досељеника из Косовске Митровице „где су убили неког Турчина па су морали побећи". У том случају Добро Поље у Црној Трави било је само етапна станица овог рода на путу до коначног настањења у Модрој Стени.

Овај податак се поклапа са општепознатом чињеницом колонизације горњег Заплања српским становништвом са Косова. Бежећи, наиме (негде средином XVIII века) од турског терора и исламизације из подручја западне Метохије — Призрен, Ђаковица, Србица, Пећ, — једна група становника хришћанско-српског опредељења на путу према северној Србији била је од стране Турака заустављена и растурена у подручју Ибра. Део ове групе отиснуо се на исток, прешао Јужну Мораву и населио у популацијски јако испражњеном и заклоњеном простору између Селичевице, Бабичке горе и Суве планине (иза планина — „Заплање"). Нашавши се у слабо насељеном простору — из којег је претходно становништво вероватно неком ранијом сеобом било отишло (вероватно након аустро-турског рата крајем XVIII века) — ово становништво је овом простору могло доста несметано да утисне своју културу. Нови становници су, због недовољног ослонца на старо становништво, односно због помањкања културног континуитета, обогатили топонимију новог простора и дали му свој доста снажан печат језички, менталитетно, обичајима, фолклорно, као и другим знацима материјалне и духовне културе). Културна посебност, нарочито у односу на шопско становништво источно од Суве планине и Љубераће, сачувала се кроз деценије и више од два века и осећа се и данас.[6])

Иако је, по свему судећи, засељавање Модре Стене изведено средином XVIII века, атарски простор села, као и осталих делова горњег Заплања, није био ненасељен и без трагова старијег засељавања у прошлости. У близини воденице Светозара Петровића постоји место које носи назив Латинско гробље[7]). „Зна се такође и за некакав мост који је био изграђен на реци Љубераћи — код Цртава'[8]). Исто тако у близини засеока Голубовић налазе се остаци манастира „свети Димитрије". Приликом засељавања становници су затекли његове остатке и обновили га. „Ово место интересантно је и по томе, што су наши преци (досељеници — Ј. Ђ.) убрзо по доласку, основали народни сабор ЦВЕТИ у пролеће, а исто тако и Митров дан с јесени... О празнику Цвети овде је одржавана ревија Лазарица, у којој су учествовале девојке из око двадесетак села Заплања и Лужнице"[9]).

У просторном смислу у развоју Модре Стене могу се издвојити три етапе: Прво је засељен простор у данашњој махали „Село", где је засељено насеље најпре било „у купу" (збијеног типа). Недостатак обрадивих површина и удаљеност крчевина и њива, после увећавања броја становника у селу, изазвао је појаву „приближавања обрадивом земљишту" и разбијању села на махале (друга етапа). Таквих махала има данас више. У приобалном делу села налазе се махале: Село, Вада и Дупара. Остале махале налазе се на терасама и обронцима околних брда са обе стране реке Лужнице. На левој страни реке налазе се: Костол и Рид, а на десној Лешје, Дубрава и Росуља. Росуља је данас најважнији део села, јер осим тога што кроз њу пролази регионални друм, у њој се налазе школа, задруга, аутобуска станица и одвија друштвени живот села. Трећа етапа се оцртава текућом — послератном —

---

5) Јаниићије Николић, стар 67 година (1972).

6) Заплањско становништво је, поред осталог, испољавало знатно већу импулсивност, „ратоборност", док је шопско становништво, с друге стране наведене границе, испољавало знатно више „рајинске" особине (трпељивост, покорност, затвореност, марљивост). Бројни примери „буна" и хајдучија кроз турско време и касније то доста рељефно оцртавају.

7) Из распореда археолошких налаза и назива на подручју Заплања и Лужнице (Завидинце, Модра Стена, Стрелац итд) може се са прилично сигурности назрети траса античког (и каснијег) пута који је од Naissus-a преко Заплања и Лужнице водио ка Знепољу (Трну) и даље на исток.

8) Радисав Миiалковић: Хроника о Заплању (Трагови Латина), „Слобода", Пирот, 14. XI. 1970.

9) Рад. Миiалковић, цит. рад (21. XI 1970). Обичај Лазарица пренет је са Косова и представља сећање на ранији крај и косовске јунаке. Манастир је, осим тога, био стециште антитурске хајдучије у овом крају.

тенденцијом поновног силажења и окупљања села у долини поред Лужнице и на њеним најнижим терасама. Са овом етапом се истовремено поклапа и процес постепене депопулације и расељавања села([10]).

До другог светског рата стално настањење у другим крајевима није била изразита појава: радило се више о спорадичним случајевима, иако се већ од првог светског рата испољавају почетне тенденције исељавања. Људи су се, након обављених печалбарских послова, враћали у свој крај — у зимском делу године — да би са пролећним данима поново кренули у „печалбу". Јачи процес сталног исељавања захватио је Модростенце, као и остале становнике овог краја, после другог светског рата. Одмах након рата један (мањи) број домаћинстава иселио се је и „одржао" у Војводини. Јачи и континуирани процес исељавања уследио је тек после 1950. године. Од тада — рачунајући и претходна исељавања (од 1920) — рачуна се да се иселило око стотину домаћинстава и више десетина самаца (укупно око 500 људи). Највише се домаћинстава и самаца одселило у околину Београда и Београд, у Бор, у приградски појас Ниша и Ниш, Пожаревац, Велику Плану, у приградски простор Лесковца и Лесковац и у Светозарево. Данашње становништво, које се статистички још увек води као „стално присуство", у већини сезонски мигрира, са изузетком најстаријих мушкараца, жена и деце.

Према статистичким подацима кроз послератне пописе[11]) број домаћинстава и становника Модре Стене кретао се овако:

Година	Број домаћинстава	Број становника
1948.	142	825
1953.	146	809
1961.	161	746
1971.	173	589

Као што се види број становника опада, нарочито од 1953. године, што је последица пре свега одсељавања, а не и смањеног природног прираштаја (који није битно смањен). С друге стране, карактеристична је диспропорција опадања броја становника и стагнација — чак у последњем интервалу — и пораста броја домаћинстава, што је спољни вид опадања броја чланова по домаћинству. Разлог за ову појаву треба тражити и у одсељавању људи, нарочито млађих, оних који су изучили занат или завршили неку школу, као и у распаду вишечланих породица.

10) Податке о селу пружили су и Трајко Тасић, стар 75 година, Светозар Петровић, стар 71 годину, као и Милица Николић, студент географије Више педагошке школе у Нишу.

11) Завод за статистику СР Србије: Становништво и домаћинства у НР Србији — упоредни преглед резултата, Билтен 31, Београд 1962.

Dr Yovan Tschiritch

LE ROCHER BLEU

Le travail est consacré à la localité Modra stena (Le rocher bleu) dans laquelle on diminue sans sesse le nombre des habitants. L'auteur décrit l'économie, l'apparence de la localité et la façon de vivre de ses habitants.

Јован Ф. Трифуноски

Прилог познавању шопске области Југославије

— Етнографска грађа из Славишта[1] —

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Етнографска Шопска област или Шоплук је доста велика: пружа се од Враце и Пирота, па до Штипа и Струмице; на истоку шири се до Искрове клисуре, Софије, Дупнице и горњег слива Струме[2]).

У поменутој области, која лежи у Југославији и Бугарској, још увек има предела о чијем смо народном животу или етничким особинама недовољно или никако обавештени. Такав је случај особито са јужним шопским пределима у нашој земљи[3]). Један од њих је предео Славиште у сливу Криве реке, леве притоке Пчиње (Кривопаланачки Шоплук[4]).

Године 1972. и 1973. посетио сам све делове Славишта ради проучавања насеља и порекла становништва. Међутим, мени тада није било могућно да не обраћам пажњу и на народни живот: на сваком кораку те су се чињенице наметале. Тако је дошло до грађе изнете у овом прилогу.

Славиште је доста велики котлински базен, оивичен планинским венцима: Осогово м са југа, Девебаиром са истока, Ђерманом са севера; само је на западу отворенији према Кумановској области и уопште према Повардарју и Поморављу[5]).

Проучени предео има једну варошицу — Криву Паланку са 4.950 становника (1971. г.) — и 57 сеоских насеља. У свима насељима главну групу становништва су Македонци — око 95%. Једина страна примеса са око 150 породица су Цигани — православних и муслиманских[6]). До краја турске владавине 1912. г. и нешто касније у поменутој варошици постојала је још знатна група турског становништва[7]).

Иако фрагментарне, моје белешке послужиће познавању народног живота Шопске области Југославије. Податке стављам на располагање свима онима који имају интереса за грађу ове врсте. Један доцнији испитивач неће моћи да дође до свих тих података.

Подаци на терену скупљани су искључиво од старијих особа, које су памтиле многе појаве из своје младости, или су их чули од родитеља и дедова. Није могућно набрајати сва та лица, јер их је било скоро у сваком селу[8]).

---

[1]) „Познавање нашег народног живота је још увек непотпуно и недовољно" — М. С. Филиповић: Таковци, Београд 1972., страна 2.

[2]) Ј. Цвијић: Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, књ. I, Београд 1906., стр. 179.

[3]) Видети мој рад: Шопови СР Македоније, Балканика, књ. IV, Београд 1973., у штампи.

[4]) Предео Славиште под тим именом први пут се наводи 1321, г. у повељи краља Милутина издатој Грачаници (В. Радовановић: Славиште. Народна енциклопедија, књ. IV, стр. 171).

[5]) Приликом читања треба се служити специјалном картом Југославије, раз. 1:100.000, секције „Крива Паланка" и „Кратово".

[6]) По једна циганска махала налази се у варошици Кривој Паланци и у селима Опили, Псачи, Ранковцу, Петрањици итд.

[7]) Ј. Трифуноски: О становништву Криве Паланке. Гласник Српског географског друштва, 52/2., Београд 1972., стр. 169—172.

[8]) Обимнија етнографска грађа објављена је једино за област Горњу Пчињу, која лежи северно од Славишта (М. Филиповић и П. Томић: Горња Пчиња. Српски етнографски зборник, расправе и грађа, књ 3., Београд 1955.).

Брак

Веренични и свадбени обичаји данашњих становника Славишта имају много заједничког са обичајима у околним областима — Горњој Пчињи (СР Србија) на северу и Кумановском крају (СР Македонија) на западу. Нема случајева да се девојка уда за младића кога не познаје, или да момак узме девојку коју није видео. Познанства се већином склапају на бројним сеоским саборима. При женидби одбегавање девојке није ретко (села Костур, Кркља, Луке и др).

Раније су чести били случајеви да су се младићи женили са девојкама од њих старијим по 3, 5 до 7 година[9]). То сам видео у кућама у којима сам приман: било је старијих жена са нешто млађим мушкарцима.

Моји обавештачи су ме уверавали да је било мушкараца који су се женили и као слуге у кући у којој су служили. Тако он је као призетко у исто време стицао и имање. То се дешавало у кући где није било синова. Понекад прво се младић ожени, па се после неког времена пресели у тастову кућу. Нисам чуо да су људи женили слугу девојком из друге куће.

Било је тога да удовица доведе у кућу свога другог мужа децу из првог брака. Та деца у новој кући постајали су равноправни чланови домаћинстава или задруге.

Строго се пазило раније, а исто се чини и сада, да не би се ко оженио из истог рода. На тај начин родовска егзогамија одржава се углавном у потпуности. Међутим, Цигани на то много не пазе.

За време турске владавине дешавало се да су се и у овом крају наше земље муслимани женили хришћанским девојкама. Сазнао сам да се тако једна хришћанска девојка (Тофа Попова) из села Петраљице око 1900. г. удала за пољака Арбанаса Саита, који је био из околине Куманова. Један Турчин, ага (Асан) у селу Мождивљаку, за жену је имао хришћанку. Бракова између муслинама и хришћанских девојака било је и у варошици Кривој Паланци.

Понекад је долазило до брачних веза још између Македонаца и православних Цигана. Турци нису ступали у брачне везе са муслиманским Циганима.

Код Турака, којих је било у Кривој Паланци, припадници имућнијих родова — бегови и аге — нису радо ступали у брачне везе са лицима из сиромашнијег друштвеног реда. Они су се женили и у ближем роду ради мираза. За Асан-агу прича се да се женио девет пута, јер са осам жена није имао децу.

Свадбе се чешће одржавају у току јесени. Девојке из нижих села нерадо се удају у виша, планинска насеља. Девојке најрадије настоје да се удају у граду. И већ их се доста удало за своје земљаке отсељене у Скопље и Куманово. Чак се радије удају за сиромашнијег мушкарца у граду него за имућнијег у селу.

Свадба је скопчана са знатним трошковима. Девојачки родитељи у новије време купују кревете, постељине, шиваћу машину и друго. У кући младожење потроши се доста хране (поглавито меса) и пића. На припреме око свадбе много се не пази код Цигана.

Кућна задруга

Од облика друштвеног живота до скоро је било веома карактеристична кућна задруга.До краја турске владавине тих задруга је било много. Између два светска рата њих је било нешто мање. Међутим, иза последњег рата задруге су нагло ишчезле.

Пред крај турске владавине у многим селима постојале су и поједине особито велике задруге: било је задруга и до 40 чланова. Веће задруге, на пример, имали су: Радулинци у селу Трнову, Поречанци у селу Киселици, Вујинци и Главинци у селу Жидилову, Павлевци и селу Кошару, Калинци у селу Варовишту, Бабунци у селу Опила и др. Старешина задруге редовно је био мушкарац. Ретко се дешавало то да буде жена (забележено у селу Градецу).

По ослобођењу од Турака започеле су релативно чешће деобе кућних задруга. Али, ипак, оне тада нису сасвим нестале. Сведене су на нешто мањи број чланова. Број чланова у задругама између два светска рата кретао се обично по око 15. У планинским селима задруге су биле боље очуване него у нижим селима.

За време Турака и у периоду између два светска рата овде је било и тзв. предвојених задруга (села Страцин, Баратлија и др). Живело се на два и више места: једни у селу, други код стоке, трећи у Печалби. Од 1878. до 1912. г. многи сељаци из Радибуша као грађевинари радили су у Софији. Они који су тамо створили егзистенцију остали су за стално. Свој део имања поклањали су да га остали поделе међу собом.

У турско доба Лиман-бег уселу Мождивњаку није допуштао деобе задруга код

---

[9]) Упоредити Ј. Цвијић: Основе . . . ., књ. I, стр. 189.

својих чифчија. У кућним задругама било је више чланова за рад, више стоке и ђубрета. Стога је имало и више прихода за бега него да су на тој земљи живиле инокосне породице. Цигани нису радо примани на чифлицима јер су имали инокосан живот (село Опила).

Иза другог светског рата кућне задруге у свима насељима нагло су ишчезле, тако да задруга више готово нема. Обавезан откуп, законско ограничавање поседа и други узроци биле су мере које су допринеле брзој деоби задруга. Млађи брат остајао је на старом огњишту. Родитељи, ако су били живи, такође су остајали с најмлађим сином .Иза другог светског рата онај ко би се иселио део непокретне имовине поклањао је онима који су остали у селу.

После деоба великих задруга одмах је постајало по неколико домаћинстава (до 5). Многе данашње сеоске махале постале су деобом већих задруга. Под утицајем са стране и у овом крају наше земље чује се назив задруга. Међутим, старији и раширенији су други називи: голема кућа, домаћинска кућа и голема фамилија.

У данашње доба на стотину сеоских домаћинстава дођу само 2—3 задруге највише са по 10 чланова. То сам детаљнијим распитивањем утврдио у ова три села: Опили, Ранковцу и Радибушу. Код старијих сељака (у Страцину, Крилатици) и данас постоји уверење да је задруга боља од инокоштине. У задрузи се лакше гајила стока, обрађивала земља, ишло на привремени рад изван области (мајстори, кирицији) и друго.

Род

Куће једног рода у много случајева образују посебну махалу. Али има и појава да, услед пресељавања, припадници истог рода живе у неколико махала истог села, или у неколико села исте области. Има и исељеника у селима суседног кумановског краја. Потомци раздвојених родова неко време се својакају и посећују, а касније то забораве. Чланови раздељених родова најдуже задржавају исту породичну славу.

Постоје поједини веома велики родови: род Радујеви у селу Петраљици има око 30 домаћинстава; род Рађови у селу Псачи такође има око 30 домаћинстава; род Пушкарци у селу Градецу има око 28 домаћинстава; род Ђурчини у селу Ранковцу има 23 домаћинства; род Црнинци у селу Милутинцу има 22 домаћинства; род Маковиштани у селу Опила има око 20 домаћинстава итд. Насупрот њима много је слабих родова — са два до пет домаћинстава. Има и родова који су данас потпуно ишчезли.

Презимена родова су разноврсна. По оснивачу рода потичу презимена највећег броја родова — око 80%. Наводимо неколико таквих примера: Митевци, Јаћимовци, Павлевци, Пешовци и Тасевци у селу Кошару; Богданови, Дамјанци, Ђоринци и Радевци у Псачи; Анђелковци, Вујинци, Бошковци, Дејановци, Марковци у селу Жидилову итд.

Поједине породице у прошлости имале су неког члана занатлију па су оне добијале презимена по занату и уопште по занимању: Клисарци у Длабочици, Пушкарци у Градецу, Терзици и Субашинци у Радибушу, Качарци у Жидилову, Козарци у Ранковцу, Анџици у Мождивњаку, Седларци у Милутинцу, Поповци у Петраљици и други.

Нека родовска имена откривају порекло становништва. Такав је случај са родовима: Бабунци у селу Опила, Карадаци у селу Страцину, Германци у селу Петраљици. Има и таквих родовских презимена која су постала по надимцима: Черкесци и Сугаревци у Радибушу, Косевци у Варовишту, Домазетовци и Глобарци у Длабочици.

Угледни преци појединих родова и сада су у народном сећању. У селу Псачи прича се о Јовану од данашњег рода Чавдарци. Он је пред крај турске владавине био 25 година сеоски старешина (кмет). Било је и угледних предака код појединих свештеничких родова. Тако су у роду Поповци у селу Петраљици били доста познати поп Теодосије, поп Јаћим и поп Димитрије. Код Турака, који су раније живели у Кривој Паланци, угледних предака било је у већем броју.

Све дотле док постоји свест о заједничком сродству чланови једног рода не узимају се међу собом. Један род може да има заједничку непокретну имовину, најчешће шуму или воденицу (род Арнаутовци у селу Опила). Сваки род има у гробљу посебну парцелу. Род се издваја као целина по слави итд.

Једна група родова из села Радибуша 1908. г. преселила се у кумановско село Јачинце. Ја сам их тамо посетио 1972. г. Били су родовски добро организовани као и у свом матичном селу[10]).

[10]) У разним селима кумановске области има доста родова досељених из Славишта. Више података о њима има у мојој књизи: „Кумановска област, сеоска насеља и становништво" (рукопис спремљен за штампу).

Славе

Породична слава или служба пред крај турске владавине била је раширена у свима славишким насељима. Али, у периоду од 1900. до 1912. г. слава је нагло угашена у селима лево од Криве реке и у варошици Кривој Паланци. Како се прича, према породичној слави биле су нетрпељиве бугарске комите и егзархијски свештеници[11]). Таква подељеност ове области у погледу славе остала је и данас[12]).

Породичну или крсну славу имају углавном становници десно од Криве реке — Македонци и православни Цигани. Према укупном броју у целој области њихов проценат износи око 70%. Највише се славе Св. Никола, Св. Арханђео Михаило и Петковдан. Од празника, који се ређе јављају као славе, су Митровдан, Св. Јован, Св. Атанасије, Ваведење („Пречиста"), Петровдан и још неки други.

У појединим селима готово сви становници имају само једну до две породичне славе. Тако становници села Милутинца највише славе Св. Николу и Св. Арханђела. Становници села Длабочице највише славе Св. Николу. Међутим, у неким селима породичне славе су веома разноврсне: у Страцину, Ранковцу, Градецу, Радибушу, Отошници — јер су та села примала досељенике са више страна.

Само у Радибушу постоји породична слава Св. Саве. Кад сам у мају 1973. г. боравио у том селу дознао сам да Св. Саву славе родови Близнаци, Јованчевци, Милинци, Петринци и Сувоборци. Њихово је порекло негде из Србије. Овде су се доселили пре око сто педесет година. И њихови рођаци пресељени у кумановско село Јачунац такође славе Св. Саву.

У ређим случајевима и у овом шопском пределу мењала се породична слава. То се чинило у случајевима када је муж одлазио у женину кућу: он је славио женину славу. Понекад слава се мењала и ако се у породици „не држе" деца.

Слава траје два дана. Почиње уочи празника када гости долазе у први мрак. Назову Бога и честитају домаћину славу, па осталим укућанима. Затим седају за трпезу. Подижући чаше са ракијом наздрављају. После дужег пијења и мезетисања настаје вечера. Тако се седи до пола ноћи. На сам празник устаје се рано, затим посећује сеоска црква. И тога дана долазе нови гости. Радо се прима свако ко уђе у кућу. Ручају сви који се затекну када буде време ручку[13]).

Сада не постоји обичај да се пости за славу, сем ако слава не пада у време поста. Ако слава пада у посни дан, за тај дан спремају се посна јела (забележено у селима Тламинцу и Метежеву).

Сабор је општа слава свих становника једног насеља. Сабори су у летњој половини године и прослављују се најсвечаније. На саборе долазе гости из шире околине. Дешава се најчешће да је црквена слава и сеоска. Тако се по црквеном храму М. Госпођа слави у селу Ранковцу; Св. Петка слави се у селу Радибушу (8. VIII); Св. Тројица слави се у селу Мождивњаку; Св. Никола (9. V) слави се у селу Длабочици; Св. Тодор слави се у селу Милутинцу. Поједина села имају опште славе независно од храма цркве или у тим селима нема цркава. Тако се Илијиндан слави у Опили; Духови се славе у Трнову; Градецу, Псачи; Спасовдан се слави у Варовишту, Љубинцу; Ђурђевдан се слави у Киселици итд.

Око 1870. г. један део становника из села Тламинца код Босиљграда (СР Србија) преселио се у Славиште где су основали мало истоимено насеље. Ови досељеници и у новом насељу продужили су са својом општом славом — Спасовдан.

Сеоске саборе гости почну да посећују од пре ручка. Тада се обавља и црквени обред. Код цркве сељаци понегде дају заједнички ручак свима гостима. Поједини гости пристижу и после ручка. Народ се скупља на чистини (понегде звана Сабориште — село Мождивњак). Омладина игра и весели се. Старији се окупе у веће групе и разговарају о разним стварима и летини. На саборе продавци доносе пиће (пиво), слаткише и друго. Гости се разилазе тако да могу стићи пре мрака у своја села.

О сеоској у црквеној слави обично су велики сабори само у већим насељима и у насељима која су на подеснијим путевима. Таква насеља су: Страцин, Петраљица, Радибуш, Псача, Ранковце и још нека друга. Сеоски сабори били су боље посећени до краја другог светског рата: до тада у свима селима имало је више млађег света.

Скоро сва славишка села имају и заветине или свето масло. Заветине

---

[11]) Упоредити М. Филиповић: Извештај о антропогеографским и етнолошким проучавањима у Струмичком срезу 1931. г. Гласник научног друштва, књ. XI, Скопље 1932., стр. 201.

[12]) У погледу крсне славе постоји подељеност и у једном истом селу — Варовишту. Родови Горње махале славе, док су родови у Доњој махали без славе.

[13]) Видети нешто више у раду П. Поповић: О служби у Кривопаланачком срезу. Гласник Етнографског музеја, књ. V, Београд 1930., стр. 103.

су најчешће у празницима током маја и јуна — Ђурђевдан, Спасовдан, Духови. Њихов циљ је заштита поља од непогода, нарочито од града и суше. Тога дана рано ујутру жене беру цвеће од кога се прави венац. Тим венцем кити се сеоски крст.

У близини варошице Криве Паланке је познати Осоговски манастир. Код манастира такође се приређује сабор на дан Св. Јоакима (29. VIII). Сабор је веома посећен.

Село

Села у Славишту нису велика по броју домаћинстава — од 14 до 302, али су велика по пространству. На пример, веома је великог пространства село Конопница у подножју Осогова: у правцу исток—запад од једног краја до другог има 9 км. Затим је веома пространа Петраљица на падини Ђерманске планине: у правцу север—југ од једног до другог краја има 7 км итд. Стога се у овом шопском пределу у друштвеном погледу знатно истиче вредност појединих махала.

Данашња славишка села када су била млада и мала (са по 7—8 кућа) имала су збијени тип. Тада је земљиште било ретко насељено. Касније села бројем становништва постала су већа. Сељаци су се морали пресељавати тамо где су имали трла и њиве. Тако су добила разбијен тип. То је тзв. циклус развитка данашњих села.

Свако славишко село има одређену територију — атар. До краја другог светског рата водило се много рачуна о границама сеоске територије и о њеном коришћењу. На пример, пазило се да сточари једног села са стоком не пређу на територију другог села и сл. Међутим, сада није тако.

До последњег рата на челу сваког села био је сеоски старешина — к м е т. Сада је старешина села о д б о р н и к. Он је представник насеља код власти. посредник између власти и сеоских становника, стара се да становници села уредно извршавају обавезе итд. У селу Псачи под Турцима Јован Чавдарски кметовао је око 25 година.

Поред одборника села имају и п о љ а к а. То је редовно какав сиромашнији човек, понегде Циганин. Дужност му је да пази да се усевима не наноси штета, да чува шуме. Служба сеоског пољака траје по годину дана. Свако домаћинство даје му жито по погодби према величини поседа. Пољаку припада и казна коју узима од сопственика стоке ако је ухвати у штети. Када затреба пољак је и сеоски служитељ: саопштава наредбе власти, позива сељаке када су потребни одборнику итд. (бележено у селима Градецу, Осичу, Ђерману).

По селима Славишта повремено се одржавају с е о с к и з б о р о в и. На њима се људи договарају о разним заједничким пословима. Држе се код школе. За место збора понекад се користи и сеоски сабор (у селу Петраљици код цркве — 7. V 1973. г.).

Када затреба сви становници једног насеља заједнички граде путеве, мостове, школе. Раширен је обичај да се помогне домаћину коме изгори кућа: помаже се радом, грађом, позајмицом у новцу. Када неко умре тада престане рад у пољу док се не изврши сахрана.

Поједина села имају заједничку школу. Тако су 1970. г. два мала села — Милутинце и Гиновце — саградила школу за четворогодишњу наставу на потесу Требелиште. За потребе школе ископали су бунар и изградили пут. Села Кошаре и Варовиште имају заједничку школу у суседном Осоговском манастиру. Међутим, школе са осмогодишњом наставом заједничке су за по више села. Има их у већим селима — Псачи, Ранковцу, Петраљици, Страцину, Габеру.

На појединим сеоским атарима очуване су заједничке храстове шуме. Свака кућа из села или најближе махале има у тој шуми свој део у коме сече гране за лиснике (Градец). Док шума траје одржава се и поменуто право. Постоје и заједничке воденице, најчешће за једну махалу (села Киселица, Дурачка Река, Опила и др).

За време турске владавине спорови око међа, туче и друго углавном решавали су се у селу. И касније славишки становници сматрали су срамотом и нерадо су ишли да се парниче у суду.

У селу Ранковцу, које лежи крај пута Крива Паланка — Куманово, једном недељно одржавају се с а с т а н ц и о м л а д и н е ради провода. То је петком. Ова врста састанка уобичајена је тек у времену иза другог светског рата. Скупља се омладина из више суседник села — Ветунице, Опила, Гиновца, Крилатице.

По славишким селима некада је постојала установа з а ј е д н и ч к е с т р а ж е. У селу Мождивњаку стража је одржавана на локалитету Стражин; лежи крај Криве реке са леве стране (в. карту). У селу Милутинцу сеоска стража налазила се на брду званом Стража итд.

Да поменемо и имена појединих села у славишком Шоплуку: Ђерман, Гиновци, Псача, Страцин, Баратлија, Љубинци, Милутинце, Бас, Мартиница, Ранковце, Топаловић итд. Упућују на ранији различит етнички састав становништва и друго.

Гробља

Свако село има посебно гробље. А села која су велика и јако разбијена имају два и три гробља (села Опила, Конопница итд.). Два гробља имају и ретка насеља са мешовитим становништвом — хришћанским и муслиманским (Ранковце, Крива Паланка). Гробља данашњих села у више случајева налазе се на местима где су постојали неки веома стари гробови (негде се каже „латински").

Гробља су редовно крај сеоске цркве (Псача, Ранковце, Псача) или у њеној близини. У свим сеоским гробљима родови имају посебне парцеле: нису њихова својина, него су настале на тај начин да су умрли из рода сахрањивани један поред другог.

У славишким селима скоро свако домаћинство поставља своме покојнику трајнији надгробни споменик. Споменици су од домаћег камена пешчара. То је шупљи камени ковчег с усађеним крстом. Ређе се праве споменици од бетона. Када се постави надгробни споменик позива се свештеник да га освети.[14])

Обичај је да су сеоски свештеници редовно сахрањивани крај цркве са јужне стране. То сам видео у Ранковцу, Радибушу, Петраљици. Међутим, једном свештенику (поп Риста) у Петраљици „село" је ускратило такву сахрану: разлог је био у томе што је његова сестра око 1900. г. пошла за муслимана из околине Куманова.

Крај цркве Осоговског манастира постоје три гроба. У једном гробљу сахрањени су игумани — Архим Кесарии 1850—1924. и Мером Иларион 1871—1927. У другом гробу сахрањен је архимандрит Методије Миловановић 1853—1933. г. У трећем гробу сахрањен је архимандрит Кирил 1902—1965. г.

Недалеко од села Петраљице у сукобу са турском војском 30. V 1905. г. изгинуло је око 25 српских четника. Тела су им пренета и сахрањена у сеоском гробљу. Имају заједничку гробницу. У гробљу села Радибуша сахрањен је жандарм Тодор Мехмедовић убијен 1932. г. На сеоским атарима има и појединих гробова.

У читавом крају обичај да се, ако је умро младић или девојка, у времену од четрдесет дана на гробу остављају мараме (села Псача, Радибуш). Видео сам поједине сеоске гробове и са венцима купљеним у граду (села Дурачка Река). По сахрани обичај је да се сутрадан иде на гроб. Помени приређују се на седам дана, на четрдесет дана, на пола године и на крају прве године.

Чест је обичај отварања старог гроба да се може сахранити нов покојник из истог домаћинства или рода. При томе се не пази на пол покојника: може се сахранити мушко где је раније било срахрањено женско и обратно.

Дознао сам и за премештање читавих гробаља једног насеља. Тако је настојањем власти иза првог светског рата премештено гробље села Радибуша за око 400 м даље од старог положаја. На месту старог гробља сграђена је мала костурница са костима из гробова за које није имао ко да се брине.

Привреда

По изјавама свих људи, са којима сам долазио у додир, сточарство је у читавом славишком крају било главни извор средстава за живот до завршетка турске владавине и у периоду између два светска рата. Стока је била потребна и и за развитак земљорадње. Она је гајена и ради продаје, па се с тим приходом подмиривале друге потребе итд.

Највише су гајене овце и козе. Било је релативно доста говеда и коња. Имало је власника са по стотину грла ситне стоке и са по 10—15 говеда. Трговина стоком и сточарским производима била је прилично жива. На рад изван села мало се одлазило.

Данашње сточарство ,међутим, је нагло опало у односу на раније. Одрасли мушкарци већином су на послу изван села, а деца у школи. У домаћинствима остали су старији људи и жене.

Колико је послератни период негативно утицао на сточарство нека послужи овај пример .Једно домаћинство у селу Радибушу имало је до краја последњег рата око 100 оваца, а 1973. г. само десет. Површина земље тог домаћинства није се смањила. Речено ми је да је тако код многих.[15])

И земљорадња је стара грана привреде. Међутим, до конца турске владавине, када је боља земља припадала чифлик-сахибијама, производња ратарских производа била је мала. Кукуруз, који се много користио у исхрани становништва, у знатним количинама увозио се из других области.

По ослобођењу од Турака настао је известан преокрет. Земља чифлик-сахибија прешла је у руке сељака. Затим ратарству су приведене и друге површине па је видно порасла производња зрнасте хране. Ка-

---

[14]) У селима ретко се могу видети сасвим занемарени гробови, као што је случај у неким другим нашим крајевима.

[15]) Опширније видети у мом чланку: О сточарству Кривопаланачке области. „Сточарство", Загреб 1973.

да би се десила „добра година“ многа села имала су толико жита да нису морала да докупљују.

Ново стање у земљорадњи јавило се иза другог светског рата. У свима сеоским домаћинствима осећа се велика оскудица радне снаге. Поменуто је како је и број стоке веома опао па је слабо ђубрење. Због свега тога током 1972. и 1973. г. на екскурзијама по свим деловима Славишта видео сам бројне напуштене њиве.

Истичемо и ово. Жито се и данас врши на гумну воловима, ређе коњима. Затим се веје на ветру. Изузетак је раж, која се млати да би се слама могла употребити за покривање зграда и друго.

Пазарни дан у Кривој Паланци је суботом. Тога дана продају се производи већим делом донети из других области. Људи из Славишта понекад одлазе на пазаре у Кратово и Куманово.

Грађевинари из Славишта до 1912. г. радили су у Бугарској и Румунији. На гласу су били они из Радибуша. Иза тога ишло се по разним крајевима Југославије. Обично иду по неколико у заједници. Погађају се да граде „ђутуре“, а понекад раде за надницу.

Карактеристична је израда вунених ћилима. Раде се обично ткањем на разбоју са пругастим шарама у разним бојама. Ћилими служе као покривачи, негде и као простирачи (село Тламинце, Кошаре). Насеље Дурачка Река послужило је као центар одакле се израда добрих ћилима раширила и по другим селима.

Ковача има само у варошици Кривој Паланци и још у неколико већих села. Ковачи су само Цигани.[16]) На речици има воденица — поточара. Раде када има воде. Вешти су каменоресци сељаци из Ранковца и Опила. Занимљив облик допунског привређивања раније је био кириџијање.

Од 1970. г. настало је одлажење на рад у иностранство, претежно у Западну Немачку. Одлазе и мушкарци и жене. Рекли су ми да на привременом раду у иностранству има по једног и више чланова из сваког домаћинства села Тламница итд.

Исхрана

До краја другог светског рата сви постови одржавани су веома уредно. Постови су били: божићни, ускршњи, петровски и госпојински. Сем тога нико није мрсио средом и петком. Уз пост су главна храна били: хлеб, пасуљ, кисели купус, кромпир, бундеве, паприке, лук и воће. Тада становници нису могли лако доћи до зејтина и рибе.

У периоду иза последњег рата и у исхрани сеоског становништва овог шопског предела настале су промене.[17]) Ипак обилазећи бројна села, мој општи утисак је да се људи још увек слабије хране и да им храна није разноврсна.

Скоро у свим селима хлеб је главна храна. Припрема га свака кућа, обично за неколико дана. Ако случајно у кући нема хлеба, узима се од суседа на зајам. До ослобођења иза другог светског рата хлеб је био од мешовитог брашна — кукурузног и житног. Ретка је била кућа чији су чланови јели хлеб само од кукурузног брашна. Сада је хлеб већим делом од пшеничног брашна.

Проблем је у појединим селима овог предела где да самељу жито и кукуруз, јер свуда нема воденица-поточара. Стога једни становници носе жито у друга насеља, која се налазе крај речица. Млевење жита поглавито се обавља током јесени и у пролеће. Тада у речицама има довољно воде. У новије време овде-онде сграђене су воденице које раде уз помоћ електричне струје.

После хлеба у исхрани важно место заузимају: пасуљ, кромпир, купус, лук, паприке и патлицан. Прекo зиме купус се кисели, а од паприка прави се туршија. Једе се и доста воћа. Њега у појединим селима има у изобиљу (Гиновце, Опила и др.). Лети и почетком јесени има бостана: диња и лубеница.

Од куваног млека добија се сир и прави кисело млеко. А од киселог млека, помоћу „матења“, извади се масло, а затим се добија муђеница, која се користи у исхрани. Једним делом од муђенице добија се „урда“. Иза последњег рата нагло је опао број стоке па је данас млека и сира мало.

Од месне хране сада већи значај има свињско месо. Свака кућа настоји с јесени да закоље по једну угојену свињу. Од ње се добијају сушено месо, сланина и маст. Говеђе, овчје и живинско месо троше се ређе. Једино о свадбама и славама има меса у већој мери,

Поред горње хране, недељно једном или два пута у сваком домаћинству справљају се пите. Има више врста пита. Када је гост у кући тада, осим меса, као важна храна сматра се пита са сиром. Међу јелима од теста истичу се и укусни уштипци. Од кукурузног брашна понекад се прави качамак.

---

[16]) Цигани се баве и свирачким послом.

[17]) Сада се пости само једна недеља од главнијих постова. Понеки старији људи посте и петком.

У појединим имућнијим сеоским домаћинствима шире се јела из градске кухиње: супа, салате и др. Иза другог светског рата шећер се троши у већој количини. Исти је случај и са зејтином. — Преко лета у сеоским домаћинствима редовно се једе три пута на дан. А зими два пута.

Алкохолна пића су ракија, вино и пиво. Постоји мишљење, као и у неким другим нашим крајевима, да ова пића дају човеку снагу. Ипак, алкохолизам није много развијен па је стога опијање мушкараца ретко. Свечани обеди не могу се замислити без алкохолних пића. Мушкарци пију и обичним даном.

Понекад је владала оскудица у храни, нарочито током пролећа. Тада се јео јечмени хлеб, затим су се људи помагали скупљањем самородних плодова. Од дивљачи у исхрани били су корисни зечеви, јаребице и још неке друге птице. Њих је раније било више.

Ношња

Сеоска ношња у славишким селима, како мушка тако и женска, има хаљетака који су јој заједнички са ношњама суседних предела с којима Славиште комуницира. То су околина Куманова на западу и Горња Пчиња на северу. Па и поред тога славишка ношња има и својих карактеристика по којима се може означити као посебна. Ово нарочито важи за женску ношњу.

На мушкарцима се могу видети две врсте ношње: домаћа код старијих и градска код млађих. Мушкарци са првом ношњом до тела носе кошуљу и гаће. По кошуљи је грудник од клашње без рукава. Преко јелека облачи се клашњени минтан са рукавима или џемпер. Од клашње чакшире су посебно карактеристичан део мушке ношње. Оне су смеђе боје. Пошто се обуку грудник и чакшире, ставља се појас. По ослобођењу од Турака нестало је фесова; почеле су да се носе на глави шубара, качкет и шајкача (села Ђерман, Нерав). Затим преко свега облачи се гуња.[18]) На ногама се носе опанци и чарапе.

Данашња сеоска женска ношња већином се изградила од краја турске владавине до данас, тј. за период дуг око 60 година. Први хаљетак који се примећује код ове ношње је кошуља, дугачка скоро до земље, са широким рукавима. Затим је значајну вуту, хаљетак којим се обавија доњи део тела. Преко вуте са предње стране ставља се скутача на којој има шаре. Њих израђују саме жене. Горњи хаљетци женске ношње су јелеци и џемпери. Зими преко свега ређе се носи сукнена долама са дугачким рукавима. Појаси су широки и дугачки. Чарапе се шарају. Обућа су опанци од коже са врпцама од вуне и гумењаци.

Жене у Славишту накит носе о празницима и свечаним приликама. Он је од куповних ситних разнобојних стаклених зрна. Неке носе и по неколико златника. Жена која је у жалости за годину дана не носи никакав накит. У обичају је да се жене и девојке често китe цвећем. Глава се покрива марамом.

Ипак, женска народна ношња боље се одржава у источним него у западним славишким селима. Жене из прве групе села, која леже источно од варошице Криве Паланке а крај југословенско-бугарске границе, мање су се кретале изван својих насеља. Супротно су чиниле жене из западних села. — Жене православних Цигана по селима углавном имају исту ношњу као и наше жене (Псача).

Узето у целини: данашња народна ношња у славишким селима, поглавито старијих мушкараца и жена, показује добру очуваност. Међутим, код младића и девојака у послератном периоду нагло се раширила градска ношња. Ово се јасно види на општим сеоским саборима. Деци се купују готова одела.

Имена неких села

Девебаир. То је познати планински превој, висок 1.192 м. Преко њега води пут правца Ћустендил — Крива Паланка. За време турске владавине ту је једном на девама (камилама) преношено државно благо. Деве су стигле на поменути превој у измученом стању — посустале. И крај једне стене су угинуле. По њима се Девебаир тако и прозвао.

Градски дол. То је долина крај узвишења високог 544 м. на атару села Ранковца. Лежи између пута Крива Паланка са севера и корита Криве реке са југа. Ту почиње улаз у дугачку клисуру поменуте реке. На том узвишењу у прошлости постојала је тврђава. У вези с њом остало је топографско име Градски дол. Тамо има остатака разних старина. Поједини сељаци ноћу су копали са надом да ће доћи злато.

Десетак. То је локалитет у Ђуричинској махали села Ранковца. Ту су Турци

[18]) Сукнене делове одела кроје домаће терзије, којих има у селима.

прикупљали десети део од жита. Крај њега је место Кулин камен, одакле су сељаци позивани када је требало да раде на чифлику Бари-бега из Криве Паланке.

Златар. У горњем делу потпланинског села Мождивњака, у једној долини лежи падина Златар. Крај ње протиче Мождивњачка речица, лева притока Криве реке. У њеном песку наталоженом око ушћа има златних зрнаца које вода откопава са Златара. Изгледа да је ту некада било и испирача злата.

Кошаре. То је мало село у непосредној близини варошице Крива Паланка. Основано је око 1860. г. Постоји предање које наводи да су паланачки Турци на атару овог села најпре имали сточарске станове — кошаре. По тим зградама постало је име насеља.

Недини кући. У селу Мождивњаку на падини Осогова раније је било становништва чији потомци сада не постоје. То је било на локалитету Недини кући. Ти становници једном нису посетили сеоски сабор на Илијиндану, већ су тога дана радили на њиви. Ударили су громови и све те становнике уништили.

Псача. То је познато село у подгорини Осогова. У њему је храм св. Николе, задужбина властелина Влатка из 14. века. На јужном зиду храма насликана је цела ктиторска породица. Ту је и лик Влатковог оца, кнеза Паскача. Како изјављују сами данашњи сељаци њихово насеље добило је име по том кнезу.[19])

Ранковце. Забележио сам две традиције о постанку имена села Ранковца. По једној: у њему је неки ковач сваког дана рано отпочињао са радом у ковачници — „ран ковач". Друга традиција наводи да су суседна села Ранковце, Радибуш и Љубинце основале три сестре — Ранка, Рада и Љуба .По њима су та села добила имена. Ипак сви становници не причају то на исти начин.

Самоков. Локалитет лежи на саставу двеју главнијих река у источном делу области — Криве реке и Киселачке реке. По причању становника из најближег села Трнова тамо некада „работел самоков". Ту се дробила и топила железна руда. Последње остатке од старина код Самокова однела је поменута река 1966. г.

Стража. То је потес на атару села Милутинца са његове северне стране. Некада је на том потесу боравила стража. Са тог места повремено трубом давао се знак у случају какве потребе. То се могло чути и у околним селима.

Чифлик. Потес на атару села Љубинца. Лежи у пољу близу Криве реке. Ту је постојао чифлик Осоговског манастира. Имао је 12 ха доста плодне земље. Године 1946. ова земља подељена је сеоским беземљашима. По том чифлику је топографско име.

Разно

У селу Петраљици слушао сам причу о старом становништву које је живело високо на Ђерманској планини. Једном тамо је дошла војска са намером због нечега да уништи те становнике. Међутим, када су војници стигли, ударило је тешко невреме. Становници су то искористили и напустили насеље.

Изнад појединих махала у славишким селима издижу се усамљена стеновита брда са остацима некадашњих тврђава. Таквих тврђава било је у селима: Градецу, Длабочици, Радибушу, Дурачкој Реци, Мождивњаку и другим. Свакако најзначајнија тврђава била је у Градецу. Лежала је на висини око 1.000 м. Из ње се могла контролисати шира околина.

У махали Селиште поменутог села Петраљице постоји извор Лековита вода. Посетиоци пију воду и умивају се. Болесник мора да остави нешто од себе: какав конац и слично. Код извора је и неколико табуисаних дрвета. У селу Киселици такав извор зове се Света вода.

Чувено место за лечење болесника до скоро је био Осоговски манастир. Понекад то је и сада. Болесник треба да преноћи у специјалној соби и да му се очита молитва. Уверавали су ме: да многи, које су доводили, одлазили су из манастира излечени. Иза тога неки се заветују да „служе" манастиру.

По Славишту, вероватно и зато што предео лежи на путу којим су ишли путници са истока, повремено су владале епидемије куге и колере. Од епидемије једном су настрадали становници села Петраљице: као успомена на такву епидемију остало је име Колерске махале.

На атару данашњег села Опила, крај Криве реке са њене леве стране, постојало је насеље Каваклија. Земља тога насеља крајем 19. века припадала је Турцима из Криве Паланке: Риза-бегу, Асан-бегу и Јусли-бегу. Од 1912. г. Каваклија је ушла у састав данашњег села Опила.

У појединим селима Славишта било је и џамијске својине. Једна таква својина

[19]) Више о томе у мом чланку: Средњовековна Псача. Гласник Српског географског друштва, књ. 53/1., Београд 1973. (у штампи).

пред крај турске владавине постојала је у селу Мождивњаку. Џамија, власник имања, налазила се у Скопљу. Ову земљу 1925. г., купио је Стојче Американац из данашње мождивњачке махале Грамада.

У другој половини 19. века — изгледа 1878. г. — Лиман-бег из Криве Паланке за ратне заслуге добио је од државе доста плодне земље на атару села Мождивњака — „добил една голема рупа". Ту земљу обрађивали су становници из махале Чифлик. Лиман-бега наследили су синови: Асан, Мемед и Ћамил, власници те земље до 1912. г.

У селу Ранковцу има шест циганских домаћинстава. Ту живе из времена турске владавине, када су по вери били муслимани и имали посебно гробље. Међутим, од скоро поједини од тих Цигана добијају хришћанска имена и сахрањују се у хришћанском гробљу.

Постоји предање да је једном Петрањица имала око 370 кућа. Међутим, једном све те куће запалили су Турци. Паљење је настало због овога. Спахија, приликом вршидбе, загледао се у лепу сеоску девојку. Браћа те девојке вилама су убили спахију. Једни исељеници из Петрањице, како се прича, тада су основали истоимено село негде у околини Врања.[20])

---

[20]) Изложена проматрања нису довољна да се утврде све етничке одлике веома карактеристичног шопског предела Славишта. То могу да учине проматрачи који би се специјално и дуже времена одали овом послу. Мени је главно било да укажем на поједине одлике и да дам потребан број примера.

Iovan F. Trifounoski

CONTRABUTION A LA CONNAISSANCE DE LA REGION DES SCHOPS EN YOUGOSLAVIE

La région éthnographique des Schops ou Choplouk est assez grande: Elle s'ettend de Vratze et Pirot au nord à Chtip et Strumitza au sud. A l'est elle comprend le territoire de la Bulgarie jusqu'à Sophia, Dupnitza et le bassien superieure du la Struma. Dans la partie de cette région qui se trouve en Yougoslavie existe encore des contrées dont les caracteristiques ethniques nous sont presque inconnues. Une de celles -ci est la contrée dit Slavichté dans le bassin de la Kriva reka, le confluant gauche de la Ptchinja. L'auteur de ce texteya sejourné au cours de 1972. et 1973. et il a ramassé une documentation ethnographique variée: sur le mariage, sur les cooperatives en famille, sur les parenté, sur les fêtes en l'honneur des patrons domestiques, sur les village en qualité de communauté sociale, sur les cimètières, sur l'économie, sur les costumes etc.

Драгутин М. Ђорђевић

Примери народног стваралаштва

(Неколико народних приповедака из лесковачке околине*)

КАКО ЈЕ ДЕВОЈКА ПОСТАНУЛА ОД ЈАЈЦЕ

Неки царски син искаја да се жени па пошеја по свет да тражи девојку. И сретне га једна баба и она га пита:

„А бре, синко, куде си пошеја?"

Оћу да се женим и да узмем лепу девојку па сам пошеја у свет такву да нађем.

Е, к'д си за тој пошеја, да тражиш девојку, погледај тамо: Видиш ли онеј три јеле у планину што су заједно? Тамо да идеш па да се укачиш на средњу, на њума има гњездо и у гњездо дванајес јајца. Тај јајца да узмеш, да ги искршиш и из њи ће искочив све лепе девојке, али ги немој кршиш док не дођеш до воду. Оне ће, чим из јајце искочив, да тражив воду да пинев и чим потражив ти одмах слегни у воду па ги дај да се напијев."

Царски син послушаја бабу, отишеја куде онеј три јеле, укачи се на средњу, нађе гнездо с'с дванајес јајца, скине ги и пође. Ишеја такој мало па рекне у себе:

„Ма, ди ли ће тој да буде, да из јајце искочи девојка?"

Узме једно јајце па ги искрши и одма искочи лепа девојка и потражи воду, али вода неје имала и она одма умре.

Ништа, пошеја па све од тај јајца мислија: Не држи га, копка га нешто, па ће крши друго јајце. Искршија га, па искочила убава девојка, потражила воду, вода немала и умрела.

Такој царски син работија по пут док му остало још с'мо једно јајце и стигне до једну воду. Туј га искрши и оној последњо и најубава девојка искочи, потражи воду, он се стрчи у воду, донесе ву, она пивне мало и остане жива.

Допала му се девојка, била млого лична. И поведе гу код његове куће, али пред царски двор имала нека голема ширина и туј Цигани разапели чергу. Река па текла близо.

На тој место царски син остави девојку да он отиде и да ву донесе аљине, јербо је девојка била гола; из јајце искочила гола. А под чергу циганску била једна стара Циганка и она имала ћерку.

Видела Циганка онуј девојку што гу оставија царски син па брзо свуче алис голу њојњу ћерку а онуј девојку бутне у воду и она се удави и постане риба а на њојно место остави ћерку и ву каже:

К'д дође царски син и пита те зашто си црна, кажи му да си поцрнела од слунце, чекајући га.

И кад дошеја царски син, зачудија се што је девојка црна па гу питаја:

Што си толко црна?

Она му казала:

Па поцрне од слунце докле ти дође.

Царски син обуче Циганку и одведе гу код његове куће и направи свадбу.

Прошло по тој мало време, царски син отишеја да лови рибе и тој б'ш на оној место куде је удавена његова девојка. Што ће, на тој место улови једну рибу, а тој била његова девојка. Однесе гу дом а Циганка рекла:

Од туј рибу ја ћу да изедем срце.

А слуге наредила да рибу очистив ама ни једна љуспа[1]) да не падне у авлију. Све да очистив рибу у тепсију па да расипев у воду.

Слуге рибу очистили и понели љуспе да ги врљив у воду али при капије испадне једна љуска и од њум изникне јабука што рађа златне јабуке.

---

*) Приповетке су узете из рукописне збирке „Народне приповетке из лесковачке области" коју је аутор Д. Борђевић предао Српској академији наука и уметности и која се налази у припреми за штампу. Примедба уредништва.

[1]) крљушт

Кад је стигла за брање, кад су јабуке сазреле, обрали златне јабуке а с'мо једно зрно падне преко авлију, у јендек. А једно ђаче нађе онуј златну јабуку и однесе гу дом.

Зачудили се на златну јабуку тија људи па гу турили у чашу па на прозор да сваки гледа за мерак.

Јед'н д'н тија људи искочили у поље да берев кукуруз и да сечев талу[1]) па све оставили на куп, ненаместено, нерастребено, неуредено. Малечку децу имали па ги повели с њи у поље.

Али кад су отишли у поље, из златну јабуку искочи онај девојка што је постанула од јајце па све уработи: измете, растреби, очисти и уготви ручак па се после па претвори у јабуку и улегне у чашу.

Кад су онија људи дошли из поље, зачудили се: кој све по кућу растреби, измете, воду донесе, ручак уготви?! Мора да је неки светац.

Јутред'н па отишли у поље и кад се увече врнули па све уработено и уљудено да не може боље да буде. Трећи д'н муж рекја на жену:

Бре, жено, поведи децу и иди данас ти на работу а ја ћу останем да пазим, кој ни тој по кући растребљује и помете.

Жена повела децу па у поље а муж се укачија на таван.

Неје било много, искочила златна јабука из чашу и претворила се у лепу девојку. Узела да мете, чисти, тресе, да готви ручак и кад све свршила, пошла накуде чашу да се претвори у јабуку, али гу онај човек увати — кап! — па ву не да да се претвори у јабуку. Он ву казаја:

— Немој да бегаш од нас, девојко. Остани с нас, ће те чувамо а ти да ни помагаш.

Ништа, она немала куде и останула да буде девојка.

У тој време царски син повикаја људи на молбу да му љупив кукуруз па викнуја и овија људи. Спремили се да идев и девојка казала:

— Идите ви а мене оставите дома, зашто ћу ја тамо?

— А не, морамо сви да идемо.

И такој отишли и седнули да љупив кукуруз. Царски син дошеја да види како се љупи па се угледа у онуј лепу девојку и учини му се позната.

Која ли беше, чија беше, куде гу ја видо?"

И сетија се да личи на девојку што је из јајце искочила. Царски син рекја:

— Ајде, с'г да ми сваки исприча кој се је како родија.

Људи се погледали и рекли:

— Зашто ће па тој с'г?

Али морали људи, царски син наредија и људи почели да причају. Дошеја ред на онуј девојку што је искочила из јајце и она рекла:

Ја сам родена из јајце па ме узеја царски син. Била сам гола, без аљине и цар ме оставија пред двор куде једну реку да га чекам а он отиде да ми донесе аљине из двор. Поред реку била је једна ширина и туј Цигани разапели чергу. Видела је тој једна стара Циганка па ме бутну у воду и ја се претвори у рибу, њојну ћерку царски син узеја. Царски син дође и улови ме и однесе. Срце од рибу изеде Циганка али паде љуска од мене и изниче златна јабука. При млатење, паде једно зрно преко зид у јендек и нађе ме једно ђаче, однесе ме дома и тамо се из јабуку створим у девојку.

Слушаја туј царски син, слушаја и све се сетија редом да је јес такој било па увати девојку за руку па у двор.

Циганку врљи озгорке и она се разбије, сви Цигани промава и истепа па стане срећно да живи сас девојку што је постанула од јајце.

Они осташе да живив, а ја дођо да ти причам како је било.

●

Причу ми у перо казала Живка, жена Славка Благојевића, салера из Лесковца. Иначе она је рођена 1924. год. у Бадњевцу (срез добрички). Причу је чула од оца као дете. Исту ми је причу Живка још једном казивала, кад је ја нисам бележио, али се раније није јавио мотив о убиству царице Циганке, нити је цар наредио да се Цигани „промавав" и „истепав". Испричано 21. VI 1955. год. у Лесковцу.

РУТАВ НОС

Био Турчин силичар,[2]) Чим отиде у воденицу, одма смеље брашно и дође кући.

Пита га отац:

„Синко, ма како ти одеш у воденицу и одма дотераш брашно?!"

„Ето такој, чим отидем у воденицу, ако има у кош,[3]) одма исипем и сипем моје да се меље. Воденичар не сме ништа да каже.

Отац:

„Е, синко, ће нађеш рутав нос".

Али једампут отишеја и човек неки сипао да меље.

---

[1]) шаша, тулузина

[2]) силичар — силеџија.

[3]) дрвени сандук у воденици у који се сипа жито за мељаву.

Каже:

„Воденичар, одма да се овај испразни, да мељам моје".

Каже:

„Чорбаци, Србин дошеја да меље".

„Нема ништа!" — И обрнуја и истриса и сипује његово да меље.

Али Србин казаја:

„Стој, Турчине! Ја сам пре дошао, пре идем, јербо заједно арач[1]) плаћамо!" И Србин га увати и удари од земљу и стане му на груди са колено и онда га тресну неколико пут с камен (приповедач се смеје), али Турчин види Србину длаку у нос и сети се за причу очеву да ће нађе рутав нос... И кад га Србин пушти, оде право кући.

Пита га отац:

„Камо брашно?"

„Ааа, беше му — рече — работа, најдо рутав нос".

„Е, синко, ја сам ти говорио: немој синко..."

„А бре, бабо, да је Турчин не би ми било криво, него Србин."

●

Испричао Милан К. Борђевић, земљ. из Лесковца дана 17. III 1958. Милан је рођен у селу Рудиње (Срез пиротски) 1899. год. Писмен је. Причу чуо 1914. године у селу Матејчу код Куманова где је са оцем био досељен.

МУДРА ДЕВОЈКА

Имао неки човек сина и хтео да га ожени. Ишеја, распитуваја се, тражија и дође код једну девојку.

„Куде ти је татко?"

Каже:

„Он је отишеја у њиву да прави два пута".

Он се буни: како два пута, што му је тој?

Пита за мајку:

„Мајка, куде ти је?"

„Отишла да плаче у зајам".

Опет се чуди он'ј човек и пита:

„Какви су онија два пута?"

„Ете такој, татко је отишеја да загради пут што му направили покрај њиву и сад ће замињују ограђу и људи ће направе други пут".

Сад ће гу пита:

„А какво је тој што мајка плаче на зајам?"

Ете, умрела жена у комшил'к и ће плаче, а кад она умре да гу плачев".

На девојку бија крив нос. Све добро, али крив нос.

„Све је добро, само је оџак крив на кућу!" (Он мислија на њојан нос).

А она каже:

„Е, чико, иако је крив, он добро вуче, не чури".

И њум узне за снају.

●

У Дадинцу испричао Борко Г. Стаменковић, земљ. из Дадинца, воденичар, рођен 1908. год. Причу казао код своје куће 3. X 1959. год. Самоук. Причу чуо у воденици од помељара.

ДВА ПОБРАТИМА

Били два побратима и били дваес године као комите. Али у новине било: сви који су били дваес године комите да се слободно јавив — ослободени су од сваке казне (Дваес године не могли да ги уватив!). И они разговарав: такој и такој пише у новине... да се вратимо кући. Који се дваес године несу уватили, ће живив ко слободни, прави.

Јед'н каже:

„Ја нећу. Толко године сам провеја у рупу, с'г да идем, не."

Он'ј други:

„Ја ћу идем, ајде да поделимо што имамо."

Поделив лепо и кад не остануло ништа више, он'ј ће рекне:

„Побратиме, ти ће ме заборавиш".

„Јок не, к'д оћеш туј сам ја... Ће дођеш куде мене".

Каже:

„Добро".

Поделили што имали, он'ј си отишеја у село, а он'ј ће и даље да буде комита.

И он'ј си опет закућија кућу, све лепо.

Прошле једно две године, е, он'ј се сети он'ј, знаш, што је остаја у шуму:

„Чекај да послушам побратима, да видим које работи".

И једно вече оде у село ноћу кући његовог побратима, а селска кућа има лесу, и он се јави:

„Кој тој тропа!?"

„Ја сам, побратим твој".

„Ајде, ајде".

И побратим га дочекаја лепо. Вечерали, седели до неко доба и до ујутро разговарали: овој, оној — знаш, од све!

Комита отишеја у шуму, а ов'ј остаја.

Прошло мало време, он'ј се опет сети:

„Ајде да идем код побратима". Трап, трап па на капију:

„Труп, труп!"

„Кој је тој?"

---

[1]) арач — царев данак, порез.

„Ја сам, побратиме" (приповедач изговара тихо). (Ноћ, тишина па се може чује).

„Па ти ли си, побратиме?" (опет пита тихо).

Он полагацке, да се не чује:

„Ја сам, ја сам".

Улегја — и уђев у кућу.

Гозба, све лепо, лепо га дочекали, поштују га. До неко време, он ће иде, да се изгуби... Оде у шуму, у своје место.

Па прође малко време, он нема леб, наједе се али, не испада сваки пут гуска!, напије се убаво, лепо. И он'ј каже у село што остануја:

„Не нарани га други пут, не нарани... И ти имаш у магацин, а ја се, побратиме, мучим".

Трећи пут опет дође.

„Труп, труп, труп!"

(Али ов'ј каже на жену: „Овој је побратим, него ти искочи и кажи, нема га побратим, ако се осигураш да је он").

Е, он'ј чука.

„Кој је тој?" (Он је, побратим").

Каже:

„Ајде, ајде изволите".

„Куде је побратим?"

„Нема га, за дрва је у шуму... па ајде, ајде у кућу, ако га нема, ајде".

„Не, кад га нема, нећу".

После неко време нађе побратима у шуму.

„Ооо, побратиме! Здраво, здраво! Како си?, побратиме, ти ме заборави!"

„Јок бре, побратиме, не".

„Јесте, него, побратиме, жена ти је неверна". (Овде Глигорије прети прстом).

„Како бре?"

„Жена ти је неверна".

„Не, моја жена је невина".

„Ћеш да се увериш да је твоја жена неверна на тебе?"

?...

„Јес је, неверна је. Ћеш да се увериш?"

„Е — каже — добро, ћу да се уверим".

„Сад — каже иди кући па се разболи, кажи да си се разболео: „Јао, стомак ме боли, јао стомак, овој ме боли, оној ме боли и — умри — испусти душу, па ће видиш да ли ти је верна жена" (Смеје се и Глигорије и остали слушаоци и коментаришу догађај). „Кажи аманет да те морав у сандʼк, да те закопав".

„Добро, побратиме, ће видимо".

Дође он кући и почне:

„Јов мешина, јов стомак!"

„Што ти је муже?"

„Јов леле, јов туго, још..."

Испружија се и умреја. „Јов, јов" — умреја.

„Ај ја црна, ја кукавица, које ћу работим с'г, он умре а ја млада, куде ћу га, а викали ме на свадбу, које да работим? Ај црна ја. Него, луда овај стара баба, нека седи куде њега а ја морам да идем на свадбу".

Ништа, она оде, а рекла:

„Море такој и такој дође ми муж из шуму, умре, али те, викав ме моји пријатељи на свадбу, а ја сам млада па да поиграм мало. Но мртвʼц се не оставља сам па ти да поседиш куде њега".

„Ууу, ћу, ћу, ја сам стара, ћу седим, иди".

Почела да меси погачу, да спрема поклон за свадбу — трап, луп, тарап, тра! — иде сито и турло[1]) од њума.

И баба остане код њега, а она цвећку на уво, кутиљак на главу и тепсију и оде си она полако.

„Добровече!"

„Добровече!"

„Здраво, пријо. Куде је пријатељ?"

„Е, такој и такој, беше у шуму па му се десило па не може да дође... стар човек, тешко му беше па остаде и на мене рече да дођем".

„Е фала ти, бʼш ти фала!"

И почело весеље.

Али баба што седи код овога па си седела, седела па да не заспије... па си почела да збори:

„Еее, ете, човек се мучи... Ће ли сʼт да пије, да једе?"

А он тој слушаја и викне јако:

„Ћууууу"....

А баба — вунааа!. Отиде чʼк на свадбу код онуј жену:

„А мори, он жив!"

„Ајде море, куде је човек жив! Крши се, ало стара... Како тој, он умре".

А баба каже:

„Море жив је, ајде кући".

И оне обадве од свадбу вратив се кући у собу, а види се лепо — мртав човек! Она дође па именује:

„Стојанеее, Стојане бре!"

Али мртав човек, нема ништа.

Баба:

„Али ја причам: ће ли да једе мртва душа, а он рече: „Ћууу!"

Она каже:

„Нема кој да га закопа".

А побратим чука на врата:

Боо, боо!... „Ја сам, побратим". Каже: „Има ли га туј побратим?"

„Бре — рече — умре!"

„Како тој?"

„Умре, умре" — рече.

---

[1]) турло — пара од зноја.

К'д је умреја?"

„Ноћ,с у дванајес сата".

„Ej побратиме, л'ка ти земља... Овој ти било, оној ти било".

„Него оставија аманет ти да га закопаш".

„Добро" — каже.

„Него иди ти раскови д'ске од салач па му приправи санд'к па да га закопамо".

„А не, побратим ми је казаја док се не наврше 24 сата, да се мало усмрди, па да га закопамо. Ти викаш умре у 12".

„Па закови му санд'к, направи му".

Отиде да расковује д'ске за санд'к, а жена куде мртв'ца, разголила му груди, заголи гузицу па га усере: тррр, тррр, тррр! па га закопча.

Улегне побратим, усмрдеја се мртв'ц!

„Смрди, да га закопамо порано".

„Е па ајде, усмрдеја се".

Ископали гроб и затрупав га. Врнев се кући сви и готово, то је свршено...

И он'ј оде да раскопа побратима... и лепо оде и раскопа га и побратим се дигне. И ту њему каже:

„Виде ли, побратиме, верна ли ти је жена или не?"

„Е, видео сам, побратиме, и с'д идем да гу исечем на парчики... Све сам видео".

„Е, с'д — каже — како знаш, ја сам ти доказаја ко побратим".

Побратим на лево, а он'ј право кући, отвори лесу и лупа на врата. И она се јавља. Он гу зове по име.

„Кој је тој?"

„Ја сам твој муж" — и по имену каже:

„Ааа" — каже...

„Море отварај, ја сам твој муж!"

А она:

„Аа ,мојега мужа закопаше, још је рано да чукате на врата. Има време, чекајте да се мрт'в олади".

„Море отварај, ја сам твој муж!"

„Море бежи, још је рано за тропање!"

И он сломи врата и улегне. Каже:

„Устај!"

Упали лампу и онда види — њојан муж! И — дигне руке увис.

„Знам да сам крива и да ће ме убијеш, него с'мо стани да ти кажем јед'н реч па ме сечи... (Смех и жагор међу слушаоцима. Неки каже: „Мужи будале", а неки: „Мужи су ко вуци"). Знаш ли ти — каже — кад човек умре да се он окупа, па да се пресвуче у чисто и ново и ондак се закопа да га прими Господ. А да сам тебе верна и нисам тела да те окупам да те у ново пресвучем, него да те не прими ја те усра па за тој сам тој направила. С'г уби ме, сечи".

И он погледа и помисли: истина, усра ме, такој је.

„А, побратиме, ако ми дођеш, ћу те исечем на парчики — жена си ми верна".

И дуго такој живели.

●

Испричао 8. I 1960. у Лесковцу Глигорије Д. Живковић, столар, рођен у Лесковцу 1911. године. Писмен. Причу ову и друге учио" у друштво" — јед'н од другога".

ОТКУПЕН МРТ'В ЧОВЕК

Био отац и син и нису имали никог другог више, с'мо они били двојица. Отац бија велики трговац. И онда, једнога дана отац седи и плаче.

А син га пита:

„Је ли, тато, зашто плачеш?"

Отац му одговори:

„Е, плачем синко, пошто сам остарео и не могу више да будем трговац."

Син му каже:

„Тато, немој за то ништа да се секираш. Дај ти мене твоје одело, коња и паре и ја ћу будем трговац ко ти што си."

Отац му дâ лепо паре, одело и коња и опреми га на пут, али му дâ и три јабуке и каже му:

„Синко, кад идеш путем, ако неко иде с тебе у друштво, дај му јабуку да подели да расквасите уста. И онда, ако је не подели правилно, немој да га водиш с тебе, је л'таj неје за у друштво".

Син је татка послушао и одма је кренуо на пут.

Онда је ишао, ишао, ишао и онда га стигне јед'н човек и пита:

„Где путујеш, дечко?"

Дечко му одговори:

„Идем мало у трговине."

„Е, да ли би ме примио да идемо заједно?"

Дечко му одговорио:

„Ајде, побратиме."

Кад су пошли путем заједно, дечко извади из џепа једну јабуку и дâ гу побратиму да гу подели, да расквасив мало уста. Али он'ј побратим одрезао за њега мало а сам све појео.

Дечко му је казао:

„Побратиме, ти на једну страну, а ја ћу на другу, пошто неси правилно поделио јабуку."

Растали се.

Дечко продужио пут даље и стигне другог неког човека.

Он'ј човек упита дечка:

„Је ли, дечко, куде путујеш?"

Дечко одговори:

„Идем у трговину."

„Е добро, побратиме, ће идемо заједно."

Кад су изм'кли мало даље, дечко извади и другу јабуку из џепа и каже:

„Изволте побратиме, изрези јабуку да расквасимо мало уста."

Онда побратим узео и пресекао, малу кришчицу дечку дао, а он сам изеде ресто.

Дечко му каже:

„Побратиме, ти можеш да идеш на једну страну, ја на другу."

Остала му само једна јабука од оца.

И дечко продужи пут и дође близо до једно гробље где је закопан човек. А ту дошао један човек и п....о се на гроб и удри сас тојагу по гроб.

А он'ј дечко скине се од коња и каже:

„Је ли, побратиме, што радиш тој?"

„Е — каже — еве зашто. Дужан ми је бија 10 паре и ни ми је тео врати, а умреја је и онда сам дошао барем да му се натепам."

Е сад дечко му каже:

„Ево, побратиме 10 паре дуг и иди не мучи мртву душу."

И он'ј си оде, а дечко продужи пут.

Он'ј мртв'ц се дигне из гроб и трчи, трчи и стигне дечка и каже:

„Добардан, побратиме! Куде путујеш?"

Путујем мало у трговину", — дечко му каже.

„Па да идем и ја тамо... оће ли да идемо заједно?"

И пођу по пут.

Дечко извади трећу јабуку што му је отац дао и каже:

„Изволите, побратиме, расечи јабуку да расквасимо мало уста."

Побратим узеја јабуку и поделија: пола дечку, пола њему.

„Е, сад, побратиме, можемо да идемо заједно, можемо да будемо трговци. Татко ми је такој наредија: кој подели правилно јабуку, он може да буде твој друг".

Ишли су путем и дошли у једну царевину. У ту царевину цар има ћерку за удају. Али у ту ћерку цареву имала мана и да никој од момци неје могао да преконачи — сви ујутру мртви!

Онда је цар казао:

„Кој може да пренођи с моју ћерку, дајем му пола царевину."

Тада онај побратим мртв'к каже дечку:

„Да се примиш ти за царског зета."

Дечко казао:

„Побратиме, како да се примим, кад је толко народ настрадаја?"

А побратим му каже:

„Побратиме, слободно се прими. Да ми купиш једне маказе и за три вечери не смеш прозори да затвориш куде спаваш."

Дечко то послушао побратима и купи једне маказе, прими се за царскога зета и направи се највеће веселье.

Кад је било увече, младићи[1]) треба да идев да спавав. И отидну у собу и дечко је отворио прозори.

Млада казала:

„Немој да отвараш прозори да не буде промаја."

Дечко ву каже:

„Код нас обичај за три вечера да не затварамо прозори."

Кад су легли да спијев, он'ј побратим се претвори у мачку и дође, чучне међу младенци — младожењу и младеневесту, код главу.

Кад су млади заспали, из девојкина уста изађе змија која је била с три главе. И да уједе онога младића, али она мачка с маказе — фап! — и одреже једну главу, а две главе и трупина се врате унутра. И нису могли младића да изгубе.

Ујутро, кад се младић дигне, цар је видеја да је у животу. Највелико веселье и топови пуцав — како је остао зет у животу! и продужу даље цел д'н веселье. Кад се ст'мнило отишли младожења и млада да спавав у собу, али девојка већ добила слабос. Болела гу мешина, па рекла:

„Затвори прозори, ноћ'с су били отворени, била промаја и осећам болести."

Он говори:

„За три вечери не затварам прозори па било да црknем ја или ти".

Они кад су заспали, он'ј побратим претвори се у мачку и опет дође и седне више главе и чека. Кад су они заспали, изађе змија из уста девојачка с другу главу, а он'ј побратим с маказе одреже и другу главу и метне у џеп. Змија се врне унутра с још једну главу.

Ујутро, цар кад је видео да је зет преноћио, још повеће веселье.

Кад је пао мрак, оду да спавају и још теже на цареву ћерку и каже:

„Затвори прозори, била је велика промаја."

„Ја сам ти казао нема да се затварају па макар оба умрели."

И легну да спавају.

Кад су младићи заспали, побратим се претвори у мачку и седне код њи и изашла змија с трећу главу из девојачка уста да изеде онога младића, а он'ј побратим с маказе одреже и трећу главу, а трупина се врати у стомак.

И ујутро веселье, све је добро било.

Е сад, он'ј побратим каже на дечка:

---

1) младићи = младенци. (У Лесковачкој Морави младенци су не само „младићи", него и „жењаци" од жених (словен.) и младеневеста и младожења).

„Побратиме — каже — тражи од цара што да ти да и да си идеш код свог оца да види што си ист'рговао."

И он је тражио од цара што оће да му да.

Цар му лепо каже:

„Ево ти седам мазге благо, носи код твога татка да види што си запечалио, а ти ће се опет вратиш да заједно царујемо."

А он'ј побратим мртвак, он је тео да истера и ону трупину из стомак девојчин и каже:

„Побратиме, ја и ти смо зарадили заједнички овуј девојку и ће гу поделимо."

„Како ће гу поделимо?"

„Л'ко, побратиме. Ти за једну ногу, ја за једну. Ће гу расечемо — пола тебе, пола мене."

Уватили девојку, један побратим за једну ногу, а други за другу и побратим мртвак је мануо ножом да је расече, а девојка се уплаши и јако узд'не:

„Аххххх..." — и изађе из њум трупина од змију.

И тад побратим извади из џеп три главе и каже:

„Ево што је било, царе, у твоју ћерку што је толко народ настрадаја."

Крену с побратима, поведу седам мазге благо, девојку и путују код татка. Кад су дошли до оној гробље, побратим мртвак каже:

„Е, побратиме, ми ће се растанемо и дај да поделимо благо и девојку. Зарадели смо заједно."

Побратим одговори:

„Девојка је моја, а злато ако оћеш дај ми нешто, ако не еве ти све."

А побратим му каже:

„Носи ти све твоме оцу, ја сам мртва душа. Еве гу моја кућа. То што си ти платио 10 паре мој дуг и си бацио љагу[1]) с мога гроба и зато сам тебе ово учинио. Да ми идеш у здравље!"

●

Испричао у селу Јашуњи 25. II 59. год. Милан А. Ранђеловић, земљ., рођен 1910. године у Јашуњи. Писмен, бави се зидарским занатом, са млађим братом је и шећерџија, али је најбољи бунарџија стручњак у целој Морави. Много прича научио од некога Игњата албатина, који је умро у Мирошевцу.

ЦРНА КОКОШКА

Били два брата па јед'н бија газда, а јед'н сирома.

Он'ј сирома пошеја у свет да види зашто је он сирома, а његов брат толко газда.

Ишеја, ишеја и на једно место види лепу девојку и она чува златне овце.

Питаја гу:

„Која си ти, девојко?"

„Ја сам твојему брату срећа."

„А моја куде је?"

„На вас сиромаси среће су у долину куде извор, играв у коло. Твоја срећа је на леви крај. Него ти иди и увати гу и не гу пуштај из руке док ти не да црну кокошку."

Он отишеја и види коло играв девојке и на леви крај његова срећа. Приће и увати гу, а она му се молила да гу пушти.

„Не пуштам те док ми не даш црну кокошку."

И она му дала црну кокошку што св'ки д'н сносила 10 јајца.

Он узеја онуј црну кокошку и однеја гу дом. Она му сносила по 10 јајца на д'н. И он ги носија у град код Јевреjина и он ги стално купуваја.

Кад се задобија, он'ј сирома ће иде у печаловину и на жену каже:

„Жено, чувај тија две детети мушки и туј црну кокошку и носи јајца куде муштерију Јевреjина."

Жена носила јајца куде Јевреjина и он ву рекја:

„Твој муж је погинуја, него ти, да дођеш куде мене."

И она дошла за њега, довела децу и црну кокошку.

Јевреjин каже:

„Жено, закољи црну кокошку, али за мене црна џигерица."

Жена заклала црну кокошку, али онија деца изела црну џигерицу и срећа прешла у децу.

Јевреjин дође увече и развикаја се:

„Кам гу црна џигерица?"

„Па изели гу деца."

„Е ја ћу њи обадве ноћас да закољем и ћу им изедем џигерице."

А деца чула тој и договорили се како да бегав одма, да не чекав пола ноћ.

Стареј каже:

„Ти викај мајку да те изведе напоље,[2]) а она ће каже: „Те бата[3]) нек те изведе. „И ја ћу те изведем и ће бегамо."

Мало прошло време, дете, млађи брат, рекја:

„Мајке, да ме изведеш напоље."

А она рекла:

„Те га бата па нек те води!„

---

[1]) љага = набеђење. (Ољагати некога је исто и „накабатити" некога, приписати му нешто што он није урадио, учинио).

[2]) напоље = поради себе

[3]) бата = старији брат

И они изашли и бегали и дођев до једду голему кућу, а капија била отворена. Деца улегну унутра и легну поза капију. Тој бија царски дворац.

Али туј ноћ умреја цар и сви дворјани и други треба да бирав новога цара. И решили: кога ујутру рано нађев у царски двор, т'ј ће је цар.

И ујутру нађев онуј децу поза врата и они постану цареви.

Али њин татко дође из печаловину и види: деца ги нема, кокошка гу нема, жена гу нема и пође па нађе жену код онога Јевреjина и пита:

„Куде су деца, куде је кокошка?"

Она одговорила:

„Јевреjин ми рече да си погинуја, деца измреше, а кокошка липса и ја дођо за њега."

Он не верује, него прави тужбу на цара.

Онија синови њини порасли и изучили школу — владали. До њи дошла тужба од татка. Они онда позву и татка и мајку и они отишли тамо. Ал' деца, онија царови, треба да се преклонив пред родитељи, али они као цареви било ги срамота и да не приметив ... него узели један према другога и узели цигарете и преклонили се.

И питали зашто је тужба и како је и они испричав све.

Тад рекли:

„Померите се понатам"[1]).

И они се померу.

„Е с'г ће се кунете ... Прво ти стари .. закуни се."

И он се почео куне:

„Ведро небо разгрни се, црна земљо отвори се!"

Земља се неје отворила, небо се неје разгрнуло и он бија прав.

Мајка њина се клела:

„Ведро небо отвори се, црна земљо распукни се!"

И земља се распукнула кад је то рекла и прогутала гу.

Татка оставили с њи да царује и све му казали како је било.

●

У селу Јањуши испричао 25. II 59. год. Милан А. Ранђеловић, земљ. из Јањуше, рођен 1910. године у Јашуњи. Писмен. Бави се зидарским послом, а најбољи је бунарџија у читавом крају Мораве. Највише прича научио од неког Игњата налбатина, који је умро у с. Мирошевцу.

ЗЛАТНА ЈАБУКА

Имаја јед'н татко три сина и пред кућу златну јабуку. Сваку годину рађа по три јабуке златне. Али сваку годину њи обере ала.[1])

И ће гу чував браћа. Прво најстареј.

Он чекаја, чекаја па се успаја под њум. Дође ала па ги јабуке обере.

И отидне дом. Татко га пита:

„Кам ти, синко, јабуке?"

„Ја сам се успаја, дошла ала и обрала ги."

И после — другу годину ће гу чува средњи син. Он отишеја и он се успаја. Ала дошла и обрала јабуку.

Е, трећу годину ће гу чува најмалеј син и казаја:

„Татко, да ми направиш под јабуку кревет и дудуче да ми купиш и пушку да ми даш."

Татко све тој направија и купија и он отиде да чува јабуку.

Он легаја и свираја у дудуче а пушку турија уз њега. И дође ала и таман да откине јабуку, а он потегне с пушку и опали на алу. Она сва утепана, крвава пошла да бега и куде ишла све крваво.

Најмалеј син однеја три јабуке куде татка, а сутра дан ишли по траг куде ишла ала и у једну реку три девојке прале и плакале.

Они ги питав:

„Што плачете?"

А оне одговарају:

„Неки ни татка убија."

Они рекли:

„Ајдемо да видимо да ли је убијен."

И к'д су дошли до врата, он је умро.

Тај човек што је умреја, претворија се у алу. И с'д онеј девојке браћа узнев сваки по једну и одведу ги дом.

Дотле идо и се врати.

●

Испричао 27. II 59. у Јашуњи Србољуб П. Станимировић, рођ. 1944. у Јашуњи. Причу чуо од другова у школи.

СНАЈКА ДА УДАРИ САС СЕКИРУ У ДИРЕК

Бија јед'н богат човек па имаја сина млого трошалију и расипника. Татко оста-

[1]) понатам = мало даље

[2]) Ала. По народном веровању, некада је било 12 ала које су пустошиле поља и „пиле" берићет. То особито чине у пролеће за време магловитих дана. Оне „носе" жито, чупају огромно дрвеће, уништавају виногради. Кад грми оне се скривају по високом дрвећу бежећи од змајева и громова. Оне и млеко испију овцама нарочито кад грми. Грмљавина је у ствари борба змајева са алама. Змајеви или „змајовити" људи су она деца која се роде из полних односа але и обичне жене. Змајеви але туку гужвама од плуга. Ала изгледа страшно: разјапљена велика уста као чудовиште, а у руци држи велику дрвену кашику.

реја и видеја што ће буде кад умре, викнуја снајку и рекја ву:

„Снао, ја видим шће буде по мене с имање. Мој син ће све да прода и потроши с његови другови, него ти остављам једʼн аманет: кʼд поодиш из кућу, узни секиру па удари у овʼј дирек да се од кућу опростиш.“

Умреја свекар, а снајка памтила што ву он казаја.

Имање се продавало: данʼс мало, јутре мало, парче по парче отишло све у пијанке и једењке сʼс другари, више нема куде. Осиромашило се и немало што да се једе.

Снајка ће си иде. Узела секиру и с њума — тап! — у онʼј дирек да се растане сас кућу, а оно из дирек почели да испадав напалеончики.

Сетили се син и сваа што је урадија свекар па зберев онеј паре, оној силно злато па откупив и повρнев све продате њиве и почнев домаћински живот.

Кад видели тој пријатељи на онога расипника, дошли куде њега па да пијев, да једев, да лумпујев па питали:

„Да дођемо ли да пијемо?“

„Дођите, дођите.“

Они дођев, а он свакога од њи одведе једнога по једнога и подрум па гим се добро намлати.

Постаја добар домаћин.

●

Испричао 12. III 59. г. у Печењевцу Душан Р. Стаменковић, земљ. из Печењевца, рођ. 1910. године. Он је био дуго и шумар и имао је „прилику“ да чује много прича. Ову је чуо „у народ“.

ЛЕЊ БРАТ И ЊЕГОВА СРЕЋА

Били три брата, па најстарej бија млого лењ. Ништа да прекине да уработи, сʼм иде, дође, маје се, а онија двојица позонобили се[1]) од работу. И дʼн и ноћ, што викаја тʼј, трчив да спечалив, да имав. И њим се досадило; зашто они да работив а њин брат да седи и крка. Него решили да се делив.

Искочили браћа насред обор да се делив. Онија што су били работни, казали на брата:

Брате, ми ће пуштимо стоку па ће ги мамимо, по кога што пође, тој да си је његово. (Јер овија работни боравили око стоку и знали да стока познава својега стокара па ће пође по њега.) Најстарej брат казаја:

— Ако, браћо, како кажете, такој нека буде.

Пуштили стоку, почели да гу мамив и стока пошла, говеда по средњега а овце по најмалејега. По најстарејега пошеја једʼн чуп[2]) вол, стар што за ништа неје бија него за чукач у главу. Али тој му је паднуло на дел.

Отерали си сваки своју стоку, а старej брат узне за поведац[3]) онога чупога вола, узне секиру и пође у планину. Викаја:

— Шће ми овʼј чуп вол? Од њега старога не бива ништа, него ћу га одведем до неку буку, ћу завржем па нека га изедев зверови.

Стигја у планину и врзаја вола за буку а сас секиру почеја да удара у онуј буку и викаја:

— Такој, некʼте изедев вуци!

Удараја по буку, удараја а оно изнутра нешто задзʼвни — трас! трас! и сасипе се надоле. Погледаја на шупљину а оно сиптело[4]) злато! Дукати се сʼмо слајив![5])

Врне се он куде браћу и каже да му дав кола и волови да дотера злато. Они прво сумњали, али му дали кола и волови и они пошли па натоварили пуно дућме[6]) све дукати.

Старej се брат обогатија, а његови браћа почели да сиромашив. А работили у највеће. Но тој ги неје ништа помогло. Полʼк ишли у сиротињу и накуде божјачко штапче.

За чудо тој било на њи и они решили ће идев куде Господа да га питав, зашто они целʼ век работив па ништа немав, а њин брат целʼ век се маје, ништа не работи и не пипа с руке а све си има.

Ишли, ишли ноћу и нашли Господа куде дења греде. Он станувања у једну бусару.[7]) Дошли, седнули, али ништа ги Господ неје питаја и они ћутали. Не могали да оратив ништа па се врнев дом.

Ништа ће идев друго вече. Отишли и нашли Господа у зграду од непечене цигле. Мислили да питав Господа али Господ си ћутаја и они га ништа несу питали па си отишли.

Трећу вечер отишли и нашли Господа у једну голему зградетерину од неколико спрата. Све имало у њума на овога света. Лепотиња. И тʼт питали Господа:

— Господе, зашто ми работимо, трчимо целʼ век, а ништа не можемо да спечалимо[8]) а наш брат никад не работи а све си има?

---

1) познобили = као да их је слана попарила
2) чуп = без рогова, или са сломљеним роговима
3) поведац = јулар
4) сиптело = сијало
5) слајив = сијају
6) дућме = оно што запремају волујска кола
7) бусара = првобитна кућа од рогова дрвених, олепљена земљом и травом.
8) спечалимо =зарадимо, приходимо

Господ ги казаја:

— Такој ви је суђено. Кад сте доодили прво вече, нашли сте ме у бусару. То је судбина и такој ће живи средњи брат. Кад сте дошли други вечер, нашли сте ме у мало бољу зграду, такој ће најмлађеј боље да живи. А кад сте доодили трећи вечер, нашли сте ме у онуј лепу зграду што има све, то је судбина на онога ви брата што ништа не работи а све му добро иде. Такој му је суђено и такој мора да буде.

●

(Испричао у Свирцу 7. VI 1953. Борђе Т. Николић, земљ. из Свирца, стар 52 године).

ЧИРАК УПЛАШИЈА МАЈСТОРА

Јед'н дечко неће никакав занат, с'мо лоповски. И татко иде да му тражи мајстора и искочи неки и каже да је лопов мајстор.

Татко му купи штавени оп'нци и они пођев у друштво.

И чим пођев с мајстора ишли преко планину и наиђе неки човек води јарца за пијац. И чирак каже мајстору:

„Мајсторе, дај да му украдемо јарца".

И он каже:

„Како ће га украдемо кад он види?"

„Ајде ти с'мо, не брини, кад кажем овакој ће будне".

И мајстор га послуша, претечу га и бацив један оп'нак на пут. Човек с јарца ишао и види оп'нак и каже:

„Што ће ми јед'н, да је и други узеја би га".

Кад он промине, узнев т'ј оп'нак и претечу га по други пут и бацив на пут. И кад наиђе и виде онај оп'нак, каже:

„Ууу, бога ти, да си бе узеја он'ј, еве га и други!"

И веже јарца код он'ј оп'нак и врне се да узме он'ј први. Кад он оде тамо (приповедач се смеје) нема га оп'нак! Кад се врати овамо, ни има јарца ни оп'нак!

И после мајстор и чирак однели јарца у шуму да га кољу. Закољу га и ће га печу. Кад су већ испекли јарца, чирак отиде да пије воду. Раз'не кожу у шуму ,почне да бије кожу и вика:

„Ооов, ооов, несам ја, мајстор га украде!" (Приповедач се смеје).

Мајстор се уплаши и распали па побегне. Чирак сам поједе јарца.

●

ТРИЈЕС СИНА

Били муж и жена па имали двајес девет сина. Она жена па затрудни и сас тријесто дете.

Онија двајес девет сина искали нигде да идев у зараду па рекли:

— Мајке, ми ће идемо у зараду у свет, а кад се роди и тој дете и кад одрасте и њега да пратиш куде ми што смо да работи и учи занат.

Онда се т'ј брат кроз кратко време родија ,али тој бија ђавол (приповедач се смеје). За мало време почеја да расте нагло и за кратко време се укључија с браћу на рад. И ондак они су радили тако заједно и ов'ј њин брат почеја да напредује у посао зидарски, пинтерски и он почео да заповеда међу њима.

Неки од браћу почели да се буне, зашто најмлад да заповеда. А неки су сумњали да је он њин брат и предлагали су да га утепају. Други па рекли да проверив куде мајку да ли је он њин брат и ако је он њин брат т'г ће га слушав.

Кад су видели да ги је од мајку брат, почели су да га слушају.

И тако су радили даље.

Ондак, кад су завршили посао у ту околину, требало да се пребацив у суседно место. Требало да прећев преко неку велику планину.

Кад су дошли у планину, омркли и ишли још кроз њум и кад су били на један велики вис, тамо су видели светлос и тамо мора неки да има.

И рекли:

— Тамо ћемо да преноћимо.

Кад су дошли до видело, неко се отуд јавио:

— Кој иде, који сте ви?

А најмлађи брат одговорио:

— Ми смо тријес брата.

Ов'ј се насмејаја и каже:

— Можемо да будемо пријатељи. И ја имам тријес ћерке.

Ондак су они ушли у кућу, а то је био ђавол. Улегли у ђаволску кућу. Најмлађи брат ђавол, брзо је приметио да је овој ђавол старац и прескочи да слуша што ће збори старац сас његову старку.

Старац говорио:

— Кад се буду сви успали, онда да се сви искољев. (А требало је да сваки спије при једну ћерку).

А баба пита:

—Не види се у ноћ, да не погрешимо?

Старац каже:

— Имаш да пипнеш, куде је марама ил' шамија на главу, нема да дираш, а на кога је капа, да кољеш.

Ов'ј све то слуша и брзо се врати назад и обавести браћу да им се припрема да буду закољани, него да су будни, да скину капе и да ги турив сваки на своју младу, а они да се забулив[1]) с шамије и да тако спију.

И тако су урадили. Кад су легли, дошли старац и старка ћутећим да сечу главе. И кад су све исекли, они старци рекли:

— Готово је, с'г упалимо гасарче[2]) да видимо што је било.

Браћа сви скочили и старци се повукли у пећине, а ови узели алат и пред зору отишли. Убрзо забелила зора и они стигли у неку варош и ту имаја цар и они су се погодили куде цара да му раде разне ствари (имали млого мајстори од неколко заната). И кад су почели да радив, цар се зачуди како то да најмлађи заповеда и да млого наређује и види он да млого зна.

Питао цар браћу за то и они казали:

— Ето, он је најмлад, али је бистар и слушамо га. Немамо штету од тога.

Цару било сумњиво нешто и једнога дана на онога најмладога рекја:

— Ти си, видим, доста спреман човек и ти ћеш да идеш у туј и туј планину и — каже — да уватиш тога и тога ђавола и да га доведеш куде мене.

Он је тој одбиваја, да он тој не може да учини.

Цар каже:

— Мораш, иначе ћу ти отсечем главу!

Ов'ј је на крај пристаја и рекја цару:

— Да ми даш да израдив моја браћа б'чву да се отвара и затвара на брзину — л'ко да се отвара, л'ко да се затвара.

Цар одма даја да се изради таква б'чва и онда је б'чва турена на кола и затражија четири човека сас четири секире — да сви имају по једну секиру.

И онда су отишли у туј велику планину куде је т'ј ђавол и право су ишли на ђаволову кућу. Кад су стигли близу тамо, ђавол се јавио:

— Кој иде тој?

— По наређењу цара тога и тога идемо — уватили смо тог и тог ђавола и да га одведемо на ов'ј вис и да га исечемо са секире, да га изгубимо.

Старац ђавол се сети да је тој он'ј ђавол што му је подвалија за ћерке те ги исклаја и знаја да је он код цара затворен у б'чву. И ови му кажу:

— Јес, он је.

Ђавол старац рекја:

— Молио би те да ми одобриш да га уда рим, ако не даваш, да га макар уштипем.

Ов'ј неје даваја, а он га и даље моли.

На крај се договорили да га онога у б'чву уштипе.

— Напослетку, ајде, но да пазимо немој да ни побегне, јер ће нам главе да литну од цара.

И старац ђавол прије до б'чву и отворе мало и навири мало и с руку алаја, тражија да уштипе онога, а млад ђавол отвори б'чву и зацилити га, уфати за ноге и убаци унутра и затвори.

Обрне волови па ајде код цара.

ТАТКО И ТРИ СИНА

Имаја зар три сина и ћаја да ги жени. Одвеја ги куде неку бару и бацаја јабуке у бару. И која згоди које тој ће му је снаа.

Он бација (свекар) и згодија жабу! Гађаја и други пут па такој згодија жабу. Трећи пут исто па згодија жабу. И њума гу узели за старејег царевога сина. И преко ноћ га повикнуја старејога сина (т'ј татко — цар), т'ј цар казаја:

— Да створиш ноћ'ске све стогови сено по ливаде.

И он казаја тој на жабу:

— Татко ми нарића да створим стогови сено по ливаде.

А он — муж изгореја на жабу кошуљу — жабљу кошуљу и он кад ву казуваја што га татко нарићаја: да створи сено стогови, она рекла:

— Не, што си ми ти изгореја кошуљу?

И жаба му рекла:

— Иди куде бару, куде б'лг'зу Јелену.

И он отишеја куде б'лг'зу Јелену и гу повикаја:

— О б'лг'зо, Јелено!

Она му се огласила.

Каже:

— Татко ме је наредија да му створим стогови сено!

Б'лг'за Јелена му рекла:

— Иди, иди па спи!

И кад се дигли ујутро — све стогови сено!

Другу вечер па га цар викаја:

— Да ми створиш лојзе, да је родило, да сташе и ујутро да га беремо!

Он па казаја на туј жабу (т'ј њојан муж). Жаба му па рекла:

— Што си ми изгореја кошуљу? . . . Иди куде б'лг'зу Јелену (била у неко језеро — бару).

И он отишеја и навикаја гу:

— О б'лг'зо, Јелено!

Она му се огласила.

---

1 забулив = забраде
2 гасарче = мала петролејска светиљка

— Татко ме је наредија да створим лојзе да роди, да сташе и да га јутре беремо.

— Иди, иди дом па спи.

И он отишеја — спаја си. Кад се дигне ујутру, гројзе родило и ујутро га обрали.

Трећо вече па дошеја куде сина т'ј цар, навикаја га. Каже:

— Да ми родиш дете недородено, недостојено.

И он па казаја на туј жабу — на његову жену.

Рекла му жаба:

— Што си ми изгореја кошуљу? . . . Иди опет куде б'лг'зу Јелену.

И он отишеја и навикаја гу:

— О б'лг'зо, Јелено!

Она се огласила.

— Татко ми је наредија да му родим дете недородено, недостојено.

А б'лг'за Јелена му рекла:

— Иди, иди спи!

И он си отишеја и си спаја (т'ј царски син) и ујутро к'д се дигја, оно дете недородено, недостојено јануло јарца и узело тупан[1]) у руке и отишло куде деду (куде цара) и рекло:

— Помози Бог, дедо! Што мучиш мојега татка? Што му не даваш имање? И с тупан ударило оно у чело деду. Деда умреја.

Дотле иде и врну се.

●

Испричала Бисера Ж. Петковић, из Брзе, дана 9. VIII 1956. год. у Горини.

---

1) тупан — гоч (бубањ)

Dragutin M. Djordjevitch

EXEMPLES DE LA CRÉATION POPULAIRE

L'auteur a donné, en les expliquant, quelques exemples de la création populaire en prose. En effet ce sont des récits que l'auteur a pris de son récueil de la création populaire en prose de la région de Leskovatz, qui va sortir de l'imprimaire.

Добривоје С. Ранчић

Дервенке

(Изворне народне песме централног дела Јужног поморавља)

Ове изворне песме централног дела Јужног поморавља — дервенке — представљају израз психофизичког лика и словенског бића Јужноморавоца. Истовремено, оне представљају и неку врсту документа о утицају многобројних чинилаца на народ овога подручја наше земље.

Све ове песме одабране за ову прилику, поникле су углавном на тлу Јужног Поморавља. Те песме бележене су како се сада певају. Ништа се није додавало нити одбацивало.

У напомени је о свакој песми записано само најбитније.

О многим песмама постоје предања о постанку, или какво друго ближе објашњење. Но, и то је остављено за згоднију прилику.

Што се тиче насловног имена ове збирке — дервенке, усвојен је зато, што је већина песама у духу такозваног „дервенског севдаха" — типичног за читав централни део Јужног Поморавља.

Дервенске песме разликују се по многочему од осталих песама ове врсте у Јужном Поморављу.

За ову прилику захватили смо само прегршт од свега двадесетак песама - дервенки.[1])

ОЈ, МОРАВО!. . .[2])

Ој, Мораво, ој Мораво, моје село равно,
— моје село равно

Ој Мораво, ој Мораво,
Моје село равно.
Ој Мораво, ој Мораво,
Моје село равно.

Кад си равно, што си водоплавно,
— што се водоплавно?!

Кад си равно, кад си равно
Што си водоплавно? (два пута)

Киша паде, те Морава дође,
— те Морава дође.

Киша паде, киша паде,
те Морава дође. (два пута)

Те заплави, Јованове дворе,
— Јованове дворе,

Те заплави, те заплави,
— Јованове дворе. (два пута)

И у дворе прелепу девојку
— прелепу девојку.

И у дворе, и у дворе,
Прелепу девојку.
И у дворе, и у дворе,
Прелепу девојку.

Саопштио (1946) Тихомир Стојановић — Дика шијак (1910—. . .) Грделица (село)

ПУЧЕ ПУШКА ИЗ ГУСТИ ОРАСИ!. . .[3])

Море, врћај коња, Ћерим Абдул-аго,
Море, врћај коња, пишман ће да станеш,
бре! . . .

Море, не га врћам, жан-Стамено, моме,
Море, не га врћам, да знам да погинем,
бре! . . .

Аман, пуче пушка из Густи ораси,
Пуче пушка не остаде пуста,
Уби агу међу очи чарне, бре! . . .

Тревише га моравски сербези,
Тревише га међу очи чарне, бре.

Паде ага у зелену траву,
У зелену траву, пред Густи ораси
Паде ага, море Ћерим-ага, бре! . . .

Паде ага ајде да бегамо,
Да бегамо море, у зелену гору.

У зелену гору Бојишину,
Да нађемо тамо тог црног Ђорђину.

Саопштио (1935) Тодор Стаменковић (1880—1955) Бођевица, махала Малићка река, потес Густи ораси.

ШАРЕНО ПИЛЕ...[4])

Шарено пиле, џанам, по гору пева,
По гору пева, џанам, девојке мами.

Девојке мами, џанам, мому Јелицу.
Девојке мами на глас и зове.

Моме Јелице, џанам, око шарено,
Око шарено, џанам, лице румено.

Саопштио (1940) Костадин Мецић (1890—1943). Грделица (село).

СТАНИКА ЛЕЛЕ...[5])

Станика ми, леле, џанам, болна легаше,
Станика ми, леле, болна легаше.

Од таја пуста болест, болест голема,
Од таја пуста болест нерерна.

Станику ми, џанам, нико не верује,
Станику ми, леле, џанам, нико не верује.

Кој верује нано, дом га нема.
Кој верује леле нане, дом га нема.

Отишо је, нано, на далеко,
Отишо је, џанам, у тој Преко.

Станика мајки говори:
Учи ме мајко, карај ме.

Ја целе ноћи не заспа,
Ни летњи дани големи,

Ни хладне ноћи дугачки,
Леле, ни хладни ноћи дугачки...

Саопштио (1940) Станко Стаојевић (1901—1945) Грделица (варошица).

НИШНУ СЕ ЗВЕЗДА[6])

(Мајка, ткаје на разбоју и пева. Дете мота цевке, слуша песму мајке и певуши. Кад мајка заврши песму, или само застане, дете је моли да још једном почне испочетка).

Нишну се звезда из ведро небо,
Нишну се звезда, Јано, из ведро небо.

То није звезда већ је девојче,
То није звезда, Јано, већ је девојче.

Српско девојче леле, из турско бега,
Српско девојче, Јано, из турско бега.

Из турско бега леле, у брању иде,
Из турско бега, Јане, у брању иде.

Српско девојче леле, сву ноћ седело,
Српско девојче Јано, сву ноћ седело.

Сву ноћ седело, леле, бисер низало,
Сву ноћ седело Јано, бисер низало.

Бисер низало, леле, коњу за гриву,
Бисер низало, Јано, коњу за гриву.

Коњу за гриву џанам, момку за свадбу,
Коњу за гриву, Јано, молбу за севду.

Саопштио (1970) Стојадин Бокић (1900—) Бојишина

ШТО МОРАВА МУТНО ТЕЧЕ?[7])

Што Морава мутно тече,
Што Морава мутно тече?

Мутно тече свако вече,
Мутно тече свако вече.

Да л' пашина војска прође,
Да л' пашина војска прође?

Ил' пашине коње пою,
Ил' пашине коње пою?

Нит' пашина војска прође,
Нит' пашина војска прође.

Купале се две сестрице,
Купале се две сестрице.

Смиљ'-Смиљана и Босанка,
Смиљ'-Смиљана и Босанка.

Смиљана је пребродила,
Смиљана је пребродила.

Босана се утопила,
Босана се утопила.

Кућа јој је велик камен,
Кућа јој је велик камен.

Свекрвица мутна вода,
Свекрвица мутна вода.

Момче јој је ситан песак,
Момче јој је ситан песак.

Јетрвице две рибице,
Јетрвице две рибице.

Саопштио (1955) Стојадин Тодоровић (1900— . . . .), Бојишина.

ЦВАТИ РУЖА АЛЕНА[8])

Цвати ружа алена, алена,
У Јањине градине, градине,
У Јанкове планине.

Ту се момци збирају, збирају.
Те девојке бирају, бирају.

На два момка девојка, девојка —
На Јована Станојка, Станојка,

Танка Стана убава, убава,
Танка Стана убава.

И она му побегла, побегла,
И она му побегла.

Купинице, сестрице, сестрице,
Пусти лозу голему, голему,

Те саплети девојче, девојче,
Те саплети девојче.

Синоћ сам га довео, довео,
Још га нисам љубио, љубио...

И оно ми побеже, побеже,
И оно ми побеже.

Саопштио (1970) Стојадин Тодоровић (1900—....), Бојишина.

ЈАНО, ЈАНО!..[9])

Чувам овце Јано, Јано,
Чувам овце ој, Бојано,
Чувам овце Јано, Јано...

Чувам овце три стотине,
са њи зађо све ридине,
Нигде штету не учини...

Враг нанесе три девојке —
Једна свира, две играју;
А ја стадо па и гледам.

Ал овце ми брегом зашле,
Брегом зашле штету нашле,
Жито попу све испасле.

Поп ми тражи скупу штету;
За снопченце по јагњенце,
За крстину по стотину.

Саопштио (1970) Благоје Кошић (1936—) Предејане.

УЧИ МЕ МАЈКО, КАРАЈ МЕ!..[10])

Учи ме мајко, карај ме,
Како да узмем мому убаву —
Како да узмем дил-Јану.

Учи ме мајко, карај ме,
Како да узмем дил-Јану.

— Поори њиву голему
И засеј шеницу белију,
Па зови моме на молбу.

Стојан је мајку послушо,
Ал лепа Јана не дође.

— Повикни триста мајстора
Направи чесму шарену,
Наврни воду студену,

Стојан је мајку послушо,
Ал лепа Јана не дође.

— Ој, легни синко, па умри,
Све ће девојке да дођу
И лепа Јана ће дође.

Стојан си мајку послуша
И леже млађан те умре.

Кад ето јуре девојке
И с њима Јана убава.

Стојан тад рипну са стола
И зграби Јану убаву.

— Ој, Јано, Јано, убава,
Ти си ми пиле малено;
Ти си ми јагње ђурђевско.

Саопштио (1968) Славко Стојиљковић (1949—....) Дедина Бара.

ОПАДАЈ ЛИШЋЕ, ОПАДАЈ!..[11])

Опадај лишће са гране,
Те покриј моје трагове,
Да те мој драги не нађе.

Љуто сам њега варала,
Три пуне, пуне године.

Прву годину реко му ја:
Чекај ме драги још сам малена.

Другу годину реко му ја:
Чекај ме драги немам дарове.

Трећу годину реко му ја:
Жени се драги нећу те ја.

Опадај лишће са гране,
Те покриј моје трагове;
Да ме мој драги не нађе.
Љуто сам њега варала,
Три пуне, пуне године.

Саопштио (1970) Стојадин Тодоровић (1900—....), Бојишина.

СЛАВУЈ ПИЛЕ...[12])

Славуј пиле не пој рано,
Не буди ми моје драго.

Сама сам га успавала,
Сама ћу га пробудити.

Отићи ћу у ђул-башту,
Откинућу струк босиљка,
Шинућу га по образу,
Пробудићу моју мазу.

Славуј пиле не пој рано,
Не буди ми моје драго.
Сама сам га успавала,
Сама ћу га пробудити.

Саопштила (1950) Катарина Ранчић (1878-1956) Грделица

КОЊА ЈАШУ ДВА БЕЋАРА[13])

Два бећара коње јашу;
Два бећара коње јашу.

Радојица и Стојица;
Радојица и Стојица.

Радојичин коњ прескочи;
У девојкин бен-босиљак.

Девојка га љуто куне:

Аој коње, коње врани,
Стрелица те устрелила —

Кроз узицу у вилицу,
Кроз седленце у ребренце.

Саопштио (1972) Чеда Јанковић (1904...) Лесковац.

ДОМА ЛИ СИ ДУДЕ, МОРИ?...[14])

Дома ли си Дуде, сама ли си?

Дома сам си море, сама нисам;
Код мене је море, стара мајка;
Стара мајка море, стари татко.

Не крши се, Дуде, не ломи се;
Горе, доле, Дуде, кроз сокаци.

Изгоре ме, Дуде, запали ме;
Направи ме, Дуде, суво дрво;

Суво дрво, Дуде, шимширово;
Суво дрво, Дуде, јаворово.

Саопштио (1945) Јосиф П. Стошић (1912—....), Врање

ДЕВОЈКА ЈЕ ВОДУ ЛИЛА...[15])

Девојка је воду лила,
Ааај, девојка је воду лила.

Над водом се наклонила,
Ааај, над водом се наклонила.

Сама себи говорила,
Ааај, сама себи говорила.

Мили боже, лепа ли сам,
Ааај, мили боже, лепа ли сам.

Та лепша сам и од руже,
Ааај, та лепша сам и од руже.

Још да су ми гајтан веће,
Ааај, још да су ми гајтан веће.

И да су ми црне очи,
Ааај, и да су ми црне очи.

Све би момке заниједа,
Ааај, све би момке заниједа.

Преко воде преводила,
Ааај, преко воде преводила.

Мораву би замутила,
Ааај, Мораву би замутила.

Планине би запалила,
Ааај, планине би запалила.

Сиротињу слободила,
Ааај, сиротињу слободила.

Саопштио (1972) Стојадин Тодоровић (1900—....) Бојишина.

АХА!... АХА!...[16])

1. Род родила жута дуња,
— аха, аха!...
— жута дуња.

2. Под њом седи лепа мома,
— аха, аха!...
— лепа мома.

3. Ја јој реко добро вече,
— аха, аха!...
— добро вече.

4. Она мени дођ, довече,
— аха, аха!...
— дођ, довече.

5. Ја не одо прво вече,
— аха, аха!...
— прво вече.

6. Већ ја одо друго вече,
— аха, аха!...
— друго вече.

7. Драга ми се наљутила,
— аха, аха!...
— наљутила.

Саопштио (1972) Чеда Јанковић (1906—.....) Лесковац

КЛЕТА ДА СИ НАНО, МОРИ!...[17])

Клета да се нано, што ме на зло даде;
На зло даде нано, у село големо.
У село големо, у девет девера.
Ваздан су им порте затворене;

Свуноћ су им порте отворене.
Ваздан спију, свуноћ кајдукују.

Једно јутро девојче украли;
Узели га мајки из постељу...
Клета да си нано мори,
Што ме на зло даде.

Саопштио (1962) Славко Стојљковић (1940—....), Дедина Бара

ОЈ НЕВЕНЕ, ШЕСТОПЕРЕ[18])

Ој, Невене, шестопере, ој Невене?!...
Што ли си ми млађен увенуо, море!?...
Дал' ти вода корен подкопала?
Ил' ти змије корен подгрицкују?

Нит' ми вода корен подкопава.
Нит' ми змије корен подгрицкују.
Већ се млади много заволеше;
На мене се чврсто наслонише.

Моје жиле страшно угњавише; —
Зато сам ти увенуо млађан.

Саопштио (1970) Стојадин Тодоровић (1900—....), Бојишина

ШТО ЛИ МИ ЈЕ МИЛО...[19])

Што ли ми је мило у вас да дођем,
Шо ли ми је мило, џаном, у вас да дођем?

У вас да дођем за стол да седнем;
У вас да дођем, џаном, за стол да седнем.

Са твога татка вино да пијем,
Са твоју браћу нишан да гађам.

Са твоје сестре коло да играм.
Зато ми је мило у вас да дођем.

Саопштио (1972) Драгутин Јанковић (1906—....) Лесковац.

ОЈ ЈОВАНЕ, ЧОБАНИНЕ СТАРИ[20])

Ој, Јоване, чобанине стари,
Јованка те за јагње превари.
Не говорте не грешите душе,
Није мене она преварила...
Ја сам њојзи јагње поклонио,
Јер сам њено лице пољубио.

Саопштио (1966) Славко Стојљковић (1940—....) Дедина Бара.

ПЛАНИНО, ТУГО!...[21])

Планино, моја старино, туго!...
Старино, туго, планино.

Доста сам по теб ходио, туго!...
Комитске чете водио.

Доста сам мајке цвелио, туго!...
Многе сам мајке цвелио.

Једну сам мајку највише, туго!...
Једну сам мајку највише.

Закла јој сина Јована, туго!...
Закла јој сина Јована.

Јоване, сине Јоване, туго!...
Ти си ми јагње ђурђевско.

Саопштио (1965) Стојадин Тодоровић (1900—....), Бојишина

НАПОМЕНЕ

1) Збирка ДЕРВЕНКЕ — изворне народне песме централног дела Јужног поморавља, поникла је у овој фази поводом и у току акције организовања Првог сабора народног стваралаштва Србије у Лесковцу 21 — — 24. јуна 1972. године.

Збирка од неких 70 песама записаних из уста интерпретатора народног мелоса и непосредних стваралаца и неговалаца ове врсте народног фолклора припремљена је за штампу.

Кустос Народног музеја из Лесковца Радмила Стојановић снимила је мелодијски део свих песама ове збирке. Ових 20 песама припремљено је за објављивање у „Лесковачком зборнику".

2) Песма „Ој, Мораво, моје село равно!" узета је као уводна песма и то у једној од својих најраспрострањенијих верзија. Иначе, познато је, пева се највише по насељима поред реке Јужне, Западне и Велике Мораве. Легенда о постанку ове песме указује на чињеницу да је ова песма поникла у таквом Српском петоречју, у равничарском делу Дубочице на коме је простору река Морава често померала своје корито, плавила поља и потапала — најчешће „Јованове дворе".

3) „Пуче пушка из густи ораси"... — Ова пркосна севдалинка овога краја поникла је у централном делу Јужног поморавља, у Грделичкој клисури, после погибије господара Просеченице Абдул Ђерим аге, почетком 19. века.

Она је израз бунта поробљене раје Јужног поморавља која је, сазнавши за подвиге црнога Борђија, схватила да је дошао тај толико жељени и тако дуго и стрпљиво чекани час када се треба исправити и учинити све да се ропски ланац заувек збаци.

4) „Шарено пиле." — Кратка лирска еротичко-љубавна песма.

5) „Станика, леле..." — ова севдалинка симболизује тешку судбину девојке — младе и убаве, лепотице Клисуре.

Легенда испреда причу о несрећној љубави и чежњи лепотице која је, притиснута неразумевањем, сагорела у чежњи за вољеним који је отишао далеко...

Лепотица Станика је заиста постојала, а у Грделици има и потомке.

6) „Нишу се звезде из ведро небо." — Успела компарација српске девојке са звездом небеском. Ова песма се рецитује и пева, а и свира на готово свим инструментима.

Међутим, најупечатљивији доживљај ове песме постиже се кад се она изводи на сцени овако опремљеној:

— Док мајка тка на разбоју у кући, негде на врлетној коси крај Мораве и певуши о судбини српске девојке (која из „турско" бега и у браћу иде), дотле дете мота цевке на чекрку сачињеном ножем, косицом и секиром у Клисури и, пратећи будно песму своје мајке, гута сваку реч и ужива. А када мајка застане, дете тражи да поново пева и то по ко зна који пут, а дете заузврат мота, мота, па и оно почиње да певуши...

7) „Што Морава мутно тече?" — Песма под овим називом јесте такође песма Јужног поморавља и реке Мораве.

Врањски паша је са својим коњаницима често реметио мир у Клисури. Његово присуство заиста је мутило воду реке Мораве. Немир је изазвао и удес двеју утопљеница — Смиљане и Босане, чија је смрт опевана са много туге.

8) „Цвати ружа алена". — И сада се пева на начин како се то радило и у даљој прошлости. Песма обрађује један детаљ из живота; локализује и место, спомиње и главне личности, али у основи има циљ да нас насмеје.

9) „Јано, Јано!.." — Ова кратка песма опева старе сеоске идиличне мотиве и чобаницу Јану, чије име спомињу многе песме и легенде Јужног поморавља.

10) „Учи ме мајко, карај ме!..." — По мотиву и начину певања слична је песми „Јано, Јано"... али су ритам и мелодија по многочему другачији.

11) „Опадај лишће, опадај!..." — И овде је опеван врло чест мотив расплета једног обичног ашиковања сеоске омладине...

12) „Славуј пиле..." — У мелодији ове песме осећа се изванредна мелодичност типична за Јужно поморавље, а главни мотив јесте жеља да се прикаже лична припадност вољене.

13) „Коње јашу два бећара". — У 19. веку сви отресити и борбеним духом задојени младићи Јужног поморавља кретали су се слободније, облачили су се боље, па су и коње јахали. То се допадало, разуме се, првенствено девојкама и оне су их тобоже клеле када им ти младићи причине неку штету у башти, рецимо.

14) „Дома ли си, Дуде, море?..." — Ова песма одомаћена је у Јужном поморављу, а по читавим низом карактеристичних појединости потиче из врањског мелоса. Мотиви су препуни еротичних напомена и констатација, а мелодија је препуна севдаха...

15) „Девојка је воду лила"... — Песма под овим насловом обрађује мотив — монолог девојке, лепотице... Све је углавном повезано са реком — са Моравом...

16) „Аха!... Аха!..." — Ово је школски пример песме Јужног поморавља.

17) „Клета да си, нано, мори!..." — У овој песми народни певач опева прекор девојке коју су родитељи удали у многочлану породицу која се бави хајдучијом. Мотиви ове песме стари су и несумњиво потичу из времена када је Јужно поморавље било поприште дуге борбе између Турака с једне и хајдука, или боље рећи породица код којих је хајдучија постала у току дугог времена нека врста заната.

18) „Ој Невене, шестопере". — Овом песмом народни певач указује на љубавни живот сеоске омладине и њихове честе састанке.

19) „Што ми је мило..." — Кроз песму показани су идеали сеоских омладинаца који поред вољене девојке заволе и читав њен род. Све је опевано у току тихе радости и општег расположења.

20) „Ој Јоване, чобанине стари..." овде је у шаљивом тону речено Јовану шта говори свет. Имена Јова, Јован, као и име Јана и Смиљана, готово су увек присутна и представљају имена главних личности јужноморавских песама.

21) „Планино, туго!..." — Народни певач овом песмом указао је на безброј околности које су утицале да се планина назива „моја старино". За становнике Јужног поморавља планина је: мајка, кућа, заштитница, богатство, слобода... Али она је истовремено и туга, јер подсећа на тешке дане и мукотрпни живот када се „по њој ходило".

Најзад народни певач указује и на невине жртве. Опет се спомињу Јован и удављена мајка.

На крају, признаје се:

„Јоване, сине, Јоване, туго!...
Ти си ми јагње ђурђевско."

23) Казивачи: Тодор Стаменковић, Костадин Мецић, Славко Стојановић, Стојадин Бокић Тодоровић, Благоје Коцић, Славко Стојиљковић, Катарина Ранчић, Чеда Јанковић, Јосиф Стошић и Драгутин Јанковић.

Dobrivoé S. Rantchitch

DERVENKE

Les exemples des chansons populaires de la contrée de Grdelitza dites dervenke, présentent l'esprit et la caractère du peuple de cette contrée. L'auteur a ressemblé et publié des cansons les plus caracteristiques en donnant quelques commentaires necessaires.

Др Никола Живковић

Експлоатација рудишта молибдена—Мачкатица

Разбијањем дунавске двојне монархије и немачким поразом у првом светском рату дошло је до видних промена у оријентацији немачке спољне политике и трговине. Мировним уговорима њен привредни потенцијал и извори сировина били су драстично умањени, а могућности за брзи опоравак ограничене. Овакво стање немачке привреде искористиле су европске земље, углавном Енглеска, присвојивши немачке колоније и тржишта. Без сумње је да је била намера победничких сила да спрече поновно оживљавање немачког милитаризма. Кад се немачка привреда почела опорављати, наступила је велика економска криза у којој је она претрпела озбиљне ударце. Немачки увоз и извоз био је више него преполовљен и све до 1941. године није достигао ниво из двадесетих година. С друге стране, тридесетих година слабе немачки привредни односи са Совјетским Савезом, а англоамерички трговински уговори из 1938. године и одлуке Панамске конференције и конференције у Лими исте године такође знатно погађају немачку трговину, па за њу тржиште југоисточне Европе, Африке и Азије постаје, такорећи, животно питање у погледу снабдевања сировинама и прехрамбеним производима.[1])

Једна од првих организација привредне иницијативе, која је кренула означеним правцем, било је средњоевропско привредно веће.[2]) Циљ тог удружења било је: јачање привредних веза између Немачке и земаља југоисточне Европе, истраживачки радови у тим земљама и проучавање њихове привредне структуре и могућности које су оне пружале у привредној размени са Немачком и пропагирање инвестиционе и трговинске политике немачког капитала у тим земљама. Оснивачи овог удружења били су углавном представници и руководиоци највећих немачких индустријских предузећа заинтересованих за привредну делатност у југоисточној Европи, као сировинској бази, експортном тржишту или, пак, као инвестиционом подручју.[3])

У удружење су се осим ових учланили извесни јавни и научни радници који су били заинтересовани за проблеме Југоистока, лица из кругова окупљених око конзервативне националне групе који су у Немачкој чинили крупни индустријалци, финансијери, велепоседници, затим стара дипломатија и аристократија. Сви су они имали своје политичко средиште у тзв. Deutscher Heerenklub, касније названом Deutscher Klub, чији је члан за живота био и Хинденбург (Hindenburg).[4]) Делатност овог друштва била је нарочито развијена у периоду од 1936—1938, када ју је заменила немачка званична политика, која је усвојила замисли овога друштва. Од оног момента када је за југоисток Европе почела да се интересује немачка званична политика, ситуација се сасвим изменила. Одређена немачка министарства, а у првом реду Министарство привреде, у својим плановима предвиђала су даље продирање немачког капитала у привреду југоисточне Европе, а посебно у југословенску привреду богату рудним благом, неопходном немачкој привреди. У ствари, у свему томе треба тражити васкрсавање старе аустроугарске теорије о подунавском привредном простору и геополитичком појму Југоисток, који се у то време врло интензивно помињао у нацистичкој штампи, публици-

---

[1]) Др Јован Марјановић, Економска политика нацистичког окупатора у Југославији 1941—1945, посебан отисак из ЈИЧ, бр. 4/63, стр. 63.

[2]) Архив СУП СР Србије, Изјава Хермана Нојбахера, дата пред југословенским истражним органима 2. августа 1947, фасц. 2, стр. 18.

[3]) Никола Живковић, Контрибуција у Србији 1941—1944, ВИГ бр. 1/70, стр. 186.

[4]) Др Јован Марјановић, н. н. страна 74.

стици и науци. У том правцу треба тражити правог покретача тзв. Sudostforsschungen и појачаног интересовања немачке науке за балканске земље, а затим за оснивање разних институција и друштава за покретање листова и других сличних установа, без обзира како је и напред речено, што је у тим организацијама сигурно било и преданих научних радника и искрених пријатеља разних балканских и подунавских народа.

У ствари, основна тенденција ове експанзије била је да немачку привреду треба развити као индустријску радионицу Европе у подунавским и балканским земљама и тако их привезати за немачку привреду, да ове земље производе претежно сировине и аграрне производе којима ће се Немачка снабдевати (теорија Gros-Wirttschaftsraum). Разуме се да је ова концепција имала своју политичку страну, чије су карактеристике у вези са расистичком теоријом и експанзионистичком политиком и акцијом већ добро познате. Први значајни корак у реализацији ове политике било је склапање трговинског уговора између Немачке и Југославије 1934. године. По овом уговору Трећи Рајх је куповао пољопривредне производе у Југославији, а није их плаћао девизама већ путем клиринга, извозећи своју индустријску робу у Југославију. Количину као и услове извоза и увоза одређивала је немачко-југословенска мешовита комисија која се састајала два пута годишње. Поменутим уговором и осталим немачким тајним плановима, Југославија је требало да заузме одређено место у снабдевању Немачке сировинама и пољопривредним производима. Југославија је била посебно привлачна за немачку привреду својим рудним благом (бакар, гвожђе, олово, цинк, манган, боксит, антимон, магнезит, молибден и др.) необично значајним за немачку ратну привреду. Због оваквог интересовања ускоро су склопљени уговори о разним питањима, тако да немачки капитал у југословенској привреди почиње да заузима значајно место. У томе му је умногоме помогао аустријски капитал који је био тесно повезан са немачким и имао своје филијале или заступништва у југословенским градовима који су прерасли у југословенска друштва, али са огромним делом немачког капитала.

Сви ови уговори о зближавању Југославије и Трећег Рајха имали су за циљ да се југословенска привреда укључи у немачку привреду и то на некоректан и израбљујући начин по Југославију. Наиме, радило се о рудном богатству Југославије и аграрним производима који су у то време немачкој привреди недостајали. С друге стране, Југославији су као индустријски неразвијеној земљи били потребни индустријски производи које је Немачка нудила у замену за аграрне производе, под условима у оно време повољнијим за Југославију, с обзиром на цене које су важиле на светском тржишту, али још повољнијим за Немачку, јер је она на југословенском тржишту пласирала оне производе које на другим тржиштима није могла да прода. Немачка је на југословенском подручју инвестирала велики капитал с крајњим циљем да извуче из Југославије што више сировина. О томе говоре и уговори о инвестирању немачког капитала у југословенску привреду, који су били тако сачињени да су од њих имали користи само Немци.

Од сировина са овог подручја у великој мери је зависило успешно завршење немачког четворогодишњег привредног плана на чијем челу је стајао Херман Геринг (Hermann Göring) који је наименовао за свог помоћника за Југославију Франца Нојхаузена (Franz Neuhausen), који је одмах почео, као што је и пре чинио, да доводи што већи број истакнутих немачких стручњака у све привредне области које су Немачку интересовале. Тако у Југославију долазе др Гемунд (Gemund) 1934. године, Фриц Рајзер (Friz Reiser) 1934, Др Валтер Криг (Walter Krieg 1936, Анро Милман (Anro Millmann), Јакубус Зенген (Jakubus Zoenegen) 1938.[5])

За рударство је ангажовао најистакнутије немачке стручњаке, професоре универзитета, људе који су се као научници и раније бавили овом проблематиком. Тако су ангажовани професор Клар (Klar) из Беча, др Хислајтер (Hissleiter) из Граца и др Бешер (Bescher) и други,[6]) да као геолози испитају многобројна подручја на којима се налазила руда. Затим су на сличном послу 1939. године ангажовани дипломирани инжењер Ханц Штајгер (Hans Steiger) и Роберт Деригл (Robert Deurrigel) који су и раније као познати стручњаци радили у својству представника Алатина у неким југословенским налазиштима антимона.[7])

Све ово је учинило да немачки капитал скочи са 13-ог на прво место и пред почетак II светског рата да достигне 1.541,7 милиона динара или 25,2% од укупно инвестираног страног капитала у југословенској привреди.[8]) Немачко интересовање за

---

[5]) Др Јован Марјановић, н. н. стр. 77.

[6]) Архив Савезног секретаријата за унутрашње послове, Београд, фасц. 36, стр. 12 до 38.

[7]) Исто, фасц. 36, стр. 42.

[8]) Исто, фасц. 2, стр. 12.

југословенску привреду се и даље наставило па је четворогодишњим планом предвиђено формирање заједничког рударског предузећа на темељу учешћа 50:50. То су, у ствари, требало да буду државна предузећа у којима би са југословенске стране било прибављено одобрење за експлоатацију рудишта и радна снага, а Немачка би уложила погонски материјал, машине и стручњаке. Било је договорено да се на овим принципима формира југословенско-немачко рударско друштво. Немачка је преузела обавезу да производе оваквог рударског предузећа откупи независно од цена на светском тржишту. Међутим, због става неких југословенских представника, којима је било сасвим јасно колико Немачка на овај начин експлоатише југословенску привреду, до формирања друштва није дошло, али је у Берлину формирано друштво »Suedost Montan« као немачки део планираног друштва са уплаћеним капиталом од стране немачке државе од 30 милиона RM, чији је председник био Франц Нојхаузен.[9]) Помоћу тог новца Нојхаузен је успео преко својих пријатеља у Југославији да издејствује рударску дозволу за налазиште молибдена у Мачкатици, недалеко од Сурдулице. Чим је обезбеђено рударско право и дозвола, одмах се почело са испитивањем терена у чему су, поред „Југомонтана", учествовали још и Средњоевропски трговински савез (Mittel Europaeischer Handekstag) и I. G. Farbenindustrie. Геолошка истраживања су извршена пред почетак II светског рата. На истраживању рудишта радили су др Бетер (Boetther), др Хислајтнер (Hisslleitner) и проф. Кларк (Clar). Главни њихов сарадник био је дипломирани инжењер Ханс Штајгер који је руководио радовима на копању и отварању рудишта. На основу првих налаза утврђено је да се ради о огромним количинама молибденове руде. У почетку се мислило да ту има 300.000 тона руде са 0,18% молибдена, нешто сиромашнија од руде из рудника Кнопен у Норвешкој која садржи 0,2 посто молибдена и за коју се сматра да је најбогатија молибденом у Европи.[10])

С обзиром на тако добре резултате истраживања и богат састав руде која је немачкој индустрији била неопходна, одмах по окупацији Југославије од стране Немачке предузете су све мере да се почне са експлоатацијом. Од руководства немачког четворогодишњег привредног плана добијена су средства и приступљено је изградњи пратећих објеката. Од рудника до Сурдулице изграђен је пут и набављена транспортна средства, а у Белом Пољу код Сурдулице подигнута је флотација са машинама најмодернијим за оно време. Поред тога изграђено је радничко насеље са свим потребним објектима за смештај.[11])

Кад је све било готово, пут, транспортна средстава, флотација и пратећи објекти, отпочело се са експлоатацијом. Радовима на ископу руде и самим рудиштем руководио је Ханс Штајгер, а прерадом руде и флотацијом инжењер Кохл (Cohl), а све скупа је било под директном контролом Франца Нојхаузена. Као најближи сарадници ,поред Штајгера, и Кохла, били су му и инжењер Хаст (Hast) и инжењер Реш (Reusch) и професор више техничке школе у Бреслау, затим руководилац најмодернијег дневног копа налазишта железне руде у Штајерској. Имена двојице последњих нисмо могли утврдити.[12])

Према подацима које налазимо у немачким документима експлоатација је почела после окупације: ангажована радна снага и машине пуштене у погон. У току 1941. до октобра 1942. године дневно је ископавано по 300 тона руде. Од краја октобра 1942. када су побољшани услови експлоатације допремањем и укључивањем у производњу модернијих машина, као и ангажовањем већег броја радне снаге, па до краја 1943. године производња је удвостручена. Дневно је ископавано и по 600 тона руде. После овог производња је и даље расла тако да је првих дана 1944. године ископавано и по 1.500 тона. Ископана руда је транспортована у Бело Поље на прераду у новоподигнутој флотацији. Из расположивих немачких извора видимо да је у периоду од 1. јула 1941. до 1. јула 1942. прерадом ископане руде добијено 75 тона молибдена,[13]) а у времену од 1. јула 1942. до краја 1943. године 74.355 тона молибдена. [14]) У овом другом дужем временском периоду који је обухваћен извештајем добијено је више молибдена него у претходном. То вероватно због тога што је ископ руде у односу на претходни период био удвостручен, али је вероватно и то да је део руде који је ископан у 1941. и у пр-

[9]) Архив СУП СР Србије, изјава Франца Нојхаузена пред југословенским истражним органима 1948. године, фасц. 3, стр. 19.

[10]) Извештај немачког опуномоћеника за привреду Србије 1941—1942, Национални архив Вашингтон (NAW), T-75, P-69, снимак 31.

[11]) Архив СУП СР Србије, изјава Франца Нојхаузена пред југословенским истражним органима, фасц. 18, док. 36 и 37.

[12]) Извештај немачког опуномоћеника за привреду Србије за период 1941—1942, NAW, T-75, P-69, снимак 95.

[13]) Извештај немачког опуномоћеника за привреду Србије за период 1941—1942, NAW, T-75, P-69, снимак 32.

[14]) Исто, снимак 95.

вој половини 1942. године прерађиван у овом другом периоду. У току 1944. године, с обзиром на насталу ратну ситуацију, ископано је мање руде. Мада је у неким данима ископавано и по 1.500 тона руде, у недостатку радне снаге и због присуства Народноослободилачке војске, производња је била нередовна па су и укупни резултати били мањи. Нисмо у могућности да утврдимо колико је руде ископано од почетка 1944. године па до повлачења Немаца, односно до ослобођења рудника и флотације, али се из немачких извора може закључити да је прерадом руде ископане у овом периоду добијено 11.036 тона молибдена.[15])

О експлоатацији овог рудишта постоје и бугарски подаци који се донекле разликују од немачких. По њима је истраживање и експлоатацију вршило само предузеће АД „Југомонтан" које је све истражи-вачке радове обавило још пре рата, а да је експлоатација почела непосредно после капитулације Југославије. Мада је та територија припала Бугарској, сву власт над рудиштем и његовим постројењима имале су немачке окупационе власти у Србији, односно Нојхаузен са његовим стручним штабом. Према бугарским изворима, у почетку је експлоатисано 500 тона руде месечно. Међутим, када су касније неки радови били боље организовани дневно је ископавано и утоваривано и по 300 тона руде.[16]) Из бугарских докумената се не види колико је молибдена добијено из ископане руде, али како то каже аутор доле цитиране књиге, ископане су огромне количине и добијено доста молибдена, метала изузетно важног за немачку ратну индустрију. По нашем мишљењу више би требало веровати немачким документима и подацима из њих јер су писани на лицу места и од људи који су били директно ангажовани у производњи у самом рудишту и флотацији.

По повлачењу Немаца престала је даља експлоатација овог рудишта. Непосредно иза рата комисија састављена од југословенских стручњака дошла је до закључка да је даља експлоатација нерентабилна, па су рудиште и машине у флотацији са свим пратећим објектима стављени у стање мировања.

---

[15]) Извештај немачког опуномоћеника за привреду Србије за период 1941—1942, NAW, T-75, P-69, снимак 105.

[16]) Давид Коен, Ограбването и разорjаването на балгарско стопанство от германските империалисти през бтората световна воина, Софија 1966, стр. 50.

dr Nikola Jivkovitch

EXPLOITATION DES MINES DE MOLIBDEN DE MATCHKATITZA

Après l'occupation de notre pays les Allemands sont costruits des installations et ont commencé l'exploitation malgré que la mine dans Matckatitza se trouvait dans la zone qui appartenait à la Bulgarie. Cette exploitation a duré jusqu'a la fin de la guerre. Après la libération la mine est fermée parce qu'elle n'a pas été rentable.

Др Видосава Стојанчевић

Етничка, демографска и социјално-економска структура Ниша после ослобођења од Турака (1878—1885)

У првим годинама после ослобођења од Турака, у варошима ослобођених предела, некадашњим средиштима турске политичке и административне управе, извршене су знатно наглије и сложеније промене у етничкој, социјално-економској структури и културном животу него што је то био случај са сеоским насељима ових крајева.

Ниш, као најразвијеније градско насеље ослобођених предела 1878. године, за разлику од осталих варошких насеља (Лесковца, Врања, Пирота, Прокупља), које су се знатно спорије развијале, доживљавају већ у току прве деценије слободног националног живота врло снажан економски преображај и коренite промене у етничком, демографском и целокупном културном животу.

Са уласком српске ослободилачке војске у Ниш 29. децембра 1878. године отпочео је у овом градском насељу врло динамичан процес етничких померања, наглог популационог развоја и социјално-економских раслојавања у условима привредног и културног преображаја. Све ове нове промене условиле су даљи ток развитка Ниша и створиле основу за његову савремену етничку, демографску и социјално-економску структуру.

Премда у савременој литератури налазимо податке о општим карактеристикама привредног, економског и културног преображаја вароши ослобођених предела, међу којима и Ниша,[1] у напредне индустријске центре у специфичним условима развоја у оквиру капиталистичког уређења наше земље у прошлости, а посебно у оквиру социјалистичке изградње Југославије, још увек не налазимо довољно осветљену ону фазу развоја Ниша, и осталих вароши ослобођених крајева, која представља основу у њиховом општем развоју, а која је обухватила прве деценије живота после одласка Турака и успостављања нових друштвених и економских односа у ослобођеној земљи.

До сада су углавном остали неискоришћени аутентични документи из времена уочи и непосредно после ослобођења Ниша, и осталих вароши ослобођених предела 1878. године, који могу да пруже поуздан пресек социјално-економске, демографске и етничке структуре ових градских насеља у првој декади њиховог слободног развоја, у којој су се испољиле основне специфичности и законитости процеса формирања нових привредних и економских кретања, и етничког развоја ослобођених крајева, после одласка Турака. Овде ћемо покушати да на основу једног дела аутентичних извора осветлимо новонастале прилике у ослобођеном Нишу непосредно уочи рата 1877. и у првим годинама по ослобођењу (1878—1885. године).

I

Крајем турске владавине у јужним крајевима Србије, непосредно уочи српско-турског рата 1877/78. године, варош Ниш је била седиште казе (среза) мутесарифлика (округа) у саставу косовског вилајета, како је то записано у турској администрацији.[2] Нишки мутесарифлук је тих година захватао простор од око 243 миље², на коме је било седам каза: нишка, пиротска, врањска, лесковачка, прокупљанска, куршумлијска и трнска. Према овом извору, нишка каза је у то време имала врло сложену етничку и демографску структуру: бројала је укупно 21398 душа мушког становништва (пореских глава), од којих је 17.107 било мушкараца хришћана, а 4.291 мушкарац муслиман.

У Нишу, као седишту казе и мутесарифлика, према наведеном попису, било је укупно 18.255 мушких (пореских) глава, хришћанских и мухамеданских. Ако би се упоредио однос мушког хришћанског и муслиманског становништва, онда се види да је мушко муслиманско становништво у нишкој кази чинило једну петину укупног одраслог мушког становништва, док је оно у лесковачкој кази, на пр., износило једну трећину укупног одраслог муслиманског становништва. Мушко мухамеданско (муслиманско) становништво у нишком мутесарифлику је највећим делом било стално настањено у варошима, седиштима каза.

Одређене податке о етничкој структури Ниша и нишке казе у наведеном попису (из 1873. године), пружају рубрике са подацима о говорним језицима мухамеданаца у варошима, према којој су нишки мухамеданци, као и пиротски, говорили искључиво турским језиком, док је за лесковачке и врањске мухамеданце записано да су говорили мешовитим језиком, „пола турски — пола арнаутски". Мухамеданско становништво у другим варошима (Прокупљу, Куршумлији и Трну) нишког мутесарифлика, међутим, говорило је само „арнаутски". Према томе, може се закључити да је етнички компактније турско становништво живело углавном у Нишу, делом и у Пироту, док је у осталим варошима преовлађивало мешовито арбанашко-турско становништво.

Ниш је, у економском погледу, до краја турске владавине задржао свој ранији значај који је имао као једно од главних трговачких средишта у турској царевини, везано за бројна трговачка места у јадранском и егејском приморју, одакле је увожено уље и дуван, који су се преко нишке пијаце даље разносили, док се преко нишке пијаце у приморју извозила вуна, восак и говеђе коже (за Дубровник, Атину и друга места).[3] Поред трговине, у Нишу је под турском управом током 18. века развијено занатство ушло у почетну фазу индустријске производње: отпочела је прерада коже (сактијана) у радионицама на Нишави, која се много извозила, и интензивни развој воденичарства.

Према подацима наведеног турског пописа из 1873. године, крајем турске владавине нишки мутесарифлик је, према суми годишњих државних прихода, био на другом месту по економској развијености, одмах после софијског, а испред видинског мутесарифлика. Главна сума годишњих државних прихода у нишком мутесарифлику износила је те године 25.009.642 турских грошева, у софијском нешто више — 29.846.923 турских грошева, а у видинском 21.942.832 турских грошева, док су остали (призренски, скопљански и новопазарски) били знатно сиромашнији.

Државни годишњи приходи у нишком мутесарифлику, као и у осталим вилајетима, убирани су по категоријама прихода, које приказује следећа табела:

Т. I Категорија државних годишњих прихода нишког мутесарифлика 1873. у турским грошевима

Вергија (порез)	3342008
бедел (војница)	2627036
ушур (десетак)	12433015
игим (овчарина)	4002909
ресумат (разни приходи)	2604674

Према горњим подацима, дакле, око 72% турских државних годишњих прихода у нишком мутесарифлику доносила је аграрно-сточарска привреда, и приходи од занатско-трговачких делатности (ресумат).

Ниш, као врло старо насеље, од свога постанка (280. године пре н.е.) до пада под Турке 1386. године, и кроз дугу турску владавину до 1878. године, прошао је кроз дугу и бурну историју свог развоја,[5] у којој су створени услови за формирање његове врло динамичне и хетерогене етничке структуре. Стратегијско-комуникациони и економски значај Ниша нарочито у периоду дуготрајне турске владавине, допринео је да је Ниш често плењен и пустошен од освајача, расељаван и поново подизан, да би израстао у напредну варош, како су га путописци из тог времена описивали. Захваљујући развијеној трговини и комуникационим везама Ниш је постао стециште трговачких каравана и мноштва путника на комуникацији Ниш—Софија—Цариград.[6] Стално су га, у том периоду, настањивали углавном Турци, у мањем броју хришћанско становништво досељено из околине, цинцарски трговци, а у 16. веку у њему су своју колонију основали дубровачки трговци. После аустро-турског рата (крајем 18. в.) и емигрирања српских трговачких породица преко Саве и Дунава, ојачао је утицај инородних хришћанских трговаца, нарочито Јермена, који су у њему основали у то време и своју колонију.[7] Променљиве и врло сложене историјско-политичке прилике од краја 17. до почетка 19. века, а затим у току 19. века све до одласка Турака из Ниша 1878.[8] године, изазивали су сукцесивне процесе депопулације хриш-

ћанског становништва, демографску колебљивост и етничку сложеност у развоју вароши Ниша. Етничка подела нишке популације у том раздобљу карактерисала је и привреду вароши: трговину и занате водило је већим делом турско, а мањим делом хришћанско (грчко, цинцарско и српско) становништво, са остацима старог дубровачког трговачког слоја. У време Кочине крајине путописци помињу Ниш као варош етничку и врло хетерогену, у којој је, са 200 домова у утврђеном делу вароши и 1.000 домова у вароши, живело турско становништво, а у 2.000 варошких домова живели су хришћани, од којих 700 домова у самој чаршији.[9] Ниш се у то време, по свом типу, развијао као турско-источњачка варош.

Историјски догађаји у турској царевини, нарочито крајем 18. века, почетком и у току прве половине 19. века,[10] изазвали су нова етничка и демографска кретања варошког становништва, а Ниш је истовремено постао и главна раскрсница ка Београду и Србији за сеоско хришћанско становништво нишког краја, и њему суседних области. Као живо транзитно чвориште на цариградској комуникацији, Ниш је у току свих турских ратних операција у овом раздобљу постао стециште разнородног становништва, како војног, тако и цивилног, које је придолазило, пролазило или се у њему трајно или привремено задржавало.[11] За обновљену Србију у оквиру београдског пашалука, Ниш је у политичком и економском погледу постао погранична варош на српско-турској граници. После 1833. године, стицањем независности Србије, постављањем пограничног „плота" од Алексинца до Вршке чуке, и припајањем Србији „отргнутих нахија", Ниш је постао средиште учесталих пограничних буна српског становништва под турском управом. Све ове околности изазвале су нове миграционе покрете нишког варошког становништва у правцу обновљене Србије. Политички догађаји у Србији после 1833. године посебно су изазвали појаву београдских Турака мухацира у Нишу, Београдских ерлија и спахија, који су остали без својих поседа и привилегија, и отпочели да врше разне злоупотребе над нишким варошким становништвом и у околним нишким селима. То је подстицало нове буне Нишлија, које су опет изазивале и нове емиграционе покрете нишког српског варошког и сеоског становништва у Србији и ван ње (1834, 1841).[12] Епидемија куге, уз политичке немире 1838. године, утицала је на наглу депопулацију вароши Ниша. Низ реформних мера које су Турци спровели у неослобођеним крајевима до краја прве половине 19. века, а посебно кршење тих реформних одредаба, посебно су доприносили колебању и новим емиграционим кретањима нишке варошке популације према Србији.[13]

Као варош, Ниш се брже и снажније развијао тек крајем прве и почетком друге половине 19. века, у периоду слабљења турске власти. Тада је отпочела динамичнија урбанизација, како турског, тако и хришћанског дела вароши. Од 1833. до 1877. Ниш је популационо оснажен, и броји око 30.000 становника, а до 4000 домова.[14] У том раздобљу нишка варош се развијала, као старији део насеља, на левој обали Нишаве, подељена у четири „мале" или четврти, које су носиле називе по варошким капијама (Стамбол, Лесковачка капија), или по личним и породичним именима (Жожина мала), док је други део крајева носио имена по пијацама (трговима), на пр. Арнаут-пазар и Палилула. Утврђени део вароши делио се на Београд и Јагодин малу, назване по главним комуникацијама према којима су се и налазиле. Осим ових мала, постојале су и циганске махале, којих је било четири, а које су представљале и посебну етничку целину.[15]

Становништво ових старих крајева вароши Ниша било је етнички врло хетерогено. Турци, мухамеданци разноликог етничког састава и порекла (међу Турцима било је Арбанаса, Черкеза, Цигана, турских мухацира разноликог порекла), чинили су главни део варошких становника. Други део варошке популације чинили су хришћани, српски, грчки и цинцарски трговци и занатлије, и придошло околно сеоско српско становништво, затим „Чивути" (Јевреји), трговци и занатлије. У предграђима Ниша (на „Грбавици" чивлаку, и на „Чалкански" чивлаку) живели су досељеници из Сврљига.[16]

У овим годинама Ниш се и даље развијао као значајно трговачко средиште, познато по трговини вуном, кожом, ужаријом и вином. Већ од 1860-тих година изграђене су биле нове комуникације, које су обезбеђивале људски и робни транспорт према Нишу, а које су изграђене у време Митхад Паше. Ниш је захваљујући овоме развио врло живе трговачке везе са Солуном, Пловдивом и Београдом, а нарочито са Србијом и српским крајевима под Турском.[17]

Трговина и занати у Нишу у овом раздобљу задржали су некадашњу етничку поделу: Срби су се бавили углавном локалном трговином, и занатима мањег обима, као мутавџије, и друге занатлије

за потребе сеоског становништва; мухамеданци, „Турци", бавили су се мањим делом трговином, већином су били поседници имања у околини, а доста су се бавили и посебним врстама заната, којима нису могли да се баве хришћани (били су пушкари, ножари, поткивачи, седлари, табаци, пекари, леблебџије, шећерџије и млекаџије); Арбанаси „Латини", католици, за разлику од мухамеданаца, били су већином пекари. Цинцари и Грци са Јеврејима држали су готово сву увозну и извозну трговину у својим рукама.[18] Домаћа радиност била је тих година углавном посао српских варошких жена које су се бавиле израдом чарапа, ручника, кошуља и појасева за продају на нишкој пијаци.

Осим трговином и занатима, становници Ниша, како хришћани, тако и мухамеданци, бавили су се и пољопривредом на својим имањима у близини вароши и околним селима, а уз то и сточарством (као ратари сељаци-чивчије, и као бегови, господари), све до ослобођења 1878. године.

Међу странцима који су посетили Ниш пред крај турске владавине, био је познати научник и путописац Ф. Каниц, који је дао детаљне и највернији описе старог турског Ниша и његових становника уочи ослобођења, и првих година по одласку Турака из нишке вароши, после 1878. године. Долазећи пословно у Ниш у неколико наврата, Ф. Каниц је могао да прати непосредно развој Ниша и промене у њему пред крај турске, и на почетку увођења српске управе, од 1860-тих до 1880-тих година, па и касније.[19]

Приликом своје прве посете Нишу 1860. године, Ф. Каниц је забележио да је у њему затекао стару турску варош, седиште турске управе, „пашину столицу", под чијом су управом биле казе Прокупље, Ниш, Лесковац, Пирот и Берковица, а већ 1867. године, приликом свог другог боравка у Нишу, записао је да је у саставу „Туна вилајета, чије је седиште у Рушчуку. Ф. Каниц, осим ових честих административних промена у кратком времену, констатује да је Ниш тада затекао као „стару утврђену турску варош, оријенталног изгледа и колорита, са турским кућама и баштама", да је у вароши набројао 13 „декоративних мошеја" са минаретима, запуштене мухамеданске четврти, и један бољи хан. Као последњег турског пашу у Нишу, чијом је заслугом варош урбанизована, помиње Митхад пашу; у његово време тврђава је преуређена, са неколико новоподигнутих касарни, обезбедио је варош од честих поплава, подигао је нове капије, нов Ислахан, трговачко-занатску школу, увео телеграф, подигао и затворску зграду, и изградио део вароши одређен за становање београдских Турака мухаџира.[20]

У то време Ф. Каниц је забележио да је у Нишу живело 8.000 мухамеданаца, већим делом поседника имања у околини вароши, и претежно занатлија. Описујући живот нишке вароши, Ф. Каниц сликовито приказује жив саобраћај у старој, дугачкој, турској покривеној чаршији, испрекиданој са неколико кафана, ашчиница, берберница, бунара и дућана са шароликом робом. Стара турска чаршија, по његовом опису, протезала се као бесконачно уска и отегнута улица. У низу ружних и трошних кућа издвајао се мост на Нишави, који је био доста очуван и украшен читавом дужином — а који је подигао чувени Митхад паша — и представљао остатак „азијатског уметничког и китњастог маварског стила". Ф. Каниц пружа такође и драгоцене податке о преуређењу нишке тврђаве, о њеном дограђивању и унутрашњем распореду, са харемлуком, мошејама, тулбетима, сахат-кулом, касарном и оружаном, магацинима, као и новој изграђеној „Хункиар" и „Едриен" махали, у којима је само мухамедански живаљ, са неколико бољих и угледнијих зграда за официре, чиновнике и трговце.[21]

Приликом своје поновне посете Нишу 1870. Ф. Каниц је забележио своје утиске о знатним променама у преуређењу утврђења и „редута" на Горици и Винику у време „Абдурахман и Шефћет паше". Већ 17 година касније (1887) када је по одласку Турака поново посетио Ниш, Ф. Каниц је био изненађен великим преображајем вароши коју је једва препознао: затекао је уместо старе турске вароши нови град, који је много изгубио од старог оријенталног изгледа, и постао нова варош „младе српске краљевине", који је новоподигнутом железницом био повезан са Београдом и Солуном. Уједно је приказао и остатке старог турског Ниша, од уласка у нишки град кроз Београдску капију, са остацима старе чесме, две текије, изглед две турске махале, Хункијар и „Једирче-Бали", и у њима „кукавни изглед народа", прљаве каванице, бакалнице, бозаџинице и „свакојаке турске прчварнице", затим, стару Стамбол капију, Мехмедпашин мост на Нишави, и утиске са шетње кроз Београдску и Јагодин-малу, на левој страни, до којих је дошао преко баруштина „и неописиве нечистоће" кроз улице, „које нису као улице", кроз кривудаве сокаке са џамијама, до „пазара", усред кога се „ни двоја кола нису могла мимоићи". Од знаменитих зграда затекао је „Пашин конак" у граду, и српску саборну цркву са школом. Посетио је и остатке старина, места

са трговима старих црквава (Св. Аранђела и св. Николе), Ћеле кулу и резиденцију нишког владике.[22]

У српском делу вароши Каниц је забележио да је свуда видео нагли напредак: „европске" куће за становање, између којих су стрчали остаци турских минарета и слепи сокаци; затим дуги низ предузећа и радњи, хотела, кафане, магазе, као одраз економског преображаја Ниша у новим политичким условима, после исељавања Турака (1878). Изградња железнице, како Каниц запажа, привукла је бројне странце у Ниш, као предузимаче, трговце, шпекуланте „свих врста". Привредне могућности нишке околине су, како он наводи, развиле нишко тржиште и допринеле снажнијем струјању сеоског становништва из околине у варош.

Осим заосталог турског становништва у Нишу је Каниц тада затекао Јевреје, Цинцаре, Грке, као трговце и занатлије, и малобројно западноевропско становништво — нешто Немаца, Енглеза и Италијана, настањених одскора као мајстори, инжењери и стручњаци у вези са изградњом железнице и почецима индустријске изградње. Због осетног прилива странаца у Ниш, отворени су и конзулати у Нишу, енглески, италијански, аустријски, а у вези са проблемима заосталог турског становништва, отворен је и турски конзулат.

Све ове промене, које је запазио Каниц, допринеле су да се Ниш све до краја 19. и почетка 20. века почео развијати као градско насеље које је у тадашњој Србији имало најхетерогенију етничку структуру.

Првих дана по ослобођењу, преображај нишке вароши отпочео је избацивањем „неколико хиљада кола ђубрета са нишких улица, изван вароши", и довлачењем „чисте земље и песка за насипање и уклањање баруштина", подизање паркова на баровитим местима.[23]

Урбанизација нишке вароши отпочела је доношењем првог пројекта за регулацију вароши Ниша још прве године по ослобођењу, 1878, који је остварен најпре регулацијом улица, подизањем и адаптирањем јавних грађевина, надлештава и управних средишта, затим рушењем старих турских дућана и дотрајалих кућа. По речима савременика, нишка варош је само за једну годину дана живота у слободи доживела такав преображај, какав није доживела ни за читав век живота под турском управом.[24]

II

Према првом званичном попису који је извршила српска управа у ослобођеном Нишу, затечено је укупно 2719 кућа, 3277 породица, у којима је живело 6696 мушких, и 6105 женских становника. Од тога је било укупно 1168 становника „мухамедове вере" у 225 кућа (606 мушкараца, 562 жене), и 906 Јевреја у 129 кућа, 429 мушких, 477 женских).[25] У нишким селима био је затечен само мали број мухамеданског (турског) становништва (у нишком срезу 223), што значи да је турско становништво нишког мутесарифлика живело углавном у вароши. Међутим, изгледа да је према првом незваничном попису српске управе, „када се по освојењу Ниша дошло да се попише становништво",[26] затечен нешто већи број укупног становништва (12.817 душа), али знатно мањи број Турака (само 401) и мало мање Јевреја (900 душа и 250 фамилија), док су Цигани, без обзира на конфесију, били укупно записани, извојено од осталих, у броју од 797 душа.

Т. II Упоредни преглед популационе структуре вароши Ниша 1878—1884. год.[26а]

године	број домова	број породица	бр. мушких	бр. женских	укупно становника
1878.	2719	3277	6696	6105	12801
1884.	4491	—	8717	7461	16178

Ако би се укупан број становника затечен у Нишу 1878. приликом ослобођења, и из године 1884, упоредио са укупним бројем (хришћанског и муслиманског) становништва у турском Нишу из 1873. године, онда се уочава знатан процес депопулације нишке вароши који је настао као последица рата и снажних емиграционих покрета турског становништва из Ниша после успостављања српске управе 1878. године. Такође се може пратити даље процес наглог успона прираштаја становника у Нишу у првим годинама после одласка Турака, тако да се број нишких житеља већ у 1884. години попео на 16.178 и тиме се знатно приближио цифри од 18.255 становника, колико је Ниш имао непосредно пред српско-турски рат (1873. године). Нагло опадање популације у Нишу у време и непосредно по ослобођењу

износило је скоро нешто више од 30% тадашњег становништва, док је првих шест година после ослобођења овај дефицит поправљен и сведен за кратко време само на око 11% опалог броја становништва, у односу на стање из 1873. године.

Уочи ослобођења, у Нишу је живело стотинак католичких Арбанаса, који су се највероватније доселили у Ниш негде у 17. веку, и који су потпадали под јурисдикцију призренског надбискупа. Попис становништва Ниша 1878. обухватио је око 3000 странаца католика, досељених у време изградње железнице као предузимачи, чиновници и војна лица.[27])

Јевреји су се до почетка 18. века настанили (око 200 фамилија) у Нишу дуж Нишаве, и још у то време подигли су своју синагогу. После 1878. и у првим деценијама нашега века број нишких Јевреја опао је са 900 на 400 душа.[28])

Приликом уласка у Ниш српска војска је затекла у њему 8500 Турака, претежно земљопоседника и занатлија и нешто мало трговаца. Према потписаној конвенцији о предаји Ниша Србима, између српских и турских власти (које су представљали Халил и Рашид паша, са једне, а са друге стране пуномоћник српског кнеза генерал пуковник Лешјанин), било је дозвољено турским грађанима Ниша да се, и поред гаранције српске владе о „неповредимости имања, части и живота, једнакости за све вере", могу исељавати из Ниша уз помоћ и олакшице од стране српских власти.[29]) Према извештају штаба српске Врховне команде у Нишу од 18. августа 1878. године из Ниша се било иселило 1075 турских породица са 4274 душе. Исељени су са 1924 колске запреге. Од некадашњег многобројног турског становништва у Нишу је тада било остало још само 79 породица, са 316 душа, настањених у Београд-махали.[30])

У овом крајем пресеку општих услова развоја нишке вароши и њене етничке, демографске и социјално-економске структуре непосредно уочи, и првих година после ослобођења 1877/78. године, обухваћени су општи подаци које су нам до сада пружили стручна литература и статистика. Међутим, ови уопштени подаци не могу потпуније да осветле развојне етапе кроз које је пролазио Ниш, као насеље, у периоду слободног развитка, нити оне сложене и динамичне процесе преображаја кроз које је нишка варош пролазила у новим условима економског, социјалног и етничког развоја.

Овај недостатак покушаћемо да надокнадимо бар делимично подацима које нам пружају некоришћени архивски извори о економској и социјалној структури и етничким кретањима вароши Ниша у оквиру нове административне поделе и пореског система у Србији после ослобођења од Турака, које нам углавном пружа „Књига распореда пореза на земљишта" и „преглед разрезаног пореза на земљишта" крајем прве деценије по ослобођењу (од 1. новембра 1884. до 1. новембра 1885. године).[31])

III

Према српској административној подели и службеној статистици из 1884. године, Ниш је у првој деценији после ослобођења био седиште округа, у коме су била четири среза (лесковачки, нишки, заплањски, и власотиначки). Овако формиран, нишки округ је чинио око 5,52% укупне површине тадашње краљевине Србије, захватајући простор од 2.681 км^2 који је био приближан површини бившег турског нишког мутесарифлика.[32]) У округу нишком било је тада укупно 252 сеоска, два градска насеља (Ниш и Лесковац) и једна варошица (Власотинце), са укупно 103.159 становника.[33]) У Нишу, као окружном и среском средишту, живело је исте године (1884) укупно 16.178 становника,[34]) што значи да се за шест година становништво Ниша увећало за 3377 становника. И даље је задржана упадљива карактеристика нишке вароши: знатан дефицит женских становника у односу на мушке (те године је било 8717 мушких, а 7461 женски становник).[35]) Према конфесионалној припадности у нишком округу, у селима, било је врло мало мухамеданаца (само 0,64%), и нешто католика (0,02%), док је у вароши Нишу било укупно 5,49% мухамеданског становништва, знатно мање него у врањском, а знатно више него у свим осталим окрузима ослобођених предела: затим, католика 2,69%, и протестаната 0,22%, и „мојсијеваца" (Јевреја) 3,41% (приближно као у пиротском округу), а којих је било врло мало, или никако, у осталим окрузима ослобођених предела.[36]) По етничкој структури и народности становништво нишког округа у овим годинама било је инородног, несловенског становништва (највећим делом мухамеданског — „Арнаута", Турака, Цинцара и Грка хришћана, Јевреја и нешто мало западноевропског становништва), које је чинило 3,26% укупног становништва; затим, нешто мало другог словенског становништва (Бугара, Чеха, Руса, Словака и других југословенских народа), које је представљало само 0,18%. Остало је било срп-

ско становништво, које је чинило 96,56% укупног становништва нишког округа. Укупно несрпско словенско становништво у свим ослобођеним окрузима износило је само 0.088, од чега су чинили: Бугари — 0,013%, Чеси 0,025%, Руси 0,003%, Словаци 0,010%, и остали југословенски народи 0,025%.

После ослобођења Ниша први пут налазимо међу статистичким подацима и оне који се односе на писменост нишког варошког и сеоског становништва, као показатељ новог културног напретка. Број писмених у нишкој вароши и околини, до 1878. иначе врло мали, већ се у току првих шест година слободног развитка знатно повећао и достигао у Нишу 26,80% укупног варошког становништва, док су сељачке масе у нишким селима и даље остале неписмене: само 1,82% сеоског становништва нишког округа знало је да чита и пише. У осталим окрузима ослобођених предела писменост је достизала проценат приближно једнак ономе проценту писмености у нишком округу.[38])

У погледу структуре и развоја породица у ослобођеном Нишу у првих шест година значајан је просечан број чланова по једном домаћинству, који је износио у вароши 4,47, а у нишким селима 7,27, што несумњиво указује на већ раслојене форме традиционалне породичне и сродничке организације у ратном периоду (1877/78). Уопште је у ослобођеним окрузима, у поређењу са старим окрузима у Србији, број чланова домаћинстава знатно већи од броја чланва у домаћинствима у старим окрузима.[39])

Према популационој структури, варошко нишко становништво је малобројније од сеоског: представљало је приближно једну трећину укупног становништва, у процентима — 22,47% варошког и 77.53% сеоског.[40])

Социјалноекономска структура и односи Ниша у првој деценији слободног живота и развоја могу се детаљније сагледати, у недостатку других пописа, у поменутом „Прегледу разрезаног пореза на земљишта" у вароши Нишу, који је сачуван у фондовима Архива СР Србије из 1884/5. године.[41])

Међу пописаним сопственицима земљишта, односно старешинама домаћинстава у вароши Нишу 1884/85. било је записан укупно 1201 сопственик земљишта (у укупној вредности од 1.108,946 динара годишње), према 2603 пописана домаћинства у тој години, што значи да је 46,1% становника (домаћинстава) вароши Ниша у тим годинама своју економску основу заснивало на некретнинама, углавном земљишном поседу.

Осим сопственика земљишта у вароши Нишу, знатан је био и број оних породица које су поседовале земљишта и у околним селима, највише у: Међурову, Горњем Матејевцу, Бресници, Кнез Селу, Горњој Врежини, Каменици, Лалинцу, Кормрену, Сувом Долу, Уми, Доњој Врежини и Каменици, а у укупној вредности од 17.771 динар и 52 паре.

У основним подацима о сопственицима земљишта, старешинама домаћинстава, у овој књизи пописа порезе налазимо још и неке податке који одређују и извесне етничке карактеристике насеља у околини и у самој вароши Нишу у осамдесетим годинама прошлог века. Тако се на основу оваквих података могу ближе одредити старије нишке градске породице цинцарско-грчког порекла, као што су, на пример породице Пане Тасић (редни број пописа 981/1940), бакалина; Саласиона Германа (р. бр. 862/1661), Костадина Дине Апостоловића бакалина (бр. 32/54), Настаса Филиповића (р. бр. 979/1906), браћа Христодуло (р. бр. 36/59), Јована Стријадеса (р. бр. 60/118), Ставре Грче (р. бр. 62/122), Хаџи Сотира Христо трговца (р. бр.75/145), Ристе Хаџи Коцића (р. бр. 695) и браће Коцића, Стерије Сотировића (р. бр. 900/1771), Андона Панајотовића (р. бр. 854/1650) — поред још неких других породица, чија су презимена претрпела измене у прилагођавању српским породичним именима, што у основи указује на снажан процес грчко-цинцарско-српске етничке асимилације и симбиозе у животу и развоју нишке вароши у ближој прошлости. То су биле углавном породице нишких трговаца, кујунџија, калајџија, златара, терзија, бакала, клонфера, обућара, табака, мењача, даскала, лекара, апотекара, арендатора чиновника, кварталја и шпекуланата. Ова занимања су у то време била карактеристична за варошко грчко-цинцарско нишко становништво.

Према патронимици коју налазимо у попису сопственика земљишта, пореских обвезника, у вароши Нишу 1884/5. године; може се претпоставити да је затечено око 10% ових асимилованих српско-грчко-цинцарских породица, у односу на остало становништво. У делима српске литературе они су били предмет и тема приповедака и драмских дела са интересантним и уметнички веома успело и верно приказаним приликама и условима у којима су живеле цинцарске породице у заједници са српским становништвом у Нишу првих година по ослобођењу од Турака. Најуспелија литерарна остварења ове врсте дао

је Стеван Сремац, нарочито осветљавајући процес етничке асимилације нишких Грко-Цинцара кроз свакодневни живот чаршије и њених чорбација.

Од некада бројних породица нишких Јевреја, углавном трговаца, ситничара, банкара и занатлија, у овом попису сопственика земљишта у Нишу 1884/5. године били су пописани следећи: Сабитај Карије (р. бр. 442/839), трговац, Илијаз Варон, трговац (443/840), Хаим Леви, трговац (445/843), Леон Рафаил-Ешкенази, трговац (р. бр. 870/1683), Исак Јаков Русо, трговац (р. бр. 876/1707), Хаим и Рубен — браћа Мандил (р. бр. 877/1711), Исак Салафати, ситничар (р. бр. 878/1715), Малдохај Мандил, трговац (р. бр. 883/1735), Јаков Моша Леви, трговац (р. бр. 895/1759), Рохамин Алкалаи, сараф (р. бр. 908/1799), Аврам С. Леви, пиљар (р. бр. 920/1819), Аврам Карије, шустер (р. бр. 937/1841), Јосеф Леви, опанчар (р. бр. 1031/2012), Моша Хаим Леви (р. бр. 1135/2318) и Моша Герман, трговац (р. бр. 1191/2576). Било је укупно овде записано 15 породица нишких Јевреја, што је представљало тада око 1,25% нишког варошког становништва. Од затечених 200 јеврејских нишких породица 1878. многе су се у првих шест година по ослобођењу од Турака иселиле у друге земље и у друге градове у Србији.

Осим грчко-цинцарских и јеврејских породица у Нишу су исте године у попису биле обухваћене у знатном броју мухамеданске (турске, арбанашке и циганске) породице које су преостале по одласку Турака из Ниша. То су следеће породице — сопственици земљишта у вароши Нишу и околини: Емин Хаџи Омеровић (р. бр. 865/1666), Емин Мустафић бакалин (р. бр. 891/1754), Абдурахман Хаџи Мустафић, дуванџија (р. бр. 892/1755), Јумер Мустафић, тежак (р. бр. 897/1765), Салија Хаџи Усеиновић, берберин (р. бр. 899/1769), Шукрија Селим-беговићка (р. бр. 922/1822), Хаџи Мула Сулимановић (р. бр. 923/1823), Етем Ефенди Јакуповић из Солуна (р. бр. 924/1824, 1822), Мамут Усејин Спајић, трговац (р. бр. 926/1828), Салит Бег Хаџи Аметбеговића маса (р. бр. 927/1829), Ибраим Афиз Салић, дуванџија (р. бр. 938/1842), Ибраимбег Исмаилбеговић (р. бр. 942/1847) Дервиш Хаџи Исмаиловић, тежак (р. бр. 958/1872), Хаџи Мустафа Абдул Арслановић (р. бр. 1097/2180), Рамадан Имеровић Абровић из Ђаковице (р. бр. 1101/2184), Мустава Бег Меметбеговић (1107/2257), Осман Ибраимовић (р. бр. 1108/2261). Мустафа Бег Бећир Беговић (р. бр. 1112/2274), Алил и Мурат Мустаимовић (111/2273), Мемет Хусејиновић-Карабацак (р. бр. 1120/2297), Амет Бег Хаџи Асанбеговић (р. бр. 1132/2315, и 1133/2316), Мустафа Хаџи Афизовић (р. бр. 1138/2322), Асан Селимовић бербер (р. бр. 1140/2326), Мемет Саћировић (р. бр. 1145/2454), Јакуп Мустафић, трговац (р. бр. 1150/2462), Еминаза удова Османа Ибраимовића (р. бр. 1155/2475), Садик Азировић из Ђаковице (р. бр. 1159/2479), Амет Сулимановић из Ђаковице (р. бр. 1160/2480), Чокот Алија Ага из Смирне (р. бр. 1162/2482), Дервиш Ханума Сали Ибишевића (р. бр. 1163/2484), маса пок. Емине, Фатиме и Зафије р. бр. 1164/2485), Дуда Ханума Алићка (1165/2490), Амет Барјамовић из Битоља, трговац (р. бр. 1168/2513), Атије удова Мемиша Мустафића (р. бр. 1174/2553), Латиф Јашаревић Циганин, ковач (р. бр. 1177/2541), Емина Асанагићка удова (р. бр. 1200/2601), Ајрија удова Фератовићка из Скопља (р. бр. 1201/2601), Сарија Фајзуловић (р. бр. 1200/2601), и Рецеп Бајрамовић (1168/2513), пуномоћници одсељених турских породица; Мустафа Хаџи Афузовић пуномоћник (р. бр. 1160/2480), Мустафа Карабацак, пуномоћник (р. бр. 1120/2297).

Укупно је ових породица заосталих нишких „Турака' (мухамеданаца) било 43, а чиниле су око 3,5% тадашњег нишког варошког становништва. У подацима пописа (у рубрици примедаба), наводи се да је један део ових турских исељених породица своја права на заосталу непокретну имовину у Нишу остваривао преко својих пуномоћника, међу којима је било и нишких српских грађана. Како се види из наведених података, један део турских породица иселио се из Ниша у Солун, Смирну, Скопље, Битољ, док су углавном Арбанаси отсељени у Ђаковицу. Међу овим заосталим нишким „Турцима" било је, како се види, доста угледних и имућних породица некадашњих турских бегова и спахија, трговаца и занатлија, хаџија, дервиша и ефендија, а и тежака.

Судећи по редоследу уписивања у књиге порезе на земљишта, могло би се претпоставити да су затечене нишке грчко-цинцарске, јеврејске и заостале турске породице, са имањима и становањем, биле измешане са српским породицама, т. ј. да нису биле издвајане у посебним варошким четвртима.

Међу сопственицима земљишта у вароши Нишу исте године било је записано у мањем броју породица страног порекла, нешто мало Немаца, углавном као занатлија, мајстора, на пр. Кристијан Вилијер столар (р. бр. 849/1634), Јован Мајер предузимач (1072/2074), који су, изгледа, били једини од тадашњих нишких странаца записани као сопственици земљишта.

Према наведеним подацима пописа сопственика земљишта у Нишу 1884/5. године инородне породице чиниле су око 25% варошког становништва. Српске породице, које су представљале око 75% тадашњег нишког варошког становништва, већим делом биле су потомци некадашњих старих нишких варошких породица, а мањим делом су то биле досељеничке сеоске породице из околине, и из других вароши ослобођених крајева, као и известан број придошлих чиновничких породица из Београда и унутрашњости Србије. Међу српским досељеним породицама из даљих места и крајева у Ниш те године су записане као бројније породице пореклом из места ослобођених округа, Београда, и као ретки дошљаци, војвођански Срби, махом чиновници и занатлије.

Међу старим српским варошким породицама у овом попису записане су као угледније и имућније следеће: Михаила и Милојка Хаџи Пешића, трговаца (р. бр. 94/177), Милојка Хаџи Ђокића (р. бр. 630/1226), Петра Хаџи Стојковића (р. бр. 714/1419), Стевана Хаџи Ђорђевића, механџије (р. бр. 832/1599), Хаџи Ристе Афузовића (р. бр. 846/1628), Ђорђа и Таска Узуновића, трговаца (р. бр. 1194/2160), Хаџи Јована Димитријевића (1173/2532), Ђорђа Хаџи Митића (р. бр. 1179/2548), Косте Хаџи Маринковића, мумџије (644/1254), и многи други, од којих су неки, вероватно, послужили и Стевану Сремцу да верно прикаже менталитет и културу угледних нишких хаџија и еснафлија.

Како се из наведеног пописа види, већи део српских становника вароши Ниша бавио се у то време трговином, занатима и земљорадњом, затим, надничењем, најмом (као надничари, слуге, парчетари, чобани). Међу српским породицама био је записан и известан број и војних и цивилних чиновника, који су после ослобођења Ниша чинили један посебан друштвени угледнији слој, односно друштвену категорију. Међу њима су биле угледније породице: Милована Павловића, потпуковника (р. бр. 63/123), Михаила Марковића, санитетског мајора (р. бр. 64/124), Николе Вуића, артиљеријског капетана (67/130); чувеног Кола Рашића, српског устаника (р. бр. 785/1516), Светозара Хаџића, пуковника (190/349) и других војних службеника; а затим, од угледних породица културних и просветних радника, чиновника и пензионисаних државних службеника: Николе Бабовића, адвоката, Светозара Тутуновића, адвоката, Ђуре Хорватовића, посланика (р. бр. 954/1857), Радомира Сарановца, судије (р. бр. 955/186), Светозара Арсеновића, адвоката (949/1860), Косте Капетановића, мајора у пензији (933/1834), Томе Милосављевића, даскала (р. бр. 907/1791), Михаила Баића, бившег чиновника (р. бр. 800/1722), Петра Анића, пешадијског капетана (683/1343), а од апотекарских и лекарских породица — Димитрија Фредића, апотекара нишког (р. бр. 632/1228), лекара Захарија (639/1240); од учитељских породица — Мате Николића (433/817); од свештеничких породица — Петра Младеновића (р. бр. 227/424), Јована и Петра Поповића (141/255), Јована Поп-Ђорђевића (р. бр. 96/179), Поп Михаиловића (р. бр. 52/92), као и многе друге старе и угледне нишке породице.

Могућност куповине напуштених имања исељених турских поданика из Ниша привукле су многе купце из разних крајева Србије, и из новоослобођених крајева (чиновнике, трговце, сељаке и занатлије). У посебном делу наведеног пописа сопственика земљишта у Нишу 1884/5. године, наведен је дуг списак „Задужења порезе на земљишта сопственика који живе у другим општинама" изван Ниша, у коме је било записано укупно 309 сопственика, чије је стално место становања било изван Ниша, а који су купили имања у атару нишке варошке општине. Међу овим сопственицима било је чиновника, индустријалаца, официра и свештеника вишег реда из Београда, као: епископ Виктор, Јован Бабић, начелник у пензији; Милан Пироћанац, министар у пензији; Ђорђе Вајферт, индустријалац, Јаков Туцаковић, министар у пензији; Катарина Јовановић, професор у пензији; Стеван Пантелић, пуковник; Драгомир Рајевић министар; Стојан Новаковић, министар; Коста Протић, ђенерал; Тодор Станковић, начелник (среза белопаланачког); др. Владан Ђорђевић, чиновник министарства; познати београдски трговци, као: Морен Д. Израјел, Јован Алин, и други. Био је записан и знатан број сопственика из Алексинца, Прокупља, Лесковца, Крагујевца, Великог Градишта, Књажевца, Горњег Милановца, Крушевца и Ћуприје. Међу њима је било доста сопственика врло великих земљишних поседа (окупљених од варошких нишких Турака) а који су пореклом из околних нишких села: Горње Врежине, Горњег и Доњег Матејевца, Каменице, Лалинца, Горњег Комрена, Рујника, Уме, Малче, Дугог Дола, Брснице и Међурова. Највише их је било из Каменице и Горњег Матејевца.

На овај начин се у основи вршила акумулација и интеграција сеоског поседничког капитала, и варошког, нишког, трговачко-занатлијског капитала, већ у самом почетку развитка ослобођеног Ниша у условима капиталистичког економског и дру-

штвеног уређења тадашње краљевине Србије. Посредством интензивних економских и привредних веза Ниша са околним селима наступила су и нова снажна етничка струјања и прегруписавања, условљена углавном новим аграрним односима и новом аграрном реформом у ослобођеним крајевима. Околно сеоско нишко становништво нагло је придолазило у Ниш, доносећи собом и своја раније стечена, традиционална привредна искуства, уносећи тзв. „сељачки" менталитет у раније формирану варошку (социјално-економску и етничку) средину, у познати нишки „хаџијски, големашки и чорбаџијски" менталитет. На овај начин се већ првих година по ослобођењу од Турака отпочела формирати нова етничка и популациона структура вароши Ниша у новим условима слободног националног развитка, у новој етапи капиталистичког развоја Србије после 1878. године.

Ове промене најпре су се одразиле у измењеној социјалној и професионалној структури становника вароши Ниша још у првој деценији после ослобођења од Турака.

У погледу својинских односа, према подацима наведеног прегледа сопственика земљишта у Нишу 1884/5, било је највише приватних сопственика имања, како ситнопоседника, тако и велепоседника, нарочито међу преосталим турским становницима, и онима придошлим из других места Србије, који су откупили велика имања исељених нишких Турака. Такође су уписани и „фондови" неких еснафа и удружења произвођача (комуналних служби и сл), као на пр.: „својина Ћесменског фонда", и задружна имања (на пр. бр. 171/315, 264/526 и др.), каквих је било уписано укупно шест; затим, општинска имовина (бр. 1193/2580, у вредности 248.16 динара годишње порезе), као и манастирска и црквена имовина, (на пр. земљиште које је припадало метоху манастира Дечанског, нишкој саборној цркви, старим црквама нишким — св. Николе и св. Пантелије, и манастиру св. Јована из Горњег Матејевца, под бр. 142, 1187, 1188, 1189; и бр. 304, (у попису сопственика из других општина). Ова имовина није била велика, што се види по ниским пореским стопама, које нису прелазиле 40 динара годишње, осим имања горњематејевачког манастира, чија је пореза износила те године 76 динара.

Према подацима које у погледу социјалне и професионалне структуре вароши Ниша у 1885. години пружа наведени попис, може се претпоставити да су се у првим годинама слободног живота и економског развоја Ниша одржале традиционалне врсте занимања, које се огледају у бројним и веома разноврсним професијама које су у турско доба карактеристичне за Ниш, као и један од најразвијенијих вароши и економских средишта не само области и уже околине, него и подручја читаве територије ослобођених предела. Разноврсност професионалне структуре становника Ниша, која је затечена у време ослобођења, и која се задржала у првој фази економског преображаја ослобођенога Ниша, указује на традиционалну поделу рада у заосталим производним односима, насталим у условима турске феудалне управе и природних и привредних карактеристика нишкога краја. Колико су биле широке могућности за зараду и производњу у старом турском Нишу говори и чињеница да је нишко становништво у време ослобођења од Турака знало за стотинак разноврсних занимања. Са ослобођењем Ниша јављају се врло брзо и неке нове професије, које почињу интензивније да потискују старе, нарочито оне које су биле везане за израду одела, обуће, свакодневних кућних потреба и нов начин градског живота. На Т. III приказане су врсте професија према укупној бројној заступљености, а на Т. IV дат је појединачно преглед свих занимања по врсти и бројној заступљености.

Т. III Професионална структура становништва вароши Ниша 1884/5.

(према прегледу распореда порезе на земљишта)

Врста професије	број запослених
трговина и трговци (уз бакалук и ситничаре)	68
„шпекуланти", сарафи, мењачи, „арендатори'; банкарски послови	11
занати и занатлије, предузимачи	537
најамни радници, (надничари, слуге, „парчетари")	68
пољопривреда и пољопривредници — тежаци, земљоделци, овчари, говедари, пољаци	37
чиновници и државне службе; војници и војни службеници	41
просвета и свештенство	17
нова занимања (кондуктери, поштари, келнери)	3
велепоседници	17
здравствене службе (лекари, апотекари)	4
укупан број сопственика земљишта по разрезаној порези у Нишу 1844/5.	888

За преостали број сопственика задужених порезом на имања у Нишу 1884/5. нису били уписани подаци о занимању, али се може претпоставити да су се и они бавили наведеним врстама занимања (укупно је 599 записано без занимања у наведеном прегледу порезе).

Поред наведених занимања, известан део становништва старог Ниша припадао је онима који су били без занимања т .j. декласираним слојевима, карактеристичним за балканске оријенталне вароши, као што су „просјаци", „амали" и сл. Поред ових, забележено је и занимање „врачар", поред професионалних лекара и апотекара.

Т, IV Занимања становника Ниша 1884/5. године
(појединачни називи професија)

Становници по врстама делатности:

у текстилној производњи: (израда одела и обуће; прерада коже и метала:

1. ћурчије
2. папуџије
3. гајтанџије
4. памуклијаши
5. абаџије
6. басмаџије
7. сукнари
8. ткачи
9. бојаџије
10. терзије
11. дугмеџије
12. опанчари
13. шустери
14. обућари
15. шнајдери
16. чешљари
17. бербери
18. сарачи
19. табаци
20. златари
21. кујунџије

у прехрамбеној производњи:

22. екмекџије
23. пекари
24. симиџије
25. брашнари
26. леблебџије
27. шећерџије
28. цревари
29. месари
30. пиљари
31. ћевабџије

у пољопривреди:

32. тежаци
33. земљоделци
34. ратари
35. копачи
36. воденичари
37. баштовани
38. винари
39. дуванџије
40. крижачи
41. пудари
42. пољаци
43. овчари
44. говедари
45. чобани
46. рибари

трговина, угоститељство, транспорт и новчанапривреда:

47. трговци
48. бакали
49. ситничари
50. калфе
51. рабаџије
52. возачи
53. кочијаши
54. самарџије
55. колари
56. седлари
57. поткивачи
58. налбанти
59. ковачи
60. „шмидери"
61. кондуктери
62. спекуланти
63. арендатори
64. сарафи
65. мењачи
66. кавеџије
67. механџије
68. анџије
69. гостионичари
70. келнери

Грађевинарство, кућа, покућство

71. асурџије
72. ужари
73. мумџије
74. тишљери
75. кожодерац
76. крпач
77. јорганџија
78. свећар
79. калајџија
80. казанџија
81. клонфер
82. столар
83. молер
84. циглар
85. кубеџија (?)
86. зидар
87. дунђер
88. качар
89. предузимач
90. бунарџија

Комуналне службе:

91. чесмеџија
92. пандур
93. поштар
94. градски надзорник
95. кварталник

Најамни рад:	Просвета, свештенство и здравствена служба:	Управна и војна служба (цивилна)	
96. слуге (пекарске, баштованске, трговачке, рабацијске)	100. даскали	108. практикант	117. министар
97. служавке	101. учитељи	109. писар	118. сердар
98. парчетари	102. прота	110. служитељ	119. капетан
99. амали	103. свештеник	111. рачунџија	120. санитетски мајор
	104. председник конзисторије	112. званичник	121. подпуковник и пуковник
	105. црквењак	113. адвокат	122. генералмајор
	106. апотекар	114. судија	123. санитетски мајор
	107. окружни лекар	115. начелник (среза, округа)	
		116. посланик	

Још увек се осећала традиционална подела рада по етничкој подели становништва из времена турске управе, мада у знатно слабијој форми. Тако, на пр., из наведеног архивског извора може се запазити да су после 1878. године још увек нишки Турци били махом берберi, трговци и велепоседници; Јевреји — сарафи, ситничари и трговци; Цинцари и Грци — бакали, трговци, опанчари, мењачи, казанџије и сл. Понегде се јавља такође као традиционална форма занимања и двојна професија, као на пример: бакалин и терзија, рабација и овчар, и сл.

Према подацима које пружа наведени преглед порезе може се донекле одредити и економска структура Ниша 1884/5. године. На Т. V приказане су категорије становника вароши Ниша из те године према висини плаћене годишње порезе на земљишта, што донекле указује и на њихово економско стање.

Т. V Преглед сопственика земљишта у Нишу 1884/5. г. према висини плаћене годишње порезе

Број сопственика који плаћају порезу на земљишта у износу (у динарима):				
Преко 100	50—100	20—50	1—20	Свега
34	37	83	1332	1846
у процентима и плаћају до 20 динара				
10,3				

Како показују наведени подаци, имућнији слој становника Ниша у првим годинама после ослобођења представљао је око 10% пореских обвезника, док су остали становници представљали углавном средњи и сиромашнији слој. Међу имућније спадали су и они становници Ниша који су се обогатили, или који су поправили своје економско стање, куповином имања одсељених Турака, било као привремени или стално настањени досељеници. Исто тако су међу имућније грађане спадали и они нишки турски поданици који су своје обавезе према пореским српским властима извршавали ван српских државних граница преко својих пуномоћника као нишки велепоседници. Нишке занатлије и трговци су, како се може закључити по висини стопе порезе на земљиште, у земљу улагали само део свога капитала, и најчешће нису поседовали веће парцеле осим неких, који су трговину остваривали углавном преко пољопривредних доприноса са имања у околини (као винарски, сточарски и житарски трговци).

Подаци наведеног пописа порезе делимично пружају и неке податке о породичној структури и породичном животу Нишлија непосредно после одласка Турака. Тако се може, на пр., запазити да су међу пописаним сопственицима земљишта те године у Нишу биле бројне и породичне задруге, како међу српским, тако и међу грчко-цинцарским сопственицима. Тако су, на пр., заједничком порезом били опорезовани (под бр. 36) „браћа Христодуловићи", терзије; Тодор и Глигорије Костић, Никола и Коста браћа Милијићи (бр. 45, 50); затим, Стеван Коцић и брат (бр. 108), Димитрије Станковић и брат, трговац (бр. 116), Васко и Мане Митић (бр. 120), Никола и Петар браћа Стевчићи, трговци (бр. 135); Ђорђе С. Јанковић и брат, трговци (бр. 143); Аранђел Петковић и браћа, трговци (бр. 157); Петар и Наца браћа Голубовићи, баштовани (бр. 184); Димитрије и Ђорђе, браћа Стојиљковићи (бр. 200), и три брата Мицића, рабације (бр. 564). Осим братинских, биле су записане и очинске задруге: Хаџи Пеше Станковића и синова (бр. 81), Илије Лазаревића и синова, трговаца (бр. 329), Аранђела Тасића и синоваца (бр. 346), Стојана Михаиловића и сина

Васка (бр. 435), Петра Цекића и сина, тежака (бр. 689), и још многих других (бр. 536, 654, 621, 660, 690 — укупно их је било 370). Било је и породичних задруга домазета и шурака (на пр. Јована Станковића и шурака Димитрија, терзије бр. 90), па и породичних задруга брата и сестре (на пр. Петра Кнежевића и сестре Марије, бр. 152). Било је и несродничких породичних заједница, везаних имањем, или задружних заједница између ближих и даљих сродника, као на пр. задруга Ристе Хаџи Коцића и Михаила Хаџи Пешића. Традиционалне форме породичних заједница несумњиво су, у примерима нишких породица, из патријархалне традиције, пренете у капиталистичке форме производње, и послужиле су као економска основа за стицање капитала и непокретне имовине, као породичне својине нишких трговаца и занатлија.

У патронимици, коју пратимо у наведеном попису сопственика земљишта, налазимо такође и неке карактеристике јужних српских крајева, као што су удвојено презивање, по оцу и по деди: на пр. Петар Тасић-Станојевић, механџија (бр. 672), Миленко Стојковић-Миловановић (бр. 310), и слични примери.

„Ортаклук" се такође јавља у неким примерима између бакала и терзија, трговаца и бакала, или између трговаца, што је такође једна од старих, традиционалних форми удруживања у раду у неким нашим крајевима, која је понегде доводила и до формирања несродничких породичних задруга (упореди бр. 420, 484, 487, 657, 660, 1058 и др.)

Нека презимена сопственика земљишта у Нишу указују на њихово раније порекло, и места њиховог ранијег становања: тако је на пр. крај имена додаван назив „Пожаревљанин", „Лозанац", „Габровчанин" и сл. уместо презимена. Као једна од карактеристика јужних крајева Србије јавља се (у патронимици нишког становништва) обичај давања надимака, по некој од личних особина (психичких, физичких), или по занимању, или по некој другој карактеристици: на пр. „Бело Тане" (бр. 33), „Ставра Костић-Грче" (бр. 62), Јован Ђорђевић-Живанче (бр. 87), Стеван Коцић — Кривокапац (бр. 108), Таса Митровић — Маранче (бр. 117), Хаџи Риста Михајловић — Шагоја (бр. 122), Стојан Петровић-Кукурек (бр. 167), Јован Тадић — Стамболија (бр. 195), и други примери.

III

С обзиром да о градовима ослобођених предела налазимо доста ретко аутентичне архивске изворе са драгоценим подацима о њиховом становништву и социјално-економској структури из времена непосредно пре и после ослобођења од Турака, то би свакако било корисно да се овде у целини наведе садржина коришћеног прегледа расподела порезе на земљишта нишких сопственика из 1884/5. године. Саопштени детаљно, ови извори ће несумњиво послужити многим истраживачима историје, привредних научних грана, културне историје, и другима, и то много корисније него што могу да послуже парцијална саопштења о томе.

На следећим странама биће изложени у целини пописи имена свих сопственика земљишта према редном броју књиге пописа порезе и према, у њој наведеном, редном броју пописне књиге „Б". Поред имена неких сопственика уписана је и њихова професија и краћи подаци о занимању, или породичном стању, нарочито у вези са наследством „масе" умрлих сопственика, њиховим пуномоћницима, или њиховим удовицама, као и местима њиховог сталног пребивања. Неки су бројеви у редоследу пописа били прескочени, вероватно грешком пописивача, па су тако и остали и у овом препису. Исто тако, треба напоменути да у овом попису, највероватније, засад јединим сачуваном попису вароши Ниша после 1878, недостаје први лист пописне књиге и прва 23 уписана имена сопственика, због чега и овај препис пописа мора да отпочне тек са редним бројем 24.

У заглављу овог пописа треба да стоји наслов: Распоред пореза, редни број књиге, и датум: од 1. новембра 1884. до 1. новембра 1885. На средини: Преглед разрезаног пореза на земљишта, са подацима о зиратним површинама, утринама и јавним испустима, што у попису недостаје.

ОКРУГ НИШКИ. СРЕЗ НИШКИ. ВАРОШ НИШ

РАСПОРЕД ПОРЕЗА НА ЗЕМЉИШТА ОД 1. НОВЕМБРА 1884. ДО 1. НОВЕМБРА 1885. ГОДИНЕ

р. бр. р. бр. књ. „Б" пописа	Име, презиме сопственика земљишта	плаћа порезу дин. пара
1/23.	(недостаје лист књиге)	
24/43.	Тодор Минић Брашнарски	0.8
25/45.	Никола Костић обућар	0.8
26/47.	Стојан Мисић бакалин	1.40
27/48.	Риста Филиповић овчар	4.40
28/50.	Магдалена уд. Јованче Николића	9.76
29/51.	Настасија уд. Јованче Младеновића	1.60
30/52.	Тодор П. Тодоровића жена Параскева	2.24
31/53.	Никола Манчић бојаџија	3.20
32/54.	Константин Дина Апостоловић	5.24
33/55.	Атанасије Здравковић — Бело Тане, трговац	1.52
34/57.	Маса Мите Коцића бив. трг.	19.92
35/56.	Кошута жена Дим. Вучковића	1.20
36/59.	Стеван и Константин браћа Христодуловићи	12.64
37/61.	Никола Сотировић берберин	0.40
38/62.	Борђе Меић терзија	9.04
39/63.	Константин Меић, терзија	1.80
40/66.	Јован Тасић - Цуцић обућар	6.00
41/69.	Јован Томић колар	1.20
42/71.	Станко Миловановић бакал.	1.56
43/47.	Мијалко М. Аћимовић терз.	1.40
44/79.	Димитрије Манојловић опанчар	4.80
45/80.	Тодор и Глигорије браћа Костићи, терзије	0.24
46/84.	Коста Богосављевић општински службеник	4.80
47/85.	Младен Коцић братанац Атанасија Петровића	2.00
48/86.	Тодор Стојановић терзија и шећерџија	6.08
49/89.	Никола Тикић, месар	29.28
50/91.	Коста и Зорка Јовановић Поп Костић	0.08
51/92.	Маса поч. Стојана — Тана Прибишковића (поп Михајла)	6.60
52/96.	Тодор Поп Митић, бакал	3.20
53/100.	Стојан Станковић ћурчија	0.80
54/101.	Сотир Коцић — Пожаревљанин терзија	1.00
55/102.	Јованча Михајловић трговац	5.60
56/103.	Михајло Станковић шнајдер	1.28
57/107.	Антанасије Бурић — Марија Николе трговца	14.00
58/110.	Мијаило Јовановић, терз.	3.20
59/115.	Мијаило Филиповић, рабаџија	4.88
60/118.	Јован Старијадес кафеџија	1.60
61/119.	Бошко Миладиновић „	0.24
62/122.	Ставра Костић—Грче терзија	0.24
63/123.	Милован Павловић подпуковник	0.52
64/124.	Михајло Марковић санитетски мајор	0.48
65/126.	Петар Николић терзија	1.20
66/127.	Тодор Костандиновић бив. механџија	16.88
67/130.	Никола Вуић артиљериски капетан	0.48
68/135.	Коста Димитријевић терзија	2.16
69/138.	Димитрије Петровић — Лозанац трговац	1.84
70/139.	Борђе П. Ристић обућар	7.00
71/—	Маса поч. Цветана Станковића	10.64
72/141.	Михајло Антиевић трговац	2.16
73/143.	Васко-Дина Шукуровић рабаџија	
74/142.	Никола Васиљевић бакал	8.16
75/144.	Хаџи Сотир Христић трговац	1.80
76/145.	Димитрије Борђевић кројач	35.88
77/148.	Коста Николић и задруга терзиска	8.76
78/149.	Риста Илић председник конзисторије	
79/152.	Борђе Јовановић земљорад.	22.16
80/155.	Никола и Коста браћа Милијићи	5.00
81/156.	Маса Настасије Хаџи Пеше Станковића и синови —	36.72 — 20.24
82/158.	Васко Динчић механџија	3.20
83/159.	Милош Јовановић практикант	0.48
84/160.	Димитрије Арсић каплар жанд.	1.20
85/164.	Михајло Хаџи Нешић трговац	190.04
86/165.	Мита Поповић Дим. Поп Манића	60.00
87/167.	Јован Борђевић — Живанче баштован	23.00
88/168.	Гаврило Јовановић терзија	2.80
89/169.	Борђе Аћимовић кројач	26.96
90/171.	Јован Станковић терзија и шурак Димитрије	0.08
91/172.	Анђелија Дим. Стојановића	2.20
92/174.	Др. Антоније Зајичић, окр. лекар	0 08
93/175.	Тодор Костић подкивач	20.00
94/177.	Риста Хаџи Костић и Михајло Хаџи Пешић	151 28
95/178.	Цветко Борђевић трговац	373.84
96/179.	Јован Поп Борђевић, свештеник	0 64
97/180.	Јован Коцић трговац	333.84
98/181.	Тодор Атанацковић трговац	23 04
99/184.	Коста Стојановић свештеник	2 80
100/185.	Катарина Баубин	13.60
101/187.	Ставра Мијалковић терзија	1 60
102/188.	Тодор Гроздановић обућар	1 60
103/189.	Мита Гроздановић папуџија	2 00
104/191.	Петар Милојевић терзија	4 00
105/194.	Гаврило Хаџи Николић	134 40
106/195.	Аранђел Костић терзија	50.00
107/196.	Тодор А. Поповић и задруга шећерџиска	3.00
108/199.	Стеван Коцић и брат Кривокапића	9.68
109/201.	Михајло Воић — жена Наталија	13 84
110/205.	Спира Наумовић, дуљенџија	1.20
111/208.	Маса Косте Јаношевића	3.20
112/210.	Атанасије Петровић учитељ у пензији	37.84
113/212.	Катарина Алексе Панајотовића	0.08

114/214. Хаџи Настасија Мијајла Костандиновића 36.20
115/215. Мијајло Станковић касапин 3.60
116/216. Димитрије Станковић и брат 6.00
117/218. Таса Митровић — Маранче спекулант 7.20
118/220. Маса Ђире Манојловића бив. трговца 0.60
119/22. Јанаћко Петровић пиљар 0.80
120/226. Васко и Ване Митић, трг. 55.80
121/227. Петар Павловић сарач 5.20
122/228. Хаџи Риста Михајловић — Шагоја 1.88
123/229. Хаџи Мијајло Хаџи Ристић 1.60
124/232. Ставра Петровић мењач 1.60
125/234. Манојло-Ване Бошић трговац 5.96
126/235. Таса Миловановић и жена Зујица Стан. 0.40
127/237. Тодор Милијић баштован 2.80
128/239. Настас-Нака Митић бакал 4.40
129/240. Сотир Поп Костић 0.80
130/241. Борђе Радојковић тргов. 126.96
131/242. Тодор Петровић терзија 10.60
132/243. Таса Илић дућменџија 2.92
133/246. Хаџи Дина Пешић, арендатор 0.80
134/248. Хаџи Сотир Јовановић и задруга терзијска 3.48
135/249. Никола и Петар
136. — браћа Стевчићи 4.00
138/251. Гаврило Јовановић трг. 182.16
137/250. Маса Борђа Смиљанића 52.40
139/253. Коста-Коча Митровић општ. писар 7.20
140/254. Димитрије Пејић 12.92
141/255. Јован и Петар Поповић свештеници 4.48
142/256. Метох манастира Великих Дечана 0.80
143/257. Борђе С. Јанковић и брат трговац 17.00
144/258. Јован Цветковић ћурчија 16.00
145/259. Петар Атанасијевић — Штерић трговац 19.20
146/261. Зујица уд. Мите Тодоровића трговца 1.40
145/262. Коста Тодоровић трг. 15.44
148/263. Никола М. Поповић свешт. 2.08
149/266. Никола Цветковић бак. 20.30
150/268. Живко Атанацковић бак. 1.60
151/270. Марија, жена Глигорија Стојановића кројача 5.12
152/271. Петар Кнежевић и сестра Марија 3.68
153/272. Борђе Миленковић надничар 4.40
154/273. Петар и Мијајло браћа Цветковићи служитељи 1.08
155/276. Катарина уд. Стојанче Петковића 0.40
156/277. Маса Борђа Аранђеловића бившег терзије 1.40
157/280. Аранђел Петковић и браћа 1.60
158/281. Стојанка уд. Игњата Николића 1.40
159/284. Димитрије Ристић-Божић рабација 13.36
160/288. Димитрије Димитријевић златар 0.08
161/289. Баба Аница уд. Јованче Недељковића 12.80
162/295. Борђе Живковић терз. 0.08
163/296. Дина Ристић, терзија 0.24
161/298. Цветан Марковић механц. 16.64
165/299. Цветан Марковић — Бира Стојановић механџија 0.32
166/302. Никола Марковић — Таса Јовановић бакал 4.80
167/306. Стојан Петровић — Кукурек ћевабџија 10.40
168/308. Вучко Петровић терз. 3.20
169/311. Стојан Ристић „ 2.00
170/314. Никола Маринковић Кара Коча бакал 1.68
171/315. Борђе Петровић и задруга земљорадничка 12.00
172/318. Јованча Динић бакал 9.00
173/319. Јованча Динић и Вучко Стојановић терзија 20.00
174/320. Радоје Мицић мумџија 5.60
175/321. Борђе Коцић мумџија 5.60
176/322. Маса Тодора Живковића насељеник Миле Тодоровић, практикант — Прокупље 1.20
177/323. Љубомир Радосављевић берберин 3.80
178/327. Борђе Николић крижач 0.08
179/328. Тодор Станојевић калајџија 1.20
180/332. Атанасије Петровић терзија 2.00
181/335. Стаменко Јовановић механџија 13.60
182/336. Настасија жена Тодора Митића терзија 44.00
183/337. Петар Голубовић баштован 12.60
184/338. Петар и Наца браћа Голубовићи башт. 2.40
185/339. Ана жена Наума Новковића калајџије 1.60
186/342. Димитрије Мита Танић обућар 1.20
187/343. Димитрије Петровић обућар 1.20
188/347. Борђе Хаџи Јовић бивши дуванџија 7.20
189/348. Вучко Коцић обућар 3.00
190/349. Светозар Хаџић пуковник 0.08
191/350. Никола Илијић бакал 1.20
192/354. Борђе Миленковић ћурчија 2.40
193/357. Василија жена Арсе Јовановића 3.26
194/359. Наталија уд. Стојанче Неића бив. ћурчије 2.72
195/361, 2522. Јован Тасић — Стамболија ћурчија 5.00
196/362. Никола Јовић рабација 0.56
197/366. Михајло Петковић бакал 11.36
198/368. Митра уд. Петра Качамаковића баштована 8.00
199/371. Димитрије Стојиљковић 4.00
200/372. Димитрије и Борђе браћа Стојиљковићи 6.24
201/377. Таса Хаџи Живковић свећар 13.20
202/378. Цвета жена Борђа Лацковића 2.00
203/379. Настасија жена Обрада Аврамовића 3.00
204/380. Ставра Јовановић бак. 0.32
205/382. Атанасије-Тана Нешић бакал 1.40
206/384. Стојанча Крстић ћурчија 5.32
207/386. Гаврило Стојановић терзија 1.00
208/387. Јевтимије Јоргаћевић бак. 1.60
209/389. Васка М. Балтезовић и браћа трговац 3.20
210/391. Коста Матић и Мијајло Петровић 0.40
211/395. Никола Балтезовић бакал 88.24
212/396. Никола М. Балтезовић и Ставра М. Пекмезановић 50.72
213/397. Катарина жена Николе Сотировића 3.00
214/399. Вучко Златковић бакал 0.24
215/401. Марија удова Борђа Станковића 2.00

216/402. Коста Живковић, кафеџија 1.40
217/403. Петар Панајотовић мех. 4.00
218/405. Костадинка уд. Коце Рајковића 1.60
219/406. Дафина уд. Борђа Стевановића 1.20
220/312. Јован Стевановић гајтанџија 8.64
221/413. Јован Стевановић и маса Николе Митића 5.76
222/. —
223/414, 284. Ленка жена Димитрија Ристића-Боже 6.00
224/415. Михајло Јовановић обућар 2.80
225/418. Маса Вучка Николића 1.60
226/422. Тодор Б. Крајналић и брат Јордан 62.96
227/424. Петар Младеновић свешт. 10.12
228/426. Петар Атанацковић пекар 6.60
229/428. Спира Митић и задруга 9.80
230/429. Борђе Тричковић земљ. 4.00
23./433. Петар Р. Шурдиновић бак. 2.40
232/436. Гица жена Стевана Тодоровића 1.60
233/437. Настасија уд Јованче Марковића 4.80
234/438. Настасија уд. Стоилка Јовановића 1.40
235/442. Мијаило Тасић табак 3.00
236/445. Јованча Стевановић баштован 20.60
237/446. Јован Недељковић асурџија 0.50
238/447. Никола Ристић надничар 1.20
239/434. Петар и Василије Шурдиновић 10.40
240/435. Василије Р. Шурдиновић 0.24
241/451. Јевта Митић ћурчија 1.20
242/453. Борђе Петровић трговац 34.32
243/459. Цека Петровић чешљар 0.08
244/460. Станко Јовановић терз. 0.60
245/462. Стаменко Станковић, надничар 2.80
246/465. Јован-Ване Митић трг. 5.44
247/467. Никола Ристић арендатор 1.12
248/468. Славко Јанковић слуга пекарски 1.64
249/469. Борђе Стојковић пекар 16.32
250/471. Никола Стојановић, слуга 0.08
251/472. Петар и Таско браћа Костићи обућари 1.28
252/474. Јован и Стојанча браћа Милосављевићи механџ. 0.08
253/475. Ставра Петровић бакал 2.40
254/482. Спиридон Рашић бакал 1.20
255/483. Костадинка жена Петра Рајковића табака 0.16
256/484. Михаило Митковић табак 1.60
257/487. Маса Борђа Митића — Белог бакал 2.40
258/489. Манча Емануело Митић — Балтез 1.60
259/490. Станоја Јовановић и синови трговац 2.00
260/492. Марјан Павловић терзија 0.32
261/498. Димитрије Јовановић — Столниче 1.28
262/499. Јован Манић шпекулант 3 36
263/508. Борђе Костић-Пепче башт. 0.80
264/516. Гаврило Борђевић и задруга 0.52
265/517. Петар Станковић терзија 7.60
266/519. Рушка уд. Санислава Марковића бојаџије 3.20
267/521. Никола Маринковић ћурчија 4.96
268/522. Димитрије Јовановић „ 1.40
269/523. Јован-Ване Коцић бакал 0 24
270/525. Костадин Ицић надничар 2.52
271/526. Стојана уд. Аранђела Марјановића 1.70
272/527. Лазар Крајналић шпекулант 133.68
273/528. Спира Митић надничар 2.72
274/529. Борђе Д. Јанковић терз. 1.40
275/530. Живана уд. Спасе Станимировића 0.24
276/531. Јован Живковић бакал 1.32
277/535. Атанасије Петровић ћурчија 2.40
278/540. Маса Тана Петровића — Шпурка 0.80
279/541. Мита Петковић — Цале механџија 1.64
280/542. Миче Здравковић баштован 2.00
281/544. Филип Николић механц. 2.80
282/546. Маса пок. Илије Спасића 6.72
283/547. Стојадин Вељковић надн. 3.00
284/548. Трајко Стојановић башт. 0.60
285/551. Лена жена Тодора Мијалковића 0.60
286/550. Јован и Никола браћа Станковићи 0.32
287/553. Атанасије Димитријевић бакал 0.60
288/554. Тодор Станковић терзија 0.16
289/ —
290/555. Сотир Поповић и браћа свештеник 1.28
291/556. Султана уд. Станојла Поповића свештеника 0.16
292/559. Тада уд. Тана Крстића с. Таска Радојковића 0.48
293/561. Јелена жена Таска Радојковића 2.00
294/563. Параскева жена Миче Крстића 1.20
295/564. Љубисав Златановић ужар 8.64
296/569. Благоје Цветковић баштован 8.60
297/570. Никола Борђевић надничар 1.20
298/571. Петар Пејић пиљар 3.80
299/573. Миле Стојановић-Кожодерац 6.40
300/574. Васко Петровић ћурчија 0.72
301/575. Ставра Хаџи Митић бакал 5.04
302/576. Вучко Мијалковић, баштован 0.80
303/577. Василије Филиповић, кавец. 2.00
304/579. Спира Д. Марковић, трг. 17.16
305/580. Стојан Пауновић, баштован 6.88
306/581. Младен Петковић, баштован 7.84
307/581 Јован Поп Христић, бакалин 45.96
308/588. Јован Поп-Христић и маса Таска Поп Христића 0,40
309/599. Мијајло Јанковић, терзија 1.20
310/591. Катарина, жена Стевана Борђевића 0.16
311/593. Маса пок. Николе Митића 10.00
312/594. Тодор Перић, баштован 1.20
313/595. Стаменко Тодоровић 6.80
314/596. Јован Димић, овчар 5.88
315/597. Трифун Перић, баштован 1.20
316/598. Рака Петровић, ћурчија 1.20
317/600. Петко и Михајло, браћа Рашићи 2.00
318/601. Вељко Перић и син Ставра 3.00
319/602. Јованча Рајковић — Пржа 26.36
320/603. Димитрије Николић, механ. 1.80
231/604. Груја Станковић механ. 0.32
322/605, 600. Петко и Михајло, браћа Рашић 2.00
323/606. Петко Спасић, баштован 10.48
324/609. Коца Крстић, баштован 0.24
325/610. Петар и Мита, браћа Борђевић 0.40
326/611. Миљко Јанковић, баштован 0.52
327/613. Никола Миловановић, трговац 0.32
328/615. Михајло Вукић, касап 3.20
329/617. Илија Лазаревић и синови 1.92

330/618.	Петар Стојановић и брат Никола	0.16
331/619.	Димитрије Тодоровић и задруга	107.48
332/621.	Маса Мите Стојковића	0.16
333/622.	Милка уд. Мите Стојковића	1.60
334/	—	
335/623.	Јаглика уд. Димитрија Стојановића	0.08
336/626.	Никола Митић, баштован	15.76
337/629.	Борђе Марјановић, овчар	1.48
388/630.	Миче Првуловић, ужар	1.16
339/631.	Маса Наке Петковића	2.96
340/632.	Јован Јанковић	18.36
341/634.	Хаџи Стојан Цветковић, обућар	2.00
342/635.	Станија уд. Цветка, бакалина	1.40
343/638.	Маса Игњата Веселиновића, мех.	2.00
344/639.	Јован Савић, баштов.	7.04
345/640.	Миче Марковић-Томић и браћа	3.20
346/641.	Аранђел Танић и синовци	0.40
347/643.	Аранђел Танић	31.28
348/646.	Гаврило Стојановић, баштован	5.08
349/647.	Коста Станковић, колар	1.00
350/648.	Миче А. Петковић, трг.	69.34
351/650.	Маса пок. Петка Стаменковића	2.40
352/651.	Коста Станојевић, пекар	0.16
353/627.	Тодор Цветковић	4.80
354/652.	Стојанча Николић, механ.	0.88
355/654.	Борђе Стевановић, надн.	0.32
356/656.	Маса Николе Станковића	1.36
357/658.	Тодор Ристић, баштов.	1.20
358/659.	Борђе Костић, бакал	1.20
359/660.	Гаврило Јовановић, бак.	2.40
360/661.	Живко Ф. Мијалковић	1.88
361/664.	Борђе Танић, бак.	1.20
362/665.	Павле Стојановић, башт.	18.00
363/667.	Ставра Атанасковић, раб.	0.52
364/669.	Аранђел Видановић, раб.	0.64
365/670.	Петар Видојковић, обућар	0.08
366/671.	Јованка уд. Николе Радојковића	0.80
367/673.	Маса Мите Стојановића	7.60
368/674.	Васко Танић, рабација	10.88
369/675.	Таса Стаменковић, башт.	2.0
370/679.	Петар Станојевић, башт.	8.40
371/683.	Дина и Тодор, браћа Стоиљковићи	0.48
372/684.	Тодор и Борђе, браћа Динићи	0.16
373/685.	Тодор Динић, баштов.	6.72
374/689.	Вуле Стојановић, пиљар	0.80
375/690.	Вучко Цветановић	0.96
376/692.	Ђира Мишић	1.20
377/693.	Настасија уд. Видојка Голубовића	1.00
378/695.	Станко Стевановић, бак.	1.60
379/697.	Стојан Тана Јовановић, терз.	1.00
380/700.	Ђира Стојановић, мумција	1.60
381/703.	Маса пок. Мике Адамушевића	192.40
382/705.	Јован-Васа Стевановић, мех.	10.00
383/708.	Гаврило Стојановић, пиљар	0.22
384/709.	Марко Митић, башт.	0,10
385/710.	Стаменко Станковић, ћурч.	0.08
386/714.	Јован Стевановић, баштов.	0.84
387/717.	Смиљко Стојановић, башт.	4.48
388/719.	Константин Тодоровић, бак.	0.32
389/720.	Глигорије Горча Костић, кафеџија	2.24
390/721.	Младен Поповић, вар. прота	47.04
391/722.	Петар Живковић, крпач	0.32
392/728.	Стојанча Цекић, менц.	1.76
393/730.	Миливоје Јекић, ср. писар	0.48
394/731.	Никола Стојановић, механ.	3.32
395/732.	Никола Стојановић и Петар Кра-Николић	0.08
396/734.	Димитрије Цветковић, баштован	7.60
397/716.	Миче Стојановић, баштован	1.60
398/735.	Борђе Динић, баштован	2.00
399/738.	Димитрије Гавриловић, обућар	2.80
400/740.	Тодор и Петар, браћа Бокићи	1.28
401/742.	Станојка удова Михајла Недељковића	1.60
402/743.	Станојче Стевановић, рабац.	4.80
403/744.	Тодор Стојиљковић	1.72
404/745.	Коста Шурдиловић, земљед.	26.16
405/752.	Стојан-Тане Бурић, мех.	3.44
406/755.	Миче Петковић, рабац.	0.16
407/756.	Михајло Коцић, бак.	0.08
408/757.	Младен Крстић — Бели и задруга баштованска	103.48
409/760.	Атанасије Николић, Гагрица	0.56
410/762.	Борђе Станковић	1.92
411/766.	Борђе Миладиновић — Атанасије Миленковић	0.32
412/768.	Миче Стојановић, башт.	7.44
413/772.	Јаначко Јовановић, над.	1,00
414/773.	Марјан Атанасковић, бакал	2.80
415/774.	Михајло Ристановић, терз.	0.32
416/775.	Михајло Јовановић, рабац.	0.16
417/778.	Марија удова Тодора Митића	1.20
418/781.	Борђе Стојановић, баштов.	20
419/782.	Ставра М. Текнезовић, трг.	15.36
420/783.	Ставра М. Текнезовић и Борђе Узуновић	12.16
421/788.	Јован Цветковић, коч.	0.24
422/789.	Борђе Китић, каф.	4.48
423/791.	Агнија уд. Димитрија Јовановића	1.68
424/796.	Маса Гаврила Перића	1.60
425/799.	Настасија уд. Тодора Мишића	1.68
426/801.	Јанаћко Зојевић, терз.	1.40
427/802.	Марко и Миланко, браћа Стојановићи	1.40
428/803.	Дина Марковић трг.	1.60
429/810	Јованча Стојановић, пиљар	1.20
230/811.	Никола Јовић, баштов.	7.64
431/812.	Никола Јовић и Благоје Младеновић	109.84
432/816.	Алекса Митић, пиљар	0.60
433/817.	Стојанка уд. Мате Николића	2.00
434/820.	Димитрије Петровић, свешт.	2.00
435/821.	Стојан Михаиловић и син Васко	2.40
436/826.	Јован-Ване Нешић, мех.	0.60
437/830.	Петар Здравковић, башт.	2.00
438/832.	Таса Филиповић, баштов.	0.60
439/833.	Таса Станојевић, баштов.	12.24
440/835.	Лазар Мисић-Михаиловић, баштован	4.20
441/838.	Крста Симоновић, казанц.	3.16
442/839.	Сабитај Карије, тргов.	1.04
443/840.	Сабитај Карије и Илијаз Варон, трг.	—
444/841.	Сабитај Карије, Илијаз Варон и Катарина Стојадина Радивојевића, трг.	1.04
445/843.	Јован Стаменковић, калац.	1.60
446/844.	Хајм Леви, трг.	0.88
447/848.	Коца Стевановић, рабација	0.40
448/851.	Евгенија, уд. Ставре Митића	1.00
449/853.	Маса пок. Мите Денића	2.00
450/855.	Никола П. Марковић, обућар	0.80
451/856.	Цветан Стевановић, терзија	1.68
452/859.	Тане Динић, рабација	1.20
453/861	Милојка уд. Косте Цветковића	1.08
454/862.	Коста Борђевић, пекар	2.40

455/863. Тодор Р. Баталаковић, пекар 16.00
456/864. Михаило Стоиљовић, Шокор 1.36
457/869. Јован Петровић, пекар 160
458/872. Анђелија уд. Петра Милосављевића 0.80
459/883. Никола Тошић, касапин 2.08
460/889. Илија Бранковић, терзија 1.52
461/890. Мијајло Младеновић, терзија 4.24
462/892. Јованча Јанковић, и Маса Динина 4.40
463/897 Стеван Марјановић, пекар 1.40
464/901. Никола Вучковић, бакалин 1.00
465/902. Маса Димитрија Антића 2.00
466/906. Филип Јовановић, пекар 2.20
467/910. Гаврило Видојковић, ћурчија 0.80
468/912. Андреја Рајчић 0.72
469/915 Николета, жена Борђа Петковића 6.40
470/917. Павле Стоиљковић 1.00
471/918. Вучко Димитријевић, мумц. 1.20
472/919. Коста Живковић, памуклијаш 2.40
473/923. Таса Коцић Рајковић, касап 0.80
474/925. Коста Вучковић, опанчар 0.64
475/926. Бура Марковић, бандист 0.16
476/927. Младен Стојановић, абаџ. 3.20
477/930. Василија, жена Николе Митића 2.00
478/933. Стаменко Воиновић 0,80
479/936. Јанча Михајловић 10.40
480/937. Настасија, жена Тодора, басмаџика 0.40
481/939. Таса Јанковић Драгосавац, терзија 9.12
482/940. Димитрије-Мита Бошић 1.60
483/943. Младен Перић, баштов. 1.20
484/941. Димитрије-Мита Бошић и Вучко Стојановић 40.00
485/947. Пејча Петковић, мех. 125.68
486/948 Дина Веселиновић, просјак 0.08
487/950. Трифун Ћирић и Панта Костадиновић 1.20
487/952. Илија Јовановић, самарџ. 1.60
488/954. Мита Милојковић, касап 0.80
489/957. Никола Димитријевић, раб. 3.00
490/959. Младен Борићевић, мутав. 6.60
491/960. Риста и Јован — браћа Карамијалковићи 4.00
492/963. Јован Маруца, кројач 0.48
493/964. Борђе Вацић, терз. 1.20
494/968. Цена уд. Цветка Станковића 2.40
495/969. Младен Стаменковић 1.60
496/972. Коста Милутиновић, ћурч. 1.80
497/974. Петар Цветковић, кавец. 1.60
498/978. Таса Андрејевић, трг. 16.80
499/979. Мита Стојанчић, ћевабџ. 1.20
500/981. Атанасије Таче Јовић 2.00
501/984. Станоје Митић, терзија 8.20
502985. Миле Игњатовић, ћеваб. 1.80
503/987. Милица уд. Стоилка Маринковића 1.00
504/988. Спира Стоиљковић, кујун. 0.16
505/989. Петар Николић, бербер 0.40
506/991. Никола Јанковић, колар 0.32
507/994. Здравка уд. Тодора Вучковића 0.24
508/995. Дина Стојановић, папуџ. 3.40
509/996. Таса Стојановић, мутавџ. 3.40
510/997. Маса Станка Митића — Габровчанина 0.80
511/1003. Хаџи Петар Поповић, свешт. 2.56
512/1006. Глигорије Младеновић, зем. 2.00
513/1007. Јован Младеновић, баштов. 2.00
514/1010. Петар Пилетић, свешт. 27.08
515/1011. Панта Пилетић, землк. 19.12
516/1012. Јован Минић, пекар 2.08
517/1016. Тодор Рашић, надн. 3.24
518/1018. Стоилко Миленковић, колар 1.00
519/1019. Вета Васиљевић, пекар 1.04
520/1020. Ратко Борђевић, овчар 8.84
521/1021. Стојанча Тача Стојановић, касап 0.16
522/1022. Коца Станковић и браћа Стаменко и Стоилко 0.56
523/1024. Димитрије Јовановић, касап 4.00
524/1025. Петар Митић, рабација 13.20
525/1026. Таско Илић, земљ. 6.88
526/1027. Гаврило Борђевић, брашнар 2.40
527/1030. Петар Тасић и жена 1.20
528/1031. Танча и Јован Андоновић 26.20
529/1032. Петар Златковић, бакал 0.24
530/1033. Петар, Михаило и Јован — браћа Златковић 3.72
531/1035. Јанаћко Костић, бак. 1.08
532/1036. Васко Станковић, касапин 2.00
533/1037. Стеван Тодоровић, терз. 0.64
534/1038. Маса Станка и Николе браће Филиповића 1.16
535/1039. Петко Стојановић, надн. 0.40
536/1042. Михајло Стевановић и мати 1.00
537/1044. Јован Петровић, пиљар 1.60
538/1046. Гаврило Китић, башт. 0.24
539/1047. Јанко Здравковић, надн. 1.20
540/1049. Стојан Миљковић, касап 33.40
541/1050. Борђе Миљковић, касап 8.60
542/1051. Васко Манојловић, опанчар 3.00
543/1053. Никола Пешић и задруга 1.56
544/1054. Миче Јовановић, терзија 2.40
545/1057. Маса Николе Стојковића 1.20
546/1058. Атанасије Миљковић, башт. 4.92
547/1059. Таско Тачић, бакал 3.00
548/1064. Миленко Ценић, рабац. 0.80
549/1066. Сотир Д. Живадиновић, слуга баштовански 0.16
550/1069. Димитрије Мита Ранђеловић 0.32
551/1071. Вака Борђевић, говедар 0.08
552/1072. Динка уд. Риста Стојановића 0.08
553/1075. Сава Алексић, надн. 1.20
554/1076. Димитрије Миленковић, надничар 0.08
555/1078. Никола Јовић Стамболија, надничар 1.80
556/1081. Маса Гаврила Борђевића 1.20
557/1079. Риста Станковић, кочијаш 0.16
558/1082. Таса Илић, терз. 1.20
559/1084. Коста Маринковић, рабац. 1.20
560/1088. Миленко Раденковић. надн. 0.80
561/1089. Прока Младеновић, башт. 2.00
562/1092. Борђе Ристић, налбанта 10.24
563/1093. Спира Коцић, шнајд. парч. 0.64
564/1094. Јован, Костадин, Тодор и Драгутин Мицић 0.16
565/1095. Јован Мицић, рабација 1.20
566/1099. Јања Момировић, орач (сарач?) 2.40
567/1102. Илија Цветановић 0.16
568/1103. Мата Младеновић, рабац. 13.08
569/1105. Глигорије Поповић, механ. 18.32
570/1107. Борђе Јанковић, ћурч. 1.20
571/1109. Ранђел Станојевић, пудар 0.80
572/1110 Илија Борђевић, копач 3.00
573./1112. Крста Митић, касапин-возар 1.20
574/1111. Хаџи Стеван Мичић 47.72
575/1114. Марко Стојановић, терзија 27.76
576/1115. Борђе Пилетић, земљед. 24.68
577/1116. Борђе Лазаревић, над. ужар 1.60
578/1117. Јован Радивојевић, мумција 1.28
579/1118. Мијалко Маринковић, терз. 5.24
580/1121. Стана уд. Борђа Илића 0.64
581/1122. Тричко Митровић, трг. слуга 2.80
582/1123. Јован Миленковић, чесмец. 3.60
583/1126. Јоле Пилетић, сердар 57.80

584/1127. Јоле Пилетић сердар и браћа 5.20
585/1128. Тодор М. Пешић, рабација 30.76
586/1129. Петар Антић, механџија 2.00
587/1130. Петар Борђевић, кочијаш 1.00
588/1137. Никола Мичић, механџија 0.32
589/1138. Васко Вељковић, рабација 1.00
590/1140. Никола-Коца Стевановић, мех. 8.72
591/1143. Драгић Пилетић, земљед. 22.72
592/1145. Петко Митровић и синови, рабације 2.52
593/1148. Никола Митић, обућар 2.40
594/1149. Вучко Савић, механџија 31.24
595/1154. Лазар Стоиљковић, механц. 3.32
596/1157 Шћепан Пилетић 22.84
597/1159. Мита Станковић, леблебџија 7.90
598/1161. Стојан Баба Анђелић, бунарц. 9.60
599/1162. Јованка Мите Стевановића 9.60
600/1165. Коста Угриновић, механџија 33.36
601/1168. Крста Петровић, мумџија 9.60
602/1171. Васо Вучинић, опш.служитељ 8.60
603/1172. Јанко Пилетић, пиљар 14.76
604/1173. Гроздан Митровић, механц. 8.40
605/1175. Вучко Стојановић, механц. 25.16
607/1181. Станко Милојковић, бакалин 0.24
608/1185. Марко Стојановић, симиџија 1.00
609/1193. Тома Јоцић, цревар 1.36
610/1194. Борђе Динић, пиљар 0.24
611/1195. Мита Стојановић, рабација 0.40
612/1196. Петар Спасић, ћурчија 1.48
613/1197. Петар Томић и син Димитрије надн. 8.76
614/1198. Борђе Костић Хаџи Танић 27.12
615/1200. Борђе Стојковић, касап 1.64
616/1206. Маса Петра Манића, цревара 4.52
617/1208. Марија уд. Трајка Стојановића 1.20
618/1209. Благоје Стоиљковић, слуга 1.48
619/1210. Сотир Борђевић, надн. 2.40
620/1212. Никола Радојковић, терзија 1.20
621/1213. Таса Миленковић и маћија Стојанка 1.20
622/1214. Илија Стојановић и Петар Митић 20.00
623/1215. Петар Митић, подкивач 2.76
624/1217. Миљко Стојановић, бак. 1.70
625/1218. Тодор Борђевић, мех. 1.20
626/1220. Коста Мијаиловић, дув. 1.00
627/1222. Митар Вељковић, б. мех. 7.16
628 1223. Цека Стаменковић, б. мех. 0.08
629/1224. Риста Милојковић, б. мех. 18.00
630/1226. Александра уд. Милојка Хаџи Бокића 33.60
631/1227. Денча Томић, пудар 10.16
632/1228. Димитрије Фредић, апотекар 3.80
633/1232. Ставра Мијенковић, дугменџија 4.40
634/1234. Никола Стаменковић, рабација 59.52
635/1235. Ранђел Ристић, бак. 0.52
636/1237. Есатбег Асанбеговић 0.88
637/1238. Димитрије Илић, качар 2.60
638/1239. Маса Мите Тричковића 3.28
639/1240. Катарина уд. Захарија бившег лекара 2.08
640/1242. Златко Ранђеловић, мутавџија 0.16
641/1244. Милан Јовановић, обућар 0.16
642/1247. Никола Миљковић, бак. 2.00
643/1251. Миле Миљковић, бак. 19.20
644/1254. Коста Хаџи Маринковић, мумџија 3.76
645/1255. Борђе Стаменковић, надничар 1.60
646/1256. Борђе Спасић и син, калајц. 15.84
647/1260. Петар Митић, подкивач 10.00
648/1262. Аранђео Златановић, терзија 0.08
649/1263. Мита Стевановић, ћевабџија 0.80
650/1267. Јован Боровић, касапин 1.12
651/1268. Васко Митић, терзија 1.70
652/1274. Миле и Сотир, браћа Илићи касап 17.52
653/1276. Јован Стоиљковић Пујда и жена 560
654/1279. Бока Митић и син Никола 0.48
655/1280. Стојанче Станковић и задруга 4.80
656/1280. Стојанча Станковић и Гаврило Митић 32 00
657/1282. Станко Илић, бакал 8.88
658/1283. Димитрије Петровић, црквењак 0.32
659/1284. Раша Симић и Никола Стаменковић 0.16
660/1286. Јован Станковић и син Коста тежак 6.24
661/1288. Маса Косте Станојевића, баштов. 9.12
662/1289. Глиша Живковић, пандур 2 60
663/1292. Тане Стевановић Рибарча 17.12
664/1293. Вучко Марковић, винар 1.20
665/1296. Михајло Петровић, ужар 1.80
666/1297. Велика уд. Митра Белосављевића 1.80
667/1303. Ића уд. Стојка Павловића 1.60
668/1306. Никола Димитријевић, надничар 3.00
669/1312. Стеван Јовановић, обућар 0.24
670/1313. Јован и Борђе браћа М. Поповићи, трговци 3.04
671/1314. Станко Бокић, пекар 2.40
672/1315. Петар Тасић-Станојевић, мех. 0.24
673/1316. Петар и Димитрије браћа Т. Станојловић 53.48
674/1317. Димитрије Т. Станојловић, баштован 0,24
675/1320. Савета Димитријевић, сукнарка 1.32
676/1324. Лазар Јоцић, мутавџија 1.16
677/1326. Јован Утвић, гостионичар 0 72
678/1327. Настас Борђевић, бакал 1.20
679/1328. Лазар Грчић, кавеџија 2.40
680/1332. Стеван Радојковић, абаџија 0.80
681/1335. Димитрије-Митко Ристић, абаџија 16.48
682/1337. Андрија Живковић, ћурчија 1.40
683/1343. Петар Антић, пешадијски капетан 2 12
684/1344. Вучко Петковић, баштован 10 60
685/1345. Павуна уд. Марка Раденковића 1.40
686/1347. Миле Танић-Ђуђа, обућар 1.04
687/1349. Стаменко Станковић, динђерин 2.00
688/1352. Раша Николић, ужар 1.16
689/1354. Петар Цекић и син, тежаци 4.48
690/1355. Бока Јовановић и синови, баштован 2.16
691/1356. Маринко Раденковић, тежак 3 20
692/1359. Милоје Гроздановић, надн. 0 40
693/1368. Коста Милошевић, обућар 1.80
694/1378. Таско Топуз-Коцић и браћа, трг. 0 88
695/1380. Тане Коцић, кафеџ. 2.00
696/1381. Мита Марковић, пекар 0.96
697/1382. Борђе Антић, терз. 0.16
698/1386. Тодор Борђевић, терзија 2 00
699/1391. Борђе Крстић, колар 0 96
700/1392. Миливоје Главашевић, кројач 2.00
701/1393. Цена Томић, рабац. 2.24
702/1395. Ставра Миленковић, терзија 1.08
703/1396. Младен Јовановић, самарџија 0.40
704/1398. Арса Цветковић, пекар 1.68
705/1401. Стеван Динић, терзија 5.20
706/1402. Јованка уд. Младена Стојановића 5.60

707/1405. Никола Миљковић-Вузелко, кавец. 0.16
708/1406. Аранђел Јовановић и син, кавец. 0.24
709/1414. Младен Марковић, терзија 0.80
710/1415. Миленко Стојковић-Миловановић 2.00
711/1416. Маса Цветка Стаменковића 0.50
712/1417. Благоје Стојановић, овчар и рабац. 36.36
713/1418. Коста Тасић, клонфер 1.04
714/1419. Лена уд. Петра Х. Стојковића 7.88
715/1424. Борђе Живковић, служитељ општин. 1.32
716/1425. Петар Стојковић и мати Крсјана 4.32
717/1426. Станко Раденковић, земљед. 0.96
718/1427. Тодор Костић, обућар 1.44
719/1428. Димитрије Цунић, ткач 0.08
720/1429. Борђе Стојковић, рабација 0.72
721/1430. Мита Павловић ћурчија 3.24
722/1431. Борђе Костић и браћа 2.96
723/1432. Цветан Марковић земљор. 45.80
724/1434. Ранђел Жикић, баштован 4.28
725/1436. Димитрије Ф. Јовановић, општ. писар 2.16
726/1437. Петар Вукашиновић, бакал 0.24
727/1438. Митко Николић, ужар 8.28
728/1439. Борђе Димитријевић, бакал 13.56
729/1441. Милутин Николић, рабација 38.92
730/1442. Борђе Митић, бакал 0.58
731/1443. Митко Танић, рабација 2.52
732/1444. Станко Јовановић, надничар 1.44
733/1445. Милоје Јовановић, пољак 1.60
734/1446. Васко Бурић, надничар 2.52
735. 1447. Станоје Богосављевић, колар 7.40
736/1448. Гаврило Стојановић, рабац. 8.52
737/1449. Петар Младеновић, бакал 3.28
738/1450. Никола Милојковић, рабација 1.84
739/1452. Тодор Радовановић, ћурчија 4.40
740/1454. Таско Милојковић, бакал 5.04
741/1455. Тане Станковић, бакал 26.72
742/1456. Никола Тодоровић и наследници 18.32
743/1457. Никола Д. Петковић и браћа бак. 1.28
744/1458. Мита Маринковић, баштован 10.46
745/1459. Јован Бурлизибарић, трговац 75.68
747/1462. Спаса Китановић, просјак 1.48
746/1460. Коста Јовановић, механџија 1.40
748/1463. Миле Цветановић, ужар 2.80
749/1464. Миљко Недељковић, земљор. 5.04
750/1465. Младен Николић, мумџија 3.88
751/1467. Јанко М. Станковић, трговац 48.48
752/1468. Стоиљко Ивановић, надн. 2.60
753/1469. Ранђел Тодоровић, рабација 3.56
754/1470. Мита Хусић, ковач 0.08
755/1471. Риста Јовановић, бакал 1.76
756/1472. Станоје Пешић, баштован 32 64
757/1473. Никола Цветковић, бакал 16.92
758/1474. Живко Јовић, рабација 1.80
759/1475. Коле Стаменковић, надничар 0.80
760/1476. Младен Миленковић, надничар 0.88
762/1478. Борђе Милојковић, рабација 4.20
763/1480. Живана уд. Борђа Стојановића 1.60
764/1481. Никола Раденковић, рабација 1.76
765/1485. Манојло Тасић, ужар 0.24
766/1487. Стаменко Борић, рабација 0.08
767/1488. Стојан Младеновић, слуга 0.24
768/1491. Никола Милошевић, механ. 0.08
769/1492. Миле Живковић, механџија 1.20
770/1493. Милија Милошевић, рабација 0.08
771/1494. Таса Станојевић, калајџија 0.36
772/1495. Миле Јовановић, механџија 39.84
773/1497. Таса Николић, механџија 16.98
774/1498. Петар Богојевић, налбантин 0.72
775/1503. Стеван Илић, земљор. 4.00
776/1502. Стеван Илић, земљор. 4.00
777/1504. Никола Тричковић, обућар 3.68
778/1505. Борђе Раденковић, рабац. 1.12
779/1506. Никола Милошевић, бакал 0.24
780/1507. Димитрије Антић, налбант 0.32
781/1508. Таско Радојковић, надн. 2.16
782/1510. Мина Раденковић, рабац. 8.88
783/1513. Миче Томић, рабац. 2.72
784/1515. Вучко Голубовић, земљ. 20.56
785/1516. Никола — Коле Рашић 32.80
786/1517. Маса Марије Косте Тодоровића 9.00
787/1520. Таско Томић, кавеџија 10.20
788/1522. Тодор Петковић, шустер 0.80
789/1524. Јован Стојановић, башт. 12.00
790/1526. Никола Крстић, рабац. 0.40
791/1527. Димитрије Борђевић, мех. 14.80
792/1530. Мита Стоиљковић, рабац. 11.20
793/1534. Живан Станковић, колар 0.16
794/1534. Вуле Стевановић, механ. 2.16
795/1535. Марија уд. Борђа Рајића, башт. 0.48
796/1536. Таса Стојановић, рабац. 10.16
797/1538. Нака Тошић, баштован 4.00
798/1540. Недељко Живковић, пиљ. 0.16
799/1541. Васко Динић, механџија 23.92
800/1543. Маса Таска Митића 4.08
801 1544. Миче Борђевић, абац. 16.56
802/1546. Вучко Стојановић, терз. 15.44
803/1551. Милисав Николић. војни чин. 0.32
804/1552. Наум Ристић, касапин 0.16
805/1554. Илија Стојановић, обућ. 1.96
806/1556. Јелена пок. Коце Јанковића 1.96
807/1558. Таса уд. Стојка Јовановића 7.40
808/1560. Петар Тодоровић, земљор. 9.24
809/1561. Мита Миљковић, бакал 0.72
810/1562. Гроздан Стојановић, абац. 0.76
811/1563. Василија Сотировића удова 0.48
812/1564. Јован Стевановић, пекар 0.16
813/1567. Бока син Милоша Стојковића 15.56
814/1570. Ставра С. Борђевић, ћурчија 7.08
815/1572. Тодор Панчић, обућар 1.88
816/1573. Бима Јанковић, зидар 0.24
817/1576. Пера Станковић, башт. 12.40
818/1577. Тане Алексић, терзија 0.16
819/1579. Дина Јовановић, обућар 2.96
820/1580. Милан Станимировић, налб. 0.32
821/1582. Костандинка уд. Николе Маринковића 0.16
822/1583. Стојан Стевановић, зем. 10.00
823/1584. Петко Гроздановић, обућ. 1.80
824/1585. Стеван Јовановић, кавец. 0.80
825/1588. Ранђел Станковић, башт. 1.60
826/1590. Ставра Јовановић, обућ. 2.52
827/1592. Ставра Манчић, пекар 1.08
828/1593. Михајло Крекић, јорган. 1.48
829/1594 Борђе Јовановић, обућ. 3.00
830/1595. Анђелко Марковић, кафец. 0.40
831/1596. Петар Стоиљковић, служитељ има имање у Алексинцу 3.60
832/1599. Стеван Хаџи Борђевић, механџија 11.08
833/1601. Никола Рашић, надничар 1.80
834/1602. Божил Негројевић, зид. 0.24
835/1603. Ранђел Марковић, надн. 0.16
836/1605. Димитрије Николић, бојаџија 14.48
837/1606. Јован Петковић, шећерџ. 1.20
838/1607. Милош Милошевић, кондук. 1.36
839/1608. Сима Петровић, зидар 0.46
840/1612. Коца Станковић, бакал 0.08
841/1616. Наум Митровић, зидар 0.24
842/1617. Милош Војновић, обућ. 1.40
843/1619. Цветко Лозановић, зидар 0.32
844/1622. Стоиљко Петровић, мех. 6.72

845/1626. Алекса Жарковић, дуванџија 1.00
846/1628. Ћамила уд. Хаџи Ристе Афузовића 14.00
847/1638. Коста Димитријевић, клонфер 0.16
848/1631. Ставра Станковић, бак. 7.00
849/1634. Кристијан Вилијер, столар 3.20
850/1636. Раде Живковић, трг. 0.80
851/1640. Султана уд. Тасе Митића 0.80
852/1644. Тодор Младеновић служитељ 1.49
853/1646. Михајло П. Божидарац трг. 79.12
854/1650. Андон Панајотовић кварталь 0.24
855/1651. Тоша Митић кафеџија 0.24
856/1652. Милош Богдановић дунђер 1.80
857/1653. Симча и Спира браћа Панајотовићи 16.53
858/1654. Тана Милосављевић механџ. 0.46
859/1656. Илија М. Бранковић трг. 0.56
860/1657. Борђе Петровић служитељ 3.52
861/1658. Зуица уд. Јована Глигоријевића 6.00
862/1661. Саласион Германовић 0.56
863/1664. Коста Јовановић чин. у оставци 0.43
864/1665. Сима Цекић, папуџија 4.80
865/1666. Емина уд. Хаџи Омеровића 3.80
866/1667. Јован Вукашиновић, месар 0.08
867/1669. Никола Стаменковић парчетар 0.88
868/1674. Цветко Ивковић дунђерин 3.32
869/1677. Мита Величковић бакал 0.40
870/1683. Леони Рафаел браћа Ешкенази 0.80
871/1690. Тодор Станковић трговац 26.00
872/1695. Маса Спире Хаџи Јовића 0.16
873/1696. Велика уд. Мите Јовановића 0.16
874/1703. Милан Груић шпекулант 3.20
875/1704. Димитрије Стојанчић обућар 0.80
876/1807. Исак Јаков Русо трг. 0.48
877/1711. Хаим Рубен браћа Мандили 0.16
878/1715. Исак Салофати ситничар 0.32
879/1716. Петар Аранђеловић кварталь 0.40
880/1722. Михаил Баић див. чиновник 0.32
881/1725 Савка уд. пок. Наума Јовановића 0.48
882/1729. Таско Стојановић обућар 0.08
883/1735. Молдохај А. Мандил трговац 23.20
884/1737. Мита Јовановић надничар 1.52
885/1739. Сотир Јанковић келнер 2.36
886/1740. Јеремије Новаковић опанчар 3.84
887/1741. Живко Стојановић шпекулант 0.16
888/1749. Тома Петровић тишљер 0.24
889/1750. Младен Борђевић шпекулант 1.40
890/1753. Петар Русмић дворски надзорник 0.16
891/1754. Емин Мустафић бакал 1.64
892/1755. Абдураман Хаџи Мустафић дуванц. 0.2
893/1757. Тане Ћирковић бакал 0.08
894/1758. Васко Митић ћевабџија 1.60
895/1759. Јаков Моша Леви 0.56
896/1760. Јован Митровић зидар 0.40
897/1765. Јумер Мустафић тежак 98.80
898/1766. Борђе Видојковић бакал 0.08
899/1769. Салија Хаџи Усеиновић бербер 0.24
900/1771. Штерија Сотировић терз. 0.64
901/1777. Јосиф М. Одић молер 1.00
902/1779. Младен Цвековић надн. 1.60
903/1785. Михајло Јовановић терз. 1.60
904/1780. Младен Стојановић мех. 1.64
905/1788. Љубомир П. Младеновић трговац 3.20
906/1789. Борђе Стојановић мех. 1.64
907/1791. Тома Милосављевић даскал 1.60
908/1799. Рохомин Алкалај сараф 0.08
909/1800. Павле Станишић, наредн. 0.48
910/1803. Миле Стевановић рабац. 0.64
911/1807. Таса Стојановић бакал 11.08
912/1809. Мита Милошевић абаџ. 2.00
913/1808. Маса Петка Стојановића 1.12
914/1810. Јован Стојановић пекар 12.00
915/1811. Коста Станојевић 2.80
917/1814. Нацко Јовановић трг. 1.92
918/1816. Мита Распоповић каф. 11.20
916/1812. Мита Милошевић мех. 19.44
917/1818. Андрија Стојановић башт. 0.08
920/1819. Аврам С. Леви пиљар 0.08
921/1821. Коста Дринчић конд. 0.24
922/1822. Шукрија Селим Беговићка 94.20
Примедба: „93 динара и 48 пара пада на имање које је у задрузи са Мулом Сулимановићем. Пуномоћник Михајло Хаџи Пешић трговац"
923/1823. Хаџи Мула Хаџи Сулимановић из Смирне 28.28
Напомена: „пуномоћник Хаџи Мих. Хаџи Пешић" .
924/1824. Етем Ефендија Јакуповић из Солуна 3.60
Примедба: „Пуномоћник Мих. Х. Пешић"
925/1825. Бура Пешић механџија 0.18
926/1828. Мамут Усеин Спаић трг. 2.96
927/1829. Маса Амитбега Хаџи Аметбеговића 0.40
928/— (прескочено!)
929/1830. Перка уд. Тике Перића 1.20
930/1831. Стоилько Цветковић терз. 0.16
931/1832. Таса Мијалковић пиљар 1.84
932/1833. Стеван Николић механџ. 2.76
933/1834. Коста Капетановић мајор у пензији 0.88
934/1838. Марија уд. Живка Стевановића 0.16
935/1839. Стоилько Милић бакал 2.32
936/1840. Таса Николић башт. 0.40
937/1841. Аврам Карijo шустер 0.16
938/1842. Ибраим Афуз Салић дуван. 20.92
939/1843. Вуле Динић пекар 1.40
940/1845. Стојан Жикић земљ. 0.24
941/1846. Петар Аранђеловић башт. 15.64
942/1847. Ибраимбег Исмаилбеговић 163.00
943/-848. Илија Петковић баштов. 0.32
944/1849. Живко Денић ашчија 1.52
945/1855. Димитрије Петровић раб. —
947/1857. Шеназа уд. Шаћира М. Аметовића 16.40
946/ Дуда уд. Хаџи Алића 75.00
948/1859. Мита Јеремић башт. 0.88
949/1860. Светозар Арсеновић адвокат 0.48
950/1861. Тодор П. Бабић фијакер. 1.76
951/1862. Стојан Димитријевић мех. 0.16
952/1864. Тане Стојановић башт. 0.48
953/1865. Стеван Јанковић механ. 0.24
954/1867. Бура Хорватовић посланик 32.88
955/1869. Радомир И. Сарановац судија 0.04
956/1870. Тодор и Лазар браћа Бранковићи мех. 18.48
957/1871. Риста Стамболић воленичар 0.64
958/1872. Дервиш Хаџи Исмаиловић тежак 56.12
959/1876. Тодор Живковић, надн. 1.44
960/1878. Сава Јовановић каф. 0.16
961/1870. Панта Јовановић мех. .40
962/1881. Илија Крстић надн. 0.72
963/1882. Димитрије Стојанчић слуга кантарџијски 1.28
964/1886. Вучко Митић рабац. 0.16

965/1888. Мита Живковић дунђ. 0.80
966/1889. Станоје Спасић пиљар 0-16
967/1891. Тодор Борђевић шнајд. 1.08
968/1892. Тома Митровић земљ. 1.20
969/1894. Јован Стојанчић бакал 1.80
970/1895. Јован Станковић бак. 1.80
971/1897. Гаврило Николић надн. 0.32
972/1898. Илија Недељковић парчет. 0.16
973/1900. Петар Тасић надн. 0.58
974/1901. Никола Пешић шнајдер 0.96
975/1902. Јован Панић пиљар 0.68
976/1903. Тане Борђевић бакал 2.00
977/1904. Никола Цветановић парчет. 0,24
978/1905. Благоје Нанковић башт. 1.36
979/1906. Настас Филиповић бакал 2.40
980/1909. Ване Стојановић рабац. 5.28
981/1910. Тане Тасић бак. 3.80
982/1911. Мита Стоиљковић надн. 8.40
983/1913. Цека Недељковић мех. 11.24
984/1915. Спасоје Борђевић овчар 1.68
985/1916. Петар Станковић бакал 1.20
986/1918. Никола Живковић земљ. 1.28
987/1919. Мика Стојанчић налб. 2.46
988/1920. Васко М. Бранковић механц. 31.90
989/1925. Јован Рајковић трг. 56.08
990/1925. Првул Дамњановић налб. 1.20
991/1925. Тана уд. Ристе Николића 6.88
992/1928. Никола Тасковић слуга 0.08
993/1931. Бурђа уд. Денче Божића 1.20
994/1934. Борђе Стоиљковић рабација 1.00
995/1940. Вучко Лазаревић рабац. 1.20
996/1941. Петар Јованчић надн. 0.80
997/1942. Танасије Димитријевић калајџија 1.20
998/1943. Борђе и Јован браћа Вучковић 0.24
999/1944. Стојан Марковић механц. 1.36
1000/1946. Тане Милошевић башт. 14.72
1001/1947. Петар Стојановић слуга 1.60
1002/1951. Таско Моцић табак 1.28
1003/1955. Никола Павуновић тежак 0.80
1004/1957. Матеја Младеновић рабац. 2.60
1005/1958. Борђе Младеновић табак 3.20
1006/1959. Маса Стоиљка Младеновића 5.00
1007/1960. Коста Борђевић пиљар 1.60
1008/1961. Паун Петковић мумџија 4.00
1009/1965. Мита П. Павловић механц. 44.28
1010/1968. Никола С. Стојановић бак. 23 38
1011/1969. Стаменко Здравковић пекар 0.80
1012/1970. Катарина уд. Борђа Панајотовића 18.24
1013/1971. Светозар Бранковић механц. 0.24
1014/1972. Мита Бранковић молер 2.16
1015/1976. Миле Ристић сарач. 23.48
1016/1977. Јован Ристић сарач 23.32
1017/1978. Цока. уд. Николе Миленковић 1.60
1018/1981. Михаило Марковић овчар 9.12
1019/1982. Никола Ценић бакал 0.60
1020/1983. Таско Димитријевић обућ. 2.08
1021/1984. Косталинка уд. Гаврила Митића 2.80
1022/1985. Коста Јовановић трг. 53.24
1023/1987. Риста Тодоровић надн. 2.24
1024/1992. Вучко Борђевић бак. 6 72
1025/1993. Цветан Николић механц. 1 64
1026/1994. Цветко Борђевић рабац. 0 86
1027/1996. Маса Тодора Бирковића бак. 10.40
1028/1997. Маса Јованче Радонића бак. 4 80
1029/1998. Цвета уд. Мике Ристића 1.20
1030/1999. Цветко Крстић рабац. 3.60
1031/2000. Тодор Живковић касап. 6.56
1032/2001. Демир Јајић ковач 0.16
1033/2002. Борђе Милојевић надн. 6.60
1034/2008. Мустафа Карабацак 0.56
1035/2009. Амет Аметовић опш. служ. 0.72
1036/2012. Јосиф М. Леви опанчар 0.56
1037/2014. Петар Пелаковић пушкар 0.32
1038/2016. Младен Живковић бојац. са братом Николом 0.32
1039/2017. Димитрије Петровић пиљар 0.16
1040/2020. Борђе Недељковић пиљар 6.88
1041/2021. Стаменко Пауновић цигљар 24.40
1042/2023. Гаврило Тршић надз. у граду 0.32
1043/2024. Јован Живковић касап 6.00
1044/2026. Маса Јована Бокића 23.36
1045/2025. Цека Петковић обућ. 0.48
1046/2027. Борђе Живковић обућ. 0.48
1047/2028. Борђе Баста обућ. 0.48
1048/2030. Тодор Крстић механц. 9.84
1049/2032. Лука Додић бив. рачунов. 0.08
1050/2033. Ване Николић башт. 5.08
1051/2034. Марија уд. Борђа Коцића 0.24
1052/2035. Таса Вацић надн. 11.40
1053/2036. Васа-Васко Борђевић ћурч. 0.16
1054/2037. Димитрије Раденковић трг. 0.32
1055/2040. Тодор Станковић пиљ. 1.32
1056/2043. Стојан Д. Ракић бак. 3.60
1057/2044. Тодор Атанацковић жандар 1.60
1058/2047. Ариз Панајотовић и Јован Петровић 0.56
1059/2049. Боће М. Тричковић трг. 0.48
1060/2050. Иван Стокић обућ. 1.40
1061/2053. Бока Мишић бак. 1.48
1062/2056. Борђе Станковић кубеција 1.20
1063/2058. Гаврило Танић Бумбулија 0.96
1064/2056. Јован Марковић башт. 0.72
1065/2066. Тодор Митровић надн. 0.80
1066/2067. Младен Мирковић слуга мех. 3.20
1067/2068. Миче Лилкић касап. 81.32
1068/2069. Никола Живковић бојац. 1.40
1069/2070. Мита Тодоровић качар 1.60
1070/2071. Јоца Вељковић пандур 1.76
1071/2072. Светозар Тутуновић адвокат 4.96
2072/2074. Јован Маер предузимач 0.26
1073/2077. Јован Митровић дуванц. 1.20
1074/2078. Мишко Цветковић кафец. 0.08
1075/2098. Риста Михајловић кројач 0.16
1076/2099. Милан Ристић шпек. 0.16
1077/2100. Дина Борђевић надн. 0.40
1078/2101. Марко Михајловић бандист 2.00
1079/2105. Никола Митић бакал 3.20
1080, Тадија Радојчић предуз. 0.72
1081/2109. Матија Борђевић надн. 4.56
1082/2110. Јефрем Радивојчевић трг. 4.44
1083/2112. Јелена Арсић служавка 1.60
1084/2116. Стеван Марковић гостион. 0 32
1085/2117. Сотир Јасковић тргов. 9 60
1086/2125. Никола Митић кафец. 2.40
1087/2134. Бура Јошић кафец. 0.80
1088/2135. Петар Николић бак. 0.48
1089/2136. Евгеније Нешковић званичник војни 0.24
1090/2140. Јованка уд. Дине Стевановића 8.40
1091/2141. Владимир Виденовић служитељ 0.56
1092/2144. Никола Бабић адвок. 0.16
1093/2145. Милутин П. Цветковић
1094/2160. Борђе Б. Узуновић 2.00
1095/2161. Таско Б. Узуновић 205.56
1069/2177. Коста Миличевић надн. 3.00
1097/2178. Хаџи Мустава Абдул Арслановић 206 84
1098/2180. Василије Стевановић трг. 0.64
1099/2182. Љубомир Томашевић кафец. 0 16
1100/2183. Лазар Обреновић 0.40
1101/2184. Рамадан Имеровић Абровић из Баковице 0.24
Примедба: „пуномоћник Светозар Тутуновић адвокат".

1102/2186. Светозар Грубановић поштар 0.08
1103/2188. Маса Неше Живковића 6.00
1104/2206. Миче Марјановић мех. 0.80
1105/2207. Ђорђе Стојановић врачар 0.24
1106/2246. Трифун Ћирић касап. 4.40
1107/2257. Мустава Бег Меметбеговић 1.60
1108/2261. Осман Ибраимовић 385.86
1109/2263. Наталија Крсте Мишића 0.60
1110/2265. Маса Живка Димитријевића 0.32
1111/2273. Алил и Мурат браћа Мусаимовићи 10.56
1112/2274. Мустафа Бег Бећирбеговић 19.20
1113/2275. Стојанка уд. Борђа Ранђеловића 5.00
1114/2276. Никола Симић цигљар 18.08
1115/2277. Коста Николић обућар 4.20
1116/2280. Михајло Димитријевић-Радивојевић 0.48
1117/2283. Марија уд. Јованче Ристића 1.08
1118/2284. Михајло Тодоровић трг. 2.00
1119/2285. Крста А. Петровић пиљар 0.08
1120/2297. Мехмед Хусејоновић Карабацак 11.4
Примедба: пуномоћник Мустафа Карабацак
1121/2298. Димитрије Станковић слуга 0.32
1122/2299. Маса Стојанче Радивојевића 1.20
1123/2302. Спира П. Станковић званичник 6.00
1124/2304. Селимка уд. Анте Јовића 0.40
1125/2305. Крста Петровић служитељ 2.00
1126/2306. Младен Стаменковић мутавц. 1.88
1127/2307. Стеван Митић надничар 0.32
1128/2311. Раденко Драгојевић трг. 0.80
1129/2312. Сика уд. Јована Станковића 2.90
1130/2313. Никола Барбуловић наредн. 3.20
1121/2314. Тодор Рајски предузимач 1.80
1132/2315. Амитбег Хаџи Асанбеговић 23.00
1133/2316. Аметбег Хаџи Асанбеговић 116.00
1134/2317. Андреја Бућевац рачун. окр. Суда 2.64
1135/2318. Моша Хаим Леви 1.20
1136/2320. Веселин Надрљански ковач 1.04
1137/2311. Коста Тасић кломфер 1.04
1138/2322. Мустафа Хаџи Афизовић 131.86
1139/2324. Вукашин Златковић мех. 17.48
1140/2326. Асан Селимовић берберин 0.16
1141/2328. Димитрије Младеновић наредн. 1.08
1142/2329. Стојанка уд. Милоша Вељковића 0.80
1143/2331. Мемет Шаћировић шпекул. 1.12
1144/2453, Симан Николић трг. 147 20
1145/2454. Хаџи Мустафа Карабацак 12.80
1146/2456. Ставра Костић слуга 0.80
1147/2457. Таса Маринковић калфа 1.47
1148/2458. Миле Борђевић воденичар 0.08
1149/2460. Васка уд. Борђа Соколовића 0.64
1150/2462. Јакуб Мустафић трг. 1.04
1151/2468. Баба Мага уд. Стојка Н. 2.00
1152/2468. Маса Глигорија Тасића 1.20
1153/2469. Маса Ристе Хаџи Нешића 1.28
1154/2472. Стеван Петковић надничар 0.24
1155/2475. Еминаза уд. Османа Ибраимовића 0.08
1156/2476. Милојко Илић рабац. 3.20
1157/2477. Марија уд. Косте Петковића ужара П.24
1158/2478. Коста Николић надн. 1.20
1159/2479. Садик Азировић из Баковице 0.64
Примедба: „пуномоћник: Асан Халиловић бербер.
1160/2480. Амет Сулимановић из Баковице 0.32
Примедба: „пуномоћник Асан Халил. берберˮ.
1161/2481. Стајко Трифуновић 1.40
1162/2482. Чокот Хаџи Алијаага из Смирне 50.80
Примедоа: пуномоћник Мустафа Хаџи Афизовић
1163/2484. Дервиш Ханума Сали Ибишевић 3.76
Нап.: Пуном. Карабацак.
1164/2485. Маса пок. Емине, Фатиме и Зафије 28.28
Примедба: „пуномоћник Рецеп Бајрамовић“
1165/2490. Дуда Ханума Алићка 1.20
1166/2493. Ката уд. Петра Стоиљковића 0.16
1167/2499. Таско Милошевић парчетар 0.16
1168/2513. Амет Барјамовић трг. из Битоља
Примедба: „Пуномоћник Рецеп Барјамовић“.
1169/2523. Маса Тане Милошевића 0.16
1170/2526. Јован Голубовић мајор 0.40
1171/2527. Јован Борђевић башт. 0.32
1172/2530. Петар Митровић 0.80
1173/2532. Хаџи Јован Димитријевић трговац 178.16
1174/2533. Атија уд. Мемиша Мустафића 0.24
1175/2534. Борђе Стоиљковић терз.
1176/2536. Настасија уд. Борђа Нешића 0.80
1177/2541. Латиф Јашаревић ковач 0.24
1178/2545. Никола Младеновић парчетар шустерски 0.40
1179/2548. Маса Борђа Хаџи Митића 6.40
1180/2551. Васка уд. Спире Милошевића 1.40
1181/2552. Борђе Игњатовић из Софије мех. 0.80
1182/2554. Величко Крстић колар 1.68
1183/2557. Мита Станковић касапин има имање у с. Габровици) 3.52
1184/2558. Никола Јанковић слуга рабац. 0.48
1185/2560. Никола Јовановић рабац. 4.00
1186/2562. Никола Мишић бакал 2.56
1187/2564. Саборна Црква у Нишу 10.40
Примедба: „Тутори: Вучко Стојановић, Прока Петровић и др. — Има имање у Ђурлини, срез нишки“.
1188/2565. Црква св. Николе 1.44
Примедба: „Тутори Петар Антић, Борђе Хаџи Тинић и др.“.
1189/2566. Црква св. Пантелије 39.64
Примедба: „Тутори Тане Тасић и др.“.
1190/1583. Фонд чесменски у Нишу 1.36
Примедба: „Има имање у Еминовој Кутини, срез нишки“.
1191/2576. Моша Б. Герман трг. 0.72
1192/2578. Борђе Маринковић шпек. 3.24
Прим.: „Има имање у Прокупљу“.
1193/2580. Општина нишка 248.16
1194/2587. Алекса П. Цветковић трговац 0.72
1195/2588. Мита Миленковић 1.00
1196/2592. Тодор Митић башт. 0.16
1197/2595. Стеван Хаџи Борђевић механ. 1.40
1198/2596. Миче Костић касап. 0.24
1199/2597. Петар Икономовић свештеник 0.40
1200/2601. Емина Асанбеговићка удова 0.16
1201/1263. Ајрија уд. Фератовићка из Скопља 0.16

СВЕГА ПОРЕЗЕ: 1.108.946 динара

ЗАДУЖЕЊЕ ПОРЕЗЕ ЗА ЗЕМЉИШТЕ СОПСТВЕНИКА КОЈИ ЖИВЕ У ДРУГИМ ОПШТИНАМА И ТО:

Р. бр. књ. „Б“ пописа	Име, презиме, место	Порез: динара
1/275.	Епископ Виктор из Београда	2.72
2/363.	Настасија уд. сестра Николе Јовића из Параћина	0.16
3/425.	Султана уд. Професа Поп Димитријевића из Књажевца	9.36
4/539.	Михајло Марковић, војни капетан, Ваљево	0.96
5/765.	Јован Бабић, пенз. у Београду	2.80
6/784.	Мата Јањић из Прокупља	0.64
7/837.	Петар Поповић, чиновник Министарства у Београду	0.56
8/874.	Др. Владан Борђевић, чиновник Министарства у Београду	1.04
9/154.	Јелена, жена Хаџи Васка Јовића из Лесковца	1.20
9/1013.	Михајло Пилетић, свештеник из Прахова (крајински окр.)	18.40
10/1086.	Миче Хаџи Пешић из Алексинца	0.40
11/1301.	Тодор Радичевић, судија из Лесковца	0.16
12/1421.	Милан Јовановић, војни капетан, Крагујевац	1.12
13/1639.	Станко Стојковић, лончар, Грахиње ср. заплањски	0.48
14/1693.	Алекса Радовић, војни капетан, Књажевац	1.20
15/1763.	Петар Борисављевић, подпоручник, Крагујевац	0.40
16/1980.	Тодор Станковић, жандар из Београда	1.60
17/1989.	Коста Павловић, начелник у пензији из Београда	4.80
18/2010.	Никола Хаџи Илић, трговац из Алексинца	1.92
19/2013.	Васа Јовановић, предузимач из Крагујевца	0.08
20/2041.	Милош Станковић из Великог Градишта	0.32
21/2048.	Аксентије Хаџи Арсић, чиновник из Прокупља	0.16
22/2059.	Димитрије Петровић, телеграфиста, Алексинац	25.24
23/2110.	Борђе Одавић из Београда	0.04
24/2117.	Тане Стојановић из Алексинца	0.32
25/2119.	Израел Шнекендорф, трговац из Београда	0.56
27/2153.	Марко Ћирић, чиновник, војни, из Београда	0.32
28/2205.	Милан Пироћанац, министар у пензији из Београда	0.96
29/2245.	Васа Јовановић, судија из Ћуприје	0.48
30/2286.	Јездимир Чекић, председник суда у Горњем Милановцу	0.16
31/2303.	Тодор Станковић, начелник среза белопаланачког	0.40
32/2487.	Михајло Терзибашић из Београда	8.96
33/2491.	Коста Протић, ђенерал из Београда	0.16
34/2492.	Лазар Спасојевић, војни капетан из Ваљева	0.08
35/2516.	Никола С. Поповић, сајџија из Београда	10.72
36/2524.	Борђе Вајферт из Београда	2.00
37/2529.	Јаков Туцаковић, министар у пензији из Београда	0.64
38/2550.	Катарина Д. Јовановић, професор у Београду	0.56
39/2568.	Михајло Рашић, поручник из Крагујевца	1.04
40/2575.	Марко Марковић и компанија из Крагујевца	13.92
41/2577.	Јован Апел, пиљар из Алексинца	238.44
42/2582.	Стеван Пантелић, пуковник из Београда	0.64
43/2583.	Димитрије Професовић, предузимач из Крагујевца	1.84
44/2584.	Јован Алин, трговац из Београда	1.44
45/2585.	Ариз Димитријевић, бакалин из Крушевца	0.08
46/2593.	Димитрије Бусић и компанија из Ћуприје	1.52
47/2594.	Ана удова Краљевачког адвоката из Крушевца	0.80
48/2600.	Драгомир Рајевић, министар из Београда	1.44
49/1793.	Таско Борђевић, калауз из Студене, срез нишки	0.40
50/1965.	Игњат Митровић, тежак из Горњег Матејевца	8.00
51/1968.	Младен Прчић, тежак из Горњег Матејевца	2.66
52/2061.	Глигорије Станковић из Кнез Села, срез сврљишки	3.00
52a/2233.	Василије Крстић из Горњег Матејевца	5.20
53/2062.	Живко Филиповић из Кнез Села	2.80
54/2063.	Стојан Младеновић, Горња Врежина, срез нишки	1.60
55/2064.	Михајло Петровић из Кнез Села — срез нишки	2.80
56/2074.	Милоје Јовић, Горње Матејевце, срез нишки	31.60
57/2082.	Риста Стојковић, Горње Матејевце, срез нишки	36.68
58/2083.	Петар Крстић, Горње Матејевце, срез нишки	115.32
59/2084.	Дена Јанковић, Горње Матејевце, срез нишки	8.44
60/2085.	Мита Спасић, Горње Матејевце, срез нишки	28.44
61/2086.	Вучко Петровић, Горње Матејевце, срез нишки	30.00
62/2087.	Милоје Илић, Горње Матејевце, срез нишки	168.00
63/2088.	Игњат Бранковић, Горње Матејевце, срез нишки	7.66
64/2089.	Стеван Илић, Горње Матејевце, срез нишки	43.00
65/2092.	Димитрије Поповић, свештеник, Горње Матејевце, срез нишки	70.80
66/2094.	Милоја Илић, Горње Матејевце, срез нишки	54.00
67/2095.	Илија Савић, Горње Матејевце, срез нишки	3.20
68/2096.	Радоња Стевановић, Горње Матејевце, срез нишки	2.08
69/2097.	Кита Савић, Горње Матејевце, срез нишки	6.00
70/2128.	Никола Јовановић, Горње Матејевце, срез нишки	18.60
71/2090.	Крста Дикић, Горње Матејевце, срез нишки	44.00

72/2129. Радоња Микић
и Стеван Раденковић
из Горњег Матејевца 18.34
73/2130. Стеван Раденковић,
Горње Матејевце, срез нишки 10.6
74/2131. Жика Милојевић из Горњег
Матејевца, срез нишки 15.60
75/2132. Коле Динић из Горњег
Матејевца, срез нишки 25.64
76/2133. Риста Марковић,
Горње Матејевце, срез нишки 9.60
77/2147. Младен Цветковић,
Горње Матејевце, срез нишки 11.20
78/2148. Јанаћко Стојановић,
Горње Матејевце, срез нишки 5.20
79/2150. Крста Младеновић,
Горње Матејевце, срез нишки 36.92
80/2151. Крста Митић,
Доње Матејевце, срез нишки 65.00
81/2152. Здравко Живковић,
Каменица, срез нишки 65.00
82/2154. Вучко Николић,
Горње Матејевце, срез нишки 78.28
83/2155. Ранђел Величковић,
Горње Матејевце, срез нишки 16.20
84/2156. Ранђел Младеновић,
Горње Матејевце, срез нишки 0.80
85/2157. Станоје Нешић, Лалинци,
срез нишки 2.50
86/2158. Игњат Стојановић,
Каменица, срез нишки 4.40
87/2163. Маса Бранка Борђевића,
Горње Матејевце, срез нишки 11.20
88/2164. Ранђел Стевановић,
Горње Матејевце, срез нишки 5.20
89/2165. Јован Николић,
Горње Матејевце, срез нишки 55.20
90/2166. Коле Димић,
Горње Матејевце, срез нишки 11.28
91/2167. Борђе Тошић,
Горње Матејевце, срез нишки 16.16
92/2168. Крста Илић,
Горње Матејевце, срез нишки 5.20
93/2169. Јеленко Николић,
Горње Матејевце, срез нишки 33.04
94/2170. Петар Миловановић,
Горње Матејевце, срез нишки 40.20
95/2171. Глигорије Николић, бојација,
Горње Матејевце, срез нишки 6.92
96/2172. Раша Гацић,
Горње Матејевце, срез нишки 12.00
97/2189. Петар Стојановић,
Горње Матејевце, срез нишки 13.80
98/2190. Коца Цветковић,
Горње Матејевце, срез нишки 166.68
99/2191. Јован Ристић,
Горње Матејевце, срез нишки 53.76
100/2192. Антоније Петровић,
Горње Матејевце, срез нишки 40.92
101/2193. Вучко Марјановић,
Горње Матејевце, срез нишки 65.52
102/2194. Станко Цекић,
Горње Матејевце, срез нишки 33.52
103/2195. Стеван Гацић,
Горње Матејевце, срез нишки 49.28
104/2196. Стеван Стојадиновић,
Каменица, срез нишки 30.24
105/2197. Милоје Јанковић,
Горње Матејевце, срез нишки 2.00
106/2198. Радоња Панић,
Каменица, срез нишки 60.80
107/2199. Петар Стевановић,
Горње Матејевце, срез нишки 22.00
108/2200. Миленко Живковић,
Горње Матејевце, срез нишки 8.40
109/201. Здравко Крстић,
Горње Матејевце, срез нишки 76.40
110/2202. Игњат Митровић,
Горње Матејевце, срез нишки 47.20
111/2203. Борђе Стојановић,
Горње Матејевце, срез нишки 35.60
112/2204. Јован Николић,
Горње Матејевце, срез нишки 35.20
113/2208. Петар Пауновић,
Горње Матејевце, срез нишки 3.20
114/2209. Станко Стојановић,
Горњи Комрен, срез нишки 3.60
115/2210. Младен Митић,
Горњи Комрен, срез нишки 0.60
116/2211. Дина Николић,
Горње Матејевце, срез нишки 73.60
117/2212. Кита Петковић,
Горње Матејевце, срез нишки 2.12
118/2213. Дина Петковић,
Горњи Комрен, срез нишки 6.72
119/2214. Вучко Јовановић,
Горње Матејевце, срез нишки 1.72
120/2215. Вучко Костадиновић,
Горње Матејевце, срез нишки 23.28
121/2216. Коста Борђевић,
Горњи Комрен, срез нишки 3.20
122/2217. Ранђел Крстић,
Горње Матејевце, срез нишки 9.80
123/2218. Филип Бокић,
Горње Матејевце, срез нишки 0.96
124/2219. Вучко Младеновић,
Горње Матејевце, срез нишки 4.60
125/2220. Петар Милошевић,
Горње Матејевце, срез нишки 12.00
126/2221. Раденко Крстић,
Горње Матејевце, срез нишки 3.68
127/2222. Цока Милић,
Горње Матејевце, срез нишки 3.60
128/2223. Младен Станковић,
Горње Матејевце, срез нишки 20.00
129/2224 Младен Борђевић,
Горње Матејевце, срез нишки 17.80
130/2225. Борђе Жикић,
Горње Матејевце, срез нишки 10.00
131/2226. Милош Јанковић,
Горње Матејевце, срез нишки 22.80
132/2227. Спаса Вучковић,
Горње Матејевце, срез нишки 28.60
133/2228. Стојан Китић,
Горње Матејевце, срез нишки 20.20
134/2229. Јованча Илић,
Комрен, срез нишки 0.80
135/2230. Борђе Илић,
Комрен, срез нишки 0.80
136/2231. Коца Марковић,
Комрен, срез нишки 16.80
137/2232. Ваца Стојановић,
Рујник, срез нишки 1.60
138/2234. Мита Петровић,
Горње Матејевце, срез нишки 27.64
139/2235. Милош Павловић,
Горње Матејевце, срез нишки 8.40
140/2236. Борђе Радосављевић,
Горње Матејевце, срез нишки 17.80
141/2237. Петар Крстић,
Горње Матејевце, срез нишки 19.20
142/2238. Милан Станковић,
Горње Матејевце, срез нишки 50.80
143/2239. Петар Тошић,
Ума, срез нишки 12.40
144/2240. Милија Игић,
Горње Матејевце,, срез нишки 76.80
145/2247. Ранђел Павловић,
Доње Матејевце, срез нишки 1.60
146/2248. Станко Марковић,
Горње Матејевце, срез нишки 11.20
147/2249. Борђе Стојадиновић,
Горње Матејевце, срез нишки 2.40

148/2250. Младен Радојковић, Горње Матејевце, срез нишки 60.00
149/2251. Илија Борђевић, Горње Матејевце, срез нишки 11.52
150/2252. Пека Богдановић, Каменица, срез нишки 25.96
151/2253. Радоња Миљковић, Каменица, срез нишки 13.08
152/2254. Вучко Ранђелковић, Горње Матејевце, срез нишки 1.20
153/2255. Маса Живана Марковића, Каменица, срез нишки 5.80
154/2256. Вучко Лалић, Горње Матејевце, срез нишки 2.80
155/2257. Стеван Николић, Горње Матејевце, срез нишки 1.80
156/2258. Дина Томић, Горње Матејевце, срез нишки 2.00
157/2363. Алекса Милић, 2266. Каменица, срез нишки 17.20
158/2267. Стеван Димитријевић, Каменица, срез нишки 15.00
159/2268. Стеван Лалић, Горње Матејевце, срез нишки 1.40
160/2269. Коле Марковић, Горње Матејевце, срез нишки 0.80
161/2270. Борђе Николић, Горње Матејевце, срез нишки 168.40
162/2271. Сава Благојевић, Горњи Комрен, срез нишки 1.40
163/2272. Крста Николић, Горње Матејевце, срез нишки 3.20
164/2288. Крста Стојановић, Каменица, срез нишки 20.60
165/2289. Пејча Крстић, Горње Матејевце, срез нишки 8.92
166/2290. Милован Слепчевић, учитељ, Горње Матејевце, срез нишки 2.68
167/2292. Тане Жикић, Горње Матејевце, срез нишки 2.40
168/2293. Крста Стојковић, Горње Матејевце, срез нишки 3.00
169/2294. Јован Стевановић, Горње Матејевце, срез нишки 9.60
170/295. Стеван Динић, Горње Матејевце, срез нишки 1.60
171/2336. Тодор Младеновић, Каменица, срез нишки 15.20
172/2337. Јован Петковић, Каменица, срез нишки 4.50
173/2338. Бока Пантић, Каменица, срез нишки 4.00
174/2339. Петар Цекић, Каменица, срез нишки 3.20
175/2340. Дина Пешић, Каменица, срез нишки 6.00
176/2341. Тана Пешић, Каменица, срез нишки 9.00
177/2342. Јован Стевановић, Каменица, срез нишки 2.00
178/2343. Петар Јовановић, Каменица, срез нишки 6.80
179/2344. Ранђел Станојевић, Горње Матејевце, срез нишки 1.60
180/2345. Миле Јовић, Горње Матејевце, срез нишки 1.60
181/2346. Никола Јанковић, Горње Матејевце, срез нишки 1.80
182/2347. Вучко Здравковић, Горње Матејевце, срез нишки 21.60
183/2348. Тодор Грујић, Каменица, срез нишки 68.20
184/2349. Петар Поповић, Каменица, срез нишки 45.00
185/2350. Стеван Бокић, Каменица, срез нишки 94.92
186/2351. Петар Радонић, Каменица, срез нишки 271.92
187/2352. Риста Мишић, Каменица, срез нишки 78.72
188/2353. Милоје Крстић, Каменица, срез нишки 5.00
189/2354. Кита Спасић, Горње Матејевце, срез нишки 3.60
190/2355. Мита Илић, Горње Матејевце, срез нишки 1.80
191/2356. Борђе Благојевић, Каменица, срез нишки 11.80
192/2357. Марко Милојковић, Каменица, срез нишки 5.60
193/2358. Крста Благојевић, Каменица, срез нишки 11.00
194/2359. Илија Живковић, Каменица, срез нишки 42.40
195/2360. Петар Митић, Каменица, срез нишки 34.00
196/2361. Ставра Митић-Малче, Каменица, срез нишки 0.80
197/2362. Борђе Јовановић, Каменица, срез нишки 7.80
198/2364. Мита Бокић, Каменица, срез нишки 2.40
199/2365. Филип Лалић, Каменица, срез нишки 10.00
200/2366. Жика Борђевић, Каменица, срез нишки 13.20
201/2367. Борђе Стевановић, Каменица, срез нишки 1.20
202/2368. Јован Николић, Каменица, срез нишки 13.40
203/2369. Ранђел Поповић, свештеник, Каменица, срез нишки 69.40
204/2370. Никола Павловић, Каменица, срез нишки 8.80
205/2371. Младен Гацић, Каменица, срез нишки 61.84
206/2372. Стеван Ранђеловић, Каменица, срез нишки 58.24
207/2373. Цветко Нешић, Каменица, срез нишки 2.80
208/2374. Неша Миленковић, Каменица, срез нишки 104.20
209/2375. Стојан Крстић, Каменица, срез нишки 71.40
210/2376. Коста Радовановић, Каменица, срез нишки 13.60
211/2377. Младен Рајковић, Каменица, срез нишки 24.60
212/2378. Рајко Миљковић, Каменица, срез нишки 26.80
213/2379. Василије Стевановић, Каменица, срез нишки 13.60
214/2380. Михајло Борђевић, Каменица, срез нишки 115.80
215/2381. Петар Јовановић, Каменица, срез нишки 24.50
216/2382. Дина Тошић, Каменица, срез нишки 24.20
217/2383. Борђе Тошић, Каменица, срез нишки 53.80
218/2384. Никола Радоњић, Каменица, срез нишки 156.84
219/2385. Стојан Ј. Ринчић, Каменица, срез нишки 18.20
220/2386. Стојан и Раша Ринчић, Каменица, срез нишки 64.20
221/2387. Раша Ринчић, Каменица, срез нишки 7.80
222/2388. Никола Мишић, Каменица, срез нишки 92.80

223/2389. Петар Тошић, Каменица, срез нишки 3.00
224/2390. Мита Стевановић, Каменица, срез нишки
225/2391. Живко Митић, Каменица, срез нишки 42.00
226/2392. Тодор Жикић, Каменица, срез нишки 119.60
227/2393. Мита Јанковић, Каменица, срез нишки 7.00
228/2394. Ранђел Миленковић, Каменица, срез нишки 4.50
229/2395. Петар Бокић, Каменица, срез нишки 29.40
230/2396. Тоша Дамјановић, Каменица, срез нишки 45.00
231/2397. Стеван Живковић, Каменица, срез нишки 3.40
232/2398. Ранђел Радонић, Каменица, срез нишки 5.60
233/2399. Жика Илић, Каменица, срез нишки 0.16
234/2400. Кита Јанковић, Каменица, срез нишки 5.60
235/2401. Јован Вана Станковић, Каменица, срез нишки 16.40
236/2402. Тодор Јоцић, Каменица, срез нишки 9.00
237/2403. Тодор Станковић, Каменица, срез нишки 28.80
238/2404. Игњат Коцић, Каменица, срез нишки 9.60
239/2405. Тодор Цветковић, Сухи Дол, срез нишки 5.00
240/2406. Стеван Ранђеловић, Каменица, срез нишки 101.00
241/2407. Стојан Николић, Горње Матејевце, срез нишки 2.40
242/2408. Тодор Крстић, Каменица, срез нишки 23.80
243/2409. Никола Живковић, Каменица, срез нишки 58.84
244/2410. Неша Ранђеловић, Каменица, срез нишки 9.00
245/2411. Вучко Стојковић, Каменица, срез нишки 7.20
246/2412. Благоје Првуловић, Каменица, срез нишки 10.40
247/2414. Јован Цекић, Каменица, срез нишки 84.60
248/2415. Јованча Видојковић, Каменица, срез нишки 80.00
249/2416. Стојан Коцић, Каменица, срез нишки 4.00
250 (прескочено)
251/2417. Жика Видојковић, Доња Врежина, срез нишки 2.00
252/2418. Милован Тричковић, Доња Врежина, срез нишки 1.40
253/2419. Стојан Милојковић, Доња Врежина, срез нишки 1.20
254/2420. Борђе Видојковић, Доња Врежина, срез нишки 1.00
255/2421. Никола Станковић, Доња Врежина, срез нишки 7.60
256/2422. Мита Милојковић, Доња Врежина, срез нишки 1.00
257/2423. Борђе Миловановић, Доња Врежина, срез нишки 1.60
258/2424. Маса Милије Миловановића, Доња Врежина, срез нишки 1.46
259/2425. Мита Савић, Доња Врежина, срез нишки 11.00
260/2426. Стеван Јовановић, Доња Врежина, срез нишки 23.60
261/2427. Бира Петковић, Доња Врежина, срез нишки 2.80
262/2428. Јован Петковић, Доња Врежина, срез нишки 2.80
263/2429. Матеја Спасић, Каменица, срез нишки 15.00
264/2431. Маса Филипа Пешића, Каменица, срез нишки 10.60
266/2434. Ранђел Борђевић, Каменица, срез нишки 2.80
267/2435. Јован Марковић, Каменица, срез нишки 3.00
268/2436. Димитрије Пекић, Каменица, срез нишки 9.00
269/2437. Илија Поповић, Каменица, срез нишки 7.60
270/2438. Младен Пекић, Каменица, срез нишки 16.20
271/2439. Ранђел Петровић, Каменица, срез нишки 1.60
272/2440. Дина Стевановић, Доња Врежина, срез нишки 1.00
273/2441. Вучко Милијић, Горње Матејевце, срез нишки 4.60
274/2442. Мита Марковић, Каменица, срез нишки 2.60
275/2443. Јован Марковић, Каменица, срез нишки 2.60
276/2444. Крста Јанковић, Каменица, срез нишки 45.80
277/2445. Никола Динић, Каменица, срез нишки 4.40
278/2446. Филип Крстић, Горње Матејевце, срез нишки 12.00
279/2447. Борђе Јовановић, свештеник, Каменица, срез нишки 37.20
280/2448. Пека Гишић из Бреснице, срез нишки 29.40
281/2449. Никола Мојић, Каменица, срез нишки 1.40
282/2450. Видан Митић, Каменица, срез нишки 1.80
283/2451. Раша Николић, Горње Матејевце, срез нишки 347.80
284/2452. Дина Стојановић, Горње Матејевце, срез нишки 1.60
285/2501. Стојан Вучковић, Горње Међурово, срез нишки 4.80
286/2502. Крста Стојановић, Горње Међурово, срез нишки 1.60
287/2504. Петар Цветановић, Горње Међурово, срез нишки 2.80
288/2503. Тодор Микић, Горње Међурово, срез нишки 4.20
289/2505. Стеван Јовановић, Горње Међурово, срез нишки 1.20
290/2506. Никола Цветановић, Горње Међурово, срез нишки 1.20
291/2507. Јован Цветановић, Горње Међурово, срез нишки 2.72
292/2508. Никола Стојановић, Горње Међурово, срез нишки 1.08
293/2509. Цака Цветановић, Горње Међурово, срез нишки 3.80
294/2510. Борђе Живковић, Горње Међурово, срез нишки 2.28
295/2093. Стојан Новаковић, министар из Београда 1.04
296/2511. Таса Стојановић, Горње Међурово, срез нишки 0.64
297/2512. Миче Здравковић, Горње Међурово, срез нишки 1.00
298/2514. Цоја Вучковић, Горње Матејевце, срез нишки 2.20
299/2517. Мита Цветановић из Бреснице срез нишки 6.30
300/2518. Марко Дамјановић из Бреснице, срез нишки 6.16

301/2519.	Коле Марковић, Каменица, срез нишки	4.00
302/2520.	Радоња Мојић, Горње Матејевце, срез нишки	1.60
303/2525.	Мита Николић, Бресница, срез нишки	5.80
304/2555.	Манастир Св. Јована, Горње Матејевце, срез нишки	89.40
305/2570.	Народ среза нишког	8.40
306/1494.	Тодор Митић, келнер, из Београда, срез нишки	0.24
307/2296.	Крста Мојић, Горње Матејевце, срез нишки	76.00
308/1866.	Мита Стојановић, колар, из Ниша	1.44
309/1461.	Васка удова Стојадина Жикића, овд., срез нишки	1.84
	СВЕГА:	17.771

7. III. 1885 — Ниш

за варош Ниш
Порески надзорник
Љуб. Матејић с. р.

Како показују подаци из горе наведеног пописа о висини годишње порезе и занимању становника Ниша 1884/5. године, највеће земљишне поседе, некретнине, имали су бивши нишки Турци, господари читлука, трговци и занатлије, од којих су се само неки били задржали у Нишу после 1878., док их је већина била већ одсељена у Турску. И један део имућнијег српског и грчко-цинцарског становништва је у тим годинама, осим новчаног капитала, поседовао и доста земље као и непокретне имовине.

IV

Овде је у основи дат сегментарни пресек живота ослобођеног Ниша у првој деценији развоја у новим политичким, социјално-економским и културним условима, који може да укаже истовремено и на опште карактеристике развоја не само Ниша, него и читавог подручја предела Србије ослобођених од Турака 1878. године.

Осим познате литературе, аутентични архивски извори, писана документа из тога времена представљају драгоцен извор за проучавање иначе непознатих, или до данас делимично и недовољно познатих услова етничког и културног развоја, друштвених и економских односа у јужним српским крајевима, који су се развијали у условима турске феудалне управе знатно дуже од осталих крајева Србије, који су били ослобођени пре 1878. године. Нагли прелаз из ропског живота у слободан развој, из економске феудалне заосталости турске управе у ново, српско капиталистичко друштвено уређење, одразили су се у низу појава које су биле пресудне за општи културни развој ослобођених предела, посебно за њихов етнички развитак.

Овде обухваћен један временски и просторно одређен тренутак из историје ослобођених предела указао је углавном на основне факторе који су деловали у првој фази општег развитка насеља и становништва ослобођених крајева, у првом реду етничке, социјалне и економске, а који су формирали основе за даљи развој овог дела Србије, посебно града Ниша, као његовог привредно-економског и културног средишта.

НАПОМЕНЕ

-. **М. Б. Милићевић:** Краљевина Србија. Нови крајеви. Београд 1884, 25—84, 86—110; **М. М. Палигорић:** Економско-културна историја Ниша. Ниш 1937, 11; **Т. Видаковић:** Ниш околина (опис пута Трећег конгреса словенских географа и етнографа у краљевини Југославији 1930, Београд; **В. Ловрић:** Историја Ниша. Приликом педесетогодишњице ослобођења Константиновог и Немањиног града, Ниш, 1927, 73—90; **Споменица шездесетогодишњице и освећења споменика ослобођења Ниша 1877—1937,** Ниш, 1937; **Ж. Живановић:** Србија у ратовима. Ниш и нишке знаменитости, СКЗ, књ. 342, с. 31—99; **Ст. Новаковић:** Прилог к српској историји око 1790. Уз пошљедњи аустријски рат с Турцима. Гласник Српског ученог друштва, књ. III, Београд, 186, с. 66, 67; **Ст. Новаковић:** Турско царство пред први српски устанак 1780—1804, СКЗ, књ. 94, Београд 1906, с. 351—356; **Ст. Новаковић:** Ново Брдо и Врањско Поморавље, Годишњица Николе Чупића књ. 3, Београд 1879, с. 315—323; **Ст. Новаковић:** Хаџи Калфа или Ћатиб Ћелебија турски географ XVII века о Балканском Полуострву, Споменик СК XVII, Београд, 1892; **Зборник Константина Јиречека,** САН, Посебна издања CCCXXVI, Београд 1959, 88; **К. Н. Костић:** Грађа за историју српске трговине и индустрије. Споменик СКА LXVI, 143; **Б. де Ла Брокиер;** Путовање преко мора, Београд 1950, 127 (превод); **М. Костић:** Нишка котлина. Зборник радова Географског института „Јован Цвијић" књ. 21, Београд, 1967, 295—344.

2. Архив СР Србије. П ОК-64/82.

3. **М. Костић,** оп. цит. 303—309.

4. Ибид. 309.

5. **Ст. Новаковић:** Ново Брдо и Врањско поморавље, 315—323; **М. Костић,** оп. цит. 300—303.

6. **М. Костић,** оп. цит. 303; **Ј. Тадић:** Дубровчани по Јужној Србији у 16. столећу. Гласник Скопског научног друштва књ. VII—VIII, Одељ. друштвених наука, бр. 3—4. Скопље 1937, с. 197; **К. Н. Костић,** оп. цит. 143; **С. Димитријевић:** Дубровачка трговина у Лесковцу и околини и улога дубровачке колоније у Прокупљу, „Наше стварање" Год. III, бр. 2—3, Лесковац 1955, с. 39.

7. **М. Т. Палигорић,** оп. цит. 11.

8. **Ст. Новаковић:** Прилог к српској ис-

торији око 1790. 66—67; **Вл. Стојанчевић:** Јужна Србија у 19. веку. Историјски преглед бр. 1, Београд 1955, 25—38; **Вл. Стојанчевић:** Народноослободилачки покрети у нишком крају 1833. и 1834/5. године, Историјски часопис бр. V, Београд 1955; **Вл. Стојанчевић:** Кнез Милош и Источна Србија 1833—1838. САН Посебна издања књ. CCXCVII. Одељење друштвених наука књ. 26, Београд 1957, 173—186; **Вл. М. Николић:** Народни покрети противу Турака у срезу нишком. Преглед цркве епархије нишке. Год. XIII, Ниш 1932, 73—122; **Вл. Стојанчевић:** Један документ о аграрно-правним односима после српско-турског рата 1877/8. Архивски преглед 1—2, Београд, 1968, 279—282.

9. **М. Костић,** оп. цит. 304—305; **Д. Пантелић:** Ухођење Србије пред Кочину Крајину, Глас СКА CLIII, Београд 1933, 26.

10. **Ст. Новаковић:** Прилог к српској историји око 1790. 66, 67; **Вл. Стојанчевић:** Јужна Србија у 19. веку, 25—38; **Вл. Стојанчевић:** Југословенски народи у османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године. Београд 1971, 151—164: Телики народни антифеудални устанак у нишком ејалету; 164—168: Социјално економске последице неуспелих устанака 1841. и погоршање положаја сељачких маса 1840-тих година у нишком ејалету.

11. **М. Костић:** оп. цит. 307—311.

12. **Вл. Стојанчевић:** Народноослободилачки покрет у нишком крају с. 427—435.

13. **Вл. Стојанчевић:** Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836/38. године. Историјски гласник св. 1—4, Београд 1952, с. 61; **Др Бартоломео Куниберт:** Српски устанак и прва владавина Милоша Орбеновића 1804—1850. Београд 1901, с. 510.

14. **Т. Видојковић,** оп. цит. 86; **М. Костић,** оп. цит. 314.

15. **Ж. Живановић:** оп. цит. 37/38, 39, 41; **М. Б. Милићевић,** оп. цит. 101—103; **С. Л. Поповић:** Путовање по Новој Србији. СКЗ књ. 310—311, Београд 1950, с. 269—274; **М. Костић,** оп. цит. 314—315.

16. **М. Б. Милићевић,** оп. цит. 110; **М. Палигорић,** оп. цит. 8; **Т. Видојковић,** оп. цит. 82—83.

17. **Вл. Карић:** Србија. Београд 1887, 782—785; **Н. Вучо:** Распадање еснафа у Србији I књ. САН, Посебна издања књ. CCXXII. Историјски институт књ. 5. Београд 1954, 226.

18. **М. Костић,** оп. цит. 315.

19. *F. Kanitz:* Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von de Römerzeit bis zur Gegenwart. Zwiter Band. Land und Bevölkerung. Leipzig 1909, s. 132—168

20. Ибид. 151—152.

21. Ибид. 152.

22. Ибид. 153, 154.

23. **Ловрић:** оп. цит. 85.

24. **Ф. Каниц,** оп. цит. 158; **С. Л. Поповић,** оп. цит. 310—311.

25. Државопис Србије св. XI. Београд, 1882: Попис људства Србије у ослобођеним крајевима 1878. с. 4—5. **М. Б. Милићевић,** оп. цит. XVI—XVII; **Ловрић,** оп. цит. 88.

26а. Државопис Србије св. XI, Београд 1882, 4—5; св. XVI, Београд 1889, с. XVII-XIX.

27. **Ловрић,** оп. цит. 88.

28. Државопис Србије, св. XI, с. 57; Ловрић, оп. цит. 89.

29. **М. Б. Милићевић,** оп. цит. 91—107.

30. **Ловрић,** оп. цит. 84; **М. Б. Милићевић,** оп. цит. 107.

31. Архив СРС МФ Пр. Распоред пореза на земљишта од 1. новембра 1884. до 1. новембра 1885. године. Округ нишки, срез нишки, варош Ниш.

32. Државопис Србије, св. XVI, Београд 1889, с. VIII.

33. Ибид. IX—X.

34. Ибид XIX.

35. Ибид XIX.

36. Ибид. XXV.

37. Ибид. XXVII, XXX, XXXI,

38. Ибид. XXXV.

39. Ибид. XVI.

40. Ибид. XIX.

41. Архив СРС. Пр, Распоред порезе на земљишта, варош Ниш, 1. нов. 1884. — 1. нов. 1885.

dr Vidosava Stoiantchevitch

STRUCTURE ETHNIQUE, DEMOGRAPHIQUE ET SOCIO-ECONOMIQUE DE NICH APRES LA LIBERATION DES TURQUES 1878—1885.

L'auteur ecrit à la base des documents d'archives sur l'etat dans Nich immédiatement apres la libération en prêtant l'attention sur la structure ethnique, socioéconomique et démographique.

Nous trouvons aussi une liste documentaire qui contient des données très intéressantes et qui complète la présentation.

Хранислав Ракић

Рад Реалне гимназије у Лесковцу у школској 1941\42. години

(прилог за проучавање историје школства)

Лесковачка Реална гимназија престала је да ради после мартовских демонстрација, почетком априла 1941. године[1]. Омладина Гимназије, инспирисана активношћу КПЈ и СКОЈ-а, узела је масовно учешће у тим демонстрацијама. Ученицима су признате постигнуте оцене, ученицима четвртог разреда је призната полузрелост без испита, а свршени ученици осмог разреда у јуну су полагали виши течајни испит.

Услови за рад школе за време окупације били су веома тешки. Школска зграда Гимназије је била заузета од стране војске.

Омладина Гимназије, васпитавана у духу борбе против фашизма, предузима читав низ акција од диверзантских до оружаних. Скојевци ове школе, који су се истицали уочи рата у агитацији противу владајућег режима и наступајућег фашизма, постали су организатори борбе противу окупатора и домаћих издајника. Због тога је ова школа називана црвеном тврђавом, а окупатор је истицао како је омладина ове школе бољшевизирана за време директоровања Владислава Росића који је пензионисан 1940. године.

Но нама овога пута није задатак да износимо рад револуционарне омладине ове Гимназије, већ да на основу оригиналне грађе оценимо рад управе школе и наставничког савета у најтежој ситуацији наше блиске прошлости, њихову ангажованост на организовању рада школе и њихов однос према ученицима.

После Владислава Росића за директора Гимназије дошао је Милун Радовић[2], професор из Пећи. Њега је окупатор затекао на тој дужности. Један број наставника и професора ове школе је мобилисан и није се вратио.

Због великог броја избеглица, просветних радника, долазило је до пензионисања и отпуштања неких наставница чији су супрузи радили како би хранитељи породица избеглица могли да се запосле.

У том смислу Министарство просвете својим наређењем II бр. 10822/41 од 11. јуна тражи од директора школе да му пошаље спискове са предлогом у духу ове наредбе.

Директор Гимназије М. Радовић послао је 25. 6. 1941. године „Посебни списак наставница Реалне гимназије у Лесковцу за које се не даје предлог за отпуштање и пензионисање у смислу наредбе Министарства просвете II бр. 10822/41., тач. 2 ст. 6[3], а то су Радовић Олга, Марковић Радмила, Стаменковић Олга, Јовановић Братислава, Обреновић Зора и Милосављевић Госпава. Затим списак наставница Реалне гимназије у Лесковцу са 30 и више година ефективне службе које треба пензионисати према одлуци Савета комесара бр. 430/I[4] и на том списку је Кимпановић Славка, учитељ вештина; „Списак наставника Реалне гимназије у Лесковцу које треба пензионисати према одлуци Савета комесара бр. 430/I тач. 1“[5] а то су: Врбић Славка, Живковић Ружица и Симић Мирослава. Списак наставница Реалне гимназије које треба отпустити према одлуци Савета комесара 430/1, тач. 2[6], а то су: Савић Славка, Џабић Зорица, Стојановић Василија, Стефановић Љубинка, Подгорски Валерија, Лелић Смиљка и Вучковић Радмила.

Списак је допуњен 5. јула 1941. именима професора Јелачић Марије и Протић Десанке.

Министарство просвете налаже инспектору Д. Андријашевићу да поднесе извештај о истрази у лесковачкој Гимназији о ученицима комунистима из 1940. године, извештај о Ђорђу Зечевићу, инспектору Банске управе у Скопљу, и Димитрију Хаџи-Митићу професору, нарочито о њи-

ховом политичком уверењу. На жалост, до тог извештаја нисмо могли да дођемо.

Професор Александар Д. Лазаревић, познати фашиста, користећи окупацију земље и свој тренутак, денунцирао је ученике и у свом писму Велибору Јанићу од 22. јула 1941. године истиче: „Слободан сам, Г. Комесаре, да Вас известим, да сам добавио две фотографије ученика Лесковачке Реалне гимназије, које јасно и непобитно показују, да су ти ученици чисти комунисти.

„На једној је фотографији Јосиф Трајковић, свршени ученик VII б разреда лесковачке гимназије са петокраком комунистичком звездом. Родом је из Жбевца близу Ристовца, а искључен је из Врањске гимназије због комунизма. Бивши в.д. директора лесковачке Гимназије г. Јован Т. Стојановић, сада на служби у просветном одељењу у Ужицу, и ако је знао, као његов бивши професор, због чега је искључен ипак га је трпео у овој школи и дозволио му, да и овде то спроводи код овдашњих ученика.

„На другој су фотографији њих тројица: Илић Живојин и Петрушић Спасоје, свршени матуранти Лесковачке гимназије у јуну 1941. године заједно са Јосифом Трајковићем, који и на тој другој фотографији носи петокраку комунистичку звезду“[7].

У писму даље истиче да је због тога што је гонио неке комунисте имао многе непријатности од Ђорђа Зечевића, ранијег просветног инспектора, који се у то време налазио у Ужицу, а који је штитио комунисте, па га је у јануару 1941. године преместио у Охрид.

Дакле професор Александар Лазаревић није оптуживао само ученике, већ и своје колеге, не бирајући средства само да би добио некакав положај у окупираној Србији.

Министарству просвете у вези с наређењем М. П. II бр. 13721/41. достављене су изјаве о Обреновић Зорки, Живковић Ружици, Милосављевић Госпави, Кимпановић Славки, Арсенијевић Марики и Ристић Милици, професорима, а у вези с наређењем М. П. II бр. 13726/41. о Непокупној Борису, Пауновић Радисаву, Радошевић Стојанки, Чулајевић Радмили, Ћетковић Симони, Љубисављевић Стевану, Константиновић Надежди, Кнежевић Славки, Игњатовић Зорки и Баторовић Азарију, с напоменом да ће се о Стаменковић Олги, Јовановић Бранислави и Стефановић Љубинки извештај доставити накнадно[8].

У овим изјавама које су својеручно потписане и оверене од директора школе тражили су се основни подаци, а такође и подаци о доходку и имовини.

Да не би био распоређен ван Лесковца Александар Лазаревић је написао молбу преко директора Реалне гимназије за Министарство просвете у којој истиче да је јануара 1941. премештен из ове школе у непотпуну Реалну гимназију у Сурдулици, а да је тај премештај издејствовао један судија, па пошто је одлуком г. комесара Министарства просвете II бр. 11389 од 17. јуна 1941. године додељен на рад Реалној гимназији у Лесковцу да га Министарство просвете не распоређује у неку другу Гимназију из породичних разлога и најучтивије моли директора Гимназије да посредује како би га Министарство просвете поставило за професора Реалне гимназије у Лесковцу за школску 1941/42. годину[9].

Вероватно за већ раније учињену услугу г. Велибору Јонићу ова молба је услишена и Александар Лазаревић, не само да је професор ове школе већ наслеђује директора школе Милуна Радовића који напушта Лесковац. Од 31. јула 1941. године Александар Лазаревић[10] шаље извештаје са својим потписом, јер је у вези с наређењем М. П. II бр. 14212/41. доставио спискове разврстаних служитеља и служитеља дневничара Министарству просвете на надлежност.

Из извештаја, који је послат Министарству просвете, од 1. августа 1941. године истиче се да је извршена подела предмета и да се том приликом водило рачуна да првенствено приме часове они наставници који су у могућности да подижу национални ниво код ученика, ред и дисциплину, а директор као дугогодишњи професор ове Гимназије познаје те наставнике. Часови из веронауке, цртања и писања нису заступљени те су потребни наставници.

Школска зграда Гимназије је била прилично руинирана и располагала је са само 14 употребљивих учионица са 28 одељења. Зато није могла да прими све ученике, међу којима је било много избегличке деце.[11]

У школској згради је била Југословенска војска, па онда Немци. Све је то довело до тога да је зграда постала неупотребљива. Међутим, у згради ће убрзо бити смештени затвор и окупацијска војска.

5. септембра 1941. године уписало се 1.188 ученика, у овај број нису урачунати они ученици који су полагали поправни испит и деца избеглица.

Почетком школске 1941/42. године упражњено је место секретара ове школе одласком за Ужице Јанка Бошковића. Дужност је преузео, поред својих професорских обавеза, Валентин Счепкин, професор Гимназије.

Школска година није почела на време. По подели предмета од 19. новембра 1971. године остали су незаступљени часови из веронауке, јер је Гимназија имала само једног наставника за тај предмет. Но с обзиром да је за природопис постојао већи број наставника, они су предавали веронауку. Као сувишни наставници из природописа, остале су без часова Зорка Петровић и Персида Хоперска.

Због редуцирања часова и скраћеног програма остали су без часова Босиљка Ђурић, Радмила Марковић, Олга Стаменковић, Славка Кимпановић, Миленија Звајгзне, Марија Вучковић и Владимир Курагин.

Часове из немачког језика у овој школи добио је Житомир Јанежић.[12]

У школској 1941/42. уписано је 1.630 ученика распоређених у 30 одељења. Највећи број ученика уписан је у први и други разред Гимназије. Од уписаних 1.188 је мушких а 42 женска. Наставу је требало да изводи 42 професора и наставника, седам професора и два учитеља вештина било је сувишно, а троје се није јавило на посао: Богдан Стевановић,[13] Јован Цекић,[14] који је у то време био у Бабичком партизанском одреду, и Нина Тумин-Баће која је постављена августа. На захтев Министарства просвете од 26. 11. 1941. године послат је списак наставника 8. децембра исте године који се не налазе на дужности и који су умрли. Из овог документа се може закључити да је дотадашњи заступник директора Александар Лазаревић, постао в.д. директора јер се потписује с тим звањем. На основу истог захтева, послат је списак наставника избеглица са подручја ван територије војног заповедника Србије који су имали ма кога из уже породице у државној или самоуправној школи.

Поверљивим актом од 8. децембра 1941. године а поводом расписа Министарства просвете од 26. 11. 1941. вршилац дужности директора Лесковачке гимназије А. Лазаревић извештава о стању и приликама у којима се налази школа. У том извештају каже се да су три наставника у заробљеништву и то Бранко Милановић, Благоје Стојановић и Рудолф Чех. Међутим, зна адресу само Благоја Стојановића. И у овом извештају помињу се наставници који се нису примили на дужност Богдан Стевановић професор, родом из Зозанца. Верује се да је комуниста и да је отишао, тамо где су отишли већина његових једномишљеника — у партизане. „Цекић Јован, наводи се даље у извештају учитељ вештина нестао је од почетка септембра. Чуло се од сељака који су га виђали, а познају га као Лесковчанина, да је на челу једног летећег комунистичког одреда — кошничког, који терорише у Јабланици. Верује се и тврди да је и он отишао трагом Стевановић Богдана, јер се је он налазио стално у кругу оних, који проповедају и плански шире комунизам."

У извештају се наглашава да настава није почела, али су у току септембра и октобра вршене потребне поправке на згради која је оштећена за време бомбардовања. На згради су били разбијени многи прозори, зидови минирани, под у учионицама прљав, тако да су морале да се изврше темељне поправке и дезинфекција целе зграде. Радове је извело техничко одељење у Лесковцу и за те поправке био је отворен кредит од 150.000 динара.

Међутим, када су све поправке биле извршене и све доведено у ред, дошло је оно чему се А. Лазаревић није надао: у поправљену зграду се уселила немачка војска, па се почетак наставе морао одложити за неодређено време.

Део архиве гимназијске смештен код в.д. директора, а други део у канцеларији, која се налазила у Окружном суду, уступљена од председника суда, а то је била директорова и режисерова канцеларија.

Клупе су смештене у пролазном магацину дуванске станице у Лесковцу а кабинети — физички и хемијски — на гимназијском тавану. Кабинети за природопис и географију нашли су се у подруму среског суда. Библиотека је упропашћена. Услови за рад су били веома тешки, јер су у граду и остале школе биле заузете од окупатора — Немаца, Бугара и домаћих издајника, српских оружаних одреда.

Рад школе је на тај начин онемогућен. У зграду је било много војника који су учествовали у борбама против партизана. Као разлог што школе нису могле да раде А. Лазаревић наводи и ово: „Када се чује праштање пушака, клокотање митраљеза, рика топова, и тутњава бомби, то не би био рад и учење када ђаци знају да им се руше куће по селима, када им се пљачка имовина, када им гину, или су им у опасности њихови најмилији, па и они сами, и када њихови животи нису у сигурности." В.д. директора гимназије, који је перманентно прогањао комунисте и који је много очекивао од фашиста, у ствари чува сопствену главу стављајући се у службу окупатора и денунцирајући своје колеге,што се види из извештаја од 8. децембра 1941. године у коме истиче: „. . . . Час ми је поднети поверљиви извештај за г. г. наставнике који нису на дужности, а и за оне који су на дужности, али су много учинили и допринели да се комунизам зацари у овој Гимназији:

„. . . 1) Стевановић Богдан, професор, познат као активни комуниста код: дирек-

тора гимназије г. Милуна Радовића, својих колега и ђака, а и Предстојништво градске полиције у Лесковцу води на списку као таквог.

„И ја га знам као активног комунисту."

„Чим је избио сукоб између Немачког Рајха и Совјетске уније убрзо се изгубио не јавивши се никоме. Непознато је њихово место боравка. Пре свога одласка пренео је ствари код куће Јове Јовановића, адвоката из Лесковца вође комуниста у Лесковцу и околини.

„Његов газда ми је говорио да до 12 ноћу тражи преко радио станице Москву. Москву стално слуша."

Станковић је, стоји даље у том извештају, стално био у друштву ноторних комуниста Лесковца с којима се брзо спријатељио и здружио. Избегавао је да се дружи с колегама националистима. Ноћу су му долазили ученици у стан и том приликом су слушали Москву и његова ваншколска предавања." Зато се и не треба чудити, закључује овај део извештаја Лазаревић што су неки ђаци виших разреда одбегли у шуму где се и данас налазе.

„. . . 2) Цекић Јован, учитељ додељен нарад Гимназији за гимнастику, такође га нема у септембру о. г.

„Има одбеглог у шуму рођеног брата Борка Цекића, сада студента, ученика V године учитељске школе у Јагодини, а свршеног матуранта ове гимназије. Још као гимназијалац његов брат Борко јавно је испољавао комунизам. На то сам упозоравао ранијег директора ове гимназије г. Владислава Росића, сада пензионера у Београду, али је све то било за бадава. Прелазио је преко тога, без да је шта предузео.

„. . . Чује се од сељака да је Цекић Јован звани „Ванча", а то је и вероватно пошто је домородац Лесковчанин, па га сви познају, да је вођа летећег одреда комунистичке коњице у Јабланици — околини Косанчића.

„До септембра се држао и налазио се на лицу места, али више није могао одолети наклоњеној идеологији комуниста, те се је решио да оде своме одбеглом брату Борку, како би заједно служили Стаљину.

3) „Ђурић Босилька, професор налази се на лицу места, али се рачуна као симпатизер комунизма. Као такву је знају ђаци, ђачки родитељи, а и она се као таква води на списку Предстојништва градске полиције у Лесковцу.

4) Ранији директор г. Јован Т. Стојановић, професор , својом неактивношћу као директор, много је допринео да се та зараза рашири међу ученицима. Знао је који су наставници и ђаци активни комунисти па ипак је према њима био трпељив и дозволио је да се укорени то „убеђење" код школске омладине пошто противу њих није иступао по закону. Због чега и зашто то ми није познато.

„Имао је поверљиве извештаје од надлежних, за такве ученике, али је и поред свега тога прелазио, као да није ништа било. Сада је професор ове гимназије . . ."[15]

В. д. директор Реалне гимназије у Лесковцу није се задовољио са давањем података и оптуживањем колега из своје школе, већ је у истом акту обавестио да је било и других наставника симпатизера комунизма као Александар Чубровић, Стојанка Радошевић, и Зорка Игњатовић, који службују ван Лесковца[16].

Из извештаја који је послат од стране заменика директора Гимназије 1. јануара 1942. године Министарству просвете можемо закључити да школа није радила а да се ученици из наставног плана и програма морају припремати код куће на основу питања и то овим редом: прва група питања дата је 28. 29. и 30. децембра, друга група питања дата је 17. 18. и 19. јануара, а трећа група питања ће бити дата 6. 7. и 9. фебруара 1942. године. Сва питања су припремљена од предметних наставника. а приликом првог и другог давања питања ученицима су дата сва потребна обавештења о литератури, као и методска упутства за учење.

Питања су дата, али није било јасно где да се у марту испитају ученици, јер су све школске просторије биле заузете од немачке, бугарске и војске домаћих издајника.

Међутим, пред управом школе појавио се веома озбиљан проблем. Норме, многи ученици живели су на „анектираној" територији од стране бугарске фашистичке војске. Школа је поставила питање Министарству просвете шта да се ради.

Неки број ученика, опет, иако су живели у непосредној близини Лесковца нису дошли да приме питања, заменик директора Лазаревић претпоставља да су неки отишли у партизане и да је дошло до заробљавања једног ученика и то Боривоја Ристића из Пресечине.[17]

У ово време многи ученици лесковачке Реалне гимназије били су у јединицама НОВЈ и борили сепротиву окупатора и домаћих издајника,. У Кукавичком партизанском одреду били су: Славко Златановић, Јелица Илић, Влајко Петровић, Боривоје Ристић и др. У Јабланичком партизанском одреду: Вукосав Драгић, Буцко Радосављевић, Влада Симић, Бранко Николић и др. У Бабичком партизанском одреду: Благоје Лакићевић, Димитрије Ку-

лић, Бранко Богдановић, Тихомир Ракић, Александар Соколовић, Мика Голубовић и многи други.

Међутим Лазаревић, иако му то нико није тражио, био је врло ревностан у обавештавању Министарства. Тако је у акту од 25. јануара 1942. године известио да је Босиљка Ђурић примила плату од режисера за јануар и отада се није јавила тако да управа школе није знала где је. У акту стоји да је он лично више пута контролисао и да је увек налазио закључан стан. Такође јавља да је Олга Стаменковић стално у Власотинцу иако јој је скренуо пажњу да мора бити у Лесковцу — месту службовања, но она се и поред тога налазила ван места. О др Кајстан Гантеру извештава да је отишао у Београд да тражи пасош како би одвео своју жену у Љубљану и од 2. 1. 1942. године није јавио Гимназији.[18]

Као што смо већ истакли велики број ученика активно се борио противу окупатора и домаћих издајника (о чему ћемо посебно писати. Међутим, да би се имала већа прегледност о политичкој опредељености ученика, Министарство просвете Недићеве Србије тражило је категоризацију ученика. Ученике је требало категорисати на А) национално поуздане, Б) комунисте и В) оне који лако подлежу сугестијама и утицајима.

Овим расписом наређује се да управа школа и наставнички савети обележе ученике комунисте из свих школа који би изгубили приватно полагање испита. Такође је наложено да се ученици из категорије В) ставе под строги надзор и да се наступи на њиховом преваспитавању.

У том циљу 21. јануара 1942. године одржана је седница наставничког савета гимназије на којој су сви наставници упознати са наређењем.

На овој седници заказане су седнице разредних већа која су и одржана 29. јануара 1942. године. Као заст. директора и председник разредних већа А. Лазаревић је скренуо пажњу свима наставницима да лојално обаве овај посао који раде по налогу српске владе.

На овим седницама разредних већа долазило је до сукоба између Ал. Лазаревића и појединих наставника који су бранили ученике. Сукоб је избио између њега и Зорке Петровић, када је његов рад на седницама назвала неозбиљним. Она је дошла до те констатације када се расправљало о Боривоју Ристићу, ученику VIб разреда, који је иначе био ухваћен у борби противу Недићеваца, и који је активно сарађивао са партизанима. Зорка Петровић је настојала да га прогласи „ненормалним" и да оправда његов рад. Због тога јој је заступник директора одузео часове.

Иако тако разредни старешина VIII а разреда се оправдао да не познаје ученике јер је дошао из друге гимназије као избеглица. Такав његов став заступник директора назива саботерским, јер је таквим држањем много отежао рад већа, унео забуну и колебање код већине професора, те су многи ђаци комунисти подведени под „В" а не под „Б". Због свега овога Момчило Живковић је морао да да писмену изјаву. Његовом ставу су се придружили Житомир Јанежић, Душан Поповић, Бранислав Митровић и Василија Стојановић.

После свестране дискусије разредно веће VIII а разреда предложило је овакву класификацију.

„А": национално поузданих безусловно 32,

„Б": комунисти, организовани или неорганизовани: Вукосав Драгић, Светислав Јовановић, Ана Чомић и Бранислава Стефановић.

„В": Живка Ђикић, Надежда Жунић, Славко Златановић.

Разредно веће VIII б није предложило ниједног ученика за групу „Б", а за групу „В" предложени су Душан Петровић и Владимир Симић.

Разредно веће VIIа предложило је за групу „Б" Верославу Поповић.

Разредно веће VII б разреда предложило је у групу „Б" Лакчевића Благоја, у групу „В" Костић Бориславa, Влајка Николића, Савић Драгослава, Илију Стаменковића и Владимира Цакића.

Разредно веће VI а разреда за групу „Б' предложио је Јелицу Б. Илић.

Разредно веће VI б уврстило је у групу „Б" Боривоја Ристића.

Разредна већа V а, б, ц нису предложила ниједног ученика за групу „Б".

У веома тешкој и мучној атмосфери заказана је седница наставничког савета која је одржана 3. фебруара 1942. године. Требало је усвојити класификацију ученика наметнуту од заступника директора ове школе Александра Лазаревића. Због наметнуте ситуације многи су се наставници ограђивали на седницама разредних већа.

У тражењу конкретних чињеница и стварних доказа нарочито се истицао Ћирило Јелачић, суплент.

„Тако на пр. за Вукосава Драгића, ученика VIII а разреда заступник директора је реферисао Наставничком савету да он припада још из раније, групи ученика комуниста и често је благајник управе ђачког трезвеног друштва „Ђурђевак" која је сва комунистичка на челу са њеним председником Славком Златановићем садашњим учеником VIII а разреда, а која је

управа била помагана од бивших ученика свршених матураната школске 1940/41. године, Петрушићем Спасојем и Илићем Живојином, који су одбегли од редовне власти и сада се налазе у одметништву. Помагана је била и од Трајковића Јосифа, чија се фотографија са петокраком, комунистичком звездом налази код заступника директора.

. . . „Све то није помогло и није пружило довољно доказа г. Ћирилу Јелачићу, да га увери да се тај ђак уврсти у групу „Б", него се обратио члановима тога већа — VIII а пред целим наставничким саветом овим речима: Да ли има неког од чланова разредног већа да изнесе нешто конкретно за ђаке под „Б", а не само с обзиром на бунтовнички дух или дрскост ученика према наставнику, па је за то да се сврста у групу „В". Истиче заступник директора гимназије Министарству просвете у свом извештају."[19])

Из тога извештаја се види да је заступник директора Гимназије забранио даље излагање супленту Ћирилу Јелачићу. Но, то није сметало професору Душану Поповићу да се изјасни да Драгић припада групи „В". Већина чланова наставничког савета је гласала за ово решење. Те је тако уврштен у групу „В", сем А. Баторовића, М. Врбића, В. Миглевског, М. Арсенијевића, А. Лазаревића, који су гласали за групу „Б". Још интересантнији је случај ученика Светислава Јовановића, ученика VIII/а разреда, за кога је утврђено да се налази у шуми па је предложен за групу „Б". Јелачић је предложио групу „В", пошто нема конкретних доказа. Сви професори „избеглице" иако га нису познавали, надгласали су професоре који су га познавали, па је уврштен у групу „В" Јелачић је једини гласао за групу „В" када је била реч о Бранислави Стефановић, ученици VIII разреда, иако је скоро цео наставнички савет знао да је једна од најактивнијих комунисткиња. Поједини наставници, а нарочито Ћирило Јелачић, показали су својим колегама како се треба борити за младу генерацију.

Заступник директора А. Лазарвић извршио је, класификацију професора. Безусловно националним проглашени су: Ал. Лазаревић, Ђукан Јоксимовић, Милан Врбић, Драгољуб Милосављевић, Госпава Милосављевић, Стеван са Радмилом Марковић, Марика Арсенијевић, Јован Стојановић, Владимир Миглевски, Стевана Љубисављевић, Валерија Подгорска, Божидар Холас, Валентин Шћепкић и Борис Непокупној; комунистима, и то окорелим: Ћирило Јелачић, Бранислав Митровић, Зорка Петровић, Богољуб Васиљевић, Житомир Јанежић и Јелена Михаиловић.[20] Трећу групу наставника, задахнути енглеском пропагандом чинили су: Момчило са Ружицом Живковић и Душан Поповић.

После дискусије, ограђивања, надгласавања и прегласавања наставнички савет је уврстио у групу „Б", за искључење из свих школа, за свагда, због комунизма ове ученике: Ану С. Чолић, Браниславу Стефановић, Јелицу Илић и Боривоја Ристића.

Оваквом квалификацијом ученика заступник директора А. Лазаревић није био задовољан, па сам шаље имена ученика које треба уврстити у групу „Б", а то су: Вукосав Драгић, Светислав Јовановић, Ана Чолић, Бранислава Стефановић, Душан Петровић, ученици VIII разреда, Поповић Верослав, Владимир Цакић, Благоје Лакићевић и Влајко Николић, ученици VII разреда, Јелица Илић, Боривоје Ристић, Александар Соколовић и Мила Радосављевић, ученици VI разреда, и Емилија Јовановић, ученица V разреда.

На крају извештаја заступник гимназије Ал. Лазаревић каже: „Верно сам све преставио Министарству просвете, целокупан рад разредних већа и Наставничког савета по поверљивом наређењу Министарства просвете IV пов. бр. 323/41. г. држање и понашање наставника приликом решавања по наређењу Министарства, па молим да се мој исцрпни извештај у целости прими и радикалном одлуком удаљи све оно, што је толико кварило и штетило здрав национални живот школске омладине, а преко ње, и цео организам српског народа и његове српске националне мисли."[21])

Из целокупног свог извештаја може се закључити да, иако се толико залагао за прогањање комуниста, заступник директора није знао право стање. Велики број ученика скојеваца и чланова КП био је међу партизанима или се истицао као организатори НОР-а као: Бранко Богдановић, Тихомир Ракић, Милан Момчиловић, Бранко Николић, Игњат Миљковић и многи други, а нису споменути у извештају А. Лазаревића.

Наставници су схватили ситуацију и нису хтели да дају подршку заступнику директора.

Заступник директора А. Лазаревић није се задовољио исцрпним извештајем који им је упутио поверљивим актом од 5. фебруара 1942. године, већ је направио рекапитулацију седнице наставничког савета од 3 .фебруара 1942. године и извештај о томе упутио Министарству просвете под пов. бр. 5 од 10. фебруара 1942. године и због интересантности ми је објављујемо у целини и она гласи:

„Као допуна овога извештаја под пов. дел. бр. 133/41. од 5. фебруара о. г. шаље се прегледнији извештај о предлозима разред. већа и одлуке Наст. савета од 3. фебруара т. г. и мој предлог, који се углавном слаже с одлукама и предлозима разред. већа.

Разредно веће VIII а предложило је овакву класификацију

„А“ Национално поузданих безусловно 32

„Б“ Комунисти организовани или неорганизовани

1) Вукосав Драгић
2) Светислав М. Јовановић
3) Ана С. Чолић
4) Бранислава М. Стефановић

„В“

1) Жика Д. Ђикић
2) Надежда С. Жунић
3) Славко Златановић

На предлог разред. старешине Момчила Живковића, професора Душана Поповића, проф. Бранислава Митровића, проф. Василије Стојановић, проф. Зоре Обреновић, проф. Житомир Јанежић, супл. Наставнички савет је одбацио тај предлог унеколико, и даје ову класификацију.

Под „А“: 32 ученика

Под „Б“: Чолић С. Ану и Стефановић Браниславу

Под „В“: Вукосава Драгића, Светислава М. Јовановића, Надежду С. Жунић, Живку Д. Ђикић и Славка М. Златановића.

Мој предлог је — јер их добро познајем као десетогодишњи њихов професор овд.

Под „Б“ Вукосав Драгић, Славко М. Златановић, Ана С. Чолић, Бранислава М. Стефановић и Светислав М. Јовановић.

Највише се истакли у тражењу конкретних доказа; подвучени наставници.

Момчило Живковић, проф. и разр. старешина VIII а.

Ћирило Јелачић, супл. Рус који није дао ни кап крви за Србију — странац

Житомир Јанежић (Словенац — није ништа дао за Србиу) — странац

Душан Поповић, проф. коме је само плату да прима

Зорка Петровић, проф. најјачи помагач Ћ. Јелачића

Јелена Михаиловић, супл. исто помагач Ћ. Јелачића

„Дакле, ми прави и чисти Срби, који смо давали, дајемо и даваћемо своју крв за српску националну мисао, остали смо у мањини.

„Тврдим под одговорношћу да мој предлог лично одговара политичком обележју тих ученика.

„Поступио сам по наређењу, да скинем са себе моралну одговорност као Србин, пошто се моја тврђења већ испуњуу.

„Разредно веће VIII б — није предложило ниједног ученика под „Б“, него под „В“: 1) **Душана Петровића** и **Владимира Сикића**

„На седници Наст. савета предложио сам за **њих групу „Б“,** пошто сам са сигурне стране обавештен, да су обојица отишла у шуму.

„Нисам се сложио са предлогом разред. већа, али Наст. савет није примио мој предлог, него је прешао преко њега, као да сам ја то напамет казао. Цела Медвеђа говори да су побегли у шуми, али за г. Јелачића, супл. нема довољно конкретних доказа, па је његов предлог остао у сили.

„Разредно веће — VII а — предложило је за групу „Б“: **Поповићеву Верославу.** Код ње је прошле школ. год. нађен дневник у који је уписивано што је сматрала за себе да треба нешто да напише.

„Садржину тога дневника зна гђа Врбић Славка, проф. у пензији и као њен прошлогодишњи зам. директора, који је изјавила, да тај дневник има чисту комунистичку садржину и да је она запливала у комунистичке воде. Али Ела Зидверц, бив. суплент — Јеврејка — казала је прошле године да је чисто љубавне садржине, пошто моли бога да јој учини и испуни жељу да би видела свога љубавника.

„Казао сам да се прошле године дружила с Миодрагом Јовићем зв. „Шаранчетом“ студ. Права из Власотинца, а нашим матурантом 1936/37. год. који је првога дана после матуре организовао све абаџијске раднике у Власотинцу и да он важи као најактивнији комунистички пропагатор у Власотинцу и околини што је познато свима и у Лесковцу и у Власотинцу.

„Њој је помогао да оде у групу „Б“ што је спомињала Бога и не знам шта још, а на предлог г. Бранислава Митровића, проф. „помагача Јелачића, супл.

Мој предлог:

„Група **„Б“ — Поповић Верослава, Голубовић Љубица** и **Голубовић Милорад.**

„Група **„В“** Слободан Димитријевић и Јован Ђорђевић

Разредно веће — VII б разр.

Предлог за групу:

„Б“ — Благоје Лакићевић

„В“ — Костић С. Борислав, Влајко П. Николић

Савић С. Драгослав, Илија Стаменковић и Владимир Д. Цакић.

Мој је предлог за групу:

"„Б" — Благоје Лакићевић, Влајко П. Николић и Владимир Д. Цакић — који је ухваћен од стране четника да је шарао по зидовима: Живео СССР, Смрт издајницима; Кости Пећанцу, Недићу и Љотићу.

„В" Драгослав С. Савић и Илија Стаменковић.

Разредно веће VI а разр.

„Предлог је за групу „Б" **Илић Б. Јелица** — и то цео наст. савет усвојио, али је једини био за групу „В" јер по његовом мишљењу нема конкретних доказа за то. И мој је предлог за групу „Б".

Разредно веће VI б разр.

„По моме предлогу уврстило је у групу „Б" Ристића Боривоја — ухваћеног у борби противу Србије на страни партизана у борби више села Вучја, што Наст. савет прима.

„Даље предлажем у групу „Б" Министарству просвете и ове ученике VI б раз. Соколовића С. Александра и Радосављевића Р. Мила.

„Разредна већа V а, б. ц нису ни једног ученика уврстила у групу „Б".

„На крају свога извештаја извештавам Министар. просвете — одељење за наставу, да су многи наставници схватили неозбиљно поверљиво наређење IV пов. бр. 323/41, и решавали су то озбиљно питање на начин, како су се таква и слична питања решавала пре 6. априла 1941. године.

„Нису хтели да се у њега уживе и унесу, него су то питање узели под утицајима: Лондона, Москве, и неких сентименталности.

„Ствари такве природе је веома тешко решавати у будуће, с оваквим схватањем чланова Наст. савета: тражење конкретних доказа, иако већ имају исувише баш на терену у непосредној близини Лесковца.

„Молим да се прими мој предлог за категорисање ученика а ова седница ми је пружила довољно материјала и несуњив доказ да има три групе наставника:

1) Национални

„2) (Комунисти) Ћирило Јелачић, Бранислав Митровић, Зорка Петровић, Јелена Михаиловић и Житомир Јанежић).

„3) Под утицајем Енглеске пропаганде: Момчило Живковић и Душан Поповић.

4) Већи део који се даје завести комунистичким паролама.

Заборавио сам да предложим за групу „Б" ученицу V а разреда Јовановић Д. Емилију чији је брат Миомир, студ. технике побегао, а и она је позната као виђена комунисткиња.

За ширење оволиког комунизма у овој школи су највише криви:

Петрушић Спасоје, свршени матурант ове школе јуна 1941. побегао у шуму. Није примио диплому испита зрелости, Илић Живојин и Стојмировић Бранислав свршени матуранти јуна 1941. г. Коцић Боривоје несвршени матурант ухваћен у борби код села Копашнице, Славко Златановић, Вукосав Драгић, Светислав М. Јовановић, Верослава Поповић, Бранислава Стефановић и Јосиф Трајковић — сликан са петокраком звездом"[22]).

Из извештаја од 5. марта 1942. године који је упућен Министарству просвете — Одељењу за средње школе, видимо да је „Јуришно одељење 2 Српског добровољачког одреда" ухапсило због комунистичке пропаганде и одржавања веза са партизанима Иванку Ст. Костић, Емилију Јовановић, Јелицу Стојановић, Мирјану Наумовић, Бранславу Цекић, Видоја Марјановића, који је морао да понови разред школске 1940/41. г. и није се уписивао, Велику Станимировић и Миодрага Крцића. Заступник директора тражи од Министарства просвете упутство како да поступи са наведеним ученицима, за које се утврдило да имају везе са партизанима. Сви су ученици уврштени у групу „В", сем Емилије Јовановић, коју је сам Лазаревић уврстио у групу „Б".

Затим се даље истиче да су ученице Јелица Стојановић, Мирјана Наумовић и Велика Станимировић признале заступнику директора да су давале новац за партизане и то Михајлу Живковићу, који је уврштен у групу „Б".

У његовом извештају од 23. марта 1942 године Лазаревић истиче да је испитивањем утврђено да су ученице Иванка Костић, Јелица Стојановић, Мирјана Наумовић и Велика Станимировић давале новац Михајлу Живковићу, код кога је нађен комунистички летак приликом претреса. Пошто су све признале, наводи директор, ученице су пуштене из затвора.

О Браниславу Цакићу и Миодрагу Крцићу, заступник директора је утврдио да нису ништа кажњиво учинили, али су се некад дружили са онима који су још раније били обележени као комунисти. Видоје Марјановић и Емилија Јовановић су се смирили или ће се смирити, а најактивнији агитатор комунизма и способан за све

подухвате је Михајло Живковић, који је отеран у логор. Он је непоправљив.[21]

Пошто оваквим извештајем Министарство за просвету није било задовољно, јер управа школе није извршила категоризацију наведених ученика, наложило је да се достави и потпун списак ученика.

Поверљивим актом од 10. априла 1942. године, нови в.д. Живојин Ценић доставља следећи извештај:

„У смислу акта расписа Пов. бр. 323/42. Наставнички савет на седници од 3. II 1942. године, донео је одлуку да се уврсте у групу б и да се предложе за изгнање из свих средњих школа на територији Војног заповедника Србије следећи ученици:

1. АнаЧомић, уч.VIII а р.
2) Стевановић Бранислав, уч. VШ а р.
3. Илић Јелица, уч. VI а р.
4) Ристић Боривоје, уч. VI б р.

Категорисање је употпуњено на конференцији наставника са више година службе у Лесковцу, одржаној 26. 2. 1942. године, а на основу нових сазнања и података добијених накнадно. У списак предложених за казну Наставничког савеза од 3. 2. 1942. године уврштени су и ови ученици:

1) Драгић Вукосав, уч. VШ а р.
2) Златановић Славко, уч. VШ а р.
3) Јовановић Светислав, уч. VШ а р.
4) Павловић Драгољуб, уч. VШ б р.
5) Бановић Љубомир, уч. VШ б р.
6) Ивановић Велимир, уч. VII а р.
7) Поповић Верослава, уч. VII а р.
8) Лакићевић Благоје, уч. VII б р.
9) Живковић Михаило, уч. VI а р.
10) Радосављевић Миле, уч VI б р.
11) Соколовић Александар, уч. VI б р.
12) Цакић Гојко, уч. VI б р.

Горе поменути ученици, међу којима је и Михаило Живковић, уч. VI а разреда који се помиње у представци г. Лазаревића, већ су кажњени одлуком М. П. II бр. 3453/42. и II бр. 5258/42. изгнани из свих средњих школа на територији Војног заповедника Србије без права на полагање приватних испита према т. § 43 Зак. о средњим школама.

На основу одлука Разредних већа, одржаних 29. I 1942. г. а у вези расписа Пов. бр. 323/42. стављени су у категорију „в" следећи ученици:

1) Ђикић Живка, уч. VШ а р.
2) Жунић Надежда, уч. VШ а р.
3) Петровић Душан, уч. VШ б р.
4) Симић Владимир, уч. VШ р р.
5) Голубовић Љубица, уч. VII а р.
6) Ђорђевић Слободан, уч. VII а р.
7) Димитријевић Слободан, уч. VII а р.
8) Костић Борислав, уч. VII р р.
9) Николић Влајко, уч. VII б р.
10) Савић Драгослав, уч. V б р.
11) Голубовић Милорад, уч. VII б р.
12) Стаменковић Илија, уч. VII б р.
13) Цонић Владимир, уч. VII б р.
14) Јовановић Емилија, уч. V а р.

На основу накнадног конферисања (11. IV 1942. г.) са наставницима који су више година провели у Лесковцу и разредним старешинама појединих одељења допуњен је списак ученика групе в према расположивом материјалу и подацима следећим ученицима:

1) Жижић Божо, уч. VШ а р.
2) Ракић Тихомир, уч. VШ б р.
3) Петровић Р. Светислав, уч. VШ б р.
4. Миљковић Игњат, уч. VШ б р.
5) Крцић Миодраг, уч. VШ б р.
6) Станисављевић Ц. Живојин, уч. VII б р.
7) Стојановић Лелица, уч. VI а р.
8) Наумовић Мирјана, уч. VI а р.
9) Станимировић Велика, уч. VI а р.
10) Цекић Бранислав, уч. VI б р.
11) Коцић Иванка, уч. V а р.

Напомињем да Марјановић Видоје, који се помиње у претставци г. Лазаревића, није ученик ове гимназије, јер се није уписао ове школске године".[25]

Из достављеног акта се види да се нови в. д. директор ограђује. У свом извештају истиче да је ова класификација извршена за време заступништва директора Ал. Лазаревића.

2. априла 1942. године извршена је примопредаја дужности између заступника директора Александра Лазаревића и Живојина Ценића који је постављен за вршиоца дужности директора. Примопредаји су присуствовали чланови комисије Ђукан Јоксимовић, Стеван Марковић и Драгољуб Милосављевић.

Из записника се види да инвентар (који је остао у гимназијској згради) а којим се служи окупаторска војска није могао бити предат, а кабинети и учила су били уништени. Том приликом је предата преостала архива. На крају записника о примопредаји је речено... „У вези примопредаје дужности директора констатовано је да постоји само књига благајне за фонд сиромашних ученика са документима и књига благајне подмлатка црвеног крста.

„За остале фондове не постоје књиге благајне нити документа примања и издавања, већ само штедне књижице".[26])

Известан број књига предат је на чување у магацинима монопола у Лесковцу, те није могао бити примљен, а инвентари ђачке и наставничке књижнице упропашћени су, као и књиге поменутих књижница.

Због чега је смењен са положаја заступника директора Александар Лазаревић то нисмо утврдили, али претпостављамо да је одиграо своју улогу када је требало извршити класификацију ученика, да је искоришћен и да је био непогодан за опстанак на тој дужности.

Ускоро је извршена подела предмета на наставнике. Предмети су додељени наставницима према њиховој стручности, рангу и околности које поједине наставнике везује за место. Но, и поред тога поједини предмети су додељени нестручним наставницима, али је ово учињено зато што су те предмете предавали ранијих година.

Од наставника додељених на рад у овој Гимназији нису се јавили на дужност Радмила Пећанин и Милева Радовић, па због тога нису узете у обзир приликом деобе предмета на наставнике. Иако је извршена деоба предмета, Гимназија још није радила јер се за то није могла пронаћи погодна школска зграда. Предузимане су мере да се испразне две зграде основних школа које су биле заузете од стране четничких и добровољачких одреда, али је то ишло тешко. Једна је зграда била предвиђена за гимназијске потребе, а друга за потребе основног школства.[27]

На дан 25. априла 1942. године било је запослено у Државној реалној гимназији у Лесковцу 50 професора, суплената и учитеља вештина, као и четворо из помоћног особља. Од тога било је придошлих професора 12, суплената 7 и учитеља вештине 2. Ученици су били распоређени у 30 одељења. Укупно их је било 1621.[28]

Државна реална гимназија почела је свој редован рад 4. маја 1942. године у просторијама основне школе „Јован Скерлић", која располаже са шест учионица. Рад се обављао пре и после подне свакога дана па и у недељу пре подне. Часови су трајали 45 м. за ученике од трећег до осмог разреда, а 35 минута за ученике I и II разреда. Но, дуги период нерада (од 2. априла 1941. до 4. маја 1942. године) створио је извесне тешкоће у погледу савлађивања предвиђеног скраћеног програма, али с обзиром на специфичну ситуацију и то је превазиђено.[29]

Из статистичког извештаја за школску 1941/42. се види да је уписано 1617 ученика-ца редовних и 38 поноваца, што укупно износи 1655. Накнадно се је уписало 36 — значи свега уписаних 1691. У току године је отпало 380, а на крају школске године је остало 1311 ученика, распоређених у 30 одељења како смо то већ напред истакли. Од тога на крају школске године било је 52 одлична, 222 врло добра, 578 добрих, упућено да понови разред 130, а на поправни испит из појединих предмета 328. Један ученик је изгубио право на даље редовно школовање.[30]

У школи је било 50 упосленика, а ту су урачуната и три лица која су се налазила у заробљеништву.

Бројно стање ученика Државне реалне гимназије у Лесковцу на дан првог септембра 1942. године, тј. почетком школске 1942/43. године о којој ћемо писати касније, било је 1471 ученик-ца распоређених у 30 одељења.[31]

На крају можемо рећи да је рад школе текао у ненормалним условима. Школске зграде су биле заузете од стране окупатора и домаћих издајника. У току године радило се по скраћеном програму. Ученици су у току марта 1942. године полагали испите. Редовна настава је почела 4. маја 1942. године и трајала до 27. јуна исте године, а настава се изводила из предмета који нису полагани, али не у гимназијској згради већ у просторијама основне школе „Јован Скерлић".

Као што смо и у почетку истакли, овај прилог нема за циљ комплексно изношење рада школе већ само једног дела и то рад заступника директора, разредних већа и наставничког савета у најтежој и најкомпликованијој ситуацији у историји школе. Служили смо се оригиналним документима из школске архиве.[32]

БЕЛЕШКЕ

1) Почетком априла 1942. године Реална гимназија је престала са радом због тога што је отпочела нагла мобилизаиција бивше Југословенске војске и школска зграда је узета за војне потребе и претворена у касарну.

После априлског рата зграду је узео окупатор за своје потребе. Почетком 1942. године зграда је уступљена бугарској фашистичкој војсци која у њој остаје до 6. септембра 1944. године тј. до бомбардовања Лесковца када је и разрушена.

2) Владислав Росић, пензионисан је 20. јула 1940. године, био је веома либералан човек и на тај начин је омогућио да се напредне идеје тј. идеје КПЈ усаде у срца ученика. Овакав став је омогућио да Реална гимназија у Лесковцу постане „црвена тврђава", а младеж како је то окупатор говорио, зарази комунистичком идеологијом. Гимназија је имала веома јаку скојевску организацију. После В. Росића за в. д. директора долази Александар Лазаревић који је под притиском јавног мнења због туче ученика ујесен 1940. године премештен. После њега функцију обавља Јован Стојановић и Славка Врбић, а у пролеће за директора долази Милун Радовић,

проф. и директор гимназије из Пећи, и на тој дужности га затиче и априлски рат.

3) Посебни списак Реалне гимназије у Лесковцу за које се не даје предлог за отпуштање и пензионисање у смислу Мин. просвете II бр. 10822/41. тач. 2 ст. 6, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

4. Списак I наставница Реалне гимназије у Лесковцу са 30 и више год. ефективне службе, које треба пензионисати према одлуци Савета комесара бр. 430/I, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

5. Списак II наставница Реалне гимназије у Лесковцу које треба пензионисати према Одлуци Савета комесара бр. 430/1, тач. 1, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

6. Списак III наставница Реалне гимназије у Лесковцу које треба отпустити према одлуци Савета комесара бр. 430/I, тач. 2, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

7. Скерограф писма поседује Народни музеј у Лесковцу.

8. Извештаје у вези наређења М. п. II бр. 13721/41. и 13726/41, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

9. Молба Александра Д. Лазаревића послата Министарству просвете — Одељењу за средње школе, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

10. Александар Д. Лазаревић, професор који је предавао природопис-географију познат је као човекомрзац. Иживљавао се над ученицима, тукао је кога је стигао, а своје животињске нагоне је нарочито испољио над Живојином Илићем и другима напредним омладинцима 1940. године приликом истеривања из Гимназије због организовања средњошколских излета у Рудare а нарочито у Синковце. Погинуо је јесен 1944. године приликом повлачења са окупатором од јединица НОВЈ.

11. Августа 1941. године Бр. 1183 послата је подела предмета на наставнике, а према наређењу Министарства просвете II бр. 14037 од 19. VII 1941. године. Ксерограф оригинала налази се у архиви Народног музеја у Лесковцу.

12. 24. новембра 1941. године послата је друга подела предмета на наставнике, ксерограф оригинала налази се у архиву Народног музеја у Лесковцу.

13. Богдан Стевановић, професор напустио је Лесковац 28. јуна 1941. г. после саопштавања успеха ученицима и отишао је у место рођења с. Лазанце где постаје кандидат КП, учесник НОР-а и носилац партизанске споменице, 1941. године.

14. Јован Цекић Ванча, учитељ вештина ступио је у Кукавички партизански одред, а потом је био командант Бабичког партизанског одреда у почетку. У пролеће 1942. је ухваћен и отеран за Норвешку, а одатле бежи и једно извесно време је провео у Шведској. Носилац је Партизанске споменице 1941. године.

15. Извештај пив. бр. 128 од 8. децембра 1941. године Министарству за просвету, а у вези расписа М. II. II бр. 23185/41, ксерограф оригинала налази се у архиви Народног музеја у Лесковцу.

16. Александар Чубровић, професор природописа био је лево оријентисан и помагао је скојевцима у акцијама које су водили преко организације трезвене младости „Буревак". Стојанка Радошевић је била члан КПЈ, а вероватно и Зорка Игњатовић.

17. У смислу наређења Мин. просвете IV бр. 7166 од 13.XII 1941. године послат је извештај од стране управе Гимназије бр. 4891/41. од јануара 1942. године, ксерограф оригинала налази се у архиви Народног музеја у Лесковцу.

18. Акт Реалне гимназије послат Мин. просвете — одељење за средње школе бр. 109 од 25. I 1942. године, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

19. У Реалној гимназији у Лесковцу КПЈ и СКОЈ имали су велики утицај на омладину. СКОЈ као резерва КПЈ носио је цео политички живот у њој. Због тога што је СКОЈ био веома активан, а његови чланови активно учествовали у припремању и дизању устанка 1941. године, као и њиховом активном учешћу у НОП одредима, окупатор са домаћим издајицама је вршио класификацију ученика на национално поуздане, комунисте и поводљиве тј. оне који трпе туђи утицај. Ова група ученика у класификацији заступника директора А. Лазаревића обележавана је са великим словима „А", „Б", „В", а код в. д. директора Ж. Ценића са малим словима „а", „б", „в".

20. Класификација професора коју је извршио А. Лазаревић није тачна. Ниједна од њих није био члан КПЈ, колико је до сада познато, али је већина од њих била лево оријентисана. У тој групи лево оријентисаних био је и Душан Поповић кога су четничке црне тројке 1944. године заклале, због сарадње са НОП-окретом.

21. У вези наређења Министарства просвете — одељење за средњу наставу IV пов. бр. 323 од 22. XII 1941. године послат је извештај о класификацији ученика Пов. бр. 133/41 од 5. фебруара 1942. године, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

22. Рекапитулација седнице Наставничког савета од 3. фебруара 1942. године, ксерограф оригинала налази се у архиви Народног музеја у Лесковцу.

23. Извештај Реалне гимназије бр. 133/41. од 5. марта 1942. године, ксерограф оригинала налази се у архиви Народног музеја у Лесковцу.

24. Извештај Реалне гимназије Министарству просвете Пов. бр. 12 од 23. марта 1942. године, ксерограф оригинала налази се у архиви Народног музеја у Лесковцу.

25. Извештај Реалне гиназије у Лесковцу Пов. бр. 14 од 10. априла 1942. године, оригинал ксерографа налази се у архиви Народног музеја у Лесковцу.

26. Записник о примопредаји дужности од 2. априла 1942. године, ксерограф оригинала налази сеу архиви Народног музеја у Лесковцу.

27. Подела предмета на наставнике, извештај Реалне гимназије бр. 389 од 4. априла 1942. године, ксерограф оригинала налази се у архиви Народног музеја у Лесковцу.

28. Извештај Реалне гимназије бр. 683 од 25. априла 1942. године, ксерограф оригинала налази се у архиви Народног музеја у Лесковцу.

29. Извештај Реалне гимназије од 15. маја 1942. године, Окружном начелству округа Лесковачког — Лесковац, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

У овом извештају је наглашено да школа није радила од 1. марта 1941. до 4. маја 1942. године. Међутим, овај податак који је искористио и Драгутин Гроздановић у књизи „Школство, просвета и култура у лесковачком крају 1941—1945.", Лесковац, 1973. године је делимично тачан. Реална гимназија у Лесковцу престала је са радом неколико дана пре шестог априла, а тај датум са сигурношћу се може узети да је други април 1941. године, према сећању аутора овога рада, Радомира Банковића, тадашњег ученика другог разреда и Воје Филиповића тадашњег ученика четвртог разреда Реалне гимназије у Лесковцу.

30. Извештај Реалне гимназије бр. 1948 од 19. јула 1942. године Окружном начелству округа лесковачког — Лесковац, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

31. Мали статистички извештај на крају школске 1941/42. године упућен под Бр. 1974 од 27. јула 1942. године од стране Реалне гимназије у Лесковцу Министарству просвете — Одељењу за средње школе, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

32. Извештај Реалне гимназије у Лесковцу бр. 4639 од 1. октобра 1942. године Министарству просвете — Одељење за средње школе, ксерограф оригинала поседује Народни музеј у Лесковцу.

33. Рад који је написан на основу оригиналне грађе, а која се чува као фонд Министарства просвете — Одељење за средње школе у Историјском архиву Србије омогућио нам је да изнесемо неке нове и непознате чињенице из рада управе Гимназије у школској 1941/42. години и то само толико да би се показала непријатељска делатност заступника директора А. Лазаревића и боље сагледала ситуација шта се све предузимало против ученика који су отишли у НОП одред или били његови симпатизери.

За овај рад није коришћена мемоарска грађа, која би вероватно објаснила неке појаве, али њу ћемо користити за рад револуционарне олмадине за време окупације 1941——1945. године. Сигурно је да и о именима која смо спомињали нисмо давали коментар да ли су сви били онакви какви су приказивани, и колико њих није споменуто, али то ћемо урадити у већ најављеном раду уколико нам сигурни подаци то омогуће.

Hranislav Rakić

LYCÉE EN LESKOVATZ DANS L'ANNÉE SCOLAIRE 1941 — 1942.

L'auteur écrit surles conditions de travail dans le lycées de Leskovatz pendant la premiére années de guerre à la base des documents. Il decrit le comportement des élêves et des professeurs. Il prete une attention particulière à l'action dénonciateure de remplaçant du directeur professor Lazarevitsch. Le texte nous évoque l'atmosphere dans Leskovatz occupé.

Драгољуб Мирчетић

Бучуметска партизанска чета у 1941. и 1942. години

Партизански одреди у јужној и југоисточној Србији су од првих дана своје борбене делатности почели са организовањем своје војничке и политичке позадине. Иако се рат против окупатора и њихових домаћих помагача није водио у оном класичном смислу, јер никада није постојала строга граница између фронта и позадине, ипак је сваки партизански одред на овој територији имао своју фронтовску позадину. Када је одред, под притиском надмоћнијег непријатеља, морао да напусти своју територију, иза њега је увек остајала његова борбена позадина.

Позадину партизанског одреда у политичком смислу те речи представљали су политички активи НОП-а у селима, омладинске, партијске и скојевске организације, одбори АФЖ-а, први органи народне власти, одбори „народноослободилачког фронта", или „фонда" и одбори „зимске помоћи за партизане", зависно од тога како су ти органи названи у појединим крајевима овог дела Србије.

Војничку позадину партизанског одреда чинила су њена три основна елемента: месне партизанске јединице, затим, магацини и земунице са оружјем, храном, муницијом и војничком опремом, земунице за чување и неговање рањеника и болесника из одреда, и најзад, трећи елеменат били су органи војних позадинских власти који су се развијали напоредо са омасовљењем устанка: команде места и команде подручја са својим заштитним јединицама које су се кретале од чете до батаљона до њиховог прерастања у органе народне милиције и КНОЈ-а.

Месне партизанске јединице имале су различиту војну организацију, структуру (десетина, вод, чета, а касније чак и батаљон) и различито су називане (помоћне десетине, сеоске десетине, месне десетине и илегалне десетине).

На једном месту читамо:

„Назив је углавном зависио од места и услова у којима су формирани. На неослобођеној територији су називане илегалне десетине, а на ослобођеној територији су носиле називе које смо већ напоменули..." (1)

На другом месту стоји:

„Учесници ових помоћних партизанских снага разликовали су се од бораца у одредима у томе што су седели и радили код својих кућа, а ноћу учествовали у разним акцијама, некада и више дана, да би се после обављеног задатка опет враћали кућама..." (2).

И даље, у истом извору:

„... Све ове помоћне оружане снаге, чете и десетине везане су за штабове одреда на својим рејонима. Имале су своје командире и комесаре. Командири чета су обједињавали водове и десетине. Десетине су организоване стриктно по војничком принципу. Оне су претходиле војно-позадинским органима власти — командама места и партизанским стражама које су формиране на овом терену 1943/44. године. Значи, то су биле наоружане снаге, засноване на строго војничкој организацији, а наоружане су пушкама, пушкомитраљезима, бомбама и пиштољима, углавном наоружањем које су људи сачували из априлског рата и запленили од непријатеља. Оне су вршиле и извршну власт у селима све док нису формирани народноослободилачки одбори..." (3)

У историографији НОР-а овог краја Србије не постоји документација из које би се видело од кога је потекла иницијатива или који је партијски орган или војни штаб дао директиву о формирању ових позадинских партизанских јединица, али се, судећи по извештајима које је Окружни комитет КПЈ за лесковачки округ слао Партијском повереништву КПЈ за југотисточну Србију у Нишу и ПК КПЈ за Србију, може рећи да је у том смислу морала

постојати нека директива ПК КПЈ за Србију. (4)

Први помен о овим позадинским партизанским јединицама у позадини одреда налазимо код Василија Бухе Јове, делегата ПК КПЈ за Србију у Нишу, руководиоца Партијског повереништва КПЈ за југоисточну Србију, у његовом партијском извештају од 10. јануара 1942. године, у коме он, поред осталог, каже:

„Лесковачки одред (раније Кукавички) има око 200 сталних бораца и толико исто у месним и помоћним десетинама..." (5)

У извештају ОК КПЈ за Лесковац од 16. јануара 1942. године још детаљније се говори о помоћним десетинама, о њиховим задацима и о њиховој борбеној активности. Ми ћемо о том извештају још говорити. (6)

Елементи за формирање месне чете у Бучумету

У великом јабланичком селу Бучумету су постојали сви политички и материјални услови за формирање и за борбену активност једне јаче месне партизанске јединице.

Скоро цело село је од првих дана устанка прихватило циљеве НОП-а као своје животне циљеве и за њих се исто тако доследно и борило у даљем развоју народног устанка. У селу је постојао веома јак, многобројан и одан политички актив НОП-а, сеоска омладина се већ организовала у омладинске групе и активе, а већ се развијао и јак и масовни покрет родољубивих жена овог великог и раштрканог јабланичког села.

Стално присуство Јабланичког НОП одреда у овом селу, чији је штаб веома често боравио у згради сеоске школе и тако политички веома снажно утицао на политичко расположење и опредељивање села, био је онај, не мање важан, политички и морални елеменат успеха и борбене делатности ове месне партизанске јединице.

Други, чини се исто тако важан, елеменат за успешну борбену делатност месне јединице Бучумета лежао је у вековним слободарским традицијама овог краја и овог великог села.

Бучумет је масовно учествовао у два велика и крвава ратна окршаја. Није протекло ни тридесетак година од дана када су населили ово село (око 1880. године), а већ су Бучумећани масовно учествовали у свим ратовима од 1912. до 1918. године. У другом, трагичнијем и крвавијем, али исто тако херојском искушењу, у познатом Топличком устанку 1917. године против бугарских окупатора, Бучумет је масовно учествовао и исто тако крваво платио то своје учешће у народном устанку. Људи су овде навикли на партизански начин ратовања, они су били герилци, имали су у томе дугогодишње искуство.

Од материјалних услова за формирање месне партизанске јединице, први и основни је био оружје са муницијом.

Скоро цео Бучумет имао је оружје. Било је то крваво стечено искуство још из Топличког устанка 1917. године. При повлачењу бивше југословенске војске овим крајевима у краткотрајном и неславном априлском рату 1941. године, сељаци из Бучумета су прикупљали бачено оружје, склањали га и закопавали у шумама и земуницама и чували га за дане који су неумитно наилазили.

У сваком засеоку, у свакој махали Бучумета било је скривено по десетак пушака. Неки су имали и пушкомитраљезе, Милосав Илић Парчета је донео пушкомитраљез са Страцина (на југословенско-бугарској граници) где је ратовао против Немаца. Он је са тим пушкомитраљезом ступио и у партизане. Сељак Урош Андрејевић из Лалиновца сачувао је из априлског рата 4 пушке, 40 бомби, 2800 пушчаних метака, а тако су и многи други сељаци имали скоро целе арсенале оружја. (7)

У првим данима немачке окупације, Немци и њихови квислинзи приступили су прикупљању војне опреме и наоружања од сељака у овом крају Србије, али ту нису имали много успеха. Пушку је предавао тек сваки десети сељак, тако да су многи Бучумећани остали наоружани.

Први месеци под немачком окупацијом

Када су наишли тешки и незаборавни априлски и мајски дани 1941. године, Бучумет је, сав у болном грчу, посматрао пропадање своје војске којој је толико веровао. Прашњавим и блатњавим друмовима кретале су се дуге колоне војника и официра бивше војске које су Немци терали у далеке заробљеничке логоре непознате и истовремено, по злу познате, Немачке. Људи су бежали из тих колона, пробијали се као прогоњени зечеви кроз шуме спаситељице и долазили у своја села, успевајући да сачувају и оружје.

Већ у првим летњим данима 1941. године у Бучумету је била основана чета четника Косте Пећанца. Чету је формирао војвода Михајло Арсић из Црног Врха, бивши четовођа из оних херојских да-

на Јабланичко-Топличког устанка 1917. године. Чета је обухватила скоро цео Бучумет у четнике и многи су имали оружје. (8) За командира ове четничке чете одређен је Станко Мосић, а за његовог заменика Божидар Анђелковић. Чета је живела у селу, није водила никакве акције, чувала је село од упада нежељених странаца.

Ишли су тако летњи дани под немачком окупацијом. Једног од тих дана, једна група сељака — четника из Бучумета у којој су били Станко Мосић, Младен Коцић, Сибин Станковић, Петар Станковић, Душан Димић и још неки, отишла је у Равну Планину (Соколовица) у Косаници код Косте Пећанца. Тамо су се интересовали да ли треба да предају оружје Немцима и шта да раде са својом четом.

Коста Миловановић Пећанац им је тада саопштио одлуку свога штаба: да су дужни да сачувају чету као организовану војну јединицу и да ће касније добити даља наређења за њену употребу. При повратку, Младен Коцић је навратио у село Добра Вода под Раданом код свог доброг познаника и пријатеља Милоша Вучинића и испричао му о свом походу на Равну планину. Овај му је одмах одговорио: „Не играјте се са четницима. Оружје чувајте и спремајте се за праву борбу са непријатељем која тек наилази". Црв сумње био је убачен и бучуметски четници су почели да размишљају о свом месту у тим судбоносним данима, који су наилазили тако неумитним путевима.

Партизани први пут у Бучумету

Тих летњих дана 1941. године овим селима креће се један човек за кога неки сељаци знају и тврде да је комуниста. У топлим летњим ноћима, уз шумор густих бучуметских шума, у мрачним воћњацима набубрелим од плодова, тај човек држи тајне састанке са сељацима из Бучумета и околних села. Он им говори о немачкој окупацији и припрема их за борбу против Немаца, тих незваних гостију у зеленим униформама. Владислав Поповић, адвокат из Ниша, члан Партије од пре рата, (9) дошао је из Топличког одреда у јесен 1941. године у село Слишане по одлуци Партије, представио се народу као избеглица из Гњилана и повезао се са Младеном Коцићем из Бучумета, једним од „бољих" газда. То су биле прве везе Владислава Поповића, сада познатог као Чеда Гњиланац, прве искре стварања једног политичког актива НОП-а у Бучумету.

Тако је дошло и то вече, 7. новембра 1941. године када је Јабланички одред у садејству са Топличким и Бабичким одредом ослободио јабланички срез.

У Бучумет су први пут дошли партизани, један вод из Јабланичког НОП одреда после ослобођења Лебана, Медвеђе и рудника Леце. У селу је одржан велики народни збор, код зграде сеоске задруге. На збору су говорили неки активни партизани позивајући народ овог села на народни устанак против окупатора.

Те вечери у Јабланички НОП одред ступили су међу осталим у њему из Бучумета: Милоје Игњатовић, предратни финансиста (10) затим Милосав Илић Парчета, грађевински радник, сиромашног имовинског стања, из средњег Бучумета, Милић Максимовић Цанко, Никола Менковић, Стојанча Момчиловић Срђан, Милетије Станисављевић Периша и Драгутин Цветковић Снешко, а пре тога је Петар Коцић ступио у Бабички НОП одред.

Те вечери била је запаљена и општинска архива у Бучумету. (11)

Формирана је Бучуметска партизанска чета

Месна партизанска јединица у Бучумету формирана је на јавном сеоском збору одржаном у сеоској школи 15. новембра 1941. године. Чета је формирана највећим делом од људи који су скоро сви имали оружје, али је и даље до 17. XII 1941. године припадала под руководством војводе Михајла Арсића, а тада се он одвојио од партизана и чета постоји под командом Јабланичког НОП одреда.

По броју њених бораца, јачини и квалитету њеног наоружања, по својој унутрашњој војној организацији, то је у ствари била веома добра и бројна месна партизанска чета. Не зна се ни данас прави назив ове јединице. Неки од преживелих партизана називају је „Бучуметска чета", други јој дају скромнији назив „месна десетина", а у неким написима назива се и „помоћна партизанска јединица". Лутање о имену ове, као и других сличних јединица, сасвим је разумљиво, ако се зна да се 1941. године ни у документима Главног штаба ПО Србије ни у документима ОК КПЈ за лесковачки округ не помиње званични и одређени назив за јединице овакве врсте.

Ми ћемо говорити о „Бучуметској" месној партизанској чети. Не прихватамо назив „помоћна десетина" из два основна, и по нашем мишљењу, преовлађујућа разлога. Прво, што је и данас тако назива

огромна већина преживелих месних партизана, а друго, што њена унутрашња организација више подсећа на ту војну формацију.

Те вечери, 15. новембра у селу је одржан велики народни збор у сеоској школи на месту званом Црквице. На збору је говорио Владислав Поповић — Чеда Гњиланац, позивајући сељаке из Бучумета да потпуно растуре своју четничку чету и да формирају Месну партизанску јединицу.

Организација и састав чете

За командира новоосноване Месне партизанске чете у Бучумету изабран је Александар Грујић, сељак средњег имовног стања, раније активни граничар (заселак Грујинци), а за политичког комесара Предраг Станковић, раније чиновник у сресском начелству у Лебану.

У току борбеног живота и пута Месне партизанске чете у Бучумету било је покушаја четнички оријентисаних људи из њеног састава да се она подели на две: једну за Горњи Бучумет, а другу за Доњи Бучумет. Иако је повремено долазило до организационог цепања ове јединице, никада нису коначно формиране две чете.

Чета је била подељена на водове. Командири водова били су: Душан Миленковић, Цвеја Митровић, Стојадин Арсић, Станијан Динић, Милоје Игњатовић и Стојан Станковић, који су се мењали по сменама.

У сваком воду било је по 4—5 месних партизанских десетина јачине од по 20 до 30 људи. За десетаре ових десетина били су изабрани: Никола Анђелковић (заселак Циганска мала), Стојан Арсић (Чардаклија), Милорад Јовић (Река), затим Милутин Максимовић (Шишинци), Цвеја Митровић (Мађедонци), Станоје Николић (Црквице), Станоје Станисављевић (Соколова Мала), Видоје Станковић (Доњи Бучумет), Милован Станковић (Средњи Рид), Тихомир Станковић (за махалу Вучаделци), сви у 2. воду, затим Никодије Цветковић, Алекса Максимовић и Миливоје Игњатовић, сви за махалу Вучаделци, у 1. воду.

Чета је имала око 200 бораца, од којих су многи имали пушке са доста муниције и бомби. Неколицина су на збор донели и своје пошкомитраљезе, највише типа „шоша" које су сачували из априлског рата 1941. године: Милосав Илић Парчета (Средњи Бучумет), Недељко Павловић (Петровац — Горњи Бучумет), Бошко Раденковић (Заселак Река) и Вења Виденовић (Доњи Бучумет).

Колико смо успели да прикупимо податке, навешћемо оне партизане који су при оснивању ове чете имали своје пушке. Били су то:

Из Средњег Бучумета:

Станијан Динић, Светозар Ђорђевић, Душан Игњатовић, Крста Игњатовић, Миливоје Игњатовић, Гаврило Илић, Никола Менковић, Душан Миленковић, Стојан Миленковић, Драгутин Младеновић, Урош Митровић, Цвеја Митровић, Драгутин Симић, Михајло Симић, Зарије Стајић и Милорад Стајић (који су пушку купили давши краву и 1200 динара), затим Станоје Станисављевић, Милован Станковић, Тихомир Станковић, Милентије Цветковић, Најдан Цветковић, Никодије Цветковић, Ранђел Цветковић.

Из Доњег Бучумета:

Никола Анђелковић, Светислав Банковић, Вења Виденовић, Светозар Виденовић, Мирко Игњатовић, Миливоје Илић, Милорад Јовић, Станоје Николић, Милутин Пешић, Александар Свиленковић, Слободан Стаменковић.

Из Горњег Бучумета:

Александар Арсић, Стојан Арсић, Ранђел Димић, Љубомир Динић, Алекса Живковић, Младен Коцић, Милутин Максимовић, Бошко Марковић, Драгомир Миленковић, Станко Мосић, Петар Перовић, Стојан Станковић, Никола Цакић, Урош Филиповић.

Чета није имала стално седиште, већ је увек била у покрету, а водови су са десетинама држали положаје које им је одредила Команда Јабланичке партизанске чете.

Иако је оснивање Месне партизанске чете у Бучумету било примљено са одушевљењем, неки људи су из страха или неповерења према тој новој и „опасној" ствари, покушали да сакрију да имају оружје. Још на самом збору због тога је формирана једна комисија од десетак сељака са збора, а међу њима и Милорад Стајић, Драгомир Миленковић и Александар Димитријевић, сељаци, и Мирко Динић, свршени богослов, и она је одмах пошла по селу ради прикупљања оружја. Интересантна је једна анегдота из тог бурног дана. Чланови ове комисије и богослов носили су са собом један свеже испечени хлеб и со, и онима, за које су сумњали да крију оружје, говорили су: „Нагази овде на хлеб и закуни се да немаш оружје". Притиснути старим верским сујеверјем, многи нису издржали пред оваквом заклетвом и вадили су скривене пушке, у маст потопљене и сјајне.

У првим борбама

Владислав Поповић је те вечери повео присутне, али не све чланове Месне партизанске чете из Бучумета већ оне који су имали оружје, у састав Јабланичког НОП одреда. Том приликом пошли су њих двадесетак, међу којима и Урош Андрејевић, Александар Грујић, Станоје Благојевић-Младеновић, Станијан Динић, Милорад Јовић, Никола Менковић, Станоје Михајловић, Станко Мосић, Петар Петровић, Александар Свиленковић, Драгутин Симић, Крстивоје Станковић и др. Отишли су са народног збора и јавили су се Милошу Манојловићу, команданту одреда, који их је распоредио на положајима испред Лебана.

Освануо је и 22. новембар 1941. године. Партизани Јабланичког НОП одреда и Месна партизанска чета из Бучумета и друге држали су одбрамбене положаје, очекивајући надирање Немаца и квислиншких снага из правца Лесковца. Дошло је до борбе у којој учествује Бучуметска чета. Ова чета поново учествује у борби против недићеваца, четника и Немаца 3. децембра 1941. године на положају Кремен—Нова Топола. Око 15. децембра 1941. године Бучуметска чета поново је била на положају испред Лебана и 17. децембра учествовала у борби против Немаца, четника и недићеваца.

Непријатељ је у овој борби користио и тенкове и том приликом је погинуо Бошко Раденковић, пушкомитраљезац из Бучумета. Лебане је поново окупирано. Одред се са помоћним четама повлачи и заузима борбене одрамбене положаје на линији: Штулац—Богојевац—испред Црквице—кота 439—Базулук (кота 487) — Газдаре—Расовица, а даље положаје држали су месни партизани из Газдара, а још даље они из Гајтана и тако је цела слободна територија око Бучумета била опасана активним и месним партизанским снагама.

У Месној партизанској чети у Бучумету било је уведено стално дежурство. Увек је по једна месна десетина дежурала на положају истурајући патроле испред себе. Патроле су имале задатак да на време примете наилазећег непријатеља, да са њим остваре непосредан борбени додир и да се са њима пушкарају, док из Бучумета не би стигла главнина Месне чете. Свака је десетина дежурала по 24 сата, а онда је била смењивана.

Прва десетина је боравила у кући Стојана Ђокића (Богојевац), друга код Крсте Петровића (Црквица), трећа код Илије Петковића (Мађедонце), четврта у кући Душана Славића (заселак Славићи) и пета у кући Душана Игњатовића (средњи Бучумет).

Сваки борац из десетине носио је храну за себе од своје куће. Десетине су испред истурале патроле од по два три наоружана борца који су излазили на околна брда и патролирали. Уведене су и партизанске лозинке. Била је то веома напорна служба, а нарочито када је Бучумет и околне планине освајала магла тако често у овим зимским данима. Људи су патролирали ослушкујући завијање вукова који су силазили са планине и прилазили сеоским кућама и торовима ради хране. Ова дежурства и патролирања протегла су се до марта 1942. године.

После окупирања Лебана, а по наређењу штаба Јабланичког НОП одреда, Бучуметска чета изашла је на положај ради спречавања наступања 11. добровољачког (Недићевог) одреда који се кретао из Лебана ка Бучумету.

По киши и снегу и магли, 21. децембра 1941. године, једна јача непријатељска колона недићеваца пошла је из Лебана према Бучумету. Дошла је до гробља у Богојевцу. Месни партизани из Бучумета дочекали су ову колону жестоком паљбом и после краће, једночасовне борбе непријатељ се повукао према Лебану.

Јануарске борбе

Бучуметска партизанска чета била је на својим одбрамбеним положајима и почетком 1942. године.

Почетком јануара 1942. године, једна јача непријатељска јединица јачине од око 300 војника кренула је из Лебана преба Богојевцу, а друга од око 200 војника кренула је у правцу Мијајлице. То су биле типичне пљачкашке колоне са једним циљем да од народа опљачкају што више намирница за окупатора и његове домаће помагаче.

Овога дана, 3. јануара 1942. године, Месна партизанска чета из Бучумета и месне десетине из Газдара и Рујковца (основане 20. новембра 1941. године)[12,13]), биле су још једном покренуте у борбу против непријатеља. Наишла је колона четника и недићеваца из рејона Бачевине и већ је подилазила Бучумету, када су је открили месни партизани из Црквичке и Крајњебучуметске десетине (Доњи Бучумет) и отворили жестоку ватру на непријатеља. У борбеном строју месне десетине били су и активни партизани Јабланичког НОП одреда, Милић Максимовић и Радојло Но-

ваковић[14]) који су се тих дана затекли у селу.

Тада је већ пристигла и цела Бучуметска чета и непријатељ је био одбијен са положаја. О борбама овог дана има доста докумената, па се наводи само следећи:

„3. I. водила се борба код села Бучумета. Непријатељ је имао око 200 људи, ми 70. Непријатељ је натеран у бекство оставивши једног мртвог. Ми нисмо имали губитака."[15])

Негде на Бадњи дан, 6. јануара 1942. године, Бучуметска месна партизанска чета још једном се у саставу Јабланичког НОП одреда борила против војних формација домаћих издајника. Тога дана је из Богојевца према Бучумету примећена једна јака четничко-недићевска колона у којој је било и Немаца, јачине од око 500 војника. Кренули су према Прекопчелици и Бучумету ради разбијања одреда и пљачке.

На положајима су били активни партизани заједно са месним партизанима из Бучумета држећи положај на косама изнад Богојевца. Борба је трајала преко целог дана, одбијена су два узостопна четничка јуриша и четници и недићевци су се повукли. Овде је погинуо један недићевац родом из села Криваче (крај Лебана).

У току ноћи Јабланички НОП одред остао је у сеоској школи у Бучумету, а месни партизани из овог села вратили су се својим кућама после још једног извршеног борбеног задатка.

У већ поменутом извештају ОК КПЈ за Лесковац од 16. јануара 1942. године каже се:

„6. I иста чета нападнута је од 200 недићеваца. Наши су примили борбу и протерали непријатеља. Истог дана у 2 сата напали су наше око 550 четника и недићеваца. Наши су добили појачање од помоћних десетина и 1. вода Пусторечке чете Јабланичког одреда. Напали смо непријатеља с леђа и натерали га у бекство. Непријатељ има 1 мртвог и 5 заробљених. Ми нисмо имали жртава. Ту смо имали добар плен".[16])

Непријатељ је после неколико дана, 14. јануара 1942. године, са око 500 војника опет пошао у пљачку намирница у овим нашим селима. Кретао се од Лебана према Бучумету и Прекопчелици и овога дана наишао је на исте партизанске положаје. Код Бучумета је дошло до жестоких борби и партизани су не само одбацили непријатеља, већ су му нанели и тешке губитке, јер је убијено и заробљено више од 20 непријатељских војника.[17])

На дан 21. јануара исте године код Бучумета је опет вођена јака борба са надмоћнијим непријатељем чије су колоне бројале око 100 људи.[18])

Освануо је и 21. јануар 1941. године...

Месна партизанска чета Бучумета добила је тих дана задатак да као поверљива и храбра јединица чува пут од Медвеђе до Лебана. Преко целог дана месни партизани су дежурали на брдима изнад друма, увече се враћали кућама и пред зору опет су излазили на исте положаје.

Код места Шаприћи и Мирна воденица у близини Рујковца, један вод Јабланичког НОП одреда и месни партизани из Бучумета (Средњи Рид) држали су заседу код Рујковца на друму Медвеђа — Лебане. Из Медвеђе је наишао XI добровољачки одред под командом капетана Ђуре Перовића. Партизани су пропустили непријатељску главнину и напали су на њену заштитницу. Нападом је командовао Милосав Илић—Парчета који је сам убио једног добровољца, а двојица су била заробљена (неки Крсто Перовић и још један четник, родом из Горње Јабланице). Заробљени непријатељски војници су отерани у партизански штаб који се тада налазио у кући Аксентија Богдановића, али су после саслушања били пуштени по одобрењу партизанског командира. Међутим, један од месних партизана из Бучумета, Ранђел Ћ. Цветковић, видевши ове наоружане четнике како поново и пркосно слободно пролазе кроз Бучумет, обавестио је о томе једну партизанску десетину у засеоку Косовљанци и десетара ове месне десетине Бошка Марковића ,коме се није допала оваква одлука командира партизанске чете, па су сачекали оба добровољца на месту званом Страшни Поток, на препад и разоружали, свукли и онда у гаћама пустили кућама.[19])

Једног од тих јануарских дана 1942. године у Бучумету су јабланички партизани одржали велики народни збор на коме су о циљевима народноослободилачке борбе говорили Војислав Ристић и Владимир Букилић — поп Мићо.([20])

Борба код Газдара

После великих и успешних борби Јабланичког НОП одреда за ослобођење Медвеђе, 2. фебруара 1942. године, непријатељ је почетком фебруара предузео велику и значајну офанзиву против партизанских снага у овом крају Јужне Србије. Јаке четничке, недићевске и бугарске снаге кренуле су већ 6. фебруара 1942. године из Медвеђе према Бучумету, а

други правац непријатеља требало је да буде Лебане—Бучумет. Али, истовремено је уследио партизански напад, углавном од помоћних чета, на Лебане 7. фебруара и у налету је поново ослобођено Лебане, тако да су непријатељски планови о једном чврстом обухвату партизанских снага на вом терену били поремећени и борбе су се одвијале на неколико места и на неколико праваца.

У овим борбама у правцу Бучумета учествовали су 11. оружани недићевски одред([21]) под командом Ђуре Перовића, затим четнички одреди: реткоцерски под командом Саве Миловановића([22]), шарпланински под командом војводе Милошевића, Малобријански под командом војводе Булатовића, затим Горње-јабланички (туларски) одред војводе Алексе Марковића([23]) и други.

Недићевске колоне, састављене углавном од недићеваца и добровољаца, кретале су се од Медвеђе ка Бучумету, јачине од преко 200 војника, опет са крајњим циљем да достигне Бучумет и ту нападне и разбије партизане, на правцу: Медвеђа—Газдаре—Бучумет.

Јабланички НОП одред је био благовремено обавештен о овом непријатељском наступању, па је део одреда, заједно са месним партизанским четама, Рујковачком, Газдарском и Бучуметском сачекао наступајућег непријатеља([24]).

Четници и недићевци из Медвеђе преко Пустог Шилова су у току дана 6. фебруара напали Газдарску помоћну чету, принудили је на повлачење ка Бучумету и заноћили у селу Газдару, разместивши се у сеоској школи и кућама, пустивши јаке извиднице и обезбеђења. Увече су од делова Бучуметске и Газдарске чете и једног вода Јабланичког одреда нападнути четници и недићевци у Газдару. Борба је трајала око два сата, а затим су се партизанске снаге повукле, а непријатељ је целе ноћи био на положају. Полазећи у ову акцију четници су се пред народом у Медвеђи хвалисали да ће доручковати у Бучумету, а ручати у Слишану.

Сељаци из Газдара су избегли у Бучумет и јавили месним партизанима о нападу четника и недићеваца. Одмах те вечери цео Бучумет је изашао на положај изнад села и целу ноћ преседео на снегу и по хладноћи очекујући непријатељски напад.

Месни партизани из Бучумета заузели су положаје за одбрану села у Средњем Бучумету. На положаје је изашло око 200 људи из Бучумета, спремних за борбу и наоружаних пушкама, али и вилама, секирама и мотикама. Била је то права народна војска, подигла се „кука и мотика" на буну против домаћих издајника. Држали су положај назван „Страшни поток" и „Славићев Рид" (брдо источно и западно од потока који се са коте 629, зване „Добри Чича" спушта ка коти 487, Бузулук) и западно од до у близину коте 502.

На овим положајима Бучуметска чета је остала целе ноћи 7. фебруара 1942. године. Био је велики снег, путеви су били непроходни, било је веома хладно, али је бучуметска чета храбро издржала ту ноћ. Милосав Илић Парчета заузео је положај са својим пушкомитраљезом код предњих кућа у Бучумету одакле је имао изванредан преглед терена пред собом.

У демонстративном нападу на четнике и недићевце у Газдару од Бучумећана су учествовали: Милосав Илић, Милан Симић, и Милентије Цветковић, сви из Средњег Бучумета, затим Станко Мосић из Горњег Бучумета, Радован Арсић из махале Косовци, Душан Димић из махале Шишинци, Стојан Петковић из Маћедонске махале, Урош Андрејевић из Лалиновца и други.

У току ноћи позвана је у помоћ и месна партизанска чета из Слишана која је стигла сутрадан кад је борба приведена крају.

Четнички напад из правца Газдара почео је пре подне. У нападу су учествовали четници из одреда војвода Саве Миловановића, Ђуре Перовића, Милисава Булатовића, Николе Милошевића, Алексе Марковића и други. Четници су нападали у две главне колоне — једном преко газдарских винограда и бузеличких ливада, и другом код Црног Врха. Њихово напредовање било је отежавано и веома дубоким снегом који је тих дана нападао у целом овом крају.

У Црни Врх је на положај изашла Медвеђска четничка чета, која је имала задатак да изврши напад на Рујковачку помоћну чету, пређе Јабланицу и удари на Бучумет. Али видевши тешку борбу на Славићевом Риду нису напредовали, а предвече су нападнути од Рујковачке чете и једне десетине из Јабланичке чете под командом Митра Радовановића Требињца.

Четника и недићеваца било је око 200. Дочекале су их око 8 сати ујутру Бучуметска и Газдарска месна партизанска чета са водом Јабланичке чете на својим положајима и одбили њихове прве нападе. Не чекајући да се непријатељ среди, вршили су противнападе. Ту је погинуо Милан Гогић (на Славићевом Риду), а убијено је десетак четника и три их је заробљено. Међу убијеним четницима био је и неки Горча Ивковић (избеглица, који је живео у Сијарини). Кад су га месни парти-

зани убили, нашли су га са великим комадом сланине везаним за кајиш са муницијом.

Четници и недићевци су ипак упорно нападали на положаје партизана све до 14 часова, али без успеха. Тада је стигла у помоћ најпре Јабланичка чета, а затим и Горњојабланичка чета Јабланичког одреда из правца Лебана у Бучумет које су одмах ступиле у борбу. Потпомогнут једним тешкам митраљезом партизански командир Митар Радовановић Требињац извршио бочни удар на непријатеља из правца Рујковца—Црни Врх. Ово је унело панику међу четнике и они су се почели безглаво повлачити. У тој борби био је рањен месни партизан Цветан Арсић из засеока Чардаклија.

Партизани су четнике гонили преко Газдара до Пустог Шилова, Негосавља и Црног Врха и онда су застали. Четници су побегли у Реткоцер, а други се повлачили преко Медвеђе у села Горње Јабланице.

Заробљено 36 непријатељских војника

Док су се одвијале ове жестоке борбе са четницима у рејону Славића Рида и Газдара ,једна друга десетина из Бучуметске чете под командом десетара Станоја Станисављевића, држала је положаје у рејону Богојевца. Тада је на ове положаје наишао Милош Манојловић, командант Јабланичког одреда, и наредио овој десетини да за њим крене према Лебану, у борбу против Немаца, четника, недићеваца и љотићеваца. На Лебане је тог јутра (7. II 1942.) напала Месна партизанска чета из Орана, са другим помоћним четама. Одред и месни партизани су заузели положаје у виноградима изнад Лебана, а један део прешао је чак преко реке Јабланице. Лебане је поново ослобођено. У њему је заробљено 36 недићеваца који су преко Стишана доведени у штаб одреда у Бучумет, где им је суђено и недићевци су стрељани.

О борбама 6. и 7. фебруара 1942. године наводимо неке од многобројних наших и непријатељских извештаја:

„У петак су такође вођене борбе у Јабланици. Чује се тамо јака митраљеска и топовска ватра. Народ говори да су наши тамо један дан пре, ухватили 24 четника и стрељали их. Данас ујутру, два батаљона Бугара отишли су према Лебану.(25), (26).

У једном веома исцрпном недићевском извештају наводи се:

„У селу Бучумету, срез јабланички, у борби са комунистима погинули су: санитетски помоћник четврте класе Ратковић М. Милош, поднаредник-добровољац (читај: љотићевац — прим. Д. М.), Анђелковић М. Милован, Гогић П. Милош, Ђокић Б. Милан, Микоњић Јован, Пихмер И. Јосиф, сви поднаредници — добровољци; затим каплари добровољци Савковић М. Ратко и Милановић Ј. Благоје и редови добровољци Пајић М. Милован, Мијајловић Драгомир, Нешковић З. Радивоје, Милановић Милисав, Милосављевић Милан, Милојковић Тодор, Милојевић Стеван, Марковић С. Андрија, Котуревић М. Милисав, Јеремић М. Добривоје. Којић Л. Срећен, Јовановић И. Синиша, Јанковић К. Бранимир, Јевтић В. Војислав, Ђурђевић Боривоје, Ђуричић М. Радивоје, Ивковић Горча, Госпођиначки Тихомир, Влајић Б. Душан, Беришић Н. Секула, Тијанић М. Светозар, Тимотић М. Чедомир, Тодоровић Р. Божидар, Срећковић Љ. Митар, Прокић Д. Живко, Петровић М. Цветко, Радовић З. Драгољуб, Цветковић М. Драгослав.“(27)

У квислиншком листу „Обнова“ лажљиви репортер забележио је ову борбу и стрељање љотићеваца са пуно лажи па каже:

„Бандити су одвели младе хероје у шуму. Код села Бучумета, после пет дана свирепог мучења, најзад су их стрељали . . .“(28)

Био је то један од најкрвавијих и најтежих пораза недићеваца, љотићеваца и четника на терену Јабланице. Газдарска, Рујковачка и Бучуметска чета раме уз раме заједно са партизанима Јабланичког НОП одреда сачекали су непријатељске колоне на прилазима својих села и потпуно их разбиле. Непријатељ је још једном схватио да су ова села партизанска.

На једном месту се каже:

„Чета састављена од помоћних десетина из села Газдара, која је припадала Јабланичком партизанском одреду, под командом Светозара Милетића, солунског борца из Газдара, истога дана је водила борбу на овом рејону са четницима и недићевцима наневши им тежак пораз.“(29)

На дан 11. фебруара 1942. године на овом рејону дошло је још до једне борбе у којој је Газдарска партизанска чета под командом Светозара Милетића одбила непријатељски напад.(30)

Чир је исечен

У првој половини фебруара 1942. године из Бучуметске партизанске чете се одвојила једна већа група месних партизана у којој су, поред осталих, били и: Милосав Илић Парчета, раније активни партизан Јабланичког НОП одреда, затим Урош Андрејевић из Лалиновца, па Никола Менко-

вић из Средњег Бучумета, Слободан Стаменковић из Доњег Бучумета, Радован Станојевић из Лалиновца и Милентије Цветковић из Леца, сви сиромашни земљорадници. Сви су били наоружани пушкама и пиштољима, а Парчета је имао и пушкомитраљез. Не зна се како су они правдали ово своје одвајање пред партизанским штабом и пред својим селом.

Кроз села се проноси шапат, иде од куће до куће, од махале до махале, од човека до човека. Говори се да неки месни партизани из Бучумета и Лалиновца пресрећу сељаке и сељанке и да их пљачкају „у име партизана".

Тих дана Радован Станојевић је одузео 100 комада шибица и цигара неком црноберзијанцу, али је све то задржао за себе и није пријавио ни својим друговима ни партизанском штабу. Када је за ово сазнао Милосав Илић, почео је да виче на Радована и онда га је послао у партизански штаб, али су га тамо само изгрдили.

Неки од ових месних партизана пресрећу сељаке које оптужују за „сарадњу' са четницима и да би им изнудили признање скидају их голе, ваљају по снегу и туку, иако су то били сасвим недужни сељаци.

Штаб Јабланичког НОП одреда и Партија су били потпуно свесни да је овакво деловање ове мале групе недопустиво и да не сме даље да се толерише. Народ ових села и сам је тражио од партијског и партизанског руководства што хитнију и неодложнију ликвидацију и ове појаве и ове групе, која је и те како каљала високи морални углед партизанске борбе у овом крају. Високи морални и политички интереси и циљеви партизанске борбе захтевали су да се казне актери ове групе, па је таква одлука и била донета.

Одлука је била тешка, али једино правилна и неопходна. Револуција је исецала чиреве на свом здравом организму и ту није смело бити никакве дилеме. Требало је казнити све те пљачкаше, али и њиховог десетара који то зло није сам пресекао у корену иако је за њега знао.([31])

У партизанском штабу се знало да ће ови месни партизани из Бучумета дати оружани отпор, па се пришло планској разради ове акције. Командиру месне десетине упућено је писмо „да дође у Рујковац са месним партизанима, да понесе оружје јер се иде у акцију". Састанак је био заказан у рујковачкој кафани 24. фебруара 1942. године. Када су ови партизани са Парчетом на челу увече око 9 сати дошли у кафану, нашли су двадесетак партизана који су наоружани седели око кафанских столова, не знајући да је шири терен око кафане у блокади. У Јабланичкој четити, окупљеној у тој кафани, било је и неколико активних партизана родом из Бучумета, учесника у овој акцији рашчишћавања: Стојанча Момчиловић, Милић Максимовић, Милентије Станисављевић и Ђорђе Лекић. Партизани су тада позвали месне партизане да пију чај и играју карте, али су ови то одбили говорећи да немају ни динара.

Тада је партизански командир Јабланичке чете Драгољуб Петровић Раде позвао Парчету да изађе напоље „да се договоре о акцији". Напољу је Раде покушао да разоружа Парчету јер је имао наређење штаба Одреда да разоружа Парчетину групу и спроведе је у штаб који се налазио у Бучумету. Међутим, Милисав Илић Парчета је дао отпор и дошло је до обостраног гађања пиштољима, где је он смртно рањен, а партизански командир је био рањен у лице. Милисав ипак није одмах умро, натчовечанским напорима се довукао до реке Јабланице где је провео извесно време у води, а затим је прешао у кућу Бошка Младеновића, где је убрзо подлегао ранама.

Истовремено је у самој кафани најпре убијен Радован Станојевић, бивши осуђеник, који је због пљачке одлежао више година на робији и који би сигурно био стрељан у штабу Одреда. Тешко је био рањен Милентије Цветковић, који је дошао у партизане недељу дана раније. И он је успео да се извуче из смртоносног обруча у кафани и пошао је према Бучумету, али је услед великог губитка први застао. Ту га је сустигао један партизан и убио. Рањени су Урош Андрејевић и Никола Менковић,([32]) али су они успели да избегну и да остану живи. Без ране се извукао Слободан Стаменковић.([33]) Истовремено је рањен партизан Влада Јанковић из Сијарине у ногу. Јабланичка чета се сутрадан вратила из Бучумета и одржала збор у Рујковцу, објаснила цео случај. Затим је све опроштено Урошу и Николи, који настављају борбу.

Тако се завршила једна трагична и веома крвава епизода у историји народноослободилачког покрета овог краја. Народ је одахнуо од једне море. Они који су пљачкали у име партизана и својим понашањем толико наликовали четницима били су праведно и одлучно кажњени.

Тешки мартовски дани 1942. године

Мартовски дани 1942. године урезали су се у сећања људи овог краја као тешки и трагични. Непријатељ је тада предузео још једну, до тада најјачу и најкрвавију

офанзиву против партизанских снага у Топлици, Јабланици и Пустој Реци са изразито испољеном намером да их на овом терену обухвати и потпуно уништи.

У ту сврху биле су ангажоване бројне бугарске снаге са којима су у акцију „уништавања" пошле и бројне четничке, недићевске и љотићевске снаге из свих већих гарнизона са територије југоисточне Србије. Партизански штабови били су на време и детаљно обавештени о непријатељским плановима и намерама и о ангажовању војничких снага. Партизански штаб одмах је позвао и ангажовао све партизанске месне чете како би и њиховим снагама ојачао своје одбрамбене положаје. Непријатељ је за ову акцију ангажовао следеће снаге код Бучумета и Газдара, и уопште у Горњој Јабланици:

Недићевци: 8. оружани одред јачине око 60 људи, затим 11. оружани одред од 120 војника и 1. оружани одред од 80 војника под командом капетана Ђуре Перовића, познатог ратног злочинца.

Љотићевци: 11. добровољачки одред јачине од око 200 људи — љотићеваца под командом капетана I класе Николе Анђелковића, познатог крволока.([34])

Четници Косте Пећанца: Козјачки одред јачине око 400 људи, затим Реткоцерски са 100 војника, па Ветернички са 50, Добродолски са 150 и Туларски четнички одред јачине око 150 четника.([35]), ([36]) Ту су били и четници родом из Оругличке, Бувачке и делом Равнобањске општине.

Непријатељ је из рејона концентрације кренуо 6. марта 1942. године увече и већ 7. марта ујутру освануо пред партизанским положајима.

На дан 7. марта 1942. године, командант и партијски руководилац Јабланичког НОП одреда налазе се у Бучумету. На положајима код Бучумета и Богојевца била је Бучуметска, а у Рујковцу Рујковачка месна партизанска чета и Јабланичка чета укупне јачине од око 400 бораца. Положај на Газдару држале су Горњојабланичка чета и једна чета Кукавичког партизанског одреда и Газдарска помоћна партизанска чета са укупно око 190 бораца. У једној крвавој борби коју је наметнуо непријатељ још једном су се раме уз раме борили чете активних и месних партизана.

Непријатељ се кретао у неколико нападних колона. Једна колона је ишла од Пустог Шилова правцем Газдаре—Бучумет, друга Бувце—Рујковац—Бучумет и трећа Лебане—Богојевац—Бучумет. Трећу нападну колону подржавала је и бугарска артиљерија. Пред далеко надмоћнијим непријатељем партизани су се повлачили према Радану, а затим према Пасјачи и непријатељ је поступно, али сигурно освајао слободну партизанску територију коју је потпуно окупирао 12. марта 1942. године([37])

Повлачење

Месна Бучуметска чета водила је борбе са далеко надмоћнијим непријатељем код Богојевца, Куртуза, Средњег Рида, на Ребру и све до Петровца. Заједно са Јабланичком четом, када се она повукла са положаја ка Радану, месни партизани су још неко време, на неким положајима у Бучумету водили борбу са наступајућим непријатељем, сами, а онда су и они почели да се повлаче.

Повлачили су се под борбом све до наврх села, а онда су се прикључили Јабланичком НОП одреду и са њим се повлачили према Радану. У мрачној кишовитој ноћи избили су на Петровац код цркве св. Петра, а затим преко Ображде стигли у Добру Воду. Овде су им чланови штаба Јабланичког НОП одреда изложили сву тежину тренутне ситуације и рекли им да се под вођством десетара пробијају назад у село.

Одред је наставио повлачење ка Пасјачи 11/12. III 1942. године.

Месни партизани су се распоредили по мањим и већим групама и почели пробијање ка Бучумету кроз густ четнички и недићевски обруч око планина .

Једна група људи од око 100 месних партизана, како се данас сећају Зарије Стајић и Гојко Цветковић, пробијала се правцем Богданова кућа — Грујинци и пред поноћ 13. марта је дошла под село. Овде је укрстила свој пут са једном јачом четничком колоном, али на њихову срећу четници их нису приметили. Сишли су у село где је чета била расформирана.

Неки од месних партизана из Бучумета одбили су одлуку штаба одреда да се врате у село, већ су се прикључили Одреду да се и даље боре, отишли су на Пасјачу, а затим се са одредом вратили на Радан, и тамо се задржали све до 27. марта.

У рејону између села Боринца и Петрове горе, 13. марта, из друге групе један вод Бучуметске месне партизанске чете био је опкољен од једне веће недићевске колоне којом је командовао капетан Жика Пешић. Скоро сви месни партизани били су заробљени са оружјем, што је за њих била веома отежавајућа околност у очима подивљалих недићеваца.

Тада су били заробљени:

Божидар Анђелковић, Милисав Дамњановић, Стојан Дамњановић, Никола Ђорђевић, Петар Ђорђевић, Душан Миленовић, Стојан Миленовић, Станко Мосић, Глигорије Станковић, Петар Станковић, Слободан Станковић, Младен Филиповић, Никодије Цветковић. Све су их отерали у срески затвор у Лесковцу и тамо су пуштени на слободу Божидар Анђелковић, Милисав Дамњановић и Петар Станковић. За неке од ових народ данас прича да је своју слободу откупио проказивањем својих другова. Све су их мучили и саслушавали, а онда су неке пустили кућама, а друге интернирали у Немачку.

Недићевске власти из Лебана и Лесковца тражиле су да председник квислиншке општине у Бучумету Михајло Стаменковић гарантује да ухапшени неће побећи, али он није на то пристао. Гарантовао је кмет Милоје Глигоријевић, али то није било довољно.

У концентрационе логоре Матхаузен у Немачкој и Ботен у Норвешкој депортовани су Петар Ђорђевић,([38]) Никола Ђорђевић, Душан Миленовић,([39]) ([40]) Стојан Миленовић, Слободан Станковић, Младен Филиповић и Никодија Цветковић, а Станко Мосић и Милоје Новаковић враћени су из Аустрије и отерани на принудни рад у Борски рудник, одакле су побегли исте године и вратили се кућама.

Један од месних партизана из Бучумета, Ранђел Станковић, предао се љотићевцима. Када су почели да га саслушавају и туку он је почео да признаје ко све у селу Бучумету има пушку и ко је све био у месним партизанима. Тада је Вељко Шукић, командир чете XI добровољачког одреда под командом капетана Ђуре Перовића (који му је био ујак) саставио списак свих ових месних партизана и онда су недићевци и четници провалили у Бучумет и почела су масовна хапшења и мучења месних партизана, нарочито оних који нису хтели да предају своје пушке. Од људи су одузимали и старе каписларе, толико је велики био њихов страх од поновне појаве партизанског покрета у Бучумету.

После мартовских борби и на овом терену, као и целој југоисточној Србији опада партизански покрет, месне партизанске јединице су разоружане и разбијене, а села замиру у страху од крвавог непријатељског терора. Ипак, било је много и оних који нису губили снагу и веру у победу НОВ и револуције.

Бучуметска партизанска чета се за тренутак притајила. Неки њени припадници су и даље крили пушке и чекали поновни долазак партизана у село да би наставили борбу. Она је деловала у другим сложенијим и тежим условима 1942. и 1943. године, извршавала је и друге акције. Већина њених чланова ступила је 1943. године и почетком 1944. у партизанске редове. У јуну 1943. године на месту званом Барчуге формиран је Бучуметски партизански батаљон. За команданта батаљона изабран је Светислав Банковић (а не Стојадин Арсић, како то стоји у неким изворима), а за политичког комесара изабран је Предраг Станковић. Почетком маја 1944. године сви преостали способни мушкарци добровољно ступају у НОВЈ.

И овим је народ Бучумета још једном показао на делу своју дубоку и верну привржености циљевима народноослободилачког покрета, давши у првом и другом светском рату 196 погинулих бораца за слободу и независност наше домовине.

НАПОМЕНЕ, ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. **Никола Илић:** „Помоћне партизанске десетине у Јужном Поморављу 1941—1942. године", Лесковачки зборник, Лесковац, 1964, IV, 14.

2. **Хранислав Ракић:** „Помоћне оружане снаге партизанских одреда у лесковачком крају 1941—1942. године", часопис „Наше стварање", Лесковац, 5—6, 1971, страна 104.

3. Оп. цит. Као под 2.

4. Видети: Зборник НОР-а, Том IX. књига 1, страна 86, 93, 302.

5. Извештај делегата ПК КПЈ за Србију у Нишу 10. јануара 1942. године ПК КПЈ за Србију о бројном стању НОП одреда на територији нишког и лесковачког округа (Зборник НОР-а, I/3—3). У извештају се говори и о помоћним десетинама у Бабичком, Озренском, Топличком и Нишавском НОП одреду.

6. Извештај ОК КПЈ за Лесковац од 16. јануара 1942. год. ПК КПЈ за Србију о бројном стању партијске и војне организације и акцијама Јабланичког, Лесковачког и Бабичког НОП одреда. (Зборник НОР-а, I/3—6).

7. Казивања Уроша Андрејевића, бив. борца, земљорадника из Лалиновца, аутору, у Лалиновцу, јула 1971. године (Изјава и стенограм у власништву аутора).

8. Михајло Арсић, четнички војвода из Црног Врха. Покушао да лавира између партизана и четника, најзад се коначно прикључује четницима. Четници су га ухватили и ухапсили 26. марта 1942. године у с. Мркоњу, предали га Немцима. Стрељан је у Нишу.

9. Владислав Поповић — Чеда Гиланац. Предратни члан КПЈ. Адвокатски приправник у Нишу. Од јула 1941. године био члан СК КПЈ за сокобањски срез. Први политички комесар Топличког НОП одреда. Данас професор Универзитета у Београду.

10. Милоје Игњатовић, финанс из Бучумета. Као активни партизан Јабланичког НОП одреда, у борби са четницима 17. марта 1942. године код Магаша, био је тешко рањен у обе ноге, заробљен од недићеваца у једној кући, у каци, и ту је убијен.

11. Грађа лесковачког музеја. Инвент. бр. 1172/2, стр. 372. Инвент. бр. 1219, стр. 74.

12. и 13. Оп. цит. као под 1, страна 14.

14. Радојло Новаковић, старији сељак из Бучумета. Учесник октобарске револуције у Русији. Пре рата био предузимач у Београду.

15. Оп. цит. као под 6.

16. Оп. цит. као под 6.

17. Оп. цит. као под 6, Грађа лесковачког музеја, Инв. бр. 1172/2, стр. 330, Лесковачки зборник, 1963. III, 32.

18. Лесковачки зборник, 1962. II, 99.

19. Оп. цит. као под 12.

20. Лесковачки зборник, 1962. 99.

21. Документат. (Архива ЦК СКС, рег. бр. 1637, 1638, 4524, 1647, Архива Војно-историјског института (у даљем тексту: ВИИ) рег. бр. 2/5 и 6/3 — кут. 1980).

22. Војвода Сава Миловановић био је командант корпуса за време рата, емигрирао за време рата и умро у Аустралији.

23. Овај одред народ познаје као четнички, међутим, тај одред је био плаћен као добровољачки одред.

24. Грађа Л. музеја ин. бр. 19219, стр. 74.

25. Извештај ОК КПЈ за Лесковац од 6. фебруара 1942. године упућен ПК КПЈ за Србију о борбама вођеним у Јабланици. (Архива ЦК СКС, рег. бр. 1556; Зборник НОР-а, I/3—22).

26. Извештај секретара партијске организације Лесковачког НОП одреда почетком фебруара 1942. године упућен ОК КПЈ за Лесковац о борбама са непријатељем (Архива ЦК СКС, рег. бр. 1559; Зборник НОР-а, I/21—16).

28. Извод из чланка у „Обнови" од 18. јула 1942. године, о борби добровољаца код Лебана фебруара 1942. (Архива VII, рег бр. 47/2—1. крт. 45; Зборник НОР-а, I/4—102).

29. Оп. цит. као под 1,

30. Оп. цит. као под 1.

31. У историјском истраживању и анализи ове у основи сасвим правилне, одлуке партизанског штаба, намећу се и два питања, на која је прилично тешко дати исправан одговор јер су постављена из данашње перспективе, тако много удаљене од тих догађаја. Прво зашто нису предузете претходне мере политичког рада и убеђивања према људима као што су били Милосав Илић, Милентије Поповић (који је само 4—5 дана био у групи пошао из Леца да ступи у Јабланички НОП одред и у Газдару наишао на ову групу, није знао да се баве пљачком, већ је мислио да су партизани и погинуо неко данас говоре њихови сељаци, нису огрешили о циљеве НОП-а нити се бавили пљачком, и друго, да ли се могла избећи предвиђена ликвидација целе групе, иако је народ овога краја изричито наводио који су све били пљачкаши?

Због тога су у народу овога краја до данашњих дана остала нагађања и причања о „постојању нетрпељивости и међусобних осветничких намера" између неких руководилаца Јабланичке чете и месних партизана с Парчетом на челу. Историчар не може да прихвати оваква данашња „причања", и зато их само наводи у циљу што боље и реалније илустрације самог догађаја и његовог одјека у народу Бучумета. Не постоји намера аутора да улази у сва та мишљења и причања, али је његова дужност да их наведе само као сећања на тај догађај, који се тако дубоко урезао у историју не само Бучумета, већ и оближњих села.

32. Никола Менковић, пензионисани официр ЈНА. Учесник НОП-а од 1941. године. Данас живи у Српском Милетићу.

33, Слободан Стаменковић. Убили га четници у лето 1942. године. Били су то месни четници из Медвеђе, Боровца и Сијаринске Бање којима је после рата суђено у Лесковцу. На том суђењу четник-убица се покушао правдати тиме да је он само извршавао партизанску одлуку „јер је Слободан већ био осуђен на смрт по партизанској пресуди", и ако је овде убица био четник (Оп. цит. као под 12).

34. Капетан Никола Анђелковић се истакао као крволок у борби код Јошанице (Соко Бања) у борби са Озренским НОП одредом новембра 1941. и у борбама са Бобичким одредом фебруара 1942, као и марта 1942. у Магашу са Јабланичким одредом.

35. **Стојан Николић** и **Јосиф Стефановић:** „Јабланички НОП одред", Лесковачки зборник 1963.

36. **Војин Поповић:** „Развој устанка у Топлици и Јабланици јануара-марта 1942. године", Војноисторијски гласник (ВИГ), 1950, 1—2, објашњава извесне епизоде с четничким војводама, видети у Зборнику НОР-а, I/3—65.

37. Оп. цит. као под 41; Лесковачки зборник, 1964, IV, 18.

38. Петар Борђевић умро је у логору Ботн. Скоро полумртвог бацили су га на ђубре. Док су га носили, глава му се вукла по снегу, али је у себи нашао толико снаге да је Немцима довикнуо: „Наша је победа, мајку вам швапску". (Казивање Слободана Станковића).

39. „Убрзо је покушао бекство из Ботна Душан Миленковић, из села Бучумета, бивши водник Бучуметске партизанске чете. Побегао је са радилишта само у кратким гаћицама. За време лутања по поларном снегу настрадао је од „беле смрти". Нађен је његов костур у снегу, а месо су дивље звери појеле.

40. **Никола Илић:** „Јужноморавци у немачким логорима у Норвешкој (1942—1945)", Лесковачки зборник, 1968, књ. VIII, стр. 243.

Dragoljub Mirtchetitch

LA COMPAGNIE DES PARTISANS DE BOUTCHOUMET

A Boutchoumet, immédiatement après l'occupation, on était formée la compagnie qui luttait continuellement mais ses actions ne sont pas jusqu'à présent étudiées. On peut parler sur les dillemas qui concernent le caractère et les actions de cette compagnie.

Милан М. Миладиновић

Мартовске борбе у доњем делу Пусте Реке 1942.

У време дивљања бугарских фашиста по Бојнику, Косанчићу и Белановцу[1]) све помоћне партизанске јединице, које су учествовале у борби на Бојнику, налазиле су се на положајима код Речице, Славника и Савинца, спремне да прихвате борбу. Међутим, бугарски фашисти су, након извршених злочина, напустили доњи део Пусте Реке, остављајући пустош. Тада је дошло до првих знакова опадања расположења за борбу. То се посебно осетило у селима која су била захваћена „казненом експедицијом" бугарских фашиста. Одмах су почели да дижу главе и противници оружане борбе. Њихова активност се испољила у ширењу страха код народа. Говорили су да ће се Бугари поново вратити и да ће тада бити сва села спаљена и све становништво побијено. То је пољуљало морал чак и код неких припадника месних партизанских јединица, па је било неопходно да се поновним акцијама поврати поверење народа у партизанске јединице и учврсти ауторитет народноослободилачког одбора. Стога је команда Пусторечке чете издала наређење помоћним јединицама Доње Пусте Реке да се врате на свој терен. Косанчићка чета[2]) је из Речице кренула 19. фебруара преко Д. Коњувца, Границе и Ћуковца према Косанчићу. Негде испред села изашла је група Косанчана и молила да чета не улази у село, јер су Бугари запретили да ће се поново вратити и запалити село, а све мештане стрељати, ако дођу партизани. У тој групи сељака углавном су били родитељи бораца ове чете,[3]) Међутим, командир Зарије Пауновић, заједно са борцима, донео је одлуку да се уђе у село. Одмах је издато наређење да се упостави стално место боравка целе чете, да се постави стража и преко дана, да се врши обезбеђење патролама итд. За смештај је одабрана кућа Драге Глигоријевића.[4]) То је уједно била и прва „партизанска касарна". Кућа се налазила на излазу из села према Обилићу и била погодна за евентуално извлачење према Обиљевачком брду. Успостављен је војнички ред а патроле редовно упућиване према Брестовцу и Г. Дреновцу, одакле се могао очекивати непријатељ.

Група бораца из Горњебријанског вода вратила се у Г. Бријање. Одмах је успоставила партизанску дисциплину и поново стабилизовала свој вод. Међутим, понеки су одбијали да и даље буду у партизанском воду, а нарочито они који су били изложени хапшењу и испитивању од стране Бугара.[5]) Вод је организовао стражу према Брестовцу и Шарлинцу, ослањајући се на страже у Шарлинцу, Међи и Д. Бријању. Успостављена је и веза са Горњедреновачким водом.

Повратком Милутина Стојановића, Миодрага, Најдана и Стојана Ивановића, Ђорђа Стојановића, Добрија Момчиловића и других, поново је оформљен вод Горње-

---

[1]) Види: Милан Миладиновић, „Злочини бугарског окупатора у доњем делу Пусте Реке фебруара 1942", Лесковачки зборник, т. XII, стр. 41—54.

[2]) У историографији се говори о Косанчићком партизанском воду, а понегде и чети. Према броју бораца, којих је било преко четрдесет, тај вод је стварно био чета, па треба усвојити да се ради о Косанчићкој чети.

[3]) Ради се о Божи Томићу Цици, Михајлу Миладиновићу, Ранђелу Станојевићу, Души Живковићу и Драги Глигоријевићу. (Изјава Васе Миловановића, дата аутору 27. 9. 1968, „Збирка изјава — Косанчић и околина у НОР и револуцији", књ. Ш, стр. 74).

[4]) На основу изјаве Зарија Пауновића, дате аутору 6. 10. 1967.

[5]) Види, М. Миладиновић, „Злочини бугарских фашиста у доњем делу Пусте Реке фебруара 1942", Лесковачки зборник, т. XII, стр. 41—54.

дреновчана,[6]) који је нарочито посветио пажњу патролирању према прузи Брестовац — Дољевац, где су дошли Бугари, док су у Пуковцу били четници Драгутина Живковића а у Кочану је била жандармеријска станица недићеваца. Вод се повезао са месном партизанском јединицом Г. Црнатова, тако да је и са правца Пуковац — Кочане — Дољевац — Житорађа била обезбеђена од изненадног упада непријатеља на слободну територију доње Пусте Реке и јужни део Добрича.

Обилићка десетина која се налазила у саставу Пасјачке чете вратила се у састав Јабланичког партизанског одреда.[7]) Месни партизански вод поново је организован и стање се знатно поправило, без обзира што су бугарски фашисти извршили злочиначки покољ десет Обилићана у Косанчићу, 17. фебруара. Одржавању борбеног расположења и развијању мржње према бугарским фашистима доста је допринела десетина партизана која се вратила у село.

Стубљанска партизанска чета, која није учествовала у борби на Бојнику 13/14. фебруара и која се налазила у селу за време бугарске офанзиве, по проласку фашиста је наставила своју активност. Организована је стража и редовно састајање чете. И ова чета је имала извесних проблема, јер су неки почели да се колебају, али је то све прошло без већих последица. Стражу су организовали према Лесковцу ,одакле се очекивао непријатељ.

Кацабаћка чета је скоро сва била у селу поред кога су Бугари прошли. Она је наставила активност када су се у чету вратили Милоје Спасић, Стојанча Ивановић и остали који су се повукли после борбе на Бојнику. Преко дана стража је била истурена на брду изнад села, а у току ноћи селом и путевима према Бојнику и Косанчићу крстариле су патроле. Чета је радила и на подизању морала мештана и сузбијању непријатељеве пропаганде која је уносила страх од Бугара.

Партизански вод у Плавцу је нарочито развијао снажну делатност против ширења дефетизма од стране избеглих Бојничана који су причали о зверствима бугарских фашиста. Ту је требало уложити доста напора да се поврати морал Плавчана.

Ћуковачки вод је као целина био у селу када су Бугари пошли 16. фебруара али су сакрили оружје и по одласку фашиста наставили да делују. Овде се испољио велики страх кад су два Ћуковчана стрељана у Косанчићу. Чак је било и бораца који су ширили панику. Када је чета Косанчана долазила из Речице, било је бораца из Ћуковца који су говорили: „Нама је све пропало, а ви још хоћете да поново дођу Бугари и све нас попале и поубијају.[8])

Гранички вод је такође био у селу за време бугарске офанзиве и није претрпео никакве губитке, али је дошло до опадања морала.

Доњебријански вод је био у селу за време активности фашиста фебруара 1942. године. Бугари у ово село нису залазили, па није било никаквих губитака, али је и овде завладао страх. Тако је било и у другим суседним селима: Међи, Кутлешу, Душанову, Подримцу, Печењевцу итд. Једино је из села Душанова у то време био активан партизан Пусторечке чете Спира Величковић Колоција.

Свуда су зверства и насиља бугарских фашиста остављала трагове страха и уносила приличну несигурност код становништва. Зато је требало развити широку политичку активност, како би се превладао тај страх и вратила сигурност у сопствене снаге. Схватајући то, водови су држали чешће скупове са мештанима и говорили о ситуацији на источном фронту и о борбама партизана у другим крајевима земље.

Међутим, непријатељ је преко својих обавештајаца, како појединих мештана тако и специјално обучених људи које је слао из Ниша, Лесковца, Брестовца, Дољевца, Житорађе и Прокупља, ширио разне гласине о скором уништењу партизана, о казнама које ће уследити ако се помажу партизани итд. Говорено је о снази непријатеља, о томе да је отпор узалудан, да се само даје могућност непријатељу да врши репресалије, да партизани не могу издржати као што нису издржали ни устаници из Топличког устанка, да треба нешто предузети да се убеде партизани да се повуку без борбе, да су партизани криви за злочине Бугара, итд. Оваква акција, потпомогнута и свежим сећањима на зверства бугарских фашиста, имала је свог утицаја. Она је изавала појаву несигурности у сопствене снаге, у скоро ослобођење и победу партизана итд.

Информације које су стизале из околних градова говориле су да се повећава број непријатељевих јединица. Примећено

---

[6]) Из изјаве Миодрага Ивановића из Г. Дреновца — код аутора, у „Збирци изјава".

[7]) На основу изјаве Миће Лакићевића из Обилића, дате аутору 26. јула 1968. г. — у „Збирци изјава".

[8]) На основу изјаве З. Пауновића, дате аутору 6. 10. 1967. године.

је грушисање четника Косте Пећанца и одреда недићеваца у Нишу, Лесковцу, Лебану, Пуковцу, Дољевцу и другим местима. То је налагало нашим јединицама да опрезно и будно прате кретање непријатељевих оружаних снага и најенергичније сузбијају непријатељску пропаганду. Зато је Пусторечка чета често долазила у доњи део Пусте Реке и одржавала зборове са народом. Повећана је и активност бораца из месних партизанских јединица. На томе су нарочиту активност испољавали чланови СКОЈ-а, јер тада још у тим селима није било партијаца и кандидата КПЈ.

Све помоћне партизанске јединице доњег дела Пусте Реке биле су у знаку ишчекивања. Појачале су активност на обезбеђењу слободне територије и припреми за њену одбрану. Упорним радом партизана знатно се поправио морал становништва а посебно бораца помоћних партизанских јединица.

Из Бабичке горе и села дуж пруге Лесковац — Ниш стизале су забрињавајуће вести. Чуле су се и борбе на Бабичкој гори. То је говорило да се може очекивати ускоро поновни налет непријатеља на слободну територију Топлице, Добрича, Пусте Реке и Јабланице. И са планине Кукавице стизала су обавештења о борбама које се тамо воде. У таквој ситуацији улога јединица Јабланичког партизанског одреда и помоћних партизанских јединица требало је да буде много већа, али до тога тада још није било дошло. Чак после борбе на Косанчићу и Бојнику није извршена ниједна озбиљнија оружана акција макар с циљем да се учврсти морал народа, а олакшала би се и борба Бабичког и Кукавичког партизанског одреда. Међутим, за такву активност није долазило наређење ,а помоћне партизанске јединице су биле скоро замрле. За то су били одговорни Војо Ристић, командир Пусторечке чете, и Војо Марковић.

Припреме за одбрану слободне територије

Крајем фебруара 1942. године, по наређењу командира Пусторечке чете Војe Ристића, долази до мобилизације свих помоћних партизанских јединица доњег дела Пусте Реке. Јединице добијају одређени положај за поседање. Тако је Кацабаћка чета заузела положај на Доброј Глави од Петровца до Паљинаца, Косанчићка чета и обиљевачки водови од Паљинаца до Душанова, Стубљанска чета држала је положај према Подримцу, Чукљеники, Печењевцу и прузи Печењевце — Брестовац, а Горњебријански вод заједно са Доњебријанским водом према Брестовцу и Јужној Морави. Горњедреновачки вод је био на положају изнад села Д. Дреновац — истурен према четницима и жандармима који су били у Пуковцу и Кочану. Даље према Црнатову држале су положај помоћне партизанске јединице Топличког НОПО.

Помоћним партизанским јединицама Пусте Реке непосредно је командовао Душан Божовић Дука, из Петровца, који је себе прогласио командантом свих резерви. Он је, у ствари, био помоћник командира Пусторечке чете за командовање помоћним јединицама. Са њим је био и Војa Марковић. Понашање на положају није било војничко. Појединци су чак пуцали и на зеца и ложили су ватру. Настојање Дуке Божовића да успостави ред није дало резултата, јер је и сам јахао неко црно коњче и то предњим делом положаја, тако да га је непријатељ могао осмотрити са Хисара, из Стопања и других места. Све је то уносило извесну неозбиљност иако је ситуација била веома тешка. Можда је то имало извесног одраза на повећање морала бораца. Положај је заузиман само у току дана, а ноћу су истуране патроле. Тако је било неколико дана, а затим је непријатељ почео да врши упаде у села на ивици слободне територије. Долазио је у пљачку и појачавао своје бројно стање. Јасно је било да ће ускоро отпочети офанзива на слободну територију. Већ је дошло и до борби код Лебана, Бучумета, Леца итд.[9])

Жандарми из Кочана и четници из одреда Драгутина Живковића из Пуковца 3. марта 1942. године изненадили су Горњедреновачки партизански вод и ухапсили у селу 13 бораца[10]). Остатак овог вода се без

---

[9]) Одлука о угушивању устанка на југу Србије донета је на саветовању представника немачких и италијанских генералштабова у Опатији. Ту је генерал Радел поднео извештај о партизанским снагама те је решено да се оне нападну и ликвидирају. Напад је требало да почне 6. марта и да у њему учествује 20.000 немачких, бугарских и домаћих квислиншких војника, наоружаних, поред осталог, артиљеријом, тенковима и авијацијом. Главни напад имао је бити управљен на Јабланицу и Пусту Реку. Одмах затим непријатељске снаге почињу да се концентришу из рејона Ниша, Рибарске бање, Блаца, Куршумлије, Медвеђе, Лебана и Лесковца.

[10]) О томе у чланку под насловом „Жандарми ухватили 13 комуниста" у „Новом времену" од 6. марта 1942. године пише: „Жандарми из Кочана у сарадњи са четницима из Пуковачког одреда успели су да похватају у селу Горњем Дреновцу 13 комуниста који су предани властима у Нишу".

борбе повукао према Обилићу да би се по одласку четника и жандарма поново вратио на свој терен и ту остао до 6. марта, када је добио наређење да се повуче заједно са осталим помоћним партизанским јединицама према Д. Коњувцу.

Почетак напада на слободну територију

Шестог марта 1942. године непријатељ је са више праваца отпочео очекивани напад на слободну територију Топлице, Добрича, Пусте Реке и Јабланице, пошто је претходно разбио јединице Кукавичког и Бабичког партизанског одреда[11]). Две, од више непријатељских колона, надирале су ка доњем делу Пусте Реке. Једна је ишла правцем Лесковац — Белановац — Ђинђуша — Бојник, а друга Брестовац — Косанчић — Коњувце. Део непријатељских снага је ишао на партизанске јединице Топличког НОПО према Пасјачи. Још првог дана је почела борба на правцу Лебана и Бојника и на десном крилу према Медвеђи у руднику Леце. Из правца Брестовца није било непријатеља, али пошто је био угрожен десни бок снага на положајима од Лебана преко Голог Рида и Добре Главе до Г. Дреновца и даље према Пасјачи — наређено је да се све помоћне партизанске јединице повуку у току ноћи 6/7. марта према Коњувцу и Речици.

Неке помоћне партизанске јединице нису извршиле наређење команде Пусторечке чете и остале су и даље на својим теренима. Тако је партизанска чета села Душанова остала у селу, сакрила оружје и чекала развој догађаја. Дошли су четнички одреди из Врања и ухапсили Јована Трајковића и Јаћима Анђелковића и покушали да их тучом и провокацијама натерају да издају све припаднике ове партизанске чете. Они су се добро држали. Отерани су за Лесковац и касније пуштени кућама[12]). То се десило и са помоћним партизанским јединицама Д. Бријања, Међе и других села према пруги Лесковац—Ниш. Дошло је до осипања помоћних партизанских јединица. Из Стубљанске чете пошло је око педесет бораца, колико је било наоружано, а остали су чекали непријатеља у Стубли. То се исто односи и на Касабашку чету, Плавачки, Чуковачки и Гранички партизански вод. Из села крај пруге и Јужне Мораве било је појединаца али ниједна јединица као целина се није повукла са свог терена, сем партизанске десетине из Шарлинца и Драшковца. На тај начин једна трећина бораца нашла се на новим положајима 7. марта 1942. г. — од Г. Брестовца до Орана и даље.

У Косанчић су 7. марта стигли Бугари под командом капетана Петрова. Одмах су похапсили Косанчане и затворили их у кафану Милића Миладиновића. Сутрадан је у Косанчић стигао и четнички одред Данила Голубовића. Четници и Бугари су поделили село на два дела: горњи део су држали Бугари а доњи четници[13]). Интересантно је нагласити да четници нису вршили хапшења, већ су приступили агитацији за приступање четничком покрету. Тако су поједини старији Косанчани прихватили сарадњу са четницима и ступили у месну четничку јединицу. Међу њима је био и Воја Првуловић Цар[14]) који ће са четничким кокардама улазити у кафану Милића Миладиновића међу затворене Косанчане и давати им четничке ознаке и тако их изводити на слободу. То је била тактика Данила Голубовића да се приближи Косанчанима и да их придобије за четнички покрет. Овој тактици Голубовића супротстављали су се Милан Радуловић и водник Церовић који су били за оштре санкције.

Штаб капетана Петрова је био у кући браће Анђелковић. После два дана позвао је групу Косанчана из затвора и тражио да одреде ко ће бити кмет села. У овој групи су били Драга Глигоријевић, Васа Павловић Чепа, Вуле Милосављевић, Александар Лазаревић Цане, Тренча Михајловић, Јоска Младеновић, Митко Ивановић, Михајло Михајловић, Коста Петровић и Крста Цветановић. Избор је пао на Тренчу Михајловића[15]). Капетан Петров се изјашњавао да је „русофил“[16]), па није предузимао никакве казнене мере према присталицама партизана. После тога је бугарска јединица из Косанчића отишла у Бојник и успоставила стални гарнизон, а четници Голубовића су остали и вршили једину власт у Косанчићу.

---

[11]) О томе пишу Стојан Николић и Јосиф Стефановић у чланку: „Јабланички народноослободилачки партизански одред. Види: Лесковачки зборник, т. III, стр. 33.

[12]) По изјави Милорада Стаменковића Мила, датој аутору 22. 1. 1971. у Лесковцу, стр. 6.

[13]) По изјавама Влајка Цветковића и Светислава Станковића из Косанчића.

[14]) Воја Првуловић Цар је био симпатизер НОП-а, радио за потребе партизана, ухваћен је на задатку, мучен и стрељан у Лесковцу 1944. године.

[15]) Према изјави Тренче Михајловића, да те аутору 9. 4. 1967. г.

[16]) Исто.

Положај на Славничком и Речичком вису

У свануће 7. марта 1942. године све помоћне партизанске јединице нашле су се у Речици. Ту је већ била стигла и Прва (Пусторечка) чета Јабланичког партизанског одреда. Део јединица размештен је у Речици а део је продужио до Славника. Организовано је обезбеђење и наређено да се после краћег одмора поседне положај.

Стубљанска чета је била на десном крилу према Савинцу, до ње Кацабачка, затим Плавачки вод, Обиљевачки вод[17]), Горњебријански вод, а затим Косанчићка партизанска чета која се налазила на Славничком вису. Командир свих ових снага био је Воја Марковић. Према Лозану се налазила Пусторечка чета, на челу са командиром Војом Ристићем и политичким комесаром Милојем Атанацковићем. Ристић је повремено обилазио положаје од Савинца до Славника.

Косанчићка чета посела је положај на Славничком вису. Дувао је хладан мартовски ветар, те су се борци склонили у шуму иза брда и наложили ватру, а на положајима су остали само стражари који су се често смењивали. Пера Михајловић је ишао од ватре до ватре, стално обилазио другове, те га је неко због тога назвао Луња и то му је остало као партизанско име. У овој чети су се налазила и три старија борца: Душан Сретић Ћелеш, Благоје Илић Дрта и Ранђел Стефановић Тоска. Они су били ослобођени стражарења. Често је вођен разговор о Бабичком партизанском одреду, који је тих мартовских дана водио жестоке борбе са Бугарима, четницима и недићевцима, а тамо је био и Ранђелов син Божа. Такође се већ знало да је Кукавички партизански одред прешао на терен Пусте Реке и Јабланице. Чула се и борба на десном крилу према Лебану и Медвеђи, а одјеци борбе на Пасјачи допирали су и до ових положаја испред којих још није било непријатеља.

Када се увече чета Косанчана, група Горњедреновчана и део Горњебријанског вода вратила у Славник на преноћиште, дошао је курир из команде Пусторечке чете и пренео наређење да се појача стража, да се шаљу патроле према Црквици, Д. и Г. Коњувцу и Г. Дубрави. Наглашено је да се може очекивати ујутру, 8. марта, напад непријатеља. Стигло је и обавештење да је непријатељ већ стигао у Бојник и Косанчић и да је избио на Пасјачу. Одржавана је веза са друговима у Речици и Савинцу. Заказано је зборно место за четири сата ујутру код записа у Славнику.

Освануло је магловито јутро. Небо је било покривено облацима. Борци су одлазили на положај. Чим су стигли, видели су колоне непријатеља како се приближавају Речици и Славнику. По начину обезбеђења и опрезности кретања, било је јасно да је обавештен о протезању партизанског положаја. Сигурно да није знао праву јачину, јер је становништво увек увећавало број партизанских бораца. Полако је непријатељ ојачавао колону, која је са пута Бојник — Црквице — Г. Брестовац скретала ка селу Речици. Главнина је наставила кретање ка Славнику и Г. Брестовцу с намером да избије испред планине Радан. Када је главнина стигла испред Славника, нагло је скренула према селу у намери да одбаци партизане са Славничког виса. Партизани су пратили кретање непријатеља и прихватили групе сељака које су напуштале село.

Командир Друге Пусторечке чете Воја Марковић и командир Косаничке чете Зарије Пауновић издали су задатке борцима. У томе је нарочито био активан Воја Марковић, који је обилазио положај и истовремено пратио кретање непријатеља из праваца Речице и Славника. Ту су били и Стеван Венчевић Берза, као десетар, и Милутин Стојановић који је предводио групу Горњедреновчана. Миле Анђелковић је био пушкомитраљезац у Косанчићкој чети а Благоје Цветковић Миланче, такође пушкомитраљезац, био је стално уз Воју Марковића. Са њима је био и Миланчетов помоћник Грујица Савић из Д. Бријања.

Борци су проверавали муницију, нишанили и чекали наређење за отварање ватре. Предњи делови непријатеља избијали су истовремено из Речице и Славника. Већ се издају последње команде од стране партизанских старешина. Зарије Пауновић наређује да тек када он први опали — може се отварати ватра. То наређење је Ђорђе Симић пренео Душану Лазаревићу, а овај Васи Миловановићу Китанчету и тако све до Жике Миладиновића који се налазио на крајњем левом крилу положаја. Непријатељ се све више примицао партизанским положајима. Дошао је на двеста метара а на положају је још увек владао мир. Тек када се приближио на стотинак метара, тишину је прекинула команда Зарија Пауновића и његов први хитац. Почела је жестока борба. Неколико непријатељских војника је погођено од првог плотуна и дејства митраљесца Миодрага Анђелковића. Остали непријатељеви војници из прет-

---

[17]) Према изјави Петра Митровића из Обилића, датој аутору 9. 6. 1971. г., „Косанчић и околина у НОР", св. III, стр. 150.

ходнице су се ускомешали и брзо легли на земљу где су се затекли. Ватру су отварали неорганизовано и насумице, јер партизане нису могли да виде. У стрелце се убрзо развила и непријатељска главнина која је тек излазила из села Славника. Отворили су убитачну ватру, заклоњени иза ограда на излазу из Славника, те тако заштитили предње делове и развијање њихове главнине. Почела је борба и на Речичком вису. Тамо су се храбро борили Горњебријанчани, Дреновчани, Чуковчани, и Обиљевчани. Не чује се још борба према Савинцу и Турјану, где се налазе Стубљани и Касабаћани.

Душан Сретић Ђелеш уочио је дејство непријатељског митраљесца и заједно са Божом Станковићем и Томом Станојевићем Ђољком — дејствује да би га неутралисали. Ипак нису могли да униште непријатељско митраљеско гнездо, али се двобој између партизанских пушака и фашистичких митраљеза наставио. Остали борци су организованом ватром задржавали надирање непријатеља, чији су рањеници покушавали да се пузећи извуку.

Миле Анђелковић, пушкомитраљезац, дејствовао је краћим рафалима, штедећи муницију. Групице непријатеља пребацивале су се из Речице и Славника и појачавале прву борбену линију. Борци из помоћних партизанских јединица покушавају да их зауставе и осујете њихове намере, али у томе само делимично успевају. Довлачећи нове снаге, непријатељ је био све бројнији. Због тога партизани нису јуришали, већ су само пружали жестоки отпор. Морали су штедети муницију да би се одржали на положају до мрака, што им је пошло за руком. У први сумрак наређено је да се све јединице са положаја код Савинца, Турјана, Речице и Славника повуку према Вујанову. У овој борби је само лакше рањен у ногу Ђорђе Симић из Косаничке чете.

Борба код Орана и Вујанова

Партизани су се разместили у Вујанову и Орану. Готово све помоћне партизанске јединице из Косанчића и околине биле су размештене у Вујанову. Одборници народноослободилачког одбора Вујанова брзо су разместили борце по кућама. Командир чете Воја Марковић је наредио командирима Стубљанске чете Велимиру Тасићу Зеки, Касабаћке чете Милану Кузмановићу Баници и Косанчићке чете Зарији Пауновићу, као и командирима водова, да организују појачано обезбеђење, јер се непријатељ осмелио па наставља дејства у првим јутарњим часовима.

Непријатељ је заноћио у Речици и Славнику, а имао је и своје делове у Д. Коњувцу и Бојнику. Зато је обезбеђење морало бити свстрано организовано: стражама, патролама и заседама.

Косанчићка чета је била размештена на крај села Вујанова према Орану. Са Косанчанима су били Горњедреновчани и Горњебријанчани. Обиљевчани су смештени усред села. Стубљани су остали на улазу из правца Речице. У западни део села били су размештени Касабаћани и Плавчани. Тако је Вујаново постало велика партизанска касарна у току ноћи 8/9. марта 1942. године. Иначе, ово село је било партизанско. Дало је велики број бораца. Међу њима Стојана Љубића, Владимира Грујића Лацка, омладинку Росу, Александра Видановића Галета и друге, који су са борцима из помоћних партизанских јединица обезбеђивали село. Мештани су били забринути и то нису крили. Знали су да, ако дође непријатељ, да ће бити репресалија, паљења и других поступака који могу довести до убистава и интернирања. Село је обезбедило добар смештај партизанима и ови су могли да се одморе.

Чим је свануло, јединице су биле распоређене на положаје од Орана до иза Вујанова. У Орану је била Пусторечка чета. Даље према Магашу биле су остале партизанске јединице. Помоћне јединице Косанчића и околине затварале су правце: Бојник — Савинац — Турјане — Лозане — Оране и Речица — Славник — Вујаново. Десно од овог распореда је Оранска, Бојничка и друге партизанске чете[18]).

Пошто је непријатељ заузео Савинце и Каменицу, наставио је да се креће према Турјану и Лозану и избио на Речички и Славнички вис. Око десет часова је већ био испред партизанских положаја. Предстраже су откриле присуство непријатеља и повукле се неопажено. Уређен је положај за одбрану. Миле Анђелковић је наместио пушкомитраљез на дрво и заклоњен иза стабла чекао је наређење за дејство. Један број бораца из Косанчићке чете попео се на дрвеће како би могао да осматра непријатеља. Која Сретић, Ђока Јовановић Шарло, Божа Милосављевић Радојица, Ђока Мирковић Туркало, Стеван Венчевић Берза, Ранђел Стефановић Тоска, Душан Сретић Ђелеш, Владимир Живковић Бели, Душан Лазаревић, Света Гавриловић Гавчин и његова жена Перса, Добри Миловановић Китанче и други били

[18]) О борби Бојничко-драговачке чете види чланак Симе Стојановића, написан за едицију „1942. у сећању њених учесника" (копија се налази код аутора).

су на десном крилу Косанчићке чете и мотрили на понашање непријатеља који је заузео село Лозане. У овом селу се чуло кукање жена а видео се и дим. Било је јасно да је непријатељ почео са репресалијама. На осталим деловима фронта према Слишану и Бучумету чула се јака борба.

Група недићеваца излазила је из Лозана у намери да поседне један голи ћувик. Није обраћала пажњу на присуство партизана. Када су изашли на чистину, Миле Анђелковић је отворио ватру из пушкомитраљеза. Погодио је два недићевца који су одмах пали на стрњику. Остали борци су припуцали и убили још два недићевца, што је непријатеља натерало у бекство према селу Лозану. Успут је Васа Миловановић успео да погоди још једног недићевца. Један од рањеника покушао је да се извуче, али је и он био погођен дејством Ђоке Мирковића.

У Лозану је настао тајац. Изненађени недићевци су престали да се јуначе над женама и децом. Из села није више нико излазио. Појачано је осматрање, али партизани нису успели да пронађу непријатеља, који је ошамућен ватром остао у селу. После готово једног часа неизвесности, непријатељ се појавио на крајњем десном крилу и упутио према Орану, где је била Оранска и Бојничко-драговачка партизанска чета. Почела је борба на десном крилу, док је испред Косанчићке чете и других јединица према Вујанову било тихо само за извесно време, па је и ту отворена борба од стране Стубљанске и Кацабаћке чете уз које је био у Вујановски вод. Косанчићка чета је дејствовала у леви бок непријатеља који је надирао ка Орану и успела да га заустави. То је омогућило Оранској и Бојничко-Драговачкој чети да се одвоје од непријатеља и уредније повлаче. Пошто је оријентисао десно крило према положају Косанчићке чете, непријатељ је успео да ову чету принуди на повлачење. У току повлачења, јединице са правца Орана и Вујанова су добиле наређење да поседну положај испред села Ивања и Гусинца.

Код Ивања и Гусинца 11. марта 1942. године

Негде око 14 часова све јединице су биле на новим положајима, а непријатељ је наступао стрељачким стројем. Ишао је опрезно, плашећи се изненађења. Од Слишана преко Ивања и Гусинца не чује се борба. Чују се само одјеци борбе која се води на крајњем десном крилу — од Леца, Гајтана и Бучумета.

Непријатељ је заузео Оране и Вујаново и избио испод нових партизанских положаја око 15 часова. Дошло је до препуцавања, али није била изражена нека већа активност. Сваки је задржао положаје до пада мрака, а затим се непријатељ вратио у Оране и Вујаново, а партизани су се сместили у Ивање и Гусинце. Опет је била напорна ноћ стражарења и патролирања. Готово без одмора, партизани су заједно са мештанима ових села провели ноћ.

У свануће поседнути су јучерашњи положаји. Поучен искуством из јучерашње борбе, непријатељ је ишао опрезније, „пипајући“ терен. Наступао је стрељачким стројем. Партизани су отворили ватру и непријатељ је застао. Рокирао се мало у десно, у намери да се повеже са својим снагама које су надирале од Славника, Г. Брестовца према Гусинцу и Магашу[19]). На десном крилу се још воде борбе, али су све ближе Боринцу и Гајтану. Непријатељ тако угрожава десни бок партизанским снагама које се налазе на положају од Ивања до Магаша. Овим дејством непријатељ потискује Горњејабланичку чету Јабланичког партизанског одреда и помоћне јединице из Газдара, Гајтана, Бучумета, Орана, Слишана, Боринца. Он жестоко напада с циљем да одвоји Партизане од Радана, окружи их и уништи. Пусторечка чета се налази на положају са помоћним партизанским јединицама Косанчића и околине. На левом крилу су Коњувачка и друге помоћне партизанске чете и водови. Вујановски вод ојачао је положаје код Гусинца. Ту су борци из Црквице, Речице, Славника, Лозана, Каменице, Шумарца и других села која је непријатељ већ поробио. У таквој ситуацији тешко је организовати прикривеност положаја и организовати пружање снажнијег отпора. Сем припуцавања, није било већих активности од бројних партизанских снага. Дошло је до опадања морала а то је био разлог што се није енергичније деловало на непријатеља на овом делу фронта. Већим делом терен је био пошумљен, што је отежавало да ватра партизана буде прецизнија.

Борба код Слишана, Бучумета и Петровца није јењавала. Партизани се повлаче према Петровом вису и Боринцу. Ту непријатељ испољава велики притисак и положај снага на Вујановској реци је доведен у питање. Оранска чета је готово направила оштар угао повијајући своје десно крило. И поред тешке ситуације, наре-

[19]) Стубљанска чета са водом Гобарског из Пусторечке чете држала је положај према Магашу. (Према изјави Велимира Тасића Зеке, дате аутору 19. 6. 1967. године).

ђено је да се положај до пада мрака не напушта, јер се штити извлачење снага према Доброј Води. Око 16 часова четници су избили на Петров вис и заузели Боринце. У таквој ситуацији, наређено је организовано извлачење. Заштитнице су остале на положајима тако да непријатељ није осетио извлачење. Партизанске снаге су кренуле према Радану и Доброј Води. Падом мрака повукле су се и заштитнице, а дошле су и партизанске јединице са других положаја. Ту се нашао и Кукавички партизански одред и све помоћне партизанске јединице[20]).

Добра Вода—Пасјача 11—12. марта 1942. године

После неколико дана узастопних борби, све јединице Јабланичког и Кукавичког партизанског одреда, са помоћним партизанским јединицама и бројним становништвом које се повлачило, увече 11. марта нашло се у Доброј Води. На ливади крај села су бројна сељачка кола пуна хране. Борци очекују дуго маршовање. Штабови одреда и партијско руководство заседају у кући Манојловића, док економи преузимају храну од сељака и деле борцима. Око 20 часова дошла је група руководилаца из Јабланичког и Кукавичког партизанског одреда, на челу са Милошем Манојловићем. У групи су били: Коста Стаменковић, Васа Смајевић, Милија Радовановић, Бошко Крстић и други. Кад су дошли, наредили су да се јединице построје и направе полукруг. Командант Јабланичког НОПО, Милош Манојловић је тада одржао говор у коме је изнео тренутну ситуацију на терену Јабланице и Пасјаче. Указао је да непријатељ довлачи појачања на свим правцима и да има намеру да нас одвоји од Радана, окружи и уништи. То изискује да се напусти терен Јабланице и Пусте Реке и крене даље. Изнео је стварност каква је била у датом тренутку и подвукао да предстоје даље тешке борбе и дуги маршеви. Говорио је и о успесима партизана у другим крајевима земље и о борбама на источном фронту. На крају је тражио да се старији, болесни и они који не могу да иду даље издвоје и оду својим кућама, а када прође офанзива штаб Јабланичког одреда ће их поново позвати да се јаве у своје јединице[21]).

После овог говора настао је тренутни тајац, да би ускоро нестало војничког реда. Почеле су поједине помоћне јединице да се осипају. Чете су се претварале у водове и десетине. Више од половине снага је напустило редове и договарало се како и којим путем да се враћају кућама. Од Стубљанске и Кацабаћке чете су створене десетине на челу са Велимиром Тасићем Зеком и Миланом Кузмановићем Баницом. Од Кацабаћана се вратио кући Миодраг Савић Мида и још десетак бораца, а остали су: Милоје Спасић, Обрен Митић Бане, Велимир Мимић Вецко, Светислав Милошевић, Стојанча Ивановић, Милош Страхињић, Милорад Спасић и други[22]). Од Плавачког вода остала су само двојица — Љубисав Златковић и Душан Стевић[23]). Нестало је и Ћуковачког вода. Горњебријанчани и Горњедреновчани су остали у целини, јер су ови водови били већ сведени на групу бораца после фебруарских борби. Обиљевачки вод се мало осуо, а Граничког вода је нестало. Једино је Косанчићка чета остала као целина. Ниједан борац из ње није напустио редове. Сви који су кренули 6/7. марта из Косанчића и даље су остали у саставу чете. У ову чету су се укључили Горњебријанчани и Горњедреновчани. Из Стубле су остали и даље у партизанима: Велимир Тасић Зека, Милан Ивановић Миланче, Драгомир Ристић Брко, Божидар Ђикић, Светозар Радуловић Тоска, Младен Марковић, Драгомир Стоиљковић и други[24]).

Онима који су остали подељена је храна и одећа, а другови који су одлазили остављали су оружје и муницију, тако да су сви борци који су остали били добро наоружани.

Без обзира на ситуацију, ведрина духа није напуштала Косанчане, Горњедреновчане и Горњебријанчане. Утисак који је био оставио говор Милоша Манојловића убрзо су разведрили другови: Васа Миловановић Китанче, Милан Сретић Мића Јашко, Благоје Илић Дрта, Васа Михајловић, Ђока Мирковић Туркало, Милутин Стојановић, Божидар Станковић, Душан Сретић Ћелеш, Љубисав Глигоријевић, Заније Пауновић, Иван Поштар, Ђока Јовановић Шарло и други. Ово је повратило расположење и освежило редове Косанчићке чете.

---

[20])О томе види: М. Перовић: „Јужна Србија у НОБ", Нолит — Просвета, Београд, 1961. стр. 146.

[12])О томе види: Лесковачки зборник, т. III, стр. 34. На то указује и Перо Митровић, борац Обилићке десетине, у изјави датој аутору 9. 6. 1971. („Косанчић и околина у НОБ" — изјаве, св. III, стр. 150.)

[22]) Из изјаве Мирка Радовановића аутору 24. I 1971.

[23]) Из изјаве Љубисава Златковића аутору 25. 1. 1971.

[24]) Из изјаве Радомира Митића из Стубле, дате аутору 1971. г. О томе говори аутору и Младен Марковић из Стубле 17. 8. 71. године.

Командири чета и водова били су позвани и саопштено им је куда треба ићи у току ноћи. Остали борци нису знали правац, али су били убеђени да се иде према Пасјачи и даље ка Копаонику ради спајања са снагама које су у том крају дејствовале. Ситуација је била тешка. У току ноћи се морало пробити из обруча и отићи на нове терене. Чим су се командири вратили, почеле су се формирати колоне и полако напуштати ливада крај села Добре Воде. Пошто је била ноћ, још се није ни знало колико је стварно остало бораца да настави борбу.

Формирана је дугачка колона партизана Јабланице, Пусте Реке и Поречја. Иако су борци били уморни, колона се доста брзо кретала. Можда је сазнање да се непријатељ налази у Бублици, Статовцу, Магашу и другим местима — убрзало кораке бораца. Уморна колона се кретала кроз ноћ скоро нечујно. Борци су дремали и маршовали, ударали један о другога, будили се и настављали пут. Кроз колону је стално преношено наређење да се држи веза и тишина са напоменом да је непријатељ близу. Пошто су неки били прилично поспани, они су речи „непријатељ близу“ преносили даље као „нема блузе“.

Старији другови, да би ангажовали пажњу омладинаца у колони како ови не би заспали, нудили су их храном. Омладинци су узимали комаде хлеба, грицкали их, али ни то није помогло да им смањи сањивост која је у току марша чинила доста тешкоћа при одржавању везе. Пошто се ишло и преко ораница, ноге су дубоко упадале, а расквашени опанци су се тешко извлачили из земље и кидали. Тако су многи другови остали без одеће и марш наставили скоро боси.

Скоро су сва села и засеоци заобилажени, јер је у њима било четника. Колона партизана је заобишла Драги До и кретала се између Горњег и Доњег Статовца, Крушкара и Бреговине. Почело је да свиће, па је колона убрзала кретање, да би што пре стигла до првих падина планине Бели Камен и Пасјаче. Приликом заобилажења села Бреговине, настала је забуна у колони. Зачас је нестало сањивости. Наређена је већа опрезност и оружје је морало бити спремно за дејство. Касније се сазнало да се радило о неспоразуму изазваном за време уласка партизанске патроле у Бреговину. У једној кући партизани су пробудили домаћина и питали га да ли има непријатељских војника у селу. То су учинили тако неспретно, да их овај човек није разумео, искористио је њихову неопрезност и побегао. Партизани су појурили за њим и успет се гласно дозивали. У патроли је био и борац Огић, па је дозивање дошло до претходнице као „огењ“, што на бугарском значи „пали“. Тако је настала забуна и део колоне се већ био развио у стрелце. Овај неспоразум је брзо отклоњен и колона је наставила кретање ка Ранковој реци и даље према Пасјачи.

На Пасјачи и Белом Камену

У освит дана партизанска колона је избила близу Старог Села и Шевиша. У колони је било нешто преко хиљаду добро наоружаних партизана. Сусрет са планином повећао је морал партизанских бораца, чему је нарочито допринело сазнање да је Пасјача слободна и да су на њој и делови Топличког НОПО.

Кукавички партизански одред је имао највише бораца — другарица, па је поред храбрости и по томе био познат међу партизанима Јабланице и Пусте Реке. Пусторечани су тада по први пут били дању у додиру са чувеним борцима са Кукавице, Поречја и Лесковца. Ту је била и група бораца из Бабичког одреда. У току ноћи са Радана су се повукле све партизанске јединице. Ни у Пустој Реци, сем појединачних бораца из месних партизанских јединица, више није било партизана.

Пусторечка чета остала је у Старом Селу, а помоћне јединице из Пусте Реке у Старом и Новом Ђуревцу. Остале јединице били су у Шевишу, Белом Камену и Гласовику. Организовано је обезбеђење, а борци су, седећи и одмарајући се на сунцу, очекивали да буду распоређени.

У Житном Потоку није било непријатеља, јер су четници били у потери за партизанима. Команда Пусторечке чете је то искористила и упутила Воју Марковића са групом бораца да прикупе нешто одеће и обуће за борце. У групи су били: Братислав Гудурић, Милутин Стојановић, Благоје Цветковић и Милан Миладиновић. Кад су стигли до млина Вељи Ивановића, који је држао и трговину у Житном Потоку, овај се сакрио а партизане је послужила његова жена. Узели су пет пари опанака и Воја Ристић јој је потписао признаницу. Ивановић је иначе био четнички сарадник, па се плашио да су партизани дошли по њега.

При изласку из села, у близини вашаришта, из правца Бреговине јурила је према њима група четника пуцајући из стојећег става. То је, у ствари, била претходница четничког одреда Душа Ђорђевића Бубличког, која је била обавештена да су партизани напустили Радан и дошли

на Пасјачу. Воја Марковић је са овом групом партизана успео да се дочепа потока и тако без губитака стигне у Старо Село. Одмах је наређено да се поседне положај за одбрану. На положај су први истрчали Миле Анђелковић са пушкомитраљезом, Зарија Пауновић, Мика Митровић Чича, Васа Миловановић Китанче, Стојан Ивановић из Г. Дреновца, Петар Михајловић Луња, Ђорђе Мирковић Туркало, Жика Миладиновић, Стојан Радивојевић Дерелега, Света Гавриловић Гавчин и Стеван Венчевић Берза. Они су дочекали четничку претходницу која је избила на вашариште села Житни Поток и ту побола своју заставу. Са неколико рафала из пушкомитраљеза Мила Анђелковића четници су натерани у панично бекство, тако да су и заставу оставили. Убрзо се вратила група четника да узме заставу, али су то њих двојица платила главом. Из правца Бреговине долазила је и четничка главнина, па је претходница опет избила на вашариште и посела положај. Ту су се цео дан припуцавали са партизанима.[25])

После ових чарки са непријатељем, Косанчићка чета, која је претворена у партизански вод, заједно са Горњедреновчанима и Горњебријанчанима посела је положај према селима Ргаји и Широке Њиве, где су се налазили четници Косте Пећанца. Четника је било и у Статовцу.

Чим је пао мрак четници са вашариште су напустили положај и вратили се у правцу Бреговине, а они из правца Широких Њива и Ргаје су остали целе ноћи, те је Косанчићки вод морао бити на опрези, са истуреним предстражама. Остали борци су се сместили у Старом и Новом Ђуревцу.

Ова ноћ (12/13 марта) проведена је мирно. Партизанима је одмор био потребан, а четници су чекали да заједно са недићевцима и Бугарима изврше потпуну блокаду Пасјаче и Белог Камена. У ишчекивању новог дана обе стране су мировале. Морал непријатеља као да је порастао после успеха да натера партизане на повлачење са терена Јабланице и Пусте Реке. Он је довлачио нова појачања и сада оријентисао главне снаге ка Пасјачи. Истина, прочишћавање терена испод Радана, у Пустој Реци и Добричу успориће његову концентрацију и тоталну блокаду партизана на Пасјачи и Белом Камену. То ће бити пресудно за догађаје који ће се нешто касније одиграти. У томе је и био значај маневра и пробоја који је извршен претходне ноћи из Добре Воде. Треба истаћи и то да непријатељ није знао праве намере партизана, а то нису знали ни партизански борци јер је то била замисао оперативног штаба.

Пре зоре партизани су посели положај од Новог Ђуревца — Старог Села — — Шевиша — Гласовика и даље ка источним падинама Пасјаче. Оперативни штаб се налазио у школи на Белом Камену. Још се није ни разданило кад су запуцале прве пушке. Косанчани, Стубљани и Кацабаћани са осталима су изашли на положај и штитили правац Ргај — Ђуревац — Бели Камен. Обиљевачка десетина затварала је правац од села Злата ка Пасјачи.[26]) Пусторечка чета била је оријентисана на правце: Житни Поток — Старо Село — Ђуревац, Житни Поток — Шевиш и Гласовик — Бели Камен. Део Кукавичког партизанског одреда био је источно од села Гласовика.

Четници из правца Житног Потока су већ у зору почели напад на партизанске положаје. Прво су само митраљеском и пушчаном ватром гађали са вашариште, а затим су око 10 часова почели да се спуштају у поток који раздваја Житни Поток и Старо Село. Партизани Пусторечке чете давали су отпор испред Старог Села, Шевиша и Гласовика, али су се под притиском непријатеља повлачили дубље према овим селима. Група бораца на истуреном вису између Шевиша и Гласовика пружала је, на челу са пушкомитраљесцем Вилотијем, снажан отпор тако да четници нису могли да најкраћим правцем избију ка Белом Камену који је био циљ њиховог напада 13. марта. Ту су се нарочито истакли борци Вилотије и Братислав Гудурић. Лево и десно крило чете се повијало, а група на овом вису је наставила борбу и нашла се истурена тако да је непријатељ дејствовао у њене бокове из правца села Шевиша и Гласовика. Без обзира на дату ситуацију, група је све до сумрака остала на вису и задржавала непријатеља и повукла се тек по наређењу.

Овог дана нарочито је била интензивна борба на десном крилу где су се налазили Косанчани, Горњедреновчани, Кацабаћани, Горњебријанчани и Стубљани. Са њима су били и Обиљевчани. Четници из правца Ргаје, Широких Њива и Статовца испољавали су нарочито агресивност. Партизани су зауставили неколико непријатељских јуриша, али су четници и поред

---

[25]) Отоме је изјаву дао аутору Васа Миловановић Китанче, 23. маја 1967. године (свеска I, стр. 75).

[26]) То је аутору изјавио Миша Лакићевић из Обилића.

губитака наставили напад несмањеном жестином. Када је одбијен један од четничких јуриша, партизани су прешли у демонстративни напад са циљем да се унесе забуна у редове непријатеља. Сви борци нису били о томе обавештени, па се десило да су Михајло Митровић Чича и Милан Сретић Јашко кренули стварно у јуриш и успели без отпора да продру у четнички распоред. Занети јуришом, Сретић и Митровић нису ни приметили да су њихови другови остали на својим местима. Тек када су остали сами, видели су у каквој се ситуацији налазе. Лево и десно од њих се појачава борба ,а они су били у позадини четника који су мислили да се ради о њиховима, па нису обраћали пажњу на ову двојицу партизана. Када су четници поново пошли на јуриш, Сретић и Митровић су им се придружили и заједно са четницима викали „Ура!". Пошто су четници у свом јуришу задржани дејством партизана, ова двојица су продужила и нашла се између два положаја. Тек онда су четници видели да се ради о партизанима и почели да туку на њих из пушака. Другови су их препознали па су их штитили док су се дочепали партизанског положаја.[27])

Стеван Венчевић Берза био је најдаље отишао према четницима. Дошао је до доброг заклона и водио дуго неравну борбу са њима. Успео је да погоди четничког командира у официрској доламици и великој шубари. Кад је овај покушао да се подигне, Берза га је докрајчио. Одмах је потрчало десетак четника да извуче свог старешину али су их партизани (Благоје Илић Дрта, Ранђел Стефановић Тоска, Ђорђе Симић Шећерција, Ђока Јовановић Шарло, Бранко Николић Тазин, Божидар Станковић, Душан Лазаревић и други) зауставили. То је искористио Стева Берза да се извуче. На овим положајима остали су до пада мрака, када им је наређено да се повуку.

Овог дана, поред борбе на Пасјачи и Белом Камену, вођена је борба и на Сувој планини код места Ракоши. У овој борби четници су успели да изненаде главнину Бабичког партизанског одреда и да јој нанесу губитке. Тада је погинуло десет партизана а више њих је заробљено. У овој борби погинуо је Божидар Стефановић Тоска из Косанчића, а учествовали су Миле Вељковић и Томо Калођера.

На Белом Камену 13/14. марта

Била је већ ноћ када је већина јединица стигла са положаја на зборно место код школе у Белом Камену, где је заседао оперативни штаб. О томе Милија Радовановић пише: „На Пасјачи је изабрано оперативно руководство с обзиром да су се ту нашла три одреда: наш Јабланички, Кукавички и део Топличког одреда. То оперативно руководство сачињавали су Новак (Васа Смајевић), Мика (Сретен Младеновић, секретар ОК КПЈ за Ниш; погинуо 9. априла 1942. г. у Ргаји), Ленка (Лепа Стаменковић), Милан (Милош Манојловић, командант Јабланичког одреда), Вујадин Блечић, командант Кукавичког одреда, и Бошко (Крстић), заменик команданта Јабланичког одреда".[28]) Интересантно је напоменути да се не помиње у овом извештају да је Ратко Павловић Ћићко био члан оперативног штаба и да је био присуствовао овом састанку. Исто тако се не говори шта је било са Костом Стаменковићем, који је био на Белом Камену.

Они су се договарали куда даље да се иде. Код јединица је било видљиво присуство неизвесности у овој тешкој ситуацији. Састанак се одужио. Чуле су се и приче да влада неслога у оперативном руководству о томе куда кренути. До овог момента сви партизани на Пасјачи били су обавештени да ће се ићи даље на Јастребац и Копаоник. Није било ни хране. Оно што је ко добио од домаћина где је провео ноћ — дели друговима који су остали без хране. Због дугог већања оперативног штаба почела је сумња и неизвесност да нагриза партизанске редове. Тек негде око 21 час састанак је био завршен. О одлукама Оперативног штаба у извештају ОК КПЈ за Лесковац се истиче: „Оперативно руководство донело је одлуку да се вратимо на свој терен. Штабови одреда нису консултовани, већ неколико сати пред полазак обавестили су да треба ићи на свој терен, тако да нису могли ни чете са положаја повући на време".[29])

Изашли су чланови оперативног штаба. Командири чета били су позвани да им се саопшти одлука. По упознавању са одлуком, командири чета су наредили да се јединице построје и припреме за покрет. Борци још нису знали куда ће се ићи. Сви су очекивали да ће ићи према Ко-

---

[27]) На основу изјаве Михајла Митровића Мике Чиче, дате аутору 10. 2. 1968. год. (Збирка, стр. 25—26).

[28]) Изв. ОК КПЈ Лесковац од 9. XI 1942; Зборник докумената НОР, т. I, 4, стр. 159-160.

[29]) Зборник докумената НОР, т. I, 4, стр. 159—160.

паонику. Тек у току марша многи су сазнали да се једна колона враћа преко Гласовика и Новог Момчилова у Пусту Реку а друга преко Статовца ка Радану.[30]) Прву колону су сачињавали Пусторечка чета са остацима помоћних партизанских јединица и делом Бабичког партизанског одреда. Пасјачка чета је ишла са Белог Камена и Јовиних Ливада ка Старом Момчилову. Другу колону су сачињавали: Горњејабланичка партизанска чета са штабом Јабланичког партизанског одреда, чета Кукавичког партизанског одреда и борци из помоћних партизанских јединица из Горње Јабланице.

Борба код Новог Момчилова 14. марта 1942. године

Прва колона застала је у селу Гласовик и дошла до мало хране. Ту су обавештени да непријатеља нема ни у селима испод планине, да су се четници Душана Бубличког повукли за Житни Поток и да у Житорађи има Бугара. Друга обавештења се нису могла добити.

Колона се често прекидала и чело је морало да сачекује уморне борце како би се веза поново успоставила. Тако се ово маршевање одужило. Већ је свитала зора када се претходница приближавала селима Новом и Старом Момчилову. Изненада на безименој коси, која дели Старо и Ново Момчилово, између две партизанске колоне, појавио се одред недићеваца. Чим су угледали партизанску колону која се приближавала Новом Момчилову, официр је питао: „Ко је тамо"? Настала је кратка забуна међу партизанима. На то је неко одговорио: „Овде је четнички одред Корвинског" и упитао недићевце: „Из ког сте ви пука"? То се недићевцима учинило сумњивим, јер четнички одред Корвинског није у то време био на терену Пусте Реке. Уз то и група бораца је почела да се пребацује према шуми, што је учврстило недићевце у уверењу да су то партизани. Да би били још сигурнији, запалили су стог тулузине саденут на једном дрвету.[31]) Чим је букнуо пламен партизани су отворили ватру и недићевци су почели да се повлаче према Дубаву и Коњарнику. Почела је оштра борба. Недићевци нису издржали и дали су се у бекство, а партизани су их тукли у бокове из Новог и Старог Момчилова. У овој борби недићевци су на положају оставили три мртва.[32]) Дошло је до спајања двеју колона које су гониле непријатеља према Дубаву и Коњарнику. Недићевци су у нереду бежали. То су видели Бугари са осматрачница из Житорађе, па су ускоро почели да туку артиљеријом.

Партизани су се поново окупили у Новом и Старом Момчилову и сада се почели договорити куда даље. Према првобитном плану требало се пребацити у села Доње Пусте Реке и тако заварати непријатеља који је вршио концентрацију за напад на партизане на Пасјачи. Сада је донета одлука да се Пусторечка чета са осталим јединицама упути ка Злати, Г. Дубрави и Речици.[33])

Друга колона, коју је сачињавала Пасјачка чета дошла је у Старо Момчилово. Са овом групом био је и заменик команданта Јабланичког партизанског одреда Бошко Крстић, који се касније прикључио Пусторечкој чети. Била је ту и група бораца из помоћних јединица Зоровца у којој је био Јова Лакићевић Јова Курсула, који је у налету на недићевце свратио у једну кућу у Старом Момчилову. Ту је наишао на санитетског референта из Пасјачке чете који је лечио рањеног борца. Јова није поверовао Јовановићу, партизан ском лекару и рањенику, као ни домаћину, да су партизани, већ их је извео из куће и стрељао. Одузео им је кожни капут, санитетски материјал и торбу Јовановића. Ова торба је дошла до руку Косте Стаменковића који се кретао са Пусторечком четом. Из докумената се јасно видело да се ради о партизанском лекару и о рањеном партизану. Зато је предло-

---

[30]) Из изјава Михајла Митровића Чиче, Братислава Гудурића Батиле, Зарија Пауновића, Боке Мирковића Туркала и Живојина Миладиновића.

[31]) Из већ цитиране изјаве Михајла Митровића Чиче, стр. 27—28.

[32]) О томе се говори у извештају недићеваца (Зборник докумената НОР, т. 21, стр. 234). Не може се прихватити податак о 10 погинулих недићеваца, како је то навео др. Миливоје Перовић у књизи „Србија у НОБ-и — Јужна Србија", Просвета—Нолит, Бгд, 1961. г. стр. 147.

[33]) Не одговара историјској истини података који се наводи у књизи „Две хронике из НОБ" аутора Олге Милетић Шевчер и Надежде Јовановић, где се наводи: „Двадесет деветог марта бугарске јединице под командом Борђа Петрова поново су блокирале село" (Коњарник — ММ), а затим се закључује: „Док је блокада још трајала, партизани су пробијајући обруч блокаде код Старог Момчилова и гонећи недићевце дошли скоро до првих сеоских кућа не знајући да су Бугари у Коњарнику". Борба код Старог и Новог Момчилова одиграла се 14. а не 29. марта 1942. године. (Просвета, Бгд, 1957. г. стр. 177—178).

жио да се Јови Лакићевићу суди.[34]) Међутим, пошто је Јова Лакићевић био познати борац и имао сина Благоја у Бабичком партизанском одреду, казна је одложена и он је са писмом упућен Пасјачкој чети Топличког одреда да она изврши казну. Писмо је дошло до руку Јове Лакићевића и он га је прочитао. Зато се није јавио команди Пасјачке чете, већ се вратио кући и крио све док га четници нису открили и ухапсили.[35])

После ове кратке борбе код Новог Момчилова, партизани су се преполовили. Већа група бораца из помоћних јединица напустила је редове партизана и вратила се својим кућама. Тако је група Косанчана преко Границе и Ћуковца дошла у Косанчић, где су их четници одмах ухапсили. То се десило и са групом Кацабаћана, Стубљана, Горњебријанчана и других. Било је и бораца из Бабичког одреда који су били изгубили везу, али су се поново вратили у састав Пусторечке чете, као што је то био случај и са Данилом Бућаном Голубом.

Шарлинска помоћна партизанска десетина вратила се 15. марта на свој терен из састава Пасјачке чете Топличког НОПО.[36])

Са Пусторечком четом изгубили су везу Косанчани: Васа Михајловић, Васа и Добри Миловановић, Ђорђе Симић, Божидар Станковић, Зарије Пауновић, Света Гавриловић и његова жена Перса, Петар Михајловић Луња, Бранко Николић Тозин, Душан Лазаревић, Славко Првуловић, а њима се придружио и Љубиша Глигоријевић,[33])

Од Кацабаћана везу су изгубили и вратили се у село Милоје Спасић и други. Сви преостали Горњебријанчани, осим Војислава Марковића и Благоја Цветковића Миланчета, напустили су тог јутра редове партизана и вратили се у своје село. Проредили су се и редови Стубљана, а кућама су се вратили и сви Обиљевчани[38]).

Једино је група бораца на челу са политичким комесаром Велимиром Манићем Брком, која се одвојила од колоне за време ове борбе. дошла до села Плавца. Манић и 13 бораца сместили су се у кућу Алексе Илића. На тражење да иде до куће, пуштен је борац из Печењевца који је ухапшен и за време саслушавања одао целу групу. Четници су блокирали Плавце и заробили Манића и 13 бораца[39]).

Поново на Славничком вису 14. марта

Проређена колона партизана наставила је кретање између Злате и Г. Коњувца, прошла кроз Г. Дубраву и дошла у Г. Брестовац, Славник и Речицу. Било је већ прошло подне када су партизани поново посели положај на Славничком и Речичком вису. Стигло је и обавештење да у Бојнику има Бугара, да се у Житном Потоку врши концентрација четника, да су на Пасјачу избили четници и недићевци, да има непријатеља и у Орану и другим селима ка Горњој Јабланици. Зато се у овим селима није могло остати, јер је непријатељ могао да концентрише веома брзо крупне снаге и да изврши напад на партизане.

У Речици, Славнику и Брестовцу извршена је реорганизација јединица. Сви борци из помоћних партизанских јединица постали су активни партизани Пусторечке чете. Од Косанчићког вода формиране су две десетине на челу са десетаром Стевом Венчевићем Берзом и Ђоком Марковићем Туркалом и политичким делегатом Милутином Станојевићем из Г. Дреновца. Група Стубљана на челу са Велимиром Тасићем Зеком ушла је у састав једног од водова Пусторечке чете. Воја Марковић је постао командир вода, заједно са Габарским. Братислав Гудурић је већ раније био, а Милан Миладиновић је још на Пасјачи постао борац Пусторечке чете. У овој чети из Кацабаћа су били Обрен Митић Бане и из Стубле Драгомир Стоиљковић.

У рану зору 15. марта 1942. године јединице су поново поселе Славнички и Речички вис, а команда ових јединица налазила се иза положаја. Око 12 часова наређено је да се јединице повуку са положаја.

---

[34]) На основу изјаве коју је дао аутору Зарије Пауновић, крајем 1965. године. („Косанчић и околина у НОР", св. II, стр. 103).

[35]) Јова Лакићевић је стрељан од стране четника код гробља села Косанчића, априла 1942. године. Четници су га пре убиства страховито мучили.

[36]) Х. Ракић: „Хронологија догађаја из НОР и народне револуције у бившој општини Брестовац 1941—1945", Лесковачки зборник, т. VI, стр. 80.

[37]) Из изјаве Божидара Станковића дате аутору 2. 10. 1966. („Косанчић и околина у НОР", св. II, стр. 115).

[38]) То је изјавио аутору Перо Митровић из Обилића 9. 6. 1971. г. („Косанчић и околина у НОР", св. III, стр. 150)

[39]) О овом догађају изјаву аутору је дао Тихомир Павловић Дика из Плавца, 25. I 1971. (Исто, св. стр. 174)

Упућена је патрола ка Вујанову, која је на улазу у село наишла на коњичку недићевску патролу из Орана. Партизани су отворили ватру и недићевска патрола је побегла спуштајући се у кањон Вујановачке реке, те се извукла без губитака. Пусторечка чета је дошла у Вујаново и ту остала до пада мрака, а затим се пребацила у Гусинце.

Борба на Магашу 17. марта

Ноћ су партизанске јединице провеле у Гусинцу, Магашу и Доброј Води, где се налазио део штаба Јабланичког НОПО. Команда Пусторечке чете налазила се у Гусинцу. Сутрадан су патроле слате у више праваца, а поседнут је и положај од Ивања преко Гусинца до изнад Магаша и према Драгом Долу. Извештаји су стизали да непријатеља има у Орану, Бојнику, Д. Коњувцу, Житном Потоку, Бублици, Статовцу и да се врше припреме за поновни напад на партизане. Стизала су и обавештења да непријатељ врши хапшење припадника помоћних партизанских јединица и одборнике народноослободилачке власти, да успоставља своју општинску власт, те да враћа на дужност кметове по селима. Истовремено је непријатељ вршио и организацију сеоских четничких стража у које су ступали и неки припадници помоћних партизанских јединица.

Шеснаестог марта јединице Пусторечке чете провеле су цео дан на положају без борбе. То је утицало на Команду Пусторечке чете да не врши дубља извиђања и не премешта јединице на друге положаје. Веровало се да непријатељ још није спреман да тако брзо изврши прегруписавање својих јединица поново према Радану. Ово ће имати тешке последице чим осване 17. март.

Водници и десетари су уочили опасност, па су у својим секторима организовали обезбеђење и извиђање. Тако је политделегат Александар Вуксановић Тадија из Петровца, секретар актива СКОЈ-а у Пусторечкој чети, одмах ујутру упутио у патролу према Магашу два члана СКОЈ-а Братислава Гудурића и Милана Миладиновића.[40]) Ови су дошли до десетине Косанчана и ту се мало задржали. Са брда су уочили неко комешање у Магашу. Видели су и групу жена и помислили да се ради о некој светковини. У ствари, то су недићевци и четници терали испред себе жене и камуфлирали свој борбени распоред. Гудурић и Миладиновић су се враћали да пренесу обавештење, али је командир Пусторечке чете у међувремену добио обавештење и са друге стране да се креће непријатељева колона из правца Г. Брестовца ка Магашу, као и из Орана према Ивању и даље ка Радану. Одмах је извршио распоред јединица. У сусрет четницима упутио је једну партизанску десетину која је требала да пређе преко овеће чистине и поседне положај на другој коси. То је било негде око 8 сати ујутру. Када је партизанска десетина дошла близу шуме, чули су се четнички пуцњи. Ту је погинуо Драгомир Стоиљковић из Стубле и Михајло Максимовић Спирка из Лесковца, а било је и рањених. Једном рањенику су пришли Лидија Мајер Мира и Коста Сретић Цеки и понели га у шуму, где су га превили. Затим су пошли да помажу осталим рањеницима, али су наишли на четнике који су им наредили да баце пушке и да се предају. Као по договору, обоје су бацили пушке и почели бежати на разне стране. Четници су појурили за Миром и успели да је заробе, а Коста Сретић се извукао и кроз шуму успео да се прикључи осталим борцима из Косанчићке десетине. Ту су четници заробили и шест партизана: Божидара Милосављевића Радојицу, Благоја Чанкова Вардарца, Бранка Николића из Лапотинца, Александра Голубовића из Дубраве, Чедомира Момчиловића и Славољуба Ђорђевића и одвели их са Лидијом Мајер Миром у Магаш.

Главнина четника и недићеваца ишла је ка месту где се налазио Косанчићки вод који је прихватио борбу. Успели су да задрже надирање непријатеља и омогуће да Коле Ђурашиновић из Гусинца заузме положај на коси Падина и спречи намеру непријатеља да освајањем доминирајућег врха окружи потпуно партизане на положају према Магашу и Ивању. Са овим храбрим митраљесцем био је и Михајло Митровић Чича, десетар Бабичког партизанског одреда.

Четници су се појавили и из правца Боринца, тако да су партизани имали само једину могућност да се извуку ка Доброј Води, Стругару и дубље ка Радану. Избијање Колета Ђурашиновића на косу појачало је и положај партизана према Гусинцу. Међутим, док су се Косанчани, Горњедреновчани и други борили и задржавали непријатеља, Коле је отварао митраљеску ватру и на партизане, јер је положај био изломљен а није знао где се налазе његови.

[40]) На основу изјаве Братислава Гудурића дате аутору 6. 5. 1967. („Косанчић и околина у НОР", св. I, стр. 34)

ви другови. То је умањивало ефикасност борбе партизана[41]).

Водила се неравна борба на центру распореда. Косанчани, на челу са Стевом Берзом, извршили су јуриш и почели да потискују недићевце који су давали жесток отпор. За време ових борби погинуо је Душан Сретић[42]). Он је ту на положају и остао. У току извлачења био је тешко рањен Милутин Стојановић, политички делегат десетине, студент технике из Г. Дреновца. Пришли су му Стојан Ивановић и Мика Ивановић да га извуку, он их је молио да га оставе. Другови су га ипак донели до шуме, али је већ био умро[43]).

У тој борби Воја Марковић, командир вода, био је рањен у руку, али је наставио борбу. Са њим су ту били и Благоје Цветковић и Спира Величковић Колација.[44]) У јуришу који је уследио партизани су успели да пробију непријатељев положај. За време пробоја био је на левом крилу рањен Стеван Венчевић Берза у десни образ[45]). Остао је на положају без обзира на рањавање. Десетина Косанчана у којој је био и Милан Сретић Јашко кренула је да испита кога има у једној кући села Гусинца према Магашу. Када је Сретић прилазио кући видео је четника како нишани на њега. Он је узвикнуо: „Не, наши смо!". Четник није видео партизанске ознаке на њему и поверовао је. Спустио је пушку и кренуо усусрет Сретићу који је тада опалио из пушке и убио издајника. После тога је искористио забуну насталу код четника и дотрчао до куће, јер натраг није смео пошто је била чистина. Један од четника је повикао: „Бандит, ухватите га живог!. Пришли су кући са обе стране, али нису смели да се појаве иза ивице зграде. Чим би се појавили, Мића би пуцао у њих. Четници су пуцали и псовали партизане. Иза Сретића на стотинак метара у заклону су били Ђорђе Мирковић Туркало, Живојин Миладиновић, Ђока Јовановић Шарло, Сава Илић Дрта и Ранђел Стефановић Тоска који су то посматрали и пружили му заштиту када је остао без муниције. У тој ситуацији Мића се послужио лукавством и почео да „командује": „Туркалова десетина јуриш лево! Берзина десетина заломи десно!" Четници су престали да пуцају и Мића је искористио тај предах да дође до својих другова[46]). Затим су се сви вратили у партизански распоред, према кући где се налазила команда Пусторечке чете. Међутим, из тог правца су наилазили четници враћајући се ка Магашу. Испред свих је био недићевски поручник и почео да виче на групу партизана, мислећи да су четници: „Мајку вам вашу, ми горе изгибосмо а ви ту седите!" Место тога одговора Мића му је наредио да дигне руке увис и преда се. Тек тада је поручник видео да се ради о партизанима. Потегао је пиштољ, али је већ било касно. Ђока Мирковић је био бржи — убио га је. Затим је наишао један старији четник коме је Ђока Мирковић наредио да стане, а када овај није хтео — и њега је убио. На њему је нашао ћебе Благоја Чанкова Вардарца, те је било јасно да је овај убио или заробио Вардарца. Ту су убијена још три четника и партизани су успели да се пробију у позадину непријатеља.

И на другим деловима фронта борба се настављала, али недићевци и четници нису били више тако упорни. Претрпевши губитке ,почели су око 15 часова да се повлаче према Магашу. Владимир Живковић Бели и Милан Миладиновић су враћени да изнесу рањеног Стеву Венчевића Берзу. Нашли су га тешко рањеног како лежи потрбушке. Једва су га донели до једне шуме и ту га оставили. За све то време непријатељ их је гађао са једне косе. Вратили су се друговима и рекли где су оставили Стеву, јер је био тежак да се носи. Одмах су по њега пошли Владимир Живковић, Живојин Миладиновић и Ђорђе Мирковић Туркало, али га нису нашли и вратили су се необављена посла. После тога је Туркало рекао једном мештанину из Гусинца где се отприлике налази Венчевић, претпостављајући да је умро и наредио му да га сахрани. Овај је сутрадан отишао да тражи Венчевића али га није нашао. Када је свануло, Венчевић је дошао до једне куће и сакрио се у плевњу. Када је осмотрио и видео да никога нема, јавио се домаћину који га је превио и поново сакрио. Код њега је Стева остао неколико дана на нези и лечењу.

Падао је први сумрак и партизани су се сакупљали више села Гусинца на путу за Дору Воду. Вођен је разговор о борби. Дознало се да су погинули Душан Сретић

---

[41]) Из изјаве Милана Сретића („Косанчић и околина у НОР", св. I, стр. 129)

[42]) О погибији Душана Сретића аутору је саопштио Владимир Живковић Бели, који је учествовао у тој борби.

[43]) Види: „Хронологија 1903—1945", Лесковац, 1961. г., стр. 117.

[44]) Из изјаве Радета Јанковића, која се налази код аутора.

[45]) Из изјаве Боке Мирковића, која се налази код аутора.

[46]) Из изјаве Боке Мирковића Туркала, Милана Сретића и Владимира Живковића, које се налазе код аутора.

Ћелеш и Милутин Стојановић, али се за неке није знало ништа. Није било вести шта је са Божом Милосављевићем Радојицом, Лидијом Мајер Миром, о којој Која Сретић није могао ништа одређено да каже, Благојем Цанковим Вардарцем, Бранком Николићем из Лапотинца и другима.

Поново у Доброј Води 17/18. марта

Све јединице Пусторечке чете нашле су се у Доброј Води. Ту су остале да преноће. Неколико партизана је погинуло. Тек сутрадан су сви борци сазнали за драму која се догодила у Магашу са заробљеним Божом Милосављевићем Радојицом из Косанчића, Благојем Чанковим Вардарцем из Македоније, Бранком Николићем из Лапотинца, Чедомиром Момчиловићем из Г. Брестовца, Александром (?) Голубовићем из Г. Дубраве, Славољубом Ђорђевићем и Лидијом Мајер-Весовић, ученицом гимназије. Стигла су обавештења у току ноћи да су сви стрељани у Магашу, сем Лидије Мајер коју су недићевци и четници повели са собом. Поред ових, у борби на Магашу погинули су: Душан Сретић из Косанчића, Милутин Стојановић из Г. Дреновца, Драгомир Стоиљковић из Стубле, Михајло Максимовић из Лесковца и Миливоје Игњатовић из Бучумета, који је заробљен као тежак рањеник и убијен у кући где се налазио. Рањени су били Војислав Ристић, командир чете, Обрен Митић Бане, из Кацабаћа, у руку, Воја Марковић из Г. Бријања у руку, Стеван Венчевић Берза у лице и Сима Стојановић из Бојника.

То су били дотада највећи губици Пусторечке чете и Јабланичког партизанског одреда у целини [47]). Велика небудност имала је тешке последице и то нарочито на опадање морала код партизанских бораца. Истина, нико није напустио редове у току борбе, али је смањен борбени морал.

На Радану (Стругари) 18. марта

У првим јутарњим часовима Пусторечка чета се пребацила на Радан и сместила у разрушену стругару. Понела је довољно хране. После састанка дела штаба Јабланичког партизанског одреда и команде Пусторечке чете, одржавани су састанци по десетинама. Овим састанцима по десетинама су присуствовали политички комесар чете Милоје Атанацковић и командир Воја Ристић. Објашњавана је ситуација и будући задаци а вршена и анализа неуспеха у борби код Магаша.

После ових састанака Воја Ристић је позвао Благоја Илића Дрту и Ранђела Стефановића Тоску, као најстарије партизане из Косанчића, и убедио их да се врате у село и скривају док не прође непријатељска офанзива. Истог дана упућени су и Милан Момчиловић и Игњат Миљковић из Лапотинца да иду на терен и раде на сузбијању четничке и недићевске пропаганде која је узимала све већег маха. Поколебани неуспесима борци помоћних партизанских јединица почели су да ступају у четничке месне страже, како би избегли репресалије.

Код Доњег Коњувца 19. марта

Пусторечка чета је у сумрак, кренула са Радана. Чета се краће време задржала у селу Гусинцу, а затим наставила маршевање ка долини Пусте Реке, обилазећи села Магаш и Г. Брестовац. Претходница је била ојачана а патроле истурене више него обично. Чета је прошла између Славника и Брестовца, прешла Пусту реку код млина близу Речице и стигла у повећи шумски забран једно два километра од цркве у Д. Коњувцу. Још није било ни свануло кад је чета стигла. Одмах је организовано обезбеђење на ивици шуме. Стигло је и обавештење да у Д. Коњувцу има недићеваца Јове Драговића. То је тражило још већу опрезу и будност.

Када се разданило, стража је видела једну жену из Д. Коњувца на стази према Г. Брестовцу која је водила кроз шуму. Жена је приметила наоружану групу партизана, уплашила се и почела да бежи. Партизани је нису могли стићи а нису смели да пуцају за њом. Одмах је дата узбуна и наређен повратак на Радан[48]). До овог момента је било предвиђено да се у овој шуми предани и у току ноћи настави покрет ка Доброј Води. Сада се морало по дану ићи за Речицу. У овој ситуацији мештани Речице су испољавали велики страх, који је захватио и борце помоћног партизанског вода овог села. Сељаци су дали

---

[47]) У извештају ОК КПЈ за Лесковац од 9. XI. 1942. о овој борби се каже: „У једној борби код Магаша једна наша чета је изгубила 14 другова, највећи губитак нашег одреда до тада". (Зборник док. НОР, т. I, 4, стр. 160). Аутор је установио да је у борби на Магашу погинуло 11 партизана а један заробљен.

[48]) О овом догађају аутору је дао изјаву Братислав Гудурић Батила 6. 5. 1967. г. (св. I, стр. 35). Ову историјску чињеницу потврдио је аутору у својој изјави и Михајло Митровић Чича 12. 2. 1968. г. (Збирка М. Митровића Чиче, стр. 28).

хране партизанима ,али су их молили да напусте село. Команда Пусторечке чете је наредила покрет према Славничком и Речичком вису, а затим за Вујаново.

У сусрет 27. марту 1942. године

У Вујанову је Пусторечка чета остала два дана. Из овог села, по одобрењу команде ове чете, отишли су Косанчани: Коста Сретић Цеки, Ђорђе Мирковић Туркало, Милан Миладиновић Пљака и Миле Анђелковић, а из Стубле група бораца на челу са Велимиром Тасићем Зеком. Из Доњег дела Пусте Реке остали су у чети Братислав Гудурић Батила, Воја Марковић Чапајев, Благоје Цветковић Бале, Михајло Митровић Чича, Милан Сретић Јашко и Спира Величковић Калајџија.

Стеван Венчевић Берза се у Гусинцу опорављао од задобијене ране у борби на Магашу. Пошто су четници крстарили и „чистили" терен, дознали су да се у Гусинцу крије рањени партизан. Били су готово тачно обавештени ко скрива партизана. Дошли су и тукли домаћина, који није хтео да ода Стеву. Пошто се Стева налазио у плевњи, чуо је све шта се дешава. Није могао да издржи батинање домаћина, изашао из скровишта и предао се четницима. Ови су га повели собом до Лебана, где је био два дана у затвору, а затим га спровели у Лесковац. Четници су заробили и рањеног партизана Обрена Митића из Кацабаћа, 24. марта 1942. године, и спровели га у Лебане, а затим у Лесковац. Митића је скривала породица Беатовић[49]).

Из Вујанова Пусторечка чета се кретала још неколико дана селима испод Радана, све до 27. марта 1942. године, када је штаб Јабланичког партизанског одреда донео одлуку да се одред разбије на мање групе и скрива до проласка непријатељеве офанзиве. У ствари, то је било расформирање одреда, што се тиче последица, иако ће Јабланички одред одржати континуитет свог постојања све до преименовања у Први јужноморавски одред. Са овом одлуком нестала је и Пусторечка чета.

Из одреда су се тада вратили Братислав Гудурић Батила, Михајло Митровић Чича и Милорад Вељковић Миле. Воја Марковић Чапајев, Благоје Цветковић и Спира Величковић Калајџија су се крили по Доброј Глави, Стубли и Д. Дреновцу.

Ситуација у доњем делу Пусте Реке после борбе на Магашу

Пуста Река се поново нашла под окупацијом. Непријатељ је већи део територије покрио својим снагама. Успоставио је своје гарнизоне у Бојнику (Бугари), Косанчићу (четници), Доњем Коњувцу (Четници и недићевци Јове Драговића), у Житном Потоку (Бугари), у Брестовцу (Бугари), у Пуковцу (четници), у Печењевцу (Бугари и четници).[50]) Непријатељ је хапсио и вршио терор над припадницима месних партизанских јединица, одборницима НО власти и становништвом. Активирали су се сви издајници и поново успостављена окупаторска власт. У Косанчићу је за председника општине постављен Никодија Младеновић, човек који је увек жудио за влашћу а није могао то да постигне од Владе Ивановића. У Д. Бријању је за председника постављен Добросав Стојковић, који је то искористио да искали свој бес за све животне неуспехе и потцењивање које је доживљавао од својих мештана. Своју активност је сада развио и Влада Ивановић деловођа општине Косанчић. Упоредо с тим, четници организују и мрежу месних четничких стража: у Косанчићу, Г. Бријању, Ћуковцу, Г. Дреновцу, Д. Бријању, Стубли, Кацабаћу и другим селима према пруси Ниш—Лесковац. Тако су четничким стражама била покривена готово сва села доњег дела Пусте Реке.

После неколико дана од повратка Милоја Спасића са положаја код Новог Момчилова, 14. марта 1942. године, дошли су четници на челу са четовођом Миланом Радуловићем и ухапсили га. У Косанчићу су већ били ухапшени: Зарије Пауновић, Васа Миловановић, Перса Гавриловић која је била у другом стању и породила се у затвору, Ђорђе Симић, Божидар Станковић, Душан Лазаревић, Бранко Николић Тасин и Љубиша Глигоријевић. Заједно с њима је ухапшен и Божидар Ђикић из Стубле, Милутин Пауновић из Косанчића, Стеван Војиновић из Г. Дреновца и Бошко Ристић из Г. Бријања. Да би увећали своје „подвиге", четовођа Милан Радуловић је измислио неку борбу код Кацабаћа и Косанчића. Ову лаж је пренело и недићевско гласило „Ново време" од 31. марта 1942. године: „Лесковачки четнички одред под командом четовође Милана Радуловића сукобио се код села Кацабаћа и Косанчића са комунистичком бандом. Четници су успели да опколе 80 бандита, међу којима се налазио и неки бакалин из села Кацабаћа, у друштву са поштанским службеником из

[49]) Из аутобиографије Обрена Митића Банета; препис код аутора.

[50]) Види: Хранислав Ракић — „Хронологија догађаја из НОР и народне револуције на територији бивше општине Брестовац".

села Косанчића".[51]) Све ухапшене су четници спровели до лесковачког затвора. У Брестовцу су се над ухапшеницима „јуначили" и бугарски фашисти.[52])

Четнички одред у Косанчићу имао је три вода. Командир вода смештеног у кући Синадина Анђелковића био је Милан Радуловић; командир вода у кафани „Последњи грош" био је Церовић, а командир трећег вода, смештеног у кући Владе Ивановића, био је војвода Данило Голубовић. Четници су направили импровизовани затвор у дворишту Владе Ивановића.[53]) Затварали су партизане у празну стају и ту их тукли: Благоја Илића Дрту, Милана Сретића Јакшу, Васу Миловановића Китанчета, Ђорђа Марковића Туркала, касније, и Ранђела Стефановића Тоску кога су четници открили и ухапсили у кући Митровића у Г. Бријању на доставу горњебријанске четничке straже.

Четници су поставили стражу близу куће Војислава Марковића, командира Друге пусторечке чете, који се са Благојем Цветковићем и Спиром Величковићем Калајџијом крио у Д. Дреновцу, Стубли и Доброј Глави. Једне ноћи дошло је до оружаног сукоба између горњебријанске четничке straже и четника из одреда Данила Голубовића који су хтели да поставе заседу близу куће Војислава Марковића. У овом сукобу није било жртава, јер су се убрзо споразумели. Једном су четници били обавештени да се Воја и Благоје крију на Доброј Глави, па су направили потеру и „чистили" терен, а за то време партизански борци су били у Стубли. Гонећи Воју Марковића и Благоја Цветковића, четници су стигли и у Д. Дреновац, али нису успели да их изненаде и ухапсе.

У Г. Бријању четници су ухапсили сина и жену Воје Марковића и отерали их за Лебане претећи да ће их стрељати ако се он не преда. То је довело до колебања код Воје Марковића и он је преко горњебријанске четничке straже успоставио контакт са четничким војводом Драгутином Живковићем из Пуковца, који му је гарантовао живот. Верујући четнику чијем сину је спасао живот, Воја се заједно са Благојем и Спиром предао четницима у Пуковцу. У Пуковцу су остали неколико дана, па су их четници спровели до Крушевца, где се налазио штаб Косте Пећанца,[54]) где су и стрељани.[55])

У Печењевцу је развијао четничку активност Бора Поповић, али у томе није имао већег успеха. Залагао се за четнички покрет Драже Михајловића, који је тек продирао на југ Србије.[56])

Четници су једном приликом били обавештени да се у Граовцу крај Лапотинца крије командир Пусторечке чете Воја Ристић, па су пошли у потеру. Међутим, Ристић се на време извукао из четничке блокаде.

По селима су четници, заједно са представницима њихове власти, одржавали конференције на којима су говорили о потреби да се очува ред и мир, да је партизански покрет пропао, да су Немци јаки, да ће убијати оне који помажу партизане, да треба чекати док се велике силе не разрачунају, итд. Међу четницима је била јако развијена и организација Драже Михајловића, па су у том правцу и ширили пропаганду, без обзира што се радило о четничком одреду из састава Косте Пећанца.

Непријатељ о мартовским борбама 1942. године

Бугарски фашисти, недићевци и четници Косте Пећанца вршили су веома интензивне војне и политичке припреме за своју офанзиву на слободну територију југа Србије. У наређењима су тражили да се за уништење комунизма користе сва средства и примењују драстичне казне према заробљеним партизанима и њиховим породицама. Тако Коста Пећанац у наређењу од 23. II 1942. тражи од четника да при „покретима и претресу у борби са комунистима из села покренути све мушкарце од 16 до 80 година да иду пред одредима" а породице партизана „изводити из куће које ће понети само оно што им је најпотребније и без тешкоћа за пут и ове истаћи пред одредима за улазак у наредно село које се напада".

---

[51]) Види „Ново време" бр. 280, стр. 3; Миливоје Спасић је држао бакалску радњу, а Зарије Пауновић је поштански службеник.

[52]) Из изјаве Зарије Пауновића, која се налази код аутора (св. I, стр. 106).

[53]) О томе изјаву дао аутору Василије Михајловић 2. 5. 1971. (св. II, стр. 159) и Влајко Цветковић из Косанчића у изјави од 9. 5. 1966. (св. II, стр. 75—79).

[54]) Према изјави Пере Марковића аутору од 27. 12. 1966. г. Војо је био међу првима у четничком одреду Косте Пећанца и за време борбе на Пасјачи 1941. г. био заробљен и прикључио се партизанима. Зато га је Коста Пећанац хтео лично да казни.

[55]) Има две верзије о стрељању. Једна, реалнија, да је стрељан 12. 4. 1942. у Крушевцу, а друга да су их четници скинули из воза код Малошишта и стрељали.

[56]) Хранислав Ракић: „Хронологија догађаја из НОР и народне револуције у бившој општини Брестовац 1941—1945", Лесковачки зборник, т. VI, стр. 80.

У истом наређењу изричито се наглашава: „Заробљене комунисте без икаквог саслушања убијати одмах на лицу места“.[57]) То је остварење наређења немачких фашиста који су у више наврата истицали да заробљене „устанике треба начелно обесити или стрељати“.[58]) Слична наређења издавале су и команде недићевских јединица, а бугарски фашисти су већ показали своја злочинства у Бојнику, Косанчићу, Беланов цу и Печењевцу фебруара 1942. године.

Заједно са груписањем снага и вршењем војних припрема непријатељ је појачавао пропагандну и обавештајну активност. Непријатељева штампа је била свестрано ангажована у припремама за напад на партизане. Писане су лажи о понашању партизана, о стању на слободној територији, да борбу воде Јевреји и Цигани, итд.[59]) Објављен је чланак у „Новом времену“ о хапшењу дела горњедреновачког партизанског вода,[60]) измишљене велике борбе,[61]) изношене неистине о начину вођења борби,[62]) своја зверства приписивана партизанима, итд. Поред праћења војних дејстава, штампа је доносила написе о активности издајника на преваспитању људи и деце од комунизма. Држани су разни пропагандни говори, састанци по школама, одржавана антикомунистичка предавања, увеличавани успеси Немаца на источном фронту, писано о комунистичкој страховлади у Совјетском Савезу и изношене „чињенице“ о породици, колективној својини и сл. Све је то било усмерено да се непријатељске војне јединице што боље политички припреме за вршење злочина над становништвом и заробљеним партизанским борцима, као и да се припреми јавно мњење за одмазду која се унапред припремала по заузимању делова слободне територије.

Непријатељ с правом говори да је акцију „оружаних одреда против комуниста у околини Прокупља, Куршумлије и Лебана“ отпочео 3. марта.[63]) Појединачни напади на ивицу слободне територије почели су крајем фебруара и почетком марта. О томе говори и наведени податак да је ухапшено 13 бораца Горњедреновачког вода. Било је и других испада непријатељевих оружаних снага према слободној територији. У извештају од 10. марта се указује да су недићевци дошли на линију „Косанчић— Житни Поток—Товрљане“ на којој се воде жестоке борбе, да се партизани налазе на положају „село Бојник—села Славник—пл. Радан, куда покушавају да се преко Гајтана пробију у правцу Доброг Дола и Подујева“.[64]) Оваква процена није одговарала намерама партизана и то ће олакшати пробој из обруча у току ноћи 11/12. марта према Пасјачи. И по дејствима 10. и 11. марта непријатељ је форсирао своје лево крило из правца Медвеђа—Леце—Гајтан—Петров вис и успео да потисне партизанске снаге и угрози њихову позадину фронта који су држали код Ивања—Гусинца и Магаша. Непријатељ је појачао и обавештајну делатност. Његови шпијуни и агенти продирали су на слободну територију и долазили до података. Било је и оних који су се уплашили од бугарских зверстава па су бежали у градове и неки од њих били извор података о партизанима за непријатеља. Тако је повећа група Кацабаћана отишла за Лесковац, а међу њима и поједини припадници помоћне партизанске чете.[65]) Опала је и будност на обезбеђењу слободне територије у доњем делу Пусте Реке. Све је то олакшало деловање непријатељској обавештајној служби. У извештају од средине марта говори се о борбама код Новог и Старог Момчилова, у коме се каже: „У борбама са комунистима у Старом Момчилову, у срезу Добричком, погинули су добровољци: наредник Бошњак Грујица и ре-

---

[57]) Зборник докумената НОР, т. I, 3, стр. 347.

[58]) Из наређења команданта оружаних снага за Југоисток. Зборник докумената НОР, т. I, 3, стр. 406.

[59]) Тако се писало да су у борби убијани само Јевреји и Цигани и да је међу њима био и покоји Србин. Види: „Ново време“ од 10. 4. 1942. год. где се насловом то казује: „Циганин-комунист џелат у Јабланици“.

[60]) О томе је писало „Ново Време“ од 6. марта 1942. г.

[61]) Била је измишљена велика борба код Косанчића и Кацабаћа. (Види: „Опкољени бандити“, „Ново Време“ од 31. 1. 1942. г.).

[62]) Видели смо да је Коста Пећанац наредио да испред четника иду породице партизана и мушкарци од 16—80 година, што се у току борбе и дешавало. У „Новом времену“ од 29. марта 1942. г., међутим, пише: „Осмог овог месеца доживеле су владине снаге један страховити призор. Пре почетка напада гонили су зверови-комунисти пред собом 700 сељака, жена и деце који су им служили као живи зид“. Ове лажи није потребно ни демантовати, али је чињеница да су четници и недићевци дошли у Магаш терајући испред себе жене и децу што је изазвало забуну код бораца Пусторечке чете.

[63]) Преглед одељења за државну заштиту Недићеве владе, средином марта 1942. године о борбама и акцијама НОП одреда; Зборник докумената НОР, т. I, 3, стр. 387.

[64]) Изв. Команде Српске државне страже од 15. марта 1942. г. Зборник докумената НОР, т. I, 3, стр. 392.

[65]) На основу изјаве Милана Ивановића, дате аутору 13. 8. 1971. (св. Ш, стр. 12).

дови Додеровић Антоније и Дурковић Б. Мирко".[66]) Подаци о броју погинулих недићеваца су тачни. У извештају одељења за државну заштиту Министарства унутрашњих послова Недићеве владе од средине марта износе се лажни подаци о борбама вођеним „од 14—19 о.м. са комунистима у Јабланици" где је по њима убијен „71 партизан, рањено око 70 и живи ухваћени 65".[67]) Ови подаци се односе на борбу на Магашу, где је погинуло 5 и стрељано 6 партизана, а Лидија Васовић Мира заробљена. Истовремено су умањивани губици четника и недићеваца. Говори се да у мартовским борбама „које су водили четници и добровољци погинуло је 11 четника и добровољаца (међу којима је један официр) а 6 их је рањено."[68]) Само у борби на Магашу било је толико убијених непријатељских војника и официр-поручник кога је убила група бораца из Косанчићког партизанског вода. О овим борбама и губицима партизана фантастичне цифре је изнело „Ново време" у броју од 29. марта. По овом листу само за време борби до 15. марта „поубијано је 140, а рањено 180, заробљено 120 и предало се преко 800 комунистичких бандита."[69]) У овом напису говори се и о борби код Вујанова, где је тобоже уништено „даљих 23 комунистичких бандита".[70]) Ову борбу водиле су помоћне партизанске јединице из доњег дела Пусте Реке, заједно са Пусторечком четом и није било ни рањених ни погинулих бораца. Наводи се и борба код Магаша поводом заробљавања Лидије Васовић Мире, где у „Новом времену" у броју од 31. марта пише: „Српски одреди су наступали даље према Пустој Реци све до села Магаша, где су се сукобили са другом (прва је горњојабланичка — ММ) комунистичком групом. У борби која је трајала око један час поубијано је преко 30 комуниста и 6 их је ухваћено."[71]) Није тачан ни податак о броју непријатељских јединица које су учествовале у мартовским борбама 1942. године. Наводи се број од 990 војника.[72])

Користећи постигнуте успехе у привременом освајању слободне територије у Топлици, Добричу, Пустој Реци, Јабланици, Поречју, Бабичком и другим крајевима на југу Србије, непријатељ је развијао веома интензивну антикомунистичку пропаганду по селима и градовима. Вршио је и репресалије како би застрашио становништво и припаднике месних партизанских јединица. Ова активност није остала без одраза и биће превладана повећаном активношћу партизанских јединица и радом организација Комунистичке партије и Савеза комунистичке омладине, које ће се брзо средити и наставити борбу за подизање морала становништва и све више покривати територију организацијама Народноослободилачког фронта, организацијама жена и омладине, што ће бити од великог значаја за предстојеће борбе у 1942. години.

---

[66]) Зборник докумената НОР, т. I, 21, стр. 234.

[67]) Исто,т. I, 3, стр. 409.

[68]) Исто, стр. 425.

[69]) „Ново време", год. II, бр. 279, стр. 3.

[70]) „Ново време", год. II, бр. 279, стр. 3.

[71]) Исто, бр. 280, стр. 3.

[72]) Зборник докумената НОР, т. I, 3, стр. 424. Међутим, и број који се наводи у многим радовима који се баве овим периодом НОР и револуције — да је преко 20.000 непријатеља нападало на слободну територију није сасвим поуздан.

Milan M. Miladinovitch

LUTTES EN MARS DANS LA PARTIE INFÉRIEURE DE PUSTA REKA

La partie inférieure de Pusta Reka était le champ des luttes acharnées dans les premiers mois de 1942. L'auteur écrit sur le developpement du mouvement libérateur et observe en détail toutes les actions des combatants de la guerre de libération et aussi les offensives des forces occupantes et des kvislings.

Никола П. Илић

Дневник Николе Суботића о борбама и акцијама Једанаесте српске бригаде 24. дивизије НОВЈ

Једанаеста српска бригада формирана је почетком маја 1944. године у селу Турјану, у Пустој Реци, од теренских батаљона Првог јужноморавског партизанског одреда. При формирању имала је три батаљона (Први пусторечки, Други топлички и Трећи горњојабланички). Убрзо је формиран и четврти батаљон. Јула месеца бригада је имала око 500, а почетком јануара 1945. године 2765 бораца. Командант бригаде био је Миле Ћаловић, политички комесар Драгослав Радојичић, а заменик политичког комесара (секретар бригадног комитета — партијски руководилац) Петар Гогић Мићун.[1]) Њен састав чинили су борци са устаничке територије, углавном Пусте Реке и Јабланице. До 10. јуна 1944. дејствовала је под непосредном командом Главног штаба НОВ и партизанских одреда Србије, на терену Пусте Реке, и према комуникацији Ниш—Лесковац, а потом до краја рата у саставу 24. српске дивизије.

У борбама са немачким и бугарским окупаторским снагама, четницима, Српском државном стражом и јединицама Српског добровољачког корпуса, Једанаеста бригада се нарочито истакла у нападу на немачки аеродром код Лесковца ноћу 24/25. маја 1944, којом приликом су Немци имали око 50 погинулих. Тада је уништено 7 авиона, авио-радионица, хангари, 32 камиона, велика количина бензина и неколико магацина с опремом и авиомеханизацијом. Заплењено је 80 пушака и неколико митраљеза. Бригада је имала једног рањеног борца. Бригада се, поред тога, истакла и у борбама: против делова бугарске 27. дивизије крајем јуна, на планини Радану и код Петровца, потом у топличко-јабланичкој операцији јула месеца, па приликом борби за ослобођење Лебана 19. и 20. августа, кад је похваљена од Главног штаба НОВ и ПО Србије, и у нишкој операцији у октобру. У борби против јединица бугарске 27. дивизије код села Печењевца 3/4. септембра, запленила је 13 митраљеза, један минобацач и 110 пушака, а заробила 76 фашистичких војника. У борбама против делова немачке групе армије „Е" у новембру и децембру 1944. године на правцу Куршумлија—Подујево—Вучитрн—Косовска Митровица, јединице Једанаесте бригаде уништиле су и заробиле преко 200 немачких војника и запленише велике количине ратног материјала.[2]) Новембра 1944. враћена је у Ниш за посадну јединицу. Јануара и фебруара 1945. учествовала је у борбама на Косову у гушењу контрареволуционарне побуне балиста. По борбености, храбрости и организованости спада у ред истакнутих јужноморавских бригада. Одликована је Орденом заслуге за народ са златном звездом.

О борбама и акцијама ове бригаде написано је више чланака, радова и, књига „Њима припада победа — 11. српска бригада" од Радуна Јанковића („4. јул", Београд, 1970).

---

[1]) Штаб бригаде често је мењан: Команданти бригаде били су, најпре, Миле Ћаловић, затим, Драгољуб Станковић и најзад Драгољуб Шкундрић — Љубан; политички комесари били су: Драгослав Радојичић, затим, Стојан Николић, Никола Суботић и најзад Радун Јанковић; заменик политичког комесара (секретар бригадног комитета — партијски руководилац) Петар Гогић-Мићун; омладински руководилац бригаде Миливоје Стојановић; начелник штаба Владимир Грујић Лацко, итд.

[2]) Војна енциклопедија, 4 књ, Београд, 1972, ст. 37; М. Ћаловић, Напад 11. српске бригаде на немачки аеродром код Лесковца, ВИГ, 3/1950; Зборник докумената и података о НОР, I т., 9, II — 15, књ. изд. VII, Београд, 1963. и 1965; Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945- изд. В.И.И. Београд, 1964.

Поред тога, о дејствима ове бригаде постоји и ратни дневник[3]) Николе Суботића, бившег политичког комесара Једанаесте српске бригаде, који може корисно да послужи за историографију бригаде и Јужне Србије и Косова.[4])

Доносимо ратни дневник Николе Суботића:

2. VI. Напад на аеродром у Лесковцу. Убијено око 20 Немаца, запаљена 4 авиона и хангар са 10.000 литара бензина и 18 камиона. Заплењено много разног алата.[4])

7. VI. Борба с Бугарима у Стубли, један наш друг погинуо; губици Бугара непознати.

8. VI. Извршили смо напад на бугарски логор и ровове у Бањи, борба је трајала 4—5 сати. Наши губици 5 мртвих и 5—6 рањених. Бугарски губици: мртвих и рањених 43. Заплењена једна „зорка".

12. VI. Бугари пошли на нашу територију. Борба почела око 8 сати на Савинац и Шумарице и трајала је цео дан са малим прекидима све до ноћи. Кад смо ми око 24 часа извршили напад на њихова утврђења, напад је трајао 2 сата после чега смо се повукли. Наши губици 4 мртва и 10—12 рањених. Бугари су имали више губитака.

13. VI. Ми смо се повукли изнад Слишана и у Доброј Води било је малог припуцавања. Обадва дана је јако тукла артиљерија.

14. VI. Бугари су нас напали са наших бокова од Богојевца и са Бучумета, борба је трајала од 13—21 час, а дејство артиљерије велико. Наши губици 3 мртва и пет рањених. Бугари су у Доброј Води и Слишанима добро потучени, мртвих 10—15 и више рањених. Ми смо се преко ноћи повукли за Косаницу.

15. VI. Кратка борба на Соколовом вису, без губитака, авиони су нападали на наше колоне.

21. VI. Нападали смо пругу Барлово—Куршумлија, напад трајао 3—4 часа. Наши губици један рањен, а Бугари троја кола мртвих и рањених. Напад је почео око 24 часа.

24. VI. Напали смо Бугаре на Петровац; напад почео у 7 часова. Јуриш вршен два пута, борба је трајала 36 сати уз јако дејство бугарске артиљерије и авијације; на крају су Бугари истерани из ровова и настало је њихово панично бекство у правцу Лебана. Бугара је било око 600. Ми смо имали два мртва и 7 рањених. Бугари су имали мртвих и остављених на положају око 20.

25. VI. Наше минерско одељење минирало је путеве од Лесковца и Лебана од којих је дигнуто у ваздух 8 камиона, рачуна се да је било преко 100 мртвих и рањених Бугара.

26. VI. Бугари су пошли из Лебана за Бучумет и дочекани од наших снага у Гегљи, борба је трајала од 9—20 часова. Када су се Бугари повлачили за Лебане имали су прилично губитака. Код нас није било мртвих, већ само рањених 10. Исте ноћи смо напали Лебане, бачено у варош 20 граната.

29. VI. Непријатељ је опет напао на Бучумет, борба је трајала од 14—21 час и била је јака артиљеријска ватра. Непријатељ се повукао са положаја ка Лебану, није успео да нас потисне са положаја. Наши губици 2 мртва и 5—6 рањених, изгубљених 7—8. Непријатељ је имао 10—15 мртвих и више рањених.

30. VI. Бугари су опет напали наше положаје са три правца: Лебана, Рујковца и Газдара. Напади су били јаки са великим дејством артиљерије. Борба је трајала од 15—22 часа. Јуриш вршен два-три пута са наше и њихове стране. Ми смо се преко ноћи повукли. Имали смо 3—4 рањена. Непријатељ је имао 15—20 мртвих.

1. VII. Непријатељ је пошао у правцу Слишана где је одбијен, имао је једног рањеног официра и два мртва војника. Ми смо имали једног рањеног. Борба је трајала 2 часа.

2. VII. Непријатељ је покушао улазак у Радан планину где је био одбијен од наших снага. Борба је била кратка. Бугари су имали губитке.

9. VII. Љотићевци су напали од Бријања на Стублу и Кацабаћ са два немачка тенка. Борба је трајала од 6—11 часова када је непријатељ одступио. Ми смо имали два мртва и два рањена и 4 заробљена. Непријатељ је имао губитке али су остали непознати.

10. VII. Чишћење Бабичког краја са X-ом и XI-ом бригадом. Наши батаљони нападали су на Биљаницу, напад је трајао око 6 часова, а затим чишћење и претрес терена. Непријатељ је био одмах разбијен, заробљено је око 200 непријатељских војника, 10 коња и око 150 метара штофа и много других ствари као и оружја. Непријатељ је имао 15—20 мртвих, а ми нисмо имали ниједног.

16. VII. По повратку са Бабичког минирали смо пругу на 5 места код Печењевца, оштећено 200 метара пруге.

20. VII. Бригада нападала непријатеља на висовима изнад Ргаја и Статовца, Бугаре и, Белогардејце на Белом Камену. Напад је трајао 3—4 часа. Од наших један лакше рањен. Истог дана непријатељ се спустио у Средњи Статовац и Смрдић, било је мало припуцавања.

21. VII. Напали смо непријатеља и отишли са добрим губицима: напад је трајао од 19—22 часа, заплењена 2 коња са муницијом и један убијен.

22. VII. Непријатељ се повратио ка својим положајима, преко дана је било припуцавања, око 19 часова непријатељ је извршио јак напад на наше положаје уз помоћ 3 авиона и 4 тенка, али није успео да се пробије. Ми смо око 2 часа извршили напад на њихове концентрације, били су јако утврђени и нисмо их могли потиснути. Одатле повлачење за Оруглицу. Дражићевци (четници ДМ — Н. И.) напали су нас са леђа.

25. VII. На Тупалском вису недићевци су напали али су били одбијени, борба је трајала 3—4 часа, наших жртава није било, непријатељ је у контранападу добро потучен.

27. VII. Напали смо балисте на граници Маровце. Непријатеља смо натерали у бекство при чему је имао доста губитака. Ми смо имали 2 мртва и 3 рањена. Борба је трајала 3 сата.

28. VII. Вратили смо се у Горњој Оруглици где су нас напали недићевци. Контранапа-

---

3) Оригинал Дневника налази се у Н. музеју у Приштини.

4) Напад је био 24/25. маја 1944, а не 2. VI. Највероватније да је почетак дневника писан по сећању. Подаци о непријатељским губицима нису сви тачни, јер су неки отприлике уписани, гледани с једне стране. У то време непријатељ је регистровао своје губитке, и уз њихово коришћење биће дневник потпун. Напомињемо да Н. Суботић није био комесар бригаде од њеног формирања, већ је касније постављен.

дом смо их натерали у бекство, имали су 3 мртва, борба је трајала 5 сати.

29. VII. Напали смо непријатеља у ноћи на Липовици, борба је трајала целе ноћи. Непријатељ је био утврђен са тенковима и нисмо га разбили. Поставили смо мине и уништили једног тенка. Сутра дан 30 побегло. Ми смо имали 1 мртвог, а за непријатеља незнам.

31. VII. Напали смо непријатеља на Тупалски вис, борба је трајала око 30 сати, непријатељ се упорно бранио са тенковима и добио појачање, извршио је напад и ми смо се повукли после јаког отпора којом приликом је непријатељ имао велике губитке, били су пијани, ми смо имали 3 мртва и 7 рањених.

7. VIII. Напали смо недићевце у Слишану, борба је трајала 8 сати, непријатељ се упорно бранио, натеран је у бекство са великим губицима. Ми смо имали 2 мртва и 2 рањена.

8. VIII. Недићевци кренули у Мијајлицу, на наш мали отпор дали су се у бектсво.

9. VIII. Дражићевска колона око 1.500 кренула из Мрвеша преко Бојника. Ми смо је напали и настало је панично бекство, имали су 7 мртвих и једног рањеног. Терање је трајало 3—4 сата.

12. VIII. Минирала су наша одељења пругу између Житорађа и Прокупља на 13 места и поред тога два пропуста, један од 3 и један од 7 метара, оштећено је око 1000 метара пруге. У исто време вршен је демонстративни напад на Прокупље који је створио паniку.

14. VIII. Напали смо дражићевце у Стубли и натерали смо их у бекство, имали су доста жртава, ми смо имали 1 мртвог и 1 рањеног. Борба је трајала 4—5 часова.

18. VIII. Напад на Лебане. Борба је трајала око 30 сати, имали смо 3 мртва. Непријатељу смо нанели велике губитке и заробили смо 19 недићеваца и 12 Бугара. Запленили смо много материјала.

20. VIII. Напали смо непријатеља у Бошњаке, који је побегао са тенковима.

20—27. VIII. Држан је положај од Лебана до Винарце. 27 смо напали на Лесковац, борба је трајала од 23—04 часа, била је оштра. Непријатељ је учествовао са 5—6 тенкова. Наши губици 2 мртва и 7 рањених. Непријатељ имао на сектору Стопање 10—15 мртвих.

27. VIII до 3. IX. Држан је положај према Лесковцу и сваке ноћи припуцкивање са непријатељске стране; вршили смо минирање пруге.

3/4. IX. Напали смо Бугаре у Печењевцу, растерали их, заробили 42 војника и 4 официра, 46 коња, 5 тешких митраљеза и много муниције и другог разног материјала. У међувремену од 27. до 3. IX. минирала је наша минерска група пругу и све пропусте и мостове од Лесковца до Брестовца, запалила неколико станица.

4/5. IX. Срушен је мост на железничкој прузи на Пустој реци.

5/6. IX. Срушен је железнички мост на реци Јабланици.

7/8. IX. Срушили смо камени железнички мост северно од села Дупљана (Живково — Н. И.), и минирана је комуникација Лесковац—Ниш. Ујутру, 8. IX. оштећен је један непријатељски тенк.

8/9. IX. Бригада је држала положај Лебане—Печењевце, у том међувремену велики број дражиноваца и добровољаца предао се нашој бригади.

10/11. IX. Извршили смо оштар напад на непријатеља који се је утврдио код Лесковца. У нападу је учествовала IX, VIII и XV бригада. Напад је био енергичан. Наше јединице су успеле да избаце непријатеља из првих ровова, али услед јаке непријатељске ватре (артиљеријске) потпомогнуте тенковима, наша бригада се је повукла на своје полазне положаје. При повратку Први батаљон је разјурио дражиновску банду у селу Богојевцу, запленивши им једна кола хране, 1 коња и заробивши им 6 дражиноваца. Исте ноћи је миниран и срушен мост на Ветерници на железничкој прузи. Иста минерска група минирала је комуникацију Лесковац—Ниш. 11. IX. око 8 часова наишао је један тенк и неколико камиона, један тенк је онеспособљен а 1 камион запаљен. Губици непријатеља нису нам познати. Наши губици 2 мртва и 16 рањених другова.

11/12. IX. Наша једна чета вршила је напад на непријатеља у Чифлук Мири, непријатељски губици нам нису познати. Наша рањена 2 друга.

12. IX. Непријатељ је кренуо према нашим положајима у атару Винарачке косе потпомогнут тенковима. Наши борци са јаким нападом, ручним бомбама натерали тенкове у бекство.

13. IX. Један немачки камион налетео је на нашу заседу, наши су отворили ватру на њих и Немци су се дали у дивље бекство, али наши борци су ипак били вредни те су заробили 5 Немаца и 1 добровољца.

Одмах после пораза ових Немаца, пошли су други Немци да интервенишу са шест камиона. Наши су их сачекали. отворила се је оштра борба али кратка, борба је трајала 15—20 мниута. Немци су брзо напустили положај и побегли. На месту су оставили 2 мртва и 1 рањеног. Наши су запленили два тешка митраљеза „бреда", 1 пушкомитраљез и још другог разног материјала. Заплењена су 2 камиона. Наши нису имали губитке.

14. IX. Батаљони су остали на положаје без промене.

15. IX. Нашу бригаду је сменила XVII. бригада, ми смо се повукли за Лапотинце, а 16. IX. кренули за Коњувце.

17. IX. Извршили смо свечану заклетву наших бораца, у исто време наша културно-просветна група дала је програм.

18. IX. Добили смо наређење да дођемо на терен Горње Косанице и да извршимо чишћење терена од дражиноваца и њихових банди. Тога дана стигли смо у Ивање.

19. IX. Кренули смо из Ивања, стигли и разместили се на терену Свињиште, Иван Кула, Баке.

20. IX. Написали смо летак дражиновцима да се предају и прикључе нашој НОВЈ. На наш позив одговорили су борбом. Патроле су се цео дан припуцкивале. После подне отворила се оштрија борба, наши су непажњом имали 6 рањених. Непријатељски губици нису познати.

21. IX. После изласка рока ултиматума који смо поставили дражиновцима прешли смо у офанзиву. Борба је била оштра, наши борци јуначки су јуришали и у силном налету разбили и протерали непријатеља који је одступио преко Доброг Дола за Марков вис. Као репресалија за наше рањене другове спаљено је неколико дражићевских кућа, најокорелијим зликовцима. У овој борби ми смо имали 1 рањеног друга.

22. IX. Наши батаљони добили су задатак за даље гоњење непријатеља. Ујутру су извршили покрет преко Горње Јабланице и при покрету су се сукобили са непријатељем и водили борбу. У тој борби ми нисмо имали губитке, а непријатељ је имао 9 мртвих, од којих је 1 највећи зликовац за кога се тврди да је убио неке наше људе — борце. Увече наши батаљони су стигли до Тулара.

23. IX. Бригада је одмарала у Туларима.

24. IX. Са бригадом смо извршили покрет из Тулара и то 1 батаљон преко Реткоцера за Секирачу, а остале снаге преко Медвеђе.

25. IX. У Медвеђи смо средили бригаду, прихватили ново људство и извршили покрет за Свињиште.

26. IX. Остали смо на сектору Секирача—Иван Кула—Заграђе. У разне правце слали смо више патрола за насилно извиђање.

28. IX. Добили смо наређење да извршимо хитан покрет за Разбојну да ухватимо везу са II пролетерском дивизијом. Кренули смо из Секираче—Свињиште превалили пут од 38 километара. Увече смо стигли у Куршумлију где смо дали једну добру приредбу.

29. IX. Извршили смо покрет за Барбатовац—Музаћ—Сибницу—Разбојну.

30. IX. Остали смо на истом сектору.

1. X. Извршили смо померање сектора на положају Буревац—Чучан—Разбојна.

2. X. Извршили смо покрет и разместили се на сектору Разбојна—Брус.

3. X. Извршили смо покрет у циљу померања положаја ка Александровцу.

4. X. Остали смо на истим положајима.

5. X. Извршили смо покрет у циљу померања положаја Ибечавац—Доњани.

6. X. Остали смо на истом положају.

7. X. Извршили смо покрет са бригадом према Великом Шиљеговцу. На самој реци Расини дошло је до сукоба између наших јединица и четничких група. Непријатељ је враћен назад, а ми смо продужили даљи покрет и задржали се на преноћишту у селима Петињи, Пољаци и Здравињу.

8. X. Дошли смо на одређене положаје на сектору Велики Шиљеговац—Доњи Сухотин.

9. X. Извршили смо покрет преко Вукање—Гребац и дошли смо на положај Александровац—Поток—Бањечинац.

10. X. Остали смо на истом сектору и предузели извиђање према Нишу.

11. X. Група Немаца и четника покушале су да пређу Јужну Мораву, на Мраморском мосту наши борци су их одбили и принудили на повлачење ка Нишу, не оштетивши ниједан камион, непријатељ је имао 1 мртвог и 1 рањеног. Ми нисмо имали губитке.

12. X. Рано ујутру око 5 сати непријатељ је напао нашу јединицу која се налазила на предстражи у Мрамору и успео је да направи мостобран на Мраморском мосту. Под притиском надмоћнијег непријатеља наши су се повукли на коси источно од Александрово—Поток. Наше појачање јаким против-нападом и обухватним маневром одбацило је непријатеља на десну обалу Јужне Мораве, сем неких делова који су се утврдили у ранијем утврђењу тј. у бункеру који је био изграђен на самом Мраморском мосту. У тој оштрој борби која је трајала скоро цео дан непријатељ је имао 50—60 мртвих и велики број рањених. Ми смо имали 7 мртвих и 15 рањених другова, борба се продужила и у току целе ноћи.

13. X. Непријатељ је продужио са нападом, довукао је јака појачања и у борбу је ангажовао доста тешко оружје — брзометне топове као и тенкове. Под јаким притиском много струким непријатељем ми смо се повукли на косама западно од Александрова—Поток, а непријатељ је продужио надирање комуникацијом Мрамор—Прокупље и продро све до близу Прокупља. Непријатељски губици били су око 7 мртвих и 15 рањених. Ми смо имали 4 мртва и 9 рањених другова.

14. X. Непријатељ је продужио надирање у великим колонама пешадија и моторизација Наши батаљони посели су положаје на Бресници — Крајковац — Биљег — Мерошина; Арбанасци. Борба је почела око 11 часова, у борби је учествовала бугарска артиљерија и совјетски авиони. Непријатељ је давао отпора али под ударцима наших јединица непријатељ је почео да малаксава. У тој борби непријатељ је имао око 100 мртвих и много рањених. Ми смо имали 3 рањена друга.

15. X. Борба се је наставила и трајала читав дан. У овој дводневној борби заробљено је 423 Немаца, Италијана и добровољаца. Заплењено је 24 камиона, 6 луксузних лимузина, 3 моторцикла, 1 тешки топ, и велики број пешадијског оружја.

16. X. Бригада је била на обезбеђењу и вршила чишћење терена од разбијеног непријатеља и прикупљала разбацани материјал и опрему.

17. X. Извршили смо покрет за Прокупље и са бригадом смо се сместили у селима Горић, Бела Вода и Чуковац.

18. X. Остали смо на истом терену и сређивали бригаду.

19. X. Извршили смо покрет и разместили се у Концељу — Белољину — Туларима.

20. X. Задржали смо се у истим местима. По батаљонима држали смо смотру. Одржавани су политички и војнички часови, као и вршене припреме за дужи марш.

21. X. Према наређењу штаба 24. дивизије извршили смо покрет и разместили се по селима Марковић, Бањоглаве, Селиште.

22. X. У 13,30 часова са бригадом смо учествовали на свечаностима у Куршумлији која је приређена у част ослобођења Београда и задржали се на истом сектору цео дан.

23. X. Добили смо задатак да изиђемо на положај Јаблов — Тачевац (стара српско-турска граница до 1912). Покрет смо извршили у 01 час и из Марковца на положај смо стигли у 14 часова. Борба је почела са Шиптарима балистима и трајала до увече. Ми смо имали 4 мртва и 7 рањених. Успели смо да овладамо границом сем тачке Тачевац. Непријатељски губици нам нису познати. Те ноћи наши су били на положај и припуцкивали се целе ноћи.

24. X. Непријатељ је искористио празнину између наших и бугарских (Отаченственог фронта — Н. И.) јединица и продро са леђа наших батаљона. Наши су се морали повући услед изненађења.

25. X. Предузели смо офанзиву на непријатеља и овладали његовим положајима, избили до села Слатине и Двориште. Непријатељ је у групама одступио.

26. X. Продужили смо напредовање протеравши непријатеља на јуриш, успели смо иако под врло тешким временским приликама да гонимо непријатеља до на коти 832 југозападно од села Д. Репе.

27. X. Наставили смо гоњење непријатеља преко Марковца и заузели Горњу Пакаштицу, Доњу Пакаштицу и село Ревуће. У току

ноћи издали смо наређење једном нашем батаљону да изврши покрет и да поседне Велику косу између Пакаштица — Пардус и Доњег и Горњег Качандола триг. Ћафа и кота....

28. X. Непријатељ подељен у мањим групама, вештим заобилажењем успео је да изненади наш батаљон и да га принуди на повлачење у нереду. Наши батаљони који су били на одмору извршили су напад на истог непријатеља и протерали га у правцу Бајгоре. Преко ноћи су батаљони остали на положајима иако је била висина од 1420 метара, боси без парчета хлеба али јак морал одржао их је. За јело су имали само по неку козу које су клали и јели месо на ватри, без соли.

29. X. Непријатељ је покушао да се подвлачи са истим маневрима као и прошлих дана, али будност наших бораца није му дозволила да направи какво изненађење, био је дочекан и у првом налету одбачен муњевитом брзином до на његове полазне положаје. У овој борби храбро је погинуо политички комесар Прве чете I. батаљона друг Милутин Ивковић из села Коњувца. Истог дана непријатељ је концентрисао јаке снаге из правца Вучитрна и Косовске Митровице, напао на XIII. бригаду и потиснуо је. Наше јединице у том повлачењу много су допринеле да се XIII. бригада извуче испред великог налета непријатеља. Услед велике изнурености и недостатка муниције морали смо се повући до на сектору Тачевац — Угљарски крш.

30. X. Задржали смо се на сектору Тачевац — Угљарски крш.

31. X. И даље смо се задржали на том сектору. Непријатељ се није појављивао.

1. XI. Непријатељ у мањим групама спуштао се је до реке и подилазио нашим положајима. У 23 часа балисти су извршили напад на нас, борба је била оштра, бачен је велики број бомби (ручних граната) и трајала је до 6 сати ујутру. У тој борби ми смо имали 5 рањених другова. Непријатељски губици нам нису познати изузев што смо приметили трагове крви где је непријатељ вукао своје мртве и рањене.

2. XI. Било је кратко припуцкивање. Истога дана наше положаје преузела је XVII. српска бригада. Ми смо се повукли са бригадом у В. Шатри.

3. XI. Организовано је парење наших батаљона.

4. XI. Извршили смо покрет од Велике Шатре према Подујеву. У току ноћи стигли смо у село Крпимењу.

5. XI. Одмарали смо се у селима око Подујева. Наш I. батаљон налазио се у Подујеву где је проналазио разни материјал и успостављао власт.

6. XI. Остали смо на истом положају.

7. XI. Обавили смо прославу 7. новембра (Октобарска револуција — Н. И.) у кругу бригаде под грмљавином топова и фијука граната.

8. XI. Продужили смо покрет до Прокупља.

10. XI. Од Прокупља кренули смо ка Александрово.

У Александрову и суседним селима бригада је заноћила.

11. XI. Из Александрова извршили смо покрет за Ниш где смо стигли око 14 часова и сместили се у Артиљеријској касарни.

12. XI. Извршили смо смотру људства и преглед оружја.

Од тада до јануара 1945. бригада је живела касарнским војничким животом и давала обезбеђења у Нишу. Затим, ангажована је у борби против балиста који су покушали да изведу контрареволуцију на Косову где остаје око два месеца. На Косову је учествовала у многим борбама, а нарочито се истакла на Бајгори.

Nikola P. Ilitch

JOURNAL DE NIKOLA SOUBOTITCH SUR DES LUTTES ET DES ACTIONS DE LA ONZÊME BRIGADE SERBE

Le commissaire de la brigade Nikola Soubotitch a tenu le journal sur les opérations de cette unité célebre. L'auteur, Nikola Ilitch, publie ce journal en le commentant. Le journal présente une documentation utile pour la connaissance de la guerre libératrice.

Двадесет пет година Народног музеја

Лесковачки Народни музеј отворен је у мају 1948. године, после свестраних припрема које су трајале близу две године.[1] У почетку, његова намена је на известан начин била ограничена: скромна средства нису дозвољавала да Музеј, сем своје основне делатности, развије и научну делатност. Зато је то у почетку била установа чији је основни задатак био да прикупља и систематски излаже предмете који комплексно представљају историјско, археолошко и етнолошко благо лесковачког краја. Ускоро је, већ у новембру 1948. гдине, Музеј знатно проширен оснивањем новог одељења које је одмах добило статус посебног музеја — Музеј народноослободилачке борбе. Тако је Народни музеј у Лесковцу већ у првој години свог постојања могао изложити материјал који је обухватао широки распон времена — од праисторије до народноослободилачког рата народа Југославије. У то време, међутим, Музеј је радио у скученим просторијама и имао је само управника и помоћног службеника.

Следеће године су године сталног раста Музеја. Без обзира што је и даље радио у скученим просторијама, Музеј је полако почео развијати своју делатност. Пре свега треба истаћи издавачку делатност Музеја која је увек систематски пратила развој Музеја. Најпре се, већ 1951. године, почела појављивати Библиотека Народног музеја у којој су објављивани резултати испитивања терена и праисторије лесковачког краја (**Праисторија лесковачког краја** од др М. Гарашанина и тадашњег, првог управника Музеја, Вење Ивановића). Такође издати су радови др Сергија Димитријевића и Драгољуба Трајковића који представљају темељ научног проучавања историје Лесковца и околине. Ускоро је, тачније речено, 1961. године почео да излази годишњак **Лесковачки зборник** у чијем је првом уводнику изнет цео програм рада Народног музеја који је од тих дана све одлучније и са све већим успехом постајао научна установа, центар из кога су се развијале све иницијативе за научно и комплексно проучавање лесковачког краја. Ево карактеристичних делова тог уводника:

„Наш крај са својим привредним, културним и административно-управним центром Лесковцем, несумњиво значајан део Јужног Поморавља, досад је недовољно научно проучен и приказан. Бурна историја овога краја, духовна и материјална култура становништва, које се често смењивало под утицајем разноврсних околности, прегнућа овог становништва, његова виталност, борба за националну слободу, социјална права и економски напредак, културно наслеђе и стваралаштво особито у области народне књижевности и уметности, као и цео низ других интересантних и значајних проблема, дакле читаво једно подручје са свим својим особеностима и богатом историјом, чека да буде научно испитано. Ако је на томе послу нешто и урађено пре другог светског рата, а после њега објављени и озбиљни научни радови који могу служити на част и ауторима и крају у коме су поникли, ипак све то није довољно да би се могло рећи да је овај предео, који нам је толико драг, свету приказан онако како то он по свом значају заслужује.

Народни музеј у Лесковцу, руковођен искреном жељом да се лесковачки крај свестраније и с различитих аспеката научно проучи, покреће ЛЕСКОВАЧКИ ЗОРНИК са намером да то буде редовна публикација научних радова који би се у првој етапи односили на проблематику која је искључиво у вези са лесковачким крајем. Према томе ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК би, објављујући чланке, расправе и грађу о Лесковцу и околини, у догледно време постао једна збирка материјала од већег и ширег значаја. Ради истог циља, Народни музеј је поставио себи задатак и то да повремено објављује и исту врсту радова у посебним публикацијама као

своја издања. На тај начин, Народни музеј би постао центар целокупне делатности на проучавању лесковачког краја."

Упоредо са веома редовним излажењем **Лесковачког зборника,** који је убрзо стекао леп углед у научном свету,[2] Народни музеј је организовао научне скупове уз учешће еминентних представника наше науке. Такви скупови одржавани су 1964, 1967, 1969, 1970. и 1972. године, и о њима су се веома похвално изражавали сви учесници и штампа.[3] На тим скуповима је и покренута иницијатива за писање једне опсежне и систематске историје Лесковца у више томова.

Сада, поред поменуте Библиотеке Народног музеја, излази и библиотека дела из народноослободилачке борбе, у којој је објављена монографија о Кости Стаменковићу др Димитрија Кулића и у којој ће се појавити опсежна књига о Лесковачком партизанском одреду Стојана Николића. Народни музеј издаје и посебну библиотеку.

Међутим, иако је тежиште рада и програма Народног музеја на научном истраживању и публиковању студија и монографија о томе, ова установа не занемарује ни своје основне, педагошке и музејске делатности. Тако се стално организују разне изложбе које су добро посећене и од школске омладине и од грађана.

Сада у Музеју ради више стручњака. Радници Музеја објавили су већи број студија и чланака, као и књига.[4] И то је доказ да Народни музеј у Лесковцу успешно ради не само на организовању научног рада у нашем граду, већ и сопственим прилозима употпуњује слику о прошлости Лесковца.

Савет Музеја, као друштвени орган управљања, постоји у Музеју од 1955. године. Ово тело редовно се састаје и може се слободно рећи да су многи успеси Музеја, и поред скучених просторних и финансијских могућности постигнути тесном сарадњом између Савета и стручног колегијума Музеја. Та сарадња је увек била присна, посебно за време док је Саветом председавао Драгић Станковић. Та сарадња, и упоран рад на проучавању и публиковању грађе привукао је Музеју велик број сарадника из свих крајева Југославије, највише из Београда, Скопља, Сарајева, Ниша итд.[5]

Захваљујући систематском раду, Народни музеј је постао средиште научних истраживања. Пре десетак година је почела изградња нове музејске зграде. До краја ове године **нова зграда Музеја,** за коју је већ сачињена поставка, биће отворена. Тако ће у двадесет шесту годину свог постојања Народни музеј у Лесковцу ући имајући много боље услове за излагање експоната који су за четврт века постојања и брижљивог истраживања прикупљени у музејске трезоре. На тај начин биће омогућен и присније контакт између Музеја и грађана, посебно омладине. Педагошка мисија Музеја на тај начин добиће своју функцију.

---

[1] О почетку рада Народног музеја уп. **В. Ивановић,** Лесковац ће ускоро имати свој музеј, Наша реч, бр. 5. 7. XI 1948; **М. Г.,** Поводом отварања музеја у Лесковцу, Наша реч, бр. 17, 1. V 1948; **Драгић Станковић,** Рад Народног музеја у Лесковцу: Оснивање, развој и перспективе, Лесковачки зборник I, 1961; **Десанка Костић,** Рад Археолошког одељења, Лесковачки зборник I, 1961; **Радмила Стојановић,** Рад Етнографског одељења, Лесковачки зборник I, 1961; **Х. Р.,** Рад Музеја радничког покрета и народне револуције и његове перспективе, Лесковачки зборник I, 1961; о каснијем раду Народног музеја в. написе у Лесковачком гласнику V, 1965 и X, 1970, као и у многим написима у локалном листу.

[2] Уп. **Мирослав Миловановић,** Драгоцени прилог проучавању лесковачког краја (Лесковачки зборник I), Наше стварање, 3—4, 1962; **Дуда Цветковић,** Лесковачки зборник, II и III, Наше стварање 1—4, 1964; као и многе написе у разним публикацијама које су написали др Владан Недић, Миодраг С. Лалевић, Раде Вуковић и др.

[3] Уп. **Нашу реч,** бројеве из октобра 1964, фебруара 1967, априла 1968, октобра 1969, децембра 1970. октобра 1971.

[4] **Хранислав Ракић:** Заједно са С. Николићем и Ј. Стефановићем, објавио неколико књига **Хронологије радничког покрета и народне револуције у лесковачком крају** 1903—1945, 1941, 1942, 1943. и 1944. Уредник **Лесковачког зборника,** где је објавио више студија и огледа, доскорашњи уредник часописа **Нашег стварања,** у коме је такође стални сарадник; сарађује и у локалном листу **Наша реч; Радмила Стојановић:** Поред низа огледа и студија о занатима у **Лесковачком зборнику,** сарадник је **Наше речи** и **Трибине младих; Добросав Туровић:** Објавио књигу о **Максиму Буровићу;** сарадник **Лесковачког зборника, Наше речи, Трибине младих, Нашег стварања;** бави се и књижевним радом; **Јосиф Стефановић:** Објавио књигу **Жртве фашизма,** сарадник, **Нашег стварања, Наше речи, Трибине младих;** бави се и књижевним радом; **Десанка Костић:** Сарађује у **Лесковачком зборнику, Нашој речи и Трибини младих.**

[5] Уп. библиографију сарадника Лесковачког зборника у X свесци тог зборника.

Додатак

ИЗДАЊА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

Јован В. Јовановић

ЛЕСКОВАЧКО ПОРЕЧЈЕ

— Други (посебни) део —

Лесковачки зборник, 1973.

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК XIII

*

Одговорни уредник Хранислав Ракић

*

Штампа: НИП Наша реч, Лесковац

1. РУДАРЕ

Положај и тип села. — Прво село на које путник наиђе, идући из Лесковца на југ главним путем кроз Поречје, јесте село Рударе. Од Лесковца је удаљено око четири километра, а лоцирано је делом на најнижој тераси Рударске чуке, а делом у алувијалној равници реке Ветернице. Од главног пута удаљено око 200—300 метара на исток. Док му се са источне стране диже коса Рударске чуке, са запада село је опасано Баром.

Као и остала села Поречја, збијеног је типа. Дворишта појединих домаћинстава су једно уз другог, са свима зградама једног сеоског домаћинства на њима.

Са главним путем кроз Поречје Рударе је везано сеоским путем који се одваја од главног на месту првог прелома главног пута почевши од Лесковца. Овај сеоски пут се, чим премости Бару на улазу у село, спаја са другим пољским путем, који долази из правца Рударске цркве, па тако као сеоски сокак иде кроз цело село вијугајући, али држећи се главног правца север—југ и делећи тако село у два дела и две махале: Горњу, на истоку, и Доњу, на западу.

Назив села. — Етимолошки, назив села Рудара указује на рударску делатност која је некада у његовој близини постојала. До наших дана у народу живи предање о рудокопима којих је некада било у Рударској чуки и по којима је село и добило своје име(*), а Радивоје Максимовић је у својој књизи „Наше рударство и топионичарство“ забележио, „да се бакарна руда експлоатисала у средњем веку и код Лесковца, где у селу Рудару и данас постоје стара бакарна тросковишта“ (1).

Старине. — По многим знацима изгледа да је у близини садашњег села Рудара, пре доласка Словена, постојало неко веће византијско насеље. На постојање ове рановизантијске насеобине у овом крају указују темељи садашње Рударске цркве дуги 19, а широки девет метара, који су били темељи византијске базалне (саборне) цркве из VI века нове ере (2), на којима је данашња Рударска црква подигнута. Ако је у доба Јустинијана Првог (527—565), на месту данашње Рударске цркве била византијска базилика, она је морала бити подигнута за неку већу варош. Немачки путописац Феликс Каниц је у своме делу „Краљевина Србија и српски народ“ забележио легенду да је у близини Рударске цркве постојала латинска варош (3). Код наших истраживања у току 1960. године, рекао нам је Драгољуб Николић, из Рудара, стар 54 године, да је од „пре 3—4 године (1956—57), орући своју њиву „Јазоње“, на падини Рударске чуке, на око 500 метара јужно од села Рудара, ископао из земље делове грнчарије необичног облика и цигле различитих димензија од оних које се сада праве.

Значајну старину чини данашња Рударска црква, посвећена св. Петки Трновки. Није нам познато када је подигнута, али се зна да је обновљена 1799. године и да је била богато живописана. После обнављања, временом, били су попустили црквени темељи, па су услед тога зидови цркве напукли. Стога се црква морала репарирати. Том приликом, неуки свештеник, који није знао вредност фресака на црквеним зидовима, наредио је да се преко њих стави дебео слој малтера и потом црква измолује једноставним шарама.

Црква има висок камени звоник, а ниже од њега, на око 40—50 метара, уздиже се велики црквени конак на спрат, са пространим тремовима, терасама под кровом и собама, на крову са танким димњацима. То је грађевина стила грађанске архитектуре балканског типа (4), која за себе представља интересантну културну и архитек-

(*) Младен Јовановић, из Рудара, стар 80 година (1960), причао ми је да је село Рударе добило своје име по некадашњим рудокопима у његовој близини. Говорио ми је да изданска вода, која се појављује у јамама рударске утрине, има укус соли и минерала. Борђе Стојановић и Благоје Јовановић, обојица из Рудара, стари по 60 година (1960), приповедали су ми како су у Рударској чуки још Латини копали руду.

тонску реткост у целој Лесковачкој Морави.

Источно од цркве налази се веома пространо гробље, у коме су сахрањивани и Лесковчани до 1894. године (5) са стећцима (6) или саркофазима (7). На надгробним споменицима има старих датума од 1832, 1853, 1855, 1857, 1858, 1862. године и тако даље, дакле из периода када је Поречје било под Турцима, па ови споменици, орнаменти и написи на њима представљају врло интересантне изворе за етнолошка, лингвистичка, културна и историјска истраживања целе Лесковачке Мораве (8).

Рударска црква има пространу порту у којој је до првог светског рата било много столетних храстова. Ове храстове су Немци у току првог светског рата оборили и грађу некуда одвукли(*). У црквеној порти је пре првог светског рата било и паунова. На истоку од конака постојала је чесма са пријатном изворском водом.

У народном животу Поречја и целе Лесковачке Мораве сабор у Рударској цркви 8. августа представљао је велики догађај. У пространу црквену порту се тада сливао велики број људи, жена и омладине из Поречја, Лесковца и Мораве, који је овде, у хладу храстових крошњи, уживао на чистом ваздуху, уз богату трпезу, свирку, песму и игру.

И данас је порта Рударске цркве ограђена високим зидом са капијама на западу и југу. Ову ограду је подигао свештеник Светислав Здравковић после другог светског рата.

Рударска црква и конак стављени су као историјски споменик под заштиту државе.

Родови и њихово порекло. — Рударе је, после ослобођења од Турака, имало 32 пореске главе (9). По Хану, оно је 1858. г. имало 30 домова (10) Сада (1960) има 80 домова. Становништво овог села чине родови:

1. Загужанчани (досељени из села Загужана) 6 кућа
2. Султанци — староседеоци 2 куће
3. Николинчики — старосед. 12 кућа
4. Марковићи — староседеоци 2 куће
5. Мита-Јованчини, старосед. 5 кућа
6. Костини (Маријини) 2 куће
7. Зељини — староседеоци 2 куће
8. Ђинковићи — старосед. 2 куће
9. Пејчини — староседеоци 2 куће
10. Трајчини — староседеоци 2 куће
11. Шљангови — староседеоци 2 куће
12. Цветановићи — старосед. 4 куће
13. Калајџици — старосед. 2 куће
14. Тасићеви — староседеоци 3 куће
15. Николини — староседеоци 6 кућа
16. Деда-Илијини — старосед. 3 куће
17. Змијаркини — старосед. 2 куће
18. Ценини — староседеоци 2 куће
19. Ћопинчики — старосед. 2 куће
20. Шиптарци — староседеоци 1 кућа
21. Алексић Стојан — досељен, врањ. порекла 1 кућа
22. Алексић Аритон — досељени Врањанац 1 кућа
23. Стошићи — Врањанци 4 куће
24. Алексић Бора — досељеник Врањанац 1 кућа
25 Стојановићи, Врањанци 2 куће
26. Мицић Сретен — досељеник Врањанац 1 кућа
27. Крстић Борисав, досељеник Врањанац 2 куће
28. Крстић Петроније, досељеник из Мрковице 1 кућа
29. Миленковић Коста, досељеник из Мрковице 1 кућа
30. Спасић Младен, досељеник из Мучиврца 1 кућа
31. Спасић Влајко, досељеник из Мучиврца 1 кућа
32. Стојановић Јован, досељен из Мучиврца 1 кућа

Род Загужанчана представља старија досељавања, док су остали досељеници новијег времена, из другог светског рата.

Називи земљишта. — Њиве: Бегове њиве, Трњанке, Крушје, Раскрсје, Испод црквено, Поповке, Код калдрме, Корија, Мулавезино, Камберове њиве; ливаде: Језериште, Шамак, Доње поље, Доње ливаде; паше: Рид, Росуља, Луг, Високи рид; виногради: Рударска чука, Код крст; шума: Високи рид, Црквено бранište и др.

Реке и извори. — Као што смо већ напоменули, поред Рудара, и то са западне стране, тече Бара, тојест канал који почиње изнад села Накривња, где захвата воду из Накривањске реке и као самосталан водени пут иде све до Јужне Мораве у Лесковачком пољу. Рударчани користе Ба-

(*) Александар Поповић-Аца Поп-Нађин, трговац из Лесковца, стар око 70 година, који има недалеко од Рударске цркве своје пољско добро, и чији је дед пре више од пола века био свештеник у Рударској цркви, причао нам је, како су Немци извлачили храстову грађу кроз западну капију црквене порте, која је била ограђена високим плотом. Капија је била од тешких храстових греда. У току извлачења храстових стабала, пала је капија и на месту убила два немачка војника. Ово је у народу протумачено као освета св. Петке за посечене храстове.

ру за појење стоке, „хлађење" бивола, прање рубља и друго. За пиће користе изданску воду из многих бунара, која има готово свака кућа. У пољу, по баштама, за наводњавање поврћа, Рударчани користе изданску воду. Некада, у доба екстензивног гајења конопље, коришћена је поред Баре и Ветерница, а за наливање комињака захватана је вода из Ракиног вира који је начинила Ветерница.

У Рударској чуки има неколико извора: на потесу Росуља налази се извор „Слане воде", сланог укуса, затим извор „У Петково лојзе".

Занимање становника. — Рударчани су прави земљорадници. Баве се и сточарством. По Лесковцу продају млеко по кућама, а њихов сир на пијаци у Лесковцу је јако цењен. Имају и винограде. Разноврсност њихове земље: добре њиве за све врсте усева, нарочито за пшеницу и кукуруз, конопљу, за подкултуре: пасуљ и тикве (бундеве), за разно поврће; одличне ливаде и пашњаци, затим шуме, све то омогућује сваком домаћинству да са свога поседа добије све што је нужно за исхрану породице, па и за пијацу. Отуда се Рударчани не јављају у великом броју у биро за рад и запошљавање.

Културне тековине. — У Рудару постоји четворогодишња основна школа као истурено одељење основне школе „Петар Тасић" у Лесковцу. Полазници виших разреда основне школе похађају школу у Лесковцу. Село је електрификирано. У селу ради млин чекичар на електрични погон у власништву Чедомира Цветановића.

Село је везано савременим путем за Лесковац (коцка) и има аутобуску станицу са аутобусима на сваки сат у правцу Лесковца и Вучја.

Рударчани се сматрају здравим и радним људима. Стаса су високог. Иако близу Лесковца, у великој мери су очували стари начин у одевању и понашању, а сачували су се и од штетних утицаја које град шири на села у непосредном суседству: нису склони пијанчењу, коцки, преварама, залудничарском животу. Жене су им чисте, вредне и добро грађене.

2. ВЕЛИКО ТРЊАНЕ

Положај, назив и тип села. — На око четири километра јужно од села Рудара, засељено је село Велико Трњане, као и Рударе делом на најнижој тераси Рударске чуке, а делом у алувијалној равни реке Ветернице. И Велико Трњане са западне стране опасује Бара, али како се оно динамичније развија од Рудара, многе куће су прешле Бару, па се на западу село прострло до самог главног пута кроз Поречје, а у најновије време нека домаћинства граде своје домове и са друге стране пута.

Велико Трњане спада у већа села Поречја. По попису из 1953. г. оно је бројало 175 домова, док сада има преко 220. Збијеног је типа и дворишта појединих домова припојена су једно уз друго.

Село је добило име свакако по трњацима у којима се заселило. У Лесковачкој котлини има три Трњана. Два се налазе у долини средње Јабланице, на око шест километара западно од Лесковца. Да би се разликовали, они носе називе: Доње Трњане, Горње Трњане и, најзад, у Поречју, Велико Трњане, које и јесте највеће село у Лесковачкој котлини са називом Трњане.

Земља. — Атар села Великог Трњана налази се између атара села Рудара на северу и Пресечине на југу; на истоку границу чини разводна линија на Рударској чуки, а на западу се протеже до атара села Горњег Јајна. На овом простору налазе се побрђа и равнице, па је земљиште различито: под шумама, под пашњацима и ливадама, као и под њивама и баштама, а има и винограда. Земља у атару Великог Трњана носи ове називе: Црешњетина, Циганski рид, Циганско падалиште, Широки дел, Средњи рид, Трлиште, Каменити рид, Голи рид, Косарке, Тршевине, Шамак, Мустаагино, Благуње, Оматовица, Горње ливаде, Доње ливаде, Кука, Меанска крушка, Ботуња, Пржар, Плавиште, Крсјанице, Буковић, Врбљанке, Папрат, Црна бара, Угари, Јањина долина, Јасен, Петкова крушка, Горње селиште, Доње селиште.

Воде. — Сталну текућу воду чини Бара. У време великих атмосферских падавина, као и топљења снега у пролеће, из долина са Рударске чуке потеку потоци од којих се вода стече у долину која пролази кроз североисточни део села. Обиље изданске воде, која је у равници веома близу земљиној површини, омогућује сваком домаћинству да ископа бунар за пиће и друге потребе домаћинства.

Из прошлости села. — На месту на коме је данас лоцирано село Велико Трњане обитовао је још неолитски човек (11). Локалитет Горње и Доње селиште говоре о

томе да се село као словенско насеље помештало, али да је овде континуирано постојало сеоско насеље.

Иако из топономије видимо да је у атару села неки Мустафа-ага имао свој забран, Велико Трњане је, у доба читлучења села Лесковачког поречја, успело да очува своју слободу, као и суседно село Рударе(*). Кад је пред крај 1877. године избио рат између Србије и Турске, међу добровољцима наредника српске војске Влајка Стојановића нашло се и неколико Великотрњанчана са пушкама, пиштољима, косама и мотикама, а међу њима је био и деда Алексе Трајковића Трајко са сином Јанаћком.

Како Велико Трњане није било читлучко село, Великотрњанчани нису имали да плаћају Турцима накнаду за земљу, па чак ни за посед Мустафа-аге који су по одласку Турака, међу собом поделили, јер се власник те земље није ни јавио за накнаду (12).

Занимање становника. — Великотрњанчани су у главном земљорадници. Сеју пшеницу и кукуруз, од индустријских биљака конопљу, мада у далеко малим количинама према оним између два светска рата. Сточарство је стајско. Пре другог светског рата село је имало око 3.000 оваца. Услед разоравања утрине, број оваца се свео на веома малу меру. Губитак паше има за последицу и знатно смањење свиња. Свако домаћинство има по две краве. У селу је било 1960. године око 150 бивола.

У селу има 23 регистроване занатске радње: ковача, кројача, албата, столара, зидара и др. Све занатлије, поред заната, обрађују и своју земљу, а чувају и које грло крупне или ситне стоке. Приходима од земље и стоке употпуњују свој породични буџет. Таква домаћинства се сматрају економски најстабилнијим. Сем тога, из многих кућа по неки од чланова домаћинства одлази у фабрику у Вучју или Лесковцу. Много се цени код удаје девојке која ради у фабрици и момак који има неки занат или је запослен као фабрички радник.

Пре другог светског рата Велико Трњане је било удаљено од главног пута Лесковац—Вучје за неких 100—200 метара. Сада је оно на самом путу својим западним делом. Одавде иде право на запад, пољски, али доста добар пут, у правцу Горњег Јајна. На раскрсници главног пута и овог пољског налази се аутобуска станица на коју пристају удобни аутобуси из правца Лесковца и они из правца Вучја сваког сата, па је Велико Трњане одлично повезано са Лесковцем и Вучјем, а одавде се може ићи колима и аутомобилом на Горње Јајно, па преко Ветернице на такозвани Горњи пут било за Паликућу и Бунушки Чифлук, било преко Д. Јајна за Сушицу и сва њена села.

Велико Трњане има осморазредну основну школу. Електрифицирано је и 1970. године имало је 130 радиопријемника и десет телевизора. Сем тога, у њему је смештено истурено одељење библиотеке у Вучју са око 2.000 књига, у главном из белетристике.

Становништво. — Село је подељено у шест махала, које носе ове називе: Доња махала, Средња махала, Корејска махала, Шорејска махала, Горња махала и Ђурина махала.

Укупан број становника по попису из 1959. године износио је 1.027 становника, од којих мушких 505, а женских 522 становника. Године 1970. број становника се попео на 1.200.

У Великом Трњану живе ови родови:

1. Род Врањанци — досељени из Врањског краја — село Стубал — — — — — 6 кућа
2. Род Терзиски — староседелац — 3 куће
3. Род Јањини — досељени из Великог Потока — — — 3 куће
4. Род Луке Стојиљковића — староседелац — — — — 1 кућа
5. Род Јовини — староседелац — 3 куће
6. Род Цандарови — пореклом из врањског краја — — — 2 куће
7. Род Савчини — староседелац — 2 куће
8. Род Драгутина Стојиљковића — досељени из Гагинца 1 кућа
9. Род Коцини — староседеоци 6 кућа
10. Род Радисава Стојановића — домазет код Станка Зурка 1 кућа
11. Род Пућкини - староседеоци 3 куће
12. Род Криланци — староседелац 3 куће
13. Род Шарејци (Шурејци — староседеоци. Зову их још и Барјактарови, јер је њихов предак Стојан носио устаничку заставу 1877. године — 11 кућа

(*) У току 19. века, неки Сулејман Скопљак, покушао је да се наметне Великом Трњану за господара, али се село одупрло његовим захтевима и послало у Цариград делегацију састављену од најбољих грађана, која је успела да од Порте добије потврду да је село В. Трњане слободно и да га нико не може подвластити, како нам је саопштио Алекса Трајковић, из В. Трњана, стар 80 година (1960). Алекса Трајковић је био један од ретких школованих људи Поречја. Тврдио је да је завршио правни факултет. Иако је имао високо образовање, повукао се у село и до краја свога живота се бавио земљорадњом.

14. Род Трајчини — староседелац, 5 кућа
15. Род Зуркини - староседеоци 1 кућа
16. Род Анђелкови — досељени из Мале Грабовнице — — 3 куће
17. Род Жљаткини — староседелац. 2 куће
18. Род Јованчини — староседелац. 3 дома
19. Род Китанови — староседелац. 2 куће
20. Род Манџини — досељен из Лесковца — — — — — 1 кућа
21. Род Ђорини — староседеоци 2 куће
22. Род Јерини — староседеоци 2 куће
23. Род Деда-Јанкови — староседеоци — — — — — 2 куће
24. Род Симицици — староседелац. 1 кућа
25. Род Подримци — досељени из Подримља — — — — 3 куће
26. Род Денкинци — досељени из Ладовице — — — — 2 куће
27. Род Ранђела Ранђеловића — староседеоца — — — — 1 кућа
28. Род Мичковци — досељени из Братмиловца — — — 11 кућа
29. Род Подпудајкини, староседелац. 2 куће
30. Род Ђурини, староседеоци — 2 куће
31. Род Борка Јанаћковића, досељен из Д. Трњана — — 1 кућа
32. Род Савини, староседеоци — 3 куће
33. Род Баба-Стојнини, староседелац. 3 куће
34. Род Ђелошеви, са Копаоника (катранција) — — — 1 кућа
35. Род Титини - Стојиљковићи, староседеоци — — — — 7 кућа
36. Род Мишарци, из Трна — 10 кућа
37. Род Стојкови, староседелац. — 9 кућа
38. Род Драгољуба Миладиновића-Шопче, из Доброг Поља 1 кућа
39. Род Накаламци, староседелац. — 4 куће
40. Род Стојановићи (Борко и Славко), из Мораве — — 2 куће
41. Род Шуткови, староседелац. — 2 куће
42. Род Цакини, староседелац. — — 4 куће
43. Род Божанкини, староседелац. — 2 куће
44. Род Маријини, староседелац. — 4 куће
45. Род Коларци, староседелац. — 7 кућа
46. Род Петра Милосављевића, пореклом из Ладовице — — 1 кућа
47. Род Цветановићи, староседелац. 2 куће
48. Род Ристинци, староседеоци 3 куће
49. Род Душана Ђорђевића, пореклом из Вучја — — — 3 куће
50. Род Корејци, староседеоци 3 куће
51. Род Костадинови, староседелац. 8 кућа
52. Род Тодорови-Митинци, стар. 6 кућа
53. Род Светислава Цветковића, пореклом из Печењевца — 1 кућа

Великотрњанчани су добри земљорадници. Баве се и разним занатима, али се од земље не одвајају. Разборити су. У политици су предњачили као слободоумни и борбени, али са мером. У ратовима су се показали као добри војници, издржљиви и поверљиви.

3. ПРЕСЕЧИНА

Положај и тип села. — Пресечина се налази на око девет километара јужно од Лесковца. Од јужне периферије Великог Трњана једва да је удаљена око 500 метара, па изгледа да ова два суседна насеља чине једно село. Као и претходна села, Пресечина лежи једним делом на најнижој тераси Рударске чуке, а другим, већим делом, у алувијалној равни Ветернице. И ово је село са западне стране опасано Баром, која се кроз пресечинско поље провлачи змијолико.

Село је збијеног типа. Удаљено је од главног пута кроз Поречје за око 300 метара и са њим спојено са два сеоска пута: један улази у село између домова Вучка Ристића и Станка Јеличкиног, а други поред зграда и поседа Земљорадничке задруге у Пресечини. Ова два пута се у источном делу села спајају и заједно чине слово П, повезујући тако са главним путем све домове села.

Назив села. — У давно време, становници Поречја, у жељи да из Поречја пређу у Туловску реку и Мораву, открили су на месту садашњег села Пресечине усек кроз Рударску чуку, кроз који се лако може пролазити, па су се у том циљу служили овом пресечином. И на месту где је пут из равнице улазио међу брежуљке неко се настанио и тако створио ембрион будућег села које је названо по овом топониму — Пресечина(*).

Земља. — Атар села Пресечине граничи се са атарима села Зољева и Загужана и са запада атаром села Паликуће; на северу се налази атар села Великог Трњана, а на југу атар села Шаиновца. На источној страни атара су брежуљци Рударске чуке благо заобљени, без дубоких удолина и стрмих падина, са благим долинама. На западу атар села чини алувијална ра-

(*) Овај пресек, ова пресечина, у Рударској чуки се лепо уочава када се баци поглед на сплет рударских брежуљака са више тачке, на пример са Црквеног чукара изнад Чукљеника. У наше време ова пресечина је, на око 500 метара источно од села, преграђена браном и тако је створено вештачко језеро.

ван на десној обали Ветернице. На истоку јављају се забрани и виногради, затим пашњаци, сада претворени у плантажни воћњак, али има и њива, јер је ово земљиште прекривено дебелим слојем хумуса. На западу, у алувијалној равни, су њиве, баште и ливаде.

Поједини локалитети у атару овог села носе ове називе: Долинар (у источном брежуљкастом делу атара), Липарска долина, Горунска долина, Кукино трње, Крушљар, Лимчиште, Кале, затим Врбљанке, Папрат, Доње поље, Горње поље, Големи друм, Мали друм, Ограђа, Пашиница, У ливаде, Селиште, Ливачики, Отаве, Пред јаругу, Пашина арница, Павлово бранište, Средње било, Јазбине и Шаиновачко. Последњих пет локалитета су под храстовом шумом.

Воде. — Текућу воду чини Бара, која тече поред западне ивице села, а Земљорадничка задруга у Великом Трњану је у долини изнад Пресечине, подизањем бране зајазила слабу текућу воду која извире из потеса Јазбине и Горунске долине и ојача у доба отапања снега или дугих киша и плаховитих пљускова. Тако је створено прво вештачко језеро у Поречју, чија вода служи за наводњавање разних пољопривредних култура и воћњака данас у поседу Пољопривредно - трговачког комбината „Поречје" у Вучју. Мало акумулационо језеро је порибљено шараном.

И у овом селу, као и у целом Поречју, изданске воде су веома блиске, па готово свака кућа има свој бунар из кога се подмирују све потребе људи и стоке.

Село Пресечина је подељено у две махале. Оне носе називе: Горња и Доња махала.

Занимање становништва. — Пресечанци су земљорадници. Највише сеју пшеницу и кукуруз, затим јечам, раж па и овас. На парцелама усејаним кукурузом негују као подкултуру пасуљ и тикве и бундеве (печенке). Кромпир сеју само за домаћу употребу. У својим баштама поред ваде саде паприку, црни, бели и прази лук, а саде и нешто купуса. Имају мало винограда на потесима Лимчиште и Трњанско. Грожђе не продају, већ од њега цеде вино само за кућне потребе. Имају и нешто воћа: јабука и шљива. Од воћа пеку ракију. Ракију пеку и од комина после отакања вина. Без ракије није ни једна кућа.

Од индустријских биљака, Пресечанци су некада сејали конопљу, од које су добијали кудељу, па су од ње у својим ћеранама, испредали разну ужарију, затим плели оглаве за стоку и разне колане. Своје производе од кудеље носили су у Лесковац, затим у многе вароши источне Србије све до Неготина. Овим послом су се бавили родови: Јеличкини, Качамакови, Ристићи и др. Сада се конопља мање сеје, а ужарским послом се нико више не бави. И данас Пресечанке упредају кудељу у танак конац који служи за основу и утак такозваног пртеног платна за веш и летње одело многих Пресечана.

Сточарство је искључиво стајско. Од крупне стоке се најрадије чувају краве и свако домаћинство воли да има пар добрих крава. У роду Вучића чувају се снажни волови који се употребљавају за вучу тешких предмета, поглавито огревног дрвета. Село је 1960. године имало 12 бивола и биволица, 13 коња, око 250 оваца и стотинак крава. Нека домаћинства млекаре по Лесковцу, а од млека производе и сир који се продаје тако исто у Лесковцу.

У току 1969. г. у Пресечини је било пет регистрованих занатских радњи; то су биле радње зидара, тракториста, два превозника и механичара.

У Вучју и разним фабрикама у Лесковцу радило је 16 индустријских радника.

Пресечина је електрификирана и свако домаћинство има електрично осветљење. Године 1969. село је имало пријављена 52 радио пријемника и два телевизора.

Пресечина нема основну школу, већ деца из овог села похађају осморазредну основну школу у суседном селу Великом Трњану које је од Пресечине удаљено једва неколико стотина метара.

Из прошлости села. — Назив локалитета Горње селине између Пресечине и Великог Трњана и Старог села, изнад села Пресечине говоре да је на овом месту и непосредно око њега било насеље и пре но што се село Пресечина заселило.

Супротно од суседног Великог Трњана и удаљенијег Рудара, село Пресечина је под Турцима било господарско село и имало три господара пред крај турске власти. У горњој махали био је господар Турчин Мула Алија, који је живео у Лесковцу, а његов надзорник у селу био је неки Мук, турског или арбанашког порекла.(*) Господар Доње махале био је Јоргаћ Костић —

(*) Овај Мук или Мука, живео је стално у Пресечини. Једном се Мук завади са Србином Коцом Вељковићем, па на овога потегне пиштољ. Коца се не уплаши од Турчина, већ раскопча кошуљу на грудима и овоме довикне: „Пуцај, Турчине!" Мук заиста и опали, али тане не погоди Коцу који је, када се дим разишао, мирно стајао лицем окренут

Тотин, по народности Грк, хришћанске вере. Његов чардак се налазио у дворишту куће Вучка Ристића. У топономији села се налази локалитет Гумниште, испред куће Вучка Ристића, где је било гувно овог Јорга ћа. Трећи господар је био неки Арбанас из Пусте Реке, који је имао само једну кућу.

После ослобођења од Турака Пресечанчани из Доње махале плаћали су накнаду за земље свога господара Јоргаћа која им је припала, а они из Горње махале нису ником ништа плаћали, јер се Турчин Мула Алија није ни појавио са својим захтевом за оштету (13).

Становништво. — По попису из 1959. г. у Пресечини је било 62 дома. По броју домова оно спада у мања насеља Поречја. Становништво овог села чине родови:

1. Ристинци, досељеници из Катуна код Ристовца — — 3 куће
2. Род Антићи, пореклом из Шоплука („из Шопско“) — 13 кућа
3. Род Вучића, досељеници из Жабљана — — — — 6 кућа
4. Род Јеличкини (по Јелици-Јелички), староседеоци — 4 куће
5. Род Тишљерови - Денићи, староседеоци — — — — 3 куће
6. Род Трајкови, из босиљградске Клисуре — — — — 7 кућа
7. Род Кочини, староседеоци — 5 кућа
8. Род Станчини, досељени из Шоплика — — — — — 8 кућа
9. Род Пешићи, староседеоци 3 куће
10. Род Филиповића (Милча, из Загужана, усвојен) — — 2 куће
11. Род Горчини (Воја Коцић), староседеоци — — — — 1 кућа
12. Род Ранђелови - Гајдарџици (Ранђел је био гајдарџија), досељеници из Шаиновца — 8 кућа
13. Род Павлови, староседеоци 4 куће
14. Род Зоркови, порекло из Губеревца — — — — — 1 кућа
15. Род Цеваплици, старосед. — 4 куће
16. Род Колини, староседеоци — 2 куће
17. Род Загужанчани, из Загужана — — — — — — 4 куће
18. Род Качамакови, из Горњег Буниброда — — — — 2 куће
19. Род Воденичарови, из Гиљанске околине — — — — 1 кућа
20. Род Миткини, старосед. — 2 куће
21. Род Кевини, староседеоци — 2 куће
22. Род Тошини (Светислав Коцић), староседеоци — — 1 кућа

4. ШАИНОВАЦ

Положај села. — За нешто више од једног километра јужно од села Пресечине, на најнижој тераси Рударске чуке, и то на месту где Шаиновачки поток напушта побрђе и улази у равницу, заселио се Шаиновац, најмање село Поречја.

По предању село је добило име по Циганину Шаину који се овде први населио.

Из прошлости села. — Изнад садашњег села постоји локалитет Селиште. По казивању Спире С. Тошића, из села Шаиновца, старог 78 година (1960), на потесу Селиште било је село које се звало Ново Село. Касније се ово село поместило, тојест спустило на место где је сада, али не под старим именом, већ је добило име Шаиновац.

Шаиновац је био господарско село стројковачког господара Јашара, односно његове кћери Фатиме. Алекса Миладиновић, из Стројковца, тврди да је Шаиновац припадао једном од стројковачких господара, али не Јашара, већ Рашит-бега, односно Рашит-бегове кћери Фатиме(*). Пре но што је потчињен, Шаиновац је припадао спахијском лену Дервиш-спахије, чији је чардак био на садашњем плацу Славка Ђокића. И сада постоји на истом месту Дервишов бунар, а кула овог спахије порушена је пред крај прошлог века.

Као господарско село, после ослобођења, Шаиновац је плаћао аграрни дуг. Један од Шаиновчана, који није могао да отплаћује доспеле рате овог дуга, био је Стеван Тошић, па му је целокупно имање

разјареном Муку. Тада Коца подигне колац и лупи Мука по глави и на месту га убије. После овог убиства Коца умакне из Пресечине и успе да се домогне Србије, а за њим, после догађаја, дојашу у Пресечину турски жандарми из Лесковца, али од Коце не нађу ни трага ни гласа.

(*) Алекса Миладиновић је казивао да је Рашит-бег као господар једног дела Стројковца и Шаиновца био веома благ. Нарочитом благошћу се одликовала његова кћер Фатима, којој је он уступио Шаиновац као њен читлук. Фатима је као племенита жена била велика заштитница српских девојака и младих жена. У случајевима упада турских силеција у село Стројковце или Шаиновац, она је прибирала младе Српкиње у свој конак и тако их спасавала од одвођења и насиља необузданих Турака (14).

продато на јавној лицитацији, а купио га је Ђорђе — Дотка Миленковић, из Лесковца.

Земља. — Атар села Шаиновца налази се између атара села Стројковца, Пресечине и Накривња. Земљиште његовог атара се простире делом по побрђу, а делом у алувијалној равни реке Ветернице. Она у побрђу носи називе: Церак, Крушјар--Круче, Старо браниште, Трлиште. Ове су парцеле под шумом. У побрђу су и локалитети: На падину и Над ливаде, где се, као и на Цераку налазе виногради.

У равници су њиве, баште и ливаде и носе назив: Калдрма-Калдрмарке, Спасенке, Мрштанке(*), Големе њиве, Трнице, Дрењар, Залуђњиково-Запис, Мењаци и др.

Воде. — Кроз село Шаиновац протиче Шаиновачки поток који извире из потеса Дедин дол, у атару села Накривња. Овај поток скупља воду из долина које су овде избраздале побрђе. Када се топи снег или падну плахе кише, уме силовито да наиђе и тада његово корито не може да задржи сву воду, већ се она излива и плави огромне просторе ливада и њива не само у Шаиновачком пољу, већ низводно све до југоисточне периферије Лесковца. Сем Шаиновачког потока, западно од села, поред друма Лесковац — Вучје, тече Бара која има свој аквадукт код места где се сеоски пут за село Шаиновац одваја од главног пута кроз Поречје. Сем тога, цео овај терен има блиске изданске воде, па су чести бунари у селу и пољу за домаћу потребу и наводњавање башта у току лета.

Даље на западу од Баре, недалеко од главног пута, тече и река Ветернича до које допиру њиве Шаиновчана.

Занимање становништва. — Шаиновчани се баве земљорадњом. Сеју пшеницу, кукуруз, као подкултуру пасуљ и тикве; саде и кромпир, по баштама паприку, лук и друго. Чувају стоку: краве, овце, свиње.

Становништво. — Село по попису из 1959. године има 38 домаћинстава, те је, по томе, најмање село Поречја. И по величини свога атара је најмање, јер има укупно 250 хектара земље, од којих 105 хектара под ораницама, те, у просеку, на једно домаћинство пада око 2,7 хектара.

Село Шаиновац насељавају ови родови:

1. Стајинци, из крушевачког краја — — — — — — 13 кућа
2. Благодарци, из Корбевца код Врања — — — — — — 8 кућа
3. Петровци-Дели-Јанковци, староседеоци — — — — — 13 кућа
4. Мијајловци, староседеоци — 7 кућа

5. СТОЈКОВЦЕ

Положај и тип села. — На 11 километара јужно од Лесковца, на месту где се Накривањска река улива у Ветерницу, заселило се село Стројковце, чији је главни део лоциран између ових двеју река у јужном углу. Но село се није развијало само на обалама ових двеју река, већ поред путева који кроз село пролазе или одавде као од чворишта иду у разне правце, па би се тако могло сматрати и друмским насељем. Под Турцима, када је лонгитудинални пут Београд—Солун успостављен, Стројковце је, после Лесковца, било једино насеље које се нашло на том путу. Иза њега, на око три километра, налазило се село Накривањ, кроз које је тако исто овај друм, пре но што заће у планину, пролазио. Тај карактер друмског насеља и раскрснице путева Стројковце је и данас задржало. Као и остала села Поречја, збијеног је типа.

Назив села. — Свако насеље у своме називу садржи неку своју одлику: или носи име свога оснивача, или свога феудалног господара; негде оно садржи топографске одлике места на коме је засељено, некипут је име дато по флори која је онде обиловала; каткад име села указује на привредну делатност и др. За називе готово свих села Поречја нашли смо објашњење. Име села Стројковца је остало за нас загонетка. . .

Реке. — У погледу текућих вода, Стројковце представља јединствен случај у Поречју. Поред њега и кроз њега теку две реке: Ветерница и Накривањска река, а на западу кроз његов атар тече и речица Ботуња. На своме атару и у својој близини има и три извора, кладенца: Терзиски, уз пут за Вучје и Код гробља. Сем тога, благодарећи притиску Ветернице и Накривањске реке, изданска вода је обилата

(*) По казивању Борђа С. Петровића, старог 69 година (1960), на месту које сада носи назив Мрштанке стигли су Турци гоњену групу Мрштанчана и ту их посекли. Потес Калдрма добио је име по старом путу Лесковац—Врање који је овуда ишао и на овом месту био калдрмисан.

и свуда присутна, па свако домаћинство има свој бунар у дворишту.

Обиље воде у атару овог села има вишеструки значај. Механичку снагу Накривањске реке Стројковчани су користили за покретање многобројних воденица, а воду Ветернице, па и Накривањске реке употребљавали су за мочење конопљине трске у доба када се ова индустријска биљка обилато сејала у Поречју.

Путеви. — Село Стројковце је изразита раскрсница путева, од којих је данашњи пут правац Лесковац — Вучје, за неколико векова, био међународног значаја, а и сада у извесној мери задржао значај интеррегионалног пута, јер се њиме, после просецања трасе кроз Ветерничку клисуру, може ићи у Пољаницу, па и у Врање, а поред тога, преко Барја и на Копиљак. Из Стројковца се одваја пут за село Накривањ и Чукљеник, који данас иде долином Чукљеничке реке дубоко у планину. Овај пут је, за време Турака, до Чукљеника био најважнија варијанта трансбалканског лонгитудиналног пута који се, код чукљеничке цркве, пео у планину ридом Шиљегарник, који чини разводницу између Чукљеничке и Мале реке, па се почетни део рида, у самом селу Чукљенику, и сада зове Друм. Даље, из Стројковца је полазио пут преко села Радоњице и Бунушког Чифлука за село Мирошевце, Барје и даље на југ и југо-запад.

Земља. — У оптималном положају са гледишта обиља речних вода и путева, Стројковце је и најбогатије село у обрадивој земљи. Атар му је велики и захвата простор од 953 хектара, од кога оранице захватају 556 хектара. То је највећа површина зиратне земље коју има ма које село Поречја. У своме атару ово село има шуме у површини од 168 хектара, ливаде у површини од 74 хектара. Земљиште носи ове називе: Селиште, на левој обали Ветернице, Прогон, западно од Селишта, Кас'мово (некад под храстовом шумом иако у алувијалној равни Ветернице), Ашанке, на северу од Кас'мово, Росуља, у правцу Паликуће, Свињарник, Језаве (до Ветернице, до пре 60 година под водом и шеваром), Пелиниште (по пелину и „козјој погачи" којим биљем је било обрасло), Кал дрме у продужењу шаиновачких Калдрмки, Карапанцино-Карапанцин мост, Код гробља, Доње поље, Горње селиште (од Стројковца ка Накривњу), Грбавица, Црвени брег; ливаде: Доње ливаде и Горње ливаде, код Шаиновца, Росуље поред горњег пута. Виногради: Чука и Средњи рид. Шуме: Веверица, Равнине, Средњи рид.

Старине. — У атару села постоје трагови неолитског насеља на месту зв. Средња била на десној обали Накривањске реке (15). Иако Хан у своме путопису „Од Београда до Солуна" (16), не наводи колико је Стројковце имало становника, оно није могло бити мало село, јер је Милан Ђ. Милићевић, двадесетак година после Хановог пропутовања, забележио да је Стројковце имало после ослобођења од Турака 107 пореских глава (17). Сем тога, пред крај турске власти, Стројковце је било подељено на четири господарлука и имало четири читлук-сахибије (18), па и то говори у прилог његове величине као насеља, пространости његовог атара и богатства његове земље.

У дворишту једног од последњих господара Стројковца, Рашит-бега, до пре нешто више од 30 година (1972), постојао је огроман храст, који је народ означавао као Рашит-бегов храст. Имао је обим на висини од 1,5 метра од земље око шест метара, па су га једва обухватала четири крупна човека. Храст се сасушио и најзад сам пао (19), а нико није смео да у њега удари секиром, пошто се у народу веровало да су у њему становали духови.

У Стројковцу је 1884. године подигнута радионица гајтана у воденици Дорке и Наталије Чуљковић. То је било прво текстилно предузеће у Лесковачкој котлини и оно је представљало онај ембрион из кога ће се, врло брзо, развити текстилна индустрија лесковачког базена. Зграда воденице у којој је била ова прва радионица данас је претворена у музеј(**).

(*) Ово није једини доказ анимизма у Поречју. Пре више од пола века, на имању Милана и Пере Тонкића, лесковачких индустријалаца, које се налазило у селу Брзи, расла је огромна топола, стара можда неколико стотина година. Тонкићи су хтели да посеку ово неплодно и некорисно дрво, па су нудили велики износ ономе који би се тога посла прихватио. Иако је било сиромашних људи у селу Брзи којима би била добродошла ова знатна сума новца, нико се није хтео да прихвати тог посла јер се веровало да у тополи станују духови. Неки Станко Тричковић, насељен на јужној периферији Лесковца, имао је пре око 25 година у своме дворишту усађену тикву, која је донела један комад ненормалне величине. Видео сам ову тикву на лози. Била је висока 60—70 сантиметара. Тричковић је величину ове тикве објашњавао не хранљивошћу тла на коме је њена лоза расла, већ „да гу је нешто олосало".

(**) Како је дошло до подизања прве предионице гајтана у Стројковцу, ко је ову предионицу и како подигао, и како се од тада почела развијати лесковачка текстилна индустрија обрадили су у својим радовима, између осталих: Драгољуб Трајковић (У чему је тајна појаве и развитка индустрије у Лес-

Као траг некада веома развијеног воденичарства на реци Накривањској у Стројковцу постоје три зграде старих воденица: Исака Османбеговића, Наталије Чульковић и Хаџитанчићева воденица(*).

Становништво. — У Стројковцу је, по попису из 1959. године, живело 1.204 становника оба пола у 206 домаћинстава (20). Село је подељено у осам махала, које се зову: Нишевљанска, Брбска, Велковска, Терзиска, Крстанска, Новачка, Мераклиска и Средња махала.

У овим махалама живе следећи родови:

1. Род Миленковића, досељен из Битврђе-Шоплук — — 2 куће
2. Род Цветковића-Денчини, из околине Ниша — — — — 4 куће
3. Род Деда-Станкови, староседе. 1 кућа
4. Род Милошевића-Младенови из околине Ниша — — — 4 куће
5. Род Симонови-Деда-Ђорђини, из Бунуше — — — — 5 кућа
6. Деда-Марчини, староседе. — 4 куће
7. Деда-Станкови-Јовановци, из Власа — — — — — 5 кућа
8. Род Кикирије, староседе. — 2 куће
9. Род Мераклије, староседе. — 4 куће
10. Род Баба-Мицкини, старос. 3 куће
11. Род Деда-Јованови — Денићи, староседеоци — — — 2 куће
12. Род Деда-Ђокини, староседе. 2 куће
13. Род Деда-Цветкови, староседе. 4 куће
14. Род Деда — Тодорчини, староседеоци — — — — — 3 куће
15. Род Постолови (Апостолови), староседеоци — — — — 3 куће
16. Род Стаменкови, староседе. — 5 кућа
17. Род Деда-Ранђелови, староседеоци — — — — — 4 куће
18. Род Деда-Димитрини, старос. 5 кућа
19. Род Маркови, староседе. — 2 куће
20. Род Брбци - Деда - Ђокини, староседеоци — — — — 5 кућа
21. Род Брбци - Деда - Маркови, староседеоци — — — — 7 кућа
22. Род Деда - Јованови-Пргиш, староседеоци — — — — 4 куће
23. Род Митинци, староседе. — 7 кућа
24. Род Деда-Ђурђини, досељени из Битврђе — — — — 4 куће
25. Род Велковци, досељени „С оне стране Мораве“ — — 8 кућа
26. Род Баба - Магдаленкини, староседеоци — — — — 1 кућа
27. Род Ранђелови, староседе. — 2 куће
28. Род Терзици, из Копашнице 7 кућа
29. Род Деда-Савини, староседе. 2 куће
30. Род Каменарци, староседе. — 6 кућа
31. Род Тошини, староседеоци — 1 кућа
32. Род Стојменови, староседе, — 2 куће
33. Род Стојменови-Митићи староседеоци — — — — — 4 куће
34. Род Додинци, из врањске околине — — — — — 4 куће
35. Род Врбарци, досељен „с друге стране Мораве“ — — — 4 куће
36. Род Вуканци, староседе. — 4 куће
37. Род Илијичкини, досељени из Битврђе — — — — 3 куће
38. Род Шопци, досељени из Шоплука — — — — — — 3 куће
39. Род Лугарци, из Лугара — 1 кућа
40. Род Торковци, досељен из Жупе — — — — — — 4 куће
41. Род Деда-Стојкови, староседе. 2 куће
42. Род Живкови, староседе. — 2 куће
43. Род Деда-Мијајлови, старос. 2 куће
44. Род Таскини, староседеоци 2 куће
45. Род Савини, староседеоци — 3 куће
46. Род Тонини, староседеоци — 2 куће
47. Род Бошковци, староседе. — 7 кућа
48. Род Недини, староседеоци — 1 кућа
49. Род Петринци, староседе. — 3 куће
50. Род Аичкини, староседе. — 1 кућа
51. Род Деда-Пешини, староседе, 1 кућа
52. Род Деда-Младенови, старос. 1 кућа
53. Род Крстанци, староседе. — 1 кућа
54. Род Стојадинови, досељ. из Рождаца — Пољаница — 2 куће
55. Род Златанови (Баба-Ђурђини), староседеоци — — — 2 куће
56. Род Савчини, староседе. — 2 куће
57. Новаци, досељени из Русије 10 кућа
58. Род Степанови, староседе. — 2 куће
59. Род Китанови, староседе, — 1 кућа
60. Род Миладиновићи, досељеници из с. Лучице-Пожаревац 2 куће
61. Род Ђинковски, староседе. — 4 куће
62. Род Филипови, староседе. — 4 куће

Занимање становника. — Главно занимање становништва овог села је земљорадња. Сеју пшеницу, кукуруз, јечам, овас. Саде кромпир за домаћу употребу и продају пасуљ као подкултуру. Готово сва ка кућа сеје детелину, луцерку и тролетку. Као новину уводе мухар. Некад се много гајила конопља. Сада све мање и за домаћу употребу. Конопљу сами топе, а Ци-

---

ковцу, Ужице, 1940. год; Из нашег Манчестра Београд, 1953. г.) и Миливоје Перовић Лесковац трговачки и индустријски град, Лесковац, 1954. — Прво издање Београд, 1939. г.).

(*) У току 1972. године син Славка Хаџитанчића, Душан претворио је воденицу у бифе. Досетљиви бифеција је воденичну зграду окречио, а испред ње, у виду ограде, укопао делимично у земљу воденичне точкове тако да већим делом вире из земље и чине атракцију своје врсте.

гани је даље обрађују. Имали су ћеране за упредање кудеље. Сада ћерану имају Савинци. У баштама гаје паприку и друго поврће.

Стројковчани се баве и сточарством. Свака кућа има по две краве, ређе су куће са једном. Волели су да чувају биволе. Сада у селу има 60—70 бивола и биволица (1962). Оваца има 3—400 комада, а пре другог светског рата имали су 3—4.000 бра ва. Гаје и свиње и то домаће сорте. Сада (1962). прелазе на гајење такозване моравке, које су плодније и боље се гоје. Ко њи су ретки. Једва да петнаестак кућа има по једно грло.

У селу има 32 регистроване занатске радње (1971), и то: зидара 11, ковача 2, колара 2, кројача 2, дрвоструга ра 1, воденичара 2, тракториста 1, вршача 2, превозника 3, хармоникаша 1, поткивача 1, лимара 1, бачвара 1, столичара 2, вуновлачара 1, гостионичара 2.

У селу постоји добро снабдевена задружна продавница.

Саобраћај и везе са Лесковцем и другим селима около је веома жив, јер је село на раскрсници путева, па кроз село пролази више саобраћајних линија и сва возила стају на аутобуској станици усред села.

Село има четвороразредну основну школу, а школски обвезници из овог села похађају више разреде основне школе у Великом Трњану где се налази њихова матична осмогодишња школа.

Стројковце је дуго година пре другог светског рата, па и после тога рата све до реорганизације општина, било седиште истоимене општине.

У селу има 150 радио пријемника и 10 телевизора.

Стројковчани су вредни и способни људи. Иако су насељени из разних крајева: Врањанци, Нишевљани, жупљани, из Шоплука итд., стопили су се у један амалгам са истим или сличним физичким и пси хичким одликама и са истим говорним језиком којим се говори у целом Поречју. Нису подложни алкохолу нити познати парничари и свађалице, већ су трезвеног држања, увек разложни и склони да прихвате нове напредне идеје.

6. НАКРИВАЊСКИ ЧИФЛУК

Накривањски Чифлук је мало село засељено између Стројковца и Накривња, и то на обема обалама Накривањске реке. Са североисточне стране села налази се канал на коме су изграђене многобројне воденице а у атару села Накривња, Накривањског Чифлука и Стројковца, па је највећи део села Чифлука Накривањског лоциран између Накривањске реке и овог канала, док се само три домаћинства налазе на левој обали Накривањске реке.

Као што то његово име показује, Накривањски Чифлук је најпре био велико добро обрађивано по систему чифлука. Хан га није у своме путопису од 1858. године поменуо, али га Милан Ђ. Милићевић бележи као сеоско насеље са 12 пореских глава (21). Чије је власништво био овај чифлук пред крај турске власти, не може се са сигурношћу тврдити. Морао је бити, и вероватно је да је и био, једног од господара села Накривња, али је исто тако могуће да је његов власник био и лесковачки чорбација Нешка Митровић, који је овде имао и своју воденицу. Та воденица и сада носи назив „Нешкина воденица“ (22).

Земља и воде. — Накривањски Чифлук, као мало село, има и мали атар, а његова земља носи ове називе: Грбавица, Пашине њиве и Куса падина. На овом, последњем потесу налазе се њиве и забрани овога села. Као што је напред наведено, село се налази на обалама Накривањске реке, односно највећим делом између канала и Накривањске реке. Оба ова водена тока имају текуће воде преко целе године. Сем тога и изданска вода је близу земљине површине. Ниво воде у сеоском бунару, ископаном јужно од куће Влаја Ристића, којим се служе све околне куће, тако је висок да се чини да је изнад нивоа воде у самој Накривањској речици, чије је корито од бунара удаљено једва двадесетак метара.

Величина села и број домаћинстава. — У селу Накривањском Чифлуку живи 10 родова са 29 домаћинстава или кућа. То су ови родови:

1. Стојиљковићи, староседеоци и чифчије Нешка Митровића — 3 куће
2. Станковић Ђорђе, такође староседелац — — — — — 1 кућа
3. Мићић Петар, пореклом из Рашиног Лаза — — — 1 кућа
4. Ристић Влајко, пореклом из Жабљана, усиљен од Чунгураца — — — — — — 1 кућа

5. Илићи-Чунгурци (*), староседеоци — — — — — — 3 куће
6. Павловићи, староседеоци — 4 куће
7. Николићи-Тукини, староседеоци. 3 куће
8. Јовићи, староседеоци — — 2 куће
9. Коцићи-Калајџици(**), староседеоци — — — — — 5 кућа
10. Јовановићи - Слатинци, пореклом из Слатине — — 6 кућа

Занимање становника. — Становништво овог села се бави земљорадњом као главним занимањем. Од стоке свако домаћинство настоји да има бар по две краве, које служе за орање, вучу и млеко. Занатом се нико не бави, а у фабрици у Вучју ради 11 мушкараца и жена као прости раднице, па тако домаћинства употпуњују свој породични буџет.

7. НАКРИВАЊ

Положај села. — На пола пута између Стројковца и Чукљеника подигнуто је село Накривањ, на обалама Накривањске реке и поред пута који је овуда водио пуних 400 година за време Турака, везујући преко планине Кукавице Лесковац и Врање, односно Београд са Солуном.

Засељен готово под самом Китом, завршним висом Кукавице у средишњем делу Котлине, на таласастој тераси коју је по дну Лесковачког мора измоделирала Накривањска река, Накривањ је подпланинско село и у његовом атару налази се равница, побрђе и планине. Такав топографски положај села погодовао је његовом развоју, па је Накривањ одувек био по величини друго село у целом Поречју, које је имало свој чифлук — данашњи Накривањски Чифлук и свој заселак — источни део Рашиног Лаза. Поред Накривња, и само Вучје има своје засеоке: Шутилицу и Збежиште, а њему припада као заселак и западни део Рашиног Лаза.

Име села. — У народу се одржало предање да је неки Накривчанин, за време Турака, сакат у ногу, гегајући се, често долазио своме спахији у Лесковац и молио га да га поштеди давања, јер је сиромашан и при томе још и сакат. Турском спахији је додијало мољакање овог сељака, па га је подругљиво назвао накривањ, па се по овом сељаку и село временом назвало Накривањ.

Развитак села. — Накривањ се под Турцима вероватно развио и као каравanska станица пред улазак у планину. Од овог села, па готово до самог Врања, по блиском путу, није било никаквог насеља по планинама кроз које је пут пролазио. У планини је било хајдука, па су се путници у Накривњу груписали и тако у већим групама настављали пут преко планинских врлети. Немачки путописац Хан је забележио да је ово село половином 19 века, имало 60 кућа, што за тадашњу величину српских села представља велико насеље (23) а, по Милану Ђ. Милићевићу, Накривањ је 1884. године имао 110 пореских глава (24). По попису становништва из 1959. године, у Накривњу је живело 217 домаћинстава. Као што се види, село је показивало сталан раст. Испред њега се налазило и сада се налази само село Вучје које, за свој најновији развитак, има да благодари развоју индустрије, нарочито од краја треће десетине овог столећа до данас. Накривањ због овога није почео да опада. Изгледа да је развој индустрије у Вучју погодовао и развитку Накривња. Удаљен од Вучја око четири километра, Накривањ је вишак радне снаге запошљавао у Вучју без нужде да ти Накривчани напусте своје родно село и преселе се у Вучје.

Из прошлости села. — Накривањ је био господарско село. По мишљењу Светозара Крстића (25), село је имало једног господара који се звао Садик-ага. Овај Садик-ага подигао је у селу Накривњу воденицу и кулу на четири спрата(*), па је том

(*) Оснивач овог рода „чукао чунгур", тојест свирао на инструменту сличном тамбури, на две жице. Каже се: „Чунгур чука, оро игра".

(**) Оснивач рода био калајџија.

(*) Кула Садик-аге у Накривњу била је на највишем спрату сва у стаклу, са миндерлуцима поред прозора и подешена за муабете и уживање у природним лепотама Кукавице и њених превоја, а звала се Винка. По ослобођењу од Турака разорена је. Христина Костић је приповедала да је ову кулу од њеног турског власника купио њен свекар Јорга Костић. Вучко Ристић, из Пресечине, приповеда да је у тој кули погинуо један од Јорга Костићевих синова, кога је на спавању убио његов слуга Јакуп, вероватно арбанашке народности, после неке свађе. На Јакупа се очувала успомена и у топономији села Пресечине, где и сада постоји потес Јакупово (27).

приликом преселио 27 кућа из Накривња и населио их у Чукљеник, а у Накривњу је остало само 13 кућа. По казивању Наталије Костић, из Београда, село Накривањ је било „под заштитом" њеног свекра Јорга̑ћа Костића, дакле оног Јорга̑ћа који је био један од тројице господара села Пресечине (26). Изгледа да је и Нешка Митровић, из Лесковца, био нека врста читлук-сахибија у Накривњу и Накривањском Чифлуку.

По предању које је забележио Милан Ђ. Милићевић (28), негде око 1789. године, „неки Пеша Прчић, из накривањског чивлака(*) био је дигао народ на Турке. Турци доведу војску на тог бунтовника. Пеша се сретне са том турском војском „на селу Паликући". Ту се војске биле четири дана. На крају Турци Пешу разбију, војску му разјуре, а село Паликућу спале". Легенда коју је забележио Милан Ђ. Милићевић живи у народу и данас(**)

Накривчани су се још једном херојски понели, када је у зиму 1877. године плануо у Поречју устанак. У чети вође устанка Влајка Стојановића било је доста Накривчана, а међу њима и неки Кумбара, вероватно из садашњег рода Кулумбараца. Тај Кумбара је, после погибије Влајка Стојановића, преузео команду над устаницима забарикадираним у Дилавер-беговој кули и, енергичном командом, одбио нападе арбанашког бошибозучког одреда (29), па је тако Поречје дало свој допринос ослобођењу од Турака а још један Накривчанин ушао у историју свога завичаја.

Воде. — Кроз село Накривањ, целом његовом дужином, тече брза река, која се до Накривња зове Чукљеничком реком, а од Накривња носи име Накривањска река. Корито јој је, нарочито у горњем делу села, дубоко а водени ток брз. Но поред речног корита, још под Турцима је ископан канал, у који је ухваћен добар део водене масе Накривањске реке и на том каналу су подигнуте многобројне воденице кроз село Накривањ.

Земља. — Атар села Накривња је велики и захвата побрђа, таласасту речну терасу Накривањске реке и планину. Као што је Накривањ после Вучја највеће село Поречја, тако је и његов атар, после вучанског атара, највећи у целом Поречју и износи 2.949 хектара. Од овог простора на оранице пада 512 хектара, а на шуму 2.198 хектара. По количини обрадиве земље, оно иде испред самог Вучја, чије обрадиво земљиште износи за око 100 хектара мање но накривањске оранице.

Земља атара накривањског носи ове називе: Њиве: Селиште, Сеоска долина, Доње поље — Раскрсје, Грбавица; Росуља — виногради и воћњаци; у планини под шумом: Зли дол, Доње јасење, Орлово гнездо, Бечкарница, Ушка долина, Црвени брег, Совиште, Доње јасење, Криви рид, Карагучевица, Јасенова падина, Лаз, све у комплексу Кукавице; у побрђу: Дедин дол, Смрекар, Андрејин кладенац (извориште Шаиновачког потока), Прелопат, Големи рњаковац, Мали рњаковац, Дубока долина, Зољевски рид (у правцу села Зољева) и Широка падина.

Становници. — Село Накривањ је подељено у десет махала: Тошина (на улазу у село из правца Стројковца), Филипова (ка Вучју), Колумбарска, Љутичова, Маришкина, Гагинска, Стојковска, Стеванчовска, Влајковска и Краљина махала. У овим махалама, које носе назив углавном према родовима који у њима живе, станују ови родови:

1. Тошићи, староседеоци — — 5 кућа
2. Савићи, досељени из ужичког краја — — — — — — 10 к.
3. Стојан Цветковић-Србин, досељен из ужичког краја — 2 к.
4. Петковићи, староседеоци — 2 к.
5. Анђелинкови, из Рашиног Лаза — — — — — — 5 к.
6. Пешини, староседеоци — — 3 к.
7. Сербезови, из Рашиног Лаза 5 к.
8. Филипови, из Рашиног Лаза 9 к.
9. Јовићи, староседеоци — — 7 к.
10. Грци, староседеоци — — — 2 к.
11. Крстићи, староседеоци — — 1 к.
12. Михајловићи, из Винарачке Мире — — — — — — 2 к.
13. Божанци. досељени — — 10 к.
14. Јанковићи, досељени из околине Ужица — — — — 6 к.
15. Миленковићи, староседеоци, 4 к.

(*) Милан Б. Милићевић је овде забележио малим словима накривањски чивлак, подразумевајући под тим именом чифлук као велико пољопривредно добро, а не као сеоско насеље, јер он код пописивања села у срезу лесковачком наводи под великим словима Чивлик Накривањски. Ми сматрамо да се не ради о штампарској грешци, већ да у време Кочине крајине село Накривањски Чифлук није постојало, већ је тада то било само једно велико економско добро, а Пеша Прчић, вероватно настањен на њему као момак-чифчија.

(**) Алекса Трајковић, из Великог Трњана, приповедао ми је, како је Пеша устанак проширио чак до Косова и ради што већег психолошког утицаја себе прогласио за цара. Но када су Турци на њега кренули велику војску, Пеша се повукао у своје Поречје, где је Турцима код данашњег села Паликуће дао последњу битку, у којој је био побеђен, устанак Поречана угушен, а село Паликућа спаљено.

16. Јовићи, староседеоци — — 5 к.
17. Кулумбарци, староседеоци — 9 к.
18. Укинци, староседеоци — — 9 к.
19. Гагинци, досељени из Гагинца — — — — — — 4 к.
20. Марјановићи, староседеоци — 2 к.
21. Јерци, досељени из околине Ужица — — — — — — 3 к.
22. Невенкини, староседеоци — 9 к.
23. Маришкини, из Рашиног Лаза 18 к.
24. Љутичови, староседеоци, — 3 к.
25. Гаћини-Јоргаћови, из Брзе — 1 к.
26. Ђоканови, из Рашиног Лаза 2 к.
27. Савинци, досељени из ужичког краја — — — — — 2 к.
28. Маркови, староседеоци — — 14 к.
29. Стојкови, из Рашиног Лаза 5 к.
30. Влајковци, староседеоци — 8 к.
31. Стеванчовци, староседеоци — 12 к.
32. Ковелчини, староседеоци — 5 к.
33. Лазаревићи, староседеоци — 3 к.
34. Петринци, староседеоци — 8 к.
35. Други род Лазаревића, староседеоци — — — — — 5 к.
36. Ђермазови, староседеоци — 2 к.
37. Мијалкови, староседеоци — 2 к.
38. Величкови, староседеоци — 1 к.
39. Канини, из села Кукавице-Пољаница — — — — 3 к.
40. Краљевићи, из Прокупачког краја — — — — — — 6 к.
41. Николини, староседеоци — 2 к.
42. Баба-Ђурђини, староседеоци 4 к.

У селу Накривњу живи и осам циганских породица. То су:

1. Драгутин Ристић, староседелац — — — — — — 1 к.
2. Трајко Јовић, староседелац — 1 к.
3. Ђорђе Јовић, староседелац — 1 к.
4. Живојин Јовић, староседелац 1 к.
5. Никола Анђелковић, староседелац — — — — — — 1 к.
6. Ђура Николић, староседелац 1 к.
7. Светозар Стаменковић, староседелац — — — — — 1 к.
8. Божидар Стојановић, староседелац — — — — — — 1 к.

Занимање становника. — Накривчани су се, поред земљорадње, раније бавили воденичарством и прерадом дрвета. У атару накривањском постојале су ове воденице: Горња Доткина од 3 витла (камена), Нешкин 3 витла, Трњанска 3 витла, Горчина 3 витла, Виде Кукареве 3 витла, Алексина 3 витла, Трњанска-Баба-Стојнина 3 витла, Јајинска 3 витла и Алексина 2 витла.

Прерада дрвета и израда разних предмета од дрвета за домаћинство и друге потребе, била је у Накривњу развијена до крајњих граница и израсла у велику мануфактуру. Накривчани су израђивали: лопате, виле, држалице за сва пољопривредна оруђа и секире, тануре (софре), столице, троношке, разне заструге (вагане) лубове за сита, шинике и гочеве, разбоје, осовине (оске за кола), процепе, јармове, канате, душемена, јармове, сандуке за оставу, нањве, тучуре (чутуре) корита, оплења, чеврмиња, спице и наплате и многе друге предмете употребљаване у домаћинствима, саобраћају и пољопривреди. Своју пространу шуму у Кукавици су готово потпуно посекли и свели на шибље. Сем израђевина од дрвета, продавали су дрво за огрев на лесковачкој пијаци.

Данас на својим њивама радо гаје јагоде и то у знатним количинама. Иначе, продају на пијаци у Лесковцу крушке и јабуке које негују у својим воћњацима.

У Накривњу има четрнаест регистрованих занатлија. Овде нису узети у обзир Цигани, од којих се неки баве свирањем, двојица су били ковачи, а остали су фабрички радници.

Уз земљорадњу, Накривчани се баве и стајским сточарењем. Свако домаћинство настоји да има бар по две краве. Свако домаћинство чува свињу-две за тов, али чувају и такозване пашићне свиње за приплод и продају прасиће, но то у мањој мери. Пошто имају планину, као и Вучанчани пуштају стоку у сампас, само у далеко мањем обиму но пре ратова. Оваца има, као и обично, мало, јер је утрина разорана и паше за ситну и крупну стоку нема.

Из својих забрана, а и из планине, они скупљају дрва за огрев и терају на лесковачку пијацу. У сврху експлоатације шуме, и Шумско газдинство „Јабланица“ у Лесковцу врши сечу у долини Чукљеничке реке.

Саобраћајне везе. — Накривањ је данас везан макадамским путем, који је у доста лошем стању, са савременим, коцком поплочаним, путем Лесковац — Вучје, на који избија у селу Стројковцу. Из Накривња води мекани пољски пут за Вучје, а први пут се продужује до Чукљеника и уз Чукљеничку реку дубоко у планину Кукавицу.

Овим путем је Накривањ везан са Лесковцем и сталном аутобуском везом која одвози путника у Лесковац и Вучје.

8. ЧУКЉЕНИК

Положај села. — Чукљеник се заселио на излазу Чукљеничке и Мале реке из планине. Једним делом он је завучен у ждрело Чукљеничке реке. Тако је ово село по своме положају најизразитије подпланинско село, изнад кога се, непосредно, дижу стрми превоји планинског масива Кукавице. Од Стројковца, као раскрснице путева, Чукљеник је удаљен око шест километара, а од Лесковца 17 километара. Идући уз Накривањску реку, он је последње насеље у Поречју на тој страни.

Назив села. — Чукљеник, писан малим словом, означава место на коме се креше храстова шума за лиснике. Говорни језик овог региона познаје и глагол чукљати, чији је синоним кресати. Светозар Крстић сматра да је село добило име од посеченог дрвећа на овом месту, од пањева-чукаља, објашњавајући трпни придев чукљан значењем посечен (30). Простор на коме се заселио Чукљеник био је у саставу села Накривња, па су Накривчани, за зимску прехрану своје стоке, на овом месту чукљали-кресали шуму, која је прекривала цео крај. Дакле, то место је био чукљеник села Накривња. Када се село почело засељавати оно је добило име које се за овај локалитет већ било одомаћило и од чукљеника постао је Чукљеник село.

Воде. — Село Чукљеник је подигнуто на обема обалама Чукљеничке реке, мада је онај део на десној обали знатно већи. У горњем делу села у Чукљеничку реку се улива Мала река која појачава водену масу Чукљеничке реке. Одмах испод састава Чукљеничке и Мале реке Чукљеничани су ископали канал с леве стране реке, који са западне стране опасује онај део села који се налази на левој обали Чукљеничке реке. Тај канал служи за наводњавање башта и воћњака, а на њему су подигнуте и неке воденице Чукљеничана. Благодарећи Чукљеничкој реци, Малој реци и каналу, село је богато текућом водом, а на левој обали Чукљеничке реке, пре састава са Малом реком један Лесковчанин из рода Кукара подигао је лепу чесму са изванредно пријатном и лаком водом. Уза све то, изданске воде су блиске, па је могуће копање бунара, чија је вода по тврдоћи слична оној у рекама.

Путеви. — До пре сто десет година кроз Чукљеник је пролазио главни трансбалкански лонгитудинални пут који је спајао Београд са Солуном. Одмах, изнад места где се Мала река улива у Чукљеничку реку почиње рид који се зове Друм. Овим ридом је ишла главна варијанта пута између Лесковца и Врања и кретала се по планинском билу које чине развође — вододелницу између Ветернице и Јужне Мораве. Пре нешто више од сто година, овај пут је изгубио значај велике саобраћајнице, јер је ту улогу преузео нови пут Мидхат-паше изграђен по дну Јужне Мораве. Сада до Чукљеника долази макадамски пут који иде преко Накривња. Он се уз Чукљеничку реку продужује у дубину Кукавице и служи предузећу „Јабланица" у Лесковцу за експлоатацију шумског богатства Кукавице у овом региону.

Од Чукљеника се, испод црквеног воћњака, одваја пут који води у село Тулово, а одатле, низ Туловску реку, силази у Мораву.

Тако је Чукљеник, стицајем прилика, остао на периферији локалних саобраћајница.

Старине. — Изнад села Чукљеника постоји у планини локалитет Романица, који указује на промењено становништво овог краја пре доласка Словена. Из те далеке прошлости овог региона Милан Ђ. Милићевић је забележио остатке некаквог града — Кулине „на врху стене у чукљеничком ждрелу" (31). Но најзначајнији културни споменик јесте црква посвећена св. Николи, подигнута под ћувиком званом Црквени чукар, одмах после састава Мале реке и Чукљеничке реке. Овде је био манастир, а црква је манастирска. Није познато када је чукљенички манастир подигнут. По сведочењу Проке Илића, из Чукљеника, који је забележио Светозар Крстић (32), из овог манастира су, за време сеобе под Арсенијем IV 1736—37. године, отишла три калуђера, што значи да је манастир још у првој половини 18. века постојао. У цркви се и данас чува минеј који је манастиру поклонио свештеник Костадин Николић 1873. године. Веома је карактеристичан запис на црквеној воденици на самом саставу Мале реке и Чукљеничке реке из 1786 г., који гласи: „На лето господње 1786 год тој пише оче Јоаникије сеј и Игњатије", што указује да је ове године или подигнута или реновирана манастирска воденица, и да су у манастиру били калуђери Јоаникије и Игњатије.

Манастирска црква је преобраћена у мирску цркву 1884. године, дакле одмах после ослобођења.

Црква је живописана, али њен живопис је потамнео од дима и слабо очуван.

У црквеном дворишту је до последњег светског рата постојао велики конак на спрату, који је подигнут 1853. године (33), и чије су просторије свакако коришћене за једну од двеју првих школа манастирског типа у Поречју пре ослобођења од Турака.

У црквеној порти је сахрањено тело погинулог Владимира-Влајка Стојановића, вође поречких устаника из 1877. године. На гробу је подигнут леп споменик.

Иако представљају редак и вредан културни споменик, ни црква нити њена воденица нису још стављене под заштиту државе.

Земља. — У атару села Чукљеника нема праве равнице, па је ово село, релативно, најсиромашније у обрадивој земљи. Од њега има нешто мање обрадиве земље само Шаиновац који је, иначе, од Чукљеника, по броју становника, готово три пута мањи. Укупна површина свих врста земљишта у атару чукљеничком износи 790 хектара. Од тога на обрадиву земљу пада само 117 хектара, док је под шумом 494 хектара, дакле нешто више од четири пута.

Земља у атару села Чукљеника носи ове називе: Селиште, Боровик, Оранице, Крушјар, Црнотравски рид, Тутуњиште, Пркос, Бара, Рид, Вучја рупа, Дајкин дел, Црвени брег, Јаруга, Црквени Чукар, Боровичка долина, Јазбине, Широка падина, Урошево чукаре, Несврска долина, Куса падина, Деда Илинско гумно, Јечарник, Трле, Грујичина падина, Аврамова падина, Илијино њивче, Грашиште, Петровски чукар, Растово дрво, Репиште, Страна бача, Качарова бача, Доња арница, Јоцина бача, Шопке баче, Горња арница (Поповчине колибе).

Становништво. — Село Чукљеник је по попису из 1959. године имало 629 становника; мушких 296, а женских 333. Овај број становника припада следећим родовима:

1 Ђелинци, староседеоци — — 6 кућа
2. Деда-Јанковци, староседеоци 8 к.
3. Мирковци-Шопци, досељеници из Шоплука — — — 6 к.
4. Петровци, досељени из Црне Траве — — — — — — 7 к.
5. Урошевци, из Црне Траве — 10 к.
6. Јанкови, досељени из Стрешека — Пољаница — — — 11 к.
7. Деда-Илијини, досељени из Стрешека — Пољаница — 17 к.
8. Поповчики, досељени из Пољанице — — — — — 15 к.
9. Толинци, досељени из Вучја 10 к.
10. Терзици, Црнотравци — — 7 к.
11. Дражa Рашић, из Дадинца, призетио се у Чукљенику — 1 к.
12. Шумарови, досељени из Тулова — — — — — — 8 к.
13. Тројановци, из Црне Траве — 8 к.
14. Долинци, из с. Јастребца-Пољаница — — — — — 3 г
15. Живковци, староседеоци — 3 к.
16. Слаништанци, из Тулова — 2 к.
17. Рекари, дошљаци из Шоплука — — — — — — — 4 к.

Као што се види, највећи број родова су досељеници, и то из Шоплука (где треба рачунати и Црну Траву), а затим из Пољанице. И Светозар Крстић је, у већ цитираном раду из 1933. године, тврдио да су само три рода (по Крстићу „фамилије"), староседеоци, а остали родови досељени у Чукљеник после првог српског устанка (34). Ово је вероватно тачно јер је Чукљеник као насеље новијег времена, а земљиште на коме је подигнуто било је само чукљеник села Накривња. Манастир у Чукљенику сигурно је старији од самог села. Уосталом, манастири се и не подижу у насељу, већ даље од њега. Када је чукљенички манастир подигнут, село Накривањ је било удаљено од њега на око 2—3 километра, а област око манастира била под храстовом шумом.

Занимање становника. Као и код свих села у Поречју, земљорадња је у Чукљенику главно занимање. Чува се и стока, али не у оном броју и на онај начин како је некада чувана. У атару села Чукљеника има много топонима под називом баче (бачије). Тако и сада постоје локалитети: Јовчина бача, Качарова бача, Шопске баче и др. Све су то бачије на којима се некада чувала ситна и крупна стока. Поред тога стока се пуштала и у сампас, па и сада нека домаћинства као, на пример, домаћинство Стојана Илића и нека из рода Поповчики, пуштају своја говеда да сама преко целог лета пасу по планини, па се сама пред зиму, готово подивљала, враћају у село. Од стоке се чувају обично у свакој кући по две краве. Снажне волове чувају само домаћинства која се баве превозом и продајом дрва за огрев. Чукљеничани сеју на својим њивама све врсте жита. У новије време негују, као и Накривчани, на великим парцелама јагоде, од чијег рода сваке године унесу у свој буџет веома знатне своте.

Из многих кућа, ујесен, чак и из оних која су имућнија као, на пример, из куће Стојана Илића, одлази по неколико млађих чланова, оба пола у Банат на бербу кукуруза где, у берби, привреде више кукуруза, но што се нађе на свим њивама домаћинства.

Али, Чукљеничани се одликују и по томе што су вешти одгајивачи воћа. Климатске прилике и својства њихове земље погодују воћарству. Чукљеничани имају веома богате воћњаке у којима негују одличне врсте крушака и јабука. У њиховим воћњацима се налазе крушке кајзерке и вилијамке, а поред њих и масларке, караманке, острике, воденци и др врсте крушака гајених још у доба Турака. Од јабука радо негују јонатан и делишес, затим јабланове и многе друге врсте јабука. И шљиве овде добро успевају, нарочито мацарке.

Чукљеничани имају и винограде, мада за ову културу немају најбоље услове. Саде и дуван.

Уопште узевши, Чукљеничани су веома вредан свет, чија земља не „лежи".

Пре другог светског рата Чукљеник је важио као ваздушна бања и многе лесковачке породице одлазиле би у ово село „на уживање". А и много старије генерације волеле су да долазе у ово село са изванредно романтичном околином, где је ваздух чист, а вода лака и бистра. Приликом сабора и других сеоских свечаности, у Чукљеник се стицао читав Лесковац, па се у њему, уз обилато јело и пиће, веселило и играло. Накривањски Цигани су као свирачи добро пролазили, а разне групе музиканата на свим могућим инструментима, долазиле су из других места, па и из Лесковца. Пред вече, раздрагани људи и жене, у колима окићеним ораховим лишћем, враћали су се кућама. Они из Лесковца би на пола пута, код Трњана, у горуњу, још једном заиграли пре смирај сунца, а онда одлазили у Лесковац.

9. РАШИН ЛАЗ

Положај села. — Рашин Лаз је лоциран на северним падинама Ките, једног од задњих висова масива Кукавице на јужном ободу Лесковачке котлине, на једној од тераса Лесковачког мора, коју је оно створило у току свога повлачења. То је право планинско насеље, по типу слично насељима разбијеног типа.

Назив села. — Име овога села састављено је од две речи: особне именице Раша и стварне именице лаз, која се у говорном језику овог региона, па чак и у говорном језику српског народа, више не употребљава. Ову реч лаз забележио је Вук у своме речнику и овако објаснио: 1) као малу њиву и 2) (у Црној Гори) мјесто гдје је много шуме исјечено (35). Према Стојану Новаковићу, у старом српском језику није била позната реч крчевина, већ је у њеном значењу употребљавана реч лаз (36). Према томе, Рашин Лаз је у старој српској држави било крчевина неког Раше, тојест његова њива створена крчењем шуме на падинама Ките. У овом региону има још локалитета са називом лаз и то и повезана са властитом именицом и самостално. Тако имамо Бојин лаз и самостално Лаз као локалитет у атару села Накривња.

Ту на месту где је сада село Рашин Лаз, значи, заселио се у старој српској држави неки Раша који је најпре искрчио своју њивицу и код ње се настанио, а потом је дошло до насељавања и других људи, па је формирано сеоско насеље.

Тврдње становника данашњег Рашиног Лаза да је ово село најстарије насеље у Лесковачкој котлини (37), није нелогично, већ веома вероватно.

Из прошлости насеља. — Рашин Лаз је из давнине сматран саставним делом села Накривња. И данас један његов део припада административно овом селу, а други Вучју иако, у ствари, ово насеље чини одвојено и самостално село, па га је као такво забележио и Милан Ђ. Милићевић (38). Под Турцима био је читлук накривањских господара, па су Рашинлашчани после ослобођења од Турака плаћали и аграрни дуг.

Саобраћајне везе. — До Рашиног Лаза је тешко доћи. Из правца Накривња у ово село се долази козјим стазама. Из правца Вучја има некакав „пут", којим сигурно никада никакво возило на четири точка није прошло. Када одвозе своје производе у Вучје Рашинлашчани употребљавају само предњи трап од кола, док се задњи део „кола" у виду двеју греда, вуче по земљи. За преношење терета уз брдо најпогоднији су брдски коњићи и магарци, па зато у овом селу има више магараца него у целом Поречју.

Земља. — Земља овог атара налази се на потесу Ломак. Ту су њиве, воћњаци, ли-

ваде и шуме. Рашинлашчани сеју на својим њивама пшеницу, раж, јечам, овас, а саде и кукуруз. Конопљу никада нису садили. Саде и дуван. Земљиште је погодно за неговање воћа. Рашин Лаз има доста орахових стабала, затим крушке, шљиве. Јабука се мање гаји.

До последњег светског рата, становници овог села су се у великој мери бавили прерадом дрвета и израдом свих оних предмета које су израђивали и Накривчани и Вучанци: вила, лопата, осовина („оске"), процепа, оплења и чеврмиња, столица, па свих врста лубова, јармова, ковчега и нађви и др., јер им је шума била на дохват руку више но и једном подпланинском селу. Сада је та радиност потпуно замрла.

Како је земља у атару овог села по квалитету веома слаба — седме класе, приноси житарица су слаби. Са гашењем дрвне делатности Рашинлашчани су запали у тешке привредне прилике из којих су многи нашли излаз у напуштању села и сишли у Накривањ и друга села у близини, а они који су остали у селу запошљавали су се у фабрици у Вучју, па сада готово свака кућа има бар једног радника у овој фабрици.

Некада је Рашин Лаз имао много услова за сточарство. Паше је било у изобиљу, а могла се стока, нарочито козе, хранити на брсту. Свиње су по планинским странама налазиле многе слатке и хранљиве ризоме поред жира у храстовој и буковој шуми.

И данас свако домаћинство има по мало оваца. У целом селу има два коња. Говеда има свака кућа. Бивола нема, али зато има девет магараца, који се хране оскудном храном, а незаменљиви су у преношењу терета по врлетним стазама и путевима који воде до овог села.

Становници. — Рашин Лаз је после ослобођења од Турака имао 12 пореских глава (39), а сада (1960) има 20 кућа које припадају овим родовима:

1. Мањини (од Марјана), досељени из врањског краја — — — — 4 к.
2. Дакини (Радован — Дака се доселио из Вучја из рода Дининци као призетко) — — — — — 1 к.
3. Текилови — Тодорови („тикали се много"), из прокупачког краја 4 к.
4. Милошеви, староседеоци — — 2 к.
5. Савини — Здравковићи, старосед. 4 к.
6. Мишини, досељеници из прокупачког краја — — — — — 4 к.
7. Тима Миљковић, пореклом из прокупачког краја — — — — — 1 к.

10. БЕЛИ ПОТОК

Положај села. — Ово је село подигнуто на главном путу који води од Лесковца ка Вучју, на 14 километара јужно од Лесковца а на око три километра северно од Вучја, и то на заравњеном дну некадашњег Лесковачког мора баш изнад алувијалне равни коју је Ветерница у дну мора измоделирала. Још од Стројковца терен се непрестано али благо удиже и ту где је засељен Бели Поток достиже максималну висину, па се одмах иза села нагло спушта у равницу поред реке Ветернице.

Испод села тече кроз мочваран терен поточић, а после рата је изграђен канал који кроз вучанско и потом белопоточко поље одводи воду што се из правца Бачинца спушта у равницу.

Име села. — Услед квалитета земљишта и његових растворљивих делова, поточић има „белу" боју, па је по томе и село добило своје име.

Саобраћајне везе. — Бели Поток се некада налазио на оној варијанти лонгитудиналне саобраћајнице кроз Поречје која је ишла на Вучје и одатле се пела у планину.

Када је 1885. године начињен макадамски пут од Лесковца до Вучја, он је пролазио кроз само село Бели Поток. Нови пут, изграђен од коцке, изменио је у овом делу, као и у самом Стројковцу, свој правац: избегао је кривину кроз село, већ се поред села, са његове западне стране, спушта у равницу.

Земља. — Атар овог села је мали: свега 303 хектара, од чега на обрадиве површине пада 195 хектара. Земља носи ове називе: њиве: Спахиске баче, Параспур, Језеро, Под ваду, Рид — Заирово кулиште, Селиште — Испод Јумерово кулиште, Турски забел — Заиров забел, Иса-агини вирови (у којима се удавио син Иса-аге); ливаде: Плоча, Шамак и Ботуња (и њиве и ливаде) и Лештари.

Воде. — Кроз потес Плоче (ливаде) текла је Божиница, која има своје изворište испод куће Јефтимија Николића из Рашиног Лаза; други крак овог поточића извире из Горуновца — Сенска долина у атару села Накривња. После рата је од Вучја па испод Белог Потока све до Ветернице на-

чињен канал који спроводи воду са Ките, па је тако и вучјанско и белопоточко поље дренирано и оспособљено за пољопривреду.

У атару села Белог Потока има више извора и кладенаца: Кладенац Лимчиште, чесма код Шамак, Заиров кладенац, Лековитица, Чумбура - испод Турског забела(*). Изданска вода је близу, па свака кућа има свој бунар. У селу се до данас сачувао бунар из турског времена — Спаиски бунар.

Из прошлости села. — Када се Бели Поток заселио не може се одредити. Село не срећемо у српским средњовековним споменицима. Али то не значи да оно није постојало у доба српске средњовековне државе. Њега ни Хан не помиње. Како је Милан Ђ. Милићевић забележио да је село после ослобођења, тојест двадесет година после пропутовања Хановог кроз овај крај, имало 45 пореских глава (40) оно је морало постојати и тада. За ово имамо потврду још у томе да је ово село било господарлук тројице читлук сахибија: Заира (у топономији Заирово кулиште и Заиров забел), Јумера (Омера) од кога се сачувао траг тако исто у топономији села (Јумерово кулиште) и Љатифа.

После ослобођења од Турака, они Белопоточани који су поделили земљу свога господара Љатифа, плаћали су аграрни дуг. Друга двојица белопоточких господара Заир и Јумер (Омер) нису се ни јавили за накнаду, па Белопоточани који су били под њиховом „заштитом" нису плаћали аграрни дуг.

Становништво. — У Белом Потоку живе (1960. године) ови родови:

1. Лукићи, пореклом из Златокопа, код Врања — — — — — 8 к.
2. Марковићи, староседеоци — — 13 к.
3. Лазаревићи, староседеоци — — 1 к,
4. Кржалије, староседеоци — — 9 к.
5. Мирошевчани, досељени из Мирошевца, из рода Чергини — — 13 к.
6. Млацинци, староседеоци — — 29 к.
7. Кованџици, досељени из Горине да раде на кованлуку господарском, па зато и носе такво име 6 к.
8. Илићи, староседеоци — — — 2 к.

По попису од 1959. године у Белом Потоку је живело 546 становника: 260 мушараца и 286 жена.

Занимање становника. — До 1912. године свака кућа у Белом Потоку имала је своју ћерану. У ћеранама су Белопоточани упредали („сукали") ужад и продавали у Лесковцу чувеном трговцу Гаври Чуљковићу а, сем тога, међу њима је било и таквих који су са својим ужарским производима ишли и у Бугарску. Сада (1960) Воја Лазаревић и зет му Светислав Ристић имају ручно коло, па упредају ужад и од њега праве штранге и конопце. Своју ћерану има и Живко Аранђеловић, из рода Кованџици.

Док су северно од села имали пространу утрину, Белопоточани су чували много стоке, нарочито свиње и овце. Волели су да чувају биволе. Сада (1960) имају више биволица но крава. И поред тога што им је утрина одузета, свако домаћинство чува 5—20 пашићних свиња за продају.

У пољу саде: кромпир за домаћу потрошњу, пшеницу и за продају, кукуруз такође и за продају. Сеју детелину за исхрану бивола.

У атару овог села, на некадашњој сеоској утрини, пољопривредно-трговачки комбинат „Поречје" у Вучју подигао је огроман воћњак и расадник. У расаднику се узгаја украсно дрвеће, нарочито бор, а под јабукама се налази 100 хектара. Од сорти доминирају црвени и златни делишес. Воћњак има и своје вештачко акумулационо језеро из кога се лети заливају воћке и подкултуре, нарочито краставац, који се сади на великим парцелама.

У Белом Потоку има пет регистрованих занатских радњи чији су власници: тракторист, вршач, превозник, колар и столичар.

Село има четвороразредну основну школу као истурено одељење Основне школе у Вучју.

11. ЖАБЉАНЕ

Положај села. — Ово село је лоцирано на око једног километра северозападно од Вучја. Данас, благодарећи наглом ширењу Вучја, ова су се два села готово спојила. Жабљане је равничарско село, иако му се један део атара простире у правцу кукавичких брегова.

Име села. — Земљиште на коме је село засељено и оно около села је веома ниско и подводно. Колико је то земљиште било подводно доказ су називи локалитета

(*) Чумбура је комад дебелог буковог стабла, издубљен је тако да је од њега начињена велика дрвена цев знатног пречника. Та цев — чумбура, стави се на извор, па се тако изворска вода каптира. Вода из извора испуни дрвену цев, која је проврћена у горњем делу, па вода из чумбуре тече као из славине.

у његовом атару: Луке поред Вучјанке, Луке поред Ветернице, Лазареве рупе, Језеро. Сви ови локалитети су до недавне прошлости били под водом, а у њима је било много барског света, нарочито жаба. По том мноштву жаба, село се звало најпре Жабља Бара, Жабаре (скраћено од Жабље Баре) и најзад Жабљане. Иако и сада постоји притисак воде из Ветернице, Вучанке и Ботуње, површинска вода се изгубила у свим лучним местима, а нестало је и језеро на месту Језеро, па су сва та места данас плодне њиве.

Воде. — Поред Жабљана и недалеко од њега теку: Ветерница, затим Вучанка. Поред њих су кроз ово село и поред њега токови Ботуње (Мала Ботуња), која долази из правца Брзе, затим Каменитица, чији је извор испод Збежишта.

На локалитету Горње селиште, где су воћњаци села Жабљана, налази се кладенац.

Благодарећи притиску воде из Ветернице, Вучанке, затим из Мале Ботуње и Каменитице и низини земљишта, изданске воде су изобилне и блиске површини, па се лако копају бунари, и свака кућа има свој бунар за потребе домаћинства и стоке. Само вода из тих бунара је „тешка", супротно од воде из Вучанке, чија вода спада у „најмекше" воде Европе.

Путеви. — Данас преко села Жабљана пролази главни пут који преко Вучја спаја Лесковац са Мирошевцем, Барјем и другим даљим насељима. Саобраћај преко овог пута је вома жив, јер је пут од Стројковца, преко Радоњице и Бунушког Чифлука мекан и неупотребљив за тешка моторна возила, нарочито зими и за време киша.

Нешто из прошлости села. — Жабљане је старо село. По турским дефтерима о попису становништва у Дубочици из 15. века, село Жабља Бара, потоње Жабаре, а сада Жабљане било је 1450. године тимар (спахијско лено) неког Мехмеда Видимлије (41). Хан не помиње Жабљане, као ни нека већа села Поречја, али је оно у доба његовог пропутовања кроз овај крај (1858) морало бити знатне величине, јер је одмах по ослобођењу од Турака 1877. године имало 46 пореских глава (42). Село је било господарско, као и сва околна села и последњи господари овог села били су неки Садик и Суља, субаша жабљански (43). По казивању Милана Ранђеловића, из Жабљана, Суља се презивао Османовић(*).

Као господарско село Жабљане је плаћало аграрни дуг, али није забележен ни један случај продаје имања инсолвентних Жабљанчана.

Земља. — Атар овог села протеже се између атара села Вучја, Белог Потока, Радоњице, Бунушког Чифлука, Брзе и Збежишта и има простор од 444 хектара, од чега пада на обрадиву земљу 230 хектара. Земљиште носи називе: њиве: Сланиште, Вучанке, Средорек, Луке, Конак (по господарској кући која је на овом потесу била), Брестар, Горине, Луке (поред Ветернице), Смуге, Лештар, Крушкар, Доње селиште, Лазарева рупа (низина), Тршевине (изнад села у правцу Кукавице), Језеро; ливаде: Соколовица, Гукавица, Шиљковица; шуме: Горње селиште, Јованов чукар, Огорели цгар, Обешеник, Талпени мост (испод Збежишта), Ливачики, Антанасов камен и Куса долина.

Становништво. — Село Жабљане је по попису из 1959. г. имало 74 кућа са 467 становника, од којих су били мушкарци 214, а жене 253. Становници овог села припадају овим родовима:

1. Горинци, чије порекло води из села Горине — — — — 9 к.
2. Тонкини, староседеоци — — 3 к.
3. Јанкини, досељеници (?) — — 8 к.
4. Пантинци, из врањ. с. Тибужда 1 к.
5. Ранђелови, староседеоци — — 7 к.
6. Ранђеловић Милан, из Кумарева — — — — — — — 1 к.
7. Цветановић Тодор, старосед. — 1 к.
8. Слаништљнци, досељени из Тулова — — — — — — 10 к.
9. Мингарци, староседеоци — — 14 к.
10. Деда Петрови, староседеоци — 6 к.
11. Гаћини, староседеоци — — — 6 к.
12. Попкини, из Шоплука — — 1 к.
13. Вељинци, староседеоци — — 6 к.

(*) Име Суља се помиње и међу последњим господарима села Брзе и Радоњице. Могуће је да је то иста личност, јер се села Брза и Радоњица граниче са атаром села Жабљана. У атару брзанском постоји више локалитета који указују на неког Суљу: „Суљин караманац" и „Суљина бача". Што се тиче господара села Радоњице — Суље, за њега се зна да је био субаша жабљански, дакле највероватније овај жабљански господар Суља, по Милану Ранђеловићу, Османовић.

14. Мијајлини, староседеоци — — 9 к.
15. Петријинци, староседеоци — 6 к.
16. Цацини, староседеоци — — 1 к.
17. Шумарови, из Вучја — — — 1 к.
18. Новоселци, из Калуђерца (Мирко Пешић) — — — — — 1 к.
19. Бисаци-Кованлук, старосед. — 2 к.
20. Крстић Влада, из Цернице — 1 к.
21. Милан Ћирковић, из Козара — 1 к.
22. Ранђел Митровић, из Брзе — 1 к.
23. Станко Мијић, из Копривe — 1 к.
24. Радосав Младеновић, из Стрешака код Врања — — — — 1 к.
25. Јелена уд. Здравковић, из Славујевца — — — — — — 1 к.
26. Бора Дејановић, из Гргуровца — 1 к.

Занимање становника. — Главно занимање је земљорадња уз стајско сточарство: свака кућа по две краве, свиње, што оваца и др. Од усева гаје: пшеницу, кукуруз, јечам, раж и друга жита. Баште за кућевне потребе. Раније сејали конопљу на великим пространствима. Сада то чине у мањој мери и углавном за подмирење домаћих потреба: грубог веша, летњег одела и др.

У селу је регистровано 15 занатских радњи чији су власници: два ковача, два зидара, два кројача, тракторист, вршач, пластичар, превозник, поткивач, пецач ракије и два млинара.

У селу има две воденице поточаре и један млин на електрични погон. Поточаре су на два камена. Млин има један камен. У овом селу има своју продавницу Земљорадничка задруга из Бунуше.

Пошто је Вучје у непосредној близини, добар број Жабљанчана ради у фабрици штофова у Вучју.

12. БРЗА

Положај села. — Брза је подпланинско село засељено на задњим брежуљцима Ку кавице, испод Шиљегарника, највише терасе Лесковачког мора, изнад састава двеју речица: Големе и Мале реке, од којих се, после њиховог састава, формира река Брзанка. Испод села, на северу и западу настаје алувијална раван реке Ветернице. Од Вучја је удаљено за око три километра, а од Лесковца на око 20 километара.

Име села. — Врло је вероватно да је река Брзанка, која је добила име по томе што је као планинска река брзог тока, дала име селу Брзи које се заселило на обалама Големе и Мале реке или Големе и Мале Брзанке.

Путеви. — До Брзе води пут који полази из Вучја од данашње пијаце, моста где је некада била Дилавер-бегова кула и воденица његовог оца Исмаил-паше, полази поред зграде основне школе и иде подножјем планине Кукавице кроз брежуљкасто земљиште под воћњацима и шумом. Тај пут пролази кроз целу Брзу њеном дужином и иде за село Горину и, даље, за Мирошевце. Сем овог пута, у Брзу се долази и другим путем кроз заселак Влашко Поље, које лежи на обали реке Ветернице одмах до села Бунушког Чифлука. Тако је Брза везана са осталим насељима Поречја и у њу се може стићи из три правца: из правца Вучја, из правца Бунушког Чифлука преко Влашког Поља, и из правца Мирошевца преко села Горине.

Реке: — Кроз Брзу, као што је напред речено, протичу две речице: Мала Брзанка и Голема Брзанка. Мала Брзанка извире на локалитету Мечкин камен (*) испод Шиљегарника. Голема има своје изворište на локалитету Смрдан, тако исто под Шиљегарником. Обе ове речице се зову и Мала и Голема Брзанка или Брза и јесу типичан пример река које су се појавиле после повлачења воде Лесковачког језера са највише терасе. Кад ове две речице изађу из села Брзе, оне се састају и чине реку Брзанку. И по дужини свога тока и по количини њене воде, Брзанка је најмања десна притока реке Ветернице која се у њу улива у Поречју. Од ње су дуже и богатије водом како Горинка и Буковоглавка, тако исто Вучанка и Накривањска река.

У атару села Брзе има више кладенаца: Збешко кладенче, Костино кладенче уз Малу реку и Маријино кладенче уз исту реку, Петрово кладенче и Стублине (**) у пољу.

(*) Некада је ту имала мечка своје скровиште под каменом.

(**) Стублине или стублина је велико шупље дрво. „Где вода из земље слабо извире, онде се одозго метне стублина и у земљу се око извора укопа, па се из ње послије вода захвата". Тако је Вук Караџић објаснио ову реч у свом Српском рјечнику, код речи стублина. Ова иста или слична направа у Поречју се зове и чумбура, коју смо нашли у атару села Белог Потока. Изгледа да између стублине и чумбуре ипак има разлике. Код стублине се вода из шупљег стабла укопаног у земљу одозго захвата. Код чумбуре дрвена цев стоји високо и у њој је провртена рупа из које вода као из чесме тече.

Поред текућих вода у речицама Малој Брзанки и Големој Брзанки, као и поред кладенаца, свака друга или трећа кућа има свој бунар, а, сем тога, у селу има и три сеоска бунара. Само махала Оранице нема бунаре, јер „нема воду".

Земља. — Атар села Брзе је доста пространи и захвата како планину, тако и равни део Поречја. Износи 1.148 хектара, од које површине пада на оранице 391 хектар, на воћњаке 34 хектара, на шуму 483 хектара. Има доста села у Поречју са више обрадиве земље. Брза, међутим, од свих села овог региона има највише земљишта под воћем. Само се Горина у том погледу може равнати са Брзом.

Земља носи ове називе: њиве: Селиште (из правца Вучја), Шиљковица испод Селишта, Брестине, Бостаниште, Параспурке, Росуље, Кршена топола, Големе њиве, Ограђе, Куње, Вада, Пупињке, Гарине, Манастириште (Црквиште) према Тодоровцу, Врачарке, Липе, Водене ливаде, Јајне ливаде, Дубичке, Шегавче (имају извор), Песекљивице-Песиште, Конопљиште; ливаде: Јасике, Дикаве (влажно, „мочурљаво", „зукар" — крупна трава), Стублине, Шегове, Турске ливаде, Липе, Вучанке — ка селу Горини; забрани: Бандина чука, Сипут, Јармиште, Церак, Ковачко, Дибока долина, Плоче, Сеновити рид, Острела(*), Дрењар, Горуњак, Одишало — Дугачке падине, Петрово кладенче, Базјак, Пландиште и Новакове баче.

Из прошлости села: — Брза је старо село. Забележена је у турским дефтерима из прве половине 15. века, из којих се види, да је још пре 1450. године била тимар неког Хамзе Трновљанина, па је те године одузета од њега и дата неком Лазу Хамзи (44).

Брзу помиње и Хан, и по њему, она је 1858. године имала 60 кућа (45), дакле била доста велико село, али и село које се брзо развијало, јер је већ после 20 година, значи за век исте генерације, нарасла на 92 пореске главе, како је забележио Милан Ђ. Милићевић одмах после ослобођења од Турака (46).

Као велико село Брза је привукла пажњу Турака и вероватно помуслимањених Арбанаса, који су је међу собом просто рашчеречили. Пред одлазак Турака она је имала пет читлук сахибија: Абаса, Хусеина, Садика, Асан-агу и Суљу (47). У топономији села очували су се трагови на ове брзанске господаре или, како се негде називају, агаларе (48). Тако и сада постоје локалитети: Суљин караманац, Суљине баче, Турске ливаде, Садикове баче.

Као господарско село, Брза је плаћала аграрни дуг. За неке Брзанце тај дуг је био неподношљив, па су пали у велике материјалне неприлике, које су се у неколико случајева завршиле принудном продајом целе дужникове имовине. Тако је продато имање ових Брзанаца: Стојана Радисављевића, Младена Величковића и Јована Величковића(**). Као купац на јавној лицитацији појавио се и Антоније Поповић — Тонкић из Лесковца, па је од купљеног имања начинио велики посед, који је остао у својини његових синова све до аграрне реформе извршене после другог светског рата.

Када је Влајко Стојановић, наредник српске војске која је опседала Ниш, крајем децембра 1877. године, организовао одред српских устаника у Поречју, кренуо је са тим одредом из Вучја у правцу Брзе и Мирошевца потпланинским путем. Одред је дошао до Мале Брзе и ушанчио се на локалитету Коцкин бунар — Садикова бача. Одатле се видео у центру села Брзе велики број наоружаних Арбанаса који су се кретали ка Вучју. Са заузетог положаја Влајко је наредио својим војницима да опале плутон из својих пушака и викну „Ура!". Устаници су извршили наредбу свога командира и пољем и брдима, уз пуцњаву пушака, одјекнуо је узвик „Ура!". Неколико танета је запарало зидове куће Прокопа Михајловића који је, видећи то, стао да запомаже: „Е, ако смо чекали слободу, дочекасмо гу: Потепасте не (нас)!"

После отворене паљбе од стране устаника, и Арбанаси почну пуцати и крену ка устаничким положајима.

Према бројном стању Арбанаса и њиховом наоружању Влајко је видео да им се са својим добровољцима не може на овом месту са успехом супротставити, па је издао налог за повлачење устаника у правцу Вучја, одакле су и дошли, а Арбанаси крену за њима (49).

Тако је почео број српских устаника у Поречју са арбанашким бошибозучким одредом, који ће се наставити у Вучју истог дана.

Становништво. — Село Брза је подељено у шест махала, које носе ове називе: Главна махала (поред пута Вучје — Горина), Клисура (уз Голему реку), Орница (од

(*) Острела-оштра јела, према објашњењу Николе Михајловића, а високо брдо према објашњењу Владимира Новковића.

(**) Стојану Ранђеловићу је за овај дуг продата и кућа и сва стока. Потпуно осиромашен, Стојан се после тога ценио као слуга код имућнијих људи.

центра села у правцу брда Сипут), Мала Брза (на улазу у село из правца Вучја, од прве ћуприје испред школе у правцу планине), Ковачева махала (у средини села) и Сардинска махала.

У овим махалама живе родови:

1. Шубарци, староседеоци — — 11 к.
2. Ђокини, староседеоци — — 7 к.
3. Ранђелови, староседеоци — — 7 к.
4. Анђелкови, порекло из Масур. 6 к.
5. Ацици, староседеоци — — — 4 к.
6. Шиникарци, староседеоци — 4 к.
7. Пећини, староседеоци — — 4 к.
8. Качарци, староседеоци — — 7 к.
9. Клинчарци, староседеоци — — 12 к.
10. Баба-Ружини, староседеоци — 3 к.
11. Пољанчани, досељ. из Пољанице 2 к.
12. Бугарци, досељени из Власине 7 к.
13. Пешини, староседеоци — — 13 к.
14. Цветанови, староседеоци — — 4 к.
15. Миленкови, староседеоци — — 7 к.
16. Никола Михајловић, старосед, 1 к.
17. Шопови, из Шоплука, вероватно са Власине или Црне Траве — 4 к.
18. Стојнини, староседеоци — — 6 к.
19. Тимчини, староседеоци — — 3 к.
20. Матејини, староседеоци — — 2 к.
21. Новкови, досељени из Јабукова ход Влад. Хана — — — — 9 к.
22. Пупинци, староседеоци — — 5 к.
23. Ковачевци, досељеници из Љутежа (Грд. клисура) — — — 12 к.
24. Рушкини (Турци), старосед. — 5 к.
25. Сардинци, староседеоци — — 12 к.
26. Коцкини, из Збежишта — — 4 к.
27. Циганске куће: Панић Јанча и Панић Авдија, дошли уочи последњег рата, ковачи — — 2 к.

По попису становника из 1959. године Брза је имала 1035 становника од којих мушких 499, а женских 536.

Занимање становника. — После ослобођења од Турака, Брзанци су били познати као одгајивачи стоке у планини а, сем тога, и као произвођачи ђумура. Као село које се увећавало унутрашњим растом породица, долазило је до честих деоба породичне земље, па им је поље уситњено више него ма где у Поречју. Само две куће имају њиве величине од 2 до 4 дулума, а остале испод два дулума(*). Многобројне њиве, дељене веома често по дужини, многе су тако узане да се могу из залета прескочити. Међе међу њима „појеле" су знатан део брзанског поља. Земља је ретка. Сунце тешко подноси. На својим њивама Брзанци сеју све врсте жита. Репу не сеју.

Стока им је ситна...

На испошћеној и ретког земљи, уситњених парцела, уз то и малог поседа, Брзанци су се одувек лаћали многих послова. Сада има у Брзи регистрованих занатлија 35, и то: 16 зидара, 2 ковача, 2 кројача, 1 орач трактором, 1 вршач, 2 поткивача, 7 пекача ракије, 1 бачвар, 1 угоститељ, 2 штрикера, 1 опанчар (обућар).

Сем тога, доста је људи и жена запошљено у фабрици у Вучју(**).

Као што је наведено, Брзанци имају под воћем 34 ара. То је највећи простор у једном селу Поречја под воћем. У воћњацима гаје шљиве, крушке, јабуке. Од воћа пеку ракију. Печење ракије је толико распрострањено да је створило потребу за 7 занатских радњи пекача ракије! Винограда имају мало, укупно на 7 хектара, и грожђе користе за домаће потребе. Од комина, после истакања „комињака", пеку комову ракију — „комовицу".

На Великој реци је некада било 6 воденица. Сада (1960) раде две воденице.

13. ЗАСЕЛАК ВЛАШКО ПОЉЕ

Положај засеока. — Овај заселак је подигнут усред поречке равни, на десној обали реке Ветернице, која га својим коритом одваја од села Бунушког Чифлука. Иако је у непосредној близини Бунушког Чифлука, заселак Влашко Поље је у саставу села Брзе, од које је удаљено око 2,5 километра. Поред засеока пролази пут Вучје—Мирошевце, а други иду у правцу Брзе на југ.

Име засеока. — У народу овог засеока постоји предање да је на месту на коме је засељен заселак, погинуо некада неки Влах, па се по њему и место назвало Влашко Поље (50).

Земљиште овог засеока је обухваћено атаром села Брзе и његови локалитети су већ побројани.

Што се тиче хидрографских прилика, заселак се налази на Ветерници. Других текућих вода у њему нема, а пошто су изданске воде близу, свака кућа овог домаћинства има бунар из кога захвата воду за све потребе домаћинства.

(*) дулум = 16 ари.

(**) Брзанци кажу: „Који има у фабрику радника једе пшенично. Који нема — прољу!"

Становници. — У овом засеоку живе ови родови:

	Бр. кућа
1. Манџини, пореклом из Масурице — — — — — — — —	3
2. Еленковци, староседоци — —	3
3. Новица Цветковић, из брзанског рода Сардинци — — — —	1
4. Драгољуб Цветковић, из рода Сардинци — — — — — — —	1
5. Градимир Јовић, најновији насељеник из Гор. Бунуше — — —	1

У роду Еленковци, и то у кући Насте уд. Саве Цветковића, призећен је Ратко из Збежишта.

Становници засеока Влашко Поље се баве земљорадњом и стајским сточарством: чувају краве, свиње и овце. Неки раде као радници у фабрици у Вучју.

14. ГОРИНА

Положај села. — Горина је као и Брза подпланинско село засељено на месту где река Горинка излази из планине и улази у алувијалну раван Ветернице. Од Брзе је удаљена за око два километра југозападно, а од Лесковца 22 километра када се иде путем преко Вучја и Брзе. И ово село, као и Брза, има свој заселак који се зове Новков Рид. Али, док заселак Брзе Влашко Поље лежи у равници, Новков Рид је засељен дубоко у планини Кукавици.

Име села. — Село је добило име по шуми-гори у којој је насељено.

Путеви. — Горина се налази на путу који иде од Вучја преко Брзе, па заобилази Букову Главу западно, на удаљености од око једног километра, и избија на реку Ветерницу изнад самог села Мирошевца, где премошћује реку и спаја се са путем који иде из Мирошевца за Вину и Барје и даље на југ и југозапад. Према томе, у Горину се може стићи и заобилазним путем преко Мирошевца који је, од оног преко села Брзе, за 2—3 километра дужи.

Воде. — Кроз село Горину протиче планинска река Горинка. И ова река има у своме горњем делу изнад села два крака: један извире из Базјака, под Новковоридском шумом, а други у Лудињу. Онај крак који извире на локалитету Базјак зове се Голема река, његов ток је дужи а извориште му је под Бабиним гробом, док онај крак који извире из локалитета Лудиње има краћи ток и мању водену масу носи назив Мала река, са извориштем испод Црног Врха. Оба крака се код цркве св. Пантелејмона спајају и од места њиховог састава река носи име Горинка.

У атару овог села има извора: Јеје, Турски кладенац, а сем тога свака кућа има бунар. Вода из бунара у селу Горини је лака, здрава планинска вода.

Земља. — Горина има атар који захвата 1.136 хектара, од којих су 376 хектара обрадива земља, 34 хектара под воћем, а 634 хектара под шумом. У обрадивој земљи нешто је слабија од Брзе, под воћњацима има исти простор као и Брза, а под шумом има више од ње близу 200 хектара.

Земља носи ове називе: Орашје, Шубарке, Гарине, Трска-Бара, Спаиске њиве, Попадикине крушке, Новков рид, Струља арница, Качарница, Средњи рид, Вучете-Врачарица, Мала река, Црни врх, Кочине, Арнице (и шума) — све њиве; Горње ливаде, Јеје (Доље ливаде или Извор), Прогон, Црни врх-ливаде; Преслап-остра јела, Средњи рид, Новков рид до било-Бабин гроб, Острика и Голи рид — под шумом.

Из прошлости села. — Село Горина се помиње као село у Дубочици крајем 14. века. Оно је било баштина властелина Југа, па га је он даровао руском манастиру у Св. Гори св. Пантелејмону, а тај дар властелина Југа потврдио деспот Стефан Лазаревић 1395. године актом који је сачињен у Новом Брду када је те године у њему боравио са својом мајком кнегињом Милицом и братом Вуком (51). Тако је ово село постало метох једног далеког манастира за који је имало да работи, а било ослобођено свих работа и давања према мајкоме у земљи. Отуда је и црквица у атару овог села, завучена у кланац Горинке, мала и једноставна грађевина, посвећена истом свецу св. Пантелејмону. И Хан помиње Горину и наводи да је 1858. године имала 20 кућа (52). Како наводи Милан Ђ. Милићевић, после ослобођења од Турака, дакле за 20 година, Горина је порасла на 63 пореске главе (53), што је представљало већи раст од оног који је забележен код села Брзе.

И Горину су Турци почитлучили, па је она, пред крај турске власти, имала три

господара. То су били: Демир, у западном делу, Бислим у средини села, и Иса у Шубарској махали (54). Демир је био по народности Арбанас и живео је у Горини, док су друга двојица живели у Лесковцу(*).

Господар села Горине Бислим после ослобођења се нагодио са оним сељацима који су њему припадали у погледу накнаде за имање, па ти сељаци нису плаћали држави аграрни дуг. Они који нису имали новца, имање су узели на облигацију лесковачких чаршилија, а они исплатили Бислима. Сељаци су после облигације исплаћивали Лесковчанима, међу којима је био неки из рода Шућуранских. Шта је било са људима који су били потчињени господару Иси, нисмо могли да разаберемо. Углавном сељаци овог села нису плаћали аграрни дуг држави, нити је ма коме за наплату тог дуга продавана имовина.

Становници. — Село Горина се дели на три махале: Демирову махалу, Бегову махалу и Шубарску махалу, а по попису из 1959. године имало је 777 становника од којих мушкараца 384 и жена 393. По наведеним махалама живе ови родови:

Демирова махала:

	Бр. кућа
1. Игриштанчики, протерани из Игришта од Арбанаса — — — —	10
2. Демировићи, потомци читлук сахибије Демира — — — — —	2
3. Николини, староседеоци — —	4
4. Јанча Вељковић, досељен из Калуђерца — — — — — —	1
5. Милан Стефановић, досељен из Крушеве Главе-Пољаница — —	1
6. Прокоп Спасић, староседелац	1
7. Мирко Јовић, староседелац —	1
8. Зарко Станковић, староседелац — — — — — — — —	1
9. Пера Николић, староседелац —	1
10. Видосав Николић, староседелац — — — — — — — —	1
11. Томислав Ђорђевић, досељен из Мијовца—Пољаница — — —	1
12. Станко Р. Стојановић, староседелац — — — — — — —	1
13. Јован Николић, досељен из Тумбе — — — — — — —	1

Бегова махала:

1. Тројан Станковић, из Шумана	1
2. Аранђеловићи, староседеоци —	4
3. Станковићи, староседеоци —	7
4. Ивковићи, староседеоци — —	1
5. Јовановићи, староседеоци —	3
6. Миленковићи, староседеоци —	6
7. Велимир Станковић, староседелац — — — — — — — —	1
8. Марковић, староседеоци — —	3
9. Тувекџици (пушкари), староседеоци — — — — — — — —	7
10. Грујинчики, староседеоци —	5
11. Стојан Тодоровић-Цоцко, староседелац — — — — — —	1
12. Пера Тошић, досељен из Великог Војловца — — — — — —	1
13. Тодоровићи, староседеоци —	3
14. Живко Николић, староседелац	1
15. Славко Пешић, староседелац —	1
16. Крстићи, староседеоци — —	3
17. Раде Ђорђевић, из Шумана —	1
18. Раде Пешић, староседелац —	1
19. Ката Пешић-Врачарица, староседеоци — — — — — — —	1
20. Војислав Пешић, староседелац	1
21. Петроније Станковић, староседелац	1
22. Раде Савић, староседелац —	1
23. Димитрије Стојановић, староседелац — — — — — — —	1
24. Шиникарци, из Брзе — —	1
25. Благоје Ђорђевић, староседелац — — — — — — — —	1
26. Цветковићи, староседеоци —	2
27. Петковићи, староседеоци — —	2
28. Младеновићи, староседеоци —	2
29. Димитријевићи, староседеоци	2

Шубарска махала:

1. Спасићи, староседеоци — —	4
2. Мијајловићи, староседеоци —	2
3. Стојковићи, староседеоци —	8

(*) Господар села Горине Демир је умро пре ослобођења Поречја од турске власти, па га је наследио син Таир. Када је дошло ослобођење, Таир није хтео да иде са Турцима, већ је остао са својом породицом у Горини. Таир (Тахир) је затим оставио ислам и примио хришћанство, па је том приликом променио име и узео српско — Милан (по краљу Милану). И Таирове су се сестре покрстиле и код крштења добиле нова имена: Раба је постала Наталија (краљичино име), а Пеља — Наста.

Таир је имао два сина: Алексу и Трајка. Од Алексе је сада (1961. г.) у животу син му Стојан Демировић ,али се одселио у Банат. Од Трајка је остао син Живко Демировић, који под тим именом живи у Горини. Од Демирове кћери Наталије (Рабе) живи син Станко Тасић у Горини, а од Насте (Пеље) унук Сотир Костић у Горини, а син Станоје се призетио у Бунуши. Кулу горинског господара Демира насликао је Феликс Каниц.

У засеоку села Горине-Новковом Риду, који је удаљен од матичног села пет километара, живе ови родови:

1. Новковићи, староседеоци — — 6
2. Јовићи, староседеоци — — 2
3. Стојановићи, староседеоци — 3
4. Стојадин Станојевић, староседелац — — — — — — 1
5. Јосиф Станојевић, староседелац — — — — — — — — 1

У Горини живе ове циганске породице:

1. Влада Мустафовић, дошао из Мирошевца — — — — — — 1
2. Милан Османовић, из Губеревца у Власе, из Власа у Горину — 1
3. Салија Арифовић, дошао из Д. Јајна — — — — — — — 1
4. Алил Мацић, дошао из Гегље 1

Занимање становника. — Главно занимање становништва овог села је земљорадња. Сточарство је стајско. Пре рата и раније чували су велики број оваца и коза на брсту у планини, затим свиња и друге стоке. Пошто је чување коза забрањено и утрина одузета од села, нестало је тиме и паше, па је се број ситне стоке јако смањио. Свака кућа има пар крава, неколико свиња и перади. Има нешто и оваца, које пасу по стрњикама и оскудним ливадама после косидбе.

Село има шест регистрованих занатлија: 4 зидара, 1 ковач, 1 поткивач.

Имају и раднике у фабрици у Вучју.

Циганин Влада је корпар, а жена му ради у фабрици у Вучју, Милан Османовић прима социјалну помоћ, Салија израђује бургије, а Алил је музикант.

15. БУКОВА ГЛАВА

Положај села. — Букова Глава је засељена на обема странама Буковоглавке на месту где ова планинска река излази из планинског ждрела, па су његове куће подигнуте и са једне и са друге стране реке. Добар део села је увучен у само планинско ждрело, а извесни делови, махале, налазе се дубље у планини на око два километра узводно. Тако су се на тој удаљености од почетних кућа заселиле ове групе кућа или махала: Пољаничке трле, затим Кршена бука и најзад Коњски рид. Ове махале, раздвојене реком, међусобно су удаљене око два километра, па се тако село Букова Глава, по разбијености махала, типски разликује од других села Поречја, код којих су куће збијене једна уз другу и груписане на једном месту. Могло би се стога рећи да ово село више личи на села разбијеног типа.

Назив села. — Као Горина, и ово село је добило име по обиљу шуме у којој се заселило, и то специјалне врсте шуме-букове. И сада живе људи (1960), који памте када је сав простор изнад села био под густом буковом шумом, а на ово указује и назив једне од махала овог села у планини-Кршена бука.

Воде. — Средином села, као што смо рекли, тече брза река Буковоглавка, чије је корито у доњем делу села, при излазу из планине, широко и пуно наноса, често од врло крупног стења. Буковоглавка извире на месту Дебеле мртвице испод виса Бунатовца. Да месту Састанци, у њу се улива Мала река која извире испод Коњског рида. Буковоглавка има стрм пад и доста водене масе, па је њена снага веома разорна. Она својим наносом пуни не само речно корито у селу, већ и поље испод села све до увира у Ветерницу. Стога се регулисање ове реке поставља као битно важан проблем за овај регион.

У селима под планином и у планини јављају се и извори, па тако у Буковој Глави има извора на локалитету Ристова долина, испод места Састанци, а други је у облику чесме под Чапљаком у носи назив Чапљак. Поред тога многе куће имају своје бунаре, чија дубина иде од 6 до 8 метара.

Путеви. — Ово село је засељено далеко од пута који води од Горине за Мирошевце, па се од тога пута, негде на средини између ова два села, одваја пут за саму Букову Главу, који иде до десне обале Буковоглавке у самом почетку села, а одатле иде уз реку узан пут засипан наносима.

Из Лесковца се може доћи до Букове Главе или преко Мирошевца, или преко Брзе и Горине. Ма којим путем се ишло, дужина пута је иста и износи око 24 километра, мада је за моторна возила погоднији пут преко Мирошевца.

Из Мирошевца се може доћи и пољским путем преко Лугара, но тај пут избија најпре на пут Горина-Мирошевце, па се онда користи локални пут за село Букову Главу.

Становници села Калуђерца, које припада Ветерничкој клисури, иду у своје село преко Букове Главе планинским путем погодним само за коње и пешаке.

Старине. — У топономији овог села нема значајнијих трагова прошлости овог краја. Интересантно је напоменути да се и у атару овог села налази Марков камен, тојест камен са кога је Краљевић Марко, по предању скакао са својим Шарцем идући планином. Народно предање каже да се на камену познају и данас отисци копита Марковог Шарца. Сем овога, изнад локалитета Састанци, на месту званом Равниште, постоји такозвано Коледарско гробље. Ту, на том месту, и данас стоји двадесетак побијених каменова у неплодну земљу, за које предање каже, да су надгробни споменици двадесетак коледара изгинулих у међусобној борби двеју коледарских група које су се на овом месту среле(*).

Под Турцима и село Букова Глава је било господарско село, а његов читлук сахибија или господар пред крај турске власти био је неки Асан, звани Гушља (56). Букову Главу као село Хан није забележио, мада је она у његово време као село постојала. Милан Ђ. Милићевић је забележио да је Букова Глава одмах после ослобођења имала 21 пореску главу(57).

Земља. — Атар овог села захвата 1.002 хектара земље, од које пада на обрадиву земљу само 177 хектара, док је под шумом 767 хектара.

Земља носи ове називе: Бостаниште, Параспур, Под гробје, Јар, Гарине, Врањски јар, Луке, Чапљак — све обрадива земља; ливаде: Чапљак, Луке; Шума: Голи рид, Дуваниште, Чапљак, Присад, Марков камен, Зајко арница, Мала река, Коњски рид.

Становништво. — По попису од 1959. г., у Буковој Глави је било 56 кућа са 496 становника оба пола (мушки 196, а женски 200). Код наших истраживања (1961), нашли смо у овом селу ове родове:

	Бр. кућа
1. Алексинци, староседеоци —	3
2. Трајо Петровић звани Марјан староседелац — — — — — —	1
3. Илићи, пореклом из Вине —	5
4. Миљковци, староседеоци —	6
5. Ђорђевићи, досељени из Пољанице — — — — — — —	5
6. Савићи, староседеоци — —	2
7. Никола Стефановић, староседелац — — — — — — —	1
8. Живко Станковић, староседелац — — — — — — — —	1
9. Јордан Станковић, староседелац — — — — — — — —	1
10. Зарије Ђорђевић, из Големог Села, призећен у Б. Г. — — —	1
11. Цветковићи, из околине Врања — Врањанци — — — — — —	2
12. Китини, из околине Врања —	2
13. Васиљко Ђорђевић, староседелац — — — — — — — —	1
14. Влада Лазаревић, из Крушеве Главе (Тумба) — — — — —	1
15. Влада Стојиљковић, нови насељеник из Тумбе — — — —	1
16. Милан Ристић, староседелац —	1
17. Пешићи, староседеоци — —	2
18. Цветковићи, из Пољанице —	2
19. Радисав Николић, староседелац	1
20. Стевановићи, из Јабукова —	3
21. Златко Стојиљковић, староседелац — — — — — — —	1
22. Стевановићи Љуба и Сотир староседеоци — — — — — —	2
23. Јовићи, досељеници из Гиљана	2
24. Илићи Станко и Милоје, староседеоци — — — — — —	2
25. Зарије Николић, староседелац	1
26. Никодије Ристић, староседелац	1
27. Јонићи, староседеоци — —	5
28. Милан Милосављевић, староседелац — — — — — — —	1
29. Милоје Цветковић, из околине Врања — — — — — — —	1
30. Цигани(**) — — — — —	5

Занимање становника. — Главно занимање је земљорадња. Сеју пшеницу, кукуруз, јечам, конопљу, кромпир, пасуљ, тикве. Имају и стоке: око 200 оваца, краве и волове, али ситније расе. Биволе немају. Имају 13 коња за брдске прилике и два магарца. Свака породица чува свиње домаће расе зване „буђавке".

И воћарством се баве. Негују крушке, орахе. Имају и винограде на Голом риду.

(*) Драгутин М. Ђорђевић сматра и коледарска гробља културним местом, тојест местом које има натприродну и мистичну моћ, па и на њима народ у својим невољама тражи помоћ. Као такво место он је изричито поменуо и Коледарско гробље у Буковој глави(55).

(**) Марковићи, Станко и Влада, Љубомир Ристић, Марко Новковић и Борко Стојиљковић. Сви су хришћанске вере. Марко и Љубомир славе св. Јована зимског, а остали св. Николу.

Станко Марковић има и обрадиву земљу и под шумом. Бави се земљорадњом и сам обрађује своју земљу.

Имају и нешто фабричких радника у „Вучју" и трикотажи 9. Баве се и извозом дрва за огрев. У селу има 12 воденица са по једним каменом у којима мељу за себе и оне суграђане који своје воденице немају, Неколицина чувају и пчеле у трмкама, од којих Милан Милосављевић има највише — 8 трмки.

16. МИРОШЕВЦЕ

Положај села. — Мирошевце се заселило на крајњем југу Поречја, и то на источном ободу оног дела побрђа које се налази између токова реке Ветернице на истоку и Јабланице на северозападу, која је завршна тачка према планини вис Умац, удаљен од Мирошевца око километар. На истоку од Мирошевца је Букова Глава, на југу Вина, која припада Ветерничкој клисури, а на западу сушичко село Игриште. С једне стране Мирошевце се ослања на благе брежуљке побрђа, а с друге оно лежи у равници, на обали реке Ветернице, па је његов заселак Лугаре, са супротне, десне стране ове реке. Положај Мирошевца тако спада у најтипичнија сеоска насеља: да има и побрђе и равницу и да је на обали реке, да тако има и поље за обраду и брежуљке за шуму, воће и винограде, пашу за стоку и воду.

Име села. — Као да Мирошевце као село није постојало у доба насељавања Словена, и да су становници подграђа на падинама Умца, на чијем врху је био град, умакли испред Словена или су их ови протерали. Тек, по предању, ту где је село Мирошевце, расла је крупна храстова шума, па, када су Словени, већ настањени у овом простору, примили хришћанство, свештеник је долазио на ово место, да под једним великим храстом, маже миром своју паству, да је мироше ,па је отуда ово место, када се заселило, добило име Мирошевце, тојест место на коме је вршено миросање верника. Може ово предање и бити тачно. У недостатку другог објашњења, прихватимо и ово, народно приповедање.

Из прошлости села. — Положај који Мирошевце заузима био је одувек згодан за људски живот и људску насеобину. Овај крај није остао незапажен неолитском човеку који је на потесу Селиште-Салачине оставио трагове својих насеља(58). И римских насеобина је овде било, односно насеобина поромањеног становништва. Као што се у зидинама Скобаљићевог града налазе трагови римске епохе, вероватно их је било и у зидинама оног града о коме Милан Ђ. Милићевић говори у својој књизи „Краљевина Србија" као о кули Краљевића Марка „на брду које се зове Хумап", где „има једна стара градина"(59). Вероватно је та „градина" имала и своје подграђе, како је било код свих градова те врсте, о чему говоре остаци на падинама Умца изнад Мирошевца. Сем тога, на њиви Јована Јовића, на улазу у село Мирошевце из правца Лесковца, и сада постоји бунар, „бунарине", за који постоји предање да је римски бунар(*). У атару села Мирошевца постоје и два локалитета Селиште: један испод Умца и то са његове јужне стране, а један на потесу „Сливче" са северне стране села. У потесу Вртике постоји место зв. Црквиште, где је, по народном предању, била црква посвећена св. Николи. По предању на овом месту је било и село које се звало Гарина, па је у доба првог српског устанка од Турака разорено.

Но поред ових остатака старина, које се налазе у околини села Мирошевца, а само Мирошевце не помиње, први писани документ са поменом села Мирошевца јесте повеља коју је у Новом Брду потписао као државни поглавар деспот Стефан Лазаревић. Том повељом књегиња Милица са синовима Стефаном и Вуком, даје руском манастиру св. Панталејмону у Светој Гори, поред других села, „и у Гл'бочици село Мирошевци с метохом и с међами"(60). Према томе акту књегиња Милица са синовима Вуком и Стефаном била је властелинка овог краја Дубочице, а деспот Стефан Лазаревић је уз то био и врховни државни главар, па је зато он и потписао ову повељу.

Под Турцима је Мирошевце у 19. веку било господарско село и подељено између двојице читлук-сахибија. Били су то: Мустафа-ага и Емин-ага. Обојица су живели у Лесковцу, а Емин-ага је био арбанашког порекла (61). Хан помиње Мирошевце и наводи да је оно 1858. године имало 48 кућа(62). Према наводима Милана Ђ. Милићевића, Мирошевце је после ослобођења имало 111 пореских глава, што, у односу на друга поречка села, представља највећи пораст за период од нешто више од 20 година(62).

(*) Бунар је употребљаван до пре последњег рата. Сада је покривен грањем да стока у њега не упадне.

Путеви. — Мирошевце се сада налази на путу који иде из Лесковца ка Барју. Оно је било и на оном краку лонгитудиналног пута који је из Лесковца, преко Стројковца, ишао поред Ветернице за Врање. Тај пут је, под Турцима, ишао од Стројковца на Бели Поток, затим на Жабљане, па на Горину, а одатле избијао на Лугаре(64). Од Мирошевца се одваја пут за села Игриште и Славујевце, па се становници ова два сушичка села њиме служе када иду за Лесковац, иако је заобилазан, јер је пут кроз Сушицу готово неупотребљив. Као што је већ забележено код описа села на његовом крајњем југу, преко пута циганског насеља, повезано за села Букову Главу, Горину, Брзу, па се тим путем може ићи и у Вучје и Лесковац.

Воде. — С источне стране села Мирошевца, целом његовом дужином, тече река Ветерница. Сем тога, из побрђа, западно од села сливају се два потока и пролазе кроз село у правцу Ветернице. То су: Кошевка и Отомија. Оба ова потока лети пресуше и њима тече вода само код топљења снега и већих падавина.

Изданска вода је у Мирошевцу блиска површини, па готово свака кућа има свој бунар. Доскоро су постојала и три сеоска бунара, али су их појединци присвојили.

Земља. — Атар села Мирошевца је сада велики 1.070 хектара, од које површине пада на обрадиву земљу 455 хектара, те по обрадивој земљи ово село спада у најбогатија села Поречја. Од њега имају више обрадиве земље само Стројковце и Доње Јајно.

Земља носи називе: Салачине, Колибиште, Сливче, Турске њиве, Вртике, Шегаве, Доње орашје, Горње Орашје, Ограђе, Лозиште, Параспур. Ливаде: Вртике и Тршевине. Виногради су на локалитету Лозиште. Шуме: Липар, Кошевка, Зајкова долина, Умац, Солила(*), Језеро - Пампурско језеро, Пашњак Маркове ливаде (код Цигана).

Становништво. — Мирошевце се, нарочито од ослобођења од Турака, сврстало међу највећа села Поречја како по своме атару, тако и по броју становника. Сада је ово село подељено у следеће махале: Кошевска, Дудинска, Пампурска, Манџинска, Јерска, Отомија (Ново село) и Лугаре. По попису становника из 1959. године, у њему је живело 187 домаћинстава или 1.061 становник, од кога броја мушких 513, а женских 548.

Становници овог села припадају овим родовима:

	Бр. кућа
1. Крстанци, досељени из села Зајчевца на Косову — — — —	5
2. Мацаккина, са Косова, село Зајчевац — — — — — — — —	5
3. Папуџанови-Пашинци, из Зајчевца — — — — — — — — —	3
4. Пешинци, досељени из Гргуровца — — — — — — — —	7
5. Ћулавци, из Зајчевца — —	10
6. Јајинци, староседеоци — —	2
7. Павловци, староседеоци — —	5
8. Дудинци, досељени из Игришта, проганани од Арбанаса — —	8
9. Стаменковци, староседеоци —	10
10. Пампурци, староседеоци — —	3
11. Пиндраци, староседеоци — —	6
12. Коцинци , староседеоци — —	12
13. Штавинци, староседеоци — —	5
14. Гумчини, староседеоци — —	5
15. Буљчини, староседеоци — —	4
16. Шопци, из Шоплука — — —	2
17. Руменкини (по баби Румени), из Трстене (Пољаница) — — —	4
18. Манџинци, староседеоци — —	9
19. Јовинци, из Зајчевца — — —	15
20. Гининци, староседеоци — —	5
21. Петровци, староседеоци — —	6
22. Јерци, из Херцеговине („из Јерцеговину") — — — — — —	15
23. Кокинци-Червишови, староседеоци — — — — — — —	5
24. Мицкини, протерани од Арбанаса из Игришта — — — — —	7
25. Врањанци (у махали Отомија — Ново Село), из околине Врања —	17
26. Лугарци-Јовићи, староседеоци	6
27. Лугарци-друге породице, придошле из поречких села: из Белог Потока, Бануше, Брзе — — — —	7

Занимање становника. — Баве се земљорадњом. Сеју пшеницу, кукуруз и друга жита. Гаје воће и имају винограде. Под воћњацима имају 20 хектара, а под виновом лозом 15 хектара земље. Мирошевчани имају услове за воћарство и виноградарство далеко више но што су до сада користили(**).

(*) У време екстензивног сточарења и на сампас, на ово место су Мирошевчани, између грана ниског дрвећа, стављали со, па је стока сама долазила и крмила се.

(**) На локалитету Кованлук Турци су гајили разне крушке: барчузи, воденци, сенџи (одозго зелене унутра гњиле), масларке, јечменке, беле масларке и друге.

Сточарство је стајско. Многе куће имају добре краве(*). Некада су и Мирошевчани чували много стоке на сампас, о чему сведочи локалитет Солила, где је сама стока долазила на крму: лизала камену со стављену у грању двеја.

Мирошевчани су се бавили и воденичарством, мада не у оној мери као Накривчани и Вучанци. На Ветерници постоји 5 воденица: Чергина на 2 камена, Чеде Симоновића 2 камена, Милошевићева на 4 камена, Ћулавска на 3 камена и Обрена Жерајића на 4 камена(**).

Мирошевчани се баве и занатском радиношћу, истина не у оном броју као Брзанци, свакако зато што имају више обрадиве земље. У Занатској комори у Лесковцу 1970. године биле су регистроване ове занатске радње у овом селу: 5 зидара, један ковач (1960. г. била 2), 1 дрвоструга, 1 кројач (дошао из Црцавца), 1 млинар, 1 тракторист, 1 вршач, 1 хармоникаш, 1 бачвар, 1 столичар, 1 угоститељ, 1 опанчар (обућар), 1 вуновлачар. Године 1960. било је и поткивача. Пре рата постојале су три трговине мешовитом робом. Сада ради продавница „Тргопромета" (Лесковац).

У Мирошевцу је седиште пољопривредне задруге „14. октобар" која располаже са 46 хектара земље. Машински парк ове задруге чини: 4 трактора точкаша, 1 комбајн, 4 вршалице, 3 приколице за тракторе, 13 прикључних машина, 1 камион.

Мирошевце има пошту. У њему је и седиште Месне канцеларије.

Гаје пчеле ови Мирошевчани: Стојан Јовић 8 кошница, Димитрије Ђорђевић — Пенкин 2, Стојан Стаменковић 2, Влајко Јовић 2, Владимир Ристић 2.

Мирошевце је школски центар великог региона, у који улазе и села која су ван региона Поречја. Мирошевачкој основној школи као осмогодишњој из Поречја припадају као истурена одељења осмогодишње школе у Славујевцу, Игришту и Горини.

Према броју пријављених радиопријемника, готово свака кућа има радио, а у 1970. год. било је у селу 18 телевизора. Село има библиотеку која ради као истурено одељење библиотеке у Вучју. Ово одељење је основано 1967. године, одељење библиотеке сада располаже књижевним фондом од 570 књига — свезака, углавном белетристичне садржине.

Кинофикацијска делатност Народног универзитета у Вучју дошла је до највећег израза од свих села у Поречју баш у Мирошевцу, у коме се после Вучја, даје највећи број представа уз присуство највећег броја гледалаца. Тако је у Мирошевцу у току 1969. године било 47 представа са 4.453 гледалаца.

17. ТОДОРОВЦЕ

Положај села. — Село Тодоровце је засељено у алувијалној равни реке Ветернице, 18 километара јужно од Лесковца, а три километра северно од Мирошевца. По своме положају типично је равничарско село на левој обали реке Ветернице.

Име села. — Ово је село добило име свакако по своме оснивачу Тодору, а можда и по неком локалном властелину српске средњовековне државе чије је лено био.

Из прошлости села. — Под данашњим именом ово се село не помиње у нама до сада познатим документима из доба српске средњовековне државе. Могуће је да је оно у то време постојало под неким другим именом, као што данас нема неких села која се у повељама помињу као села у Дубочици, али их сада под тим именом нема, као на пример село Товрљанце или Седларце. Било би само нагађање помисао да је садашње Тодоровце ондашње Товрљанце.

Хан помиње Тодоровце као село са 25 кућа (65), а Милићевић је забележио да је село Тодоровце одмах после ослобођења од Турака имало 44 пореске главе(66). Јован Стојановић, из Тодоровца, стар 90 година, казао ми је 1961. године да је Тодоровце било господарско село и да му је господар био Ак-ага који је имао два сина Јашара и Јумера (Омера)(***). Могуће је да

(*) У напредном домаћинству Видосава Петковића видео сам у штали лепе млечне краве.

(**) Обрен Жерајић, родом из Невесиња, доселио се са породицом, 1909—10. године у Мирошевце и ту подигао воденицу. Од Жерајића је воденицу купио Лазар Теокаревић, од кога је конфискована и сада као општенародна имовина припада задрузи у Мирошевцу.

(***) Нешто млађи од Јована Стојановића, Радивоје Младеновић, из Тодоровца, стар 60 година (1961. г.), навео је Јашара као господара села Тодоровца, што не противречи казивању Јовановом, пошто Јован наводи и

су ова двојица, иза смрти свога оца Ак-аге, поделили село и као такви и били последњи господари.

Као господарско село, Тодоровце, је плаћало аграрни дуг. Неки Тодоровчани нису били у могућности да плаћају уредно доспеле рате дуга, па им је земља изложена јавној продаји за дуг, камату и трошкове извршења. По казивању Јована Стојановића, један од купаца на лицитацијама био је свештеник при цркви у Бунушком Чифлуку поп Гавра који је тако купујући земљу презадужених сељака створио посед од 300—400 дулума (68).

Путеви. — Тодоровце се налази на путу који иде из Лесковца за Мирошевце и Барје. Оно се, према томе, налазило у доба Турака на оној варијанти главне лонгитудиналне трансбалканске саобраћајнице која се одвијала долином реке Ветернице.

Воде. — Тодоровце је засељено на десној обали реке Ветернице. Изданске воде, благодареħи притиску воде ове највеће текућице кроз Поречје су блиске, па свака кућа у Тодоровцу има свој бунар.

Земља. — Тодоровце по величини свога атара спада у мања села Поречја. Површина његовог атара износи 502 хектара, од њега на обрадиву земљу пада 238 хектара, а на шуме 177 хектара. Земља носи ове називе: Џамиште, источно од села, Параспури, Ковраци, Тршевине, Луке, Гарине, Дугачке њиве, Јашарева шума и њиве, Китиџе (виногради) Стар забран, Ограђа, Сузава (ливаде), Црната долина (по жежницама), Станкова долина.

Становници. — По попису од 1959. године село је имало 62 куће са 458 становника оба пола (м. 215, ж. 243). Код нашег истраживања 1961. године ми смо забележили ове родове који живе у Тодоровцу:

	Бр. кућа
1. Гаринци, староседеоци — —	9
2. Крстанци, из Црне Горе, по баби Крстани — — — — — —	25
3. Балчини, из Црне Траве — —	3
4. Стаменковци, староседеоци —	3
5. Јованови, из Лалинца — —	3
6. Дикини, староседеоци — —	2
7. Марковци, досељени из Масурице — — — — — — — —	8
8. Рајковци, староседеоци — —	9
9. Ранђелови, староседеоци — —	3

10. Гоцићи припадају роду Крстанаца, па их зато не водимо одвојено(*). Онивач рода Гоцића био је унук по сину му Стојану.

Занимање становника. — Главно занимање је земљорадња. Сеју све врсте житарица. Саде кромпир у главном за домаћу употребу. Воћа и винограда имају мало. Паше имају прилично. Стоку чувају по стајама. Нарочито краве. На утринском земљишту усред села, поред пута Бунушки Чифлук—Мирошевце виде се свиње пловке, гуске.

Занатске радње воде и то: 1 зидар, 1 ковач, 1 поткивач.

На излазу из села у правцу Мирошевца постоји рингов подигнут између два рата од стране Манчића. Рингов је сада друштвена својина и у њему се израђује цреп и цигла.

18. ИГРИШТЕ

Положај села. — Село Игриште лежи у врху сушичке области, 18 километара југозападно од Лесковца, кад се иде путем кроз Сушицу, међу бреговима што чине дно Лесковачког мора, на ободу Котлине и у подножју задњих превоја планинског масива Гољака. Оно се, са источне стране, додирује са атаром села Мирошевца и њему гравитира административно. Географски ово село не припада Поречју у ужем смислу, већ малој области Сушици, која, по нашој концепцији, улази у шири појам Поречја.

Са овим селом смо изашли из ветерничке равни и ушли у Сушицу, долину истоимене реке Сушице, једине леве притоке реке Ветернице кад она напусти Пољаницу и Клисуру и уђе у Котлину. У долини ове речице налази се пет сеоских на-

---

Јашара, али као сина Ак-аге, а Јовановом казивању треба поклонити више пажње, јер је под Турцима имао пет година. Јован је био ученик прве генерације учитеља Чавдаревића. Као ђак се и одликовао, па је добио Вукова дела на поклон од школе(67).

(*) Оснивач рода Крстанци је Спаса, пореклом из Црне Горе. Дошао у Тодоровце после убиства неког Турчина у њиви зв. Бунар. После тога, Спаса је погинуо од Турака у боју код Паликуће, вероватно 1807. године, а кућу је преузела да води његова отресита жена Крстана, која је и дала име овом роду. Крстана је са Спасом имала 4 сина, чија имена почињу словом С: Стојка, Стојана, Стевана и Стају. Од њега је остало потомство које броји 25 кућа у селу Тодоровцу, али има потомака и у селима: Рудару, Шаиновцу и Стројковцу.

сеља. То су, поред Игришта, и ова села: Славујевце, Дрводеља, Кукуловце и, најзад, Шишинце.

Име села. — Игриште, као стварна именица, у српском језику означава места на коме се игра. Могуће је да су се на овом месту, у далекој прошлости, док наши словенски преци нису примили хришћанство, изводиле игре са значењем култне радње. Касније, засељено село на овом месту добило је име Игриште, то јест задржало име самог локалитета(*). Многе култне радње, као остатке прастарих религија и магије, и данас живе у нашем народу, па је могуће да су на месту данашњег Игришта, те радње извођене и после примања хришћанства.

Воде. — Игриште се налази на месту где се формира река Сушица од два потока: једног који извире из Хајдучког кладенца и другог чије се изворище налази на потесу Братиновац из Сувог кладенца испод Маркове главе. Воде ова два потока, сједињене у Игриште, теку даље у правцу североистока под именом Сушице. Иако је терен на коме је село Игриште засељено брдовит и висок, изданске воде се нађу, па сељаци овог села копају и бунаре и из њих употребљавају воду за пиће и за остале домаће потребе .

Земља. — Атар овог села има површину од 636 хектара, од чега на обрадиву земљу пада 265 хектара. Под воћњацима је 22 хектара, под пашњацима 72 хектара и под шумом 175 хектара.

Земља села Игришта носи ове називе: Сватовска арница, Равниште, Дуваниште, Долина, Арнаутско гробље, Пален чукар, Танки рид, Росуље, Селишка долина, Ржиште, Пољанска арница, Средња арница, Коњарска долина, Бели камен и Рашитовица. Сви ови потеси су по брежуљцима. Њиве и ливаде су била или стране брежуљака са благим падом и често дебелим слојем хумуса и глине.

Из прошлости села. — Село Игриште се помиње у повељама српских средњовековних владара које се односе на Дубочицу и Сушицу. То може значити да је оно млађе насеље и да у XIV веку, из кога су периода и ова историјска документа, оно није ни постојало. У тим документима се, међутим, помињу село Сушица и река Сушица.

Према акту цара Душана из 1348. године вероватно је Сушица била лено његовог војсковође и истакнутог властелина Влатка (Вратка), јер је он, за владе Душанове, даровао село Сушицу Цркви хиландарској, а овај његов дар цар Душан, као државни поглавар, потврдио 1348. г. Оно што се нама чини карактеристичним из овог документа јесте да се као међа села Сушице наводи Дубочица („и међа јој Гл'бочица") (69). То значи да се мала област Сушица сматрала одвојеном облашћу и да није улазила у појам Немањине Дубочице. Данас се у области Сушице не налази село Сушица, па је Драгољуб Трајковић мишљења, с обзиром да се ово село граничило са Дубочицом, да је то данашње село Шишинце(70).

Сем овог акта цара Душана, за Сушицу је интересантан и акт Стефана Лазаревића као српског деспота из 1395. године, којим је он, заједно са својом мајком кнегињом Милицом и својим братом Вуком, поклонио руском манастиру св. Пантелејмону у св. Гори „у Гл'бочици . . . и село Вина с метохом и с међами и забелом и међа забелу тому до реке Сушице и до радонинске међе"(71). Из овог последњег документа произлази да пред крај XIV века село Игриште није постојало, штавише да на том месту није постојало ни неко друго сеоско насеље, јер вај документ помиње реку Сушицу у њеном изворишном делу где се овај крај и сада додирује са атаром села Вине. Свакако је та област тада била под шумом—забел, и да је било оно пространо зелено шумско море које је, после продирања Словена у ове крајеве и уништења свих насеља из рановизантијске епохе, прекрило бескрајна пространства.

Хан помиње Игриште и бележи да је 1858. године имало само осам кућа(72), а Милан Ђ. Милићевић је забележио да је одмах после ослобођења имало 22 пореске главе(73).

Како је познато да је Игриште под Турцима било засељено Арбанасима, вероватно је Хан побележио арбанашке куће у овом селу. Није вероватно да су оне 22 пореске главе, које је забележио Милићевић, били Арбанаси, јер се зна да су они пред српском војском напустили село и одселили се у области планине Гољака.

Становници. — По попису становништва из 1959. године Игриште је имало 101 кућу и 599 становника оба пола (м. 292 и ж. 307). Све су то насељеници који су дошли у Игриште после ослобођења од Турака. Прво је дошла група од 12 Брезовчана, села на граници према Турској из 1878. године. Купили су земљу од

(*) По казивању Александра Пешића, из Игришта, овде су Римљани имали своје место за игру и забаву.

Арбанаса, али су у почетку имали сталне сукобе са њима: Арбанаси су прелазили границу, упадали у село и одводили стоку насељеника. Касније су се населили остали.

Арбанаси су се населили у српско село Игриште постепено и вероватно да је временски ово село једно од њихових најмлађих насеља у Лесковачкој котлини. Не постоје докази да је сеоба под Арсенијем Чарнојевићем с краја 17. века обухватила ове крајеве. Ми смо утврдили да су се неки родови из Игришта, прогнани од Арбанаса за време Турака, населили у овим поречким селима: У Мирошевцу: Дудинци (8 кућа) и Мицкини (7 кућа) и у селу Горини род Игриштанци (10 кућа). А могуће да их има и у другим селима Лесковачке котлине, у којима нисмо вршили истраживања. Према томе, Арбанаси нису дошли у Игриште као испражњен крај, већ су зулумима натерали српско становништво да се исели.

Родови —

	Број кућа
1. Босаци, из села Брезовице, врањски крај — — — — —	4
2. Станковићи, Брезовчани —	3
3. Станоје Михајловић, из Брезовице — — — — — — —	1
4. Пешићи, из Брезовице — —	5
5. Димитрије Станковић, из Брезовице — — — — — —	1
6. Стајићи, из врањ. села Првонека — — — — — — — —	3
8. Ђорђе Станковић, из Првонека	1
9. Радоје Додић, из Првонека —	1
10. Божил Ђорђевић, из Дреновца код Врања — — — — — —	1
11. Ђелићи, из Јаовца код Врања —	3
12. Цветковићи, Јаовчанин као и Ђелићи — — — — — — — —	1
13. Рашићи, из Големог Села — Пољаница — — — — — —	2
14. Цвета уд. Рашић, родом из Славујевца — — — — — —	1
16. Антићи, Јаовчанин — — —	4
17. Спасићи, из Мачкатице, Масурице — — — — — — — —	5
18. Ђорђевићи, из Белишева —	3
20. Стојан Петровић, из Трстене	1

Занимање становништва. — Главно занимање земљорадња и сточарство. Раније су много производили ћумур. Као насељеници, на тај начин су брзо долазили до новца: секли су шуму и продавали на лесковачкој пијаци и од ње правили чувени храстов ћумур из Игришта. Када су се прилике измениле и ћумур престао да буде тражен артикал, Игриштанци су престали да га производе.

Имају истурено одељење Основне школе у Мирошевцу и задружну продавницу. И школа и продавница се налазе у једној „бијеници" веома лошег изгледа.

У саобраћајном погледу ово село се налази у веома лошим приликама. Пут долином Сушице, који иде директно за Лесковац, неупотребљив је, па Игриштанци иду у Лесковац преко Мирошевца заобилазним путем који је дужи за више од шест километара.

Мало их има запослених у индустрији, јер им је далеко и она у Лесковцу и она у Вучју. Од радњи имају само једну угоститељску радњу. Тако Врањанци, Масуричани и Пољаничани, свет отресит и веома вредан, стицајем прилика, не може, у највећој мери да користи своје велике радне способности.

19. СЛАВУЈЕВЦЕ

Положај села. — Славујевце је засељено у долиници коју је река Сушица, уз помоћ многих мањих поточића, извајала на око два километра низводно од Игришта, а на удаљености од 16 километара од Лесковца, идући путем уз Сушицу. Но, благодарећи томе што је пут поред реке Сушице неупотребљив, Славујевчани иду у Лесковац преко Мирошевца, чиме продужују одстојање свога села од Лесковца за девет километара.

Име села. — У имену овог села има поетике целог краја. У Сушици се човек нигде пријатније не осећа него у Славујевцу. Шумовите дубраве, липари, долинице пуне зеленила и цвећа у мају и јуну одјекују од песме славуја више но ма где у долини Сушице. Мора да је та атмосфера инспирисала људе да овом селу даду ово поетично име које се тако лепо уклапа у овај зелени и распевани птичји рај.

Путеви. — Славујевце се налази на путу који иде уз Сушицу од Д. Јајна до Игришта. Запуштен изнад села Кукуловца и Дрводеље, овај пут је постао неупотребљив за најудаљенија села Сушице: Славујевце и Игриште. Због тога је од Славујевца изграђен и одржаван макадамски

пут до села Мирошевца, којим се ово село служи као саобраћајницом и за сам Лесковац, иако је овај заобилазни пут од оног кроз Сушицу дужи девет километара.

Воде и земља. — Атар села Славујевца избраздан је многим долинама којима теку поточићи. То су: Липар, Дубрава, Стојаново долинче, Цветково долинче, Ђоринско долинче, Параспур и Долинче. Долинице се сливају у правцу воденог тока Сушице. Сем тога има доста и кладенаца, од којих помињемо Бучало и На прогон. Због обиља текуће и изворске воде цео атар овог села је у зеленилу и делује пријатно готово весело, супротно од суморне слике коју даје село Игриште.

Ово село има атар у укупној површини од 593 хектара, од које на обрадиву земљу пада 247 хектара, док је под шумом 283 хектара. Воћњаци захватају 11 хектара, не рачунајући касније установљени воћњак пољопривредне задруге „14. август" из Мирошевца.

Земља носи ове називе: Њиве: Чардачине, Смрче, Пшеничиште, Старо гробље, Прогон и Пландиште, Црната долина, Колибиште, Бучало, друго Колибиште, Стојаново долинче, Бузалуци-Ђоринске, Ржиште, Цветково долинче, Големи забел, Параспур, Ограђа, Рид, Дубрава, Арничке — Стојково долинче, Крушкар. Ливада има мало. Шуме носе називе: Међе, Колибиште, Големи забел, Стојаново долинче, Пален лисник, Суво ливаче-Бузалуци са пропланком у средини под травом, који се зове арница, Врчарски-Големи забел, Каменолом (где поред шума има и винограда), Дубрава, Благојев забел-Јовинско, Зорин забел, Јованкин забел, Раскрсје (на тромеђи мирошевачкој, тодоровачкој и славујевачкој) Црната долина, Малско (било подељено на махале у селу).

Виногради се налазе на месту Колибиште, Чардачине, Ограђа и Голи рид. Укупно их има око пет хектара.

Жежнице. — То су места на којима се справљао ћумур, односно то су рупе за прављење ћумура(74). Било их је на свима странама у горњем делу Сушице, а нарочито у атару села Славујевца, Дрводеље и Игришта. У славујевачком атару жежнице су биле на локалитетима: Крушкар, Смрче, Више Крушкар, Дубрава, Црната долина (поцрнела земља од паљења ћумура) и Малско.

Из прошлости села. — Ово село, као ни Игриште, не помињу српски средњовековни извори. Хан је забележио да је Славујевце 1858. године имало 10 кућа(75), а Милан Милићевић бележи да је после ослобођења од Турака у њему било 36 пореских глава(76). Пред крај турске власти у селу Славујевцу је било само пет српских кућа, а остале су биле арбанашке. Српски део села био је потчињен господару. Његов последњи господар је био неки Ибраим из суседног села Игришта, који је успео да себи подвласти и суседно село Дрводељу. Ибраим је имао у Славујевцу свој чардак на месту које се сада зове Чардачиште.

Ибраим је био осион и вома моћан човек. Поред много земље у личној својини, он је потчинио српски део Славујевца и село Дрводељу, а своје потчињене сељаке је, поред других давања, оптеретио и параспуром, тј. дужношћу да му свако село обради знатан комад плодне земље и сав приход снесе у његове амбаре и салаче. Изгледа да није имао мушке деце, већ две кћери које је био удао за Арбанасе: Ајдара и Азира, на које се у овом крају очувала успомена у локалитетима Ајдарево и Азирово.

По ослобођењу од Турака Славујевчани и Дрводељци су плаћали аграрни дуг.

Становништво. — По попису становника из 1959. г., Славујевце је имало 89 домаћинства са 601 становником оба пола (м. 296, ж. 305).

Сада у њему живе ови српски родови (Арбанаси су се после ослобођења од Турака потпуно иселили):

	Број кућа
1. Слишанчани, досељени из Слишана — — — — — — — —	9
2. Луларци (пушили на лулу), староседеоци — — — — — —	9
3. Бунушани, из Бунуше, призећени у Славујевцу — — — —	2
4. Раде Милосављевић, из Тогачевца — — — — — — — —	1
5. Дулумџици, староседеоци —	9
6. Петар Ивановић, досељен из околине Врања — — — — —	1
7. Цикини, староседеоци — —	2
8. Здравковци, из Шилова, Гргуровца и Игришта — — — — —	12
9. Митринци, порекло из Накривња — — — — — — — —	7
10. Никола Станковић из врањске околине — — — — — — —	1
11. Пирчини-Ђоринци, староседеоци — — — — — — — —	14
12. Цикини, досељени из врањског краја — — — — — — —	3
13. Првонеци, досељени из врањ. села Првонека — — — — —	3

14. Горчини, староседеоци — — 4
15. Радивоје Стојковић-Црвенковић, досељен из окол. Врања — — 1
16. Здравкови, досељени из Мијаковца — — — — — — — — 6
17. Бањчани, досељени из Врањске Бање — — — — — — — — 3

Занимање становника. — Главно занимање је земљорадња. Сеју све врсте жита. Чувају стоку: краве, овце и свиње. Некада се стока много више чувала, а нарочито овце. Сада нема утрине, па се овце немају где напасати. Како је чување коза забрањено, њих је нестало, а некада се на брсту много чувало.

Раније су Славујевчани правили ћумур у великим количинама, о чему сведоче многобројни локалитети са жежницама на њима, па је ово занимање њима доносило знатне приходе. Сада се ћумурџијски занат потпуно изгубио.

Данас у Славујевцу има 16 регистрованих занатлија: зидара 7, ковача 1, пекача ракије 6, бачвар (пинтер) 1, и електричар 1.

У Славујевцу ради електрични млин, а Задруга у Бунушком Чифлуку овде има своју продавницу.

Село има четвороразредну основну школу као истурено одељење осмогодишње школе у Мирошевцу.

20. ДРВОДЕЉА

Положај села. — Село Дрводеља заселило се у долини реке Сушице, два километра низводно од села Славујевца а 14 километара од Лесковца. Код овог села се река Сушица потпуно ослободила ридова, и својим меандрама начинила лучне терасе. Са северозападне стране се готово више не јављају брегови, већ је земљиште благо нагнуто у правцу југа и југоистока. Само са јужне и југоисточне стране оштрије се дижу брежуљци, а у њиховом подножју усекло се корито Сушице.

Назив села. — Простор на коме се налази село Дрводеља у прошлости је био под шумом. Онај забран-забел, који је 1935. године кнегиња Милица са синовима Стефаном и Вуком даровала руском манастиру у Св. Гори — св. Пантелејмону, „и међа забелу тому до реке Сушице и до радонинске међе", захватао је добар део атара данашњег села Дрводеље. И ту, у томе мору шуме, радиле су некада дрводеље, чије су колибе на радилишту, временом, прерасле у стално људско насеље, које је добило име по њима — дрводељама. Тако је постало име овог села.

Из прошлости села. — Свакако да се село Дрводеља заселило после 14. века. Јер да га је било у овом веку, наведени документ кнегиње Милице и њених синова Стефана и Вука обележио би границе забелу датом св. Пантелејмону ако не до села Дрводеље, оно бар до међа овог села. Као и Игриште и Славујевце, и село Дрводеља је новије сеоско насеље у односу на веома стара насеља у равном делу Поречја.

Када су Арбанаси почели да насељавају североисточне падине Гољака и Пољаницу, њихов вал је дошао до међа атара села Дрводеље, али се они као насељеници нису у ово село спустали. Само је село Дрводељу себи потчинио сакати Арбанас Ибраим, из Игришта, али је у селу било људи који су сачували личну слободу, какав је био Трајко Настић(*).

Хан помиње Дрводељу под именом Дрводеље и наводи да је она 1858. године имала 12 кућа (78), а Милан Ђ. Милићевић је забележио да је после ослобођења од Турака она имала 16 пореских глава (79).

После ослобођења, као потчињено село, плаћало је аграрни дуг.

Воде. — Дрводеља се налази у највећем делу на десној обали Сушице. Становништво овог села копа бунаре у својим двориштима из којих захвата воду за све потребе домаћинства.

Земља. — Атар села Дрводеље захвата простор од 409 хектара, од чега пада на обрадиву земљу 154 хектара, под шумом је 182 хектара, а под ливадама 31 хектар. Земљиште носи ове називе: њиве: Каменити пут, Прогон, Дуњчики, Горње поље,

(*) Ибраим је, као моћан човек, насртао на српски свет и отимао му имовину. Тако је посекао бранište слободног српског сељака Трајка Настића. Око тога су се Трајко и Ибраим потукли. Трајко Настић, после Ибраимовог насиља и туче, тужио је Ибраима турском суду у Лесковцу, па га је суд за то дело казнио са 20 дана затвора. После тога, овај зулумћар се примирио(77). Ускоро је дошла и слобода, па је Ибраим напустио Игриште и потчињена села Славујевце и Дрводељу.

Ограђе, Црната долина, Росуља, Смрчје, Витлиште(*), Ђераниште(**), Дрењар, Горки. Шуме: Китице, Станкова долина, Голема арница, Лис арница, Широке арнице, Средње арнице (***), Под каменити пут. Виногради (2 ара): Рид. Пада у очи велики број локалитета арница, са којима се срећемо и у зони планине.

Становништво. — Године 1959, ово село је имало (по попису становништва) 46 домаћинстава и 315 становника (м. 144 и ж. 171). Код наших истраживача на лицу места у лето 1961. г., ми смо нашли у селу Дрводељи ове родове:

	Број кућа
1. Грци, из околине Солуна — пастири (****) — — — — —	4
2. Узунци, оснивач пореклом из Пертата — — — — — — —	12
3. Марковићи, досељени из Славујевца — — — — — — —	4
4. Славковци, староседеоци — —	4
5. Ђинковићи, из Белог Потока —	2
6. Стојковци — Ђонићи, староседеоци — — — — — — —	7
7. Горчини, из Славујевца — —	5
8. Живкини, староседеоци — —	4
9. Урош Вељковић, из Радевца —	4
10. Никола Стајић, из Првонека — Врање (најпре у Игриште) — — —	1
11. Цветко Раденковић, из Брезовице, — Врање — — — — —	1
12. Стојиљковићи — Бујерци, староседеоци — — — — — —	5
13. Турци, из Лепчинца, које је пре 1912. г. било у Турској — —	3
14. Пупинци (од Ђуре Пупавог), из Брзе, — — — — — — —	2
15. Мумгејини, из Жабљана —	1
16. Циганин Стојан Батировић, надничар и конопљар из Врања —	1

У атару овог села имали су поседе неки Лесковчани. Тако је Дара Дошкина, из Лесковца, имала забран на месту где су сада грчке куће. Затим, у атару овог села је имао велики забран Спира Чуљковић на месту званом Ограђе. И Дара и Спира купили су ово имање на јавној лицитацији од презадужених сељака: Дара од неког Ђорђа Лазаревог, а Спира од Димитрија Кочића, из Великог Војловца.

Занимање становника. — Главно занимање становништва овог села је земљорадња. Сеју све врсте житарица. Раније су сејали и конопљу, о чему сведочи локалитет Ђераниште. Сточарством су се исто тако бавили. Било је много оваца и коза, а било је и говеда и свиња. Сада чувају краве и свиње, али у мањем броју. Раније су били и ћумурџије, па се овај занат потпуно затро. Данас у Дрводељи нема ни једне занатске радње.

21. КУКУЛОВЦЕ

Положај села. — Осам километара југозападно од Лесковца, на обалама реке Сушице, заселило се најмање село у Сушици — Кукуловце. Овде је река Сушица још више својим радом проширила раван но у селу Дрводељи, па је село засељено на задњој речној тераси и цело је у малој равници Сушице.

Име села. — Славујевце је добило име по птичјем свету, а Кукуловце, изгледа по флори, тојест по пољском цвећу кукулу, које с пролећа прекрије ливаде у атару овог села. Можда је његово име настало од имена неког пастира влашке народности Кукула (који се овде први заселио), које сам мишљење заступао раније (81).

(*) Витлиште је место за забаву али и култно место. На овом месту се у пролеће од Божића до Ђурђевдана, нарочито у седмици „бела недеља", подиже витао, то јест обртаљка, која се састоји из једног коца дубоко пободеног у земљу са клином на горњем делу. Преко овог коца стави се дугачка греда пробушена у средини да кроз ову рупу прође клин од коца, па се греда обрће око клина. За време „беле недеље" се око витла, тојест на витлишту, окупи омладина која се „витла" на тај начин, што на оба краја греде седне по један младић, а други младићи, гурајући ову греду, окрећу је око осовине. Ово витлање није само забава, већ и има и култни смисао: обртањем се људско тело ослобађа од злих зимских духова. Исти смисао има и љуљање на љуљашкама, које се одвија у исто време(80).

(**) Ђераниште је место на коме су биле ћеране, зграде у којима је упредана кудеља и козина.

(***) Арнице су некадашње њиве, сада обрасле шумом или затрављени простори (пропланци) усред шуме.

(****) Род Грци се населио у Дрводељи пре 60 година (1961). Из околине Солуна дошао је, после лутања са својим стадом од 1000 оваца по Бугарској и Србији, Апостол Антанасијевић, вероватно Арумун. Најпре је са својим овцама и коњима (око 40 грла), боравио у Пустој Реци и на Радану. Одатле је дошао у Дрводељу, чија му је околина пружила најповољније услове за његов начин живота и ту се заселио на локалитету Росуље (ливаде), нешто севернije од садашњих грчких кућа.

Воде. — Кукуловце је на обали реке Сушице. Поред реке има и један извор испод села. За домаће потребе свака кућа има свој бунар. Овде су бунари дубоки од 10 до 18 метара.

Северно од села пролази пут који води од Доњег Јајна за Игриште, па се од њега одваја сеоски пут за село Кукуловце — Маринкову махалу.

Прошлост села. — Кукуловца нема у средњовековним споменицима. Под Турцима имало је два господара: Јумера (Омера) и Дур-Бабу. Чардак Јумеров (Омеров) налазио се у садашњем дворишту Благоја Николића. Пред крај турске власти село је имало седам кућа, од којих је шест чинило господарлук Јумеров, а једна господарлук Дур-Бабе.

Хан је забележио село Кукуловце, али није навео број његових кућа, док Милан Ђ. Милићевић каже да је село после ослобођења од Турака имало 12 пореских глава (82).

Кад је село ослобођено од Турака 1877. г., господар села — Јумер — Омер, побегао је у Скопље, па се после рата јавио за накнаду, те је село плаћало аграрни дуг.

Земља. — Атар овог села обухвата простор од 335 хектара, од које површине обрадива земља захвата 208 хектара. Земља носи ове називе: њиве: Росуљке више друм, Росуљке испод друм, На дуб, На Дур-Бабе, Влашки прт, Преко влашки прт; ливаде: Јечменке, До тогачевачко. Шуме: Петров забел, Јанков дуб и Под рид.

Становништво. — По попису становништва из 1959. године у овом селу су те године живела 42 домаћинства са 396 становника оба пола (м. 150, а ж. 140 (*). Код наших истраживања у јесен 1960. године ми смо нашли у селу Кукуловцу ове родове:

	Број кућа
1. Маринковци, пореклом из Бунуше — — — — — — — —	9
2. Тасини — Ђокинци, староседеоци — — — — — — — —	4
3. Џојини, староседеоци — —	5
4. Прендини, досељени из Доњег Јајна — — — — — — — —	8
5. Ранђеловићи, досељеник ? —	1
6. Николићи, досељеник ? — —	1
7. Мечкари, из Радоњице досељени због паше — — — — —	14
8. Брезовчани, из врањског села Брезовице — — — — — —	2

Занимање становника. — Баве се земљорадњом. Некада, уз земљорадњу бавили су се екстензивним сточарством и чували много оваца и коза. На њивама сеју све врсте жита. Винограде до пре неколико година (1960) уопште нису имали. Од стоке су 1960. године имали: око 600 оваца, крава око 60, бивола 40, коња 10. Свака кућа чува пашњне свиње за продају и 1—2 комада за гојење и домаћу потребу. Пчеле имају три домаћинства, али у малом броју.

22. ШИШИНЦЕ

Положај села. — Шишинце је засељено на око четири километра југозападно од Лесковца, у доњем крају сушичке области. Село је подигнуто на тераси која се благо спушта из правца северозапада ка југоистоку. Земљиште је овде тако благо нагнуто да се добија утисак готово водоравне равнице све до речног корита реке Сушице, с чије десне стране се дижу стрме косе некадашњег језерског дна. Источно од села, ова сушичка тераса се постепено спушта и већ изнад села Доњег Јајна има готово исту надморску висину као и алувијална раван реке Ветернице у овом делу, око 230 метара над морем.

Име села. — Ми смо у једном нашем раду заступали мишљење да је ово село добило име Шишинце зато што су ту сушички пастири, у доба стрижбе оваца, своја стада стригли — шишали (83). Можда је, међутим, тачније мишљење Драгољуба Трајковића да је Шишинце постало трансформацијом старог села Сушице (Сушица — Сушинце — Шишинце), наште је већ указано у овом раду. Но било тачно једно или друго, у оба случаја се ради само о нагађањима.

Воде. — Као и сва села у Сушици, и Шишинце је засељено поред реке Сушице, али нешто даље од њене леве обале. Сем ове текућице, у атару овог села има и више извора: Церак или Големи вир, Ајдучки кладенац, Турска чесма (На Динине арнице), Јазбине и Марково било. У самом селу готово свака кућа има свој бу-

(*) Ово је први случај у Поречју да је број мушкараца у једном селу већи од броја женскиња и то за знатан износ.

нар, па се свако домаћинство опскрбљује водом код куће из ових бунара.

Путеви. — Шишинце је подигнуто на самом путу који води кроз Сушицу и спаја сва насеља у њој почевши од Игришта са такозваним Горњим путем кроз алувијалну раван Ветернице, на који излази код села Доњег Јајна. Сем овог пута, других путева из Лесковца за ово село нема.

Из прошлости села. — Ако бисмо усвојили гледиште Драгољуба Трајковића да село Шишинце није друго насеље до старо село Сушица, онда би ово село било старо: постојало је још у првој половини 14. века као лено једног од истакнутих војних заповедника цара Душана — Вратка (Влатка), оца кнегиње Милице. Драгољуб Трајковић наводи „да се мисли да је војвода Влатко после 1371. године управљао Дубочицом" (84), што би био још поузданији доказ да је он у области Дубочице имао и своје баштине.

Хан је забележио село Шишинце, али није навео колико је оно кућа имало 1858. године. Милан Ђ. Милићевић, међутим, наводи да је ово село после ослобођења од Турака имало 42 пореске главе (85). Приликом мојих истраживања 1960. године, Никола Лазаревић, тада стар 90 година (*) али веома луцидан у своме приповедању, казивао ми је како је село у време ослобођења од Турака имало само 13 кућа и да су све, сем једне, биле покривене сламом. Милићевићеви наводи су, међутим, засновани на званичном попису, па их ваља као тачније прихватити.

Село Шишинце је пре ослобођења било мало господарско село, али је у њему, као и у Дрводељи, било слободних сељака, који нису били почињени ни једном читлук сахибији, већ су као слободни људи имали обавеза само према турској држави. Такав је био и Лазар, деда Николе Лазаревића (86). Пред крај турске власти село је било подељено на два господарлука. У једном је био читлук сахибија (господар) некакав бег, чије име нисмо могли сазнати. Он је имао свој чардак у селу у садашњем дворишту Николе Стојановића. На том месту су му били амбари и салаши, а јар му је био нешто даље и у њему је момак Србин чувао бегове биволе. Други господар се звао Сабит. И бег и Сабит су живели у Лесковцу.

Одвојено од овога, као своје добро у личној својини, имао је неки Ариф посед од 200 дулума на истоку од села. Као радници — чифчије — момци на имању Арифовом били су двојица Шуманчана: Анта и Милош. Ариф је Анти и Милошу плаћао у натури и новцу а сав плод са имања припадао је њему.

Када је букнуо рат између Србије и Турске у децембру 1877. г., шишински читлук-сахибије су силом натерали своје подложне сељаке да им у правцу Слишана возе покретну имовину, жене и децу. Шишински бег је чак и Лазару наредио да у своја кола и са својим воловима вози у правцу Слишана три сандука у којима је било бегово благо. Слишане, село под Петровцем — Петровом гором, било је на раскрсници путева из Пусте реке ка Јабланици и у правцу Малог Косова и Турци су се ту окупљали у циљу даљег организованог повлачења. Лазар је на путу за Слишане напустио и кола и волове и вратио се пешице сам кући.

Као господарско село Шишинце је плаћало аграрни дуг. За накнаду се јавио и Ариф, тражећи од Анте и Милоша да му предаду његово имање. Анта и Милош, међутим, изјаве Арифу да имовина није његова. Ариф се због тога морао обратити суду да утврди своје право својине на земљи коју су Анта и Милош међу собом поделили. Како није имао тапије од имовине, он се позвао на сведоке, међу којима је био и слободни сељак Лазар, деда Николе Лазаревића. Анта и Милош тада навале на сведоке са захтевом да порекну да је Ариф био господар земље и они тако и поступе пред судом, па Ариф изгуби парницу и остане без земље и права на накнаду (**).

Земља. — Атар села Шишинца износи данас (1960. г.) 599 хектара, од чега пада на обрадиву земљу 375 хектара, на ливаде 51 хектар, на пашњаке 67 хектара и на шуме само 70 хектара, док је неплодно 27 хектара. Земљиште овог села носи називе: Чукар, Станојина мртвица, Церак, Липак, Бели брег, Црвени брег, Трњанско било, Синковачко било, Распутине, Трајков шумак, Црквиште, Колина долина, Бегова долина, Тасино лојзе, Њиве на цер, Динино благуње, Говедарник, Кадријине ливаде, Големе ливаде, Мртвица, Голо било, Јазбине, Црвени пут и Динине снопаће.

(*) У доба ослобођења био дете од осам година.

(**) После Лазарева сведочења, Ариф је упитао Лазара: „Зар и ти, Лазар", јер је овај и међу Србима и међу Турцима уживао глас поштеног човека. Лазар је дуго живео. Умро је у 120. години свога живота. Остарео и онемоћео желео је да му смрт дође што пре, јер је био и ослепео, али смрт није долазила. Лазар је био уверен да му је то била божја казна што је криво сведочио, па је пред смрт стално кукао и говорио, како су га Анта и Милош „на врат узели" (87).

Ако називи земљишта означавају квалитет земље и његову културу, онда су ови називи веома интересантни и указују на то да се ради о земљишту пуном чукара (брежуљака), мртвица (која је мало изложена сунцу — мртва и неплодна), долине, цераци, липаци, благуња, снопаћа (разно дрвеће), јазбине, говедарници и распутине. Све то указује на то да је у скорој прошлости земља у атару овог села била под шумама и ливадама, дакле да није била једног аграрног региона, већ шума и пашњака, каква је, уосталом била сва земља целе Сушице.

Становништво. — Шишинце је 1959. године имало 95 домаћинстава са 560 становника оба пола (276 мушких и 284 женска). Ово становништво припада следећим родовима:

	Број кућа
1. Шуманчани (потомци Анте и Милоша, пореклом из Шумана) —	8
2. Стојанкини, староседеоци —	2
3. Тојћини, староседеоци — —	2
4. Стојановићи, староседеоци —	2
5. Миленковићи, из врањског краја пре 20 г. (1960) — — —	1
6. Стаменковићи — Трајкови — Калуша, староседеоци — — —	5
7. Кошареви, из Доњег Јајна —	5
8. Куштини, староседеоци — —	6
9. Турци, порекло ? — — —	4
10. Лазаревићи, староседеоци —	4
11. Петковићи — Котлари, староседеоци — — — — — —	9
12. Ћозини — Костадиновићи, староседеоци — — — — — —	4
13. Петковићи — Милојкини, из Црвене Јабуке — — — — —	7
14. Стојан Пешић, из околине Врања — — — — — — —	1
15. Филиповићи, староседеоци —	6
16. Кочићи, староседеоци — —	4
17. Митићи — Дизгинци, староседеоци — — — — — — — —	4
17. Табаци, староседеоци — —	2
18. Конини, староседеоци — —	3
19. Марковићи — Оранци, из пусторечког села Орана — — — —	6
20. Петковићи — Врањанци, из Старе Брезовице, — — — —	2
21. Кајсини — Врањанци, досељеници из околине Врања — — —	6
22. Станковићи, староседеоци —	4
23. Брезовчани (и махала истог имена близу Кукуловца) — — —	6

Занимање становника. — Стари Шишинчани бавили су се претежно сточарством: гајиле су се овце и козе на паши и брсту. Од крупне стоке гајила се говеда и биволи. Чувало се и много свиња. Земљорадња је долазила иза сточарства. Земља је овде опора, негде пепељаста слична уми, негде црвена. Земља је често помешана са песком, лискунским и фелдспатским честицама, негде крупним облуцима од кварца и другим камењем. То је земља језерског дна, изложеног потоцима, који се стварају после кише или топљења снега. Црница или хумус се јављају само на новим крчевинама. Плодне земље има мало и у малим лукама у кориту реке Сушице.

Један мали број Шишинчана иде у лесковачке фабрике на рад. Неки се баве тестерисањем дрва за огрев. По овом занимању они су били познати и цењени у Лесковцу. Конкуренција на овом послу били су им вредни и хитри Арбанаси, који су као сезонски радници долазили у Лесковац са Космета. Већу конкуренцију су им почели правити Братмиловчани и Мрштанци са својим циркуларима на електрични погон, па су их најзад и потпуно потисли. Данас (1972. г.) више се у Лесковцу не види ни један Шишинчанин да обилази улице са реквизитима тестерашког заната: ногарама, тестером, и секиром са кратком дршљом.

Код Занатске коморе у Лесковцу 1970. године било је регистровано седам занатских радњи у селу Шишинцу: 4 зидара, 1 тракторист, 1 превозник и 1 штрикер.

Иако велико село са преко 100 кућа, Шишинце нема школу нити ју је имало, па ученици из овог села похађају четворогодишњу основну школу у Доњем Јајну као истурено одељење осмогодишње школе „Светозар Марковић“ у Лесковцу, а више разреде основне школе у самом Лесковцу.

И поред тога што је од Лесковца удаљено само за око четири километра, Шишинце споља оставља утисак најзапуштенијег села у Лесковачкој котлини како по лошем путу који до њега води, тако и по целокупном изгледу села. Многа дворишта су ограђена плотом од трња, што врло суморно делује на пролазника, а од зграда нема ни једне на којој би се људске очи могле са задовољством задржати.

23. ДОЊЕ ЈАЈНО

Положај села. — Село Доње Јајно заселило се на око два километра јужно од Лесковца на такозваном „Горњем путу", који иде из Лесковца на југ за село Мирошевце и пролази поред хисарске косе и брегова који чине ивицу ветерничке равни са западне стране целом дужином, до виса Чапљака на крајњем југу равног дела Поречја. Својим добрим делом село лежи на најнижој тераси језерског дна, другим делом у алувијалној равни Ветернице, а трећим делом на ивици Сушице и то на месту где она прелази у ветерничку равницу. Куће овог села се нижу с обе стране „Горњег пута" све до корита реке Сушице. Уз овај пут село се протеже у дужини око два километра па даје утисак чистог друмског насеља.

Име села. — По казивању неких Јајнчана, међу којима је и Вукадин Јањић из рода Јањића, предео на коме се заселило Доње Јајно, био је пун бара са бистром водом. Баре су биле обрасле шеваром и другим барским биљкама и насељене многобројним врстама барских птица, које су се у шевариштy гнездиле, па је на свим странама било много птичјих јаја. Људи су ловили птице и скупљали њихова јаја: „ишли у (по) јаја". Тако се и место прозвало Јајно. Алекса Трајковић, из Великог Трњана, за своје време и средину веома образован и промућуран човек, објашњавао је име овог села по називу дрвећа које је радо расло на обалама Ветернице, по јови-јаји. Тог дрвећа данас има много у вучанском атару, нарочито у кориту Вучанке изнад села све до Дев-казана. Алекса Трајковић је тврдио како је он на својим њивама поред Ветернице и у атару Великог Трњана налазио угљенисана стабла јаје. По том дрвећу, по јајама, названо је и село Јајно (и Доње и Горње). Јован Маринковић, родом из Г. Јајна, сада помоћник општинског јавног правобраниоца у Лесковцу, тврди да у Педагошкој школи у Нишу, чији је слушалац био, постоји Лексикон са називима свих места и објашњењем како је које место добило име, па тврди да је у тој књизи забележено да се Јајно прозвало по чувеном генералу Мехмеда II Јаја-паши, чије је лено овај крај био у првом периоду турске власти.

Воде. — Поред села Доњег Јајна тече река Ветерница. Сем тога, на крајњем југу села, протиче Сушица која се недалеко одавде улива у Ветерницу. Може се рећи да село Доње Јајно лежи између ових двеју река. На целој територији села су и изданске воде близу, па свака кућа има бунар у своме дворишту за своје потребе.

Путеви. — Кроз село пролази „Горњи пут" који иде дуж целог Поречја и спаја ова села са Лесковцем: Доње Јајно, Горње Јајно, Паликућу, Бунушки Чифлук, затим Тодоровце, Мирошевце, онда Вину, па потом село Барје. Од Барја се одвајао крак преко оругличког рида и ишао на Копиљак, а одатле за Гњилане (88). У народу се овај пут зове још и Арнаутски пут, јер су њиме, за време Турака, Арбанаси, насељени у пољаничким селима и селима Ветерничке клисуре, долазили у Лесковац (*). У почетку села Доњег Јајна из правца Лесковца, од овог пута се одваја пут који води кроз Сушицу, па је село Доње Јајно и на раскршћу ова два пута.

Из прошлости села. — Село Доње Јајно се не помиње у српским средњовековним споменицима. Ако би била тачна тврдња да је овај крај био лено Јаја-паше, онда се село заселило у доба Турака, али не пре краја 15. века. Локалитети Селиште говоре да је у близини данашњег села Д. Јајно било других сеоских насеља, а можда се и само село Д. Јајно, ко зна из којих разлога, током времена помештало. Пред крај турске власти ово је село било господарско (имало је три господара). Један се звао Асан, на кога се сачувао траг у локалитету Асаново, други Суља. Име трећег господара се у народу није сачувало. Сва тројица су живели у Лесковцу, а у Д. Јајну су имали своје чардаке, о чему сведоче локалитети „Чардачиште" и „Турски бунар" (89). После ослобођења село је плаћало аграрни дуг.

Хан је забележио да је Доње Јајно 1858. године имало десет кућа (90), а Милан Ђ. Милићевић да је после ослобођења бројило 38 пореских глава (91).

Земља. — Атар овог села обухвата 690 хектара, од чега пада на обрадиву земљу 532 хектара. Од њега само Стројковце има више обрадиве земље и то само за 23 хектара. С друге стране, село Доње Јајно нема шуму, па оно представља једино сеоско насеље у Поречју без шуме.

(*) Овај пут је улазио у Лесковац из правца св. Илијске цркве и допирао у центар града на левој обали Ветернице. Ту, изнад моста на Ветерници, затим где је сада ватрогасни дом, па испод Бедема код болнице, била су пијачна места на којима је било у пазарне дане много Арбанаса. Чак се и део лесковачке чаршије, сада Ул. Светозара Марковића, са пијацама код моста и ватрогасног дома звао Арнаут-пазар.

Земљиште носи ове називе: Стара река, Аниште, Шкретино, Церак, Мечкина долина, Трнице, Пејино браниште, Чардачиште, Асановица, Селиште, Големе њиве, Кавгалије, Врцине њиве, Дрћевачко поље, Сушичко поље, Араповица (Арапова долина), Црвени брег, Мала Сушица, Горње ливаде, Големе ливаде, Кованлук.

Становници. — По попису од 1959. године у Доњем Јајну је живело 137 домаћинстава са 800 становника оба пола (м. 406 и ж. 397). Ово је други изузетак од редовне појаве у селима Поречја, да у селу има више мушких житеља.

Село је подељено у 5 махала: Дрћевац (тако се води и у генералштабним картама као самостално насеље), Доња махала или Старо село, Горња махала или Кованлук, Божјаци и Сушица.

Ми смо крајем 1959. године, у овим махалама нашли ове куће и родове:

Махала Дрћевац:

	Број кућа
1. Сава Тричковић, староседелац	1
2. Алекса Цветановић, староседелац — — — — — — — —	1
3. Живојин Цветановић, староседелац — — — — — — —	1
4. Благоје Цветановић, староседелац — — — — — — — —	1
5. Никола Димитријевић, староседелац — — — — — — —	1
6. Ратко Здравковић, староседелац — — — — — — — —	1
7. Стојан Стојилковић, староседелац — — — — — — — —	1
8. Драгутин Крстић, староседелац	1
9. Цветковићи (Обрад и Тодор), староседеоци — — — — — —	2
10. Милан Микић, староседелац —	1
11. Глигорије Стефановић, староседелац — — — — — — —	1

Ова махала је била ниже, а у алувијалној равни Ветернице, преко пута од Јерине воденице, па се, услед сталног плављења Ветернице, изместила на данашње место, на најнижој тераси језера.

Доња махала — Старо село:

	Бр. кућа
1. Јањићи, досељени из околине Битоља — — — — — — —	12
2. Баба-Тачкини, староседеоци —	5
3. Денчини, староседеоци — —	3
4. Ускови, староседеоци — —	3
5. Тањини, староседеоци — —	1
6. Баба-Васкини, староседеоци —	1
7. Стајови, староседеоци — —	3
8. Чорбини (Дичкови), староседеоци — — — — — — — —	3
9. Деда Ванкови, староседеоци —	1
10. Наћини, староседеоци — —	2
11. Копчини, староседеоци — —	2
12. Дикитарци, староседеоци —	1
13. Присјанци, из Доњег Присјана — Заплање — — — — — —	11
14. Добросав Стојановић, из Доњег Присјана — — — — — — —	1

У махали Божјаци (некада сиромашни, просили, „били божјаци“):

1. Младен Костић, староседелац	1
2. Петар Стефановић, староседелац — — — — — — — —	1
3. Живојин Стефановић, староседелац — — — — — — — —	1
4. Борко Стефановић, староседелац — — — — — — — —	1
5. Лазар Станковић, староседелац — — — — — — — —	1
6. Борко Станковић, староседелац — — — — — — — —	1
7. Јован Станковић, староседелац — — — — — — — —	1
8. Златко Цонић, староседелац —	1
9. Живко Стефановић, староседелац — — — — — — — —	1
10. Војислав Стефановић, староседелац — — — — — — — —	1
11. Живојин Тонић, староседелац	1
12. Стојилковићи, староседеоци —	3

Кованлук (Горња махала):

1. Ерци, староседеоци — — —	15
2. Савка Јовановић, порекло околина Врања — — — — — —	1
3. Недељковићи, из Бушгрења код Врања — — — — — —	4
4. Јањићи, из околине Врања —	4
5. Урош Ристић, из окол. Врања	1
6. Борко Ивановић, из околине Врања — — — — — — —	1
7. Душан Николић, из околине Врања — — — — — — —	1
8. Илићи, из околине Врања —	2
9. Михајловићи, из окол. Врања	7
10. Алексићи, из околине Врања	4
11. Риста Стојиљковић, из околине Врања — — — — — — —	1

Сви досељеници из околине Врања зову се Врањанци. Почели се досељавати 1904. године.

Махала Сушица. У овој махали има шест кућа: четири „Пироћанци“ а две „Врањанци“.

„Пироћанци“ су, у ствари, насељеници из села Вава у Лужници, четири километра од Бабушнице.

1. Мирко Станковић — — — 1
2. Живојин Станковић — — 1
3. Радисав Станковић — — — 1
4. Илија Станковић (син Мирков) 1

Занимање становника. — Главно занимање је земљорадња. Сеју се све врсте жита. Чувају стоку, нарочито добре музне краве, готово свако домаћинство по две краве, сем неклико сиромашних кућа које чувају по једну, па за рад здружују(*).

Неки из рода Јањића, који као да је грчког порекла, чувају не само краве, већ и доста оваца, па, према казивању Вукадина Јањића, лети се у селу нађе и по 2.000 оваца. Најесен овце продају, јер немају храну за зиму, па у пролеће опет купују, гаје јагњад, скидају вуну са оваца и користе млеко. Биволе су чувале две куће и имале 1959. г. шест бивола.

Некада је у Д. Јајну било много више стоке.

Сада око 50—70 кућа из овог села млекаре: музу краве и овце и млеко продају у Лесковцу. Слабо сире.

Око 50 домаћинстава баве се ужарским занатом. Овим занатом су се 1959. године бавили: Милоје Петровић, Петар Петровић, Сретко Ђокић, Стојан Стефановић, Чедомир Тончић, Јован Станковић и Живко Савић, и то као самосталне занатлије.

У фабрикама у Лесковцу ради око 50 радника из овог села.

Неки из рода Пироћанаца баве се зидарским занатом, па је 1970. године било регистровано у овом селу пет зидарских радњи. Поред овог заната, Доњејајнчани су и превозници (регистровано 9 превозника), а има и других занатлија: ковача 1, дрвостругача 1, грнчара 2, обућара 1, тракториста 1, поткивач 1, столар 1, опанчар 1, бојаџија 1 и фарбара 3. Дакле, читава мала чаршија занатлија.

Друге одлике села. — Село Доње Јајно, после Вучја, показује највећу динамику у своме развоју. Оно брзо нараста и све више добија карактер предграђа Лесковца. У културном погледу оно чини крупне кораке: 1970. имало је 23 телевизора и 140 радиопријемника. У току 1969. године у овом селу је одржано 40 биоскопских представа уз учешће 3.675 гледалаца. Има четворогодишњу основну школу као истурено одељење основне школе „Светозар Марковић“ у Лесковцу.

24. ГОРЊЕ ЈАЈНО

Положај села. — Село Горње Јајно се заселило за око четири километра јужно од Доњег Јајна, а на око шет и по километара од Лесковца, на левој обали Ветернице, између речног корита на истоку и брега на западу.

По своме положају, ово село спада у групу равничарских села Поречја, а његов атар захвата и део побрђа на западу од села.

Име села. — За објашњење имена овог села важи све оно што је наведено за село Доње Јајно, с том допуном да се оно зове Горње Јајно, јер је узводно од Доњег Јајна.

Воде. — Са источне стране села тече река Ветерница. Других текућица нема. На граници са атаром Великог Трњана, налази се овеће удубљење пуно стајаће воде, који се зове Ботуња(**). Вода из Ботуње на сунцу, лети, испари, па у удубљењу остане само мрка тиња окружена зукиним бокорима.

Пошто су изданске воде близу површине земље услед притиска Ветернице, копање бунара не представља тешкоће, па свако домаћинство има сопствени бунар у свом дворишту за подмирење потреба домаћинстава.

Путеви. — Данашњи макадамски пут, сада у лошем стању, прављен је 1909—10. године и трасиран око 100 метара источно од старог пута, начињеног за време Тура-

---

(*) Браћа Тодор Цветковић и Обрад Цветковић, из махале Дрћевац, код деобе сваки је добио по једну краву. Волујска кола су тако исто поделили: један добио предњи, а други задњи трап. Сада кад ору, они здружде обе краве, а када треба да се служе колима, спајају предњи и задњи трап и тако заједнички уживају делове једних кола.

(**) По Вуку Караџићу (Српски рјечник) вода која стоји на једном месту, мања од језера, зове се батун. Очигледно је да се ради о речи која се у књижевном језику од ботуње променила у батун. Ботуње се јављају на неколико места у Поречју. Негде су овне и текућице. Тако имамо Ботуњу као текућицу у атару села Жабљана и у атарима села Бунуше и Бунушког Чифлука. Обе ове Ботуње су текућице, чији је ток тако неприметан да изгледају као стајаће воде.

ка. Траса старог пута се на многим местима и сада види, негде се чак одржала и калдрма. На том старом путу била је и Глошкина кафана, о којој се чувао траг у истоименом локалитету. Налазила се изнад зграде задружног дома у Горњем Јајну(*). Овај стари пут није пролазио кроз Бунушки Чифлук, већ је ишао по вишем терену, пролазио кроз винограде Горњег Јајна, затим кроз паликућске старе винограде, стројковачке винограде (сада трле), и избијао на село Бунушу, док је нови пут, који је изграђен крајем прве деценије овог века, ишао по нижем терену и пролазио кроз садашње село Бунушки Чифлук, у коме се спајао са путем који долази из Вучја преко Жабљана.

Поред овог пута, кроз село Горње Јајно пролази други, попречни пут, правца запад-исток, који прелази Ветерницу и избија на главни пут кроз Поречје код села Великог Трњана. Овај други пут је чисто локалног значаја.

Из прошлости села. — Село Горње Јајно је помињу српски средњовековни споменици, па је вероватно, да у време српске средњовековне државе није ни постојало, већ се заселило за време Турака. Локалитет Чифлук, који се налази на северу од села, говори да је на том месту постојао чифлук неког од великих поседника земље у атару овог села. Мајку Трајка Павловића, старог 66 године (1959. г.), звали су Чивлчанка зато што је била момкиња на овом Чифлуку и у њему живела под Турцима. На том месту и сада има парчади од ћерамида (92). Ту је била и турска воденица, чији се канал и сада познаје.

Простор на коме се данас налази задружни дом и његова околина, био је под густом храстовом шумом. Било је храстова које нису могла да обухвате два човека. Шума је била густа и сва уврежена, да је тешко било наћи козе када се у њу завуку.

Хан помиње Горње Јајно и бележи да је 1858. године имало 16 кућа (93), док је по њему, Доње Јајно тада имало 10 кућа. Тај навод Ханов поткрепљује казивање Горњојајнчана, да је село Горње Јајно старије од Доњег Јајна. Међутим, Милан Ђ. Милићевић је забележио да је Горње Јајно 1882. године имало 33 пореске главе, а Доње Јајно 38. То значи да је ово последње било веће насеље (34).

Горње Јајно је било господарско село и као да је пред крај турске власти било подељено између два господара, од којих се један зао Веза, а други Амет (95). После ослобођења од Турака, село је плаћало аграрни дуг.

Земља. — Атар овог села износи 381 хектар, од које површине је обрадива земља (њиве и баште) 210 хектара, ливаде 19 хектара, пашњаци 54 хектара и под шумом 55 хектара.

Земљиште носи ове називе: Гробиште, Језеро(**), Појиште, Прогон, Ливаде (обрадива земља), Шавран, селиште, Бресје, Росуље, Горње Ливаде, Доње ливаде, Чивл'к, Петрова долина, Високо било — Каменица, Гола чука, Досино, Аметово, Петрово, Прудине, Базиште, Тврдаче.

Становништво. — Село Горње Јајно подељено је у две махале: Горња — Шопци и Доња махала. По попису становништва из 1959. године у селу је живело 98 породица са 603 члана оба пола (м. 309, ж. 294). И ми смо исте године вршили истраживања у овом селу па смо забележили ове родове:

	Број кућа
1. Савинци, староседеоци — —	10
2. Јовановци-Павловићи, пореклом из села Врбовца — — — —	7
3. Недељковци-Шопци, из Паси Пољане, у нишком крају — — —	10
4. Постоловци, староседеоци —	10
5. Ђокинци, староседеоци — —	10
6. Анђини-Стојилкови, староседеоци — — — — — — — —	6
7. Маринковци-Лазини, староседеоци — — — — — — — —	6
8. Деда-Стојанови, староседеоци	8
9. Андреја Митић, из Магаша —	1
10. Милошеви, из Велик. Трњана	7

(*) Трајко Костић Гложанче, вероватно пореклом из села Гложана, имао је на том месту своју кафану у којој је радио све до свршетка првог светског рата, када се преселио у Лесковац. Промућуран, он се бавио и надрисарством и био „древни адвокат". Трајко је од сељака узимао генерална пуномоћија, која је злоупотребљавао и на основу истих приграбљивао њихову имовину. Када је престао да води кафанску радњу у Горњем Јајну, у запуштеној кафанској згради је нашао уточиште чувени разбојник у Поречју после првог светског рата Воја Шишински. После низа злодела, Воја је од власти ухваћен, изведен на суд и осуђен на смрт. Стрељан је на садашњем Циганском гробљу на путу између Лесковца и Доњег Јајна.

(**) Језеро је комплекс обрадиве земље велики око 16 хектара. Под водом је био простор све до 1948. године, када га је Сушица испунила својим наносом. Те, 1948. године, и сам Лесковац је у три маха узастопце катастрофално плавила Ветерница. Од раног пролећа је те године недељама непрекидно лила киша, па су корита свих река у Лесковачкој котлини била мала да приме огромне количине атмосферске воде која се сливала са свих страна у ниже пределе,

11. Вељa Костић, из Гиљана — 1
12. Ивкови, староседеоци — — 2
13. Филипови (Вилипови), староседеоци — — — — — — — — 9
14. Петковци-Тиркини, из Великог Трњана — — — — — — — 5
15. Ђорђевићи-Печенче, староседеоци — — — — — — — — 2
16. Антанасови, староседеоци — 5
17. Циганин Ибре Ајвазовић (?) — 1

Занимање становника. — Главно занимање земљорадња. Сеју све врсте жита. Раније сејали конопљу, сада мање. Саде дуван. Од стоке имају краве. У селу је било 1959. године 20 бивола. Чувају свиње и овце. У прошлости много више. Чували у великом броју козе на брсту.

У баштама саде поврће за домаћу употребу.

У селу има (1959. г.) 29 фабричких радника и 28 помоћних грађевинских радника. 1970. године била је у овом селу регистрована 21 занатска радња: 4 зидара, 1 ковач, 1 дрвоструга, 2 грнчара, 1 обућар, 1 тракторист, 2 вршача, 3 превозника, 3 пецача ракије, 2 млинара, 1 опанчар.

Село је седиште месне канцеларије. Има задружну продавницу.

Има четвороразредну основну школу као истурено одељење осмогодишње основне школе у Великом Трњану.

Године 1969. село је имало 10 телевизора и 80 радиопријемника.

25. ПАЛИКУЋА

Положај села. — Паликућа се заселила на мање од пола километра јужно од Горњег Јајна, па је удаљена 7 километара од Лесковца. Село лежи на левој обали реке Ветернице, и то на месту где се у Ветерницу улива Ботуња.

Име села. — Село је добило име по томе што је паљено, и то у два маха.

Воде. — Главна текућица је Ветерница. Око ње се и село заселило и то на простору између реке на истоку и брега, који се благо издиже на западу. Кроз атар овог села протиче речица Ботуња и у самом селу се улива у Ветерницу. Речица Ботуња извире у бреговима у атару Мирошевачком, изнад Горње Бунуше силази у равницу и њоме тече ноншалантно, правећи мно гобројне меандре кроз бунушко и паликућко поље. Њено мало корито је пуно црне тиње. Лети пресуши, а у кориту и око њега ничу бокори зуке, траве која ниче на терену са блиским изданским водама.

У селу свака кућа има бунар.

Путеви. — Ово се село налази на путу који води из Горњег Јајна ка Бунушком Чифлуку и даље на југ. Пут пролази изнад села са западне стране недалеко од првих сеоских кућа на тој страни, а у село се улази кратким путем који се од овог пута одваја.

Из прошлости села. — Паликуће нема у споменицима српске средњовековне државе, па вероватно у то време није постојало. Међутим, за ово село су везана два историјски важна догађаја, две битке које су се, у два века, код њега догодиле.

Прва се десила вероватно у току 1789. године, у доба такозване Кочине крајине, када је Аустрија, ратујући у савезу са Русијом против Турске, била освојила од Турака целу северну Србију на југу до испред Алексинца (97). Тада су се и у Поречју подигли Срби на оружје, верујући да је дошао крај турском царству. Поречке устанике је у борбу против Турака повео Пеша (Петар) Прчић, из Накривањског Чифлука, како је, по народном предању, забележио Милан Ђ. Милићевић (98). У почетку су устаници имали успеха, и по казивању Алексе Трајковића, из Великог Трњана, они су успели да од Турака ослободе Јабланицу и Пусту Реку и допру све до Малог Косова. У напону устанка, Пеша Прчић, да би устанку дао још већи значај и психолошки деловао на народне масе, прогласио је себе за цара (99). Како аустријска војска није напредовала даље на југ, на усамљеног Пешу навале Турци великим снагама, сатерају га у његово Поречје и код села Паликуће потуку, а село спале.

Друга битка код села Паликуће десила се негде у априлу 1807. године. У доба првог српског устанка, Карађорђе је радио и на подизању народа лесковачког краја на Турке, и из тог краја имао своје буљубаше (више официре) Николу Стрељу и Цветка Врановачког Бузгунцију.Док је Стреља оперисао у власотиначком крају, Цветко Врановачки је дигао на оружје села у Јабланици. Пошто је спалио хан у селу Бошњаку, кренуо је са својом групом устаника у правцу Грделичке клисуре. Цветко није могао ићи за Грделицу преко Лесковца, у коме је било турске војске, већ је у-

дарио преко Сушице на Поречје. Надирући кроз Поречје, он је имао са Турцима две битке: једну, најпре, код села Паликуће, где се из Сушице са својом војском спустио у Поречје, и другу код Вучја.

Покушај Стрељин да у заједници са Цветком Врановачким затворе Грделичку клисуру није успео. Турци су устанике под њиховом командом потукли и устанак угушили. По неким записима, Цветко је и погинуо код Паликуће (100). По народном предању, и овог пута је Паликућа била од Турака спаљена (101).

Хан помиње Паликућу и наводи да је 1858. године имала 25 кућа (102), дакле била знатно већа од Горњег Јајна. Милан Ђ. Милићевић је забележио да је она имала после ослобођења 28 пореских глава (103).

Под Турцима је Паликућа била господарско село. Пред крај турске власти имало је два господара (104), који су од Паликућана убирали и параспур, о чему сведочи локалитет под истим именом у атару овог села. После ослобођења од Турака, Паликућа је плаћала аграрни дуг.

Земља. — Атар села Паликуће простире се на 385 хектара, од којих обрадиву земљу чини 221 хектар, ливаде 24 хектара, пашњаци 43 хектара и шума 52 хектара. Земљиште носи називе: Њиве: Везино (вероватно по Горњејајнском господару Вези), Селиште, Бука („бучала вода"), Преко Ботуњу, Љиљак, Параспур, Грудаш, Луке, Поље, Турске њиве, Јасен, Над баче, Наћине луке, Записаница („било запис"); ливаде: Општинска ливада и Цакине ливаде; шума: Дрењар, Средњар (Осредак), Бела земља, Над лојзе; виногради: Китке.

Становништво. — Код пописа становника 1959. године, када смо и ми у овом крају вршили испитивања, у Паликући је било 57 домаћинстава са 334 становника оба пола (м. 166, а ж. 168). Ми смо у селу тада нашли ове родове:

	Бр. кућа
1. Мишакови, досељени из села Врбова — — — — — — —	9
2. Марјанови, староседеоци —	6
3. Стојкови(*), староседеоци —	2
4. Паљкини (по Павлу — Павол--Паљка), староседеоци — — —	3
5. Петковци, из Масурице (зову их и Масурички Цигани) — — —	8
6. Дичкинци, староседеоци — —	3
7. Ђокинци, староседеоци — —	3
8. Алексинци, староседеоци —	4
9. Мијајловци — Каскуљци- староседеоци — — — — — —	12
10. Врањанци, из Стрешака — —	2
11. Вукадин Стојановић, из Шишинца — — — — — — —	1
12. Цветковићи, из Срнећег Дола (Пољаница) — — — — — —	3
13. Димитрије Николић, из Кукуловца — — — — — — — —	1
14. Станко Станковић, из Горњег Јајна — — — — — — — —	1
15. Пешинци, староседеоци — —	2

Занимање становника. — Земљорадња је основно и главно занимање Паликућана. Сеју све врсте жита, а имају и своје баште у којима саде разно поврће, али само за домаћу употребу. Чувају добре краве. Имају и биволе. Дају им имена: биволицама: Кула, Рада, Лиза; биволима: Карча, Манча, Борко.

Становници овог села радо справљају сир. На лесковачкој пијаци њихов сир је јако цењен.

Имају и мало оваца. Гаје и свиње: пашићне за продају, а за своје потребе тове: по једну и две на годину.

26. РАДОЊИЦА

Положај села. — Радоњица је најчистије равничарско насеље у Поречју. Ово је село удаљено од Лесковца 13 километара, идући преко Стројковца. Кроз њега не пролази ни једна река, па је и корито Ветернице удаљено од села и заобилази га са југоисточне стране на око један километар удаљености. Речица Ботуња протиче кроз његов атар западно од села, али не протиче кроз села. У близини села нема шума и око њега се протежу само њиве.

Име села. — Ово село је добило име по неком Радоњи, који се некада први овде заселио.

Путеви. — Радоњица је ван свих путева који воде кроз Поречје. До ње се долази пољским путем који се одваја од пута који иде из Стројковца за Бунушки Чифлук, и то негде на око један километар испред села, а из села на југу излази опет пут, који се спаја са путем за Бунушки Чифлук. Који путник не иде директно у

(*) Род Стојкови зову још и Шопци, јер је мајка Јована Филиповића, старешине једне куће овог рода, Велика, кћер Косте званог Шопа.

ово село, ни једним путем кроз Поречје не ће у Бунушу ући нити кроз њу проћи, јер сви регионални и међусеоски путеви воде ван овог села и мимо њега.

Воде. — Кроз Радоњицу не пролази ни једна текућица. Међутим, изданске воде има у изобиљу и Радоњичани копају бунаре у својим двориштима и водом из њих се служе за све потребе домаћинства.

Из прошлости села. — Радоњица спада међу најстарија села Поречја. О њој се траг налази у оној повељи кнегиње Милице и синова јој Стефана и Вука из 1395. године, којом су Милица и њени синови даровали руском манастиру св. Пантелејмону у Светој Гори, између осталог, и село Вину „с метохом и с међами, и забелом и међа забелу тому до реке Сушице и до радонинске међе“ (105). У то време се атар села Радоњице, баш као и сада, протезао на северозападној страни дубоко у област Сушице, која је у оно време била сва под шумом.

Хан помиње Радоњицу и бележи да је она 1858. године имала 30 кућа (106). Одмах после ослобођења од Турака она је, међутим, имала 69 пореских глава (107).

Радоњица је под Турцима била подвлашћено село и имала пред пад турске власти седам господара (107). Вероватно је да је плодна земља у атару овог села намамила Турке, нарочито мухаџире, да се намећу његовим становницима за „заштитнике“. Наметнувши им се за господаре, многи су своје подложне сељаке немилосрдно искоришћавали. Овде је забележена појава, које нема у атару ни једног другог села у Поречју: Радоњица је имала више параспура. Тако је постојао параспур Ћосинског рода, параспур Дунијског рода, Јованов параспур. Значи да је параспурне земље у овоме селу било више но и у једном другом, и да су чак поједини родови били оптерећени да својим читлук сахибијама обрађују параспурну земљу и дају му са ње све плодове.

Сем тога, неки од Радоњичких господара били су рђави и према раји свирепи, па су их чак и саме турске власти због њихове обести кажњавале.

Будући господарско село, Радоњица је плаћала аграрни дуг, али као у овом селу није било инсолвентних сељака од којих се овај дуг наплаћивао принудним путем продајом целокупне имовине аграрног дужника. На то упућује чињеница да у атару овог села није имао земљу ни један Лесковчанин неземљорадник.

Земља. — Атар села Радоњице има укупно 634 хектара земље. Од ове површине на обрадиву земљу пада 359 хектара, под шумом је 170 хектара, а под ливадама 45 хектара.

Земља носи ове називе: Јабуке, Жељкарица, Базови, Средпоље, Трлине, Куде гробље, Горње гарине, Доње гарине, Селиште, Баре, Кућиште, Пегавац, Караманац, Мала Ботуња, Лиша, Шипковица, Кас'мово, Орлов брест, Благуње, Црквиште-Росуља, Бунариште, Спасино кућиште, Церак, Крушкар, Шаварика, Лозјачка долина, Запис-Долина, Јазбине, Рођенице, Веверице, Језерина, Кућетине, Пшеничиште, Овсиште, Садиков јендек-Шеварке, На дуње.

Становништво. — Радоњица је подељена на пет махала према родовима који у њој станују: Ћосинска, Мишинска, Дуниска, Крстинска и Бојковска.

По попису становника од 1959. године у селу је било 130 домаћинстава са 880 становника оба пола (м. 426, ж. 454). Ова домаћинства су припадала следећим родовима:

	Бр. кућа
1. Ћосинци, староседеоци — —	20
2. Бојкови, староседеоци — —	7
3. Здравковци, староседеоци —	2
4. Мишинци, староседеоци — —	9
5. Дуници („Бија Дунија“), староседеоци — — — — — —	16
6. Николашинци, староседеоци —	10
7. Стојанкинци, староседеоци —	20
8. Перкинци, староседеоци — —	6
9. Дачинци, староседеоци — —	7
10. Буштранци, досељеници из Буштрења (Врање) — — — —	2
11. Крстинци, староседеоци — —	9
12. Ђоринци, староседеоци — —	4
13. Стојан Ранђеловић, из Гара (Власотинце) — — — — — —	1
14. Ракини, староседеоци — —	4
15. Цанини, староседеоци — —	3
16. Ристини, староседеоци — —	3
17. Велинци, староседеоци — —	3

Занимање становништва. — Радоњичани су земљорадници. Сеју све врсте жита, а највише пшеницу и кукуруз. Некада су сејали много конопљу. И сада је сеју, али у далеко мањем обиму.

Сточарство је стајско. Свака кућа по две краве. Волове не чувају. Неке породице још чувају биволе, које имају око 60 домова (1960. г.). Некада чували много оваца. Сада (1960. г.) има у селу укупно око 700 оваца.

Свиња у селу има око 400. Не тове за пијацу, већ само за домаћу продају. На пијацу износе само прасад.

Иако имају добру земљу, у просеку на домаћинство једва нешто више од два хектара, земља није довољна да прехрани становништво. Зато траже зараду на другој страни. У фабрикама има око 130 радника, углавном у Вучју, мање у Лесковцу. Готово свако домаћинство има радника у индустрији. Баве се и сезонским пословима: цигларе, иду у пинтере и друго. Међу Радоњичанима има 1 абација, 1 кожар, 1 столар, 1 пинтер (бачвар).

У селу нема напуштене земље. Све је обрађено.

27. БУНУШКИ ЧИФЛУК

Положај села. — Бунушки Чифлук се заселио на оном месту на коме се спајају путеви који из Лесковца иду ка Мирошевцу и Барју, и то један преко оба Јајна и други преко Вучја и Жабљана, на левој обали реке Ветернице. И ово село је чисто равничарско село, као што су то суседна му села Радоњица на северу и Тодоровце на југу. Од Лесковца је удаљено око 16 километара, идући преко Јајна, а од Вучја око три километра.

Име села. — У Старој српској средњовековној држави Бунушки Чифлук није постојао као сеоско насеље. Ни под Турцима он није био село, већ велико имање неког Турчина, који је на њему имао своје момке — раднике. Имање је улазило у састав села Буруше, па се зато и прозвало Бунушки Чифлук.

Путеви. — Слично селу Стројковцу и Бунушки Чифлук је велика и важна раскрсница путева који просецају Поречје. За регион јужног дела Поречја, он је чак и већи саобраћајни чвор и од самог Стројковца. У Бунушком Чифлуку се укрштају ови путеви: Лесковац — Јајно — Бунушки Чифлук — Мирошевце, затим Вучје — Жабљане — Бунушки Чифлук; онда Стројковце — Радоњица — Бунушки Чифлук. Најзад, из Бунушког Чифлука води пут за село Бунушу. Централни положај овог села, у односу на друга сеоска насеља у Поречју, учинио је ово село раскрсницом путева, а ти путеви, с друге стране, допринели су развоју села у популационом, административном и културном погледу.

Воде. — Главна текућица која пролази поред овог села јесте река Ветерница. Терен на коме је село подигнуто је низак и изданске воде су блиске, што омогућује лако копање бунара, којима располаже свако домаћинство.

Из прошлости села. — По казивању Јосифа Петковића Шупељкара, из Бунушког Чифлука, у Бунушком Чифлуку су пронађени трагови неког старог насеља, изгледа из доба Римљана: из земље су вађене цигле великих размера, а нађен је и један мањи зељани суд пун сребрног новца. Јосиф Шупељкар тврди да је на новцу стојала и година ковања, и да је то била отприлике 80. година нове ере. Није искључено да је на овом месту била нека римска станица на путу у правцу Мирошевца и Новог Брда, или неки кастел.

Хан не помиње Бунушки Чифлук као село, већ само Бунушу, а не наводи га као село ни Милан Ђ. Милићевић, који је иначе забележио као село Накривањски Чифлук. То указује да је под Турцима и непосредно по њиховом одласку, Бунушки Чифлук био велики посед, дакле чифлук. Вероватно је пред крај турске власти био у власништву Исат-бега (Исмет-бега?), последњег господара села Буруше, који је имао свој чардак-кућу у Горњој Бунуши северно од плаца Влајка Јовановића. Двориште Бегове куће било је ограђено зидом са трњем на горњем делу. У дворишту биле су помоћне зграде: кошеви, амбари, јар за стоку. Чувао је: коње, биволе и говеда.

Исат-бег није становао у Бунуши, већ у Барју, где му се налазио харем. Пореклом је био Арбанас. У Бунуши, у његовој кући, живело је двадесетак наоружаних Арбанаса- који су се старали за безбедност бегову и безбедност његове имовине (109).

На југу села Чифлука Бунушког, на путу у правцу села Тодоровца, био је турски хан на месту званом Бегова крушка. Овај хан је служио путницима који су овим путем ишли на Мирошевце, Барје и даље кроз Ветерничку клисуру за Врање.

Господар чифлука је на њему заселио као свога радника Коцу из Масурице. Тај Коца је родоначелник данашњег рода Дачини. Касније је исти чифлук-сахибија довео на чифлук као дечка Стојана Петковића — Шупељкара, који је дотле радио на његовом кованлуку „Кас'мово". Вероватно је да је на чифлуку било и других радника — момака. Од тих радника на чифлуку, после одласка Турака, формирало се насеље Бунушки Чифлук који се, временом, оформио у село.

Пред крај турске власти, на купљеном имању од Исат-бега, подигнута је нова црква 1869. године, освећена од владике Нишког Калиника 3. новембра исте године.

Сигурно је да је подизање цркве, једне, за Поречје, монументалне грађевине оног времена, било одлучујући момент за просветно-културни развитак Поречја. Ускоро је, у порти ове цркве, основана и прва основна школа овога краја, која је била манастирског типа. Било је то три године после освећења цркве, дакле 1872. године (110). После ослобођења од Турака, 1882. године, основна школа манастирског система, претворена је у основу школу световног типа. То је била прва оваква школа у целом Поречју и за доста дуго време и једина основна школа у овом региону. Прва генерација ученика бројала је 120 дечака. Први световни учитељ је био Аћим Чавдаревић, који је у Бунушки Чифлук дошао из околине Куманова (111).

Када се после ослобођења од Турака почела организовати општинска самоуправа, за центар прве општине у Поречју изабран је, због погодних саобраћајних веза и централног положаја насеља, Бунушки Чифлук. После образовања општине, Бунушки Чифлук је постао управни, школски и верски центар Поречја, па су се људи стали у њему насељавати. У селу су подигнуте кафане и друге радње. Све је указивало на то да ће Бунушки Чифлук, као и Стројковце, прерасти у највеће и најважније насеље овог дела Поречја. Општини бунушкој припало је чак и село Вучје, иако је одувек било, по броју становника, највеће насеље у Поречју.

Земља. — Катастарски, Бунушки Чифлук се ни данас не сматра издвојеним селом које има катастарску општину, какав је случај са свима селима Поречја. У том погледу оно улази у састав Буруше (и Горње и Доње) као један регион, као један јединствен атар. Као такав, овај регион или атар има укупно 906 хектара земље, од које површине пада на обрадиву земљу 501 хектар, на ливаде 39 хектара и на шуму 218 хектара. Земља Бунушког Чифлука и Буруше носи ове називе: Ракино Трње („Било трњак, па га неки Рака први почеја да крчи"), Параспур, Шаварике, Суво дрво, Селиште — изнад Ботуњу, Вецкине ливаде, Букуровица (плодна земља), Станкова долина, Падина, Козарник, Бачевиште, Прогон, Липовац, Дупанов гроб, Жежнице, Брестар, Сушица, Менцике и Дркулке (њиве).

Становништво. — По попису становништва из 1959. г., у Бунуши, рачунајући ту обе Буруше и Бунушки Чифлук, било је 163 домаћинства са 1158 становника оба пола. Код наших истраживања 1960. године, у селу Бунушком Чифлуку било је настањено 40 домаћинстава са 240 становника оба пола. Тада смо забележили у овом селу родове:

	Бр. кућа
1. Дачини, пореклом из Масурице	6
2. Петковићи-Шупељкари, из Стројковца — — — — — — —	3
3. Стојковићи - Коцићи - Фајдићи, из Рашиног Лаза — — — —	5
4. Живковић, из Жабљана — —	3
5. Јовићи, из Радоњице — —	1
6. Миткини, из Жабљана — —	6
7. Врачарови, из Горње Буруше	7
8. Ћосини, из Горње Буруше —	3
9. Костићи, из Гор. Буруше —	2
10. Качарови, из Гор. Буруше —	2
11. Горчивкини (?) — — — —	2

Иза другог светског рата, иако је изгубило положај административног центра, ово село се и даље развија, благодарећи приливу многобројних насељеника из удаљенијих планинских села Ветерничке клисуре, као што су Гагинце, Мелово, Барје, затим из самог Поречја: Тодоровца, и, нарочито, из Горње и Доње Буруше. У Бунушки Чифлук је дошао из Лесковца Дража Илић, ковач, и ту отворио своју занатску ковачку радионицу.

Занимање становника. — Главно занимање је земљорадња. Сеју се сва жита. Некада је свака кућа сејала конопљу. Сада се сеје мало. Сточарство је стајско. Свака кућа настоји да има бар две краве. Има домаћинстава која имају само једну краву, али има и оних са више грла крупне стоке. Досељеници немају стоке, јер немају ни земље у довољној мери. Шест домаћинстава чува од 5 до 15 оваца. Пре последњег рата чувало се много више оваца, а и коза. Сада коза нема.

У овом селу свака кућа у просеку има радника запосленог у индустрији, углавном у Вучју, а и у Лесковцу.

У селу постоји Земљорадничка задруга са задружним домом који је почео да се зида 1947. године. Земљорадничка задруга је у селу подигла свој млин. Постоји и задружна продавница мешовитом робом.

Пре подизања млина постојало је на реци Ветерници неколико воденица, којих више нема.

У просветном погледу село Бунушки Чифлук је остало важан центар у Пореч-

ју. Оно и данас има осморазредну основну школу, али без истурених одељења. У току школске 1969. године ова школа је имала шест одељења млађих разреда и исто толико одељења старијих разреда, са укупно 396 ученика и ученица. Број полазника је, међутим, у паду, услед опадања наталитета (112).

28. БУНУША

Положај села. — Село Бунуша се заселило на источним падинама побрђа, која чине западни оквир алувијалне равни реке Ветернице, на даљини од око 17 километара јужно од Лесковца. Од Бунушког Чифлука је удаљена мање од једног километра и налази се на западу од њега. Побрђе се овде благо спушта у равницу, па Бунуша, која је подигнута на најнижој њиховој тераси, није равничарско село, али се не може сматрати ни подпланинским селом, јер брежуљци, који се протежу западно од села, имају малу висину. Језерске наслаге и хумус који чине површину ових брежуљака су дебели и плодни, па се земљиште и по брежуљцима може користити за све пољопривредне културе.

Име села. — Могла је Бунуша у доба номадског сточарења бити зимовник пастира који су своја стада напасали по Кукавици и пространим пасиштима у побрђу Сушице. Могао се у овом селу као у зимовнику, на који се свикао, настанити неки пастир Влах, потомак поромањеног становништва, по имену Бун, па својим именом дати име новом насељу: Бун-Бунуша. Све је то могуће, али не и сигурно, па нам у том погледу не остаје ништа друго, до да у погледу имена овог села нагађамо.

Воде. — Бунуша је јединствен пример засељавања у Поречју на месту где нема текућице. Ветерница је далеко од Бунуше за више од једног километра. Ботуња јој је близу, али је она тако мала и лети пресуши, да се не може сматрати текућом водом, што се исказује и њеним именом. У атару овог села има још два водотека: Брза вода, у ствари јарак у који се сливају воде бунушких поља за време топљења снега и великих атмосферских падавина. Брза вода нема изворске воде у себи, већ повремену површинску воду. На западу атара овог села, из потеса Липовац, извире речица истог имена — Липовац, али њена вода не иде у правцу села, већ се улива у Сушицу. За своје потребе Бунушани су упућени на бунаре.

Путеви. — Као што је без текућица, Бунуша је и ван путева. До 1910. године поред ње је пролазио стари пут Лесковац — Мирошевце, који води преко оба Јајна. Од када је тај пут напуштен и изграђен други по дну реке Ветернице, који пролази кроз Бунушки Чифлук, Бунуша је остала без пута, па се за пут Лесковац — Мирошевце повезала сеоским путем који се спаја са истим у самом селу Бунушком Чифлуку.

Из прошлости села. — Српски средњовековни извори не помињу село Бунушу, па постоји вероватноћа да се ово село заселило касније, али ипак још у доба српске средњовековне државе. Хан помиње Бунушу и наводи да је она 1858. године имала 40 кућа(113), дакле била већа од суседне Радоњице, која се помиње у српским средњовековним документима с краја 14. века. Милан Ђ. Милићевић је забележио да је ово село, после ослобођења од Турака, имало 107 пореских глава(114) и спадало међу неколико највећих села Поречја.

И Бунуша је за време Турака била подвлашћено село, а његов господар је био моћни Арбанас из Барја Исат (Исмет), који је имао титулу бега, па се звао Исат-бег.

После ослобођења од Турака, Бунуша је, као господарско село, плаћала аграрни дуг. Имање неколицине инсолвентних дужника из овог села је за наплату дуга продавано на лицитацији и као купац се појављивао често свештеник из Бунушког Чифлука поп Гавра, па је он тако, купујући имање презадужених сељака, створио свој велики посед од око 300—400 ду лума(115).

Земља. — Земљиште овог атара описано је код описа земље села Бунушког Чифлука, јер земља ових села се води код Геодетске управе у Лесковцу као једна катастарска општина, мада су села, као сеоско насеље, одвојена.

Становништво. — Село Бунуша је састављена из два дела: Горње и Доње Бунуше. Од 1930. године, ова два села оформљена су као засебне сеоске јединице. Међутим, атар им је остао заједнички. Код пописа становништва 1959. године се не појављују као засебне насеобине Бунушки Чифлук, нити Горња и Доња Бунуша,

већ као једно насеље, као што су једна општина у катастру, и то Бунуша.

Код описа села Бунушког Чифлука назначено је колико је домаћинства живело у овим насељима и колико становника.

Код наших истраживања родова, ми смо ишли по сеоским насељима, па смо тако третирали Бунушки Чифлук као засебно насеље, а сада Горњу и Доњу Бунушу такође третирамо као засебна насеља, па смо тако и родове пописали:

Тако у Горњој Бунуши живе ови родови:

	Број кућа
1. Ковanџици, из Цекавице — —	3
2. Турци, из Цекавице — — —	4
3. Бандини, староседеоци — —	4
4. Пешини, староседеоци — —	3
5. Мачкини, староседеоци — —	1
6. Андрејевци-Чворци, староседеоци — — — — — — — —	2
7. Багателци, староседеоци — —	4
8. Стулчини, досељени из Тулова	7
9. Ранџини, староседеоци — —	3
10. Јањини-Залатанци, староседеоци — — — — — — — —	2
11. Здравковци, староседеоци —	2
12. Врачарови-Врачарци, староседеоци — — — — — — — —	7
13. Јузунци, староседеоци — —	7
14. Цакини — Степановци — староседеоци — — — — —	8
15. Митановци, староседеоци — —	2
16. Клаткини, староседеоци — —	2
17. Чворови, староседеоци — —	3
18. Миленкови, староседеоци —	2
19. Ћосини, староседеоци — —	6
20. Благојеви, староседеоци — —	3
21. Црнкини, староседеоци — —	3
22. Ванчини, староседеоци — —	2
23. Миличајкини, староседеоци —	3
24. Митрови, староседеоци — —	5
26. Јовкини, староседеоци — —	4
25. Крстини, староседеоци — —	3
27. Стајкови, староседеоци — —	3
28. Качарови, из околине Крушевца — — — — — — — —	2
29. Станкови, староседеоци — —	2
30. Сугарчови, староседеоци — —	5

У Доњој Бунуши живе ови родови:

1. Милосављевићи, из Големог Села—Пољаница — — — — —	3
2. Митровићи, староседеоци —	6
3. Спасићи, староседеоци — —	4
4. Тодоровићи, староседеоци —	5
5. Илићи-Стевановићи, староседеоци — — — — — — —	3
6. Ђокићи-Милошеви, староседеоци — — — — — — — —	4
7. Вељковићи, староседеоци — —	4
8. Тончићи, староседеоци — —	7
9. Стевановићи-Качарови из Крушевице-Пољаница — — —	2
10. Петровићи, староседеоци — —	3
11. Димитрије-Мичко Андрејевић, староседелац — — — — —	1
12. Јовићи, староседеоци — —	3
13. Кравајчини, староседеоци —	2
14. Павловићи, староседеоци —	2
15. Станоје Јовановић-Арнауче из Горине — — — — — — —	1

Занимање становника. — Главно занимање је земљорадња. Сеју све врсте жита. Конопљу мало. Сточарство је стајско. Пре свега свака кућа по две краве, за вучу и млеко. Волове не чувају. Пашићне свиње за продају, а утовљене за домаћу употребу. Оваца мало. Раније било много оваца и коза.

Раде и у фабрици у Вучју. Куће које немају радника у фабрици су у тежем положају чак и ако имају бољу и више земље но оне које имају радника.

29. ВУЧЈЕ

Положај села. — Вучје се заселило на око 17 километара јужно од Лесковца на обалама Вучанке и Бачинског потока, и то на месту где се Вучанка ослобађа планинског теснаца и улази у поље и где се у њу улива Бачински поток падајући са Ките.

Највећи број кућа старог Вучја је подигнут на завршним повијарцима Кукавице, а мањи број на речном наносу Вучанке. Ново Вучје је подигнуто исто тако једним делом у равници и то у правцу Лесковца и Жабљана, а другим делом, који се протеже у правцу села Брзе, на благо нагнутом земљишту, где планина прелази у равницу.

У састав Вучја улазе и његова два засеока: Збежиште и Шутилица. То су чисто планинска насеља са надморском висином од 600 до 900 метара.

У целом Поречју ни једно село није више у планини и у равници под планином, но што је то Вучје, и ни над једним се планина није тако нагнула као што се

над Вучјем наднела Кита и Самарић, дајући Вучју нарочиту романтику.

Име села. — Према повељи кнегиње Милице и синова јој Стефана и Вука из 1395. године, у то време, а и раније у доба кнеза Лазара, село Вучје се звало Бучје(116). Ово име је село задржало дуго, па је било људи који су га тако називали и пред крај 19. века(*).

Овакво име је село могло добити по томе што се заселило у крају, у коме је било много букове шуме. Али, име Бучје је могло добити и по буци (буку), који је брза Вучанка стварала силазећи из планине, нарочито почевши од Соколице па наниже до самог села и кроз село („Вода млого бучала").

Током времена, име Бучје претворило се у Вучје.

Но у народу се одржало предање, по коме је Вучје добило име по вуцима (курјацима), којих је некада било много на Кукавици, па су на овом месту често нападали на стоку сељака која би се ту нашла на пасишту(**).

Путеви. — Данас до Вучја допире савремени пут, који полази из Лесковца. Тај пут је начињен углавном по траси старог макадамског пута, изграђеног 1885. године, са малим променама кроз Стројковце и Бели Поток. У оба ова села су исправљене кривине, па је пут погоднији за аутомобилски саобраћај. Но и пре пута изграђеног 1885. године, долином Ветернице, уз њену десну обалу, ишао је стари пут: то је онај трансбалкански лонгитудинални пут, којим се ишло за близу 400 година под Турцима. Његова траса је, као што знамо, ишла преко Стројковца, одакле се пут рачвао, па је један крак ишао на Вучје, где се, уз реку Вучанку, хватао планине, идући даље на југ. Једна варијанта тога пута ишла је на село Збежиште, а одатле, преко планинских превоја, силазила у Големо Село у Пољаници. Вероватно се из Скобаљићевог града вршила контрола овог пута. Друга варијанта је ишла десном страном Вучанке до Јасичког равништа, где се хватала дугог планинског гребена Високи одар и њиме ишла до села Тумбе, а одатле силазила у Пољаницу. Разуме се, ни онај пут преко Збежишта, ни овај други долином Вучанке до Јасичког равништа и гребена Високог одра нису били путеви у садашњем смислу, већ узане путање којима су се кретали људи и коњи. И данас људи из пољаничких села, на пример Тумбе и Големог Села, иду пешице и са својим брдским коњићима овим путевима за Вучје и из Вучја у своја села. Они то чине кадгод долазе у Вучје на пазар. Иду обично у групама. Иду и лети и зими.

По завршетку другог светског рата, уз Вучанку је начињен макадамски пут погодан и за моторна возила. Овај пут се код Јасичког равништа дели у две варијанте, па једна иде уз Голему реку, пролази поред Зеленграда и допире до близу потеса Острике-Марков-града, где се налази планинарски дом. Друга варијанта иде уз Малу реку и завршава се у планини на неколико километара далеко од Јасичког равништа.

Овај пут је коришћен за извлачење букове горе из Кукавице, па су га тешка моторна возила натоварена огромним балванима доста оштетила. Но, лети, њиме се може ићи у планину и лимузинама. У топлим летњим данима, када се услед спарине једва дише у Лесковцу, многи Лесковчани запоседну обалу Вучанке све до Јасичког равништа, расхлађујући се у бистрој Вучанки.

Иако је засељено на периферији Поречја, Вучје је раскрсница регионалних путева који спајају разна села Поречја. Тако је Вучје везано колским путем са Накривњем и Чукљеником. Затим, из Вучја полази пут за Брзу, Горину и Букову главу, али не улази у ово последње село.

Из Вучја полази и пут који пролази кроз село Жабљане, затим иде на Бунушки Чифлук, а одатле за Мирошевце.

Данас је Вучје веома важан и жив саобраћајни чвор у који се сливају и из кога

(*) Када је Милан Б. Милићевић, после ослобођења од Турака, скупљао материјал за своју књигу „Краљевина Србија", од неког деде Стојана Стевановића, из Бунуше, забележио је легенду о Николи Скобаљићу. У легенди се наводи, како је Никола Скобаљић, видећи да му је неко спутао коња, проклео: „Ко ми данас спута коња, да Бог да му пород до века био спутан око врата!" А деда Стојан је, у вези са том Скобаљићевом клетвом, рекао Милићевићу: „И данас у селима Бучју и Брзи има много гушавих људи".(117).

(**) Крста Димитријевић, из Вучја, стар 82 године (1961) саопштио ми је ову легенду: "Када су се први људи овде засељавали, сва земља около била је под густом шумом. У тој шуми, а нарочито у планини Кукавици, живеле су разне дивље звери, а нарочито медведи и вуци (курјаци). Једнога дана, идући за пашом, ушао је биво неког насељеника у шуму, где су га напали курјаци, од којих му је један скочио на леђа и зарио му своје чељусти у врат. Уплашен ,биво је скупио кожу на врату тако, да вук није могао из ње да извуче своје зубе. Са вуком на леђима, појурио је биво у дивљем трку у село и унео у авлију свога газде и вука. Од тада су сељаци прозвали ово место Вучје, па када се ту село заселило, добило је исто име"!

полазе аутобуске линије за многа села Поречја и Ветерничке клисуре.

Воде. — Главна текућица која пролази кроз Вучје зове се Вучанка. У своме изворишту под Влајином и Бунатовцем, у срцу Кукавице, она не носи исто име, а и не тече као један водени ток, већ као две мање реке: Голема и Мала река. Тек од састава ових двеју река на Јасичком равништу (к. 686), настаје река Вучанка.

Голема река и Мала река, пре но што се сливају у један речни ток, примају из разних планинских удолина многобројне поточиће, па су обе, и пре састава, богате водом, а њихова корита пуна каскада, малих вирова и лонаца у каменитом дну. Када се воде ових двеју река сливају у један ток, снага реке је још већа, а корито постаје све дубље. Испод села Збежишта и Дубраве, корито Вучанке добија кањонски облик, нарочито испод Соколице, са окомитим странама високим преко 100 метара. На почетку кањона начињена је мала брана и вода Вучанке ухваћена у канал издубљен у камену испод Сокобаљићевог града. Канал је дуг неколико стотина метара и на његовом крају, код прве карауле, вода из канала улази у металну цев дугу 150 метара, која воду доводи до лопатица агрегата хидроцентрале начињене на дну речног корита, одмах изнад Дев-казана. То је хидроцентрала на Вучанки, сграђена 1903. године, једна од првих хидроцентрала у Србији.

Испод централе вода Вучанке тече даље ка селу Вучју каменитим коритом уз велики пад, па је вода, изнад цркве св. Јована, ухваћена у још један канал на коме су подигнуте многе воденице Вучанаца све до села Вучја.

Вишак воде Вучанке, која тече каналом, иде каменитим коритом у правцу села.

После другог светског рата Вучанка је регулисана изнад села почев од хидроцентрале и кроз само село, и у њеном кориту изнад села су подигнуте бране од камена за успостављање брзине воде. Код тих брана су се створиле дивне каскаде које подсећају на прозрачне чипкасте завесе.

Вучанка није једина текућица у овом селу. С десне стране, Вучанка прима своју притоку Бачинац или Бачински поток, који се у њу улива у сред села. Бачинац извире испод Ките.

Затим, у самом селу, Вучанка прима с леве стране воду потока Коштан. Изворище Коштана је испод села Збежишта, одакле он скупља воду и сноси је у Вучанку.

Сем наведених текућица, кроз атар села Вучје тече и Врбак, који скупља воду што се слива са Рашиног Лаза. Лети пресуши.

У Вучју има и извора. Тако имамо један на ливади Црна бара, а други се зове Ћиринski кладенац. Сем ових кладенаца, у планини има и других на планинским странама и у кориту реке Вучанке, затим Големе реке и Мале реке.

Вучанчани за потребе својих домаћинстава копају и бунаре. Већина кућа у селу има свој бунар са питком и здравом водом.

Климатске прилике. — Микро клима Вучја је слична клими целог Поречја, са неким карактеристикама које су у овом селу нарочито изражене. Влажност ваздуха је овде већа но у ма ком делу Поречја, чему доприноси нарочито Вучанка. И облачност је овде већа, но ма где у Котлини. Падавине су овде чешће и јаче, и у просеку износе годишње око 764 мм, док у Лесковцу, то јест центру Котлине, падне просечно око 628 мм.

Најзад, у Вучју се лети, сваке вечери јавља ветрић „планинац" или горњак, који селу доноси веома пријатну свежину и чини да људи лако дишу и психички се смирују.

Из прошлости села. — Вучје има прошлост богату значајним догађајима више но ма које место у Лесковачкој котлини. људи из млађег каменог доба овде су оставили своје трагове. У рушевина Скобаљићевог града и на локалитету Панђурке у атару села Збежишта, дакле опет у близини Скобаљићевог града, нађени су остаци неолита (118). Сем тога, у Скобаљићевом граду као и на локалитету — брду Коприве изнад Вучја близу Дев-казана, пронађени су остаци римске епохе(119), а тако исто тврђава Николе Скобаљића има у себи трагове рановизантијске епохе.

Словенска племена су у целом Поречју, па и у околини Вучја, порушила све утврде на које су наишли, а тако исто и насеља, а поромањене староседеоце и Византинце пробили, уништили или их сатерали у неприступачне планине. Пошто је прохујао рушилачки словенски талас, рушевине је почела да покрива прашина и земљу да осваја шума, па се цео крај претворио у зелено шумско море, које ће, касније, словенска племена почети да крче и настањују, стварајући постепено у дивљини сопствену и самониклу културу.

Тада је, усред букове шуме, никло словенско и српско село Бучје. Такав настанак села би се поклопио са легендом, коју нам је саопштио већ наведени Крста Димитријевић, објашњавајући нам порекло имена села Вучја. И у тој легенди се наводи како су у густој шуми живеле разне

звери, нарочито курјаци, који су из шуме излазили и нападали на стоку првих насељеника. Легенда, међутим, одудара у погледу назива села од историјских извора из српске средњовековне државе. По тим изворима, село је постојало у доба кнеза Лазара и било његово лено, али се није звало Вучје, већ Бучје па га је кнез Лазар даровао заједно са црквом руском манастиру св. Пантелејмону у Светој Гори. У сваком случају, Вучје (Бучје) је постојало као село у 14. веку и имало чак и своју цркву посвећену мајци божјој, што значи да је било значајније насеље са културном институцијом — црквом.

Када је Поречје у другој половини 12. века ушло у састав Србије Стефана Немање, и на његовој територији су се морали подизати жупски — управни градови и градови крајишници.

Онај властелин, који је Вучје добио од Немање у баштину, био је дужан подићи град и одржавати га. И жупски градови и крајишници су се обично градили на узвишењима која су отежавала приступ утврђењу. Неприступачност брега, на коме се налазио град, улазила је у његов систем сигурности и неосвојивости. Сем тога, бирао се брег са којега је могуће имати што шири поглед ради контроле области. У Поречју су такав положај пружали вис Умац изнад Мирошевца, и брег Самарић изнад Вучја, на чијем повијарцу је постојала стара тврђава коју су Словени пре неколико векова били порушили.

Који је био први властелин у чију је надлежност спадала обавеза да над Вучјем подигне град, засада се не може рећи. Сигурно је, међутим, да је град морао бити изграђен још у првом периоду организоване српске државе, дакле негде пред крај 12. или почетком 13. века.

Као и сви градови у српској средњовековној држави, тако је и град изнад Вучја подигнут уз учешће целокупног народа настањеног у овој области: меропаха, отрока и других властеоских људи и жена. Они који су били вешти зидари и тесари радили су свој посао. Људи и жене, који нису били вични занатским радњама, превлачили су грађевински материјал углавном рукама. Легенда о зидању Скобаљићевог града, коју је забележио и објавио најпре Јован Ђорђевић, а потом и Сергије Димитријевић (120), која и сада живи у народу, каже „да су камен износили из реке и да је стајао човек до човека до на само место где се зида и додавали један другоме из руку у руке. Жене су, пак, такође биле на раду, а једна је, у један мах љуљала седамдесет и седам деце у љуљашкама". Обично је та жена била нека стара баба, која није била кадра за тежак посао.

Што се тиче технике градње градова, легенда се поклапа са историјски утврђеним чињеницама. Међутим, тешко би се могло прихватити да је Никола Скобаљић подигао град изнад Вучја. Град је морао постојати на том месту и пре Николе Скобаљића, и постојао је давно пре њега. Једино је могуће да је он, ако је био заповедник града, поправљао и одржавао град, зашта је користио снагу меропаха и других људи из жупе којој је град припадао.

Град је имао, као и многи други градови средњег века, своје подграђе, а уз то, с обзиром на улогу цркве у оном времену, и храм за потребе градске посаде и становника подграђа. Легенда помиње ову цркву као „цркву Скобаљића" (121), али већ наведена повеља кнегиње Милице и њених синова Стефана и Вука из 1395. године, помиње цркву посвећену мајци божјој „мати Божја Бучанска с сели Бучје", коју је још кнез Лазар пре косовске битке даровао руском манастиру св. Пантелејмону у Светој Гори. Вероватно се ради о једној истој цркви, чији су се темељи налазили у кориту Вучанке, али нешто ниже од места на коме је Мита Теокаревић са женом Ваном подигао нову цркву посвећену св. Јовану (летњем)(*). Локалитет Кулско гробље, на југу од града, указује на то да је град имао много година своју посаду, и да су они, који су у граду живели, сахрањивани на сопственом гробљу. Ако би град подигао Скобаљић, за кратко време његовог заповедништва, тешко да би се појавила потреба не само за црквом, већ и за гробљем. Али и једно и друго је постојало, и то дуго пре Николе Скобаљића.

Легенда указује и на Скобаљићев кладенац, затим на Скобаљићеву воденицу (122) у атару села Вучја а и „виноград Скобаљића" у атару села Вине, који је „једанпут град утепаја б'ш пред брање, те потекло одозго вино, и од т'г се овој село вика Вина" (123).

Мора да је град изнад Вучја извесно време био и под командом војводе Николе Скобаљића. Толике легенде о њему: о месту његовог рођења (село Вина у Ветерничкој клисури), о његовом рођењу од девојке која је занела на особит, ванприродан

(*) Један базис на коме је био један од стубова ове цркве налази се испод трема Дилавер бегове воденице у Вучју, сада у својини породице Светозара Крстића, и на том базису стоји храстов стуб који држи трем воденице. Сем тога, ја сам видео у дворишту једне куће у Вучју, испод Крстићеве воденице, један велики камен, за који су ме уверавали да је пренет са места где се налазила „црква Скобаљића".

начин, о његовом коњу,о куми и девојци, о његовим биткама са Турцима у одбрани града, све то указује да је овај српски средњовековни војни командант у периоду гашења српске деспотовине, морао имати неке везе са градом изнад Вучја и Поречјем.

Легенда о Николи Скобаљићу постоји и у врањској околини и та легенда везује овог српског војсковођу за врањски и прешевски крај (124).

Ни један писани документат онога времена не помиње Николу Скобаљића као властелина ма ког дела Поречја, као баштиника ма ког села или ма којег земљишта. Зато и Драгољуб Трајковић, историчар Немањине Дубочице, сматра „да су и Скобаљићи вероватно имали своје поседе у Дубочици“ ... јер „је команда над војском једне области давана у првом реду ономе који је за одбрану те области био највише заинтересован, а такав је свакако био онај који је у тој области имао и своје земље“ (125).

Нико није до сада оспорио да је Никола Скобаљић био командант српске војске која је имала да брани приступе Новом Брду са југоисточне стране. Питање је, где се та војска налазила, то јест да ли је била у Глубочици, како је забележио Константин Јаничар.

Није спорно, да је деспот Ђурађ Бранковић. дајући своју кћер Мару у харем султана Мурата II, уз њу дао као мираз Дубочицу и Топлицу негде око 1433. године. Спорно је међутим, да ли је Мехмед II султанији Мари, пуштајући је из очева харема после смрти свога оца Мурата II 1451. године, вратио Топлицу и Дубочицу, или јој је као бившој султанији дао на уживање крајеве око Сера у Грчкој. Драгољуб Трајковић се определио за тезу да је Мара добила од Мехмеда II лено код Сера, пошто су Топлица и Дубочица по одредбама сегединског мира 1444. године враћене Србији (126).

Међутим, новијим испитивањем турских извора, показало се да је Дубочица схваћена у најширем обиму била чврсто под турском администрацијом и укључена у њен економски систем. Олга Зиројевић и И. Ерен су у Врањском гласнику, том IV, објавиле свој рад под насловом: Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице за време прве владавине Мехмеда II (1444 до 1446). Из овог рада се, између осталог, види да је село Брза било тимар (лено), неког Хамзе Трновљанина, па је 1450. год. дат неком Лазу Хамзи: село Жабљане тимар Махмуда Видимлије; село Богојевце тимар Хазине, слуге Лутфије (1447—1453); Шарлинце и Злокућане тимар Касима и Мухамедија, синова Коџе Фируза: „Раније су били војници (посебан турски војнички ред), раздељени су; неки су поново назначени за војнике, а неки су оптерећени харачем и наређено је да имају статус раје. Сада су они шпијуни и њима је заједнички додељен тимар који уживају и наизменично учествују у војним походима, али поменути Мухамедија иде у војни поход по берату (указу), а Касим сваке године. Писано у првој декади реубил-ахира године (21—30 марта 1445 године у Једрену...“; село Грабовница тимар Туфекције Караџе има берат од султана Мурата (25. септембра — 4. октобра 1453). Тимар овог Туфекције је и село Грабовница. Домова 11, удовица 1. Приход 1.211 акчи. И тако даље (127).

Мишљење Стојана Новаковића, које је усвојио Драгољуб Трајковић, према коме је Мара од Мехмеда другог добила крајеве око Сера и тамо се, после напуштања Србије 1457. године и настанила, у светлости ових испитивања Олге Зиројевић и И. Ерен добија сасвим нову светлост. Мехмед II није Мари могао вратити Дубочицу и Топлицу не зато што се она на основу одлуке Сегединског мира од 1444. године налазиле у српским рукама, већ зато што су ове области расподељене турским спахијама. То значи још и то, да је Дубочица, а са њом и Поречје, била под турском влашћу, јер, како би турска власт могла да врши пописе на територији туђе државе и, како је могуће да упоредо са српском војском под командом војводе Николе Скобаљића, у Дубочици живе и убиру приходе толике турске спахије?

Имајући Дубочицу под својом влашћу, Турци нису пошли на њу већ на Ново Брдо, које је за њих била веома примамљива тачка и са војно-политичког становишта и из економских разлога. Заузимањем Новог Брда, Турци су имали да лише српску деспотовину једног богатог рударског и трговачког града који је попуњавао касу деспотовине великим сумама, с једне, и да богатство овог града присвоје за себе, с друге стране, и истовремено да систематски руше, почев од крајњег југа, српску деспотовину.

С чисто стратешког разлога, без обзира на то што је било немогуће да српска војска буде у то време у Дубочици, војска под командом Николе Скобаљића морала је бити на положајима на оном месту откуда је за Ново Брдо долазила турска опасност. А Турци су долазили из Софије преко Страцина на Жаглигово, где се, према Константину Јаничару, улогорила главнина турске војске под командом самог Мехмеда II, док је претходница, под коман

дом истакнутих турских генерала, испитивала терен којим главнина има да прође на путу од Жеглигова (Куманова) ка Новом Брду.

Зато ми сматрамо да се српска војска и није налазила у Дубочици, јер из ње не би имала могућности да брани Ново Брдо, већ се налазила негде испред Бујановца, куда су Турци морали проћи. А ту, на око три километра северно од овог места, постојала је бања, тојест термални извори, који су у изворима наводе као Бања. Данас се та бања зове Раковачка бања. Код те бање је Никола Скобаљић сачекао извидницу, вероватно је изненадио и до ногу потукао 24. септембра 1454. године, а не код Врањске Бање, која је лежала више од 30 километара северно од путева којим је имала да прође турска главнина и мора ла да иде и турска претходница.

Потукавши претходницу, Никола Скобаљић је морао бити свестан да ће ускоро стићи на место битке и главнина. Вероватно из тактичких и стратешких разлога, он главнину турске војске није сачекао на истом месту, већ нешто даље на западу, на речици Трепањи код села Раковца. На том месту је дошло до одлучујуће битке српске и турске војске 11. новембра 1454. године и у тој битци је српска војска била потучена, а њен командант Никола Скобаљић ухваћен и потом уморен свирепом смрћу: вргнут жив на колац, на коме је и издахнуо.

Бојеви Николе Скобаљића око Скобаљићевог града са Турцима, о којима говори легенда, са историјског становишта се не могу повезати за овај одсудни бој између Срба и Турака у јесен 1454. године. Ако је и било неког боја око Скобаљићевог града између његове посаде и Турака, могло је то бити нека битка од мањег значаја, коју историја није забележила, али на коју се сачувала успомена у народном предању. А можда је ова борба резултат народне маште. Својом верзијом битке између војске Николе Скобаљића и Турака око Скобаљићевог града, „срце нашег народа, хтело је само себе да блажи, не хотећи признати да је његов јунак умро, као што умиру други људи“, како је забележио Милан Ђ. Милићевић у своме делу Краљевина Србија (128).

И поред веома живе и распрострањене легенде о Николи Скобаљићу, историјски његова личност остаје непозната. У Пољаници, Клисури и Поречју данас нема ни једног презимена које би подсећало на Ско баљићево. Мало је вероватно да је у овим крајевима икада живео неки род са тим презименом. Сретен Динић је мишљења, да је он био Дубровчанин (129). У Дубровнику нису непозната презимена Скобаљића. Сем тога, како се радило о одбрани Новог Брда, у коме је било Дубровчана, није нелогично да је војску која је са истока имала да штити прилазе граду предводио један Дубровчанин и да под његовом командом буду сва утврђења у тој зони, па и тврђава изнад Вучја. У недостатку ма каквог доказа о пореклу овог легендарног јунака српског југа, било би најлогичније да прихватимо мишљење о дубровачком пореклу Николе Скобаљића.

Под Турцима је Вучје, као и сва села Поречја, најпре улазило у спахилук тимариота, а пред крај турске власти и почитлучено. У њему је Исмајил-паша имао и своју кулу и чардаке, а имао је и воденицу, која и сада постоји на месту где је пијаца у Вучју. Пашин конак је био западно од воденице. Била је то велика зграда на спрату опасана високим каменим зидом, чији се један део и одржао и данас у доста добром стању. То је југоисточни угао ограде око конака.

Зид је имао мазгале за одбрану од спољашњег напада. Огромна храстова врата на овом зиду била су са источне стране у правцу пашине воденице и речне долине Вучјанке.

И конак и воденица су, пред ослобођењем били власништво Дилавер-бега, сина Исмаил-пашиног, који је са својим харемом живео у Врању. За њега је забележио Милан Ђ. Милићевић да је „лепо поступао са народом; путовао много по свету, па се срамио чинити што не ваља“ (130).

Било зато што је био европски образован или што је био лично племенит човек, довољно имућан, Дилавер-бег није много кињио Вучјанце. У атару овог села нема локалитета параспур, што значи да Дилавер-бег, па ни његови претходници, нису Вучјанцима натурали и ову работу.

Вучје је, за време турске владавине, везано још за два историјска догађаја.

У доба првог српског устанка, 1807. године, до њега је допро буљубаша Карађорђев Цветко Врановачки са својим устаницима из средње Јабланице у намери да се одатле пребаци на Грделичку клисуру, тамо споји са Илијом Стрељом, па да њих двојица, заједничким снагама затворе путеве турској војсци с југа у правцу побуњене Србије. Цветко је у Вучју имао са Турцима бој. Није јасно да ли се Цветко најпре сукобио са Турцима код Вучја, па је потом између њега и Турака дошло до битке код Паликућа у којој је његов одред био разбијен, а Паликућа вероватно по други пут спаљена, или је он, разбијен од Турака код Паликуће, имао у повлачењу

још један сукоб са Турцима код села Вучја.

Други још важнији догађај у народноослободилачкој борби Поречја против Турака десио се у децембру 1877. године, првих дана по избијању другог српско-турског рата. Док је српска војска опседала Ниш, врховна команда српске војске послала је преко границе известан број младих и храбрих подофицира и официра да дижу народ на устанак. Тако је у Пољаницу стигао потпоручник Степа Степановић, касније прослављени српски војсковођа, а у Поречје Влајко—Владимир Стојановић, наредник. Влајко је успео брзо да образује један одред од 212 устаника и са њим дође до Мале Брзе, где је наишао на арбанашки одред који се кретао из правца Мирошевца ка Вучју. Видевши да на отвореном пољу не може да се бори са Арбанасима, Влајко се са својим одредом повукао у Вучје, и затворио у Дилавер-бегову кулу. Када су Арбанаси стигли до Вучја, између њих и устаника се око Дилавер-бегове куле развио бој, који је трајао све до пред ноћ, када су се Арбанаси повукли, а устаници као победници изашли из клисуре. У овом боју је био смртно рањен организатор устанка Влајко и ускоро подлегао рани.

Историја Вучја је део историје Поречја, па, у ствари, и део историје Лесковачке котлине. Више но за које место у Котлини, за Вучје су везани сви судбински догађаји целе Лесковачке Мораве.

Земља. — Као што је одувек било највеће село у Поречју, Вучје има и највећи атар који се протеже на 3.773 хектара. На оранице отпада само 411 хектара, што представља мање од једне деветине укупне површине. Све богатство овог села лежало је у шуми и у планини. Под шумом је простор од 3.197 хектара, под воћњацима једва 29 хектара, док је под виноградима само 10 хектара.

Земља у атару овог села носи следеће називе: Њиве: Кокошињак (испод Рашиног Лаза), Црвен брег, Дугачки рид (била шума), Терзиско ливаче, Лимчиште, Сврakарник, Цолкина бара, Доње врбе, Горуње (ка Брзи), Мариче (до основне школе), Јасен, Кодаловица, Сланиште, Јар, Тршевине, Церовица-Поза воденицу, Цолкина крушка, Селиште, Лул, Конопљиште, Језерине, Големо дрво; Ливаде: Црна бара („било барчуга"), Белопоточко; Забрани: Жабљан ски камен, Лазине (извориште Коштана), Деда-Станков забел, Самарић, Код кулу, Арничке, Репиште, Ристин забел, Јаворине („било јаворово"), Тршевине, Клатени камен, Кокошињак, Трлиште, Бачевине, Огледало, Кршене буке, Јазбине, Дубрава, Соколица, Рамни камен (Мали и Големи).

Становништво. — Вучје је подељено у десет махала: Дининска (испод Самарића), Туловска (до Дининске), Ђорђијанска, Ковачови, Павловска или Матинска, Уз Бачинац, Крстинска (испод Рашиног Лаза), Данушкина, Ћиринска и Колонија.

По попису становништва из 1959. године Вучје је у години пописа имало 401 домаћинство са 1943 становника оба пола(*).

Према нашим истраживањима из 1961. године, у Вучју су тада живели ови родови:

	Бр. кућа
1. Дининци, досељени из Островице — Пољаница — — — —	23
2. Толинци, староседеоци — —	2
3. Муњини, староседеоци — —	4
4. Деда-Станкови, староседеоци	4
5. Тошинчики, староседеоци —	10
6. Радисав Крстић, досељен из Мачкатице — — — — — —	1
7. Матинчики — Цветановци, из Македоније — Скопско — — —	4
8. Ђорђијинчики, досељени из Трупала — — — — — — —	6
9. Бачинци, староседеоци — —	6
10. Вујинчики, староседеоци — —	4
11. Миткини — Чунгурџици (неко из рода „чукаја у чунгур"), староседеоци — — — — — — — —	4
12. Филипови, староседеоци — —	2
13. Туловчики, досељеници из Тулова — — — — — — — —	7
14. Анђелкови, староседеоци —	2
15. Кованџици, пореклом из Масурице — — — — — — — —	11
16. Ђуркини, староседеоци — —	1
17. Станојлини, староседеоци —	1
18. Колини, староседеоци — —	2
19. Цолкини, староседеоци — —	1
20. Ковачови, староседеоци — —	7
21. Кованџици, из Масурице —	7
22. Шумарови, из Пољанице —	4
23. Пејковчики, староседеоци —	6
24. Митрови, староседеоци — —	2
25. Јанаћковчики, из Великог Војловца — — — — — — —	5
26. Шешини (Пешиног Илије), староседеоци — — — — — —	4
27. Ћиринци, староседеоци — —	8

(*) Светозар Крстић у једном чланку (130а) је забележио да је Вучје 1933. године имало 170 домова, као и да су већина родова (по Крстићу фамилија) досељеници из скопске, тетовске и косовске области, који су се у Вучје доселили у време првог српског устанка, сем родова Бабагрозданци и Чавдаровци, који су у доба устанка живели у Вучју.

28. Миленковчики, из Великог Војловца — — — — — — — 6
29. Павловчики, из околине Тетова 10
30. Маријинчики, пореклом из тетовског краја — — — — — — 7
31. Станишљови, из тетовс. краја 6
32. Великинци, из тетовског краја 6
33. Славкови, из тетовс. краја(*) 3
34. Генини, староседеоци — — 1
35. Весини, староседеоци — — 1
36. Терзици, староседеоци — — 4
37. Моркини, староседеоци — — 1
38. Ванцини, староседеоци — — 2
39. Ђорини, староседеоци — — 4
40. Конини, староседеоци — — 5
41. Шишкови, староседеоци — — 4
42. Горчини, староседеоци — — 1
42. Сикини, староседеоци — — 2
43. Ристини — од Терзици, староседеоци — — — — — — — 1
44. Мијајлови, пореклом из Македоније — — — — — — — 2
45. Денушкини, староседеоци — 5
46. Мијалкови, из Накривња — 3
47. Мичинци, староседеоци — — 4
48. Ицини, староседеоци — — 3
49. Ћиринци, староседеоци — — 4
50. Петровчики, староседеоци — 6
51. Степановци, са Косова — — 3
52. Василько Јовановић, из Тумбе 1
53. Вукадин Илић, староседелац 1
54. Бранислав Станковић, староседелац — — — — — — — 1
55. Драгутин Ђокић — Цареви, из В. Трњана — — — — — — — 1

Новији наесљеници, нарочито они из Колоније, нису узети у обзир, а о родовима из заселака Збежишта и Шутилице биће речи накнадно.

Но ваља имати на уму савремени буран развој Вучја, који је условљен непрекидним растом и концентрацијом индустријске производње у њему, што доводи до наглог прилива нових насељеника не само из Поречја и суседних области, већ и из далеких крајева Југославије: Словеније, Хрватске, Босне, са Косова.

Привреда Вучја. — Са становишта привреде Вучје се јако разликује од осталих насеља у Поречју. Док се у другим селима Поречја привредни живот своди на обраду земље, скромном стајском сточарењу, доста заосталом воћарству, на вођење неких занатских радњи, у циљу допуне породичног буџета, у Вучју је створена, за прилике у Србији, крупна индустријска производња, чији се продукти пласирају на југословенском тржишту, на тржиштима многих земаља Европе и у Сједињеним Америчким Државама. То даје један нарочити тон привредном животу Вучја, па и целог Поречја. Но, не треба губити из вида да и поред индустријализације привреде овог села, Вучје и Вучјанци нису окренули леђа старој ситносопственичкој сељачкој привреди. Ма колико укључени у индустријску производњу, они су још увек у највећој мери остали окренути лицем земљи. Од ње се тешко одвајају и за њу су везани већом љубављу него за рад у фабрикама. Још Вучанци нису добили пот пуну физиономију индустријских радника, нити се село Вучје претворило у индустријско насеље, каквих има у Словенији или какав је, на пример, Мајданпек у Србији.

Земљорадња и сточарство. — Иако Вучје има највећи атар од свих осталих села у Поречју (3.773 хектара), оно спада међу села са најмање обрадиве земље по једном становнику. Од укупне површине земљишта у атару овог села свега 10,89% пада на обрадиву земљу (оранице), док шума захвата простор од 84,68% укупне површине целог атара. С обзиром на број становника из 1959. године (1.943), односно на број домаћинстава (401), на свако домаћинство пада једва нешто више од 1 хектара обрадиве земље.

На својој земљи Вучанци сеју пшеницу, кукуруз, саде кромпир. Сеју пасуљ и тикве као подкултуру. Имају и баште са поврћем за личну употребу.

Сточарство им је стајско. Чувају се само краве, као и у другим селима и то, у просеку, по две на домаћинство. Оваца има мало. Свиња има више и још увек их пуштају на сампас у планини.

Воћарство је слабо. Док Брза, иако знатно мање насеље, има под воћем 34 хектара, Вучје има само 29 хектара. Сем тога, планиниски повијарци изнад Брзе су приступачнији и погоднији за воћарство. Вучанска планина је стрма, са литицама и стењем, често без површинског слоја погодног за воћарску културу.

Огроман простор атара овог села под шумом је условио да су се, раније, Вучанци бавили прерадом и извозом дрвета за огрев. Вучанци су производили од дрвета све алате за пољопривреду, саобраћај и домаћинство, а нарочито су се одликовали у изради вила и лопата, као и дрвених столица, по чему су и данас познати на дале-

(*) Родови Павловчики, Маријинчики, Станишљови, Великинци и Славковци воде порекло од једног претка — Деда-Мате, који се доселио из Македоније, из околине Тетова, па сви ови родови припадају једном роду Матинском.

ко у Србији. Израда разних предмета од дрвета је у Вучју попримила карактер ши роко распрострањене мануфактуре и од овог заната су они више живели но од своје земље.

Планина и шума им је омогућавала и чување ситне и крупне стоке, нарочито оваца и коза на брсту и свиња на жиру. Са губитком утрине, нестало је базе за екстензивно сточарење, али Вучанци и сада пуштају свиње у планину. Оне по цео дан рију по планинским косама и траже ризоме разних планинских биљака. Ујесен, када роди жир, свиње се изгоне дубоко у планину и онде оставе до снега, док се од жира потпуно не угоје.

Воденичарство и ваљавичарство. — Вучанци су као и суседни Накривчани имали услове и да развију воденичарски занат. Они су из давнина умели да искористе механичку снагу Вучанке и да на њој изграде многе воденице. По тим воденицама били су чувени у целој Котлини. Чак и данас, када се у Поречју дижу млинови на електрични погон, у Вучју се држе и раде ове воденице: Матинска, Пашина-Бачинска, Ђурђијинска, Шишкова-Аџиска (код гробља), У крушке, Стара воденица — Мијајлова, Нова воденица — Конинска, Дининска-Ранђелова, Маринкова, Дине ковача, Ицина, Мичинска-Мендина, Над гробље — Суводол (Туловска).

Вучанци су познати и као ваљавичари. Некада је тај занат био веома цењен, јер се израда сукна без њега не може замислити, а од сукна је прављено народно одело, па је и сада мушка народна ношња у Поречју израђена углавном од ове народне израђевине.

На Вучанки данас постоје две ваљавице: Живкова и Дининска.

Индустрија. — Велики број воденица поточара и ваљавица у Поречју, конкретно у Вучју, чија је прозиводна моћ знатно премашила потребе локалног становништва представљао је у неку руку прве облике рудиментарне индустријске делатности. До прве индустрије ваљало је начинити само још један корак. И тај корак је учињен неколико година после ослобођења од Турака. Лепо је приметила др Олга Савић да „има нешто посебно карактеристично“ за појаву индустрије у лесковачкој комуни, „да се прво индустријско постројење није јавило у граду него у селу . . . тамо где је био знатан број примитивних воденица на брзим речицама и потоцима, чија је снага покренула та прва постројења“

На своме развојном путу, индустрија у Лесковачкој котлини, после прве радионице гајтана у Стројковцу, шири се још даље од Лесковца у правцу планине и планинских река и 1889. године ниче нова радионица гајтана, већа од прве ,на реци Вучанки у селу Вучју.

У привредном развоју Вучја и целог Поречја, та година је од судбоносног значаја. Да било којим случајем Мити Теокаревићу и његовим ортацима није пала на ум идеја да другу радионицу гајтана инсталирају у воденици на Вучанки, ко зна да ли би икоме и икада пало на памет да у забаченом Вучју подиже ма какву индустрију. Рад у овој радионици гајтана је обогатио Теокаревиће једним искуством, које ће Лазу Теокаревића вратити у Вучје, али не у стару воденицу свога оца, већ на Вучанку као воду, и под планину Кукавицу, као неисцрпни извор дрва за гориво.

Код подизања радионице гајтана у Вучју за људе који су је подигли важни су били ови објективни услови: механичка снага воде из Вучанке, затим вода исте реке у технологији гајтана и најзад веште руке вучанских прела. За каснију фабрику штофова Лазе Теокаревића у Вучју отпала су два фактора: механичка снага Вучанке и вучанске праље, али је остао као битно важан фактор квалитет воде Вучанке у технологији вуне и изради вунених штофова, а уз то се јавио дотле некоришћен фактор дрво за гориво из Кукавице, које је заменило механичку снагу Вучанке.

Одавно је примећено да рубље испрано у Вучанки добија изванредну белину. Један свештеник из бунушке цркве је о црквеним празницима познавао Вучанце по белини њихових кошуља. Примећено је да кудеља, добијена из конопље топљене у Вучанки, има нарочити сјај и белину.

Мита Теокаревић, отац Лазе Теокаревића, један од петорице оснивача прве радионице гајтана у Стројковцу (132) и сувласник друге радионице у Вучју, приметио је да су предиво и сировина за гајтан, опрани у Вучјанки, давали боље резултате но код прања у Накривањској реци. Бојење предива опраног у Вучанки било је успешније. Сам гајтан израђен од вуне и предива праних и бојених у води Вучанке био је мекши и сјајнији, а његова боја изразитија и постојанија. Пошто је и у Стројковцу и у Вучју употребљавана иста боја као и исто средство за прање (цеђ) очигледно је било да се долазило до бољег квалитета гајтана благодарећи искључиво квалитету воде из Вучанке.

Мита Теокаревић, разуме се, није давао воду из Вучанке ни ни какву анализу, нити је то практиковао ма који индустрија-

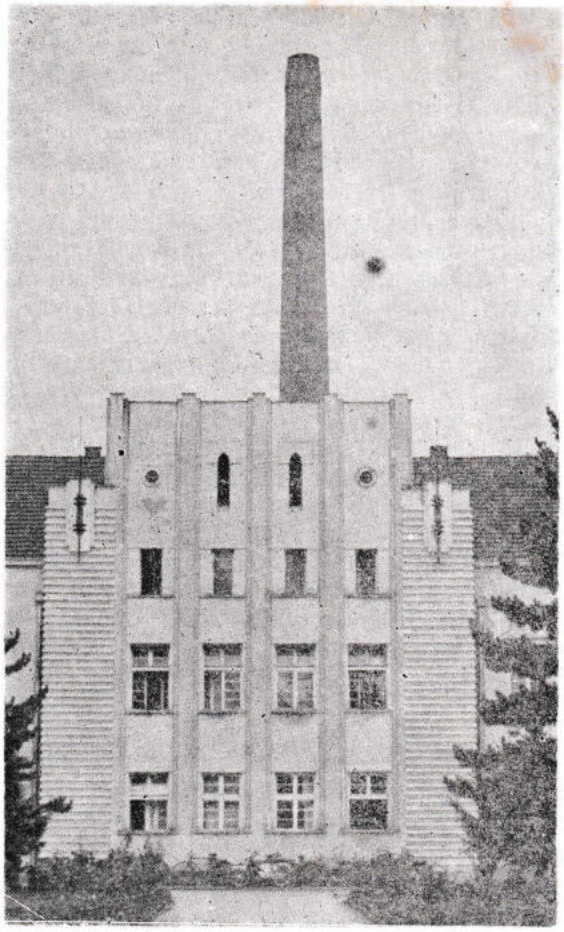

Управна зграда и радионица Инд. комбината „Вучје"

лац из Лесковца. Такав поступак, вероватно, није много коришћен ни на западу Европе.

После првог полета у изради гајтана, нешто услед појаве радионица овог артикла и на другом месту, а нешто и због промена насталих у одевању људи у Србији, гајтанаре у Стројковцу и Вучју су изгубиле своју актуелност. Лесковачки капитали листи су се преоријентисали на израду шајка и у том циљу су подигнуте фабрике у Лесковцу и Грделици. Два поречка села: Стројковце и Вучје су на мах замрли и вратили се у привреду ситнопоседничког земљорадничког региона без икакве перспективе за напредак.

После престанка са производњом гајтана у Вучју, Мита Теокаревић је просторију у којој је израђиван гајтан, уступио у најам једној групи од 7—8 Грка, међу којима је био и неки Панајот, те су они на том месту почели да шташе и израђују кожу. То је било 1913—1914. године. После првог светског рата ова кожара је престала да ради.

Кожара је, тако, у неку руку, наставила индустријску делатност у Вучју.

Иако су подигли велику фабрику штофова у Параћину, Теокаревићи као да никада нису прекидали своју присну везу са Поречјем и стално ковали планове да и у Вучју подигну модерну фабрику штофова.

Неку врсту припремних радова извођио је сам Мита Теокаревић. Он је најпре покушао да откупом суседних њива повећа плац око своје некадашње воденице и гајтанаре. 1928. године он је тако уговорио са Јосифом Станковићем, из рода Кованцици, да му Јосиф са браћом прода њиву. Уговор је био међу њима и постигнут. Продаји се успротиво млађи брат Јосифов Стеван Антић, који је успео да поништи уговор свога брата и врати Теокаревићу од њега положену капару.

Но Мита Теокаревић и његови синови са ортацима из фабрике у Параћину Барићем и д-р Лазом Марковићем, често су се виђали у Вучју, где су разрађивали планове за нову фабрику. Тешкоће су им правили власници парцела, којим се граничило воденичиште Мите Теокаревића, а међу њима је био најупорнији Стеван Антић. У таквим приликама Теокаревићи су помишљали да своју нову фабрику подигну у Мирошевцу на поседу Жерајићевом, који су откупили. Године 1932. Лаза Теокаревић је са Стеваном Антићем постигао споразум око куповине његове њиве. После тога Лаза Теокаревић се коначно определио за Вучје. Исте године је у Вучју подигнута перионица која је почела да ради 1933. године. У перионици су прани штофови из параћинске фабрике. Лаза Теокаревић је хтео експериментално у дужем временском периоду да провери дејство Вучанке, па када се коначно уверио у њене изванредне квалитете, стао је да подиже своју фабрику, која је, са новим машинама из Енглеске, пуштена у рад 1936. године(133)(*)

Уз фабрику и вилу за себе лично, зидану у енглеском стилу, Лаза Теокаревић је подигао и низ зграда које чине данашњу Колонију. Те зграде је подигао за стручњаке у својој фабрици, који су дошли са стране. Поред стамбених зграда подигао је и ресторан преко пута од улаза у фабрику, који и сада служи у исте сврхе.

Тако је Вучје, благодарећи пре свега квалитету воде из Вучанке, својој микроклими и богатству и близини Кукавице као неисцрпног извора огревног дрвета, ушло у нови живот са последицама у привредном, социјалном и културном развоју не само овог села него и целог Поречја, које ни данашња генерација није добро сагледала.

Данас се научно све зна о води у технологији вуне. За потребе текстилне индустрије, пре свега оне која прерађује вуну, извршене су детаљне хемијске анализе сваке воде која долази у обзир за употребу. Многи народи су ово радили у својим националним оквирима, па су Французи имали своју теорију о тврдоћи воде, Немци своју, други европски народи своје. Најзад је такозвана немачка тврдоћа (Deutsche Härte) усвојена као универзална јединица у теорији о тврдоћи воде(**).

У почетку 1967. године извршена је детаљна хемијска анализа воде из Вучанке и тачно утврђена количина свих елемената који се у њој налазе и у тачним коли-

---

(*) У првом (општем) делу мога рада, заступао сам мишљење, засновао на казивању Јована Михаиловића, по коме је перионица подигнута 1928. г., а фабрика 1932. године. Сада то мишљење мењам, јер је казивање Стевана Антића конкретније. Сем овога Светозар Крстић је 1933. г. објавио у „Недељним новинама" свој чланак о Вучју у коме је изричито навео да је те године пуштена у рад перионица(134), што поткрепљује казивања Стевана Антића.

(**) Стручне податке о води као важном фактору у технологији вуне добио сам најпре од дипл. инжењера текстилног смера Слободана С. Јовановића, из Лесковца. О истом предмету сам добио веома корисна обавештења и од дипл. инжењера Слободана Митровића—Белог, помоћника директора индустријског комбината „Вучје". Обојици дугујем особиту захвалност.

чинама. Документ о тој анализи поседује индустријски комбинат „Вучје".

Количина појединих елемената у Вучанки је зависна од годишњег периода и временских прилика. Тако, на пример, код великих падавина, долази до појачаног процеса распадања фелдспатских стена у речном кориту испод Шутилице, који повећавају тврдоћу воде и до 2,85^0 .Међутим, у редовним приликама, у временском периоду у трајању од око осам месеци, тврдоћа се своди чак на 0^0(135). Стога се сматра да је тврдоћа Вучанке у просеку 0,5^0

Тако незнатну тврдоћу има мали број река у Европи, па се сматра да Вучанка по тврдоћи стоји на другом месту на овом континенту.

У технологији вуне, као органски живог бића, важну улóгу игра једна одређена и константна влажност ваздуха, која погодује вуненом влакну да задржи своју еластичност, да се лако и добро упреда, да не прска при упредању и даљој преради, те да и крајњи резултати у технолошком процесу буду максимално повољни.

Такву влажност по природи има атмосфера у Вучју и за ову средину нису били потребни клима уређаји који те услове вештачки стварају и одржавају у другим фабрикама у Лесковцу.

У калкулацији трошкова производње штофова и других израђевина од вуне, издаци на омекшавање воде вештачким путем и они у вези са клима уређајима нису без значаја.

Да би се практично показала одлика тврдоће воде из Вучанке, наводимо, примера ради, да је тврдоћа вода из бунара у лесковачким фабрикама и до 24^0 D. H!

Индустријски потенцијали данас у Вучју. — Ту пре свега спада индустријски комбинат „Вучје", који у своме саставу има обједињене, у процесу производње самосталне фабрике: Фабрику предива, Фабрику тканина, Фабрику трикотаже, Фабрику машина „Фатекс", комунално-индустријску организацију „Будућност" и Фабрику електро-уређаја и елемената. Данас (фебруара 1973. г.) у Комбинату ради укупно 2.486 људи и жена. Развој овог комбината се најбоље види из табеле бр. 1.

Табела 1

Година упослења	Укупан број упослених	мушкарци	жене
31. 3. 1953. г.	740	—	—
31. 3. 1959. г.	1516	—	—
30. 9. 1959. г.	1603	—	—
јануара 1971. г.	2.200	1140	1060
фебруара 1973.	2.486.	1283	1203

Као што се види, за двадесет година, број упосленика у овој грани индустрије се више него утростручио. За овај период радно искуство непосредних произвођача се увећало и квалификациона структура знатно побољшала, али ми немамо поузданих података о томе, да бисмо их систематски изложили.

Према попису становника из 1959. године Вучје је имало 401 домаћинство са 1.943 становника оба пола. Према томе, очигледно је да сами Вучанци нису једини радници у овој индустрији. Њих, свакако, има у највећем броју, али и друга села у Поречју узимају значајно учешће у радној снази упошљеној у Комбинату. Из табеле број 2 види се учешће свих села Поречја. Бројеви нису апсолутно тачни, нити је могуће тражити апсолутну тачност због сталне флуктуације радне снаге. Ипак, ова табела је реална слика порекла радне снаге која је запослена у Комбинату.

Табела бр. 2

Назив села	Број радника
Бели Поток	60
Брза	200
Букова Глава	20
Бунуша (обе и Бун. Чиф.)	250
Велико Трњане	25
Вучје	700
Горина	120
Горње Јајно	6
Жабљане	80
Мирошевце	120
Накривањ	250
Паликућа	6
Пресечина	10
Радоњица	160
Стројковце	120
Тодоровце	60
Чукљеник	120
Шаиновац	6

Као што се види, гро радне снаге је из самог Вучја. Али, има и других села која дају велики број радника у Комбинату. Ту спада пре свега село Накривањ, па Бунуша (Горња, Доња и Бунушки Чифлук заједно), онда Брза, Радоњица и друга села Поречја. Тако је у Комбинату запошљен сав, да тако кажемо, вишак радне снаге Поречја, што је допринело порасту благостања целе области и њеном социјалном и културном развитку. Због тога је ретко наћи човека из Поречја да је „трбувом за крувом", како би рекао Бран-

ко Ћопић, напустио свој завичај и ломио врат по туђини.

Шта производи комбинат „Вучје". — Специјалност овог Комбината јесу мушки штофови од вуне 100%. Производња овог артикла чини 80% укупне производње свих тканина. На штофове од мешавине синтетике и вуне долази 20% производње. У новије време се производе и женски штофови.

Комбинат, даље, производи предиво као индустријску сировину. Затим вуницу у разним бојама и трикотажу.

Вуна као основна сировина за израду штофова увози се из Аустралије.

У дезенима Комбинат прати моду.

Где Комбинат пласира своје производе. — За текстил је главно домаће, тржиште и на њега пада 80% укупне производње. До 1970. године у извозу Комбинат учествује са 20% својих производа. Извози се: штоф: у СССР, Бугарску и, нешто, Савезну Републику Немачку; предиво се извози у Италију; трикотажа у Сједињене Америчке Државе, СССР, Шведску, Пољску и Бугарску(136).

Пољопривредно-трговински комбинат „Поречје". — Иако је индустријски комбинат „Вучје" најважнија привредна организација у Вучју, у привреди овог села и целог региона значајну улогу игра још један комбинат. То је пољопривредно-трговински комбинат „Поречје". Ова привредна организација располаже са земљишним фондом од 710 хектара. Под воћем се налази преко 300 хектара, док 400 хектара чине оранице. Велики воћњаци овог Комбината налазе се у атарима села: Белог Потока, Накривња, Пресечине, Великог Трњана и Славујевца. Од воћа се гаје савремене сорте бресака, крушака, јабука и вишњи. На својим парцелама у Пресечини, Белом Потоку и Славујевцу Комбинат има мала акумулациона језера која служе за наводњавање у сушним периодима.

У својим воћњацима Комбинат успе да произведе годишње преко 300 вагона одличног воћа комбинованог тако да сазрева у различито доба лета, па овим воћем у свежем стању комбинат снабдева тржиште великих градова (Београд, Ниш и др.).

За обраду оранице и друге потребе на својим поседима Комбинат има 15 трактора, од којих су 13 точкаши, а два гусеничари, пет камиона и два путничка аутомобила (1969. г.).

Комбинат запошљава стално 228 радника и службеника, а за време сезоне запосли још око 300 сезонских радника.

Пољопривредно-трговачки комбинат „Поречје" има у Вучју и своју сушару за дехидрирање воћа и поврћа. У сушари у сезони ради око 200 радника оба пола. Капацитет сушаре до сада: 1.200 тона паприке, 1000 тона празилука, 800 тона црног лука, мркве 500 тона, бораније 1000 тона, 100 тона кромпира и исто толико тона белог лука.

Дехидрирано поврће откупљују Армија и наша прехрамбена индустрија, а један део се извози и у иностранство.

Иако има могућности да дехидрира и воће засада се то у Сушари у Вучју не ради(137).

Занати. — Према подацима Занатске коморе у Лесковцу, у Вучју је 1969. године било регистрованих 66 занатских радњи: 8 зидара, 2 ковача, 4 дрвоструга, 3 кројача, 1 содар, 1 млинар, 1 фотограф, 3 посластичара, 2 леблебџије, 3 вршача, 2 превозника, 2 стаклоресца, 1 поткивач, 1 молер, 1 пекач ракије, 1 вуновлачар, 14 столичара, 2 столара, 3 штрикера, 1 млинар, 3 опанчара, 1 бојација, 1 фарбар, 4 берберина и 1 електричар. Пада у очи велики број столичара: 14. Вучанци у овом занату настављају некада веома распрострањену домаћу радиност-израду разних ствари од дрвета. У овом занату се одликују неки из рода Дининског. Они у својим кућама израђују све реквизите овог заната.

Столичарским занатом се баве још само 4 занатлије у Поречју: 1 у Мирошевцу, 2 у Стројковцу и 1 у Белом Потоку.

Трговина. — Данашњи пољопривредно-трговински комбинат „Поречје" је носилац целокупне трговине у Поречју, а специјално у Вучју. Овај Комбинат је постао интеграцијом ових привредних установа: трговинског предузећа „Поречје", пољопривредног добра „Бора Станковић-Ћулавка" и земљорадничке задруге „Ветерница", обједињујући тако пољопривреду и трговину(138).

Комбинат „Поречје" у трговини има своју веома распрострањену мрежу продавница не само у Вучју и Поречју, већ и по ужој Србији, Војводини и на Косову и Македонији. Ту мрежу чине 44 трговинске продавнице.

У самом Вучју он има продавнице намештаја и обуће, гвожђару, продавницу пољопривредних артикала, мешовиту продавницу прехрамбених артикала: зелени, деликатеса, продавницу козметике и парфимерије, књижару, „Електроуниверзал"

за продају електротехничке робе, водоинсталатерског материјала и фрижидера; продавницу кристала, „Универзал" продавница телевизора, радиоапарата и др., „Укус" продавница у којој се налази фах за штофове, фах метражне памучне робе, фах комадне-кратке робе (кошуље, чарапе и др.); „Елегант" продавница штофова и вунице, месару, и најзад, централни магацин као и пољопривредну апотеку.

Продавнице овог Комбината по Србији, Војводини (у Суботици), на Косову (Приштина), и у Македонији говоре о некој врсти експанзије трговачког духа и способности Вучанаца. И у трговини, на овај начин, дошло је до израза богато наслеђе које су данашњој генерацији оставили старији Вучанци из доба мануфактуре дрвета и конопље.

Угоститељство. — У Вучју постоје два ресторана за друштвену исхрану. **Под угоститељством** се налази пекара, која пече хлеб не само за Вучје, већ и за Лесковац. Овај вучански хлеб продају самоуслуге и друге продавнице прехрамбених артикала, а због свога квалитета јако је цењен међу лесковачким потрошачима.

Културне и просветне прилике. — Као што је постало центар привредног живота Поречја, Вучје и у културно-просветном погледу усмерава цео духовни живот региона.

У културном погледу од највећег је значаја Народни универзитет у Вучју, који има веома широко постављену активност кроз своја два центра: за образовање и културу.

Образовна активност Народног универзитета у Вучју обухвата друштвено-политичко образовање одраслих и стручно образовање. Друштвено-политичко образовање Универзитет врши кроз две форме: отварање вечерње политичке школе, држањем семинара и разних предавања. Стручно образовање обухвата раднике текстилне индустрије у циљу стицања интерних квалификација. Сем тога у рад Универзитета спада и образовање одраслих.

Културну активност Универзитет врши кроз рад библиотеке и кинофикације. Нарочиту пажњу привлачи централна библиотека у Вучју са истуреним одељењима у неколико села Поречја (Велико Трњане, Мирошевце, Бунушки Чифлук и др.).

Централна библиотека у Вучју смештена је у једној пространој сали на спрату новоградње и њоме руководи библиотекар Валентина Кардаш, која плени својом активношћу и предусретљивошћу.

Библиотеке истурених одељења воде младе девојке из самог Поречја.

Што се тиче редовног школског образовања полазника од 7 до 15 година, за њих постоји пространа, одлично организована и добро вођена основна школа „Бора Станковић". Школа је израсла у велику просветну установу после другог светског рата и условљена је наглим развојем Вучја.

Вучје, иначе, до 1919. године није имало своју основну школу. Тек те године образована је четвороразредна основна школа, која је била смештена у једној примитивно подигнутој згради. Та зграда се налазила на месту где је сада зграда у којој је месна канцеларија. Школски обвезници до 1919. године похађали су основну школу у Бунушком Чифлуку.

Године 1969, централна основна школа у Вучју имала је осам одељења полазника нижих разреда и 17 одељења полазника виших разреда, укупно 25 одељења. Више разреде ове основне школе похађали су обвезници истурених одељења ове школе у селима Белом Потоку, Накривњу, Чукљенику и Брзи, па је зато велика разлика у броју одељења ниже и више наставе.

„Никола Скобаљић по други пут међу Вучјанцима"! — Млади Братислав Анђелковић Анђео, родом из Лебана, запослен у Трикотажи у Вучју као дизајнер, одушевљен је сликар и песник. Занет легендом о војводи Николи Скобаљићу, која и сада живи у Вучју, он је приказао своју визију овог српског средњовековног војсковође и времена у коме је Скобаљић од Турака вргнут на колац.

Млади Анђелковић је и песник. Прегршт својих песама, са богатом надреалистичком илустрацијом, он је сам на шапилографу извадио и повезао у свешчицу под називом „Феникси".

Прва песмица из ове збирке нам најбоље представља самог аутора:

„Не, ја нисам старац Поаре,
Не, ја нисам ни Шарл Бодлер.
Да, ја сам, дечак, врло бујне маште
Из које се Феникси родише".

Тако се, у бујној машти младог Анђелковића Анђела као феникс из пепела, поново родио Никола Скобаљић и нашао међу својим Вучанцима.

Засеоци Вучја: Збежиште и Шутилица. — Збежиште је засељено на језерској тераси непосредно изнад Скобаљићевог

...да, и по странама ридова који стрмо падају у Вучанку изнад Соколице.

По легенди, Збежиште је добило име по збегу у који се људи из Вучја склањали у време великих опасности. Сем тога, легенда каже да је Збежиште најстарије насеље у Поречју. Могло би бити и подграђе самог града.

Збежиште се налази на путу између Вучја и Големог Села, којим се и сада служе становници оба села. У њему је била и друмска механа, о чему се очувао траг у топономији села.

Данас је Збежиште сиромашно село, чији су становници претежно сточари.

По подацима добијеним у месној канцеларији у Вучју(*), Збежиште лежи на надморској висини од око 600 метара, а у њему живи 20 домаћинства који припадају овим родовима:

	Број кућа
1. Карафилькини, досељени из Мијаковца — — — — — —	2
2. Калушини-Митровићи, староседеоци — — — — — — —	5
3. Ћосини, староседеоци — —	4
4. Рафунка-пореклом из села Рафуне — — — — — — — —	1
5. Пешини, староседеоци — —	1
6. Жутање-Живковићи, из Крушеве Главе — — — — — —	5
7. Велимирови, из Мијаковца —	2

У доба развијене мануфактурне прераде дрвета, Збежиштанци су, као и сви Вучанци, били јако ангажовани на тим пословима. Сада, поред сточарства и земљорадње, иду у фабрику у Вучје, која представља за њих најсигурнији извор за живот.

Заселак Шутилица је подигнут на присојним падинамаКите, на надморској висини преко 700 метара. Налази се преко пута Збежишта, а међу њима је дубока раседлина, чијим дном тече Вучанка.

У Шутилици живе три рода:

	Број кућа
1. Дисићи, пореклом из Албаније(**) — — — — — — — —	4
2. Стојановићи,досељени из Вучја(***) — — — — — — —	2
3. Видосављевићи, досељени из Мијаковца — — — — — —	2

4. Издвојена стоји на локалитету Дубрава, кућа Благоја Тодоровића, који се ту заселио на крчевини и био чувар у караули код бране на Вучанки, те тако стекао и пензију, од који живи, мада је са великом љубављу везан за свој планински посед који је он отео од шуме.

И заселак Збежиште и заселак Шутилица имају електрично осветљење.

Као и Збежиштанци и Шутилци су некада били вешти произвођачи вила, лопата и друге дрвенарије. Сада на својим стрмим њивама сеју јечам, раж и овас и чувају овце, и свиње(****).

(*) Податке дао шеф месне канцеларије Јосиф Станојевић.

(**) Оснивач овог рода Шаин, после некаквог убиства у Албанији, прешао је у Југославију 1925—26. године и населио се најпре у селу Мијаковцу у Пољаници. Са собом је довео своја два сина: Кадрију и Шљама. У Мијаковцу се поново оженио Српкињом Стојанком. Приликом склапања брака са Стојанком, Шаин је са синовима прешао у хришћанство, па је тада добио име Драгутин, а синови му Кадрија — Владимир, а Шљам — Петроније. Из Мијаковца, касније се Драгутин са породицом настанио у Шутилици, али се сам ни ту није скрасио, већ је са трећом женом — Лепосијом отишао после другог светског рата у Банат, где је и умро.

(***) Стојановићи су, као становници Вучја, у Шутилици имали своју трлу. Када је 1927. године дошло до деобе браће, једном од њих, Бури, припала је у део трла у Шутилици, па се он ту заселио.

(****) Јован Видосављевић чувао и туђе овце „на ак", а и говеда по пасиштима дубоко у Кукавици. Муку мучи да их, када се разиштркају, пронађе и врати у село.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

(1) Радивоје Максимовић: Наше рударство и топоничарство у старом и средњем веку, Београд, 1939. г., стр. 10.

(2) Мирјана Борђевић-Љубинковић: Споменици културе у околини Лесковца, Лесковац, 1952. г., Издање Н. музеја, стр. 42

(13. Felix Kanitz: Königreich Serbien und serben Volk, Leipzig, 1909, стр. 243.

(4) Мирјана Борђевић-Љубинковић: цитиран рад, стр. 44

(5) Драгољуб Трајковић: Немањина Дубочица, Београд, 1961. г., стр. 77

(6) Драгољуб Трајковић: исто дело, стр. 77

(7) Радмила Стојановић: Нагробни споменици Рударског гробља, Лесковачки зборник, св. IX, стр. 252

(8) Радмила Стојановић: наведен рад, стр. 252

(9) Милан Б. Милићевић, Краљевина Србија, 1884. г., стр. 124
(10) Reise von Belgrad nach Salonique, Wien, 1861. према С. М Димитријевићу: Грађа, Лесковац, 1958. г., стр. 32—34.
(11) Др Милан Гарашанин и Вељa Ивановић: Праисторија лесковачког краја, Лесковац, 1958. г., стр. 32—34.
(12) Казивање Алексе Трајковића, из Великог Трњана
(13) Казивање Вучка Ристића, из Пресечине
(14) Казивање Алексе Миладиновића, из Стројковца
(15) Др Милан Гарашанин и Вељa Ивановић: наведено дело, стр. 36
(16) Наведено дело под бр. 10.
(17) Милан Б. Милићевић, наведено дело, стр. 124
(18) Јован В. Јовановић: Последњи бегови и аге у Лесковачком поречју, Лесковачки зборник св. Ш, стр. 142
(19) Казивање Алексе Миладиновића, из Стројковца
(20) Статистички билтен НОС-а Лесковац, 1961. г.
(21) Милан Б. Милићевић, наведено, дело, стр. 124
(22) Казивање Љубомира Стојиљковића из Накрив. Чифлука
(23) Наведено дело под бр. 10.
(24) Милан Б. Милићевић, наведено дело, стр. 124
(25) Светозар Крстић: Чукљеник, Недељне новине, бр. 3 од 3. 12. 1933.
(26) Казивање Христине уд. Лазара Костића, из Београда
(27) Казивање Вучка Ристића, из Пресесечине
(28) Милан Б. Милићевић, наведено дело, стр. 82
(29) Казивање Алексе Трајковића
(30) Светозар Крстић: наведени рад под бр. 25
(31) Милан Б. Милићевић: наведено дело стр. 17
(32) Светозар Крстић: наведени рад под бр. 25
(33) Драгољуб Трајковић: наведено дело, стр. 78—79
(34) Светозар Крстић: наведен рад под бр. 25
(35) Вук Стефан. Караџић: Српски рјечник код речи лаз
(36) Стојан Новаковић: Село, Београд, 1965. г., СКЗ, стр. 122
(37) Казивање Тиме Миљковића, из Рашиног Лаза
(38) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 124
(39) Милан Б. Милићевић: исто дело, стр. 124
(40) Милан Б. Милићевић, исто, стр. 122
(41) Олга Зиројевић и И. Ерен: Попис становништва области Крушевца, Топлице и Дубочице... Врањски гласник, том IV, стр. 391
(42) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр 123
(43) Јован В. Јовановић: Последњи бегови и аге у Леск. поречју, Лесковачки зборник, св. III, стр. 148
(44) Олга Зиројевић и др.: наведен рад под бр. 41
(45) Наведено дело под бр. 10
(46) Милан Б. Милићевић: наведено дело стр. 122
(47) Јован В. Јовановић: наведен рад под бр. 43
(48) Сергије Димитријевић: носи за време Турака у Лескова Лесковац, 1951. г.
(49) Казивање Николе П. Михајловића, и Брзе
(50) Казивање Радисава Станојевића, из Влашког Поља
(51) Драгољуб Трајковић: наведено дело, стр. 37.
(52) Наведено дело под бр. 10
(53) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 122
(54) Јован В. Јовановић: наведен рад под бр. 43
(55) Драган М. Борђевић: Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави, 1958. г. издање САН, стр. 569
(56) Јован В. Борђевић: наведен рад под бр. 43
(57) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 122
(58) Др Милан Гарашанин и Вељa Ивановић: наведено дело под бр. 11
(59) Милан Б. Милићевић: наведено дело стр. 21
(60) Драгољуб М. Трајковић: наведено дело, стр. 37
(61) Јован В. Јовановић: наведен рад под бр. 43
(62) Наведено дело под бр. 10
(63) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 123
(64) Казивање Алексе Живковића, из Мирошевца
(65) Наведено дело под бр. 10
(66) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 124
(67) Казивања Јована Стојановића и Радоја Младеновића, обојица из села Тодоровца
(68) Казивање Јована Стојановића, из Тодоровца
(69) Драгољуб Трајковић: наведено дело, стр. 37
(70) Драгољуб М. Трајковић: наведено дело стр. 36
(71) Драгољуб М. Трајковић: наведено дело, стр. 37
(72) Наведено дело под бр. 10
(73) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 123
(74) Драгутин М. Борђевић: наведено дело стр. 53.
(75) Наведено дело под бр. 10
(76) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 124
(77) Казивање Станка Настића, из Дрводеље
(78) Наведено дело под бр. 10
(79) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 123
(80) Политика, рубрика „Да ли знате?" бр. од 1. 2. 1973. г.: „Љуљање и витлање".
(81) Јован В. Јовановић: Сушица, Лесковачки зборник св. VI, стр. 115
(82) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 123
(83) Јован В. Јовановић: рад под бр. 81
(84) Драгољуб Трајковић: наведено дело стр. 39
(85) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 124
(86) Казивање Николе Лазаревића, из Шишинца
(87) Казивање Николе Лазаревића, из Шишинца
(88) Риста Николић, Пољаница и Клисура, Београд, 1905. г., стр. 192

В. Јовановић: наведен рад под

зедено дело под бр. 10
илан Б. Милићевић: наведено дело,
гр. 122
(92) Казивање Живојина Павловића, из Горњег Јајна
(93) Наведено дело под бр. 10
(94) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 122
(95) Јован В. Јовановић: наведен рад под бр. 43
(96) Казивање Луке Ивковића, из Горњег Јајна
(97) Драгољуб М. Трајковић, наведено дело бр. 72
(98) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 82
(99) Казивање Алексе Трајковића, из Вел. Трњана
(100) Сергије М. Димитријевић: Стрела, 1954. г., Лесковац, стр. 23—26
(101) Казивање Алексе Трајковића, из Вел. Трњана
(102) Наведено дело под бр. 10
(103) Милан Б .Милићевић: наведено дело, стр. 124
(104) Јован В. Јовановић: наведен рад под бр. 43
(105) Драгољуб М. Трајковић: наведено дело, стр. 37
(106) Наведено дело под бр. 10
(107) Милан Б. Милићевић: наведено дело стр. 124
(108) Јован В, Јовановић: наведен рад под бр. 43
(109) Казивање Глигорија Вељковића, из Горње Бунуше
(110) Монографија основне школе Вук Караџић, Лесковац, 1972. г., стр. 17
(111) Монографија основне школе Вук Караџић, стр. 24
(112) Податке дао Чедомир Пешић, директор основне школе у Б. Чифлуку
(113) Наведено дело под бр. 10
(114) Милан Б. Милићевић: наведено дело стр. 122
(115) Казивање Јосифа Петковића — Шупељкара, из Бун. Чифлука
(116) Драгољуб М. Трајковић: наведено дело, стр. 37
(117) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 63
(118) Драгољуб М. Трајковић: наведено дело, стр. 7
(119) Драгољуб М. Трајковић: наведено дело, стр. 10
(120) Сергије Димитријевић: Борба с Турцима, Лесковац, 1951, стр. 38—39
(121) Сергије Димитријевић: наведен рад, стр. 39
(122) Сергије Димитријевић: наведен рад стр. 39
(123) Сергије Димитријевић: наведен рад стр. 39
(124) Сергије Димитријевић: наведен рад стр. 40
(125) Драгољуб Трајковић: наведено дело, стр. 40
(126) Драгољуб Трајковић: наведено дело, стр. 39
(127) Олга Зиројевић и И. Ерен: наведен рад, стр. 378—416
(128) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 64
(129) Сретен Динић: Споменици..., Лесковац, 1927. г., стр. 111
(130) Милан Б. Милићевић: наведено дело, стр. 54
(130а) Светозар Крстић: Вучје, Недељне новине, бр. 3, од 3. 12. 1933. г.
(131) Др Олга Савић: Комуна Лесковац, Београд, 1969., стр. 411
(132) Др Миливоје Перовић: Лесковац трговачки и индустријски град, Лесковац, 1954. г., стр. 62
(133) Казивање Стевана Антића, из Вучја
(134) Светозар Крстић: Вучје, Недељне Новине, бр. 3, 1933. г.
(135) Обавештења добијена од дипл. инжењера Слободана Митровића, помоћника директора комбината „Вучје"
(136) Подаци добијени у дирекцији Индустријског комбината „Вучје"
(137) Подаци добијени у дирекцији комбината „Поречје"
(138) Подаци добијени из дирекције комбината „Поречје"

Jovan Jovanović

LESKOVAČKO POREČJE

— deuxième livre —

Dans ce deuxième livre de Leskovačko porečje l'auteur Jovan V. Jovanović décrit chaque village de cette région de la vallée de Leskovac. Il y a 29 villages dans cette région, sans compter les villages Gornja i Donja Bunuša à part et Zbežište.

Les villages décrits dans cette oeuvre sont: Rudare, Veliko Trnjane, Presečina, Šainovac, Strojkovce, Nakrivanjski Čifluk, Čukljenik, Rašin Laz, Beli Potok, Žabljane, Brza, Vlaško Polje, Gorina, Bukova Glava, Miroševce, Todorovce, Igrište, Slavujevce, Drvodelja, Kukulovce, Šišince, Donje Jajno, Gornje Jajno, Palikuća, Radonjica, Bunuški Čifluk, Bunuša (Gornja i Donja Bunuša) i Vučje.

En décrivant ces villages, l'auteur a montré leur position géographique, leur nom, les comunications avec les autres villages de la Vallée, leur circonstances hydrologiques et leur passée; il a décrit les champs autour de chaque village, puis les familles qui y vivent, aussi le nombre de fayers de chaque famille, en nottant leur origine. Enfin, il a nommé la profession des habitants et les circonstances culturelles dans chaque villages.

De cette manière, avec ce deuxième livre de Leskovačko porečje, l'auteur a donné l'image complète de cette region de la vallée de Leskovac, comme il est d'habitude dans ce genre d'oeuvres scientifiques.

САРАДНИЦИ У ОВОЈ СВЕСЦИ

Хранислав А. Ракић, директор Народног музеја у Лесковцу

Драги Миленковић, публициста из Београда

Др Владимир Стојанчевић, виши научни сарадник Историјског института САНУ у Београду

Радош Требјешанин, професор у пензији

Слободанка Стојичић, асистент Правног факултета у Нишу

Тихомир Борђевић, професор из Београда

Драгољуб Трајковић, заменик јавног тужиоца СР Србије у пензији

Радмила Стојановић, Кустос Народног музеја у Лесковцу

Витомир Маринковић, професор гимназије

Др Јован Ћирић, сарадник Балканолошког института у Нишу

Др Јован Ф. Трифуноски, професор Универзитета у Скопљу

Драгутин М. Борђевић, свештеник из Лесковца

Добривоје С. Ранчић, наставник из Грделице

Др Никола Живковић, Институт за проучавање радничког покрета Југославије

Др Видосава Стојанчевић, научни сарадник Етнографског института САНУ у Београду

Драгољуб Мирчетић, публициста из Ниша

Милан М. Миладиновић, професор из Београда

Никола П. Илић, професор у пензији из Лесковца

Јован В. Јовановић, адвокат у пензији

САДРЖАЈ

Драги Миленковић, Музеји културно наслеђе, традиција и револуција 5

Чланци и грађа

Др Владимир Стојанчевић, Велике епидемије куге у крајевима југоисточне Србије (Из историје здравствених прилика: предања и историја) — — — — — — — — — — — — — — — 13

Радош Требјешанин, Лесковачки кадилук од 1830 — 1842. године — — 23

Др Владимир Стојанчевић, Избеглице из дванаест нишких села у Србији 1841. године — — — — — — — — — — — — — — 41

Слободанка Стојичић, Скупштинске дебате 1878. и 1879. године о условима да се Лесковац прогласи окружним местом — — — — — — — 49

Тихомир Борђевић, Наставнички дани Радоја Домановића у Лесковцу (26. новембра 1896 — 19. јула 1898. године) — — — — — — — — 69

Драгољуб Трајковић, О земљорадничком покрету и о другим напреднијим политичким акцијама и струјама у Лесковцу и околини од 1927—1936. године (Фрагменти једне публицистике) — — — — 81

Радмила Стојановић, Лековито биље лесковачког краја — — — — — 113

Витомир Маринковић, Миграција радне снаге на привременом раду у разне земље света из лесковачког краја — — — — — — — 121

Др Јован Ћирић, Модра Стена — — — — — — — — — — — — 133

Јован Ф. Трифуноски, Прилог познавању шопске области Југославије (Етнографска грађа из Славишта) — — — — — — — — — 137

Драгутин М. Борђевић, Примери народног стваралаштва — — — — 147

Добривоје С. Ранчић, Дервенке — — — — — — — — — — — — 159

Др Никола Живковић, Експлоатација рудника молибдена Мачкатица — 165

Др Видосава Стојанчевић, Етничка, демографска и социјално-економска структура Ниша после ослобођења од Турака (1878—1885) — — — 169

Хранислав Ракић, Рад Реалне гимназије у Лесковцу у школској 1941/42. години — — — — — — — — — — — — — — — — 199

Драгољуб Мирчетић, Бучуметска партизанска чета у 1941. и 1942. години 211

Милан М. Миладиновић, Мартовске борбе у доњем делу Пусте Реке — 223

Никола П. Илић, Дневник Николе Суботића о борбама и акцијама Једанаесте српске бригаде 24. дивизије НОВЈ — — — — — — — 243

Хроника

Двадесет пет година Народног музеја у Лесковцу — — — — — — 249

Додатак

Јован В. Јовановић, Лесковачко Поречје — — — — — — — — — 251

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК XIII

Издаје
НАРОДНИ МУЗЕЈ У ЛЕСКОВЦУ

Одговорни уредник Хранислав Ракић

*
* *

Насловна страна Јован Поповић

Коректор Михајло Дедић

Фотографије и цртежи из приватних
збирки и Народног музеја у Лесковцу